

ISSN: 1012-0165

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science

Cilt/*Volume*: 13

Sayı/*Issue*: 1

Ocak / *January*– 2003

ELAZIĞ

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Science

ISSN: 1012-0165

YAYIN İLKELERİ / *The principles of the publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two issues in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayınlama ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

Cilt/Volume: 13

Sayı/Issue: 1

ISSN: 1012-0165

EDİTÖR / Editor

Prof.Dr.Ahmet BURAN
Enstitü Müdürü

EDİTÖR YARDIMCILARI

Associate Editors

Yrd.Doç.Dr. Ali YİĞİT
Yrd.Doç.Dr. Mehmet ÇEVİK

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

23119 - ELAZIĞ

tlf : 0-424-241 52 80

faks : 0-424-233 21 80

e.mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: http://www.firat.edu.tr/
akademik/enstituler/sosyal/dergi.htm

Kapak/ Cover Design: Sabri KARADOĞAN

Dizgi / Composition: Ali YİĞİT

Baskı / Print: Fırat Üniversitesi Basımevi

tlf : 0-424-237 00 00/3134

ELAZIĞ - 2003

YAYIN KURULU

Editorial Board

Prof.Dr.Ahmet BURAN
Yrd.Doç.Dr. Ali YİĞİT
Yrd.Doç.Dr. Mehmet ÇEVİK

**BU SAYININ BİLİMSEL
DANIŞMA KURULU**

Advisory Board

Prof.Dr. Battal ARVASI (Ankara)
Prof.Dr. Mesut ÇAPA (Kdz.Tek.)
Prof.Dr. Cem DİLÇİN (Ankara)
Prof.Dr. Vehbi ÇELİK (Fırat)
Prof.Dr. İsmail ÇETİŞLİ (Pamukkale)
Prof.Dr. Hikmet Yıldırım CELKAN (Gaziantep)
Prof.Dr. Y.Cemalettin ÇOPUROĞLU (Fırat)
Prof.Dr. Ali Fuat DOĞU (Yüzüncü Yıl)
Prof.Dr. Mesut ELİBÜYÜK (Ankara)
Prof.Dr. İzzet ER (Uludağ)
Prof.Dr. Ali İhsan GENCER (İstanbul)
Prof.Dr. Ali GÜLER (İzzet Baysal)
Prof.Dr. Mustafa İSEN (Baskent)
Prof.Dr. Mustafa KILIÇ (İnönü)
Prof.Dr. Ramazan KORKMAZ (Fırat)
Prof.Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk)
Prof.Dr. Nazmiye ÖZGÜÇ (İstanbul)
Prof.Dr. E.Murat ÖZGÜR (Ankara)
Prof.Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat)
Prof.Dr. Nazım Hikmet POLAT (Niğde)
Prof.Dr. Nevin SAYLAN (Balıkesir)
Prof.Dr. Veysel SÖNMEZ (Hacettepe)
Prof.Dr. Saadettin TONBUL (Fırat)
Prof.Dr. Refik TURAN (Gazi)
Prof.Dr. Niyazi USTA (Atatürk)
Prof.Dr. Nesimi YAZICI (Ankara)
Doç.Dr. Kamil AYDIN (Atatürk)
Doç.Dr. Mesut AYDIN (İnönü)
Doç.Dr. Emir ERDEN (İnönü)
Doç.Dr. Mehmet GÜROL (Fırat)
Doç.Dr. Ruhi KALENDER (Ankara)
Doç.Dr. Orhan KILIÇ (Fırat)
Doç.Dr. Abdullah KORKMAZ (İnönü)
Doç.Dr. Nurşen MAZICI ((Marmara)
Doç.Dr. Nuri ÖZCAN (Marmara)
Doç.Dr. Zekai ÖZDEMİR (İstanbul)
Doç.Dr. Musa Yaşar SAĞLAM (Hacettepe)
Doç.Dr. Mehmet ŞİŞMAN (Osmangazi)
Doç.Dr. Mehmet TAŞPINAR (Fırat)
Doç.Dr. Fatih TEPEBAŞILI (Selçuk)
Doç.Dr. Mehmet TİKİCİ (İnönü)

EDİTÖRDEN

Enstitümüz tarafından yayınlanmakta olan "Fırat Üniversitesi **Sosyal Bilimler Dergisi**" 1987 yılından beri yayın hayatını sürdürmektedir. 1999 yılında hakemli olan dergimiz, her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde düzenli olarak yayınlanmaktadır. Dergimiz ülkemizdeki 30 ayrı üniversitede görev yapan ve her biri kendi alanında tanınmış uzmanlardan oluşan 215 bilim adamının danışmanlığında yayınlanmaktadır.

Dergimiz TÜBİTAK-ULAKBİM **Sosyal Bilimler Veri Tabanı Dergi Seçim Kriterleri**'ne uygun olarak yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen her yazı işleme konulmakta ve bilimsel danışma kurulumuz üyelerinden konunun uzmanı iki hakeme gönderilmekte ve önerilen düzeltmeler yapıldıktan ve eksiklikler tamamlandıktan sonra yayına kabul edilmektedir. Hakem raporları titizlikle dosyalanmakta ve gerektiğinde incelenmek üzere saklanmaktadır.

Ayrıca Dergimizin yayın hayatını düzenli bir şekilde sürdürebilmesini sağlamak ve Enstitümüz tarafından çıkarılacak diğer yayınları desteklemek amacıyla Enstitümüz bünyesinde "**Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilimsel Araştırmaları Destekleme, Yayın ve Dokümantasyon Birimi**" kurulmuştur. Birimin üye sayısı şimdiden 125'i bulmuştur.

Bu vesileyle dergimizde yazıları yayınlanan yazarları kutlarken, hiçbir karşılık beklemeden dergimizin bilimsel danışmanlığını yapma lütfunda bulunan hakemlerimize şükranlarımızı arz ederiz.

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Coğrafya / Geography

- İhsan ÇİÇEK** The Statistical Analysis of Precipitation in Ankara, Turkey
Ankara'da Yağışın İstatistiksel Analizi 1
- Bülent GÜNER, M. Dursun ÇİTÇİ** Çemişgezek Kasabasının Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları
Founding, Development And Functions Town of Çemişgezek 21
- Harun TUNÇEL** Anadolu Şehirlerinde Semt Pazarları:Elazığ Örneği
Periodic Markets in Anatolian Cities: Elazığ Sample..... 49

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

- Mehmet AYGÜN** Türkçe ve Almanca'da "Göz'le İlgili Deyimler" in İncelenmesi
The study of "idioms related with eye" in Turkish and German 71
- Şener DEMİREL** 16. Yüzyıl Divan Şairlerinden Hayreti'nin Devriye Benzeri Bir Gazeli'nin Açıklaması
An Explanation Of 16 Th Century Divan Poets Hayreti's Lyric Written In The Form Of Devriye 89
- Kenan ÖNCÜ** Die Funktion der Intertextualität in Christa Wolfs erzählung
"Störfall. Nachrichten eines Tages" The function of intertextuality in Christa Wolf's "Störfall. Nachrichten eines Tages" 101
- Tarık ÖZCAN** Şiir Sanatında İmajın Yeri-Önemi ve Bunun Cemal Süreya'nın Şiir Dünyasına Uygulanması
The Place - Importance of Image at Poetry and the Application of this to the Cemal Süreya's Poetic World 115
- N. Zehra SAVRAN** Bir Çevirinin Anatomisi
The Anatomy of a Translated 137

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

- Burhan AKPINAR, Bahadır KÖKSALAN** Olağanüstü Haller ve Okul
Extraordinary Situations and The School 151
- S. Ercan BAĞÇECİ** Piyano Eğitiminde Müzikal Analiz Kavramı – Kapsamı ve Örnek Klavye Analizleri
Musical Analyze Concept-Frame And Modelist Keyboard Analyzes..... 159
- Mukadder BOYDAK ÖZAN** Role of School Administratorsin Teachers' Acquiring Prestige
Okul Yöneticilerinin Öğretmenlere Saygınlık Kazandırmadaki Rolü 177
- İsmail H. DEMİRCİOĞLU** Tarih Uygulama Öğrencilerinin Uygulama Öğretmenleri ve Uygulama Okulları Hakkındaki Görüşleri
History Student Teachers' Perceptions of Teaching Practice Schools and History Specialist Teachers.... 185
- Ayhan DİKİCİ, Mehmet GÜROL** Liselerde Görev Yapan Resim Öğretmenlerinin, Öğrencilerinin Yaratıcılıklarını Geliştirmeye Yönelik Nitelikleri
The Quality of Art Teachers Working in High Schools to Develop The Creativity of Their Students..... 193
- Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ** İngilizce Duyuşsal Alana İlişkin Bir Tutum Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği
Validity and Reliability of an Attitude Scale on Affective Domain in English Course 215

Çetin SEMERCİ Kopya Çekmeye İlişkin Tutum Ölçeği <i>The Scale for Attitude Towards Cheating</i>	227
Mehmet ŞİŞMAN, M.Bahaddin ACAT Öğretmenlik Uygulaması Çalışmalarının Öğretmenlik Mesleğinin Algılanmasındaki Etkisi <i>A Study of School Experiences Practices and its Effect on the Perception of Teaching Profession</i> 235	
Erdoğan TEZCİ, Ayhan DİKİCİ Yaratıcı Düşünceyi Geliştirme ve Oluşturmacı Öğretim Tasarımı <i>Enhancing Creative Thinking and Constructivist Instructional Design</i>	251

İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences

İhsan YÜKSEL Hemşirelerin İş Güçlüğüne Oluşturan Değişkenlerin İş Doyumu, İş Gerilimi ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisinin Analizi <i>An Analysis of The Effects of Variables Concerning Job Difficulty of Nurses on Job Satisfaction, Job tension, and Organizational Commitment</i>	261
Musa TÜRKÖĞLU Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (Kobi'lerin) Büyük İşletmelerle Rekabetinde Stratejik İşbirlikleri Yaklaşımı: Göller Bölgesi Uygulaması Dönüşümünün İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi <i>Strategic Co-Operation Approach for SMEs to Compete With Large Corporations: An Application for Lake District</i>	273

İletişim / Communication

Mustafa YAĞBASAN Yerel Medyanın Etkinliği <i>The Effectiveness Of Local Media</i>	291
--	-----

Sosyoloji / Sociology

Yahya Mustafa KESKİN Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Tabanı <i>Including The Socio-Cultural and Economic Bases of The Students of Fırat University, Teoloji Faculty</i>	309
Taner TATAR Malatya'da Siyasi Katılım: Karşılaştırmalı Bir Analiz <i>Political Participation in Malatya: A Comparative Analysis</i>	331

Tarih / History

Enver ÇAKAR XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı <i>The Administrative Divisions of The Beylerbeylik of Damascus in The Sixteenth Century</i>	351
Rahmi DOĞANAY Büyük Taarruz'da Türk Havacılığı <i>The Turkish Aviation At The Great Attack</i>	375
Ramazan HURÇ Siyaset Bilincinin Oluşumu Bağlamında Dört Halifenin Seçim Sistemi <i>The election system of the four khalifes in consisting the political conscience</i>	389
Ömer Osman UMAR Aziz Ali El-Mısri ve Osmanlı Devletine Karşı Faaliyetleri <i>Aziz Ali El-Misri And His Activities Against Ottoman Empire</i>	419

Tanıtım Yazıları / Reviews

Bir Kitap ve Bir Yüz Tarık ÖZCAN	437
Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ, Dil, Tarih ve İnsan Ercan ALKAYA	441
Makale Yazım Kuralları / Writing Instructions for Papers	451

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 1-20, ELAZIĞ-2003

THE STATISTICAL ANALYSIS OF PRECIPITATION IN ANKARA, TURKEY

Ankara'da Yağışın İstatistiksel Analizi

İhsan ÇİÇEK

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü
cicek@humanity.ankara.edu.tr

ABSTRACT

Monthly and annual precipitation data of Ankara Station in Turkey for a 75 year period between years 1926-2000 are statistically analyzed. It was observed that the precipitation distribution is not normal with large year to year differences. The right –skewed distribution is more pronounced in summer. A trend analysis reveals an insignificant decrease in March, September and December but a significant increase in April, August and October. The monthly precipitation is distributed randomly except August. Annual precipitation has increased, significant at the 1 percent level.

Key Words: Ankara, Precipitation, Mann – Kendall rank correlation, Kruskal – Wallis test, Wald – Wolfowitz serial correlation

ÖZET

Ankara Meteoroloji İstasyonu'nun 1926-2000 yılları arasında 75 yıllık, aylık ve yıllık yağış verilerinin kullanıldığı bu çalışmada yağışların normal dağılım göstermediği saptanmıştır. Yıllar arasında büyük yağış farklılıkları vardır ve yağışlarda pozitif çarpıklıklar bulunmaktadır. Pozitif çarpıklıklar yaz aylarında daha da artmaktadır. Mart, eylül, aralık dışındaki ayların yağışlarında bir artma eğilimi vardır. Nisan, ağustos, ekim aylarındaki artış istatistiksel olarak anlamlıdır. Aylık yağışlar ağustos ayı hariç rasgele dağılmaktadır. Yıllık yağışlarda ise %1 anlamlılık düzeyinde bir artma eğilimi vardır.

Anahtar kelimeler: Ankara, Yağış, Mann – Kendall korelasyonu, Kruskal – Wallis testi, Wald – Wolfowitz seri korelasyonu

1. INTRODUCTION

Ankara, which is located in Central Anatolia Region, has a transition precipitation regime between continental and Mediterranean precipitation regimes. The Central Anatolia Region generally receives precipitation of less than 600 mm. It falls below 400 mm at planes and plateaus of the region. In Ankara precipitation is also low, and in average it is 382.5 mm. As in whole Turkey, there is a considerable difference between amounts of annual precipitation in Ankara. Data collected by Ankara Meteorology Station indicates that in the period from 1926 to 2000 year to year, annual precipitation varied between 218.1 mm and 612.6 mm.

In this study, precipitation data collected by Ankara Meteorology Station on monthly and annual basis from year 1926 to 2000 was analyzed. To describe precipitation characteristics of Ankara, the above mentioned data was analyzed using different statistical methods. Generally in the climatologic studies, the average monthly and annual precipitation data is used. In this approach, a normal distribution of amount of precipitation is assumed. However, the precipitation does not display a normal distribution over a long time period. Therefore, analysis performed assuming normal precipitation distribution can not predict precipitation variation between years. Therefore in this study, the moments are calculated to show the deviation from the normal distribution. In the mean time, the rank correlation tests were applied to identify the variation of precipitation from year to year using a long term annual meteorological data. The application of the rank correlation tests also helps to check if such variations are statistically significant. Application of different statistical methods to the long term precipitation data of Ankara reveals the detailed precipitation characteristics of Ankara. The results of the study would form a basis for various studies as administrating fresh water sources, projecting the investments to prevent the urban areas from the flood, and planning the agricultural activities.

2. DATA AND METHODOLOGY

The study is based on the monthly and annual precipitation data of Ankara Station in Turkey for a 75 year period between years 1926-2000. The homogeneity of data was tested using the non-parametric Kruskal-Wallis test. The parametric methods are not used for the analysis of data that do not show normal distribution as precipitation with considerable changes for the analysis of such data; the non-parametric methods are suggested (Sneyers, 1990). The principle feature of these methods is that they can be used for the analysis of data sets which do not show a normal distribution. In the non-

parametric methods, different from the parametric methods, the real values of variables are not used; instead the order of variable in the data series is used.

Under the null hypothesis of homogeneity of means, sample H is distributed as approximately χ^2 with degrees of freedom of (C-1). In this study, the sample size of sub-period is $n_j = 15$ and critical significance level of the test is of at least $\alpha = 0.05$. the results of application of Kruskal-Wallis test to the data of Ankara Station for the period between years 1926-2000 have homogeneous at 95% significance level. This indicates that, data collected by Ankara Station is not affected by external factors.

After determining the fact that the data is homogeneous, the data were normalized to examine the precipitation distribution between years. The calculated z values show the difference between the average and the given data point. The distance between average and the data point is z times the standard deviation of the data set. The normalized anomaly values are calculated by the expression

$$z = \frac{x - \bar{x}}{\delta}$$

In this equation, (x) is the data collected by a meteorology station for specified month or year, (\bar{x}) is the average of data set and (δ) is standard deviation of the data set. The graphs of the normalized values were compared with the precipitation graphs. To determine the variation of the precipitation from year to year and to identify the sub-periods, the 5 month moving average curve and the average precipitation line were superimposed on the precipitation graphics.

In order to show the deviation of the monthly and annual data from the average value, the statistical indicators as standard deviation, coefficient of variation, skewness, kurtosis, mode and median were calculated (Özgürel and Koçman., 1994). To determine the trends of the precipitation data, the method of Mann-Kendall serial correlation is applied to the average precipitation values of each month and year. In a time series, for each element y_i , the number n_i of elements y_j preceding it ($i > j$) is calculated such that $y_i > y_j$.

The test statistic t is then calculated by;

$$t = \sum_{i=1}^n n_i$$

t is distributed very nearly as a Gaussian normal distribution with an expected value of

$$E(t) = \frac{n(n-1)}{4} \text{ and a variance, } \text{var}(t) = \frac{n(n-1)(2n+5)}{72}.$$

A trend can be seen for high values of $|u(t)|$ with

$$u(t) = [t - E(t)] / \sqrt{\text{var}(t)} .$$

This principle can be usefully extended to the backward series and $u'_i = -u(t'_i)$ can be obtained. The intersection of $u(t)$ and $u'(t)$ curves denoted approximately the beginning of the trend. This is called the sequential version of the Mann-Kendall test (Sneyers, 1990; Toros et al., 1994; Türkeş, 1995).

After the determination of the trends at the precipitation data, in order to determine the randomness of data series, Wald-Wolfowitz correlation is applied. The coefficients calculated by application of Wald-Wolfowitz test show whether data series exhibit positive correlation or instant changes (Sneyers, 1990). In general, the tendency of increase and decrease in the average of climatologic data are non-linear. The changes in the data series do not show an explicit increase or decrease. A small change about the average value or instant change is observed. Because of this, the application of trend tests and randomness tests like Wald-Wolfowitz serial correlation is suggested for analysis of climatologic data (WMO, 1966; Sneyers, 1990; Gangam, 1988).

In using this test, the time series data are put in an order from the smallest to the largest. Then by using the series:

$$R = S_2 - \left[\sum_{i=1}^n \frac{(y'_i - y'_{i+1})^2}{2} \right]$$

The randomness of serial data. In this expression,

$$S_2 = \sum_{i=1}^n y_i^2 \text{ and } y'_i = y_i - \bar{y}$$

In the formula above, y_i is the order number of the ith term in the order and \bar{y} is the average of order numbers.

The sampling values for Wald-Wolfowitz test is defined by,

$$u(r) = \frac{[(n-1)r + 1]}{\sqrt{(n-1)}} .$$

In this formula, the sampling value r is calculated as,

$$r = R / S_2 .$$

In this test, the biggest values of $u(r)$ are rejected according to null hypothesis distribution. This test is used to determine the randomness against the serial correlation or the abrupt change in the series.

3. THE PRECIPITATION PROPERTIES OF ANKARA

In Ankara, monthly precipitation is similar to each other in all seasons. Therefore, to avoid repetitions, the analysis are made on the seasonal base was analyzed instead of monthly base. The descriptive statistical analysis results were interpreted from the climatologic point of view and from the test statistic point of view. These results are presented in Tables 1 through 3 and in Figures 1 and 2.

3.1. The Precipitation Properties in Winter

As seen in Table 1, the average precipitation in winter months December, January and February are 45.6 mm, 38.8 mm and 34.9 mm, respectively in Ankara. These values are calculated from the precipitation data from 1926 to 2000. These precipitation values may look low, however years with very low and years with very high precipitation were observed in the time period considered. The highest precipitation of 120.0 mm was seen in December 1947, and the lowest precipitation of 4.2 mm was seen in December 1984. The January with the highest precipitation was January of 1979 with 101.7 mm precipitation. The January with the lowest precipitation was 1964 and 1992 January with 4.9 mm precipitation. The highest and the lowest February precipitations are lower than the highest and the lowest precipitations of December and January. The highest February precipitation was seen in 1963 and it is 86.2 mm, the lowest February precipitation was seen in 1966 and it is 2.3 mm. This indicates that in winter months the average precipitation varies considerable. As seen in Table 1, December, January and February show 165.2 %, 162.3 % and 146.9 % positive deviation from the average values, respectively. The negative deviations from the averages are 90.8%, 87.4% and 93.4%, respectively in December, January and February. This means in winter seasons which can be considered as an insatiable season on the basis of precipitation, there are considerable changes in the precipitation distribution from year to year. When the standard deviation values in Table 1 are examined and compared with the average precipitation, the same conclusion can also be derived. The standard variation for December is 23.1 mm, for January is 23.9 mm and for February are 20.1 mm as given in Table 2. These high values of standard deviation also show the great changes in the precipitation from year to year. Comparison of average standard deviation values show that the averages are approximately 2 times of the standard deviation. Therefore, the data sets can not be considered as a normally distributed data set. Hence, the possibility that the data is distributed around the average is very low (Hann, 1977).

Table 1: The statistical values of the monthly and annual precipitation in Ankara.

Months	Mean (mm)	Max. Precipitation		Min. Precipitation		Positive Deviation (mm)	Positive Deviation Ratio (%)	Negative Deviation (mm)	Negative Deviation Ratio (%)	Range (mm)
		mm	Year	mm	Year					
January	38.8	101.7	1979	4.9	1964,1992	62.9	162.3	33.9	87.4	96.8
February	34.9	86.2	1999	2.3	1966	51.3	146.9	32.6	93.4	83.9
March	36.7	92.6	1995	8.1	1959	55.9	152.5	28.6	77.9	84.5
April	41.8	110.8	1990	5.4	1929	69.0	165.0	36.4	87.1	105.4
May	51.1	121.5	1963	1.6	1992	70.4	137.8	49.5	96.9	119.9
June	33.8	122.4	1997	2.5	1935	88.6	262.6	31.3	92.6	119.9
July	14.8	107.2	1995	0	1928,1929,1948,1953	92.4	624.8	14.8	100	107.2
August	11.0	80.9	1982	0	1926,1927,1928,1931,1948,1949,1956,1961,1963,1969,1970,1988	69.9	634.5	11.0	100	80.9
September	16.9	95.6	1957	0	1937,1965,1984,1985	78.7	467.2	16.9	100	95.6
October	25.7	77.1	1942	0	1964	51.4	199.8	25.7	100	77.1
November	31.5	113.4	1983	0	1926	81.9	259.6	31.5	100	113.4
December	45.6	120.9	1947	4.2	1984	75.3	165.2	41.4	90.8	116.7
Annual	382.5	612.6	1963	218.1	1928	230.1	60.1	164.4	43.0	394.5

An other criterion for the relative distribution is the coefficient of variation. The comparison of standard deviations of data sets with different averages may yield incorrect results. Therefore, to eliminate such a possibility, the coefficient of variation should be used in comparing the samples. The coefficient of variation is calculated by dividing the standard deviation with the average and given in Table 2. The coefficient of variation for December, January and February are obtained as 0.5, 0.6 and 0.6, respectively. According to the coefficient of variation, December shows the minimum variation from year to year, compared to January and February. However, since the coefficients of variation of each of these three months are equal or greater than 0.5, the changes of precipitation from year to year in these months are high.

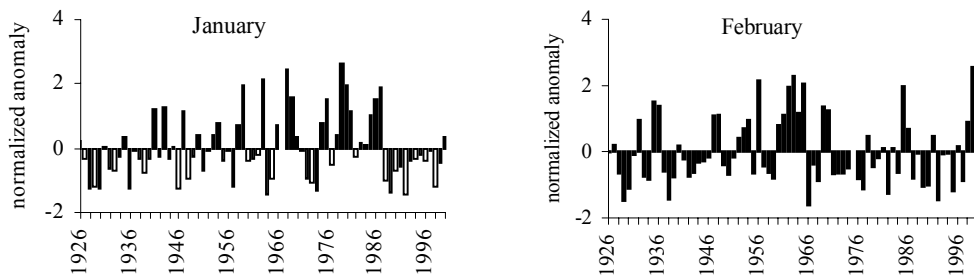

Figure 1: The normalized monthly and annual precipitation graphs of Ankara Meteorology Station.

The Statistical Analysis of Precipitation in Ankara

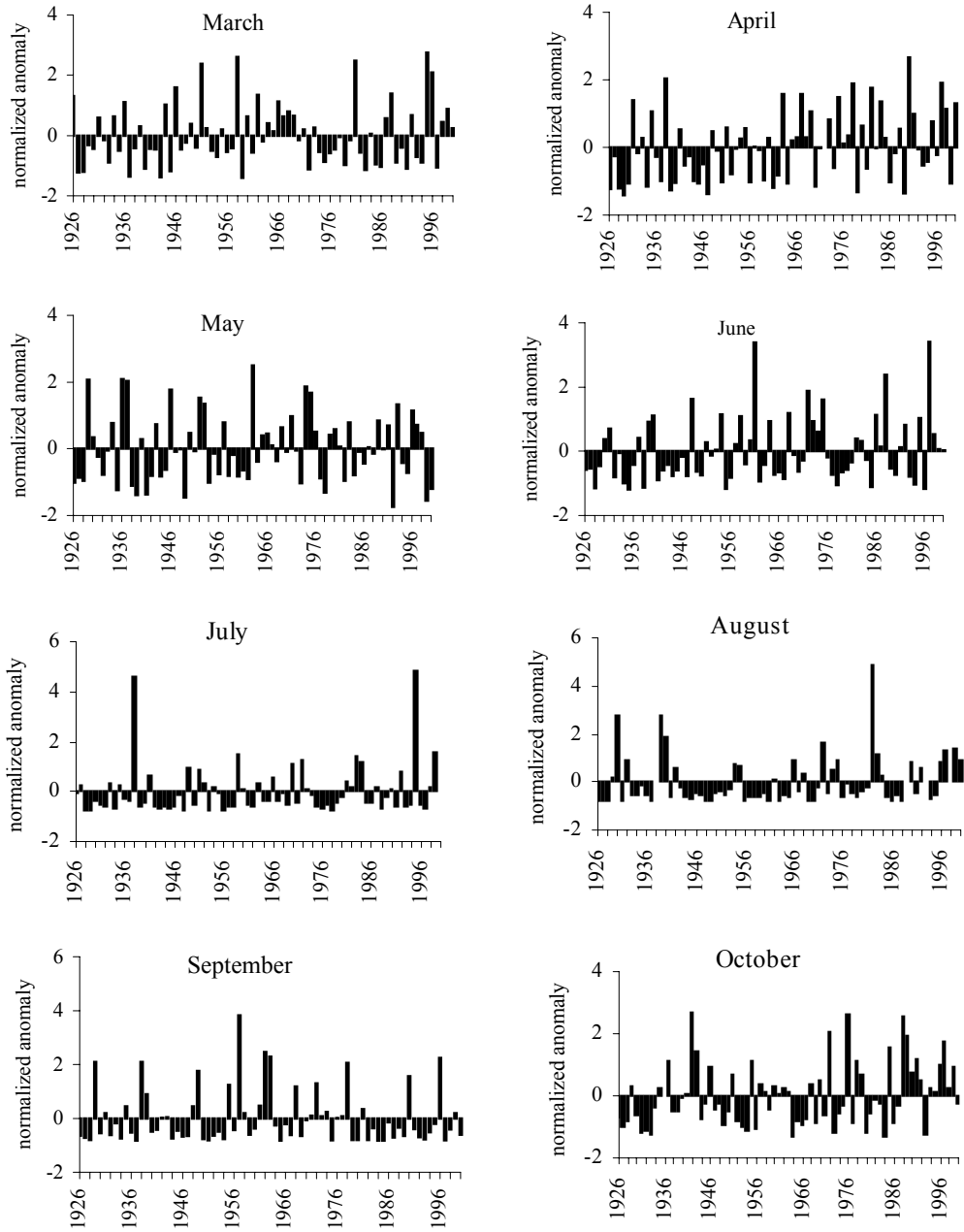

Figure 1 (Continued)

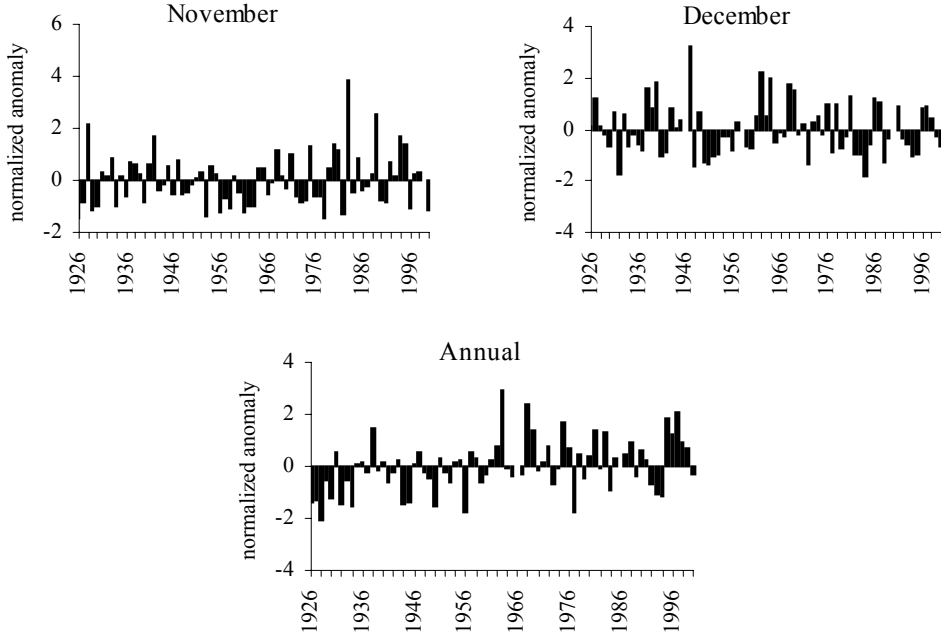

Figure 1 (Continued)

The skewness coefficient is a third-order centered moment and is the measure of the deviation of the data from the symmetry of the distribution. The skewness coefficient is found by summing the cube of ratio of difference between the data points and average to the standard deviation (Göçmençelebi, 1976; Kadioğlu and Erdun, 1994). If the positive and negative differences are symmetric, this sum leads to zero. The zero value of the skewness coefficient indicates that data series shows a normal distribution. Positive value of skewness coefficient indicates that data set is right skewed. Negative value of skewness coefficient indicates that data series is left skewed. As seen in Table 2, the skewness coefficients for all winter months are positive in Ankara. Therefore, the average precipitation is higher than median and mode. These positive values of skewness indicate that high extreme values of precipitation are rarely seen and winter precipitation values in general less than averages. Therefore, the frequency of low precipitation is high in Ankara in winter and the frequency of extreme values above the average is low.

The kurtosis is used to determine the peak points or shape of the peak of a frequency curve. The kurtosis is calculated from the fourth-order moment. For a series of normally distributed data, the kurtosis coefficient is 3. If the central portion of the distribution is large, in other words, flatter than the normal distribution with the same variance and average, the kurtosis coefficient of such a distribution is less than 3. If the

data in the central portion of the curve fall in a narrow region, the value of kurtosis coefficient is greater than 3. The extreme deviation from the average value results in high kurtosis coefficient. The kurtosis coefficient higher than 3 indicates that frequencies increases in the center and the kurtosis coefficient less than 3 indicates that frequencies decreases in the center (Kadioğlu and Erdun 1994). The kurtosis coefficients of Ankara for winter are very close to zero, as seen in Table 2.

When the graphs representing the precipitation variations from year to year are plotted, the same conclusions can be reached. These graphs are given in Figure 1. As seen in these figures, in winter months, the precipitation generally below the average. In some years, it is above the average. When the deviation from the average is examined, it is seen that the precipitations below the average is within one standard deviation from the normal, however the precipitation above the average is within two standard deviation from the normal. As values of skewness and kurtosis coefficients also indicate, low precipitation values are more frequently see in winter months in Ankara.

3.2. The Precipitation Properties of Spring

Spring is the most precipitant season in Ankara. As seen in Table 1, the average precipitation of period from year 1926 to 2000 for March, April and May are 36.7 mm, 41.8 mm and 51.1 mm, respectively. The year to year irregularities seen in winter are also observed in spring. The amplitude of the precipitation data for spring months is more than twice of the average precipitation (See Table 1). The high standard deviation values also show the considerable precipitation changes from year to year. The standard deviation for March is 20.4 mm, for April is 25.9 mm and for May is 28.3 mm. The coefficient of variations are higher than 0.5. These values of coefficients of variation also indicate that there are considerable changes in the precipitation from year to year (See Table 2).

The skewness coefficients for spring months are all positive. This indicates the fact that low value precipitation happens frequently whereas the high value precipitation happens rarely. In this season, March has the skewness value of 0.9 which is much different than the other months. This property of March can be due to the fact that March in some years is affected by high pressure caused by thermal effects and in some years March is affected by low pressure. As a result of the low precipitation rates due to the effect of high pressure conditions and the high precipitation rates due to maritime polar air masses, the skewness coefficient of March is higher than those for the other months. The kurtosis value of the spring is very close to zero. As seen in Figure 1, the precipitation data do not accumulate around the average; it is distributed between extreme values. Based on positive and negative deviations, standard deviation and coefficient of

variation values, it can be said that, March precipitation characteristics are similar to winter months.

When the precipitation anomaly of the spring is examined, a distribution similar to the winter is observed. In spring negative anomalies are also dominant and they are within one standard deviation from the averages. On the other hand, positive anomalies are within two or three standard deviation from the average (See Figure 1). These confirm the considerable changes in distribution and the deviation from the normal distribution.

Table 2: The various descriptive statistical values of monthly precipitation amounts in Ankara.

Seasons	Months	St.Dev.	Coif. of var.	Skewness	Kurtosis	Median	Mode	First quartile	Third quartile
Winter	December	23,1	0,5	0,7	0,4	41,1	38,9	28,5	60,9
	January	23,9	0,6	0,8	0,0	33,1	30,9	21,7	49,1
	February	20,1	0,6	0,7	-0,2	31,1	21,7	20,5	48,8
Spring	March	20,4	0,6	0,9	0,5	32,1	49,4	22,4	49,2
	April	25,9	0,6	0,5	-0,5	40,2	14,4	16,1	56,8
	May	28,3	0,6	0,5	-0,4	48,9	47,0	27,7	70,0
Summer	June	26,1	0,8	1,4	2,1	26,3	19,8	14,8	46,1
	July	19,0	1,3	3,1	12,2	7,3	0,0	3,6	18,9
	August	14,4	1,3	2,3	7,3	4,5	0,0	1,8	17,1
Autumn	September	20,6	1,2	1,7	2,6	8,4	0,0	2,9	20,8
	October	19,3	0,7	0,9	0,3	20,6	30,3	10,3	35,1
	November	21,5	0,7	1,1	1,9	30,6	19,2	15,3	42,7
Annual		78,9	0,2	0,4	0,4	379,8	361,0	335,9	422,6

3.3. Precipitation Properties of Summer

In Ankara, summer precipitation distribution is quite distinct from those of other seasons. Following the most precipitant season spring, the average monthly precipitation decreases rapidly and reduces to 33.8 mm in June, 14.8 mm in July and 11.0 mm in August. As the precipitation decreases compared to the other seasons, the changes from year to year increase. For example, as precipitation of a 122.4 mm was observed in June 1997, only 2.5 mm precipitation was observed in June 1935. Following June, as summer conditions settle truly, the deviations increase further. In July 1995 the precipitation was 107.2 mm, and in August 1988 precipitation was observed. According to the data analyzed in recent years the maximum summer precipitations has increased. The climatologic studies on urban climate have shown that the heat islands increase the showers in cities (Changnon et al., 1976; Sanderson et al., 1973; Sanderson and Gorski, 1978). The fact that in Ankara the high precipitation values were observed in recent years are consistent with this statement. In some July and August months, no precipitation was observed at all (See Table 1). In the time period considered in this study, 4 July months and 12 August months did not received any precipitation. The frequency of minimum summer precipitation has decreased in recent years, and it could be due to the growth of

Ankara. This change also becomes evident with the positive and negative deviation values seen in Table 2. The average positive deviation ratios for June, July and August are 262.6%, 624.8% and 634.5%, respectively.

The precipitation changes from year to year are considerable in summer months. When the standard deviation values are examined, it is observed that the standard deviation values of July and August are higher than the averages of these months (See Table 2). This relation between the standard deviation and the average values indicates that the deviation from the normal distribution can not be ignored. This fact is especially supported by the coefficients of variation of July and August, which are over one. These show that in Ankara, the summer precipitation values are much different from the average values. In some years high precipitations, in some year low precipitations are observed.

The skewness values are high in summer months and they are over one. For July, it exceeds three (See Table 2). This high right-skewed distribution seen in summer months shows that that the precipitation is generally below average; however in some years it is high above the average. Except June, the kurtosis values exceeding three indicates that in summer months low precipitation values are observed more often than the high precipitation values.

It should be pointed out that June precipitation properties (deviation from average, standard deviation, skewness coefficient, kurtosis coefficient and coefficient of variation values) are close to that of spring months rather than that of July and August.

The summer precipitation values are distinct from the precipitation values of all other seasons when the distribution anomalies among years are considered. In this season the ratio of the negative anomalies at normalized data increases extensively. In August, it reaches 65%. This indicates that $\frac{2}{3}$ of the precipitation occur below the average. On the other and, the ratio of positive anomalies decreases as their value increases (Figure1 June, July and August). The anomalies of 1938 and 1995 in July and the anomalies of 1982 in August are distinct from the others. Anomalies for these periods are as much as 4 to 5 times of the standard deviation. This distribution shows that generally summer months are characterized with low precipitation, but in some years the summer precipitation is above the average. This characteristic causes a right skewed distribution and high kurtosis values.

3.4. Precipitation Properties of Autumn

In autumn, the precipitation begins to increase compared to the summer. The most important characteristic of this season is that in some years no precipitation occurs in any

of three months of the season. For example, no precipitation occurred in September for 4 years, and in October and November for 1 year. This indicates that the summer like conditions continue to be in effect in autumn in some years. The positive and negative deviations from the average in this season are much higher than the values of spring and winter. This indicates that the precipitation characteristics of autumn are similar to those of summer on the basis of variations (See Table 1). The standard deviation for September is 20.6. This high value of standard deviation is the indication of considerable from year to year in this month. The coefficient of variation for September is 1.2 and it is 0.7 for the other two months. These values indicate the magnitude of the precipitation instabilities.

As seen in Table 1, skewness coefficients for September, October and November are above 1. These values indicate that the precipitation occur at a low value as in the other seasons. The kurtosis value of 3 for September indicates that this month has the characteristics of summer season. The kurtosis values of the other two months are less than 3. This means that the frequency of low value precipitation is less than the frequency of the high value precipitation.

When the autumn season precipitation anomalies are examined, it is observed that the negative anomalies are dominant. According to the values of the anomalies, October and November have similarities with winter and spring seasons, and September has similarities with summer season.

3.5. Annual Precipitation Properties

The annual average precipitation distribution is smoother than the monthly distribution. The annual average precipitation of 382.5 mm was observed. In 1963 a maximum precipitation of 612.6 mm and in 1928 a minimum precipitation of 218.1 mm were received. These precipitation values are 60.1% higher and 43.0% lower than the average precipitation, respectively. The annual standard deviation is 78.9 mm. This is approximately $\frac{1}{5}$ of the annual precipitation and this ratio could be ignored for the precipitation variation. The same fact is also confirmed by the coefficient of variation of 0.2. It is an interesting fact that the high changes in the monthly precipitation do not affect the amount of annual precipitation. This could be explained as that the low value precipitation occur in some months of the year are balanced by the high value precipitations occur in other months of the same year.

When the anomalies of the annual precipitation are examined, it is seen that the ratio of the positive and negative anomalies in normalized data are equal. However, the fact that values of the positive anomaly values of 3 to 4 times the standard deviation from

the average indicates that the precipitation distribution is not normal. The weak right-skewed distribution of the annual precipitation values also shows the same result. This skewness value is small compared to that of the seasons. The possibility of receiving the low value precipitation at annual basis is high, although this possibility is not as high as at the seasonal basis.

4. THE MONTHLY AND ANNUAL PRECIPITATION TRENDS IN ANKARA

The variation and trend of precipitation among years are examined using the Mann– Kendall and Wald-Wolfowitz tests. The results of these tests are given in Table 3. Also the results of the statistical tests are plotted in Figure 2. As seen in Table 3, an increase in precipitation is observed in all months except March, September and December. A significant trend in the precipitation increase in April, August, October and annual precipitation exists. However, no significant trend in the precipitation increase and decrease in the other months are observed. This result is driven from the fact that the Mann - Kendall tests results of $u(t)$ is less than the critical value of 1.96. According to the Mann – Kendall test, the value of $u(t)$ should exceed the critical value 1.96 for a trend of 95% significance level. Despite this fact, in January from 1936 to 1988 in February from 1931 to 1977 February, in April from 1956 to 2000, in May from 1962 to 1999, in June from 1950 to 2000, in August from 1940 to 1983. There is a tendency for increase in precipitation (See Figure 2). But as stated above, this increase is not significant except in April, August and October. There is a tendency for decrease in March, September and December, but this decrease is not significant, neither.

Table 3: Mann - Kendall and Wald - Wolfowitz test results.

Months	Mann-Kendall	Wald-Wolfowitz
January	0,837	-0,929
February	0,379	-0,929
March	-0,027	-1,301
April	2,936*	-0,186
May	0,494	0,929
June	1,596	-0,557
July	1,500	0,557
August	2,140**	-2,044**
September	-0,173	0,557
October	2,181**	0,929
November	0,818	-0,929
December	-0,356	-0,557
Annual	3,320*	-0,186

(*) Significant at the 99 percent level

(**) Significant at the 95 percent level

To check the randomness of the monthly precipitation data series, the Wald - Wolfowitz test is applied. From the results of this test, a serial correlation with 95% significance level is observed for August only. This means that the precipitation do not have a serial interaction and is randomly distributed in the months except August (See Table 3). There is a negative correlation in August according to the results of Wald - Wolfowitz test at the significance level of 95 percent. Therefore, as seen in Figure 2, there are high frequency oscillations in the precipitation in August in Ankara.

There is a tendency of increase in the annual precipitation between 1950 – 2000 with a significance level of 99 percent. This tendency becomes more pronounced in 1970s, but there is no significant serial correlation in this precipitation series.

5. CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS

The followings are observed from the analysis of monthly and annual precipitation data of Ankara Meteorology Station for a 75 year period between years 1926-2000.

- The standard deviation, coefficient of variation and period of variation values of the monthly precipitation data in Ankara are high. These high values show the irregular distribution of precipitation among years. July, August and September are the months in which the precipitation variations among years are clearly observed.
- The precipitation data for all months have right-skewed distributions. This indicates that the precipitation occurs mostly at low values and the high value precipitation frequencies are low. The skewness in summer and autumn is due to the thunderstorm precipitation and the skewness in March is due to the dominant pressure conditions.
- The high kurtosis values seen in summer months and in September show that the precipitation characteristics of these months are determined with the low value precipitation. The high maximum precipitation encountered in the summer months in recent years in Ankara can be due to the heat island resulted as a consequence of the urbanization. This issue of effect of urbanization on precipitation should be studied extensively.
- September has the precipitation characteristics of summer, and June has the precipitation characteristics of spring. The spring precipitation characteristics shown by June could be related to the continuation of conventional spring precipitation in June and the summer precipitation characteristics shown by September can be related to the continuation of the pressure conditions causing low value precipitations.

- Annual and monthly precipitation distributions show different characteristics. The high instabilities in the monthly precipitation are not reflected in the annual precipitation. This is due to the fact that low value precipitations are compensated by high value precipitations on the annual basis. The low value of standard deviation, coefficient of variation and skewness coefficient compared to the average indicates that the annual precipitation is more stable than monthly precipitation.
- There is a statistically significant precipitation increase in April, August and October. There is an increase with 5% significance level in the August precipitation. Also, the negative correlation coefficient with the significance level of 5% shows that there are oscillations with short periods in August precipitations.
- The considerable differences in the distribution of the precipitation in Ankara influence the human activities. The flood due to the high value precipitation in unknown periods should be taken into consideration in choosing new settlement locations and in the improvement of old neighborhoods. Because of this the settlement to the valleys nearby rivers should be done carefully.
- The high variation precipitation may cause a considerable difference in the level of reservoirs providing water to the cities. Therefore, to provide enough water to the cities in the years receiving low precipitation, the minimum reservoir levels are need to determined instead of average reservoir level in the planning of the water supply for future. This planning should be done urgently.
- In Ankara where the low value precipitation is frequently encountered and the frequency of the high value precipitation is low, in order to secure agricultural activities, irrigation systems (regulator, dam, irrigation canals, etc.) should be constructed. Since the dry agriculture is common in Ankara, for safety of agriculture activities, the measures are necessary for the damage of floods more than for the drought period of summer. Therefore, the agricultural systems to decrease the erosion and flow of surface water are necessary.

References

- Changnon S. A., Semonin R. G., Huff F. A., 1976**, A Hypothesis for Urban Rainfall Anomalies. *J. of Appl. Met.* **15**, 544-560.
- Gangam H., 1988**, *Parametrik Olmayan İstatistiksel Teknikler*. Gazi Üniv. Yay. No: 140, Fen-Ed. Fak. Yay. No: 21, (II. Baskı), Ankara.
- Göçmençelesi K., 1976**, *İstatistik Metodları*. Ongun Kardeşler Matbaacılık Sanayi, (IV. Baskı), Ankara.
- Hann C. T., 1977**, *Statistical Methods in Hydrology*. The Iowa State Univ. Press, Ames.
- Kadioğlu M., Erdun E., 1994**, Marmara Bölgesinin Yağış Momentleri. *İTÜ, Uçak ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Meteoroloji Mühendisliği Bölümü, I. Ulusal Hidrometeoroloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı* 133-145, İstanbul.
- Sanderson M., Kumanan, I., Tanguay T., Schertzer W., 1973**, Three Aspects of the Urban Climate of Detroit-Windsor. *J. of Appl. Met.* **12**, 629-638.
- Sanderson M., Gorski R., 1978**, The Effect of Metropolitan Detroit-Windsor on Precipitation. *J. of Appl. Met.* **17**, No: **4**, 423-427.
- Sneyers R., 1990**, *On The Statistical Analysis of Series of Observations*. WMO No: 415, Technical Note No: 143, Geneva.
- Toros H., Deniz A., Karan H., 1994**, Batı Anadolu Yağışlarının İstatistiksel Olarak İncelenmesi. *İTÜ, Uçak ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Meteoroloji Mühendisliği Bölümü, I. Ulusal Hidrometeoroloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı* 185-198, İstanbul.
- Türkeş M., 1995**, Türkiye’de Yıllık ve Mevsimlik Verilerinde Eğilimler ve Dalgalanmalar. *Türk Haritacılığının Yüzüncü Yılı, Türkiye Ulusal Jeodezi-Jeofizik Birliği ve Türkiye Ulusal Fotogrametri ve Uzaktan Algılama Birliği Kongreleri Kitabı* 3: 694-706, Ankara.
- WMO. 1966**, *Climatic Change*. WMO No: 195, Technical Note No: 79, Geneva.

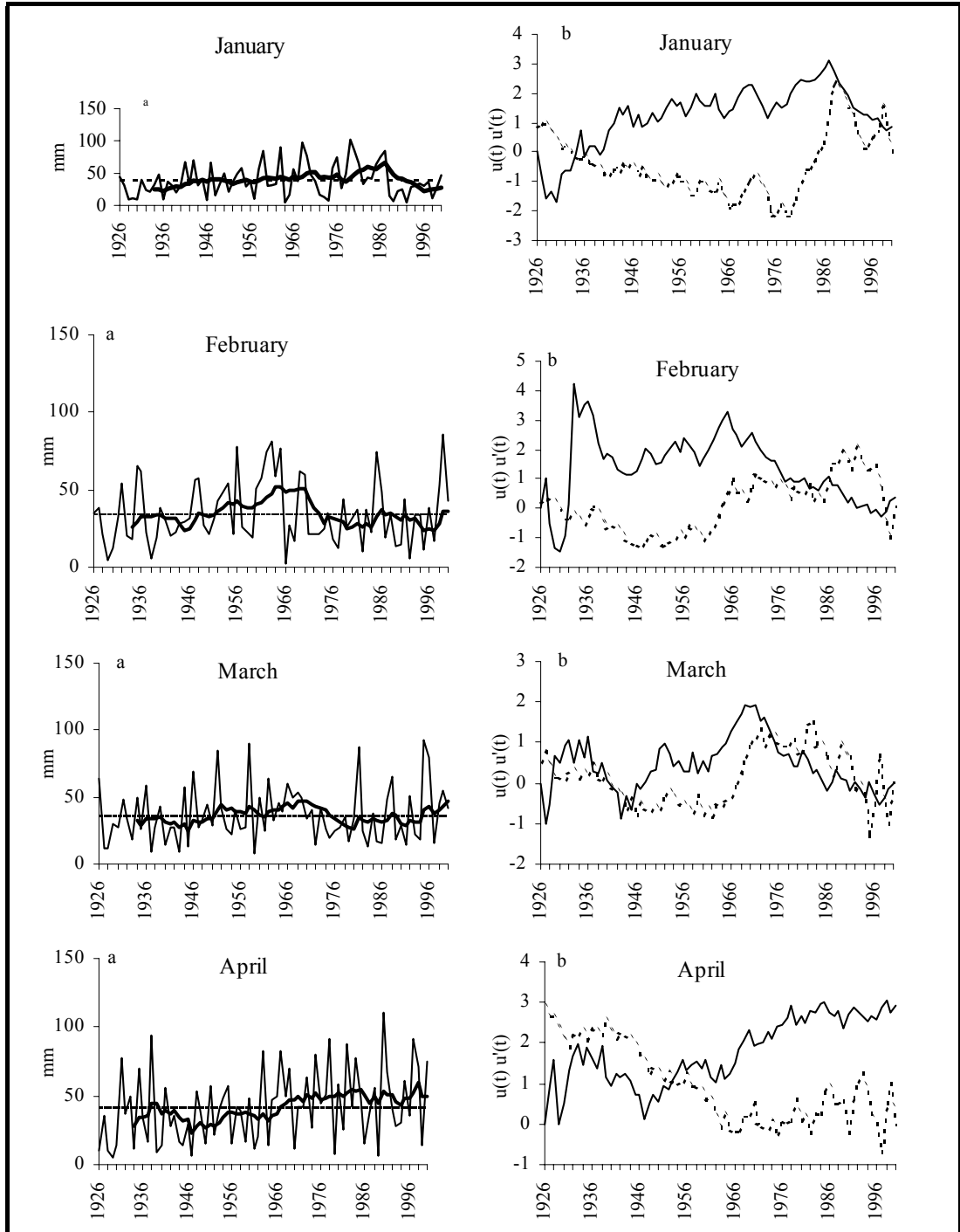

Figure 2: Trend graphs of (a) monthly and annual precipitation, (b) monthly and annual precipitation according to Mann - Kendall test of Ankara Meteorology Station.

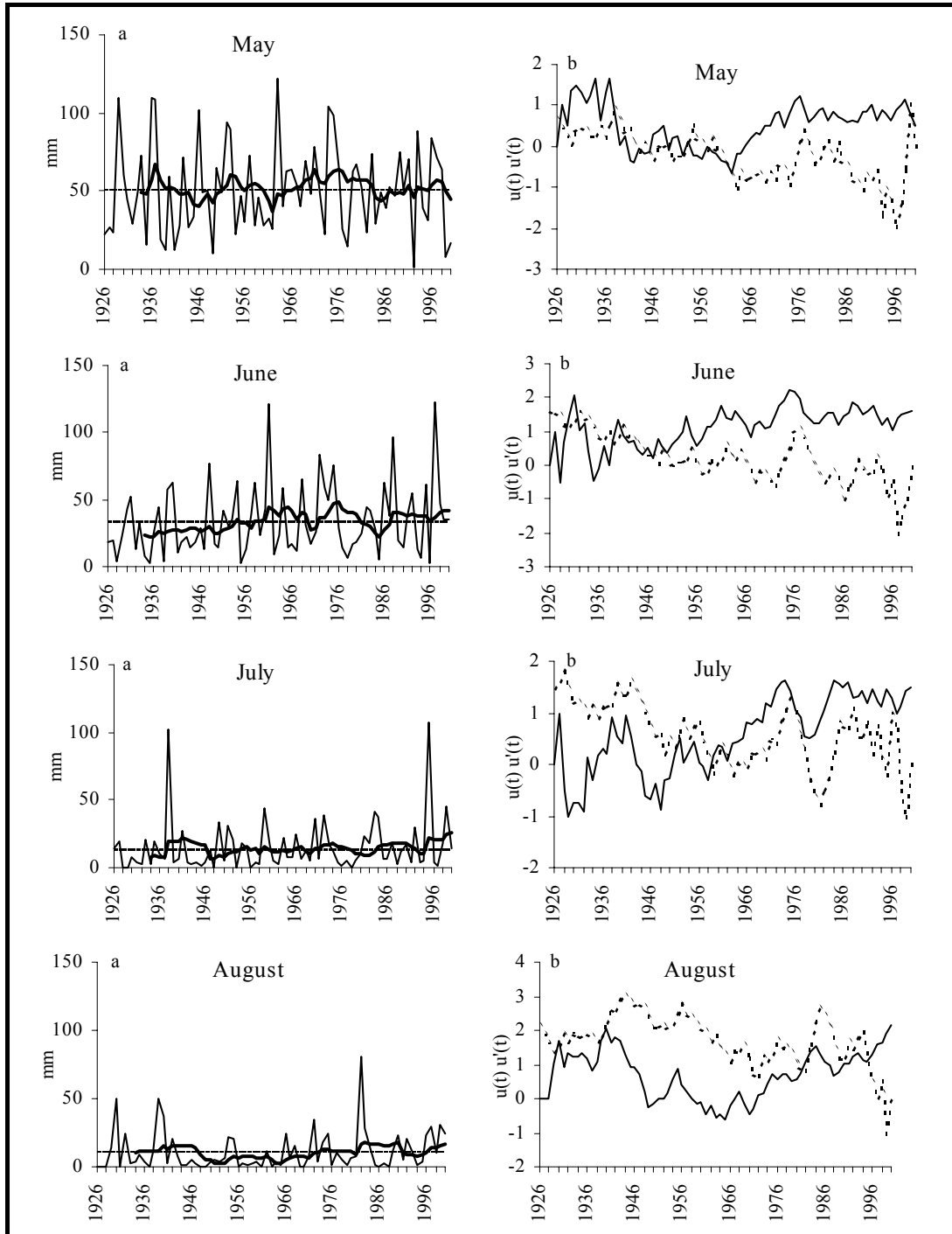

Figure 2 (Continued)

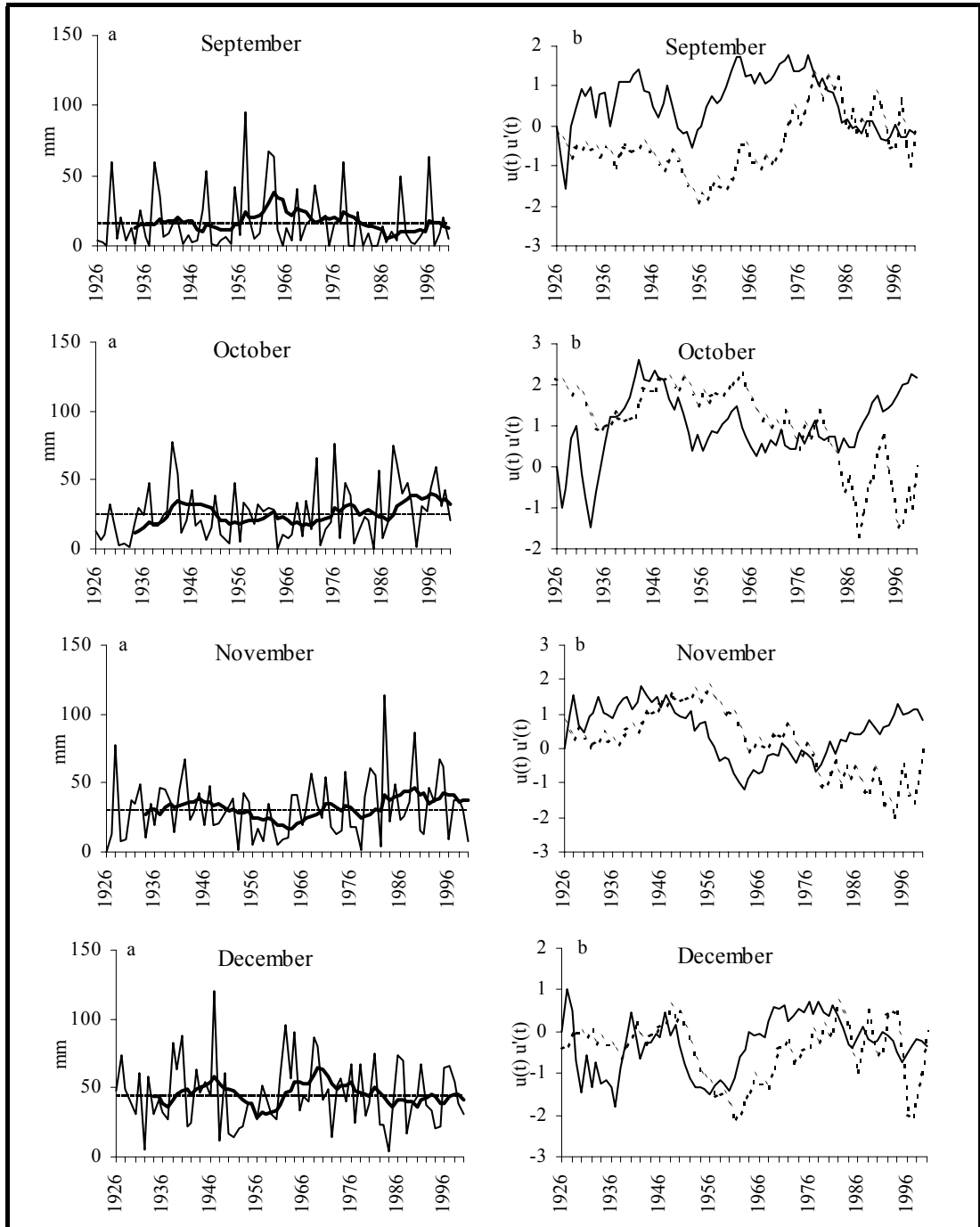

Figure 2 (Continued)

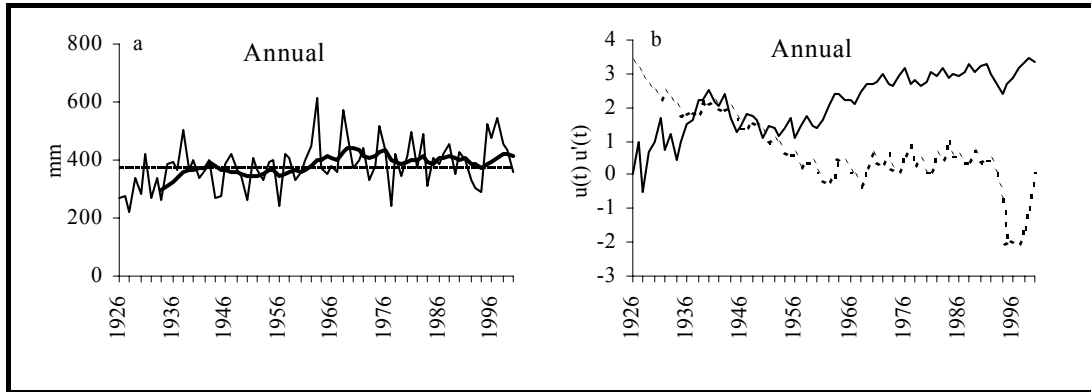

Figure 2 (Continued)

Explanation about Figure

- a : Straight line precipitation, horizontal dashed line long-term annual average, thick line 5-month moving average monthly average precipitation
- b: Straight line $u(t)$ dashed line $u'(t)$ test sample values are shown.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 21-48, ELAZIĞ-2003

ÇEMİŞGEZEK KASABASININ KURULUŞU, GELİŞMESİ VE FONKSİYONLARI

Founding, Development And Functions Town of Çemişgezek

Bülent GÜNER

Fırat Üniv. Sosyal Bil. Enst. Doktora Öğrencisi
bulgun@yahoo.com

M.Dursun ÇİTÇİ

Fırat Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Coğrafya Böl.
mdcitci@firat.edu.tr

ABSTRACT

Çemişgezek is a town of Tunceli, situated in the upper Euphrate region in Eastern Anatolia. Settlements of Çemişgezek include 1,25 km². The most important stream crossing the plain is the stream Tahar.

Population of Çemişgezek is limited in a proper level during history. The most important reason of this case is that economical activities and especially agriculture are limited by geomorphologic characteristics. The population of the city has increased (1945 and 1985) continuously, after establishment of republic. The settlement area is not suitable for development of the city. The settlement of the city is limited by Gediktepe in east, Stream Deliteccal in north and Stream Tahar in west. Urban Functions of Çemişgezek are in that manner mainly; Çemişgezek has an effective area on its surrounding due to administrative and cultural functions, while it has a limited effective area due to social functions. Town of Çemişgezek has an important effective area on countryside due to trade functions. But, the town is under effect of Elazığ, mostly.

Key words: Çemişgezek, Settlement, Tahar Stream, Upper Euphrate, Urban Functions,

ÖZET

Çemişgezek, Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan Tunceli iline bağlı bir ilçenin merkezidir. İlçe merkezinin yerleşim alanı yaklaşık 1,25 km² 'dir. Tahar Çayı ilçenin en önemli akarsuyudur.

Tarih boyunca kasaba nüfusu belirli bir büyüklükte kalmıştır. Bu durumun en önemli nedeni yüzey şekillerinin ekonomik faaliyetleri ve özellikle tarımı sınırlandırmasıdır. Cumhuriyet'ten sonra ilçe merkezinin nüfusu iki sayım yılı hariç (1945 ve 1985) sürekli olarak artış göstermiştir. Kasabanın kurulmuş olduğu alan yerleşmenin gelişmesi açısından uygun değildir. Yerleşim alanı doğuda Gedik Tepe, kuzeyde Deliteccal Deresi, batıda Tahar Çayı tarafından sınırlandırılmıştır. Bu nedenle tarihten günümüze kasaba yerleşimi çok fazla genişleyememiştir. Çemişgezek'in fonksiyonları ana hatlarıyla şöyledir; idari ve kültürel fonksiyonları bakımından çevresinde etki alanı oluştururken sosyal fonksiyon olarak sınırlı bir etki alanına sahiptir. Ticari fonksiyon olarak ilçe merkezi kırsal kesim üzerinde önemli bir etki alanına sahip ancak ilçe merkezi büyük ölçüde Elazığ'ın etkisi altındadır.

Anahtar Kelimeler: Çemişgezek, Yerleşme, Tahar Çayı, Yukarı Fırat, Şehirselsel Fonksiyon

1.YERLEŞME

1.1.GENEL BAKIŞ

İnsanların, kendi oluşturdukları kültür çevrelerinde yaşamaları, her çeşit yerleşmenin esasını vermiştir. Köyler ve şehirler, insanların yeryüzüne ekledikleri uzun süreli, hatta devamlı yerleşme yerleridir. En geniş anlamıyla yerleşme (iskan) insanların oturduğu ve faydalandığı bölgedir (İzbirak, 1996 – Cilt-2).

Dünyada bilinen yerleşmenin tarihi günümüzden on iki bin yıl kadar önceye aittir. İlk yerleşmeler, Mezopotamya ve Mısır'da kurulmuştur. Ülkemizin bulunduğu topraklar ise, Dünyada yerleşmenin ilk kurulduğu sahalar arasında yer almaktadır. Bu nedenle, ülkemiz toprakları, çeşitli kültür oluşumlarına ve medeniyetlerin kurulmasına beşiklik etmiş ve özellikle Anadolu topraklarında bir çok beylik, devlet ve krallıklar kurulmuştur. Anadolu'da yerleşmenin tarihi, en az günümüzde 11000 – 12000 yıl önceye dayanmaktadır. Erzurum Ovası dahilinde Pulur, Karaz ve Güzelova ile Van Gölü'nün doğusunda Tilki tepe gibi Genç Neolitik döneme ait yerleşmeler de bulunmaktadır (Atalay, 1994).

Araştırma alanımızda yerleşme tarihi milattan önceye dayanmaktadır. Yerleşim yeri seçiminde, kuruluş ve gelişmesinde, tarihi ve stratejik nedenlerin yanında yerşekillerinin, su kaynaklarının ve iklimin de çok önemli etkisi olmuştur. Araştırma alanımız, batıda Tahar vadisi, kuzeyde Deliteccal vadisi ve doğuda Gedik Tepe coğrafi unsurlarının sınırladığı bir alanda bulunmaktadır. Yerleşmenin şekillenmesinde en önemli etken coğrafi unsurlardır.

Her ne kadar Çemişgezek çevresinde Eski Çağ'a ait yerleşme yerleri tespit edilse de, anlaşıldığı kadarıyla, özellikle Eski Çağ'da Çemişgezek önem taşıyan bir yerleşme birimi değildi. Anadolu'nun Eski çağ tarihini ortaya koyan, son yılların kapsamlı çalışmalarından Seton Llyod'ın 'Türkiye'nin Tarihi' ve Ekrem Akurgal'ın 'Anadolu Kültür Tarihi' adlı kitaplarında, Çemişgezek ve hatta uzak çevresi pek yer tutmamıştır. Kanımızca bu durumun ana nedeni araştırma alanımız ve çevresinin, Eski çağ krallık merkezlerine uzak olmasıdır.

Bir gezgin ve bilim adamı olan Llyod'ın kitabında tarihi yer adlarını gösteren bir harita bulunmaktadır. Bu haritada Elazığ, Divriği, Erzincan, Tunceli ve Bingöl'ü kapsayan genişçe bir alanda tarihi önem taşıyan bir yerleşim yeri gösterilmemektedir (Llyod, 2000). Akurgal'ın çalışmasında birkaç yerde Yukarı Fırat ve çevresine değinilmiş ancak bu çevrede var olan önemli bir yerleşmeden söz edilmemiştir (Akurgal, 2000). Bütün bu bilgiler dışında Çemişgezek ve çevresinin Eski çağ boyunca stratejik önemi

yüzyılda Çemişgezek Sancağı” (1999) adlı kitabı, ilçe tarihi hakkında genel bir bilgi vermektedir. Bilindiği gibi mufassal defterler tarihi coğrafya açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Elibüyük’e göre; bir ülke veya sahanın tarihi coğrafyasını ortaya koyabilmek için, o alanla ilgili birçok belge ve kaynağa ulaşmak, bunların içindeki bilgilerden coğrafyaya ait olanları ayıklamak ve ortaya çıkanları coğrafyanın prensiplerine uygun bir şekilde değerlendirmek gerekir. Konu, Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları içinde kalan alanlarla ilgili ve tarihi coğrafya araştırması olduğunda, resmi bir belge özelliği taşıyan “Mufassal Defterlerden” den yararlanmak kaçınılmaz olur (Elibüyük, 1990). Bu bağlamda Ünal’ın eseri, çalışmamız açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Söz ettiğimiz bu eserler dışında kimi tarihi kaynaklar Çemişgezek’ten dolaylı olarak bahseder.

Bir yanda yörenin büyük ölçüde dağlık oluşu, öte yanda ise önemli bir yerleşim birimine malik olmayışı (Tunceli ve çevresi) gezginlerin araştırmacıların, bilim adamlarının, hükümdarların uğrağı olmaktan uzak bırakmıştır (Aksoy, 1985). XIX . Yüzyılda Prusya Genel kurmayına mensup Feld mareşal Helmut von Moltke 8-12 Nisan 1839’ da Çemişgezek ve Pertek’e uğrar. Ancak Moltke, buralar hakkında pek az bilgi verir.1892 ‘ de Paris ‘de Vital Cuinet ‘in 4 ciltlik ansiklopedik eseri yayınlanır, Türkiye ‘ye ilişkin olarak yayımladığı kısa adıyla “ La Turquie d’ Asie “ (Asya Türkiye ‘si) olarak bilinen eserin 2. cildinin 384-405 sayfaları arası Dersim Sancağı ile ilgilidir. Cuinet, Dersim Sancağı’na bağlı kazaları, kazalara bağlı köy sayısını ve nüfusa ilişkin istatistikler vermiştir. Ancak bu veriler çok fazla güvenilir değildir. Nüfus bilgilerinde önemli hatalar söz konusudur.

Çemişgezek, yöremiz içinde bulunan diğer iskan yerlerinin en eskilerinden biridir. Tahar vadisinin çöküntülerle genişleyen bir yerinde ve kayalık arazide kurulan kasaba, bugünkü düşünüşle iyi bir yerde olmamakla beraber sularının bolluğu ve yakın çevresi ile göz önünde bulundurulduğunda sahip olduğu verimli toprakları ve bilhassa müdafaaya elverişli durumu ile eski insanlar için en uygun yerleşme yerlerinden biri olarak göze çarpmaktadır (Sarıbeyoğlu, 1951). İlçe yerleşim tarihini elde edebildiğimiz sınırlı kaynaklara dayanarak özetlemeye çalışacağız.

1.2.1. Çemişgezek’in Kuruluş ve Gelişmesi

Tarih öncesi dönemler içerisinde ve daha sonra “Dersim” olarak adlandırılan bu yörede, eski yerleşim yerlerinin bulunduğu, son dönemlerde yapılan arkeolojik kazılarla ispat edilmiştir. Özellikle Çemişgezek çevresindeki kazılar bunu doğrulamaktadır. Bununla birlikte Dersim yöresi olarak adlandırılan bu sahanın coğrafi şartları oldukça ağır olduğundan fazla bir iskana tabi tutulmuş değildir.... Tarih öncesi dönemlerde yöre

şartları bir devletin burada tam manasıyla bir hakimiyet kurmasını engellemiştir (Yılmazçelik, 1999) .

Araştırma alanımız ve çevresinde yerleşim tarihi kimi kaynaklara göre M.Ö. 6000'lere dayanmaktadır. Koşay'a göre, Pulur'da rastlanan Neolitik tabakalar yörenin kültür tarihinin M.Ö. 5500 – 6000 tarihine kadar götürmektedir (Koşay, 1976). Gerçekten Koşay tarafından 1968 - 1970 yılları arasında yapılan kazılar sonucunda; Çemişgezek ve çevresindeki yerleşimin çok eskiye dayandığı ortaya konulmuştur. İç Anadolu, Suriye, Mezopotamya, Kafkasya ve İran'dan uzak olmayan ve zaman zaman istilalara uğrayan bu illerde, yabancı kültürlerin etkilerinin varlığını önceden kabul etmek gerekir (Koşay, 1976). Koşay, araştırma alanının yakın çevresindeki yerleşmelerde kullanılan malzemeyle ilgili de önemli bilgiler vermektedir; "Yapı malzemesi olarak sel taşları, kerpiç, kalıpla yapılan çamur dolgu ve üstü kül sıvalı çit kullanılmıştır. Ovada yapı taşı az olduğu için, temeller, ya yalnızca kerpiçten yapılmış ya da tek sıra taş yerleştirilmekle yetinilmiştir. Ahşap malzeme düz damların inşasında ve kapı sövelerinde kullanılmıştır" (Koşay, 1976).

Ünal'a göre Çemişgezek ve çevresinde gözelerin bolluğu, ormanların ve kaya sığınaklarının varlığı ile kara ve su hayvanlarının çokluğu insanları Eski Taş Çağlarından beri buralara çekmiş ve yerleşmelerin gelişmesine neden olmuştur (Ünal, 1999). Ünal'a göre, arkeolojik kazılar Çemişgezek ve çevresinde insan topluluklarının varlığını prehistorik devirlerde başladığını ortaya koymuştur (Ünal, 1999). Taş devri insanları su kaynaklarının başında bulunan inlerde oturmuşlardır. Çemişgezek yakınlarındaki yapma mağaralar, daha yüksekteki kaya sığınakları ile Ekrek köyü çevresindeki Cin Mağaraları tarih öncesi dönem bakımından önemli yerlerdir (Ünal, 1999).

Pulur kazısında İlk Tunç-Son Tunç Çağı dönemlerine ait olduğu anlaşılan zeminden 16 m yükseklikte 11 yerleşme tabakası tespit edilmiştir. Bunlardan 6, 9 ve 11'inci katların yangın geçirdiği anlaşılmaktadır. Höyük tabanındaki katların Neolitik çağa ait olduğu tespit edilmiştir. Burasının İlk Tunç Çağı'nda oymaklar birliğine dahil bir uruğun barınağı olduğu tahmin olunmaktadır. Halkın geçim kaynağını hayvancılık ve çiftçilik teşkil etmekteydi. Avcılık tali derecede bir meşgale idi. Pulur'da oturanlar, bakır cevherinin eritmesini, kalıba dökerek balta ve kargı ucu gibi aletler yapmasını biliyorlardı (Koşay,. 1976).

Görüldüğü gibi mevcut bilgiler Çemişgezek kasabasının kuruluş tarihini kesin olarak belirleyebilmek için yeterli değildir. Ancak kasaba yakınında yapılan Pulur kazısında bu çevredeki yerleşmelerin tarihini MÖ 5500-6000'lere götürmektedir. Çemişgezek kasabasının bu yerleşmelerle eşzamanlı kurulmuş olması muhtemeldir.

M.Ö. Çemişgezek çevresinde pek çok kavimin yaşadığını ve bu kavimlerin yakın kavimlerle zaman zaman savaştıkları ve Çemişgezek'in sürekli olarak farklı kavimlere ev sahipliği yaptığı tarihi kaynaklarca ortaya konulmuştur. M.Ö. III ve IV. bin yıllarında Yukarı Fırat boylarında Subarlar'ın yaşadıkları ve Fırat adının bu kavim tarafından verildiği de ileri sürülmüştür. Ayrıca bu kavimin madeni ilk olarak işlediği ve Mezopotamya'ya ihraç ettiği bilinmektedir (Ünal,1999). Hititler çağında, Harput ve çevresine (Çemişgezek ve Palu) İşuva denildiği, bilinmektedir (Ünal,1989). İşuva'lularla, Hitit'lerin bölgeyi zaptettikleri anlaşılmaktadır (Ünal 1999). Daha sonraki dönemlerde Çemişgezek ve çevresi M.Ö. IX. ve VIII. yüzyıllarda Urartu, M.Ö VII. yüzyılda Medler'in, M.Ö. IV yüzyılda Makedonya, M.Ö. III. yüzyılda Kapadokya Krallığı'nın, M.Ö. II. yüzyılda Romalıların M.Ö.I. yüzyılda Partlar'ın yerleşmesine sahne olmuştur (Ünal, 1999).

Yapılan diğer kazılarla Çemişgezek'in nispeten daha yakın tarihi hakkında veriler elde edilmiştir. Aşvan höyüğünde yapılan kazı çalışmalarında Çemişgezek yöresinde Helenistik, Roma ve Bizans hakimiyetini doğrulayan, ve M.Ö.II. yüzyıldan daha önceye tarihlenen sikkeler, taş ve yığma çamurdan yapılar, Helenistik, çağın temsilcileri olarak görülmüştür. Yine Pağnik Öreni höyüğünde M.S. 144 tarihi ve Roma İmparatorlarından Antonius Pius tarafından basılmış sikkeler bulunmuştur. Çemişgezek'e bağlı Luluşağı köyü yakınlarındaki Yeni köy höyüğünde yapılan kazı çalışmalarında Roma veya ilk Bizans çağına ait yapılar da bulunmuştur. Ünal'a göre Romalıların Çemişgezek ve çevresindeki hakimiyetleri daha çok askeri planda kalmıştır (Ünal, 1999).

Özellikle Eskiçağlar' da kurulmuş pek çok yerleşmenin, kuruluş yeri seçiminde, tarımsal alan ve su varlığı yanında, güvenlik (savunulabilirlik) olgusunun belirleyici rol oynadığı bilinmektedir. Kuşkusuz bu ölçütlere sonraki dönemlerde ticaret yollarına yakınlık derecesi de eklenebilir. Araştırma alanımız olan Çemişgezek kasabasının kuruluş yeri seçimi bu çerçevede içinde değerlendirildiğinde, seçime etki eden ana faktörün güvenlik olgusu olduğunu belirlemek mümkündür. Kasabanın kurulduğu yerin topografyası, önemli savunma olanakları sağlamaktadır (Harita 2). Kasabanın batısında Tahar vadisinin dik yamaçları, kuzeyinde Deliteccal vadisi, doğusunda Gediktepe (1357 m.) yükseltisi nedeniyle tarih boyunca çok nüfuslu, önemli bir merkez olamamıştır. Çemişgezek ilçe merkezi Tonbul ve Özdemir 'in (1995' te) belirttiği gibi Tahar Çayı vadisinin doğu yamacında eski bir heyelan sahası üzerinde kurulmuştur. Heyelan olayları ilçe merkezi girişinde günümüzde de meydana gelmektedir. Kuşkusuz bu topografik durum, kasabanın gelişimi üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Jeomorfolojik şartlar yerleşme alanını sınırlandıran en önemli faktördür. Kasaba nüfusu belirli bir büyüklükte

sınırlı kalmıştır. Yine kasabanın bulunduğu alanın engebeli topografyası zirai faaliyetlere elverişli değildir. Kasabanın hemen batısında akış gösteren Tahar Çayı derin vadisi sarp yamaçları nedeniyle tarımsal faaliyetler için uygun değildir. Önemli ticaret yollarından uzak bulunan Çemişgezek, bu anlamda da gelişme olanağından yoksun kalmıştır. Buna göre kasaba gelişmeye pek uygun değildir. Bütün bu veriler ışığında kasabanın kuruluş yeri seçiminde güvenlik olgusunun başlıca faktör olduğunu belirtmek mümkündür. Tanoğlu'na göre; harp, istila ve asayiş bozukluğu, evin şekli gibi, yerleşme düzenine de etki yapar (Tanoğlu, 1969). Buna göre Çemişgezek yerleşmesi klasik şehir yerleşmesi dışında topografik yapısı nedeniyle korunaklı oluşu göz önünde bulundurularak tercih edilen bir yerleşme yeri niteliğindedir. Nitekim Çemişgezek ve çevresinde araştırma yapan kimi araştırmacılar bu noktaya vurgu yapmışlardır. Ünal'a göre; Çemişgezek kasabasının kuruluş yeri yerleşme açısından hiç de müsait bir yer değildir. Çünkü İlk ve Ortaçağ'ın temel ögesi olan savunma amacı dikkate alınarak kurulmuştur (Ünal,1999).

Yılmazçelik; 466 yılında Ağaçeri Türklerinin ve daha sonra yine bir Türk kavimi olan Sibirlerin, Doğu Anadolu'da yerleşim gösterdiklerini belirtmiştir. Malazgirt Savaşı'ndan önce Anadolu'ya gelen Bulgar, Peçenek, Kuman, Uz ve Avar Türkleri'de Tunceli ve Bingöl çevresine yerleşmiş ve önemli izler bırakmıştır. Çemişgezek'teki yer adlarının büyük bir bölümü Bulgar ve Kuman Türklerinin şahıs ve yer adlarıdır (Yılmazçelik, 1999).

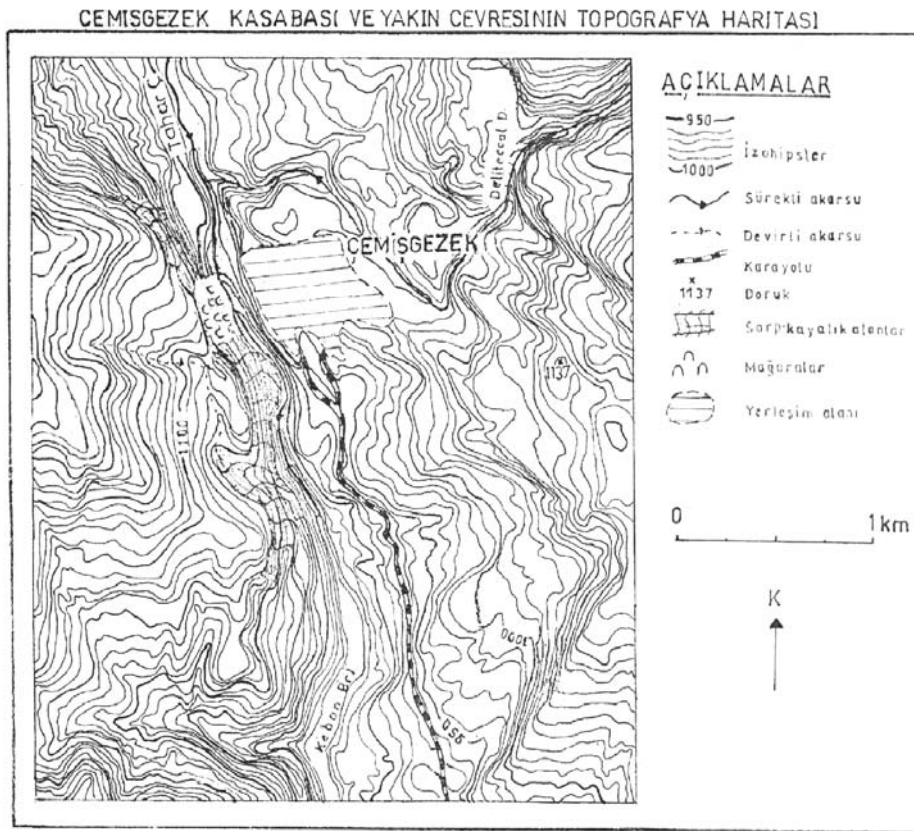
Çubuk bey döneminde (IX.yy.) ise Çemişgezek Kalesi ve Hanzit denilen Harput, Palu ve Genç Kaleleri, Philarestos'un elinden alınarak Şimşat'ın da bulunduğu yöre Türk iskanına açılmıştır (Aşan, 1992). İbni Bibi Çemişgezek Kalesi'nin Anadolu Selçukluları tarafından 1226 yılında fethedilmesini nakledeken “metin bir kale içinde bir şehir “ den söz etmektedir (Özbek, 1997).

Çemişgezek kasabasının göstermiş olduğu yerleşim düzenini daha net ortaya koyabilmek için Selçuklu döneminin kent karakteristiklerini ortaya koymak yerinde olacaktır. Tuncel'e göre; bugün yaşayan kentlerimizin çoğu Selçuklu izlerini taşır. Genellikle eski Türk kentlerinde kıvrımlı yolların çıkmaz sokakların çokluğu dikkati çeker. Bunda savunma olanakları düşünüldüğü gibi, gölge ihtiyacı ve soğuk rüzgarlara karşı korunma fikri de rol oynamıştır (Tuncel, 1980).

Selçuklular döneminde kırların yanı sıra, kentlere de aynı ölçüde önem verilmiştir. Hemen belirtelim ki, Selçuklular döneminde Türkiye'de yeni kentlerin temeli atılmamış olmakla beraber, varlığını yitirmiş veya sönükleşmiş kentler ve kasabalar taştan yapılmış medreseler, dini ve idari binalar yer almağa başladı (Tunçdilek, 1986).

Türkler Selçuklu Devleti'nin izlemiş olduğu iskan siyaseti gereği sınır boylarından

İtibaren köy ve şehirlere yerleştirilmişlerdir. Başta Harput olmak üzere, Palu, Çemişgezek, Mazgirt ve Kiğı gibi yerlerde toplu yerleşim alanları kurulurken, tarıma ve hayvancılığa uygun yerlerde de köy ve yayla yerleşmeleri meydana getirmişlerdir (Aşan,1992). Harp, İstila ve asayiş bozukluğu, evin şekli gibi, yerleşme şekli üzerine de etki yapar (Tanoğlu,1969). Türkiye’de yerleşmelerin toplu halde tepe ve yamaçlara çekilmesine bu memleketlerdeki ekime elverişli toprak azlığı darlığı da bir sebep olarak ileri sürülebilir (Tanoğlu, 1969).

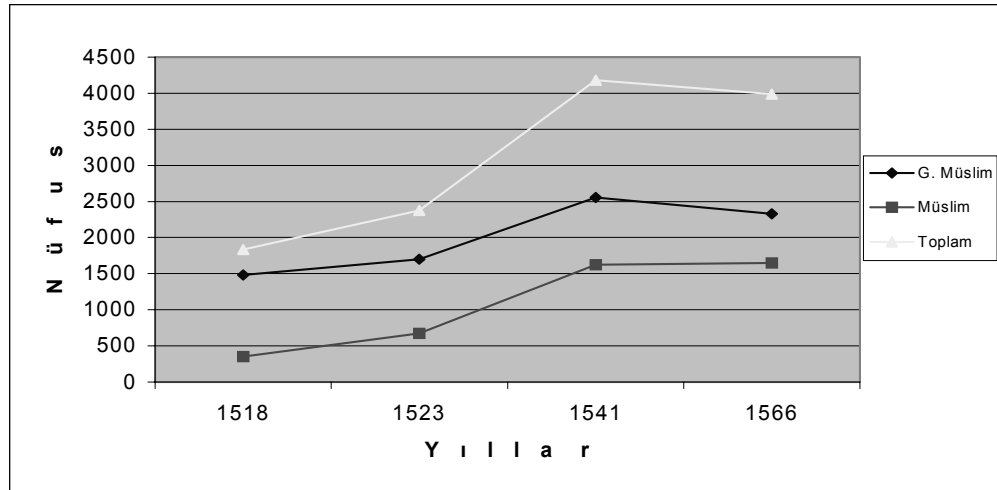

Harita 2

Cumhuriyet öncesinde Çemişgezek kasabasının nüfus miktarını ortaya koyan tek araştırma sonucu, Ünal’ın (1999) çalışmasında görülmektedir. XVI. yüzyıl Çemişgezek Sancağı üzerinde kapsamlı bir çalışma yapan Ünal, Çemişgezek’in nüfusu üzerine, 4 ayrı tahrir defterine dayanarak bir takım sonuçlara ulaşmıştır. Bu defterler 1518, 1523, 1541, 1566 yıllarına aittir. Ünal’a göre, Çemişgezek çevresindeki yerleşimlerden çok nüfus barındırması, cami-i kebir, medrese, kasaphane, meyhane, boyahane gibi “sınai, ticari ve

sosyal” tesislerin bulunması itibariyle XVI. yy. ölçüleriyle şehir özelliği taşımaktadır (Ünal, 1999). Ancak, arazi özelliklerinin ekonomik faaliyetleri sınırlandırması nedeniyle nüfus belirli bir büyüklükte sınırlı kalmıştır. Görüldüğü gibi bu durum bir kapasite sorunudur. Arazi fazla miktarda nüfusu barındıramamış ve fazla nüfus Harput Sancağı’na göç etmiştir.

1518, 1523, 1541 ve 1566 yıllarına ait tahrir defterlerinde yer alan verilere göre Çemişgezek’in kasaba ve köy nüfusu hane x 7 ölçütüne göre yapılmıştır. Buna göre her hanede ortalama olarak 7 nüfus barınmaktadır. Aşağıdaki tabloda yıllara göre nüfus miktarı görülmektedir. 1566 yılında ait tahrir defterlerinde Çemişgezek’teki mahalleler kaydedilmiştir. Çemişgezek kasaba nüfusu, mevcut bilgilere göre çok önemli değişiklikler göstermemiştir (Ünal,1999) (Şekil 1-Tablo 1). Evliya Çelebi’ nin 1649-1650 yıllarında Çemişgezek’i gezdiği bilinmektedir. Seyahatnamesinde Çemişgezek kalesi üzerine bilgiler vermiştir.

Şekil 1: XVI. yy.da Kasaba Nüfusu

Yıllar	1518	1523	1541	1566
Toplam	1835	2377	4182	3985

Tablo 1: XVI. yy. da Toplam Kasaba Nüfusu

Cumhuriyet’e kadar genel hatlarıyla belirtmeye çalıştığımız Çemişgezek yerleşmesi hakkında, yakın dönem dışında ayrıntılı bir bilgi yoktur. Daha öncede bahsedildiği gibi, özellikle İbni Bibi’nin 1226 yılına ait kale ve kasaba yerleşmesinden bahsetmesi önemlidir. Hiç kuşkusuz Çemişgezek kasabasının bugün bulunduğu yerin yerleşim tarihi XIII. yüzyıldan çok daha önceye dayanmaktadır. Ancak Çemişgezek

kasabasının Ortaçağda ve daha önce ki dönemlerde sıradan bir yerleşme olmayıp, bir anlamda topografik özellikleri nedeniyle, güvenilir ve stratejik bir askeri merkez olduğunu söylemek, elimizdeki kaynaklardan edindiğimiz bilgiyle mümkündür. Bugün, araştırma alanımızda bulunan bazı mahallelerin geçmişine ait yerleşiminden bahsedebiliriz. Bugüne ulaşabilmiş tarihi yapılar bize bu konuda ipucu vermektedir.

Uçbeyi mevki, Çemişgezek kasabasının doğu yönünde yer alan merkez mahallelerinden birisidir. Engebeli bir arazi üzerinde yamaç yerleşimi biçiminde bir ören yeri tespit edilmiştir. Moloz taşla döşenmiş bir yol ile merkeze bağlantısı olan alanda, mimari planları gözle görülebilen bir çok duvar kalıntıları vardır. Yüzey buluntusu olarak ortaçağ dönemine ait çeşitli keramikler belirlenmiştir (Aşan,1992). Bugün Uçbeyi mevki, Tepebaşı Mahallesi içerisindedir.

Cami, imaretin tam ortasında ve seçilen yerin en hakim noktasında bulunur, imaretin öteki parçaları bunun etrafına dizilmiştir (Ergin, 1939). Türk - İslam şehirlerinde yerleşmenin camilerin etrafında teşekkül ettiği tespiti, yerleşim yerlerinin tarihini belirleme açısından çok önemlidir. XVI. Yy Çemişgezek mahallelerinin bazılarının adları günümüze ışık tutmaktadır (Tablo: 2). Örneğin; Medrese, Hamam, Kal'a-i Tüvir mahalleleri gibi... Bölgemizdeki iskan yerlerinden bir çoğu daha evvel Osmanlılar veya Selçuklular zamanında Türkler tarafından kurulmuş veya geliştirilmiştir. O zamandan kalma kültür eserlerinden cami, hamam, han, köprü, su yolları, çeşme veya bunların örnekleri her tarafta mevcut olup halen Harput Çemişgezek, Palu, Pertek, bu gibi eserlerce zengin yerler halinde göze çarpmaktadır (Sarıbeyoğlu, 1951) .

Tablo 2: 1566 Yılı Tahririne Göre Çemişgezek'in Mahalleleri (Ünal, 1999)

Mahalleler	Hane
1. Medrese	23
2. Har (dar)	29
3. Mahkeme	59
4. Mescid-i Veli Bey	54
5. Mescid-i Molla Halil	36
6. Harbende	68
7. Hamam	39
8. Çirlik	51
9. Kürüslü	56
10. Kal'a -i Tüvir	32
11. Şehr-i Üstek	73
Genel Toplam	520

Çemişgezek Cumhuriyet Meydanı'nın doğusunda yer alan ve yakın zamana kadar bir Medrese Mahallesi bulunmaktaydı. Yapılan idari değişikliklerle bu mahalle diğer mahallelere bölüştürülmüştür. Mahalleye ismini veren bir medrese günümüzde varlığını korumaktadır. Medresenin kitabesinde Sultan II. Abdülhamit zamanında yapıldığına dair bilgiler vardır. Ancak bu medresenin temelini Selçuklular dönemine ait bir medreseden

kaldığı söylenmektedir. Nitekim Başbakanlık arşivinde bulunan 1526 tarihli bir belgede “Süleyman Bey Medresesi“ adlı bir yapıdan bahsedilmesi bu ihtimali kuvvetlendirmektedir (Çemişgezek 2000). Eski Medrese Mahallesi'nde bulunan tek tarihi eser medrese değildir. Yine bir medrese kalıntısı üzerine kurulmuş Yelmaniye Camii bir diğer tarihi eserdir. Kitabesinden, Timur devrinde yaşamış Çemişgezek Beyi Taceddin Yelman tarafından 1404 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bugün Mescit, Tepebaşı, Hacıcami Mahalleleri içerisinde yer alan Medrese Mahallesi'nin eski bir yerleşim yeri olduğu açıktır.

Kale mahallesi Cumhuriyet Meydanı'nın batı ve güneyinde yer alır. Varlığına ilişkin bilgileri XIII. yüzyıl kaynaklarından almaktayız. Kuvvetle muhtemeldir ki kalenin yapılışı, XIII. yüzyıldan önceki bir tarihe aittir. Ünal'ın bulunduğu Kal'a-i Tüvir mahallesi kale çevresini kapsıyor olmalıdır. Bugüne kalenin yalnızca bir duvarı kalabilmiştir. Kale Mahallesi'nde bulunan Süleymaniye Camii'nin kesin yapılış tarihi bilinmese de, mimari yapısı Selçuklu tarzını andırmaktadır (Özbek, 1997). Buna göre Çemişgezek' in, yerleşmesi eskiye dayalı bir diğer mahallesi Kale Mahallesi'dir. Ayrıca İbni Bibi, hatıratında “kale içindeki bir şehirden” söz etmiştir (1226).

Ünal'ın belirttiği bir diğer mahalle ismi Hamam'dır. Bugün, Çemişgezek' te XV. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde yapılmış bulunan ve bulunduğu mahalleye adını veren bir hamam bulunmaktadır. Bugün Hamamatik (Eski hamam) mahallesi'nde bulunan hamam Akkoyun' lu Uzun Hasan'ın oğlu Yakup Bahadır Han tarafından yaptırılmıştır. Hamamatik Mahallesi Cumhuriyet Meydanı'nın kuzeyinde yer almaktadır.

Daha yakın tarihte yapılmış bir hamamda Çukur Mahalle' de bulunmaktadır. Bayramoğlu Hacı Hüseyin tarafından yapılan hamamın yapılış tarihi 1701–1702'dir (Çemişgezek 2000). Ayrıca bugün kasabada Mescit Mahallesi olmasına karşın önemli bir tarihi kalıntı günümüze ulaşmamıştır.

Sonuç olarak Ünal'ın çalışmasında belirttiği isimleri ve eski eserleri dikkate alırsak Çemişgezek'te yerleşmenin çekirdeğini oluşturmuş üç mahalleden söz etmek mümkündür. Batı, kuzey ve doğu yönlü olarak uzanan mahalleler, birbirlerine yakın mesafelidir. Kasabanın gelişim aşamalarını tarihi dönemler içinde belirtmek mümkün görülmemektedir. Çünkü XV. Yüzyıl öncesinde yapılan yapılar Harita 3'te görüldüğü gibi bugünkü yerleşme yayılımına uygun bir dağılım göstermektedir. Bu da yerleşmenin XV.'dan bugüne çok fazla değişmediği ve yerleşmenin bugünkü halini o dönemde aldığını göstermektedir. Muhtemelen kasabanın şekillenişinde kale önemli etkide bulunmuştur. Yerleşme alanının doğal nedenlerle dar olması da hiç kuşkusuz bugün yerleşim gösterilen alanların pek çoğunun yerleşime o dönemde açılmasına neden olmuştur.

1891- 1892 yıllarına ait Mamüratül'l Aziz Salnamesine göre, kaza merkezinde 744 hane vardır. Bugün ilçe merkezinde 628 hane bulunmaktadır buna göre; genel olarak yerleşim alanının çok fazla yayılmadığını ve bugün yerleşim gösterilen yerlerin çoğunun geçmişte yerleşime açık olduğunu tespit etmek mümkündür.

Cumhuriyet Dönemiyle birlikte idari yapıda değişiklikler olmuştur. Çemişgezek 1935 yılında Tunceli'ye bağlanmıştır. 1960' lara kadar kasabada 4 mahalle varken bu tarihten sonra kasabada mahalle sayısı 6'ya çıkmıştır. Bu mahalleler, Mescit, Çukur, Hacıcami, Kale, Hamam ve Tepebaşı'dır (Tablo 3).

Tablo 3: Çemişgezek mahallelerinin hane, nüfus miktarı (1997)

Mahalleler	Nüfus	Hane
Kale Mahallesi	333	174
Çukur Mahallesi	1131	183
Mescit Mahallesi	1067	172
Hamam Mahallesi	361	144
Tepebaşı Mahallesi	405	145
Hacıcami Mahallesi	250	117
TOPLAM	3497*	935

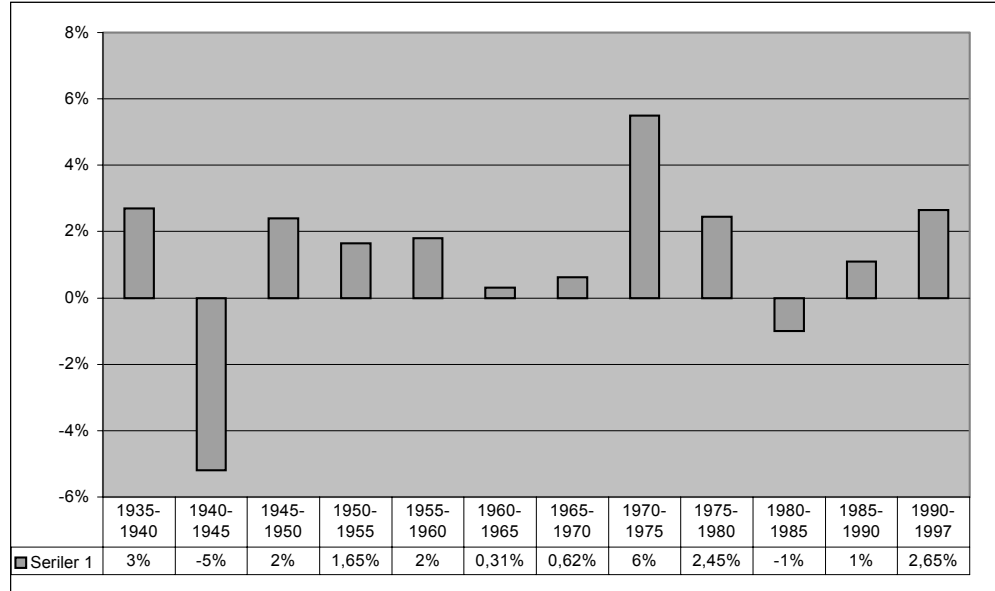
Kasaba nüfusunun, 1935-1997 yılları arasındaki nüfus verileri göz önünde bulundurulduğunda, 1945 yılı ve 1985 yılı sayımları dışında, artış içerisinde olduğu tespit edilir (Şekil:2). 1935 yılında nüfus 1863 kişidir. 1940 yılında miktar % 27'lik bir artışla 2136'ya ulaşmıştır. 1945 yılında nüfus, İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz şartları nedeniyle ve silah altına alınan nüfusun bağlı olarak % 52'lik azalışla 1640'a gerilemiştir. 1950 yılında nüfus İkinci Dünya Savaşı yıllarının olumsuz etkilerinin azalmasıyla tekrar artışa geçmiştir. % 24'lük yıllık ortalama artışla kasabada nüfusu bu sayımda 1852'ye ulaşmıştır. 1955 yılı sayımında nüfus yıllık ortalama % 16,5'lik artışla 2011'e ulaşmıştır. 1960 yılında nüfus yıllık ortalama % 18'lik bir oranda artışa devam etmiş ve nüfus miktarı 2200'e ulaşmıştır. 1965 yılına gelindiğinde nüfus artış hızında düşüş yaşanmış, % 3,1'lik küçük bir artışla nüfus miktarı 2235'e ulaşmıştır. 1970 yılında yıllık ortalama artış % 6,2'lik artışa ulaşmış ve nüfus 2305'e çıkmıştır. 1975 yılında kasaba nüfusu yıllık % 55 gibi yüksek bir oranla artmıştır. Bu artış 1935 – 1997 yılı istatistiklerine göre en yüksek artış oranıdır. Hiç kuşkusuz bu artışın en önemli nedeni Keban Baraj Gölü'nün inşasıyla köylerini terk etmek zorunda kalan nüfusun bir miktarının kasabaya yerleşmesidir. 1975 yılında nüfus 3048'e yükselmiştir.1980 yılı

* Güvenlik personelinin bir kısmı miktara dahil edilmemiştir.

verilerine göre yıllık ortalama artış %₀ 24,5'e ulaşmıştır. 1985 yılında, 1945 sayımından sonra, nüfus miktarı olarak ilk kez azalış göstermiştir. Kasabadan, göçün dönemsel artışından kaynaklanan bu azalışla nüfus miktarı 3213'e gerilemiştir. 1990 yılı sayımında nüfus yıllık %₀ 11'lik bir hızla artışa geçmiş ve nüfusun 3397'ye ulaşmıştır. 1997 yılı verilerinde yıllık artış %₀ 11'lik hızla devam etmiş ve nüfus 3397'ye ulaşmıştır. 1997 yılı verilerinde yıllık artış %₀ 26,5 iken bu artışla nüfus miktarı 4093'e ulaşmıştır (Tablo 4 - Şekil 2).

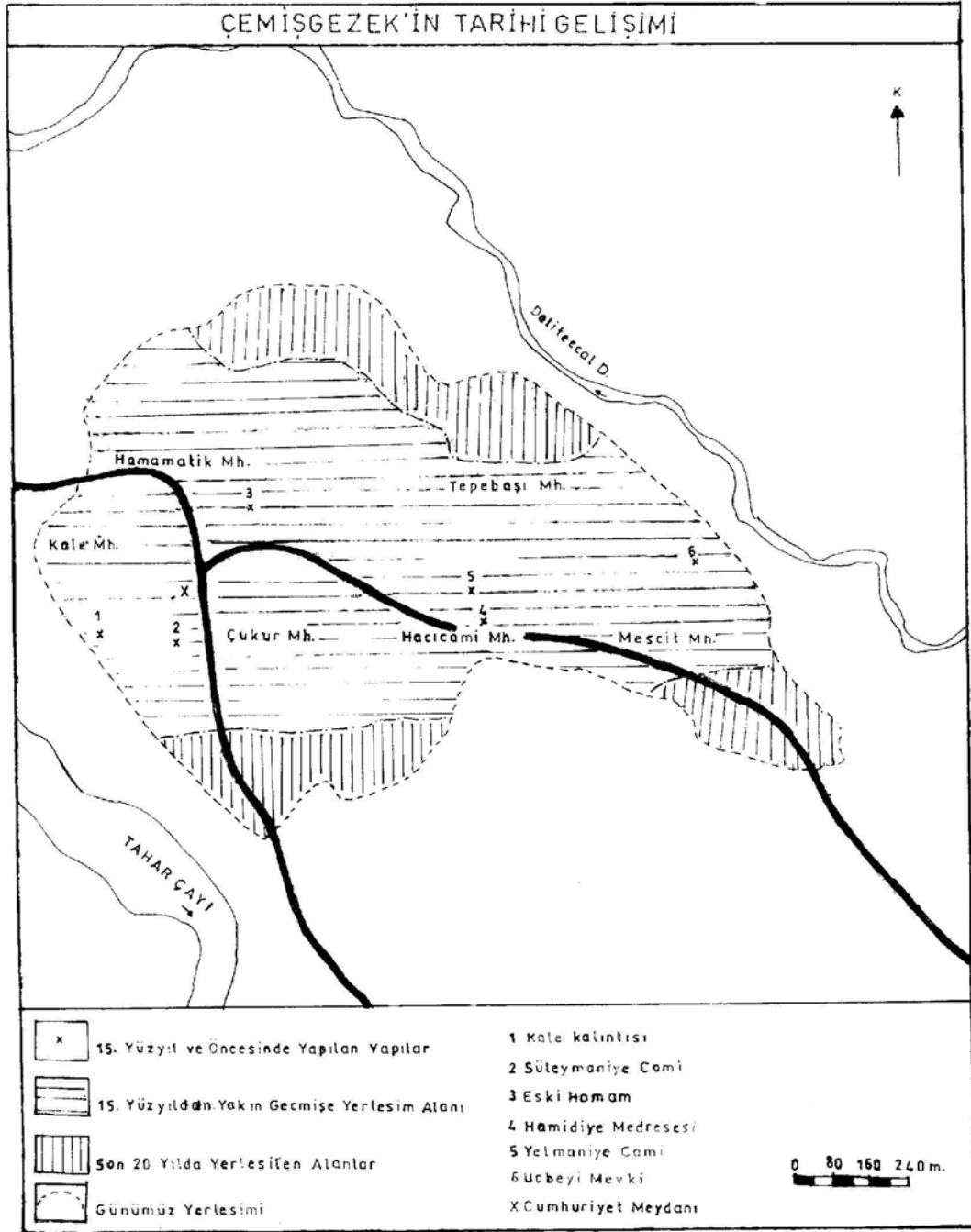
Tablo 4: Yıllar İtibariyle Çemişgezek Nüfusu (1935-1997)

Yıllar	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1997
Nüfus	1863	2136	1640	1852	2011	2200	2235	2305	3048	3445	3213	3397	4093

Şekil 2: Yıllara Göre Nüfus Artış Hızı (1935-1997)

Çemişgezek ilçe merkezi yerleşiminin önceki sayfalarda ifade ettiğimiz yer şekli özellikleri nedeniyle batı ve kuzey yönlü gelişmesi mümkün değildir (bkz. Foto 1). Son yıllarda yerleşimin Cumhuriyet Meydanı'nın kuzeydoğu ve doğusunda bulunan Tepebaşı ve Mescit Mahallelerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Yerleşmenin uzanım gösterdiği bir diğer yön, güneye doğru Elazığ yolu boyunca uzanan güzergahtır. Aynı zamanda bu güzergaha kamu binaları ve memur lojmanları inşa edilmiştir (Harita 3).

Harita 3

2. ÇEMİŞGEZEK KASABASININ FONKSİYONLARI

Fonksiyon terimi her bilim dalında çeşitli şekillerde kullanılmaktadır. Geniş manasıyla fonksiyon terimi “zaman içinde akıp giden faaliyetler veyahut yapılan iş” anlamına gelmektedir. Bir şehrin genel karakteri ancak imkanlar dahilinde fonksiyonları ile ortaya konabilir. Şehir yalnız kendi kendine var olup yaşayamaz; onun yaşama esasının önemli bir kısmı yakın ve uzak çevresi ile olan iş bölümünün ekonomi temel prensibine dayanan değişik ilişkiler içerisinde aranmalıdır (Karaboran – 1989).

Yerleşme coğrafyası çerçevesinde şehir ve köy yerleşmelerinin değerlendirilerek fonksiyonlarının ve etki alanlarının ortaya çıkarılması gereklidir. Büyük şehirlerin yanı sıra küçük şehir ve kasabalarda çevresine hizmet etmekte ve böylece sadece yaygın bir ekonomik merkezler ağında düğüm noktası olmakla kalmayıp kendi ticaret bölgeleri içinde önemli bir merkez niteliği taşımaktadırlar (Karaboran – 1989). Şehir coğrafyası kavramı olan “şehirselle fonksiyonları” yukarıda belirtilen özellikler çerçevesinde araştırma alanımızda ortaya koymaya çalışacağız.

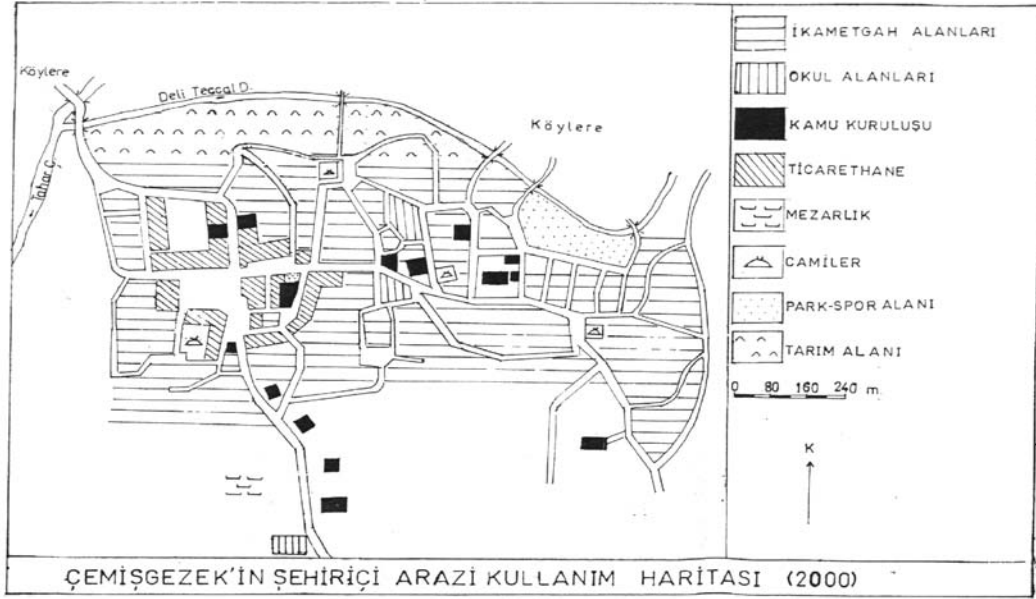
2.1. İDARİ FONKSİYONU

Bu fonksiyonla ilgili tesisler yerleşme merkezlerinde toplanmışlar ve idari yönden çevre ile, bilhassa kaza sınırları dahilinde, karşılıklı münasebetin yalnız idari sahada yapılmasına sebebiyet vermişlerdir (Karaboran, 1989).

Bugünkü Türkiye, merkezi sistemle yönetilmektedir. İdari teşkilat; il, ilçe, bucak ve köy olarak kademelendirilmiştir. Her ilçe, Türkiye’de kaymakamlık merkezidir. Böylece bir idari ünite teşkil etmektedir. Şehirler çevrelerinin bir yönden değil, bir çok bakımdan merkeziliğini yapan topluluklardır. Her şeyden önce şehir idari bir bütündür. Belirttiğimiz gibi, ya bir il veya bir ilçe merkezi olarak adlandırılmıştır (Karaboran, 1989).

Çemişgezek’in idari tarihçesine kısaca değinecek olursak ; XVI. yüzyıldan itibaren Çemişgezek Sancağı kimi zaman Diyarbakır Beylerbeyliğine, kimi zamanda Erzurum Beyler Beyliğine bağlanmıştır. Bu durum 1858 yılında Çemişgezek’in sancak yönetiminden Harput’a bağlı bir kazaya dönüştürülmesiyle son bulur. 1880 yılında Çemişgezek Keban’a bağlı bir nahiye haline getirilir. 1881 yılında Dersim vilayeti teşkil edilir. Çemişgezek’te kaza haline getirilerek vilayet merkezi olan Hozat’a bağlanır. 1887 yılında Dersim Vilayeti lağvedilerek sancak haline gelmişse de Çemişgezek yine Dersim’e bağlı kalmıştır. 1925 yılında Dersim Sancağı da kaldırılınca Çemişgezek de diğer kazalar gibi Elazığ’a bağlanmıştır. 25 Aralık 1935 tarihinde, Elazığ’dan ayrılan Çemişgezek yeni teşkil edilen Tunceli vilayetine bağlandı. O tarihten bugüne Tunceli vilayetinden idare edilmektedir. Kasabanın belediye teşkilatı 1881’de kurulmuştur.

Çemişgezek ilçe merkezinde ikamet edenler ve Çemişgezek'e bağlı diğer yerleşmelerde yaşayanlar, idari bakımından Çemişgezek'in etki alanı içerisinde yer alır. Bugün Çemişgezek ilçe merkezinde pek çok idari kuruluşun yer aldığı görülür (Harita 4).

Harita 4

Bu kuruluşlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo: 5). Keban Barajı'nın teşekkülüyle idari bakımdan bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Barajın kuruluşundan önce toplam 51 köy muhtarlığı varken, bu köylerin, 14'ü tamamen 12'si kısmen su altında kalmıştır. Bugün Çemişgezek'e bağlı 41 köy muhtarlığı ve 29 mezra bulunmaktadır. Bu köyler idari bakımdan doğrudan Çemişgezek kasabasına bağlıdırlar (Tablo: 6).

Tablo 5: Çemişgezek'teki Resmi Kuruluşlar

Kaymakamlık	Türkiye Halk Bankası
Belediye	Tarım Müdürlüğü
Mal Müdürlüğü	Askerlik Şubesi
Mili Eğitim Müdürlüğü	PTT Müdürlüğü
Müftülük	Sağlık Müdürlüğü
Tapu Sicil Müdürlüğü	Halk Kütüphanesi Müdürlüğü
Vatandaşlık ve Nüfus Müdürlüğü	Tarım Kredi Kooperatifi
Özel İdare	Tedaş
Vakıf Müdürlüğü	Karayolları Şube Şefliği
Ziraat Bankası	Köy Hizmetleri Şube Şefliği
Emniyet Amirliği	Meteoroloji
Jandarma Komutanlığı	Cumhuriyet Başsavcılığı

Çemişgezek'te Tapu Sicil Müdürlüğü bulunmasına karşın, kadastro işlemleri Hozat

Tapu ve Kadastro Müdürlüğü'nce yürütülmektedir. Çemişgezek'te kadastro hizmeti yapılmadığından, bu bakımdan Hozat'ın etki alanı içinde yer almaktadır.

Tablo 6: İdari Olarak Çemişgezek'e Bağlı Köyler ve Sayım Yıllarına Göre Nüfusları (1970-1990)

Eski adı	Yeni adı	1970	1980	1985	1990
	Merkez	2305	3445	3213	3397
	Merkez Bucağı				
Hazari	Anıl	283	337	331	265
Birad-ı Maruşka	Arpaderen	194	241	117	192
A.Karavenk	Aşağıbudak	116	127	119	133
Mahmunut	Bağsuyu	178	231	201	155
	Büyükörence	345	280	377	207
Ekrek	Gözlüçayır	362	399	173	119
Hidrozo	Karasar	259	201	206	319
Oskeh	Kıraçlar	486	267	513	135
Pulur	Paşacık	391	576	142	218
	Sakyol	373	150	11	427
Brastik	Savuk	255	26	461	126
Eğirik	Tekeli	316	439	254	47
Bahı	Toratlı	237	259	263	416
Y.Karabek	Vişneli	247	264	84	186
Kermisi	Yukarıbudak	123	120	130	264
	Yünbükten	218	191	180	57
	Akçapınar Bucağı				
Vaskovan	Akçapınar (B.M)	492	522	510	122
Erkeğan	Bozağaç	189	150	104	466
Noronik	Bölmebölen	263	325	303	80
	Doğanköy	407	311	508	312
Ağloz	Koyunardı	219	55	69	177
Sinsor	Payamdüzü	1203	1279	1128	70
Komer	Sarıbalta	563	852	948	974
	Ulukale	920	703	695	872
Ağgi	Uzunöl	282	270	317	405
Devdiric	Yemişdere	587	312	399	257
	Gedik Bucağı				
Germili	Gedikler (B.M)	181	131	128	439
Hozapgir	Akçayurt	117	97	45	121
Mamusa	Alakuş	99	75	70	52
Evrek	Alçılı	85	77	88	85
A.Vartirik	Aşağıdemirbük	205	117	99	40
Dimili	Gülbahçe	159	144	151	201
Pazapun	Cebe	187	366	337	155
Venk	Dedebeyli	87	82	59	72
Hem meşe	Doğanalan	301	148	106	83
Sasalli	Ergenler	55	54	31	30
Sinek	Erkalkan	316	217	195	139
Setirge	Güney başı	108	163	82	63
Kızı	Cihangir	258	216	277	198
Sisne	Varlıkönak	131	101	89	76
Y.Vartirik	Yukarıdemirbük	106	73	64	58

2.2. EĞİTİM ve KÜLTÜR FONKSİYONU

Şehirlerde toplanmış hizmetlerin bir bölümünü kültürel fonksiyonlar teşkil etmektedir. İktisadi ve idari fonksiyonlar kadar, kültür hizmetleri de, yeryüzünde bazı

şehirlerinin gelişmesinde ve önemlerinin devam etmesinde büyük rol oynamaktadırlar (Karaboran, 1989). Bilindiği gibi kültür fonksiyonları çok çeşitlidir; eğitim kurumları, dini müesseseler, yerel gazeteler, kültür ve sanat etkinlikleri gibi...(Yiğit, 1994).

Çemişgezek'te kültürel faaliyetler son yıllarda hız kazanmıştır. Kültürel fonksiyon olarak okullar Halk Kütüphanesi, Halk Eğitim Merkezi, turistik ve kültürel önem taşıyan tarihi yapılar, zaman zaman yayınlarına ara verse de yerel gazeteler, yine kültürel faaliyetleri destekleyen Çemişgezek Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneği, Bilgisayar Erişim merkezi ve artık geleneksel hale gelen Çemişgezek Dut Festivali'nden söz edilebilir. İlçe merkezinde okur- yazar nüfusun 1997 yılı verilerine göre % 90'larla ifade edilmesi dikkat çekicidir.

Okul çağında nüfusun son yıllardaki azalışına bağlı olarak bir ilköğretim okulu, bir kız pratik sanat okulu kapalı bulunmaktadır. Halen eğitim veren Ertuğrul Gazi Çok Programlı Lise, İstiklal İlköğretim Okulu ve bir YİBO bulunmaktadır. İlçede ilköğretim okulunda 1195 ve lisede 160 öğrenci okumak üzere toplam 1355 öğrenci bulunmaktadır.

Kasabadaki Halk Kütüphanesinde, 9010 adet kitap olup, 1999 yılı içerisinde okuyucu sayısı 9479 kişidir. Halk Eğitim Merkezi'nce düzenlenen kurslarda giyim, trikotaj, nakış, kumaş boyama, bilgisayar, bağlama, eğitim verilmektedir. Bu kurslardan toplam 410 kursiyer eğitim görmektedir. Yine ilçe merkezi ve köyleri kapsayacak şekilde çeşitli dallarda spor müsabakaları düzenlenmektedir (Rapor 2000).

Yayınlarına düzenli olarak devam edemese de özellikle 1980 yılından sonra yayınlanan "Çemişgezek", "Çemişgezek'ten" ve Çemişgezek Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneğinin yayınladığı "Yeni Çemişgezek" gazeteleri önemli kültürel unsurlardır.

Çemişgezek'te yapılan önemli kültürel faaliyetlerden biride 1997'den beri her yıl temmuz ayında düzenlenen ve üç gün süren "Çemişgezek Dut Festivalidir" sanatsal ve kültürel etkinlikleri yoğun olarak yaşandığı festival günleri, kültürel ihtiyaçlara cevap vermektedir.

Çemişgezek'teki kültürel unsurlardan biride tarihi yapılarıdır. Tarihi yapıların en önemlileri Çemişgezek Kalesi, Yelmaniye Cami, Hamidiye Medresesi, Süleyman Cami, Uzun Hasan Türbesi, Eski Hamam, Yeni Hamam, Tağar, Sividin, Levendik Köprüsü sayılabilir. Yanı sıra İn delikleri doğal oluşumlu ve tarihi özellik taşıyan kültürel öğelerdendir. Hamidiye Medresesi, Yeni Hamam ve Tağar (Tahar) Köprüsü Osmanlı döneminden kalma eserlerdir (Çemişgezek, 2000).

2.3. SOSYAL FONKSİYONU

İdari ve kültürel fonksiyonunun yanı sıra, sosyal fonksiyon da bir şehre niteliğini veren unsurlar arasındadır. Diğer taraftan, bilindiği gibi şehir, doktorları, eczaneleri, dispanserleri ve hastahaneleri ile bütün çevresinde belli bir bölgenin sıhhi merkezidir. Sosyal tesisler yalnızca yerleşme (şehir) merkezindeki nüfus hizmet için değil, köylere ve yakın çevreye hizmet götürmek mecburiyetindedir (Karaboran, 1989).

Çemişgezek ilçe merkezinde sosyal tesis olarak 10 yataklı bir sağlık merkezinden, bir sağlık ocağından ve bir eczaneden söz edilebilir. Sağlık ocağında 5 doktor ve 14 sağlık personeli ayrıca ilçe merkezine ve köylere hizmet veren 1 ambulans bulunmaktadır. İlçenin kırsal kesiminde yalnızca Sarıbalta köyünde bir sağlık evi hizmet vermektedir. Sağlık evinde 1 doktor ve 3 sağlık personeli görev yapmaktadır.

Son yıllarda Çemişgezek Merkez Sağlık Ocağında verilen hizmetlerde gelişme olmuştur. 1996'da tam teşekküllü bir laboratuvar açılmış ve 1997 yılında röntgen cihazı hizmete sokulmuştur. Her ne kadar sağlık hizmetlerinde gelişme görülürse de, sağlık ocağı personeliyle yaptığımız görüşmede, hastaların kimi durumlarda Elazığ'daki hastanelere, nadiren de Diyarbakır'daki hastahanelere sevk edildiği belirlenmiştir. Bu durumda göstermektedir ki Çemişgezek'in sağlık yönünden merkeziliği yoktur.

2.4. EKONOMİK FONKSİYONLARI

Şehrin yerine getirdiği fonksiyonların en önemlisi hiç şüphesiz ekonomik fonksiyondur. Şehir ekonomik bakımından bir merkez olarak çevresine tesir eder, bununla belirli ve sınırlı çevresini, bu yönden kendisini bağlar (Karaboran, 1989). Bir kaza merkezi olan Çemişgezek bile hiçbir zaman küçük bir kasaba olmaktan öteye gidememiştir (Ünal, 1999).

Çemişgezek'in ekonomik potansiyelleri sınırlıdır. Sınırlı potansiyelin ana etkeni, hiç kuşkusuz yüzey şekillerinin büyük ölçüde dağlık ve engebeli olmasıdır. Çemişgezek ilçe merkezinde iktisaden faal nüfusun yaklaşık %73'ü hizmet sektörüyle uğraşmaktadır. Bu genel değerlendirmeden sonra Çemişgezek'in ekonomik fonksiyonlarını sırasıyla ele almaya çalışalım.

2.4.1. Tarımsal Fonksiyon

Çemişgezek ilçe merkezinin kuruluş yeri zirai faaliyetlere uygun değildir. Ziraat yapılabilecek düz alanların sınırlı olması ve var olan düzlüklerinde büyük oranda yerleşim alanına ayrılması. ilçe merkezinde ziraatla uğraşan nüfusu sınırlı tutmaktadır. Ziraat ilçe merkezinin güney kesiminde nispeten alçak ve düzlük alanlarla, Kale mahallesi ve Mescit Mahallesi'ne bağlı mezralarda yapılmaktadır. Zirai faaliyetler

içerisinde bahçecilik nispi bir yer tutar. Bahçelerde sebze ve meyve üretimi yapılmaktadır. Tarım dışındaki sektörlerde uğraş veren nüfusun bir kısmı da ek iş olarak zirai faaliyetlerle uğraşmaktadır. Kasabanın 1990 yılı verilerine göre kasabada 132 kişi tarımla uğraşmaktadır. Bu da iktisaden faal nüfusun % 16.5'ini oluşturmaktadır. İlçe tarım müdürlüğünden alınan verilere göre 1997 yılında 3270 da arazi nadasa bırakılmıştır. Araştırma alanımızda 477 kök meyve ağacı bulunmaktadır. Ekili alanlarda 2255 da. buğdaya, 1150 da. Arpaya, 170 da. baklagil, 60 da. sebze ve 25 da. yem bitkileri üretimine ayrılmıştır. Seracılık ilçe tarım müdürlüğünün teşvikiyle son yıllarda gelişme kaydetmiştir. Kasabada 5 serada çeşitli sebzeler üretilmektedir. Her sera 225 m²'lik alana kurulmuştur. Çemişgezek ilçe merkezinde yapılan diğer bir diğer faaliyette hayvancılıktır. İlçe merkezinde iki tarımsal kooperatif bir adet süt işletmesi (ÇEGSAŞ), 1000 kadar arı kovanı, 138 hanede 332 büyük baş, 9 hanede 2980 küçükbaş hayvan bulunmaktadır. İlçe merkezinde 4 aile yaylacılık faaliyetleriyle uğraşmaktadır. Ve toplam 1620 hayvana sahiptir (İlçe Tarım Müdürlüğü, 1997).

2.4.2.Endüstri Fonksiyonu

Çemişgezek'in endüstri fonksiyonu önem arz etmemektedir. Her ne kadar son yıllarda endüstriyel gelişim söz konusu olsa da bu durum sektörel olarak nüfusun dağılımını çok fazla değiştirememiştir. Çemişgezek'te endüstrinin gelişimi yüzey şekillerinden, ulaşım, eğitimi eleman ihtiyacından, planlamaya kadar pek çok faktörün olumsuz etkisiyle aksamaktadır.

Kasabada çok sayıda nüfus istihdam eden sanayi tesisi olmasa da belediyenin 1995 yılında açtığı kum yıkama ve eleme tesisi ve 1997 yılında açtığı kilitli parke tesisi mevcuttur. 1987 yılında ilçe kaymakamlığı öncülüğünde kurulan Çemişgezek Gıda Sanayi A.Ş (ÇEGSAŞ) 1991 yılından 1997 yılına kadar atıl vaziyette iken, bu tarihten sonra faaliyete geçmiş ve günlük 2,5 ton süt işleme kapasitesine ulaşmıştır, fakat şu an süt bulamadığından kapalıdır. Özel sektöre ait Çemişgezek Tekstil Sanayi A.Ş. kasabanın bir diğer sanayi tesisidir. ÇEGSAŞ hariç, yukarıdan bahsedilen sanayi tesislerinde 56 personel çalışmaktadır. 1990 yılı sayımına göre ilçe merkezinde çalışan nüfusun %11 sanayi sektöründedir. Buna göre Çemişgezek'te faal nüfusun yaklaşık %27'si üretim sektöründe (tarım- endüstri) %73'ü de hizmetler sektöründe faaliyet göstermektedir.

2.4.3. Ticari Fonksiyonu

Çemişgezek'te ikamet edenlerin ihtiyaçlarını karşılamak için 70 kadar ticarethane bulunmaktadır. Bunlardan 14 tanesi bakkal, manav, kasap, fırın gibi günlük ihtiyaçlara yönelik, 20 tanesi konfeksiyon, züccaciye, kozmetik, tuhafiyeye, manifatura, kırtasiye,

ürünleri dışında ilçe merkezi iledir.

Yaptığımız anket çalışması sonucuna göre günlük ihtiyaçlara yönelik ticaret yapan iş yerleri ticari ürünlerini Elazığ'dan getirmektedir. Periyodik ihtiyaçlar üzerine ticaret yapan iş yerlerinin mallarının Elazığ'dan veya Elazığ'daki toptancısı aracılığıyla İstanbul'dan, uzun vadeli ihtiyaçlar üzerine ticaret yapan işyerleri ise mallarını Elazığ'dan az bir kısmı yine Elazığ'daki toptancısı aracılığıyla İstanbul'dan çok küçük bir kısmı (2'si) ise direkt olarak İstanbul ve Kayseri'den getirmektedir.

Çemişgezek'te iki banka şubesi bulunmaktadır. Bunlar Ziraat ve Türkiye Halk Bankasıdır. Ancak terör öncesinde var olan ekonomik canlılık kalmadığından ticaretle uğraşanların bir kısmı ilçe dışına göç etmiştir. Krediye talep azaldığı için bankaların mevduat ile gelir ve gider durumu negatif bir hal almıştır. 1999-2000 yılından itibaren düzelmeler kaydedilmiştir (Rapor 2000). Kasaba nüfusunda, 1990 yılı verilerine göre mali kurumlar ve ticaretle uğraşanların oranı % 11'dir.

Bir merkezi yer, çevresindeki diğer yerleşim merkezlerinin belirli fonksiyonlarını üstlenmekte ve kendi nüfusunun ihtiyaçlarına cevap vermesine ek olarak, çevresine hizmet götürmek açısından da ayrıca önem kazanmaktadır. (Karaboran, 1989)

Sonuç olarak merkezi yer olarak Çemişgezek kasabası ele alındığında, idari ve kültürel fonksiyonu bakımından çevresinde etki alanı oluştururken, sosyal fonksiyon olarak sınırlı bir etki alanına sahiptir. Ticari fonksiyon açısından ilçe merkezi, kırsal kesim üzerinde önemli etki alanına sahip, ancak ilçe merkezi bu açıdan büyük ölçüde Elazığ'ın etki alanındadır.

2.5.ÇEMİŞGEZEK'İN FİZYONOMİK VE FONKSİYONEL OLARAK BÖLÜNMESİ VE KASABA İÇİ FARKLI KULLANILIŞ ALANLARI

Çemişgezek ilçe merkezi, batıda Tahar Çayı vadisi, kuzeyde Deliteccal vadisi, doğuda yüksek dağlık alanlar arasında kurulmuştur. İlçe merkezinin güneyi daha alçak ve düzlüktür. Yine kasabanın kuruluş yeri batıdan doğuya doğru ve güneyden kuzeye doğru eğim kazanır. İlçe merkezi düzenli sayılabilecek bir yol sistemine sahiptir. Kuruluşu daha eskiye dayanan mahallelerin kimi sokakları dar ve düzensizdir. Kasaba altı mahalleden oluşmaktadır. 1960'lara kadar dört mahalle varken, 1960'lardan sonra iki mahallede idari düzenlemeyle oluşturulmuştur. Mescit, Çukur, Tepebaşı, Kale mahallerine sonradan Hacı cami ve Hamamatik mahalleri eklenmiştir. Kasabanın doğu ve güney kısmı nispeten yeni yapıların bulunduğu daha yakın zamanlı yerleşim alanlarıdır.

Çemişgezek'teki ticari kuruluşların tamamına yakını iki eski mahallenin sınırları içerisinde yer alır. Şehrin merkezi kısmını oluşturan Elazığ, Gedikler ve Sakarya Caddesi

ve bu caddelere açılan sokaklar iş ve ticari işletmelerin en yoğun olarak bulunduğu kesimdir. Bahsedilen cadde ve sokaklar dairesel bir alan oluşturur. Ve bu caddeler Cumhuriyet Meydanı'nda birleşir. Sosyal ve idari kuruluşlar ticaret alanlarının daha doğusunda kalan ve Sakarya Caddesi'nin devamı niteliğinde olan Hükümet Caddesi üzerindedir. Şimdi caddelerin fonksiyonel özelliklerine değinelim.

Elazığ Caddesinin Fonksiyonları: Cumhuriyet Meydanı'ndan kuzey güney doğrultusunda bahçelerin başladığı kısma kadar uzanan cadde, 4 adet günlük ihtiyaçlara, 2 adet periyodik ihtiyaçlara, 1 adet uzun vadeli ihtiyaçlara yönelik olmak üzere toplam 7 adet perakende ticaretle uğraşan iş yeri bulunmaktadır. Bunlar dışında PTT binası ve Türkiye Halk Bankası şubesiyle, 2 lokanta, 1 kahvehane, 1 internet kafe bulunmaktadır. 4 siyasi parti teşkilatı ve 4 yazıhane yine bu cadde üzerinde yer almaktadır.

Sakarya Caddesinin Fonksiyonları : Cumhuriyet Meydanı'ndan başlayıp batı-doğu doğrultusunda Gülcüler Sokağına kadar uzanır. Bu cadde üzerinde 2 adet günlük ihtiyaçlara, 1 adet periyodik ihtiyaçlara 3 adeti uzun vadeli ihtiyaçlara yönelik toplam 5 adet perakende ticaretle uğraşan iş yeri ile 2 lokanta, 1 yedek parçacı ve 1 kahvehane bulunmaktadır. Bu cadde üzerinde toplam 10 işyeri ticari faaliyetini sürdürmektedir.

Hükümet Caddesinin Fonksiyonları : Gülcüler sokağından batı – doğu yönünde Hükümet Sokağına uzanan caddede ticari işletme bulunmazken, idari ve sosyal fonksiyona sahiptir. Halk kütüphanesi, 1 lise ve 1 ilköğretim okuluyla, hükümet konağı, sağlık merkezi ve Merkez Sağlık Ocağı bu cadde üzerindedir.

Tüm bu fonksiyonları gören caddeler dışında; 1. Çarşı Sokak, Kısa Çarşı Sokak ve Park Sokağı önemli ticari fonksiyona sahiptir. Bu sokaklarda 2 adet günlük ihtiyaca, 12 adet periyodik ihtiyaca ve 3 adet uzun vadeli ihtiyaca yönelik 17 perakende satış yapan iş yeri, 2 tamir atölyesi, 2 terzi, 2 berber ayrıca belediye ve Ziraat Bankası şubesi de Park Sokak' ta bulunmaktadır (Tablo: 7).

Tablo 7: Ticarethanelerin Tür ve Miktarları

Günlük		Periyodik		Uzun vadeli	
Bakkal	8	Konfeksiyon	4	Beyaz eşya	4
Manav	2	Züccaciye	3	Mobilya	2
Kasap	2	Manifatura	3	Hırdavat	3
Fırın	2	Tuhafiye	2		
		Kozmetik	3		
		Ayakkabıcı	2		
		Fotoğrafçı	3		
Toplam	14		20		9

Sonuç olarak; Çemişgezek kasabası, yeryüzü şekillerinin, beşeri coğrafya unsurlarına, özellikle nüfus ve yerleşmeyi doğrudan etkileyip şekillendirmesine tipik bir örnektir. Tarih boyunca bu etki görülmüştür ve daha öncede belirtildiği gibi tarih boyunca

nüfus ve yerleşme belirli bir büyüklükte sınırlı kalmıştır. Nedenleri önceki sayfalarda açıklandığı gibi, Çemişgezek kasaba yerleşmesinin bugün bulunduğu yerin yerleşim yeri olarak tercih edilmesinin nedeni eski çağların güvenlik anlayışıdır. Hiç kuşkusuz doğal etkenler kasabanın bugününü ve geleceğini yine doğrudan etkileyip şekillendirecektir.

Kasaba sahip olduğu şehrsel fonksiyonlarıyla yakın çevresinde bir etki alanı oluşturmaktadır. Ancak kasabada bazı fonksiyonlar bakımında özellikle Elazığ ilinin etki alanındadır. Buna göre; kasabanın özellikle yeryüzü şekillerinden kaynaklanan sorunları ve alınması gereken önlemler şu şekilde sıralanabilir;

1- Çemişgezek ilçe merkezi, eski bir heyelan alanına kurulmuştur. Heyelan enkazının yayıldığı saha içinde aktif heyelanlar zemin stabilitesi açısından risklidir. Çemişgezek-Elazığ karayolu heyelan bölgesinden geçmektedir. Yerleşim merkezi içine de dağılmış durumda görülen yer yer üç-dört katlı ev büyüklüğündeki heyelan malzemesine ait kalker bloklar, kent inmarında ciddi problemler ortaya çıkarabilecektir. Yine aktif güncel heyelanın ilçe merkezinin güneybatısında bulunduğu bilinmektedir. Bu nedenle son yıllarda güneye doğru ilerleyen merkez yerleşiminin, tehlike arz eden güneybatıya kayması önlenmelidir (Tonbul-Özdemir, 1995). Gözlemlerimiz sonucu kasaba halkının bu konuda bilinçsiz olduğu ortaya çıkmıştır. Bu konuda öncelikle halkı bilinçlendirilmeli ve heyelan riskini artıracak her tür imar işinden, yeni ve büyük çaplı yol yapımından kaçınılmalı ve yer altı, yer üstü sularının drenajı sağlanmalıdır.

2- Hayvancılığın geliştirilmesi için başlıca iki sorunun çözülmesi gerekmektedir. Bu sorunlardan ilki hayvanların aşırı otlatılmasından kaynaklanan mera yozlaşması sorunu, diğeri erozyon sorunudur. Mera yozlaşmasını önlemek için hayvan sahipleri eğitilmeli ve hayvanların aşırı otlatılmasını önleyici gerekli maddi katkı, ilgili kuruluşlarca yapılmalıdır (Genç, 2000). Erozyon sorunu ise ağaçlandırma çalışması ile önenebilecektir. İlçenin iklim özelliklerine en uyumlu ağaç türleri meşe ve bademdir. Erozyon, Tahar vadisi çevresinde aşırı eğimle şiddetlenmektedir (bkz. Foto 2). Bu nedenle vadi çevresinde gerekli sekileme çalışması yapılmalıdır.

3- Araştırma alanımızda ticaretin canlanması için desteklenmesi gereken sektör yine hayvancılıktır. Çemişgezek'in ticari ihraç ürünleri geçmişten beri hayvansal ürünlerdir. Bu nedenle hayvancılık geliştirildiği takdirde ticarete gelişecektir.

4- Araştırma alanımızın bilinen topografik özellikleri nedeniyle imara açılacak alanlar sınırlıdır. Gerekli altyapı hizmetleri götürülerek yeni imar alanları oluşturulmalıdır. Zira kasabada son yıllarda nüfus artışına bağlı olarak konut sorunu bulunmaktadır.

5-Kasabanın önemli bir turizm potansiyelinin olduğu bilinmektedir. Doğal

güzelliklerin yanısıra, özellikle İn delikleri olarak bilinen İlkçağ' da yerleşim amacıyla kullanılan karstik mağaralar (bkz. Foto 3) ve tarihi önem taşıyan diğer yapılar turistik alanlardır. Turizm faaliyetinin, gerekli tanıtım, konaklama tesisleri ve altyapı hizmetlerinin yapılması halinde kasaba ekonomisine katkıda bulunacağı ortadadır. Başta kasaba özel girişimine, belediyeye ve kaymakamlığa bu konuda önemli görevler düşmektedir.

6-Kasaba sınırları içerisinde geçerek Keban Baraj Gölü'ne dökülen Tahar Çayı tarımsal amaçla kullanılamamaktadır. Çayın yakınında yerleşim gösteren köylerin Tahar Çayı'ndan faydalanarak sulu tarıma geçebilmesi için gerekli çalışmalara başlanmalıdır.

7-Araştırma alanında tarımsal üretim daha çok tarla tarımı üzerinedir. Üretim miktarı ve geliri çok düşüktür. Araştırma alanının iklim özellikleri fıstık, badem, ceviz gibi yüksek gelirli ürün yetiştirmeye uygundur. Kasaba çiftçisi tarımsal gelirinin artması bakımından bu tür ürünler yetiştirmeye teşvik edilmelidir.

8-Araştırma alanı balıkçılık açısından büyük potansiyel taşımaktadır. Gerek baraj gölü, gerekse Tahar Çayı yeterince değerlendirilememektedir. Profesyonel balıkçılığın yapılabilmesi için gerekli kuruluşlar oluşturulmalı ve balıkçılığa gelir getirici bir sektör olarak bakılmalı ve kasaba çiftçisi bu alana yönlendirilmelidir.

BİBLİYOGRAFYA

- AKSOY, B., Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli, Cilt: I, Yorum Yayıncılık, Ankara, 1985.
- AKURGAL, E., Anadolu Kültür Tarihi, 9. Basım, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2000.
- AŞAN, M.B., Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri (XI – XIII Yüzyıllar), 2. Baskı Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 125, Seri I – Sayı : A 25, Ankara 1992.
- ATALAY, İ., Türkiye Coğrafyası, 4. Baskı, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1994
- ELİBÜYÜK, M., Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Araştırmaları, Sayı: 2, Ankara 1991
- ERGİN; O., Türk Şehirciliğinde İmarat Sistemi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939
- GENÇ, İ., İlçemiz Mera Sorunu ve Erozyon, Çemişgezek 2000 Dergisi, M.E.B. Çemişgezek İlçe Müdürlüğü Yayını, Tunceli (Çemişgezek) 2000
- HALAÇOĞLU, Y., XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, T.T.K. Yayınları, Ankara 1988
- İZBIRAK, R., Türkiye II. MEB Basımevi, İstanbul 1996
- KARABORAN, H., Şehir Coğrafyası ve Şehirsal Fonksiyonlar, Fırat Üniversitesi Dergisi, Sosyal Bilimler s:81-118, Cilt: 3 Sayı:1, Elazığ 1989

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2003 13 (1)

KOŞAY, H.Z., Keban Projesi Pulur Kazısı 1968 – 1970, ODTÜ Keban Projesi Yayınları Serisi, No : 1, Ankara 1976.

LLYOD, S., Türkiye'nin Tarihi, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 14 Basım, Ankara 2000

ÖZBEK, A., Çemişgezek, Çemişgezek Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneği Yayınları, Yayın No : 1 Tunceli (Çemişgezek) 1997

SARİBEYOĞLU; M., Aşağı Murat Bölgesinin Beşeri Coğrafyası, Anıl Matbaası, İstanbul 1951

TANOĞLU, A., Nüfus ve Yerleşme İ.Ü. Coğr. Enst. Yay. No : 45, İstanbul 1969

TONBUL, S., ÖZDEMİR, M.A., Çemişgezek (Tunceli) Heyelanı (Çemişgezek Landslide), A.Ü. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı : 4 s: 107 – 126, Ankara 1995.

TUNCEL, M., Türkiye'de Kent Yerleşmeleri Üzerine Toplu Bir Bakış Coğr. Enst. Derg. Sayı : 23, S: 123-160, İstanbul 1980

TUNÇDİLEK, N., Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi, İ.Ü. Yay. No : 3367, Deniz Bil ve Coğr. Enst. Yay. No : 4, İstanbul, 1986

TURAN, O., Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, 3. Baskı Boğaziçi Yay. A.Ş. İstanbul 1993

TÜMERTEKİN, E., Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar İ.Ü. Yay. No : 1840, Coğr. Enst. Yay. No : 72, İstanbul 1973

ÜNAL, M.A., XVI Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566) T.T.K. Yay XIV Dizi Sayı : 7, T:T.K. Basımevi, Ankara 1989

ÜNAL, M.A., XVI Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, XIV Dizi – Sayı : 18, TTK Basımevi, Ankara 1999

YILMAZÇELİK, İ., XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı, Çağ Ofset Matbaacılık, Elazığ 1999

YİĞİT, A., Sivrice – Maden Yöresinin Mevzii Coğrafyası, FÜ. Sosyal Bil. Enst, Doktora Tezi, Elazığ 1994.

HARİTA, RAPOR VE İSTATİSTİKLER

1/25000 Ölçekli Topografya Haritası

Çemişgezek Yerleşim Haritası (1/5000 ve 1/2000)

Çemişgezek Kaymakamlığı Brifing Dosyası (Rapor 2000)

Çemişgezek İlçe Tarım Müdürlüğü Verileri (1997)

Çemişgezek Kaymakamlığı Raporu Çemişgezek İlçesinde Boşalan Köyler ve Mezralar Hakkında Rapordur (1999)

DİE, 1997 Genel Nüfus Sayımı Verileri, ANKARA.

DİE, 20.10.1990 Genel Nüfus Sayımı, Yayın No : 1457, 1991 ANKARA.

DİE, 20.10.1985 Genel Nüfus Sayımı, Yayın No : 1211, 1986 ANKARA.

DİE, 20.10.1980 Genel Nüfus Sayımı, Yayın No : 954, 1981 ANKARA.

DİE, 20.10.1975 Genel Nüfus Sayımı, Yayın No : 813, 1977 ANKARA.

Çemişgezek Kasabasının...

DİE, 1965 Genel Nüfus Sayımı, ANKARA.

DİE, 20.10.1960 Genel Nüfus Sayımı, Yayın No : 412, 1961 ANKARA.

23.10.1955 Genel Nüfus Sayımı, Yayın No : 412, 1961 ANKARA

22.10.1950 Genel Nüfus Sayımı, Yayın No : 359, 1954 ANKARA

21.10.1945 Genel Nüfus Sayımı, Yayın Sayısı : 286 ANKARA.

20 İlk Teşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, Neşriyat Sayısı : 158 ANKARA.

20 İlk Teşrin 1935, “Elaziz Vilayeti”, ANKARA.

DİE, 1980, 1985, 1990 Çemişgezek tarım ve nüfus verileri , ANKARA.

Tunceli İli Toprak Kaynağı Envanter Raporu, T.C. Köy İşleri ve Koop. Bakanlığı Topraksu Genel Müd. Raporlar Serisi:84,1978 ANKARA

Foto 1: Çemişgezek'in Kuzey - Güney Doğrultulu Panoramik Görünümü (Kasabanın yerleşimi ve fiziki şartların yerleşmeye etkisi)

Foto 2 : Tahar ayı Vadisinden Bir Görünüm

Foto 3: İn Deliklerinden Bir Görünüm (Kasabamın batısı)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 49-70, ELAZIĞ-2003

ANADOLU ŞEHİRLERİNDE SEMT PAZARLARI: ELAZIĞ ÖRNEĞİ

Periodic Markets in Anatolian Cities: Elazığ Sample

Harun TUNÇEL

Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü. ELAZIĞ
htuncel@firat.edu.tr

Özet

Bu makale zaman-mekan ilişkisi ön planda tutularak Elazığ'daki semt pazarlarının alıcı, satıcı ve satılan mal ilişkisi açısından başlıca özelliklerini ve mekansal dağılımlarını ele almaktadır.

Semt pazarları merkezi iş alanının çevresinde yer almışlardır. Semt pazarlarının başlıca iki şekli söz konusudur, çizgisel olanlar ve alansal olanlar. Yazıda ayrıca semt pazarlarının önemi vurgulanmakta ve Elazığ pazarlarında yapılan anketlerden elde edilen bilgilerle alışveriş yapan tüketicilerin sosyo-ekonomik yapısı, pazarı tercih sebepleri değerlendirilmektedir. Elde edilen bulgular, semt pazarlarının özellikle dar gelirlili ve yoksul tüketicilere hizmet sunmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada elde edilen bulguların ışığında konuya ilişkin öneriler de getirilmiştir.

Anahtar Kelime: Semt pazarı, haftalık pazar, periyodik pazar, Elazığ

Abstract

This study examines both the spatial and temporal role and main characteristics of periodic markets in Elazığ through analysis of longitudinal study of sellers and consumers.

Periodic markets are situated around of the central business district. There are two forms of periodic markets; one of these linear and other is areal.

In this paper, the significance of the periodic markets are pointed out and the socio-economic characteristics, the reasons of preference of the consumers are evaluated through the result of a questionnaire which had been done in Elazığ periodic markets in March 2001 to February 2002. The results obtained from this survey indicated that periodic markets provided multipurpose services mainly for the low-income groups and the below the poverty line. As a result of this study proposals to increase the effectiveness of such markets have been developed in relation to this study as well.

Key Words: Periodic markets, Weekly Neighborhood Markets, Elazığ, Anatolia

GİRİŞ

Pazarlar, tarihin en eski dönemlerinden bu yana üreticiler ile tüketicilerin buluşma alanları olmuştur. Kırsal yerleşmeler ile kasabalarda pazarlar haftada bir kez ve çoğunca günlük kurulmakta yahut da mevsimlik, yıllık periyotlarda ise daha uzun süreli, panayır şeklinde, gerçekleşmektedir. Daha büyük şehirselleşmelerde insanlar ihtiyaçlarının bir kısmını bakkal ve manavlardan, giyim-kuşam satan dükkanlardan, çarşılarından, market ve süper marketlerden yahut daha büyük alışveriş merkezlerinden karşılamamanın yanı sıra, çeşitli zamanlarda yerleşmelerin farklı kesimlerinde kurulan haftalık yada bir diğer ifadeyle periyodik semt pazarlarından da karşılamaktadır. Semt pazarları hemen tüm dünyada, tarih boyunca çeşitli alışveriş süreçlerinin değişim ve dönüşüm mekânizması içinde önemlerini hep koruyarak günümüze dek gelebilmiş mekânlardır. Günlük yaşamda ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan yadsınamaz bir yeri olan semt pazarı (periyodik pazar, haftalık pazar) denildiğinde, genellikle ailelerin sebze, meyve, giyim-kuşam, ayakkabı, züccaciye gibi çeşitli ihtiyaçlarını uygun fiyatlarla alabildikleri; belirli günlerde ve belirli yerlerde kurulan alışveriş organizasyonu akla gelir.

Geleneksel alışverişin vazgeçilmez bir türü olan pazarları ele alan, onların oluşum, gelişim sistemleri ve mekân ilişkileri yönünden özelliklerini inceleyen pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak ülkemizi konu alan ya da ülkemizde bu konuda yapılmış olan çalışmaların sayısı henüz elin parmaklarını geçmeyecek kadardır. Basılı çalışmalar açısından düşünüldüğünde periyodik pazarları ele alan ilk yayın Trak tarafından yapılmış, Anadolu'da kurulan kasaba pazarları örneklerle işlenmiştir (Trak 1959). Daha sonrasında Tümertekin, doğrudan pazarlar konusunu ele almamakla birlikte teorik bir makale yayınlamıştır (Tümertekin 1961). Bunun ardından yabancı bilim adamlarının yaptığı çeşitli yayınlar vardır. Örneğin Oettinger, Eskişehir, Afyon, Burdur, Uşak, Kütahya arasında kalan alandaki pazarları ele almış ve bunu yayınlamıştır (Oettinger 1976), aynı dergide Gaube ve diğerlerinin Türkiye, Yemen, Afganistan ve Suriye'deki pazarları ele aldıkları bir de genel değerlendirme makalesi yayınlanmıştır (Gaube vd. 1976). Bu iki yayının ardından Kuzeydoğu Anadolu ile Kuzey Afganistan pazarlarını karşılaştıran bir doktora tezi hazırlanmıştır (Fischer 1983). Aynı tarihte yine Tümertekin tarafından 'pazarlama' konusuna ilişkin önemli bir çalışma tercüme edilerek ülkemiz coğrafyasına kazandırılmıştır (Beaujeu-Garnier, Delobez 1983). Anadolu'ya ilişkin olarak yapılan yayınlar periyodik olarak kırsal alanlarda, kasabalarda kurulan pazarları ele alan çalışmalardır. Şehirlerde kurulan semt pazarları ile ilgili ilk yayın ise 1987 yılında Adana semt pazarlarını konu edinen çalışmadır (Mazlum 1987). Bunun ardından 1992 yılında

yine Adana'yı ancak sadece bir pazardaki satıcıları inceleyen bir başka makale daha yayınlanmıştır (Oğulata ve Akdemir 1992). Bu iki çalışmanın ardından şehirlerdeki pazarları ele alan ilk kez bir coğrafi inceleme yayınlanmıştır (Özgüç, Mitchell, 2000), bu makalede İstanbul gibi büyük bir şehirdeki haftalık pazarlar ele alınmıştır. Söz konusu çalışmanın ilk kısımlarında pazar kavramı, pazar teorisi ve konuya ilişkin daha önce yurtdışında yapılmış çalışmalar hakkında da ayrıntılı bilgiler vardır. Bu çalışmada ise 2000 yılında nüfusu 300 bine yaklaşan (266.495; DİE 2002) bir şehrin, Elazığ'ın, semt pazarları ele alınmış, Anadolu şehirlerindeki haftalık pazarların mekânsal yapıları ve dinamikleri bu örnekle açıklanmıştır.

Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Semt pazarlarının incelenmesi çeşitli yönleriyle önemlidir. Öncelikle pazardaki üreticiler, satıcılar ve tüketiciler açısından, ardından pazar alanlarının çevresindeki diğer işyerleri ve çevrede yaşayan halk ve son olarak da yerel yönetimler açısından pazarlar önem taşımaktadır. Pazarların ekonomik, sosyal ve kültürel mekân olarak özelliklerinin coğrafyacı gözüyle belirlenerek incelenmesi ve iç dinamiklerinin ortaya konması, bir yandan insanların bu alanlardan faydalanma yollarını aydınlatacak, bir yandan da özellikle kentsel planlamaların yapımında sağlıklı kararlar alınmasına, yerel yönetim hizmetlerinin pazarlara ve dolayısıyla buradan faydalanan insanlara bilinçli bir biçimde götürülmesine yardımcı olacaktır.

Bu çalışmada öncelikli olarak pazarların, coğrafi ilişkiler yönüyle zaman ve mekân açısından gösterdikleri değişimler belirlenmiş, şehir içindeki konumlarına ilişkin mekânsal ilişkiler ile pazarların iç mekân organizasyonlarının kalıpları ortaya konmuş, şehir içindeki mekânsal etki sahaları ile ticari mallara göre il ve ülke içindeki mal akımı açısından etki sahası tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan anketlerin sonuçlarına dayanılarak tüketicilerin demografik, sosyal ve ekonomik yapıları, yaptıkları alışveriş şekli ve zamanı, çeşit ve miktar ile bunlar üzerinde rol oynayan faktörler belirlenerek semt pazarlarının bu yönüyle de analizi yapılmıştır. Bunlara ek olarak ister üretici, isterse pazarlamacı konumunda olsun her türlü satıcılar ile alıcıların mekân ve insanlar hakkındaki istek, dilek ve şikayetleri belirlenerek kentlerdeki bu geleneksel ve yaygın alışveriş mekânlarının ortak problemleri ortaya konmuştur.

Çalışmada Kullanılan Malzeme ve Metot

Bu araştırmanın temel verilerini Elazığ semt pazarlarında bir yıllık bir süreçte anket yöntemiyle derlenen bilgiler oluşturmaktadır. Anket uygulaması 2001 yılı Mart ayında başlamış 2002 yılı Şubat ayında son bulmuştur. Elazığ semt pazarlarında yazar

tarafından hazırlanan iki farklı tür anket yaptırılmıştır. Bunlardan satılan ürünler ve esnafın sosyal özelliklerini ölçmeyi amaçlayan anketler öğrenci Selma Ç. Aylı, müşterilerin durumunu ve tutumunu ölçmeye dönük olan anketler ise öğrenci Fatma Yıldız tarafından uygulanmıştır. Söz konusu iki öğrenci bu anketleri kullanarak daha sonra bir lisans bitirme ödevi de hazırlamışlardır (Aylı, Yıldız 2002). Uygulanan anketlerin başlıca özellikleri şunlardır:

Esnafın özelliklerini belirlemek amacıyla hazırlanan anket toplam 12 sorudan oluşmaktadır. İlk üç soru satılan ürünlerin türleri ile bunların temin yerlerini, yıl içindeki ürün değişimini, 4 ve 5. sorular satıcı gözüyle pazarların kârlılık durumunu, 6-10. sorular pazarcıların sosyal, kültürel yapılarını, 11 ve 12. sorular ise pazarların ve pazarcıların sorunlarını belirlemek amacıyla hazırlanmıştır.

Anketler yoluyla elde edilecek bilgilerin doğruluklarının büyük ölçüde pazarcıların yaklaşımlarına bağlı olduğu göz önünde bulundurulmuştur. Bu sebeple anketlerin uygulanmaya başlamasından önce pazarcılar derneği yetkilileri ve bazı pazarcılarla özel görüşmeler yapılmış ve konu hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiş, çalışmanın amacı anlatılmış ve yardımları istenmiş, bunlar aracılığıyla diğer esnafların da haberdar olmaları sağlanmıştır. Ayrıca anketler uygulanırken, görüşme yapılan kişilere araştırmanın amacı kısa ve olabildiğince açık bir şekilde yeniden anlatılmıştır. Pazarların ve pazarcıların durumlarını tespit etmek amacıyla anketler her mevsimde ve bu mevsimlerin karakteristik ürünlerinin satışa sunulduğu dönemlerde uygulanmıştır. Pazarda satış yapanlara dönük olarak bir yıllık süre boyunca toplam 680 anket uygulanmıştır. Araştırma sırasında sürekli pazarcılık yapanların yanı sıra ihtiyaç fazlası ürünlerini kendileri satışa sunan çevre köylerden gelen satıcılarla da görüşülmüştür. Bu anketlerin uygulanması sırasında bir yandan da yaz ve kış mevsimlerinde pazarların içindeki mekân düzenlerini belirlemek amacıyla tezgâhlarda satılan ürünler esas alınarak her pazarın krokisi çıkartılmıştır. Bu amaçla imar müdürlüğünün 1/1000 ölçekli planları kullanılmış bunlara önce pazardaki tezgâhların yerleşim dokusu ve ardından da satılan ürünlerin türleri işlenmiştir. Ürünler gıda maddesi, giyim vb gibi gruplara ayrılarak, her pazar yeri için ayrı ayrı yoğunlaşma alanları belirlenmiştir.

Elazığ pazarlarında uygulanan ikinci anket, müşterilerin durum ve tutumlarını ölçmek amacıyla gütmemtedir, bu anket toplam 15 sorudan oluşmaktadır.

Bu anketin ilk yedi sorusu müşteri ile pazar arasındaki doğrudan ilişkileri ölçmeyi amaçlayan sorulardır. Bunlar arasında pazardan alışveriş yapma sebebi, zamanı, alınan ürünler vb gibi sorular yer almıştır. 8-13. sorular doğrudan müşterinin sosyo- ekonomik özelliklerini belirlemeyi hedefleyen, gelir, meslek, hane halkı büyüklüğü gibi konulara

ilişkin olarak hazırlanmıştır. Son iki soru ise müşterilerin pazarlar hakkındaki görüşlerini öğrenmeye dönüktür.

Anket uygulamasında hem pazarların şehir içindeki etki sahalarının sağlıklı ortaya konabilmesi ve hem de müşterilerin özelliklerinin olabildiğince ayrıntılı bir biçimde tespiti amacıyla her mevsimde; ay içinde değişik dönemlerde; gün içinde de sabah, öğle, ikindi, akşamüstü olmak üzere dört farklı zamanda uygulama yapılmıştır. Çalışma Elazığ'da kurulan 10 semt pazarından sekizinde yapılmıştır. Anket yapılmayan iki pazar 2000 yılı içinde kurulmaya başlanan, bu yüzden de sağlıklı bir etki sahası belirmemiş, müşteri ve esnaf sayısı şimdilik çok az olan pazarlardır. Pazarların tümünde her mevsimde ayrı ayrı 35 adet anket yapılmıştır. Böylece bir mevsimde pazarlarda 280 tane olmak üzere dört mevsimde toplam 1120 anket uygulanmıştır (Tablo 1 ve 2). Anketlerin gün içinde uygulanması tezgâhların yakınları yahut pazarın giriş çıkışları gibi sabit noktalarda ve anket yapılmasını kabul eden müşterilere gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada hemen her tezgâh türünü temsil edecek şekilde bir düzenlemeye gidilmiş, böylece alışveriş çeşitliliği ve bunu doğuran sebeplerin de tespiti hedeflenmiştir (Tablo 1 ve 2).

Tablo 1: Araştırma Dönemindeki Anket Uygulama Sistemi

Table 1: The System of Administering the Questionnaires During Research Period

Pazarlar	Mevsimler				
	Yaz	Güz	Kış	Bahar	Toplam
Pazartesi Pazarı	35	35	35	35	140
Salı Pazarı	35	35	35	35	140
Çarşamba Pazarı-1	35	35	35	35	140
Çarşamba Pazarı-2	35	35	35	35	140
Perşembe Pazarı	35	35	35	35	140
Cuma Pazarı	35	35	35	35	140
Cumartesi Pazarı	35	35	35	35	140
Pazar Pazarı	35	35	35	35	140
Toplam	280	280	280	280	1120

Kaynak: Aylı ve Yıldız 2002

Tablo 2: Günlük Anket Uygulama Sistemi

Table 2: The System of Administering the Questionnaires During One Day

Alışveriş veya Tezgahtaki Ürün	Müşterilere Uygulanan Anket Sayısı ve Zamanı				
	Sabah (10:00-12:00)	Öğle (12:00-14:00)	İkinci (14:00-17:00)	Akşam Üstü (17:00 +)	Toplam
Sadece Sebze	2	2	2	2	8
Sadece Meyve	2	2	2	2	8
Sebze-Meyve	2	2	2	2	8
Patates-Soğan	1	1	2	2	8
Zücaciye	1	-	-	-	6
Tuhafiye	-	1	-	-	1
Ayakkabı	-	-	1	-	1
Diğer	1	-	-	1	2
Toplam	9	8	9	9	35

Kaynak: Aylı ve Yıldız 2002

Anketlerle toplanan bilgiler öncelikle tablolara dönüştürülerek gelir-alışveriş türü vb gibi çeşitli konular arasındaki çapraz ilişkiler bulunmuştur. Daha sonra elde edilen veriler aracılığıyla semt pazarlarının etki sahaları ve bunun üzerinde rol oynayan faktörler tespit edilmiştir.

Çalışmada söz konusu anket formları aracılığıyla elde edilen bilgilerin dışında özellikle yazarın yaklaşık on yıldır şehrin çeşitli pazarlarında yaptığı kişisel gözlemler, alışveriş yapılan esnaflarla bu uzun süre içinde kurulan ikili ilişkilerden elde edilen bilgiler ve bu süreçte tutulan notların yanı sıra, Elazığ Belediyesi'nin Zabıta, Trafik, İmar müdürlükleri ile Elazığ Pazarcular Derneği yetkilileriyle anket uygulamanın dışında yapılan yüz yüze görüşmelerde elde edilen sözlü bilgilerden de yararlanılmıştır.

ELAZIĞ SEMT PAZARLARININ ÖZELLİKLERİ

Elazığ semt pazarları çoğunlukla şehrin kuzey kesiminde ve merkezi bir alanda yer alırlar. Elazığ'da çarşamba günü üç farklı yerde, perşembe günü iki ayrı alanda, diğer günlerde ise birer tane olmak üzere bir haftada toplam 10 tane semt pazarı kurulmaktadır. Bu çalışmada, yukarıda da değinildiği üzere çarşamba ve perşembe günlük pazarlardan birer tanesi, yeni kurulmaya başlamaları, esnaf ve müşterilerinin azlığı ile henüz belirgin bir etki sahalarının olmayışı sebebiyle her yönüyle ele alınmamışlardır. Hemen tüm pazarları halk ve pazarcular genellikle kuruldukları gün adlarıyla tanımlamaktadırlar. Ancak bazı pazarlara hem esnafın hem de halkın farklı adlandırmaları da vardır. Örneğin pazar günü kurulan pazar, bulunduğu mahallenin adıyla da anılmaktadır. Çalışmada herhangi bir karışıklığa meydan vermemek amacıyla tüm pazarlar kuruldukları gün isimleriyle tanımlanmışlardır. Ancak, çarşamba ve perşembe günü kurulan pazarlar birden fazla olduğu için, bunlar birbirlerinden ayırt edilebilmeleri amacıyla Çarşamba Pazarı 1 (Merkezi iş alanının doğusunda ve yakınında olan) ve Çarşamba Pazarı 2 (daha doğu kesimde kurulan) gibi numaralandırılarak tanımlanmıştır.

Semt pazarları mekân içindeki nitelikleri göz önüne alındığında, tarihi gelişimleri, pazarların şehir içindeki kuruluş düzenleri, mekân içindeki şekil özellikleri, tezgâhların konumları yani pazarın iç mekân organizasyonu biçiminde farklı özellikleri dikkate alınarak incelenebilir. Pazarların kendilerine has olan bu niteliklerinin yanı sıra pazarcuların sosyal ve kültürel yapıları ile bunun pazara yansması, pazarların şehir üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri ve alıcıların özellikleri vb gibi farklı nitelikler de ele alınıp değerlendirilebilir.

Tarihi gelişimleri göz önüne alındığında Elazığ'da periyodik semt pazarlarının geçmişi çok eskilere uzanmamaktadır. Elazığ şehrinde haftalık semt pazarları 1980'li

yılların başlarından itibaren kurulmaya başlamıştır. Bu vakte kadar halk özellikle meyve ve sebze ihtiyaçlarını iki şekilde sağlamakta idi. Bunlardan ilki, şehrin ilk yönetim merkezinin yakın çevresidir (bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz Karakaş 1999), burası idari merkez olmanın yanı sıra ticari bir merkez durumundadır. Burada üzerinin kapalı olması sebebiyle “kapalı çarşı” olarak da adlandırılan, gıda maddesi satıcılarının bulunduğu bir çarşı ve hemen yakın çevresinde ise manifatura, giyim kuşam, züccaciye, ayakkabı gibi çeşitli mallar satan dükkanlar yer almaktadır. Bir başka ifade ile buraya herhangi bir tür alışveriş için gelenler diğer ihtiyaçlarını da rahatlıkla kısa mesafeler içinde karşılayabilmektedir. Halkın özellikle sebze ve meyve ihtiyacını karşıladığı ikinci alışveriş yerleri ise şehrin merkezi alanlarında, dolmuş duraklarının çevresinde, yaya trafiği açısından işlek cadde ve sokakların köşe başlarında duran, tekerlekli arabalar üzerinde meyve ve sebze satan, “tablacı” olarak adlandırılan seyyar satıcılardır. Günümüzde, kapalı çarşı ve tablacılar varlıklarını sürdürmektedirler, bunların yanı sıra şehrin pek çok kesiminde manavlar, marketler ve süpermarketler de açılmıştır.

Elazığ’ın ilk periyodik pazarı Pazartesi Pazarı’dır. 1980 yılından bu yana varlığını sürdürmektedir. Pazar, günümüzdeki idari merkez niteliği olan ‘Valilik’ binasının birkaç yüz metre kuzeyinde küçük bir alanda kurulmaya başlanan, büyük kısmı meyve ve sebze satıcılarından oluşan, 25-30 satıcılı küçük bir pazar durumunda iken, günümüzde buranın birkaç yüz metre daha batısında geniş bir cadde ve buna bağlı sokak aralarında kurulan ve Elazığ’ın en büyük pazarlarından birisi durumuna gelmiştir.

Pazartesi Pazarı ile aynı tarihlerde kurulmaya başlanmış olan Salı Pazarı, şehrin kuzey yarısında konut yoğunluğunun fazla olduğu ve aynı zamanda da merkezi iş alanının yanı başında kurulmaya başlanmıştır. İlk kurulduğu günden bu yana yeri hiç değişmeyen pazar, salı günü dışında otopark olarak da kullanılan geniş bir alanda kurulmaktadır. Pazar kurulmaya başlandığı ilk zamandan bu yana giderek büyümüştür ve artık bu alanın çevresindeki sokaklara da taşmaktadır.

Pazartesi ve Salı Pazarları ile aynı tarihlerde kurulmaya başlanan bir diğer pazar da Cuma Pazarı’dır. Şehrin merkezi iş alanının doğusunda kurulmaya başlanmıştır. İlk kurulmaya başladığı yerin yakın çevresinde, hem şehrin doğusunda yer alan mahalleler ve bu yöndeki köylere ulaşımı sağlayan minibüslerin durakları vardır hem de halkın meyve sebze dışındaki ihtiyaçlarını karşılayabileceği dükkanlar bulunmaktadır. Cuma Pazarı’nın, iki yıldan bu yana yeri değişmiştir, daha güneyde bir cadde boyunca kurulmaya başlanmıştır.

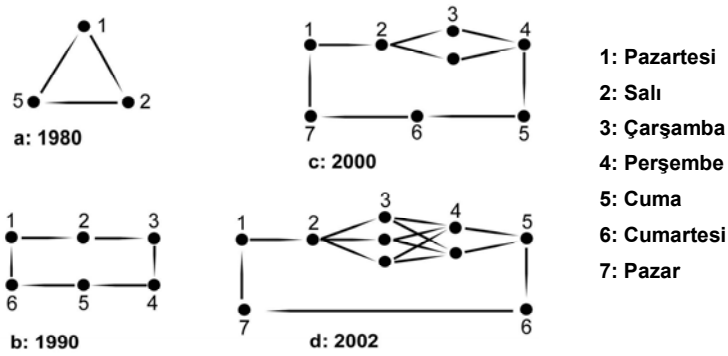
1985 yılından beri merkezi iş alanının doğu kenarında çarşamba günleri de pazar kurulmaya başlanmıştır. Şehrin özellikle batısı, doğusu ve kısmen de kuzeyi bu tarihlerde

belirgin gelişmeler göstermiştir (Karakaş 1999 s. 149-150). 1990 yılından bu yana şehrin kuzey kesiminde perşembe günleri de bir pazar kurulmaya başlanmıştır. Bu pazar kendine ayrılmış özel bir alana sahiptir. Yine aynı tarihlerde şehrin merkezi alanının güneybatısında bir cadde ve buna bağlanan sokaklarda cumartesi günleri de bir pazar kurulmaya başlanmıştır, bu pazar günümüzde şehrin en büyük pazarlarından birisi durumundadır. 1997 yılından bu güne çarşamba günlerinde şehrin doğu kesimlerine hizmet vermeyi amaçlayan bir pazar daha kurulmaya başlanmıştır. Burası Salı Pazarı alanı gibi diğer zamanlarda otopark olarak da değerlendirilmektedir. 1999'da şehrin en büyük toplu konut alanlarından birisinin yer aldığı batı kesiminde pazar günlerinde de bir pazar kurulmaya başlanmıştır. Henüz yeni kurulmaya başlanmış olmasına rağmen, çevrede oturanların ihtiyaçlarını kısa mesafede karşılıyor olmaları sebebiyle kısa zamanda benimsenmiş ve tutunmuştur, Elazığ'ın küçük pazarlarından birisi olmakla birlikte yerel bir önemi vardır. 2000 yılından bu yana, birisi şehrin batı diğeri de doğu ucunda olmak üzere iki yeni pazar daha kurulmaya başlanmıştır. Ancak bu ikisi henüz alıcı ve satıcısı, satılan ürün kalitesi, etki sahaları vb. yönleriyle yeterince gelişmemişlerdir, 10-15 satıcıdan oluşan bu pazarlar çalışma kapsamı dışında bırakılmışlardır.

Dağılım dokuları açısından ele alınarak topluca değerlendirilecek olursa, Elazığ semt pazarları şehrin kuzey yarısında merkezi iş alanının çevresinde kurulmaya başlanmış ve yine öncelikle bu civarda sayıları artış göstermiştir. Ancak şehir nüfusunun artışı, şehrin değişik yönlerde yatay gelişmesi artık bunların yanı sıra şehrin bu yeni gelişen semtlerinde de haftalık pazar kurulmasını adeta zorunlu kılmıştır. 1989 yılında yürürlüğe giren imar planında sadece 4 adet pazar yeri ayrılmıştır. Bu, şehrin o günkü gelişim yapısına belki uygun ancak yeterli değildir, çünkü bu tarihlerde dahi zaten yıllardır kurulmakta olan dört tane pazar mevcuttur. Günümüzde ise yukarıda belirtildiği gibi kurulan pazar sayısı on taneyi bulmuştur. Şehrin güney kesimlerinde pazar yeri yoktur ve buralar genellikle az bir bölümleriyle pazarların etki sahaları içinde yer almaktadırlar. Bunun üzerinde, şehrin güney kısımlarında, henüz kırsal uğraşların tümüyle terk edilmemiş oluşunun belirgin bir rolü bulunmaktadır. Bu çevrede oturan nüfusun bir kısmı genellikle evlerinin bahçesinde özellikle sebze ve meyve gibi bazı gıda maddelerini kendileri yetiştirmekte, şehirden bunların dışındaki ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar.

Şehirdeki pazarların dağılım dokusunun topolojik (bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Tinkler 1973) özellikleri incelenecek olursa bazı nitelikler dikkati çeker. Başlangıç noktası olarak ilk kurulan pazar olan Pazartesi Pazarı ele alınabilir. Şehrin merkezi iş alanının kuzeybatısındaki bu pazardan önce bu alanın kuzeyine, ve tarihi süreç ile izlenecek olursa daha sonra da güneydoğusuna yani Salı Pazarına ve ardından da

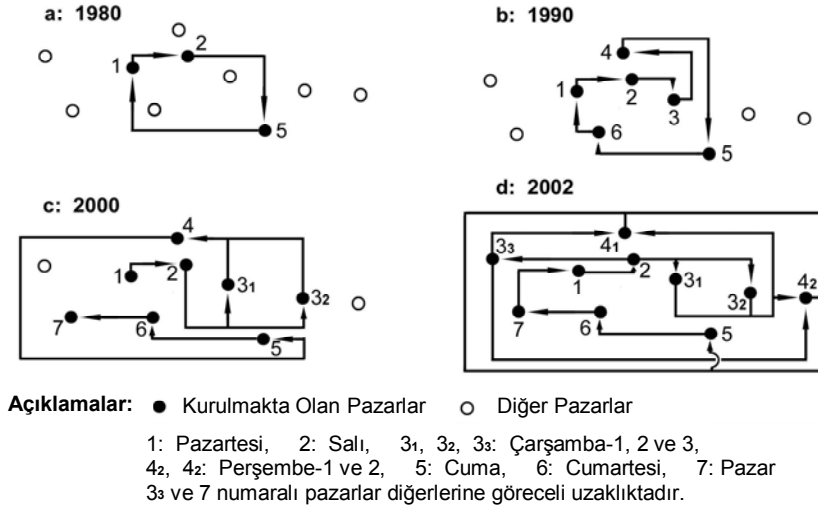
kuzeydoğusuna, Çarşamba 1 Pazarına geçiş söz konusudur. Yaklaşık on yıl boyunca Elazığ pazarlarında hafta içinde kurulan pazarlarla temsil edilen bu üçlü sistem sürmüştür (Bkz. Şekil: 1a ve 2a). 1990 yılına gelindiğinde pazar sayısı ikiye katlanmış ve merkezi iş sahasını çepeçevre kuşatır biçimde pazar günü hariç tüm günlere yayılmıştır. Şehrin bu dönemdeki gelişim alanlarına uygun olarak kuzey kesimlerinde hafta içi her gün ve birbirlerine yakın alanlarda pazarlar kurulmaya başlanmıştır (Bkz. Şekil: 1b ve 2b). 2000 yılı, pazarların tüm haftaya yayılmaya başladığı dönem olarak kabul edilebilir. Bunun yanı sıra bir diğer özelliği de çarşamba günleri birbirine yakın iki ayrı pazarın birden kurulmaya başlamasıdır (Bkz. Şekil: 1c ve 2c). Bu dönemde Pazar Pazarı ve Çarşamba-2 Pazarı şehrin merkezi iş alanının uzağına kurulan iki pazar olarak karşımıza çıkar. Bunlardan Pazar Pazarı merkezden yaklaşık 7 km. uzakta yer almaktadır. Günümüzde ise artık pazarların konumlarındaki bir bakıma merkeze bağımlılık giderek zayıflamıştır (Bkz. Şekil: 1d ve 2d), şehrin yatay yönde büyüyüp gelişmesi ve nüfusundaki artışa paralel olarak hafta içinde çarşamba günleri üç, perşembe günü iki diğer günlerde ise birer pazar kurulmaya başlanmıştır.

Şekil 1: Topolojik Sistemin Yapısı
Figure 1: Structures of Topological System

Mekân biçimlerinin özellikleri ya da bir başka ifadeyle dış görünüşleri yönüyle incelenecek olursa haftalık pazarlar şehir içinde farklı biçimlerde karşımıza çıkarlar. Elazığ'daki pazarlarda ülkemizdeki çoğu pazarda da görülebilen iki temel biçim söz konusudur. Bunlardan ilki caddeler boyunca uzanış gösteren pazarlar ve ikincisi kendine ayrılmış bir alana sahip olanlar. Aslında pazarlar kuruldukları alanın şekline göre yerleşim formu oluşturmaktadırlar. Bir başka ifadeyle caddeye kuruluyorsa satıcı tezgâhları şeritler halindedir. Pazar bu amaçla ayrılmış özel bir yere kuruluyorsa bu durumda da tezgâhlar kısa diziler halinde o alanı doldurmaktadırlar.

Elazığ semt pazarlarından Pazartesi, Çarşamba 1, Cuma ve Cumartesi pazarları caddelerde kurulan pazarlardandır, tezgâhlar belirli bir düzende cadde boyunca diziler halinde sıralanmışlardır. Salı, Çarşamba 2, Perşembe ve Pazar günü kurulan pazarlar ise alanlara kurulan pazarlara örnektir.

Şekil 2: Topolojik Sistemin Zaman-Mekân Gelişimi
Figure 2: Development of Topological System in Time-Space

Ancak Pazartesi, Salı ve Cumartesi Pazarları'nda tezgâhların caddeden ya da pazar alanından çevredeki sokaklara taşıdığı dikkati çeker. Bu ara sokaklarda satış yapanların çoğunlukla diğerlerinden farklı bir takım yanları vardır. Genellikle sürekli olarak pazarda satıcılık yapmayan 'tablacılar', otomobil, minibüs yahut kamyonetler içinde halı, terlik, züccaciye gibi ürünleri pazarlayanlar bu yan sokakları tercih etmektedirler. Bu şekilde ara sokaklarda belirginleşen bir diğer önemli grup da kırsal alandan gelen, yetiştirdikleri ürünleri satan köylülerdir. Bunlar tüm pazarlarda değişen miktarlarda bulunmakla birlikte özellikle Pazartesi, Cuma ve Cumartesi pazarlarında en fazla sayıya ulaşırlar. Yıl içinde sayılarının iyice arttığı dönem eylül ayının ikinci yarısından kasım ayının ortasına kadarki zamandır. Bu tarihler pek çok meyve türünün hasadının yapıldığı, buna bağlı olarak pekmez, pestil vb. gibi ürünlerin elde edildiği zamandır. Köylü bu şekildeki ihtiyaç fazlası ürünlerini pazarlarda belirli ara sokaklarda, doğrudan kendisi satışa sunmaktadır.

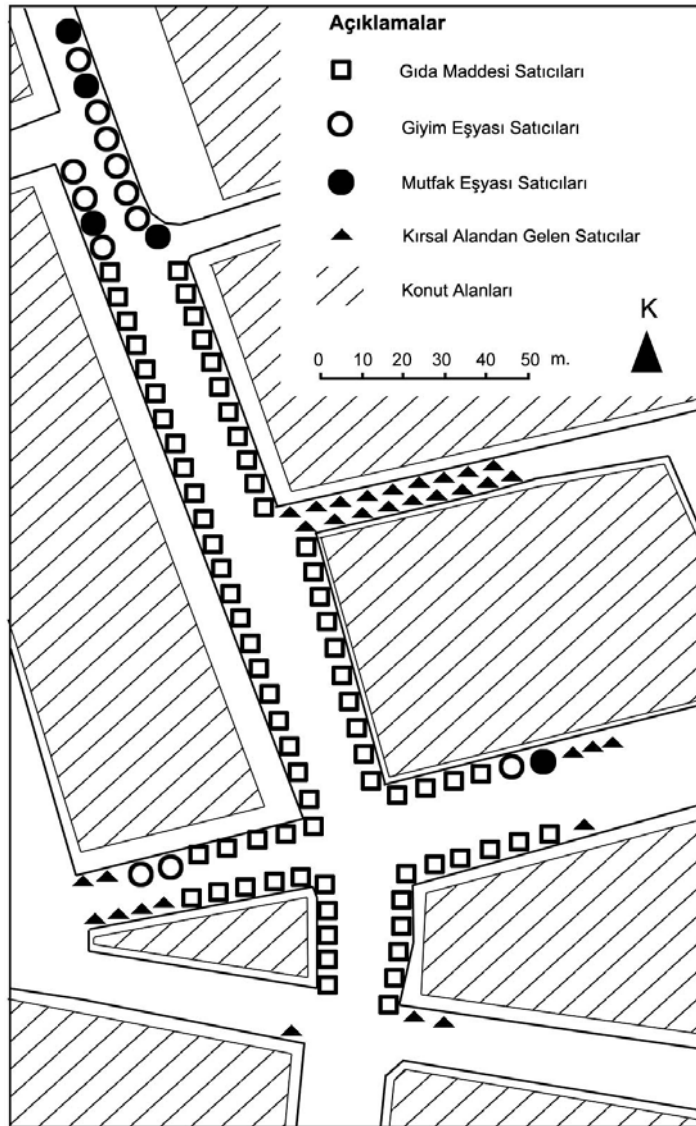
Mekân organizasyonu açısından da pazarların belirgin bazı özelliklere sahip oldukları görülür. Şehirdeki pazarların tümünde meyve ve sebze gibi gıda maddelerinin yanı sıra, tuhafiyeye ve çeşitli konfeksiyon ürünleri, mutfak eşyaları ve züccaciye satanlar ile ayakkabı, terlik satanlar da mevcuttur. Bunların dışında pazarlarda baharat, oyuncak,

süpürge gibi diğer bazı maddeleri satanlar da vardır. Bir başka ifadeyle Elazığ pazarlarında büyük şehir pazarlarının bir kısmında olduğu gibi (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Özgüç, Mitchell, 2000, s. 45-47) belirli türden maddelerin satışına dönük olarak kurulan bir bakıma “ihtisas” pazarları da denilebilecek alışveriş mekânı parçaları yoktur. Pazarlar karma niteliklidir, fakat satılan ürünlerdeki çeşit fazlalığı pazarların mekân organizasyonunda düzensizliği getirmemektedir. Her pazarda belirli türdeki ürünler farklı yerlerde satışa sunulmaktadır (Bkz Şekil: 3). Genel olarak pazarların tümünde gıda maddesi satanlar ile diğer ürünleri satanlar birbirlerinden belirgin olarak ayrılabilen alanlarda gruplar halinde bulunurlar. Mutfak eşyası, kıyafet ve ayakkabı satanların tezgâhları, sergilenmesi gereken malın miktar ve çeşidinin fazlalığı sebebiyle, genellikle diğer esnaflara göre daha fazla yer kaplamaktadır. Ancak bunlarda, çalışan sayısı öbür tezgâhlardakilere oranla daha azdır. Bunların dışında göreceli olarak daha fazla miktarlarda alınan patates soğan, yahut kaba yük oluşturan kavun, karpuz, uzun süre taşınmasında bozulma riski olan balık gibi ürünleri satanların pazarların çıkış yerlerinde, cadde ve sokak köşelerinde tezgâh açtıkları dikkati çeker. Bunlardan patates, soğan, kavun, karpuz, portakal gibi hacimli ürünleri satanlar çoğunlukla, bu malları pazara getirdikleri kamyon veya kamyonetlerini aynı zamanda birer tezgâh olarak da kullanmaktadırlar.

Satılan ürün çeşitliliği ve miktarına bağlı olarak tezgâhlardaki satıcı sayısında değişimler söz konusudur. Meyve ve sebze satan tezgâhlarda ürün çeşidi arttıkça tezgâhtar sayısında da bir artış belirir ve adeta her bir satıcı belirli bir tür ürünün satışından sorumlu olmaya başlar. Ancak özellikle mutfak eşyası ve ayakkabı satan tezgâhlar çok yer kaplamalarına rağmen çoğunlukla satıcıları bir iki kişi ile sınırlıdır. Birden fazla kişinin bulunduğu tezgâhlarda çalışanların genellikle baba-oğul, kardeşler vb. gibi yakın akraba oldukları dikkati çeker. Tezgâhların çok az bir kısmında ücretli işçi çalışmaktadır.

Pazarlar içerisinde Cuma Pazarı'nın tezgâh sayısında belirgin bir artış dikkati çekmektedir (Bkz. Tablo: 3). Bu sayısal artışta da tezgâh türleri arasında bazılarının sayıca fazla oluşu önemlidir. Gıda maddesi satışı yapanların sayısında pek bir farklılık yoktur. Ancak züccaciye ve giyim eşyası satanların sayısında önemli artışlar söz konusudur. Bunun başlıca üç sebebi vardır. Bunlardan ilki, bu pazarın etki sahası içerisinde kalan alanlarda oturanların önemli bir kısmının düşük gelirli ailelerden oluşudur. Aşağıda ayrıntısı ile açıklanacağı üzere düşük gelir gruplarında alınan eşyalarda bir çeşitlenme söz konusu olmaktadır. İkinci sebep bu pazarın birkaç yüz metre batısında, özellikle şehrin doğu kesiminde bulunan köylere ulaşımın sağlandığı dolmuşların durak

yerinin bulunuşudur. Buna bağlı olarak müşteri kitlesinin bir kısmını da bu köylerden gelenler oluşturmaktadır, doğal olarak köylülerin pazarlardan aldığı başlıca ürünler gıda maddeleri dışında kalan giyim ve züccacıyedir. Üçüncü faktör ise bu iki alıcı kitlesinden faydalanmak isteyen çevre esnafıdır. Bir başka ifade ile bu pazarda giyim ve züccacıye satanların bir kısmı her zaman pazarcılık yapanlar değil, çevrede bu tür ürünleri satan dükkanları olan kişilerdir.

Şekil 3: Haftalık Semt Pazarında Mekan Düzeni
Figure 3: Space Organization of Weekly Neighborhood Market

Esnafın bir kısmı, bazı pazarları daha karlı bulmaktadırlar. Satıcılar bunun üzerinde, tezgâhlarının pazar içindeki konumunun etkisinin büyük olduğunu ifade etmektedirler. Onların kendi gözlemlerine göre bazı tür ürünlerin satış yeri ile satış miktarları arasında farklılıklar olabilmektedir. Bu yüzden bazı satıcılar pazar içinde tezgâhlarının konumunu beğenmiyorsa bu pazarlara hiç gitmemeyi tercih etmektedirler. Bir bakıma bu günleri tatil günü olarak değerlendirmektedirler. Satıcıların büyük bölümü için en karlı olan pazarlar Cumartesi ve Pazartesi Pazarları'dır. Bunlardan Cumartesi Pazarı hem satıcı sayısı hem de tür çeşitliliği açısından en zengin olan pazarlardan birisidir. Bu gün çalışanların önemli bir kısmı alışveriş için yeterli zamanı bulabilmektedir. Pazartesi Pazarı ise bir yandan ulaşımı kolay bir yerde bir yandan da memurların çoğunlukta olduğu, çeşitli devlet dairelerinin bir arada bulunduğu alanın yanı başında kurulmaktadır. Hafta sonu alışveriş yapma imkanı bulamayanlar, buradan iş çıkışında ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilmektedirler. Her iki pazarın bu iki özelliği doğal olarak müşteri miktarını, pazardaki hareketliliği ve dolayısıyla para girdisini de artırmaktadır.

Pazarlardaki tezgah sayısında bazen diğer zamanlara göre belirgin azalmalar dikkati çeker. Kış aylarında kar yağışlarının fazla olduğu ve hava sıcaklığının sıfırın altına düştüğü dönemlerde, doğal olarak satılan ürün fiyatları artmaktadır. Çünkü hava sıcaklığından etkilenmemiş yani donmamış ürün bulmak ve satmak zorlaşmakta, az olan ürüne talebin fazla oluşu fiyatları yükseltmektedir. Ayrıca böyle zamanlarda zarar etme korkusuyla satıcılarda ve diğer yandan doğal olarak müşteri sayısında da azalmalar olmaktadır.

Tablo 3: Satılan Ürün Türüne Göre Tezgah Sayıları
Table 3: Number of Market Stalls According to the Goods Sold

Pazarlar	Satılan Ürün Türüne Göre Tezgah Sayısı				
	Gıda	Tuhafiye	Zücaciye	Giyim	Diğer
Pazartesi Pazarı	109	5	17	42	12
Salı Pazarı	110	9	20	37	7
Çarşamba Pazarı-1	40	1	5	7	4
Çarşamba Pazarı-2	47	7	13	24	8
Perşembe Pazarı	84	10	13	31	12
Cuma Pazarı	108	8	25	61	15
Cumartesi Pazarı	124	6	19	49	12
Pazar Pazarı	32	1	12	13	6

Satıcıların sosyokültürel özellikleri, semt pazarlarının incelenmesinde ele alınabilecek bir diğer niteliktir. Anket uygulanan satıcıların % 42 gibi önemli bir kısmı ilkokul mezunudur. Bunu % 30 oranı ile lise ve daha üzeri eğitim almış olanlar ve % 19 ile de orta okul mezunları izler. Eğitim oranları dikkate alınarak da rahatlıkla tahmin yapılabileceği üzere pazarlarda satış yapan kişilerin bir kısmının farklı meslekleri vardır.

Anket sonuçlarına göre satıcıların % 48'inin pazarcılığın dışında bir başka işi yoktur ve geçmişte de olmamıştır, kendi ifadeleri ile "meslekleri" pazarcılıktır. Ancak satıcıların kalan % 52'si ise bir başka mesleğe sahipken pazarcılık yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bunlar arasında kaynakçı, marangoz, kaportacı, kuaför gibi belirli el becerisi gerektiren mesleklere sahip olanlar bulunduğu gibi, sağlık memuru, dekoratör, öğretmen, elektrik-elektronik eşya tamiri, muhasebeci gibi belirli bir eğitim gerektiren mesleklere sahip olanlar da vardır. Gerek eğitilmiş insanların oranının yüksek oluşu gerekse başka belirli mesleklere sahip olanların da varlığı satıcı ve alıcı ilişkileri açısından pazara olumlu yansımaktadır. Genel olarak müşteri ile esnaf ilişkisi seviyeliştir.

Semt pazarlarının incelenmesinde ele alınması gereken önemli unsurlardan birisi de alıcılardır. Çünkü semt pazarları bir yandan değişik semtlerde yer alarak yerleşik çarşılarla, bakkallara ve günümüzde de süper ya da hiper marketlerden yapılacak alışverişlere hem bir alternatif, hem de bir tamamlayıcı görevi görürler, öte yandan da toplumsal bir kaynaşma ortamı oluştururlar (Özgüç, Mitchell, 2000, s.35-36). Alıcı kitlesi yönüyle semt pazarları incelenecek olursa alıcıların gelirleri, aile büyüklükleri ve alışveriş türleri ele alınması gereken başlıca konulardır. Bunların yanı sıra bu mekânları tercih sebepleri, alışveriş zamanlaması, konutları ile pazar arasındaki mekân ilişkisi, bir başka ifadeyle pazarların etki sahası gibi konular da incelenebilir.

Alıcı kitlesinin geliri açısından anketler incelendiğinde, Elazığ'da semt pazarlarına gelen müşterilerin % 79 gibi büyük bir bölümünün gelirinin aylık beş yüz milyon liradan (Yaklaşık olarak 300 ABD \$) daha az olduğu dikkati çeker (Bkz. Tablo: 4). Müşterilerin aylık ortalama geliri düştükçe semt pazarlarından alınan ürünlerde de çeşitlilik artmaktadır. Bir başka ifadeyle gelirin azalması bireylerin çeşitli ihtiyaçlarını pazardan karşılamalarına yol açmaktadır, çünkü pazarlar, çeşitli ürünleri daha kalitesiz bile olsalar müşterilere daha ucuza sunmaktadır. Yüksek gelir gruplarındaki alıcıların çoğunlukla meyve sebze ihtiyaçlarını pazardan karşılıyor olmaları da bunun bir başka göstergesidir.

Tablo 4: Aylık Ortalama Gelir İle Alınan Ürünler İlişkisi
Table 4: Relation Between the Monthly Income and the Goods Bought

Aylık Ortalama Gelir		Pazardan Alınan Ürünler						
		Sebze	Meyve	Giysi	Züccaciye	Ayakkabı	Tuhafiye	Balık
- 500 Milyon	Kişi	875	853	197	342	225	244	90
	%	81	81	98	96	98	98	71
500 Milyon +	Kişi	211	205	4	14	5	6	37
	%	19	19	2	4	2	2	29
Toplam		1086	1058	201	356	230	250	127

Aylı ve Yıldız (2002) 'dan değiştirilerek.

Aile büyüklükleri ile satın alınan ürünlerin türleri arasında da aynı gelir miktarında olduğu gibi doğrudan bir ilişki söz konusudur. Anket uygulanan alıcıların %

76 gibi önemli bir bölümü dört kişiden daha kalabalık hane halkı büyüklüğüne sahiptir. Hane halkı büyüklüğü dört kişiden az olanlar ise % 24 oranındadır. Bu sonuç ailelerde birey sayısının artmasıyla pazardan yapılan alışveriş arasında doğrudan bir ilişki olduğunu gösterir. Bu etkiyi belirginleştirecek bir başka nitelik de müşterinin aldığı malların cinsidir. Özellikle giysi, ayakkabı, züccaciye gibi pazar dışındaki yerlerden göreceli olarak daha pahalı alınabileceği düşünülen mallar için pazarlar tercih edilmektedir. Ailedeki birey sayısının fazlalaşmasıyla bu tür ihtiyaçların pazarlardan karşılanma oranları arasında paralel bir artış dikkati çekmektedir (Bkz. Tablo: 5).

Tablo 5: Ailedeki Birey Sayısına Göre Pazardan Alınan Ürünler
Table 5: The Goods Bought by Households Size

Hane Halkı Büyüklüğü	Pazardan Alınan Ürünler							
		Sebze	Meyve	Giysi	Züccaciye	Ayakkabı	Tuhafiye	Balık
1-3 Kişi	Kişi	250	249	41	53	29	22	10
	%	23	24	16	15	13	9	15
4 Kişi	Kişi	299	291	66	71	37	35	10
	%	27	27	25	19	15	14	16
4'den Fazla Kişi	Kişi	541	522	153	248	171	192	44
	%	50	49	59	66	72	77	69
Toplam		1090	1062	260	372	237	249	64

Aylı ve Yıldız (2002) 'dan değiştirilerek

Müşterilerin semt pazarlarını tercih etme sebepleri ucuzluk, tazelik, ürünü seçme imkanı, ürün çeşitliliği, konuta yakınlık, ulaşım kolaylığı vb. gibi çeşitli faktörlerden etkilenebilir. Yapılan anket sonuçları insanların pazarları büyük ölçüde (% 34) ucuzlukları sebebiyle tercih ettiklerini ortaya koymuştur. Bunu % 23 oranıyla pazarın yakın oluşu takip etmektedir. Alıcılar özellikle soğuk kış günleri ile sıcak yaz günlerinde kendilerine en yakın olan pazarı tercih etmektedirler. Bu iki niteliği ise % 14 ile ürünlerin taze oluşu, % 12 ile de ürün çeşitliliği nedeniyle semt pazarlarını tercih edenler izlemektedir. Pazarı ulaşım kolaylığı, alışkanlık ve seçme imkanının varlığı sebebiyle tercih eden alıcılar ise % 17 oranındadır.

Alışveriş zamanı yılın, ayın ve günün içinde değişiklik göstermektedir. Alıcıların % 75 gibi büyük bir kısmı tüm yıl boyunca özellikle sebze ve meyve ihtiyaçlarını semt pazarlarından karşılamaktadır. Ancak bazı dönemlerde pazarların tercih edilme oranı artmaktadır. Özellikle yaz ve sonbahar aylarında civar köylerde yetiştirilen ürünlerin pazarlarda satışa sunulması doğal olarak fiyatlarda düşmeye yol açmaktadır, bu ucuzlama alıcı sayısının da artmasını beraberinde getirmektedir. Bunun yanı sıra özellikle bu dönem Anadolu şehir ve kasabalarında oturanların ev ekonomisine katkıda bulunmak amacıyla biber, patlıcan vb. gibi çeşitli sebzeleri kuruttukları, konserve, turşu, reçel, salça yaptıkları dönemdir. Bu sebeple de insanlar yakınlarındaki semt pazarlarını özellikle ucuzlukları ve aradıkları ürünleri toptan alabilmek için tercih etmektedirler.

Semt pazarlarından alışveriş yapanların % 71'i alışveriş için öğleden sonrayı tercih etmektedir. Anketlere verilen cevaplara göre bunun temel sebebi fiyatların bu dönemde daha da aşağı çekildiğine inanılmasıdır. Oranın bu kadar yüksek oluşunda hiç şüphe yok ki çalışanların iş çıkışında pazara uğramaları da önemli bir etkidir. Ayrıca özellikle yaz aylarında gündüz süresinin uzunluğu, ikindi ve akşamüstü havanın nispeten serinlemesi de günün bu vakitlerinin seçilmesinde etkili olmaktadır. Anadolu şehirlerindeki pazarların pek çoğunda olduğu gibi Elazığ pazarlarında da müşterinin ürünleri seçmesine izin veren satıcılar da vardır. Böyle satıcıların da genellikle sürekli alıcıları bulunmaktadır. Bu sebeple alıcıların bir kısmı alışverişlerini, ürünlerin henüz seçilmeden ve tazeliklerini koruyorken almak düşüncesi ile, sabah veya öğlen saatlerinde bu satıcılardan yapmayı tercih etmektedirler. Aynı esnaftan alışveriş yaptığını bildiren alıcıların % 26'sı bunun sebebinin ürün seçtirmesi, % 34'ü ise akrabalık, arkadaşlık vb gibi bir tanışıklığın olması şeklinde ifade etmiştir.

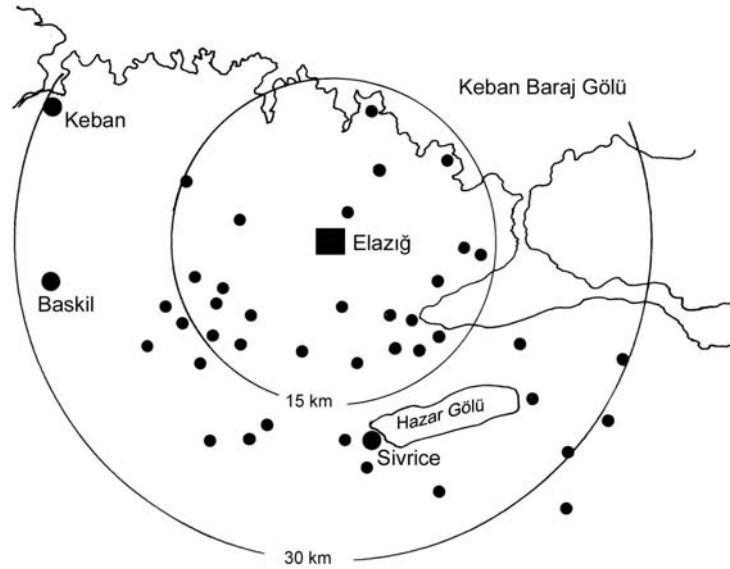
ELAZIĞ SEMT PAZARLARININ ETKİ SAHASI

Geleneksel alışveriş mekânlarından olan semt pazarlarının etki sahalarını iki şekilde ele almak mümkündür. Bunlardan ilki pazarda satılan ürünlerin getirildiği yerler açısından etki sahası, diğeri ise şehir içindeki müşterileri kendisine çekme özellikleri ile oluşturdukları etki sahası.

Elazığ semt pazarları giyim, mutfak eşyası, züccaciye, ayakkabı vb. mallar açısından tümüyle dışarıya bağımlıdır. Bu tür ürünler genellikle imal edildikleri, toptan ve ucuza temin edilebildikleri Şanlıurfa, Gaziantep, Kahramanmaraş, Kayseri, Bursa ve İstanbul gibi çeşitli illerden getirilmektedir. Satılan gıda maddeleri açısından düşünüldüğünde ise Elazığ'daki semt pazarları öncelikle toptancı haline yani bir başka ifadeyle büyük ölçüde diğer yetiştirici bölgelere bağımlıdır. Sebze ve meyvelerin önemli bir kısmı ile doğal olarak turunçgiller Adana, Antalya, Hatay ve Mersin'den getirilmektedir. Amasya, Kilis, Kayseri, Kahramanmaraş, Nevşehir, Niğde ise elma, şeftali, soğan ve patates gibi ürünlerin getirildiği yerlerdir. Deniz ürünleri ise hep Karadeniz'den özellikle de Trabzon'dan temin edilmektedir. Öte yandan özellikle aynalı sazan gibi Keban Baraj Gölü'nden avlanan tatlı su balıkları da pazarlarda satılmaktadır.

Elazığ semt pazarlarında yaz ayları ile birlikte yakın çevrede yetiştirilen ürünlerin etkisi görülmeye başlanır. Bu dönemde kırsal alanda yetiştirilmiş olan hem sebze hem de meyveler pazarlarda satışa sunulur. Bu ürünlerin önemli bir kısmı tüccarlar aracılığı ile pazara getirilmektedir. Ancak bunun yanı sıra daha önce de sözü edildiği üzere, üretim miktarı çok fazla olmayan ancak kendi ihtiyaç fazlası ürününü satan köylüler de

pazarlarda yerlerini alırlar ve satışları doğrudan kendileri yaparlar. Anketlerin sonuçlarına göre Elazığ pazarlarına ürünleri getirilen kırk civarında köy veya kasaba vardır. Bunlar şehrin her bir yönüne dağılmış olmakla birlikte, güney kesimlerinde belirgin bir artış görülür. Bunların en uzak olanları şehre 30 km. mesafede yer almaktadır (Bkz. Şekil: 4). Bu şekilde çevreden satılmak üzere Elazığ pazarlarına getirilen başlıca ürünler domates, biber, salatalık, patlıcan, fasulye, pırasa, maydanoz, taze soğan, marul, kıvırcık marul, nane, reyhan, mısır, karpuz, elma, üzüm, kiraz, armut, kayısı, çilek, dut gibi çeşitli meyve ve sebzeler ve bunların yanı sıra nohut, fasulye gibi bakliyat ceviz, salça, bulgur, kurutulmuş üzüm, dut, kayısı gibi ürünlerdir.

Şekil 4: Elazığ Pazarlarının Kırsal Alandaki Etki Sahası
Figure 4: The Effect of Elazığ Periodic Markets in Rural Area.

Şehir içindeki etki sahası yönünden Elazığ semt pazarları incelenecek olursa belirgin farklılıklara sahip oldukları görülür. Genel olarak değerlendirildiğinde pazarların etki sahasının şehrin nüfus ve konut yoğunluğu açısından daha fazla değerlere sahip olduğu kuzey kesimlerde yaygınlık gösterdiği dikkati çekmektedir. Şehrin bu kesimlerinde semt pazarlarının etki sahaları özellikle merkezi iş alanını kuşatır durumdadır. Pazarlar buradaki ticari hareketlilikten faydalanmak amacıyla hep merkezi iş alanının dışında ama yakınında kurulmaya başlamışlardır. Bu hareketlilikten faydalandıkları da dikkati çeker, nitekim merkezi iş alanı tüm pazarların ortak etki alanı içindedir.

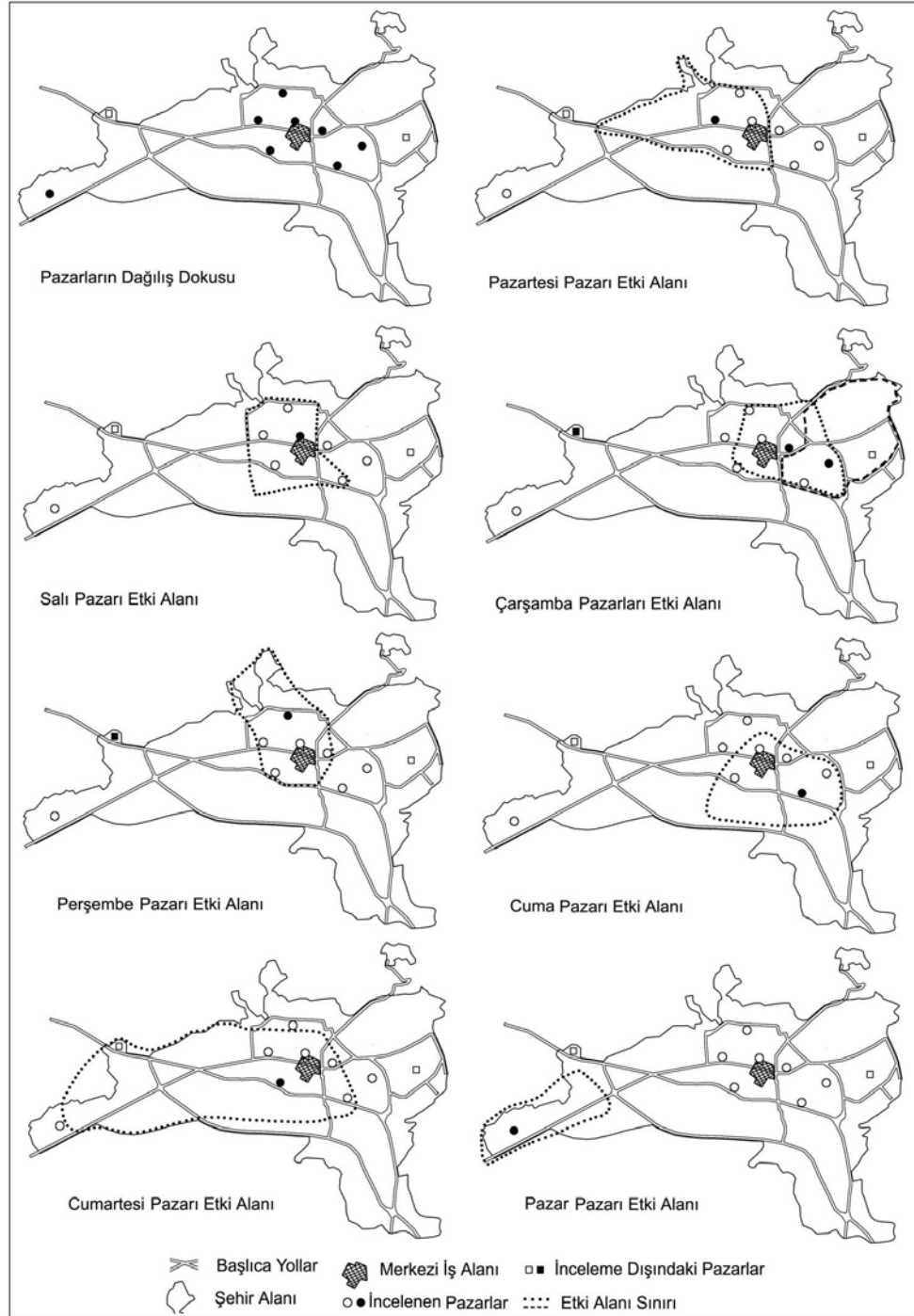
Şehrin güney ve güneydoğu kesimleri şimdilik kentsel yapılaşmanın şiddetinin fazlaca hissedilmediği alanlardır. Buralar tek katlı önünde bahçesi olan evlerin ağırlıkta olduğu ve kısmen de şehrin gelişmesiyle onun bir parçası haline dönüşen yakın dönemlerin kırsal yerleşmeleridir. Bu sebeple bunların önemli bir kısmı özellikle sebze ve meyve ihtiyaçlarını hala kendileri karşılamaktadırlar.

Çalışmaya dahil edilen pazarlar içinde kendisine en uzak alanlarda etki sahasına sahip olanı Cumartesi Pazarı'dır (Bkz. Şekil: 5). Bunda en önemli sebep hiç şüphe yok ki tatil gününde kuruluyor oluşudur. Hafta içinde çalıştıkları için pazarlardan alışveriş yapma fırsatı bulamayanlar çoğunlukla ihtiyaçlarını bu pazardan karşılamaktadırlar.

Pazarın etki sahasının bu denli uzak alanlara da uzanıyor olmasında etkili olan bir diğer faktör ise, pazarın kurulduğu alanın birkaç yüz metre kuzeyinde şehrin çeşitli kesimlerine giden otobüs ve minibüs duraklarının yer almasıdır. Ayrıca bu pazara özel otomobilleri ile alışverişe gelenlerde vardır, bunlar genellikle hem şehirdeki diğer işlerini, alışverişlerini de yapmakta ve dönüşte de pazara uğramaktadırlar, doğal olarak bu imkana sahip olanlar için evlerinin pazardan uzak oluşu önemli değildir.

Benzer şekilde geniş bir etki sahasına sahip olan bir diğer pazar da Pazartesi Pazarı'dır. Buranın idari merkeze yakınlığı, hafta başı olması sebebiyle genellikle satılan ürünlerin halden ya da üreticiden yeni alınmış yani taze oluşu, Cumartesi Pazarı gibi çevreye ulaşımın nispeten kolaylığı etki sahasını genişletmiştir. Ancak bu iki pazarın etki sahalarında özellikle kış aylarında hava koşullarının olumsuzluğunun etkisi açıkça görülür. Bu pazarların etki sahaları da kış aylarında daralmakta diğer pazarlar gibi daha yerel bir karakter kazanmaktadır.

Şehirdeki diğer pazarlar hemen yakın çevrelerinin ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar, etki sahaları bu iki pazara oranla daha dardır (Bkz. Şekil: 5). Bunlar içinde en küçük etki sahasına sahip olanı, şehrin batı-güneybatı yönünde bulunan ve önemli gelişme alanlarından birisinde kurulan Pazar Pazarı'dır. Etki sahası kurulduğu mahalle ile sınırlıdır. Burası şehrin tezgâh sayısı ve satılan ürün çeşitleri yönüyle küçük pazarlarından birisi olmasına rağmen kısa sürede büyüyüp gelişeceği kesindir. Çünkü bir yandan şehrin kısmen uzak kesiminde oturanların ihtiyaçlarına cevap veren bir özelliği vardır, bir yandan da şehrin yapılaşma açısından en hızlı değişen kısmında yer almaktadır. Benzer şekilde gelecekte önem kazanacak bir diğer pazar da şehrin batısında yeni kurulmaya başlanan Çarşamba-3 Pazarı'dır. Burası da şehrin son bir iki yıl içinde konut sayısı ve nüfus miktarı açısından belirgin büyümelerin olduğu bir kesimdir.

Şekil 5: Elazığ Pazarlarının Şehir İçindeki Etki Sahası
Figure 5: Internal Influence Area of Periodic Markets In Elazığ.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarihi geçmişi çok gerilere gitmeyen semt pazarları kısa zamanda halkın beğenisini kazanarak diğer alışveriş mekânlarına önemli bir rakip haline gelmiştir.

Pazarların şehir içindeki dağılışı dokusu incelendiğinde en belirgin özelliğın merkezi iş alanının çevresinde dizilmiş olmalarıdır. Ancak şehrin alansal gelişmesine bağılı olarak yakın zamanlarda kurulmaya başlananlar, doğal bir sonuç olarak bu merkezin uzağıında yer alırlar.

Pazarlarda, birisi kuruldukları cadde ve sokaklardan dolayı çizgisel olan, diğeri ise yine kurulduğı alanın biçimine bağılı olarak alan kaplayan iki temel şekil dikkati çeker. Ancak bu şekiller pazarların müşterilerinin taleplerine bağılı olarak pazara adeta yamayan satıcılar ile kırsal çevreden gelen satıcıların etkisiyle adeta dallanır ve karma üçüncü bir şekil belirmeye başlar.

Pazarların tümünde genellikle satılan ürünlere bağılı olarak tezgâhların yerleşimleri açısından belirgin bir ayırım söz konusudur. Ancak bu ayırım yukarıda değinilen ve sonradan pazara eklenen satıcıların etkisiyle kısmen bozular.

Pazarda satıcılık yapanların eğitim ve esas mesleklerinde belirgin bir karmaşıklık vardır. Satıcıların bir kısmının lise ve daha üst derecelerde eğitim almış olmaları hemen fark edilmektedir. Aynı şekilde bir başka mesleğe sahip olmalarına rağmen pazarda satıcılık yapanların oranı da dikkat çekicidir.

Pazardan alışveriş yapanların önemli bir bölümü orta ve alt seviyelerde gelire ve kalabalık bir hane halkı sayısına sahip olanlardır. Bu tür alıcılar aynı zamanda gıda maddesi dışındaki ihtiyaçlarının da önemli bir kısmını pazarlardan karşılamaktadır. Bir başka ifade ile gelir düşüşü ve ailenin kalabalıklaşmasıyla birlikte pazardan yapılan alışverişte de bir çeşitlenme olmaktadır.

Alıcılar pazarları ucuzlukları, yakınlıkları, ürünlerin taze oluşu ya da seçme imkanı sebebiyle tercih etmektedir. Alışveriş zamanı için de en uygun zaman olarak öğleden sonraki saatler düşünülmektedir.

Etki sahası özellikleriyle pazarlar, satılan ürünler açısından hep başka yetiştirici bölgelere bağımlıdırlar. Ancak yakın çevredeki kırsal alanlardan da özellikle hasat zamanlarında önemli mal girişleri olmaktadır.

Şehir içindeki etki sahaları yönüyle pazarların kuruldukları yerin konumunun ve zamanın büyük önemi söz konusudur. Uygun yer ve günlerde kurulan pazarların etki sahaları daha geniştir, ancak bu genişlik özellikle hava koşullarından etkilenmekte ve mevsimlere bağılı değişmeler göstermektedir.

Yapılan çalışmalar sırasında gerek satıcı gerekse alıcılar tarafından pazarlarla ilgili

olarak bazı sıkıntı ve dilekler de ifade edilmiştir. Pazarlarla ilişkili başlıca sıkıntılar pazarlara ayrılmış özel bir alan olmaması sebebiyle üzerlerinin de açık olması, zeminin çoğu zaman çamurlu ve kirli oluşu, su, tuvalet ve temizlik ihtiyaçlarının rahatlıkla karşılanamaması ve son olarak da şehir trafiğini kısmen aksatmalarıdır.

Bu problemlerin ortadan kaldırılabilmesi için pazarlar için özel olarak ayrılmış ve su, tuvalet vb. gibi bazı temel ihtiyaçların da karşılanabileceği imkanların hazırlanmış olduğu yerlere ihtiyaç vardır. İmar planında yer alan hiçbir pazar yerinde şimdilik ne bu tür bir gelişme söz konusudur ne de pazarlar buralarda kurulmaktadır.

Alıcıların esnafa olan güvenini arttırmak, onları diğer kişilerden ayırmak amacıyla esnafın tanıtıcı bir kart taşıması, önlük giymesi gibi basit ama etkili bir takım önlemler alınmasında fayda vardır.

Katkı Belirtme

Çalışmada yer alan şekillerin bir kısmının taslaklarının bilgisayar ortamında yeniden hazırlanmasında yardımları olan Araştırma Görevlisi Döndü Üçeçam'a teşekkür ederim.

YARARLANILAN ÇALIŞMALAR

- Aylı, S. Ç., Yıldız, F.** 2002, **Elazığ'da Semt Pazarları** (H. Tunçel denetiminde yapılan basılmamış lisans tezi) Elazığ.
- Beaujeu-Garnier, J., Delopez, A.**, 1983, **Pazarlama Coğrafyası**, (Çev: E. Tümertekin, A. Tümertekin), İst. Üniv. Yay. No 3111, İstanbul.
- DİE**, 2002, **2000 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: 23-Elazığ**. DİE Yay. No: 2596, ISBN 975-19-3057-X. Ankara.
- Fischer, W.**, 1983, **Periodische Märkte im Vorderen Orient, dargestellt an Beispielen aus Nordostanatolien (Türkei) und Nordafghanistan**. Diss. Geowiss. Fak. Univ. Tübingen. Köln.
- Gaube, H., Grötzbach, E., Niewöhner-Eberhard, E., Oettinger, B., Wirth E.**, 1976 "Wochenmärkte, Marktorte und Marktzyklen in Vorderasien" **Erdkunde** Band: 30, Heft: ¼, p. 9-10, Bonn.
- Karakaş, E.**, 1999, "Elazığ Şehrinin Gelişmesi" **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** C: 9, S: 1, s. 129-154, Elazığ.
- Mazlum, M.**, 1987, "Türkiye Açısından Semt Pazarlarının Önemi ve Adana Semt Pazarları Üzerine Bir Saha Araştırması" **Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi** C: 1, S: 1, s. 3-15, Adana.
- Oettinger, B.**, 1976 "Die Wochenmärkte und ihre Rotationen im Westlichen Mittelanatolien" **Erdkunde** Band: 30, Heft: ¼, p. 19-24, Bonn.
- Oğulata, F., Akdemir, Ş.**, 1992, "Adana İli Seyhan İlçesi Yeni Baraj Mahallesi Semt Pazarı Satıcıları Üzerine Bir Araştırma" **Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi** C: 6, S: 2, s: 51-61, Adana.
- Özgüç, N., Mitchell, W. A.**, 2000, "Şehirlerin Alternatif Alışveriş Mekânları: İstanbul'da Haftalık Pazarlar" **Mimar Sinan Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi tasarım + kuram Dergisi** S: 2, s. 35-57, İstanbul.
- Tinkler, K. J.**, 1973, "The Topology of Rural Periodic Market Systems" **Geografiska Annaler** 55 B: 2, p. 121-133.
- Trak, S.**, 1959, **İktisadî ve Ticarî Türkiye** Cilt:III, İzmir.
- Tümertekin, E.**, 1961 "Pazarlama Coğrafyası; Mevzuu, Esas Meseleleri" **İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi** C:6, S:12, s.117-122, İstanbul.

Elazığ Belediyesi İmar Müdürlüğü, 1/1000 Ölçekli İmar Planı

Elazığ Belediyesi Zabıta Müdürlüğü, Sözlü Bilgi

Elazığ Pazarcular Derneği, Sözlü Bilgi

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 71-88, ELAZIĞ-2003

TÜRKÇE VE ALMANCA'DA "GÖZ'LE İLGİLİ DEYİMLER"İN İNCELENMESİ

The study of "idioms related with eye" in Turkish and German

Mehmet AYGÜN

Fırat Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Batı Dilleri ve Edeb. Böl. Elazığ.
maygun@firat.edu.tr

ÖZET

Türkçe ve Almanca'da *Göz'le İlgili Deyimler* konusunun ele alındığı bu çalışmada, her iki dildeki bu ifade unsurları sözdizimi (Syntax) ve anlambilimi (Semantik) açısından incelenerek kullanım şekilleri üzerinde duruldu. Sonuçta, çekici bir anlatım özelliği gösteren bu dil birimlerinin gerek sözdizimi, gerek anlambilim açısından değişik şekillerde kullanılabildikleri, bazen her iki dilde de aynı anlamlı sözcüklerden oluşarak kullanıldıkları, bunun yanında büyük çoğunluğun değişik yapılarda olduğu görüldü.

Anahtar sözcükler: Deyim, deyim aktarması, kalıplaşmış söz, kelime öbeği, benzetme.

ABSTRACT

In this study, idioms related with "eye" in Turkish and German are studied. Their syntactic and semantic features are given and their usage are emphasized. As a result, these language items which show an interesting expressive feature indicate that they can semantically and syntactically be used in different ways. It is also seen that sometimes words that have the same meaning have been used whereas most of them have had different structures in both languages.

Key words: Idiom, metaphore, idiomatic expression, wordgroup, simile

Giriş

Son yıllarda deyimler üzerine çok yönlü ve kapsamlı çalışmalar yapıldığını görmekteyiz. Ekseriyeti “Deyimler Sözlüğü” şeklinde olan bu çalışmaların içerisinde, deyimleri doğru tespite yönelik, onları biçimbilim (Morphologie), sözdizimi (Syntax), anlambilim (Semantik) açılarından da inceleyen, oldukça kapsamlı araştırmalar da yer almaktadır. Bu araştırmalara Atsız- Kissling, Şenocak, Subaşı, Üstüner ve Sinan’ın değerli çalışmalarını örnek olarak verebiliriz (bkz. Kaynakça). Ayrıca, Doğan Aksan, Leyla Subaşı- Uzun, Özgür Savaşçı gibi daha pek çok dilbilimcinin de bilimsel çalışmalarında deyimlere geniş yer verdiğini biliyoruz.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde dilbilimcilerin deyimleri; gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği (Korkmaz:1992, s. 43); genellikle gerçek anlamının dışında kullanılan, anlatımı daha güzel ve etkili yapan, toplum tarafından ortak olarak benimsenen kalıplaşmış söz (Hengirmen: 1999, s.116); gerçek anlamı dışına kayan kalıplaşmış söz (Koç: 1992, s. 77); çekici bir anlatım özelliği taşıyan, genellikle gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış kelime öbeğine veya belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan söz (Kayaalp: 1998, s. 261); duyguları, düşünceleri, hayal ve istekleri, hayat deneyimini en kısa yoldan dilin verdiği güçle, çoğu zaman mantığın dışına taşarak ortaya koymaya çalışan sözler (Sinan: 2001, s. 2) şeklinde tanımlamaktadırlar.

Yapılan bu tanımlardan hareketle deyimlerin de atasözleri gibi, o dili konuşan toplumun kültürünü, yaşantısını, dünya görüşünü, hayal gücünü, gelenek ve göreneklerini yansıtan ve kendilerine has anlatım özellikleri olan, dolayısıyla genel kural niteliği taşımayan kalıplaşmış sözler oldukları söylenebilir. Ancak deyimler atasözlerinin aksine kesin bir yargı bildirme yeteneğinde değildirler. En belirgin özellikleri, deyim yapısını oluşturan unsurların anlamlarından farklı yeni bir anlamı aktarmalarıdır.

Asıl anlamları dışında kullanılan sözcüklerden oluşan deyimler adeta onları kullanan toplumların kültür hayatlarının aynası durumundadır. Bir yandan bazen dünyaları bile anlatabilen bu küçücük dil birimleri, onları kullanan insanların tutum ve davranışlarını, fiziksel ve ruhsal niteliklerini, inanış ve düşünce biçimlerini, kısaca maddi ve manevi kültürlerini yansıtırken, diğer yandan bu ufacık dil unsurları vasıtasıyla sayısız benzetmeler, değişik aktarmalar, çeşitli mecazlar ve etkili anlatım ustalıkları sunulabilmektedir. Bu da deyimlerin dilbilim yanında edebiyat ve halkbiliminde de

önemli bir yere sahip olduğunu gösterir. Buna rağmen deyimler birer dil unsuru olduklarından, ilk etapta dilbilim alanı içerisinde değerlendirilmelidirler.

Bu çalışmada Türkçe ve Almanca'daki "göz"le ilgili deyimlerin nitelikleri sözdizimi (Syntax) ve anlambilim (Semantik) açısından incelenecektir.

1. Sözdizimi açısından:

Sözdizimi açısından deyimlerin genel olarak altı başlık altında toplandıklarını görmekteyiz (bkz. Aksan: 1996, s. 174). Aynı durum kendini her iki dildeki "göz"le ilgili deyimlerde de göstermektedir. Deyimler bu açıdan ele alındıklarında şöyle bir sınıflandırma durumu ortaya çıkmaktadır:

1.1. Ad Tamlaması Durumundaki Deyimler:

Bu grup deyimlere Türkçe ve Almanca'daki şu deyimler örnek olarak gösterilebilir:

Türkçe:

Göz emeği = die auf die Herstellung verwendete Mühe

Göz açıklığı = 1. Wachsamkeit, Umsicht; 2. Klugheit, Pffigkeit

Göz ahbablığı = Freundschaft od. Bekanntschaft

Göz alanı = Blickfeld

Göz alımı (göz erimi) = Sehweite, Sicht

Göz aşinalığı = die Bekanntschaft vom Sehen her

Göz kararı (göz ölçüsü, göz tahmini) = Augenmaß

Göz keskinliği = Sehschärfe

Göz nuru = 1. Augenlicht, Sehfähigkeit; 2. (=göz emeği) die auf die Herstellung feiner Dinge verwendete Mühe

Göz seçimi = die Entfernung, in der etw. genau zu erkennen ist; Sehweite

Göz sevdası = platonische Liebe

Göz yaylası = Sehfeld

Göz yılmılığı = bleiche Furcht, lähmendes Entsetzen

Gözagrısı = 1. Augenschmerzen; 2. wen od. was man früher geliebt hat

Gözbebeği = Augapfel

Gözdağı = Drohung, Einschüchterung, Erpressung

Almanca:

Augenbinde = 1. göz sargısı 2. (fig.) gözbağı

Augenmaß = göz kararı/ölçüsü, tahmini

Augenlicht (Augenstern) = göz nuru

Augapfel = gözbebeği

Augenmerk = (nazarı) dikkat

Augenauswischerei = göz boyama

Augenschmaus (Augenweide) = göz ziyafeti
Augentäuschung = göz aldanması/ aldatımı, serap
Augentrost = içten sevinç, teselli; göz nuru
Augenschein = görünüş, manzara
Augenstern = 1. göz 2. göz nuru
Das Auge des Gesetzes = yasaların gözeticisi

Her iki dilde verilen örnekler, Türkçe'nin ad tamlaması durumunda "göz"le ilgili deyim bakımından oldukça zengin olduğunu gösterirken, Almanca'da bu grup deyimlerin pek kullanılmadığını, bunun yerine bileşik sözcük kullanıldığını ortaya koymaktadır. Verilen almanca örneklerin sonuncusu ad tamlaması durumundadır. Ancak, *gözbağı*, *gözdağı*, *göz nuru*, *gözüpek* örneklerinde olduğu gibi Türkçe'de terimler bitişik ve ayrı yazılabildiğinden burada da bazen bileşik sözcük kullanıldığı olmaktadır.

1.2. Sıfat Tamlaması Durumundaki Deyimler:

Bu grup deyimler için aşağıdaki örnekler verilebilir:

Türkçe:

Göz alıcı = 1. blendend, 2. bezaubernd, reizend, charmant, nett
Gözü aç (aç gözlü) = gefräßig, gierig, unersättlich, Nimmersatt
Göz(ü) açık (açıkgöz) = schlau, aufgeweckt, pfiffig
Gözü bağlı = 1. unachtsam, gedankenlos, sorglos; die nötige Vorsicht außer Acht lassend 2. wie mit Blindheit geschlagen; ganz verblendet
Gözü büyümüş = mit ganz verängstigten Augen, ganz eingeschüchtert
Gözü kapalı = 1. blindlings, ohne überlegung 2. ahnungslos, unerfahren, unschuldig
Gözü kara = 1. unerschrocken, beherzt, 2. waghalsiger Glücksspieler
Gözü keskin = 1. mit scharfem Auge, 2. mit scharfem Blick, weitblickend
Gözü sulu = wer wegen jeder Kleinigkeit weint; wer nahe am Wasser gebaut hat, (pej.) Heulsuse
Gözü sürmeli = (fig.) scheinheilig, heuchlerisch
Gözü tok = genügsam, bescheiden
Gözüpek = unerschrocken, kühn, mutig, draufgängerisch
Açık gözlü = Schlaukopf, Pfiffikus; klug, schlau, pfiffig

Almanca:

Bloßes (nacktes) Auge = çıplak göz
Großes Auge (Große Augen) = faltaşı gibi göz(ler)
Kleines Auge = kemgöz
Lachendes Auge (Lachende Augen) = gülen (sevinçli, neşeli) göz(ler)
Weinendes Auge (Weinende Augen) = ağlayan göz(ler)
Offenes Auge (Offene Augen) = açık göz(ler)
Scharfes (wachsames) Auge = keskin göz

Schönes Auge (schöne Augen) = kara göz

Sehenden Auges = göz göre göre

Verliebte Augen = aşık gözler

Sıfat tamlaması durumundaki kullanım bakımından her iki dilde hemen hemen bir eşitlik görülmektedir. Bununla birlikte *göz* sözcüğü yanında kullanılan diğer sözcükler bakımından Türkçe'nin daha zengin olduğu söylenebilir. Bu grup deyimler genelde insanların bazı niteliklerini belirten aktarmalar (Metapher) şeklinde kullanılmaktadırlar. Ayrıca, Almanca'da sıfat tamlaması durumundaki kullanımda "*mit offenen Augen = açık göz(ler)le, gözü açık; mit eigenen Augen = kendi gözleriyle (gözleriyle); mit einem blauen Auge (davonkommen) = ucuz kurtulmak (atlatmak); mit bloßem(nacktem) Auge = çıplak gözle* örneklerinde olduğu gibi bir edat (Präposition) (*mit*) yardımıyla belirteç durumunda kullanım da gerçekleştirilmektedir.

1.3. Belirteç Durumundaki Deyimler:

Türkçe ve Almanca'da "belirteç durumundaki deyimler" için de aşağıdaki örnekleri sıralayabiliriz:

Türkçe:

Göz göre göre = 1. sehenden Auges (z.B. in sein Verderben rennen)

2. mit frecher Stirn (z.B. leugnen)

3. vor aller Augen (z.B. entwenden)

Göz açıp kapamadan/ göz açıp kapayıncaya kadar = im Handumdrehen, im Nu, ehe man es sich versieht

Göz alabildiğine = soweit das Auge reicht

Göz kararıyla (tahminiyle) = nach Augenmaß

Göz önünde = vor aller Augen; in aller Öffentlichkeit

Göz yumup açınca(ya kadar)/ kaşla göz arasında = im Handumdrehen, im Nu, zwischen Tür und Angel

Göze göz, dişe diş = Auge um Auge, Zahn um Zahn

Gözleri bağlı olarak = mit verbundenen Augen

Gözleri büyümüş bir halde = mit weitaufgerissenen Augen

Gözleri çakmak çakmak = mit fieberglänzenden Augen

Gözü kapalı olarak = geschlossenen Auges, mit nachtwandlerischer Sicherheit

Gözü dışarıda = nach anderen Frauen schielend

Gözü kapıda = dauernd nach der Tür schielend (entweder, weil man auf dem Sprung ist, wegzugehen oder weil man jemandes Eintreten erwartet)

Almanca:

Mit bloßem (nacktem) Auge = çıplak gözle; gözlüksüz, dürbünsüz

Mit sehr kleinen Augen = kemgöz(ler)

Mit offenen Augen = açık göz(ler)le; gözü açık

Mit eigenen Augen = kendi gözleriyle

Nach Augenmaß = göz kararıyla (tahminiyle)

Dem Augenschein nach = görünüşe göre

Soweit das Auge reicht = göz görebildiği kadar, göz alabildiğine

Unter vier Augen = baş başa; can cana

Vor aller Augen (sehenden Auges) = umum muvacehesinde; göz göre göre; göz önünde; alenen

Auge um Auge, Zahn um Zahn = kısasa kısas; göze göz diş diş; kana kan kesiğe kesik, saç saça baş başa

Her iki dilde sıkça kullanılan bu gruptaki deyimlerin, genelde eksiltili (Ellipse) oldukları ve içerisinde yer aldıkları cümlelerin yüklemine anlamca etkileyen belirteç tümleci (Adverbialphrase) olarak kullanıldıkları görülmektedir. Almanca'da deyimlerin belirteç durumundaki kullanımları, örneklerde de görüldüğü üzere, *mit*, *nach*, *unter*, *vor*... gibi edatlarla (Präposition) gerçekleşmektedir.

1.4. Mastar Durumundaki Deyimler:

Türkçe ve Almanca'daki mastar durumundaki deyimler için şu örnekler sıralanabilir:

Türkçe:

Göz (nazar) değmek = (jdn.) böse Blick treffen; göz dikmek = 1. anstarrten, mit gespannter Aufmerksamkeit betrachten, mit den Augen verschlingen, 2. etw. begehren, auf etw. versessen sein, etw. in seinen Besitz bringen wollen, lüstern sein (auf); göz doldurmak = den Zuschauer befriedigen; göz etmek = mit den Augen ein Zeichen geben, zublinzeln; göz gezdirmek = 1. flüchtig lesen (od. durchschauen), überfliegen, 2. sich etw. ansehen, etw. überprüfen; göz göze gelmek = 1. sich begegnen (Blicke), 2. einander gegenüber stehen, sich sehen; göz gözü görmemek = die Hand nicht vor den Augen sehen; göz hapsine almak (göz hapsinde tutmak) = 1. nicht aus den Augen lassen, unablässig fixieren, dauernd beobachten, überwachen, 2. unter polizeiliche Aufsicht stellen, 3. (mil.) Stubenarrest verhängen; gözü ısırmaq = jdm. bekannt vorkommen, einen zu kennen glauben; alıcı gözüyle bakmaq = sich etw. ganz genau betrachten; göz açmamak = 1. keine Zeit (od. Gelegenheit) finden, 2. nicht zur Besinnung (Ruhe) kommen können; gözünü (gözlerini) açmaq = 1. die Augen aufschlagen, erwachen, 2. die Augen aufmachen (od. offenhalten), vorsichtig sein, sich nicht düpiieren lassen, 3. zu Wohlstand kommen, 4. an einer bestimmten Stelle begreifen lernen, 5. die erste Liebeserfahrung machen, 6. jdm. die Augen öffnen (über etw.), jdn. eines Besseren belehren; gözünü açtırmamak = jdn. nicht zur Besinnung (Ruhe) kommen lassen, jdm. keine Ruhe gönen, jdm. dauernd zusetzen, jdn. andauernd bedrängen; göz açmaq = 1. das Licht der Welt erblicken, 2. zur Besinnung (Ruhe) kommen; göz almak = 1. blenden (Sone, Schnee usw.), 2. anziehend wirken auf, jdm. in die Augen stechen, Verlangen erwecken (bei), jdn. bezaubern; göz atmaq = 1. ein (begehrliches) Auge werfen auf, 2. einen Blick werfen auf; göz aydına gitmek = zu jdm. gehen und ihm Glückwünsche darbringen; göz bağlamak = 1. bezaubern, 2. (pej.) verhexen, irreführen; göz(ünü) boyamak = 1. (fig.) Sand in die Augen streuen, bluffen, düpiieren, hinters Licht fahren, 2.

a) sich gegenseitig etw. vormachen, b) beiderseits so tun, als ob man den Worten des anderen Glauben schenkte; göz çıkarmak = ein Auge ausschlagen, ausstechen; göz kamaştırmak = 1. blenden (grelles Licht), 2. in Bewegung versetzen, berücken, bezaubern, täuschen; göz kapamak = 1. etw. geflissentlich übersehen, etw. durchgehen lassen, die Augen verschließen (vor), 2. schlafen; göz kesilmek = mit gespanntester Aufmerksamkeit hinsehen; wie ein Schießhund aufpassen; göz(ü) kesmek = sich etw. zutrauen, wagen (zu tun); den Mut (Lust und Unternehmungsgeist) haben (zu); göz kırpmak = mit den Augen zwinkern, zublinzeln; göz kırpmamak = kein Auge zutun, nicht schlafen; göz koymak = auf etw. versessen sein; ein begehrlisches Auge auf etw. werfen; göz kulak olmak = ganz Auge und Ohr sein; wie ein Schießhund aufpassen; göz nuru dökmek = 1. eine augenanstrengende Arbeit ausführen, 2. viel Mühe an etw. wenden; göz önünde bulundurmak (tutmak) = vor Augen halten; in Rechnung stellen; im Auge behalten; beachten, nicht übersehen; göz önüne almak = ins Auge fassen, in Erwägung ziehen, erwegen; göz önüne getirmek = sich etw. (geistig) vorstellen; göz parlatmak = in Wut versetzen; göz süzmek = verliebte od. schmachtende Blicke zuwerfen; göz tanışıklığı olmak = jdn. vom Sehen kenen; göz(ü) tutmak = gefallen, mögen, einverstanden sein (mit); göz ucuyla anlatmak = verstohlen zuwinkern; göz ucuyla bakmak = 1. verstohlen hinblicken, hinschielen (ohne den Kopf zu drehen), 2. schief ansehen, scheelen Blickes betrachten; göz yaşartmak = 1. die Augen tränen lassen, 2. zu Tränen rühren; göz yummak = 1. etw. nicht sehen wollen, geflissentlich übersehen; ein Auge zudrücken (bei); etw. durchgehen lassen, 2. schlafen; göz yummamak = 1. nicht geneigt sein, ein Auge zuzudrücken, 2. kein Auge zutun, nicht schlafen; gözde büyümek = überschätzt, übertrieben werden; gözde büyütmek = übertreiben, überschätzen; etw. wichtiger nehmen als es ist; gözde olmak = in Gunst stehen; mit Liebe und Aufmerksamkeit verfolgt werden, sehr gefallen, in die Augen stechen; gözde tutmak = begünstigen, favorisieren; gözden çıkarmak = 1. sich etw. vom Herzen reißen; bereit sein etw. zu opfern; sich etw. abringen, 2. mit dem Verlust von etw. rechnen, etw. abschreiben; gözden çıkarmamak = etw. im Auge behalten; gözden çıkmak = 1. in Ungnade fallen, 2. in der Achtung sinken, an Ansehen verlieren, 3. keine Lust mehr haben (nach); göz(ün)den düşmek = 1. bei jdm. in Ungnade fallen, 2. in jds. Achtung od. Ansehen sinken; gözden geçirmek = 1. durchsehen, überprüfen, revidieren, 2. durchblättern, überfliegen; gözden irak olmak = fern sein, in der Ferne weilen; gözden kaçırmak = übersehen, nicht wahrnehmen; gözden kaçmak = übersehen, nicht wahrgenommen werden; gözden kaybolmak = aus dem Blickfeld verschwinden, unsichtbar werden, sich verdrücken, sich dünn machen, verduften; gözden sürmeyi çalmak = jdm. das Bettuch unter dem Leibe wegstellen; wie ein Rabe stehlen; gözden uzaklaşmak = fortgehen, anderswohin gehen; göze almak = 1. ins Auge fassen, in Erwägung ziehen, erwägen, 2. gewillt sein, etw. zu wagen; riskieren; göze batmak = 1. das Auge beleidigen, den Zuschauer irritieren, 2. unangenehm auffallen od. berühren; jdm. mißfallen, jdn. stören; göze çarpmak = in die Augen springen, die Aufmerksamkeit auf sich lenken, auffallen; göze diken olmak = sich den allgemeinen Neid zuziehen; göze gelmek = vom bösen Blick getroffen werden (Aberglauben); göz(ün)e girmek = 1. sehr gefallen, in die Augen stechen, 2. jds. Liebe (Achtung, Gunst) erwerben; göze görünmek = 1. sichtbar werden, in Erscheinung treten, sich blicken lassen, sich zeigen; 2. geradezu greifbar vor Augen stehen, ein Phantasiebild sehen; göze görünmemek = 1. sich nicht in der Öffentlichkeit zeigen, 2. dem Auge nicht erkennbar sein; göze sokmak = 1. direkt unter die Nase halten, 2. zurechtweisen, tadeln, 3. durch unwiderlegliche Beweise überführen; gözle yemek = mit den Augen verschlingen; mit großem Verlangen anstarren; gözleri açık kalmış musluk gibi akmak = jdm. die Tränen nur so

über das Gesicht stömen; gözleri bayılmak = an den Augen abzulesen sein (Mündigkeit, Verlangen usw.); gözleri belermek = ganz runde Augen machen; gözleri bulutlanmak (dolu dolu olmak, dolmak) = sich mit Tränen füllen (Augen); dem Weinen nahe sein (Person); gözleri büyüme = ganz runde Augen machen, ganz verblüfft dreinsehen; gözleri dönme = 1. die Augen verdrehen (z.B. Sterbender), 2. vor Wut außer sich geraten; gözleri fal taşı gibi açılmak = ganz große Augen machen; ganz verblüfft sein; gözleri fincan gibi olmak = ganz große Augen machen; ganz verblüfft sein; gözleri iyi görmemek = nicht gut (od. scharf) sehen können; einen Sehfehler haben; gözleri kan çanağına dönme = blutunterlaufene Augen bekommen (vor Zorn od. anderer Erregung); gözleri kararmak = jdm. schwarz vor den Augen werden; gözleri kıpırdatmadan bakmak = unverwandten Blickes betrachten; gözleri kızarmak = 1. sich entzünden (Augen), 2. sich die Augen rot weinen; gözleri parlamak = ganz glänzende Augen bekommen (vor Freude, Begirde, Zorn usw.); gözleri sulanmak = sich mit Tränen füllen (Augen); gözleri süzülme = ganz kleine Augen bekommen (vor Schläfrigkeit); gözleri yollarda kalmak = sehnsüchtig erwarten; gözlerinden yaş getirmek = jdn. zum Weinen bringen; jdm. Tränen entlocken; gözlerine inanmamak = seinen Augen nicht trauen wollen; gözlerine mil çekmek = jdm. die Augen ausstechen; jdn. blenden; gözlerine (gözüne) uyku girmemek = kein Auge zutun; gözlerini bürümek = jds. Blick fesseln; jdm. in die Augen stechen; gözlerini devirmek = jdn. Wutentbrannt ansehen; gözlerini dikmek = einen Punkt fixieren; unentwegt auf etw. starren; gözlerini dört açmak = 1. die Augen weit aufreißen; die Augen offen halten; Mund und Nase aufsperrn (vor Verwunderung), 2. genau (scharf) aufpassen, sehr achtgeben; gözlerini hayata kapamak = das Zeitliche segnen; sterben, ableben; gözlerini kaçırmak = einer anderen Richtung blicken (um nicht mit einer bestimmten Person zusammenzukommen); gözlerini kapamamak = keinen Schlaf finden können; gözlerini uyku tutmamak = kein Auge zutun; gözlerini yere eğmek = die Augen zu Boden schlagen; gözlerini (gözünü) yummak = 1. sterben, verscheiden, 2. so tun, als ob man etw. nicht sähe; etw. ignorieren; gözlerinin içi gülmek = jdm. die Freude nur so aus den Augen strahlen; gözlerinin içine kadar kızarmak = sich die Augen aus dem Kopf schmänen; gözü açık (arkada) gitmek = sterben, ohne seine Hoffnungen erfüllt zu sehen; gözü ardında (arkada) kalmak = mit Sorge zurückdenken (an unerledigte Angelegenheiten, an zurückbleibende Personen usw.); gözü bulunmak = sich trüben (Blick); gözü büyükte olmak = große Pläne haben; (pej.) große Rosinen im Kopf haben; gözü dalmak = ins Leere starren; gözü doymak = zufrieden sein (mit dem, was man erreicht hat); gözü dumanlanmak = ganz blind vor Zorn werden; blindwütig handeln; gözü gibi sakınmak = etw. wie seinen Augapfel hüten; gözü gitmek = zufällig etw. sehen; gözü gönlü açılmak = sich wohler fühlen, frohwerden, aufatmen; gözü görmek = erreichen, erlangen, bekommen; gözü görmez olmak = nicht mehr schätzen, links liegenlassen; gözü hiçbir şey görmemek = (vor lauter Erregung) nichts mehr sehen; gözü ilişmek = etw. zufällig sehen; an etw. haften bleiben (Blick); gözü kalmak = 1. ganz verliebt sein (in etw.) (und es unbedingt besitzen wollen), 2. etw. Unerreichbares neidisch betrachten, 3. sich Sorge machen; sich sorgen (um), mit Sorge denken (an); gözü kanlanmak = blutunterlaufene (zornfunkelnde) Augen bekommen; gözü kararmak = 1. sich nicht mehr kennen (vor Wut, Gier, Verzweiflung usw.), 2. einen Schwindelanfall (eine leichte Ohnmacht) bekommen; jdm. schwarz vor den Augen werden; gözü kaymak = 1. ungewollt zusehen, unbeabsichtigter Augenzeuge werden (od. sein), 2. (leicht) schielen; gözü kesmek = sich etw. zutrauen, wagen (zu tun); den Mut (Lust und Unternehmungsgeist) haben (zu); gözü kızarmak = ganz rotgeweinte Augen haben; gözü kızmak = blindwütig vorgehen; gözü korkmak = wie ein gebranntes

Kind mit dem Feuer umgehen; eingeschüchtert, verängstigt sein; (birinde/ bir şeyde) gözü olmak = 1. ein Auge auf etw. geworfen haben; etw. begehren, scharf sein (auf), 2. jdn. im Verdacht haben; (dabei) an jemand Bestimmtes denken; gözü toprağa bakmak = nicht mehr lange zu leben haben; mit einem Fuß schon im Grabe stehen; gözü tutmamak = jdm. nicht recht gefallen; etw. od. jdn. nicht recht mögen; gözü yememek = sich etw. nicht zutrauen; nicht den Mut haben (zu); gözü yılmak = sich etw. nicht mehr getrauen (zutrauen); nicht mehr den Mut haben (zu); sich einschüchtern lassen; gözü yüksekte olmak = nach Höherem streben; gözünde büyümek (büyütmek) = sich übertriebene Vorstellungen machen (von); gözünde olmak = jdm. in einem bestimmten Licht erscheinen; gözünde olmamak = kein Auge mehr haben (für); gözünde taşımak = erwägen, in Rechnung stellen; gözünde tütmek = ersehnt werden, jdm. in der Nase stecken, Sehnsucht haben (nach); göz(ün)den düşmek = 1. bei jdm. in Ungnade fallen, 2. in jds. Achtung od. Ansehen sinken; gözünden uyku su gibi akmak = sehr schläfrig sein; dem Schlaf nur mit Mühe widerstehen können; gözüne çarpmak = jdm. auffallen; gözüne girmek = 1. sehr gefallen; in die Augen stechen, 2. jds. Liebe (Achtung, Gunst) erwerben; gözüne görünmek = jdm. vor Augen kommen; gözüne hiçbir şey görünmemek = nur mehr seinem Kummer leben; für nichts mehr Interesse bezeugen; gözüne ilişmek = etw. zufällig Gesehenes aufmerksamer betrachten; gözüne kan oturmak = blutunterlaufene Augen bekommen; gözüne kestirmek = 1. zuversichtlich an etw. herangehen; sich etw. zutrauen, 2. Geschmack finden (an), 3. scharf ins Auge fassen; gözüne sokmak = 1. jdm. die Nase auf etw. stoßen; jdn. mit der Nase auf etw. stoßen, 2. (einen Höhergestellten) auf jds. Vorzüge aufmerksam machen; jdn. präsentieren; gözünü almak = jdm. ins Auge fallen; jds. Aufmerksamkeit fesseln; gözünü ayırmak = den Blick (ab-)wenden (von); gözünü bağlamak = wie mit Blindheit schlagen; betören, verblenden, einwickeln; gözünü çıkarmak = 1. die Augen ausstechen, blenden, 2. eine unglückliche Hand haben (bei der Wahl von etw.), 3. verderben, Schaden zufügen, 4. in wüstem Handgemenge liegen; gözünü çöpten (daldan budaktan) esirgememek (sakinmemek) = sich durch nichts abschrecken lassen; ein Draufgänger sein; gözünü dikmek = unverwandt auf etw. starren, etw. fixieren; gözünü doldurmak = überzeugend wirken, befriedigen können (Zuschauer); gözünü duman bürümek = in hellen Zorn geraten; gözlerini kan bürümek = blutunterlaufene Augen bekommen; in eine unbeschreibliche Wut geraten; gözünü kapamak = 1. die Augen schließen, sterben, ableben, verscheiden, 2. etw. nicht beanstanden, etw. hingehen lassen; gözünü korkutmak (yıldırımak) = bedrohen, verängstigen, einschüchtern; gözünü oymak = sich gegenseitig die Augen aushacken; gözünü yummak = 1. sterben, verscheiden, 2. so tun, als ob man etw. nicht sähe; etw. ignorieren; göz(ünün) bebeği gibi sevmek = wie seinen Augapfel hüten (lieben); gözüünün içine bakmak = 1. jdm. (gerade) in die Augen (ins Gesicht) sehen, 2. um jdn. zittern, 3. bereit sein, jds. Befehle auszuführen, 4. jdn. mit den Blicken anflehen, 5. jdn. heiß und innig lieben; gözüünün kuyruğuyla bakmak = 1. verstohlen anblicken, 2. schein ansehen; gözüünün üstünde kaşın var dememek = nicht das Geringste erwidern; alles hinnehmen; zu allem ja und amen sagen; gözüünün yaşına bakmamak (aldırmamak) = kein Mitleid haben; ohne Rücksicht auf das Alter ...; gözaltı etmek (gözaltına almak) = 1. unter Aufsicht stellen, 2. internieren; gözaltında bulundurmak = überwachen...

Almanca:

Mit den Augen verschlingen = göz dikmek, gözle yemek; mit den Augen ein Zeichen geben; die Hand nicht vor den Augen sehen = göz gözü görmemek; nicht aus den Augen lassen = göz hapsine almak (göz hapsinde tutmak), nazardan kaçırılmamak, izine basmak,

sırtından ayrılmamak; die Augen aufschlagen (aufmachen) = gözünü (gözlerini) açmak; jdm. in die Augen stechen = göz almak, gözde olmak, göz(ün)e girmek, gözlerini bürümek; ein (begehrliches) Auge werfen auf = göz atmak, göz koymak, (bir şeyde) gözü olmak; Sand in die Augen streuen = göz(ünü) boyamak; ein Auge ausschlagen (ausstechen) = göz çıkarmak; die Augen verschließen (vor) = (bir şeye) göz kapamak, göz ardı etmek; mit den Augen zwinkern = göz kırpmak; kein Auge zutun = göz kırpmamak, göz yummamak (uyuyamamak), gözlerine (gözüne) uyku girmemek, gözleri uyku tutmamak, başı yastık görmemek, kirpiklerini kavuşturamamak; ganz Auge und Ohr sein = göz kulak olmak; vor Augen halten (im Auge behalten) = göz önünde bulundurmamak (tutmak), gözden çıkarmamak, gözden uzak tutmamak; ins Auge fassen = göz önüne (göze) almak, gözüne kestirmek, göğüs germek, tasarlamak; die Augen tränen lassen = göz yaşartmak; ein Auge zudrücken (bei) = (bir şeye) göz yummak, görmemezlikten gelmek, hoş görmek; ein Auge zuzudrücken = (bir şeye) göz yummamak; das Auge beleidigen = göze batmak; in die Augen springen (od. fallen) = göze çarpmak; geradezu greifbar vor Augen stehen; jdm. vor Augen kommen = göze görünmek; dem Auge nicht erkennbar sein = göze görünmemek; an den Augen abzulesen sein = gözleri bayılmak, gözlerinden anlamak; ganz runde Augen machen = gözleri belermek (büyümek); die Augen verdrehen (z.B. Sterbender) = gözleri dönmek; jdm. die Augen (vor Wut, Entsetzen usw.) vor den Kopf treten = gözleri yerinden oynamak; ganz große Augen machen = gözlerini faltaşı gibi açmak, gözleri fincan gibi olmak; blutunterlaufene (zornfunkelnde) Augen bekommen = gözleri kan çanağına dönmek, gözü kanlanmak, gözüne kan oturmamak, gözünü kan bürümek; jdm. schwarz vor den Augen werden = gözleri kararmak; sich die Augen rot weinen = gözleri kızarmak; ganz glänzende (funkelnde) Augen bekommen = gözleri parlamak; ganz kleine Augen bekommen = gözleri süzülme; seinen Augen nicht trauen (wollen) = gözlerine inanmamak; jdm. die Augen ausstechen = gözlerine mil çekmek, gözünü çıkarmak; jdm. die Augen öffnen = akıl öğretmek, gözünü açmak, ikaz etmek; die Augen weit aufreißen; die Augen offen halten = gözlerini (gözünü) dört açmak; die Augen zu Boden schlagen = gözlerini yere eğmek; jdm. die Freude nur so aus den Augen strahlen = gözlerinin içi gülmek; sich die Augen aus dem Kopf schämen = gözlerinin içine kadar kızarmak; jdm. wie Schuppen von den Augen fallen = gözleri açılmak; etw. wie seinen Augapfel hüten (lieben) = gözü gibi sakınmak, göz(ünün) bebeği gibi sevmek; unbeabsichtigter Augenzeuge werden (od. sein) = gözü kaymak; ganz rotgeweinte Augen haben = gözü kızarmak; kein Auge mehr haben (für) = gözünde olmamak; jdm. ins Auge fallen = gözünü almak; die Augen schließen = gözünü kapamak (ölmek); sich gegenseitig die Augen aushacken = gözünü oymak; jdm. (gerade) in die Augen (ins Gesicht) sehen = gözünün içine bakmak; ein Auge haben (für etw.) = (bir şeyden) çok iyi anlamak; ein Auge haben (auf etw.od. jdn.) = (bir şeyde, birinde) gözü olmak; ein wachsames Auge haben (auf) = göz kulak olmak; kein Auge lassen (von) = (birinden, bir şeyden) gözlerini ayırmamak; Augen machen wie ein gestochenes Kalb = gözleri lokma lokma fırlamak; die Augen heften (od. richten) (auf) = gözlerini (birine, bir şeye) dikmek (çevirmek); verliebte Augen machen = aşikâne nazarlar fırlatmak; sehenden Auges in sein Verderben rennen = ölümüne susamak, belâyı para ile satın almak; kaum aus den Augen sehen können (vor lauter Arbeit) = başını kaşımaya vakti olmamak; aus den Augen schaffen (v.) = tüydürmek; etw. im Auge haben = 1. birinin tavır ve hareketini sıkı nezaret altında bulundurmamak, 2. yapmak niyetinde olmak, hedef edinmek; mit eigenen Augen beobachten = müşahede etmek; vor Auge stehen = göz önünde bulunmak; jdm. vor Augen kommen = gözüne görünmek; sein Augenmerk richten (auf) = (bir şeye) dikkat etmek, gözünü dikmek...

Gerek Türkçe, gerek Almanca'da deyimlerin büyük çoğunluğunu master durumundaki deyimler oluşturmaktadır. Bunu yukarıdaki örneklerin çokluğu da göstermektedir. Kullanım esnasında bu gruptaki deyimlerin eylemleri çekime tabi olurken, diğer sözcüklerde herhangi bir değişiklik olmamaktadır.

1.5. Yüklemler, Cümle Durumundaki Deyimler:

Her iki dilde normal cümle kurabilen, çok sayıda "göz"le ilgili deyimlere rastlıyoruz. Bu grup deyimler için aşağıdaki örnekler sıralanabilir:

Türkçe:

Gözleri çukura gitmiş (kaçmış). = Er hat ganz eingefallene Augen. Er sieht sehr elend aus.

Gözleri dışarı fırlamış./ Gözleri evinden oynamış (fırlamış). = die Augen traten ihm (vor Wut, Entsetzen usw.) beinahe vor den Kopf.

Gözlerimi yollarda bırakma! = Laß mich nicht zu lange warten!

Gözlerini hayata kapadı. = Er/ sie hat das Zeitliche gesegnet. Er/ sie ist gestorben (abgelebt).

Gözlerini toprak doyursun! = Er ist unersättlich, überaus habgierig.

Gözlerinin içi gülüyor. = Die Freude strahlt ihm nur so aus den Augen.

Gözü açıldı. = Es fiel ihm wie Schuppen von den Augen. Er läßt sich nichts mehr vormachen. Es geht ihm wieder besser.

Gözüm arkada kalmayacak. = Ich werde ruhig sterben können.

Gözü dönüyor. = Das Auge bricht ihm (scil. dem Sterbenden). Er gerät (vor Wut, lauter Eifer usw.) ganz außer sich.

Gözü kör olsun (olası, olasıca)! = Möge er blind werden!

Gözü parlamaya başladı. = Er bekam vor Wut ganz funkelnde Augen.

Gözü yüksekte. = Er strebt nach Höherem.

Bu kelime gözüme ilişti. = Mein Auge blieb an diesem Wort haften.

Göz tanışıklığım var. = Ich kenne ihn vom Sehen.

Gözleri açık kalmış musluk gibi akıyor. = Die Tränen stömen ihm nur so über das Gesicht.

Turnayı gözünden vurdu. = Er hat einen glücklichen Griff getan. Er hat einen Haupttreffer erzielt. Er hat ins Schwarze getroffen.

Almanca:

Er hat ganz eingefallene Augen. = Gözleri çukura gitmiş (kaçmış).

Die Augen traten ihm (vor Wut, Entsetzen usw.) beinahe vor den Kopf. = Gözleri dışarı fırlamış. Gözleri evinden oynamış.

Die Freude strahlt ihm nur so aus den Augen. = Gözlerinin içi gülüyor.

Es fiel ihm wie Schuppen von den Augen. = Gözü açıldı.

Er bekam vor Wut ganz funkelnde Augen. = Gözü parlamaya başladı.

Mein Auge blieb an diesem Wort haften. = Bu kelime gözüme ilişti.

- Er soll mir nicht noch einmal vor Augen kommen! = Gözüm görmesin onu!
Das Auge bricht ihm (scil. dem Sterbenden). = Gözü dönüyor.
Ich traute meinen Augen nicht. = Gözlerime inanamadım.
Die ganze Nacht habe ich kein Auge zugetan. = Bütün gece gözümü yummadım.
Das Kind war schlimm, die Mutter drückte ein Auge zu. = Çocuğun yaramazlık etmesine annesi göz yumdu.
Komm mir ja nicht unter die Augen! = Defol, gözüme görünme!
Er macht dem Mädchen schöne Augen. = Kıza kur yapıyor.
Er hat ein scharfes Auge auf ihn geworfen. = Ona ters ters baktı.
Er ließ kein Auge von dem Mädchen. = Gözünü kızdan hiç ayırmadı.
Geh mir aus den Augen! = Yıkıl karşımdan./ Gözüm görmesin seni!
Ihm fällt alles ins Auge. = Hiçbir şeyi gözden kaçırmaz.
Ich gehe, werft bitte ein Auge aufs Kind! = Ben gidiyorum, lütfen çocuğa göz kulak olun!
Vor meiner Bitte verschloß er seine Augen. = Ricamı göz ardı etti.
Du machst ja schon kleine Augen, geh ins Bett! = Gözlerin ufalmaya başladı, haydi git yat!
Als er mich sah, machte er große Augen. = Beni görünce, gözleri faltaşı gibi açıldı.
Er warf ein Auge auf das vorbeigehende Mädchen. = Geçen kıza bir göz attı.

Görüldüğü gibi, bu gruptaki deyimler değişik türlerde cümleler kurmakta ve kullanım esnasında sözcükleri değişmemektedir. Bu grup deyimler aynı zamanda master durumundaki deyimler gibi de kullanılabilirler.

2. Anlambilim Açısından:

2.1. Benzetmeler:

Deyimlerin çoğunlukla bu amaçla kullanıldıkları bilinmektedir. Benzetmeler için şu örnekler verilebilir:

Türkçe:

- Gözleri açık kalmış musluk gibi akıyor. = Die Tränen stömen ihm nur so über das Gesicht.
Gözleri faltaşı gibi açılmak = ganz große Augen machen, ganz verblüfft sein
Gözleri fincan gibi olmak = ganz große Augen machen, ganz verblüfft sein
Gözleri kan çanağına dönmek = blutunterlaufene Augen bekommen (vor Zorn od. anderer Erregung)
Gözünden uyku su gibi akmak = sehr schläfrig sein, dem Schlaf nur mit Mühe widerstehen können
Gözünün bebeği gibi sevmek = wie seinen Augapfel hüten (lieben)

Almanca:

- Augen machen wie ein gestochenes Kalb = gözleri lokma lokma fırlamak
Augen haben wie ein Luchs (wie ein Falke) = çok meraklı olmak
Wie ein Dorn im Auge sein = bir şeyden, birinden rahatsız olmak

Wie Faust aufs Auge (passen) = kel başa şimşir tarak

Wie Schuppen von den Augen fallen = gözü açılmak, gözlerindeki perde açılmak, işi anlamaya başlamak

Stielaugen wie die Setzeier machen = gözlerini dört açmak, hırsla bir şeye bakmak

Verilen örneklerin de gösterdiği gibi, bu gruptaki deyimlerin her biri bir nesneyi, bir durumu, bir tutumu başka bir nesne, durum veya tutuma benzeterek olayı gayet canlı bir şekilde dile getirmektedir.

2.2. Aktarmalar:

Konumuzla ilgili her iki dildeki aktarmaları da aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

Türkçe:

Göz hapsine almak (göz hapsinde tutmak) = 1. Nicht aus den Augen lassen; unablässig fixieren, dauernd beobachten, überwachen, 2. unter polizeiliche Aufsicht stellen, 3. (mil.) Stubenarrest verhängen

Göz kulak olmak = ganz Auge und Ohr sein; wie ein Schießhund aufpassen

Göz kesilmek = mit gespanntester Aufmerksamkeit hinsehen; wie ein Schießhund aufpassen

Göz önünde bulundurmak (tutmak) = vor Augen halten; in Rechnung stellen; im Auge behalten; beachten, nicht übersehen

Göz önüne almak = ins Auge fassen, in Erwägung ziehen, erwegen

Göz önüne getirmek = sich etw. (geistig) vorstellen

Göz ucuyla anlatmak = verstohlen zuwinkern

Göz ucuyla bakmak = 1. verstohlen hinblicken, hinschielen (ohne den Kopf zu drehen), 2. schief ansehen, scheelen Blickes betrachten

Gözden sürmeyi çalmak = jdm. das Bettuch unter dem Leibe wegstellen; wie ein Rabe stehlen

Göze diken olmak = sich den allgemeinen Neid zuziehen

Gözleri yollarda kalmak = sehnsüchtig erwarten

Gözü toprağa bakmak = nicht mehr lange zu leben haben; mit einem Fuß schon im Grabe stehen

Gözünde büyü(t)mek = sich übertriebene Vorstellungen machen (von)

Gözünü çöpten (daldan budaktan) esirgememek (sakinmemek) = sich durch nichts abschrecken lassen;

ein Draufgänger sein

Gözaltı etmek (gözaltına almak) = 1. unter Aufsicht stellen, 2. internieren

Gözaltında bulundurmak = überwachen

Almanca:

Ganz Auge und Ohr sein = dikkat kesilmek, göz kulak olmak

Nicht aus den Augen lassen (od. verlieren) = nazardan kaçırmamak, göz hapsine almak, izine basmak, sırtından ayrılmamak

Im Auge behalten = gözden çıkarmamak, gözden uzak tutmamak

Vor Augen halten = göz önünde tutmak (bulundurmak)

Etw. im Auge haben = birinin tavır ve hareketini sıkı nezaret altında bulundurmak;
yapmak niyetinde olmak, hedef edinmek

Wie die Faust aufs Auge = kel başa şimşir tarak

Das Auge des Gesetzes = yasaların gözeticisi

Jdm. ein Dorn im Auge sein = (birinden) hoşlanmamak, rahatsız olmak

Überall hinten und vorne seine Augen haben = cin gibi olmak, her şeyi görmek

Aktarmaların da benzetmeler gibi, anlatıma ayrı bir güç katan unsurlar olarak oldukça geniş kullanım alanlarına sahip oldukları görülmektedir. Etkili (effektiv) ve sanatlı (figurativ) anlatımın unsurları olarak kullanılan aktarmalarla olay ve durumların sunulmasında, belirgin bir somutlaştırma ve canlandırmaya gidildiği kendini hissettirmektedir.

2.3.Asıl Anlamlarında Kullanılan Kalıplaşmış Anlatım Birimleri:

Türkçe ve Almanca'nın bu grup deyim bakımından da oldukça zengin olduklarını görüyoruz. Bu zenginlik aşağıda sıralanan örneklerde kendini açıkça göstermektedir:

Türkçe:

Göz etmek = mit den Augen ein Zeichen geben, zublinzeln

Göz gezdirmek = flüchtig lesen (od. durchschauen), überfliegen; sich etw. ansehen, etw. überprüfen

Göz atmak = ein (begehrliches) Auge werfen auf; einen Blick werfen auf

Göz(ünü) çıkarmak = 1.ein (die) Auge(n) ausschlagen (ausstechen), blenden, 2. (bir şeyin) eine unglückliche Hand haben (bei der Wahl von etw.), 3. verderben, Schaden zufügen, 4. (birbirinin) in wüstem Handgemenge liegen

Göz kapamak = 1. etw. geflissentlich übersehen; etw. durchgehen lassen; die Augen verschließen (vor), 2. schlafen

Göz kırpmak = mit den Augen zwinkern, zublinzeln

Göz kırpmamak = kein Auge zutun, nicht schlafen

Göz yummak = 1. etw. nicht sehen wollen; geflissentlich übersehen; ein Auge zudrücken (bei); etw. durchgehen lassen, 2. schlafen

Göz yummamak = 1. nicht geneigt sein; ein Auge zuzudrücken, 2. kein Auge zutun, nicht schlafen

Göz(ün)e çarpmak = in die Augen springen; die Aufmerksamkeit auf sich lenken; jdm. auffallen

Göze görünmek = 1. sichtbar werden, in Erscheinung treten; sich blicken lassen, sich zeigen, 2. geradezu greifbar vor Augen stehen; ein Phantasiebild sehen

Göze görünmemek = sich nicht in der Öffentlichkeit zeigen; dem Auge nicht erkennbar sein

Göz(ün)e sokmak = 1. direkt unter die Nase halten; jdm. die Nase auf etw. stoßen; jdn. mit der Nase auf etw. stoßen, 2. (einen Höhergestellten) auf jds. Vorzüge aufmerksam machen, jdn. präsentieren, 3. durch unwiderlegliche Beweise überführen, 4. zurecht weisen, tadeln

Türkçe ve Almanca'da "Göz'le İlgili Deyimler...

- Gözleri iyi görmemek = nicht gut (od. scharf) sehen können; einen Sehfehler haben
Gözleri kızarmak = 1. sich entzünden (Augen); 2. sich die Augen rot weinen
Gözlerine mil çekmek = jdm. die Augen ausstechen, jdn. blenden
Gözlerine uyku girmemek = kein Auge zutun
Gözlerini (gözünü) açmak = 1. die Augen aufschlagen, erwachen, 2. Die Augen aufmachen (od. offenhalten); vorsichtig sein; sich nicht düpieren lassen, 3. zu Wohlstand kommen, 4. an einer bestimmten Stelle begreifen lernen, 5. die erste Liebeserfahrung machen, 6. jdm. die Augen öffnen (über etw.); jdn. eines Besseren belehren
Gözlerini kapamamak = keinen Schlaf finden können
Gözlerini uyku tutmamak (gözüne uyku girmemek) = kein Auge zutun
Gözünü (gözlerini) yummak = 1. sterben, verscheiden, 2. so tun, als ob man etw. nicht sähe; etw. ignorieren
Gözü görmek = erreichen, erlangen, bekommen
Gözü hiçbir şey görmemek = (vor lauter Erregung) nichts mehr sehen
Gözü kanlanmak = blutunterlaufene (zornfunkelnde) Augen bekommen
Gözü kızarmak = ganz rotgeweinte Augen haben
Gözünü bağlamak = wie mit Blindheit schlagen, betören, verblenden, einwickeln
Gözünü kapamak = 1. die Augen schließen, sterben, ableben, verscheiden, 2. etw. nicht beanstanden, etw. hingehen lassen
Gözünü oymak = sich gegenseitig die Augen aushacken
Gözünün içine bakmak = 1. jdm. (gerade) in die Augen (ins Gesicht) sehen, 2. um jdn. zittern, 3. bereit sein, jds. Befehle auszuführen, 4. jdn. mit den Blicken anflehen, 5. jdn. heiß und innig lieben

Almanca:

- Mit den Augen ein Zeichen geben = göz etmek
Ein (die) Auge(n) ausschlagen (ausstechen), blenden = göz(ünü) çıkarmak
Die Augen verschließen (vor) = göz kapamak, görmemezlikten gelmek
Mit den Augen zwinkern = göz kırpmak
Kein Auge zutun = göz kırpmamak, gözleri uyku tutmamak
Große Augen machen = gözlerini faltaşı gibi açmak
Vor Auge stehen = göz önünde bulunmak
Jdm. die Augen ausstechen = gözlerine mil çekmek
Die Augen aufschlagen (aufmachen) = gözlerini (gözünü) açmak
Die Augen schließen = gözlerini (gözünü) kapamak, ölmek
Sich gegenseitig die Augen aushacken = (birbirinin) gözünü oymak

Verilen örnekler de gösteriyor ki, bu grup anlatım birimleri de geniş bir kullanım alanına sahiptirler. Bunlar, deyim dışı, asıl anlamlarında kullanıldıklarında belli bir hareketi, bir işlemi anlatırlar. Örneğin; *göz açmamak, göz kırpmamak, gözünü açmak, göz yummak, göz yummamak, göz kapamak, gözlerini kapamamak* gibi anlatım

birimlerinde kişi bu eylemleri sürekli gerçekleştirmektedir. İsteddiği zaman kişi gözünü kapar, açar, kırpar, yumar. Ancak bu anlatım birimlerinin çoğu zaman tıpkı diğer deyimler gibi kullanıldıklarını da görmekteyiz. Örneğin, göz açmamak (=fırsat bulamamak), göz kırpmamak (= gözlerini uyku tutmamak, gözlerine uyku girmemek, başı yastık görmemek), gözünü açmak (= dikkatli olmak, dikkat etmek), göz yummamak (= hoşgörü ile karşılamamak, hiç uyumamak), göz kapamak/ göz yummak (= hoşgörü ile karşılamak, lütufkâr olmak, görmemezlikten gelmek), gözlerini kapmamak (= uyuyamamak, gözlerine uyku girmemek), gözünü kapamak/ gözlerini yummak (= ölmek) anlamlarında da kullanılmaktadırlar.

3. Sonuç:

Bir dildeki deyimlerin çokluğu, o dilin ne denli sanatlı, ince, ayrıntıya inebilen, zengin anlatım yollarına sahip olduğunun göstergesidir. Bu açıdan bakıldığında gerek Türkçe, gerek Almanca'nın deyim varlığı bakımından çok zengin olduğunu görüyoruz. Her iki dildeki bu zenginlik, bu çalışmanın konusu olan, sadece göz sözcüğü ile ilgili deyim varlığından da anlaşılmaktadır. Bu zenginlikten hareketle, her dilin yüzbinlerce sözcükten oluşan kelime hazinesi (dağarcığı) yanında, o dili konuşan hemen herkes tarafından bilinen ve günlük hayatta gerek konuşma, gerek yazı dilinde sıkça kullanılan bir "deyim hazinesi"ne sahip olduğu gerçeğini de ifade edebiliriz.

Bir dilin önemli unsurlarından olan deyimler çeşitli özelliklere sahiptirler. Deyimlerin genel nitelikleri olan bu özelliklerin hemen hepsini bu çalışmanın konusu olan *gözle ilgili deyimlerde* de görüyoruz. Toplumun ortak malı olan deyimler, kullanımda aslında kullanıcısının ince, kıvrak zekasını yansıtmakta ve bünyelerinde hece ölçüsü (Versmaß) dahil, kinaye (Andeutung, Anspielung, Metonymie), mecaz (Metapher), tenasüp (Ebenmaß), teşbih (Vergleich) gibi söz sanatlarını da sergilemektedirler. Bazen "Gözden irak (olan), gönülden (de) irak (olur). = Aus den Augen, aus dem Sinn." örneğinde olduğu gibi, atasözleri içerisinde kullanıldıklarına da rastlanmaktadır.

Gözle ilgili deyimlerle sınırlı tutulan bu çalışmada sunulan örneklerle bakıldığında, deyimlerin en az iki sözcükten oluştuğu ve kesin bir yargı bildirmediği gözlenmektedir. Çalışmamızda sözdizimi (Syntax) ve anlambilim (Semantik) açısından kullanımları incelenen deyimlerin, sözdizimi açısından ad tamlaması, sıfat tamlaması, belirteç, mastar ve yüklemli cümle durumunda kullanıldıkları, her iki dilde de büyük çoğunluğu mastar durumundaki deyimlerin oluşturduğu, yüklemli cümle durumundaki deyimlerin değişik türlerde cümleler kurdukları; anlambilim açısından ise benzetmeler,

aktarmalar, kalıplaşmış anlatım birimleri durumunda anlatıma ayrı bir güç katan etkili ve sanatlı anlatım unsurları olarak kullanıldıkları görülmektedir.

Ayrıca her iki dilde de gerek sözdizimi, gerekse anlam bakımından tam benzerlik gösteren ve anlamca aynı öğelerden oluşan, *gözden kaybetmek = aus den Augen (dem Auge) verlieren*; *gözünü açmak = die Augen aufmachen (aufschlagen)*; *göz kapamak = die Augen zutun (verschließen)* gibi; yarım kalmış cümle izlenimi veren *göze göz, dişe diş = Auge um Auge, Zahn um Zahn* ve yine *göze göz = Auge um Auge*; *göz göze (gelmek) = (sich) Auge in Auge (gegenüberstehen)*; *göz kulak (olmak) = (ganz) Auge und Ohr (sein)* örneklerinde olduğu gibi tekrar veya ikilemelerden (Geminatio, Verdoppelung) oluşan deyimler olduğu ve Almanca'da ad tamlaması yerine genellikle bileşik sözcük veya *göz emeği = die auf die Herstellung verwendete Mühe* örneğinde olduğu gibi eksilteli ilgi cümlecisi kullanıldığı dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Memiş: 1965, Almanca – Türkçe Deyimler Sözlüğü, Öğretim Yayınevi, İstanbul
- Aksan, Doğan: 1996, Türkçenin Sözcük Varlığı, Engin Yayınevi, Ankara
- Atsız, Bedriye; Kissling, H. Joachim: 1974, Sammlung Türkischer Redensarten, Otto Harrassowitz, Wiesbaden
- Barlas, Muhtar: 1988, Almanca – Türkçe Deyimler ve Özel Anlatım Birimleri Sözlüğü, ABC Kitabevi, İstanbul
- Bünting, Karl- Dieter: 1995, Redensarten – Sprichwörter – Geflügelte Worte, Isis Verlag AG, Chur/ Schweiz
- Friedrich, Wolf: 1976, Moderne Deutsche Idiomatik, Max Hueber Verlag, München
- Hatiboğlu, Vecihe: 1981, Türk Dilinde İkileme, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara
- Hengirmen, Mehmet: 1999, Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Engin Yayınevi, Ankara
- Kayaalp, İsa: 1998, İletişim ve Dil, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara
- Koç, Nurettin: 1992, Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul
- Korkmaz, Zeynep: 1992, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara
- Schulz, Dora; Griesbach, Heinz: 1966, 1000 Idiomatiche Redensarten Deutsch, Langenscheidt, Berlin
- Sinan, Ahmet Turan: 2001, Türkçenin Deyim Varlığı, Kubbealtı Yayıncılık, Malatya
- Steuerwald, Karl: 1972, Türkisch – Deutsches Wörterbuch, Otto Harrassowitz, Wiesbaden
- Steuerwald, Karl: 1974, Deutsch – Türkisches Wörterbuch, Otto Harrassowitz, Wiesbaden
- Subaşı, Leyla: 1988, Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi, A.Ü. Sosyal Bil. Enst., Ankara (Basılmamış Y.Lisans Tezi)
- Şenocak, Adnan: 1982, Türk ve Alman Dilindeki Deyimlerin Dil Yapısı, İmaj Dünyası ve Deyimlerde Ölüm, Atatürk Üni. Erzurum (Basılmamış Doktora Tezi)
- Üstüner, Ahat: 1989, XV. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk Edebiyatında Atasözleri ve Deyimler, F.Ü. Sosyal Bil. Enst., Elazığ, (Basılmamış Y. Lisans Tezi)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 89-100, ELAZIĞ-2003

16. YÜZYIL DİVAN ŞAİRLERİNDEN HAYRETİ’NİN DEVRIYYE BENZERİ BİR GAZELİ’NİN AÇIKLAMASI

*An Explanation Of 16 Th Century Divan Poets Hayreti’s Lyric
Written In The Form Of Devriyye*

Şener DEMİREL

*Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Elazığ.
sdemirel@firat.edu.tr*

ÖZET

16. yüzyıl Divan şairlerinden Hayretî, mutasavvıf kişiliğinden hareketle, şiirlerinde tasavvufî bir hayat tarzını yansıtmaya öm plâna çıkmıştır. O, tasavvufu estetik bir kaygı ile değil de, daha çok günlük hayatın bir parçası olarak algılamış ve şiirlerinde kullanmıştır.

Devir, daha çok dinî-tasavvufî nitelikli bir türdür. Vahdet-i vücûd inancına dayanmaktadır. Bu inanca göre “nûr-ı ilâhî”den ayrılan ruh, kavs-i nüzûl ve kavs-i urûc aşamalarından geçerek “insan-ı kamîl” olarak tekrar “nûr-ı ilâhî”ye döner.

Bu makalede Hayretî’nin “devriyye” türünde yazdığı bir gazelinin açıklaması yapılacak, şairin bu yöndeki edebî kişiliği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Divan şairi, Hayretî, Devir, Devriyye, Vahdet-i Vücûd.

ABSTRACT

Hayretî, one of the 16th century Divan poets, has been a dominant person by reflecting mystic life in his poems in his time. He considered mysticism as part of life and used his poems. He did not use mysticism as an esthetic field.

Devir is a religious-mystical kind. It is based on the belief of monotheism. According to that belief, the spirit which leaves from Allah’s light passes from the steps of kavs-i nüzûl and kavs-i urûc and returns back Allah’s light as a Perfect Human.

In this article an explanation of Hayretî’s lyric written in the form of “devriyye” will be done and the literary side of this poet will be told.

Key Words: Divan poet, Hayretî, Devir, Devriyye, Monotheism.

AMAÇ

Bu makalenin amacı Divan şiirinin önemli temalarından biri olan ve daha çok dinî-tasavvufî Türk edebiyatı çerçevesinde değerlendirilen “devriyye” hakkındaki bilgiler çerçevesinde 16. yüzyıl Divan şairlerinden biri olan Hayretî'nin devriyyeye benzer bir gazelinin açıklamasını yaparak şairin edebî kişiliğinin bir yönüne ışık tutmaktır.

KAPSAM

Bu makale, önce kısa bir şekilde Hayretî'nin hayatı ve edebî kişiliğini, daha sonra devriyye türü hakkındaki bilgileri, en sonda da devriyye ile ilgili ortaya konulan görüş ve değerlendirmeler aracılığıyla Hayretî'nin gazelinin açıklamasını kapsamaktadır.

GİRİŞ

1. Hayretî

Hayretî (ö.942/1534), 16. yüzyıl Divan şairlerindedir. Mevlevî şeyhi Yûsuf-ı Sîneçâk'ın kardeşidir.¹ Hayretî, ömrünün büyük bir kısmını Rumeli'de ve İstanbul'da geçirmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'a sunduğu “âb” redifli bir kasideden İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır. Hayretî bir süre intisap ettiği akıncı beyleri Yahya Paşazade Balî Bey ve oğlu Mehmed Bey'in vermiş oldukları bahşişlerle hayatını devam ettirmeye çalışırken gözlerini kaybeder. Bu hâlde bile şiir söylemeye devam ettiği anlaşılmaktadır.

Mezhep itibarıyla Caferî mezhebine bağlı bir Şîî-Alevî olan Hayretî, şiirlerinde sık sık on iki imamı övmüştür. Zaten kendisi de “*Caferî-mezheb safayî canlaruz*” mısraıyla açıkça ifade etmektedir. Bununla beraber başta Hz. Peygamber ve ailesi olmak üzere dört halifeye duyduğu saygıyı da dile getirmiştir.

Hayretî, vahdet-i vücûda dayanan bir tasavvuf anlayışına sahiptir. O ilâhî aşk deryasına dalan bir rinttir. Engin ve kararsız bir gönle sahip mutasavvıflardandır. Şiirlerinde dikkat çeken tasavvuf, çoğu divan şairinin aksine, estetik kaygılardan çok, normal bir hayat tarzının yansıması olarak yer almıştır (Tatçı, 1998:7).

Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla, rint, alçakgönüllü bir kişi olan şair, Anadolu ve Rumeli'nin manevî fatih ve mimarları olan Gâziyân-ı Rûm ve Abdâlân-ı Rûm topluluklarına mensuptur. Hem âşıkâne ve güzel hem de halkın zevkine uygun olmasından dolayı şiirlerinin halk arasında haklı bir üne sahip olduğu ve divanının beğenildiği dönemin tezkirecileri tarafından dile getirilmiştir. Hayretî'nin şiirlerinde

¹ Hayretî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkındaki bilgiler Mehmet Çavuşoğlu, “Hayretî'nin Belgrad Şehr-engizi”, Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Ankara, 1974; Mehmet Çavuşoğlu “Hayretî'nin Yenice Şehr-engizi, Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Ankara 1976; Mehmet Çavuşoğlu -M. A. Tanyeri Hayretî Divanı; 1981; Mustafa Tatçı, Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1998, İstanbul. çalışmalardan alınmıştır.

dikkat çeken özelliklerden biri de, değişik deyimler kullanması ve yerel tasvirleri mısralarına yerleştirmesidir. Şiirlerinde Rumeli şehirlerinin özelliklerini gayet açık bir biçimde terennüm ettiği de görülmektedir. Hayretî'nin şiirleri akıcı ve ince manalarla yüklüdür. Sanat endişesi taşımadan söylemiş olduğu şiirleriyle, okuyanlar üzerinde bir etki bırakmayı başarmıştır. Bunların yanı sıra asıl şahsiyetini sanatlı ve mazmunlarla yüklü şiirlerinden çok dervişane ve rindâne yolda söylediği samimî şiirleri yansıtır. Edebiyatımızda daha çok bu yönüyle tanınır.

Hayretî hakkında verilen bu kısa ve daha çok onun edebî ve tasavvufî kişiliğini ortaya koymaya çalışan bilgilerden sonra devriyye üzerinde de durmak gerekir.

2. Devriyye

Devriyye Eski Türk Edebiyatında daha çok dinî-tasavvufî kimlikli şairler tarafından kullanılan türlerden biridir. Daha çok tasavvufî bir terim olarak kabul edilen devriyye, ruhun âlemi dolaşmasını konu edinir. Ahmet Talat Onay, “Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev’î” adlı eserinde konuyu şöyle açıklamaktadır: Felsefe-i sūfiyedeki “sudur ve tecellî” nazariyesi mucibince maddî âlem olan şu dünyaya düşen bir mevcûd, ibtidâ cemad, sonra nebat, sonra hayvan, sonra insan şekillerinde tecellî ve nihayet insan-ı kâmil şekline inkılâp eder, Hakk’a vâsıl olur. Yani kavs-ı urûc nazariyesine göre yine aslına, vücûd-ı mutlaka rücû eder. Yahut vücûd-ı mutlakdan anasır âlemine iner ki, kavs-i nüzûl denir. İşte mebd ve meâddan bahis harekete devir, buna dair yazılan şiirlere de devriyye denir (Onay, 1996:233). Onay ayrıca bu konunun iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için mutlaka vahdet-i vücûd felsefesinin de bilinmesi gerektiğini belirtmiştir.

Devriyye, “devir” kelimesinden gelmektedir. Devir, genel anlamda dolanmak, dairevî bir hareketle dönmek, anlamlarına gelmekte ise de gerçekte bir çok bilim dalında (astronomi, astroloji, felsefe, mantık, tıp, edebiyat ve tasavvuf gibi) “belli bir zamanı” ifade manasını kazanmıştır (Güzel, 1999: 635). Devriyye ise “yaratılışın başlangıcı ve sonu, varlığın nereden gelip nereye gittiği ve bu ikisi arasındaki safahatın tasavvufa göre izahıdır. Yani sudur ve tecellî meselelerini tasavvufta daireye benzeterak izah ettikleri için buna “devir” demişlerdir. Bundan doğan edebî türe de “devriyye” ismi verilmiştir (Güzel, 1999: 636).

Devriyye türü şiirlerde insan ruhunun ve kâinatın Tanrı’dan çıkıp yine ona varacağı düşüncesi işlenir. Devriyye için devir nazariyesi eksendir. Bu nazariyeye göre Mutlak Varlık olan Tanrı, bilgisiyle zuhur eder. Böylece varlıkların hakikatleri bilgi görünüşleri olarak ortaya çıkar. Görünüşlerin gerçekleşmesi gerçekler âlemdir ki bu görünen âlemdir. Bu madde âlemi dört unsurdan (toprak, su, hava, ateş) oluşmuştur. Dört unsurun kavs-i nüzûlun aşamalarından bir olduğuna Aziz Neseî “İnsan-ı Kâmil” adlı eserinde de atıfta bulunmuştur (Neseî, 1990:41). Ona göre ilk yaratılan akl-ı evveldir. Daha sonra âba-ümmehat (ana babalar) meydana gelmiştir. Akl-ı evvelden, aklın zâtı, sebebi ve sebep

ile netice arasındaki ilgiye bakılarak üç itibarın meydana geldiğini belirten Neseî, akl-ı evvelden her itibar için akıl, nefis ve feleğin oluştuğunu dile getirmiştir. Böylece her akıldan bir akıl, bir nefis ve bir felek meydana gelmiştir. O zaman ay feleğinin altında ateşin unsuru ve tabiatı meydana geldi. Sonra hava unsuru, hava tabiatı, su unsuru ve su tabiatı, toprak unsuru ve toprak tabiatı oluştu, der (Neseî, 1990:41). Neseî'ye göre baba ve analar tamamlanmıştır ve nüzûl da tam anlamıyla gerçekleşmiştir. Bu inişin tam karşılığı olarak urucun da gerçekleşeceğini belirtmiştir.

Devriyye nazariyesinin Türk Edebiyatındaki ilk örnekleri Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde görülmektedir (Eraslan, 1991). Daha sonraları Yunus Emre, Şirî, Harâbî, Gaybî, Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi, Niyazî Mısırî ve Pir Sultan Abdal gibi şairlerin de devriyye türünde şiirler yazdıkları görülür (Uçman, 1993:538). Pakalın, devriyyelerin gerek şekil ve gerek tavır ve eda itibarıyla destan türü içinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Pakalın,1983:443)

Hem İran hem de Türk edebiyatlarında devriyyeler en çok gazel, kaside, mesnevi gibi nazım şekillerinde ve aruz vezniyle yazılmışken, bazı yönleriyle halk edebiyatına benzeyen tekke ve özellikle Bektaşî edebiyatında ilahî, destan, koşma ve nefes gibi nazım şekilleriyle ve daha çok hece vezniyle yazılmışlardır (Uzun,1994:253). Özellikle Alevî-Bektaşî edebiyatında devriyyelerin farklı bir karakter kazandığı görülür. Dahası bazı durumlarda yanlış anlamalara, dahası tenasüh noktasına kadar varan yorumlamalara bile neden olmaktadır. Bunun örneklerini özellikle ve daha çok Alevî-Bektaşî şairlerinin devriyyelerinde görmek mümkündür (Kırımlı, 1998:207).

Güzel, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı adlı eserinde devriyyelerin önemli özelliklerinden biri olarak onların dinî-tasavvufî Türk edebiyatının en karmaşık ve açıklaması en zor olan nazım türlerinden biri olduğunu belirtmektedir (Güzel, 1999:634). Gerçekten içerdiği dinî ve tasavvufî remizlerle ilk bakışta anlaşılması oldukça güç bir türdür. Çünkü bu tür şiirlerin içerdiği unsurlar herkes tarafından kolay kolay anlaşılacak nitelikte değildir.

Devriyye üzerinde yapılan araştırmaların ilki Rıza Tefîk tarafından Peyâm Dergisi'nin edebî ilavesinde ortaya konulmuştur (Uçman, 1982). Devriyyeler hakkında bilgi veren kaynakların hemen hepsi, konunun tasavvufî bir boyutunun olduğu, kavs-ı nüzûl ve kavs-ı urûc olmak üzere de iki farklı yönünün bulunduğu konusunda hem fikirdirler. Bu nedenle öncelikle kısaca da olsa devriyyelerin temelini oluşturan kavs-ı nüzûl ve kavs-ı urûc hakkında bilgi vermek gerekir. Çünkü makaleye esas teşkil eden gazeldeki ana tema devriyyenin kavs-ı nüzûl aşamasıyla ilgilidir.

Kavs-i nüzûl: Nüzûl kelimesi sözlük anlamı itibarıyla “aşağı inme” demektir. Kavs kelimesi ise “yay” anlamındadır. Kavs-i nüzûl tamlaması ise “aşağıya doğru inen yay” anlamına gelmektedir. Bu anlamdan hareketle tamlama bir edebiyat terimi olarak

“yukarıdan aşağıya doğru inen yay üzerinde gösterilen merhaleler” anlamına gelmektedir. Bundan başka ve daha ayrıntılı bir şekilde şu tanımla da karşılaşılmaktadır: Vücûd-ı Mutlak'tan ayrılan nûr-ı ilâhî'nin âlem-i süflî olan dünyaya, başka bir deyişle toprağa intikaline kadar geçen devreye denir. Son tanım biraz daha açılacak olursa: Vücûd-ı Mutlak'tan ayrılan nûr-ı ilâhî sırasıyla akl-ı külliden dokuz akla, onlardan dokuz nefse, onlardan dokuz feleğe, onlardan tabayi'-i erba'a (kuru, yaş, soğuk, sıcak), onlardan anasır-ı erba'aya geçer. İnsan bu anasır-ı erba'anın tezahürleri şeklinde karşımıza çıkar, madenler, nebatlar ve hayvanlar âleminin milyonlarca parçası haline gelir. Bir erkekle bir kadın; madenler, nebatlar ve hayvanlar aleminden aldığı gıdalar yoluyla bu parçaları toplarlar ve tek bir hücre halinde erkeklik –dişilik taşıyan iki ayrı hücre şekline dönüşür. O tek hücre ana rahmindeki dokuz ay ile doğumdan sonraki ilk dokuz ay arasında çok yüksek bir gelişme ve büyüme hızı içinde insan bedeni durumunu alır. Böylece insan kesretten vahdete doğru giderken bir daire etrafında hareket etmektedir (Güzel, 1999:636). Bu tür konuları içeren devriyyelere “ferşiyye” de denilmektedir.

Kavs-i urûc: Kavs-i nüzûl devresinde âlem-i gaybdan âlem-i şühûd (varlık âlemi)'a doğru gerçekleşen dairevî hareket, nûr-ı ilâhînin yine topraktan madene, ondan bitkiye, bitkiden hayvana, hayvandan mahlûkatın özü, zübdesi ve en şerefli olarak yaratılan insana intikal ederek, onun suretinde ortaya çıkmasına ve insanın da insan-ı kâmil mertebesine yükselerek ilk zuhur ettiği asıl kaynağa, yaratıcısına dönmesine “meâd” denir. Bu devre yükselişi ifade ettiğinden “suûd” veya dairenin ikinci kısmını meydana getirdiğinden kavs-i urûc olarak da adlandırılır. Bu devreyi konu edinen devriyyelere “arşiiyye”denilmektedir. (Uzun, 1994:252). Urûcun asıl gayesi, nüzûlun tersine insanın hakikati olan ruhun, bütün isim ve sıfatlardan sıyrılmasıdır. Böylece nüzûl ve urûc ile dairenin iki kavsi tamamlanmış olur (Düzen,2000:148).

Aşağıda açıklanacak gazelin ilk beytinde geçen

Ne âteş ü bâd ü ne âb ü gil idüm cânâ
Sen serv –i hevâ-bahşa ben mâyil idüm cânâ

sözlerinde kavs-i nüzûla işaret vardır. Henüz dört unsur (anasır-ı erba'a) yaratılmadan önce var olduğunu belirten şair, vücûd-ı mutlakta bulunduğunu, henüz ondan ayrılıp nüzûl devresine geçmediğini anlatmaktadır.²

Aziz Nesefî'ye göre ruhun nüzûl ve urûcunun asıl gayesi insanın kendi kendini tanıması ve dolayısıyla Rabbini tanımasıdır (Düzen,2000:148). Nüzûlde başlangıç

² Hayretî'nin,

Sînemün bâğında bitmiş bir ağaçta dört dal
Biri elma biri hurma biri sükker biri bal

matlali bir gazeli İsmail Hakkı Bursevî tarafından şerh edilmiştir. Söz konusu şerh Şerh-i Nazm-ı Hayretî adıyla Hacı Mahmud Efendi Ktp. No:2749/10'da kayıtlıdır. Bu bilgiler için bkz. (Ceylan, 1998:117)

noktasından uzaklaştıkça üstünlük kayboluyor, halbuki urûcta başlangıç noktasından uzaklaştıkça ulvîleşme o nispette artıyor (Düzen,2000:148).

GAZELİN AÇIKLAMASI

Ne âteş ü bâd ü ne âb ü gil idüm cânâ
Sen serv –i hevâ-bahşa ben mâyl idüm cânâ³
Dahi gili Ferhâdun olmamış idi tahmîr
Ben râh-ı meşakkatde pâder-gil idüm cânâ
Âlemde henüz adı yâd olmadın engûrun
Hum-hâne-i vahdetde ben kanzil idüm cânâ
Leylîye dahi Mecnûn olmamış idi meftûn
Ben vâdi-i hayretde lâ'ya'kil idüm cânâ
Aşk eyledi âvâre ben Hayretîyi yoksa
Her hıdmete cân ile müsta'cil idüm cânâ (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1981:133)

1.Beyit

Ne âteş ü bâd ü ne âb ü gil idüm cânâ
Sen serv –i hevâ-bahşa ben mâyl idüm cânâ

“Ey sevgili! Ben ne ateş, ne su, ne toprak ne de hava iken, sen arzu, istek bahşeden serviye âşık olmuştum.”

Cânâ (ey cân, sevgili)'dan kasıt Vücûd-ı Mutlak'tır. Yani Allah'tır. Şair birinci mısradaki Allah'a seslenmekte ve kavı-i nüzûl aşamasındaki durumuna atıfta bulunmaktadır. Ateş, su, toprak ve hava madde âleminin özünü oluşturan dört unsurdur.

Beytte esas olarak anasır-ı erba'a(dört unsur)'dan bahsedilmektedir. Dört unsur hakkında ilk sistemli bilgiler Aristo tarafından ortaya konulmuştur. Aristo'nun görüşleri tabiat bilimlerinde hakim bir görüş haline gelmiştir. Ona göre kâinat ay-üstü ve ay-altı olma üzere iki kısımdan meydana gelmiştir. Ay-üstü âlem ebediyet diyarı olduğu için burada oluş ve bozulma yoktur; bu sebeple ay-üstü âlemde bir tek unsur vardır. Aristo buna “esir” adını vermiştir. Ay-altı âlem ise oluş ve bozulma evreni olduğu için burada birden fazla unsurun bulunması gerekir. Aksi taktirde etkileme ve etkilenme olmaz. Ay-

³ Hayretî'nin bu gazeline Pervâne Beg Mecmuası, Topkapı Sarayı Ktp. Bağdat No.406. 50b-51a.'da Nisâbî, Seyrî ve Hazâni'nin nazireleri bulunmaktadır. Örnek olması açısından buraya söz konusu nazirelerin matla beyitleri alınmıştır:

Bu bâg-ı vücûd içre ancak gil idüm cânâ
Sen serv-i ser-efrâza ben mâyl idüm cânâ (Nisâbî)

Tâ çeşme-i hikmetden deryâ-dil idüm cânâ
Sen gevhere gâyet de ben mâyl idüm cânâ (Seyrî)

Tahmîr-i vücûd içre âb u gil idüm cânâ
Derdimi 'aşkile ben kanzil idüm cânâ (Hazâni)

altı âlemdeki maddeler ateş, su, hava ve topraktır (Karlığa, 1991:191) Aristo'nun ifade ettiği ve dört unsurun bulunduğu evren içinde yaşanan maddî âlemdir, yani dünyadır.

Aristo'nun ortaya koyduğu görüşler hem batı hem de doğu inanç ve felsefe sistemlerinde kabul görmüştür. Özellikle İslâmî düşünce sisteminin önemli kilometre taşlarından olan Kindî, Farabî, İbn-i Sinâ ve İbn-i Arabî gibi düşünürler de tıpkı Aristo gibi dört unsurun ay-altı âlemdeki oluş ve bozulmaların sonucunda ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Bunun sonucu olarak da ortaya sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve nemlilik keyfiyetlerinin çıktığını belirtmişlerdir (Karlığa, 191:150).

Titus Burckhardt Aklın Aynası adlı eserinin “Simgecilik ve Mitoloji” başlığı altında dört unsurun kozmik açıdan maddenin en basit tezahür biçimlerini oluşturduklarını belirttikten sonra, bir insanın bağlı olarak kutsal sayabileceği unsurlar içinde her türlü maddenin duyularımızca algılanmasının en temel dışa vurum biçimleri olan dört öge-istisna tutarsak-hemen her yerde görülmekte olduğunu dile getirmektedir (Burckhardt,1997:137).

Demek ki dört unsur maddî varlığın temel oluş nedenlerindedir. Şair beyitte dört unsur durumunda olmadığını, yani henüz maddî âlemin yaratılmadığı zamanda olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Bu durum devriyye nazariyesinin kavs-i nüzûl aşamasını yansıtmaktadır. Kavs-i nüzûlün başlangıç noktası da nûr-ı ilâhî olduğundan dolayı şair, henüz nûr-ı ilâhî ile bir olduğunu, ondan ayrılmadığını, Vücûd-ı Mutlak'a mail olduğunu dile getirmiştir.

Beytin birinci mısraında dile getirilen dört unsur (âteş, bâd, âb, gil)'dan ikinci mısradaki serv-i hevâ-bahş tamlamasındaki hevâ kelimesiyle hava unsuruna işaret söz konusudur. Tamlamadaki “serv” kelimesi tasavvufta vahdeti ifade eder. “Serv” kelimesi ayrıca “Elif” harfini sembol etmektedir. Elif harfi ise “Allah” lafzının ilk harfi, dolayısıyla Allah'ın ifadesidir. Servi kelimesi aynı zamanda “vahdet” mertebesini ifade etmektedir. Bu açıdan baktığımızda “serv” kelimesi Vücûd-ı Mutlak'ı temsil etmektedir. Şair ikinci mısradaki sen ikinci tekil şahıs zamirini kullanmakla yetinmemiş, bu kelimeye biraz daha açıklık getirerek “serv-i hevâ-bahş” tamlamasını kullanmıştır. Hem “sen” ikinci tekil şahıs zamiri hem de “serv-i hevâ-bahş” tamlamasıyla Vücûd-ı Mutlak yani Allah'a atıfta bulunulmuştur. Beyitte geçen “hevâ” kelimesi üzerinde durulması gereken bir başka unsurdur. Yukarıda da belirtildiği gibi “hevâ” kelimesinin sözlük anlamı heves, istek, arzu, sevgi ve hoşlanmadır. Burada bizim üzerinde durmamız gereken kelimenin tasavvufî anlamıdır. Tasavvufta hevâ, nefsin tabiatın gereğine meyletmesi, süflî cihete yönelip ulvî cihetten yüz çevirmesidir (Uludağ, 1991:219). Fakat bu anlamlar ne yazık ki beytin tam olarak açıklanmasına yetmiyor. Çünkü şair “sen serv-i hevâ-bahş” diyerek Allah'a seslenmektedir. Böyle olunca kelimeyi farklı bir anlamda değerlendirmek gerekir. İbn Arabî hevâ kelimesinin iki anlamı olduğunu belirtiyor. Bunlardan birincisi şöyledir:

“Aşkın, kalp içine inmesi veya düşmesi. Bu düşünüş sevginin gayb âleminde şehâdet âlemine inerek kalbde zuhur etmesidir... Öyleyse bu durumda “hevâ” sevginin adlarından birisi olmaktadır.” (İbn Arabî, 1998:74). Böylece “serv-i hevâ-bahş” tamlaması “sevgi bağışlayan servi” anlamını kazanıyor. Yukarıda da belirtildiği üzere “serv” kelimesi Allah’ı ifade etmekteydi. Tamlamanın anlamı da “sevgi bağışlayan Allah” olarak değer bulmaktadır. Gerçekten Allah sevgi/aşk bağışlayandır. Önce O, sevmiştir, sonra sevilmiştir. Sevilmesi için de “sevgi” bağışlaması, kullarının sevgiyle dolu olması gerekmektedir.

Hayretî’nin bu beyitte atıfta bulunduğu kavs-i nüzûl devresinin aşamalarından olan dört unsur, birkaç şairin devriyyesinde de yer almaktadır:

Ahmed Yesevî

Dörtten yediye yettim dokuzu geçip gittim
Ondan ikiye geldim çerh-i Keyvan içinde (Eraslan,1991:304)

Şi’rî

Anasırdan ben bir libâs büründüm
Nâr u bâd u âb u hâkden göründüm
Hayrû’l-beşer ile dünyâya geldim
Âdem ile bile bir yaş idim ben (Uçman,1982:91)

Niyazî Mısrî

Dört yanımdan nâr bâd âb hâk ide hüçûm
Benliğimi anlar alup bu varlığım tâlân ola (Güzel, 1999:640)

Bu arada şu notu düşmekte de fayda vardır: Allah’ın kendini içinde seyredibilsin diye, ilk yarattığı şey, âlemdi. Bu özel bağlamdaki âleme İbn Arabî “İnsan-ı Kebîr” (Büyük İnsan, yani Makrokosmos) adını vermektedir. İnsan-ı Kebîr’in en belirgin vasfı ondaki her bir mevcûdun Allah’ın özel bir ve yalnızca bir vechesini (ismini) temsil etmesidir. Buna karşılık Allah’ın kendini içinde seyretmek üzere yaratmış olduğu ikinci şey yani İnsan ise her bir nesneyi gerçekten de olduğu gibi yansıtan iyi cilâlanmış kusursuz bir aynadır. (İzutsu,1998:313). Bu cümleden çıkarılacak sonuç İnsan’ın Mikrokosmos olduğudur. Kâşânî’nin ifadesine göre:İnsan âlem-i sagir, âlem ise insan-ı kebir’dir (İzutsu,1998:313).

2.Beyit

Dahi gili Ferhâdun olmamış idi tahmîr
Ben râh-ı meşakkatde pâder-gil idüm cânâ

“Ey sevgili! Ferhad’ın çamuru/toprağı henüz yoğrulmadan önce sıkıntı yolunda ayağı çamur içinde (mec. Sıkıntı) idim.”

Ferhad, Ferhad ile Şîrîn (Hüsrev ü Şîrîn) adlı hikâye kahramanlarından biridir. Hüsrev adlı İran padişahının sevgilisi Şîrîn’e âşık olan Ferhad, Şîrîn’in arzûsu üzerine

Bîsütûn adlı dağı delmesi istenir. Böylece meydana gelen kanal aracılığıyla Şîrîn'in taze süt içebilmesi sağlanacaktır. Şairin kavs-i nüzûl devresinde dört unsurdan toprağı Ferhad ile birlikte anması, Ferhad'ın dağ (dolaylı olarak toprak) ile ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Beyitte geçen râh-ı meşakkat tamlaması aynı zamanda Ferhad'ın Şîrîn'e ulaşma yolunda katlanmak zorunda kaldığı sıkıntıları ifade etmektedir. Ayrıca "râh-ı meşakkat/sıkıntı yolu" tamlaması ile mecazen sıkıntı, eziyet anlamına gelen "pâder-gil" kelimeleri tenasup içinde kullanılmışlardır.

Hayretî, çoğu devriyye (ferşiyye-kavs-i nüzûl)'lerde dile getirilen peygamberler yerine divan şiirinin önemli temalarından birine (Ferhad) yer vererek bu konuda farklı bir yol izlemiştir.

3. Beyit

Âlemde henüz adı yâd olmadın engûrun
Hum-hâne-i vahdetde ben kanzil idüm cânâ

"Ey sevgili! Âlemde henüz üzümün dahi adı anılmadan önce ben vahdet/birlik meyhanesinde körkütük sarhoş idim"

Beyitteki engûr/üzümden mecaz-ı mürsel sanatıyla şarap kastedilmiştir. Şarap tasavvufta ilâhî aşkı sembolize etmektedir. Aşk gibi şarap da insanı kendinden geçirir, aklını mantığını ve şuurunu kullanmasına engel olur. Yani bütün varlığıyla kendisini ilâhî aşkın kucağına atar. Şarap aynı zamanda kesretin ifadesidir. İkinci beyitteki hum-hâne-i vahdet/birlik meyhanesindeki meyhâne, kulun aşk ve şevkle Rabbına münâcât mahallî ve aşkın galebe çalması, heyecanı ve coşkusunu ifade etmektedir. Hum-hâne-i vahdetten bir başka kasıt da bezm-i elest'tir. Şair kendisini söz konusu elest meclisinin körkütük sarhoşu, ilâhî aşkla dopdolu olduğunu hayâl etmektedir. Vahdet/birlik kelimesi Vahdet-i Vücûda işarettir. Allah'tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuruna sahip olma demektir. Yani sâlik gerçek varlığın bir tane olduğunu, bunun da Hakk'ın varlığından ibaret bulunduğunu, Hak ve O'nun tecellîlerinden başka hiçbir şeyin hakikî bir varlığı olmadığını bilir (Uludağ, 1991:507). Beyitte vahdet/kesret tezadı söz konusudur. Şair vahdette kesreti yaşamaktadır.

Tasavvufta Vücûd-ı Mutlak olan Allah, kendi güzelliğini görmek ve göstermek amacıyla kâinatı/madde âlemini daha doğrusu O'nun varlığını tam anlamıyla idrâk edebilecek olan ve aynı zamanda zübde-i âlem olarak kabul edilen âdemi/insanı yaratır ve onda tecellî eder. Bu nedenle tasavvufta ilk önce Allah'ın âşık olduğu düşüncesi hakimdir. İlâhî aşkın sembolü olan şarabı içen de bir bakıma Allah'tır. İşte şair henüz kavs-i nüzûl devresinde, dahası ilâhî nûrdan ayrı düşmediği devrede olduğunu dile getirmeye çalışmıştır.

Beyitte geçen engûr-üzüm dolaylı olarak dört unsurdan suyu sembolize etmektedir. Nef'î'nin Sâkî-nâme başlıklı şiirindeki

Âbsın ma' nâda ammâ âb-ı âteş-pâresin
La'lsın sûretde reng-i rûy ile ammâ nesin (Akkuş, 1993:262)

beytinin birinci mısraında “âb-ı âteş-pâre” tamlamasıyla şarâba atıfta bulunulmuştur. 17. yüzyılın bir diğer şairi Şehrî de “ya'nî mey” redifli gazelinin bir beytinde şarabı Nef'î'nin beytinde olduğu gibi,

Hâk-i âteş-fürûş pîr-i mugân
Âteş-i âb-nûş ya'nî mey (Demirel, 1999:232)

diyerek “âteş-i âb-nûş” tamlamasında “su içen ateş” olarak tahayyül etmiştir.

4. Beyit

Leylîye dahı Mecnûn olmamış idi meftûn
Ben vâdi-i hayrette lâ'ya'kil idüm cânâ

“Ey sevgili! Mecnûn henüz Leylâ'ya âşık olmadan önce, ben hayret vâdisinde kendinden geçmiş bir durumda idim.”

Şair ikinci beyitte adını andığı hikâye kahramanı Ferhad'dan sonra bu beyitte de bir başka hikâye olan Leylâ ile Mecnûn'daki kahramanları anmıştır. Mecnûn Leylâ'ya ilk başlarda mecazî aşkla bağlanmış, onun aşkıyla kendinden geçmiş, belli bir zaman sonra da gerçek aşka ulaşmıştır.

Beyitteki vâdi-i hayret ilâhî tecellî mekânıdır. Bu mekânda kişinin kendinden geçmemesine imkân yoktur. Çünkü ilâhî tecellî anında kişi aklını ve şuurunu kaybeder, kendinden geçer. Buna en güzel örnek de Hz. Musâ'dır. Beyitte Hz.Musâ'nın Tûr dağında (vâdi-i hayrette) ilâhî tecellîye mazhar olması hadisesine telmih vardır. Ayrıca beyitte Hz.Musâ'nın Tûr dağında ilâhî tecellîye mazhar olması mazmunu söz konusudur. Hz. Musâ, Tûr dağında Allah ile konuşurken onu görmek istemiş, Allah da dağa bakmasını istemiş. Hz. Musâ dağa bakınca dağ erimiş, paramparça olmuş ve Hz.Musâ da bu ilâhî tecellî karşısında kendinden geçmiş, bayılmıştır.

Beyitte, dolaylı olarak şairin vâdi-i hayrette kendinden geçmesine neden olan ilâhî tecellîden mülhem dört unsurdan ateş unsurunun varlığının söz konusu olduğu ileri sürülebilir.

5. Beyit

Aşk eyledi âvâre ben Hayretîyi yoksa
Her hıdmete cân ile müsta'cil idüm cânâ

“Ey sevgili! Aşk, ben Hayretî'yi âvâre etti, kendinden geçirdi, ne yaptığımı bilmez hâle getirdi. Eğer ben bu duruma düşmeseydim, senin her istediğini yerine getirmede canı gönülden çabuk davranırdım.”

Aşk, Arapça “ışk” kelimesinden gelmekte ve “şiddetli ve aşırı sevgi, bir kimsenin kendisini bütün benliğiyle sevgilisine vermesi ve sevgilisinden başka hiçbir şeyi

göremeyecek derecede kendisinden geçmesi anlamlarına gelmektedir. Aşk, İbn Arabî'ye göre insanın sevgiliden başka hiçbir şeyi göremeyecek derecede kör olmasıdır. Bu hakikat, insan vücudunun bütün organlarına, bütün duyularına ve ruhuna işler; damarlarındaki kan gibi her yerinde deveran eder, insanın eti olur; vücudunun bütün mafsallarına girer; beden ve ruhunun bütün parçalarını etkileyerek, insanın varlığıyla özdeş olur, öyle ki insanda artık ondan başka bir şeye yer kalmaz (İbn Arabî, 1998:78). İbn Arabî'nin de dile getirdiği şekilde "aşk" aşığı âvâre etmekte, ne yaptığını bilemeyecek duruma getirmektedir. Aşk, tasavvufta sevginin son mertebesi, sevginin insanı tam olarak hükmü altına alması demektir. Gerçek (ilâhî) ve mecazî (beşerî) olmak üzere iki türlü aşk vardır. Beyitte söz konusu edilen ilâhî/gerçek aşktır. Şairi kendinden geçiren, ne yaptığını bilmez hâle getiren ilâhî aşktır. İlâhî aşkın etkisiyle kendinden geçen şair, bütün benliğiyle söz konusu aşkın etkisine girmiş ve herhangi bir şey yapmaya gücü kuvveti kalmamıştır.

Cân, ruh, hayat anlamına gelir. Cân, canlıların, insan, hayvan hatta nebatın var olma sebebidir. Onların yaşamasını, diri olmasını sağlar. Cân âşığın elindeki tek sermayedir. Bu sermayeyi maşukun (beyitte Allah) uğrunda harcar. Ancak âşık bunu yapabilecek durumda değildir. Çünkü aşk onu âvâre, bir anlamda deli duruma getirmiştir.

Sonuç olarak; makaleye konu olan gazel her ne kadar çok net bir biçimde devriyye türünün özelliklerini yansıtmıyor gibi görünse de, bu makale bir iddiadan çok bir ihtimal üzerine kurulmuştur. Devriyye türü için çok kısa bir ifadeyle ruhun dairevî yolculuğudur, diyebiliriz. Ruhun ilâhî nurdan ayrılıp bir takım merhalelerden geçerek maddî âleme (süflî âlem) gelmesi aşamasında geçtiği merhalelerden biri de anasır-ı erba'adır. Hayretî, bu gazelinde kendinden önceki birçok dinî-tasavvufî kimliğiyle ön plâna çıkmış şair gibi ruhun kavs-i nüzûl safhasındaki macerasının bir boyutuna işaret etmiştir. Şairin bunu gerçekleştirirken öncelikle ilk beyitte dört unsuru birlikte verdiği, daha sonra da her bir beyitte farklı çağrışımlar ve sembollerle söz konusu unsurlara açıklık getirmeye çalıştığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Akkuş, Metin; Nef'î Divanı, Akçağ Yay. Ankara, 1994.
- Aşkar, Mustafa; Niyazî Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1998.
- Azizüddin Nesefî, Tasavvufta İnsan Meselesi- İnsan-ı Kâmil, (Türkçesi Mehmet Kanar) Dergâh Yay. İstanbul, 1990.
- Burkhardt, Titus; Aklın Aynası, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997.
- Ceylan, Ömür; Tasavvufî Şiir Şerhleri, Kitabevi Yay. İstanbul, 2000.
- Demirel, Şener; 17. yüzyıl Şairlerinden Şehrî (Malatyalı Ali Çelebi) Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1999.
- Düzen, İbrahim; Aziz Nesefî'ye Göre Allah, Kâinat, İnsan, Furkan Yay. İstanbul, 2000.
- Eraslan, Kemal; Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler, Ankara, 1991
- Erzurumlu İbrahim Hakkı; Marifet-nâme (Haz. Turgut Ulusoy), İstanbul, 1981.
- Gölpınarlı, Abdulkaki; Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İstanbul, 1977.
- Güzel, Abdurrahman; Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Akçağ Yay. Ankara, 1999.
- Hayretî, Divan, (Haz.M. Çavuşoğlu-M.A.Tanyeri) İstanbul, 1981.
- İbn Arabî, İlahî Aşk, (Çev. Mahmut Kanık) İnsan Yay. İstanbul, 1998.
- Karlığa, H.Bekir; "Anasır-ı Erba'a" TDV. İslâm Ansiklopedisi, C.3, İstanbul, 1991.
- Köprülü, M.Fuad; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, 1984.
- Onay, Ahmet Talat; Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'î, Haz Cemal Kurnaz), Akçağ Yay. Ankara, 1996.
- Özkırımlı, Atilla; Alevîlik Bektaşîlik, Cem/Kültür Yay. İstanbul, 1998
- Pakalın, M.Zeki; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.1, MEB.Yay. s.442-444, İstanbul 1983,
- Uçman, Abdullah; Rıza Tefvîk'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1982.
- Tatçı, Mustafa; Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1998.
- Tatçı, Mustafa; Yunus Emre Divanı I-II, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1990.
- İzutsu, Toshihiko; İbn Arabî'nin Füsûs'undaki Anahtar-Kavramlar, (Çev Ahmet Yüksel Özemre), Kaknüs Yay. İstanbul, 1998.
- Uludağ, Süleyman; Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1991.
- Uzun, Mustafa; "Devriyye", TDEA, C.II, s.282-283, İstanbul,
- Uzun, Mustafa; "Devriyye", TDV, İslâm Ansiklopedisi C.3, s.251-253.İstanbul, 1994,
- Yıldırım, Ali; "Bâkî'nin Devriyye Türünde Yazdığı Bir Gazeli", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, "Fırat University Journal of Social Science" C.19, S.1, s.207-215, Elazığ, 2000.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 101-114, ELAZIĞ-2003

DIE FUNKTION DER INTERTEXTUALITÄT IN CHRISTA WOLFS ERZÄHLUNG “STÖRFALL. NACHRICHTEN EINES TAGES”

*Christa Wolf’un “Störfall. Nachrichten eines Tages” Adlı
Öyküsünde Metinlerarasılığın İşlevi*

*The function of intertextuality in Christa Wolf’s “Störfall.
Nachrichten eines Tages”*

Kenan ÖNCÜ

G.Ü. Gazi Eğitim Fak. Yabancı Diller Eğitimi Böl. ANKARA

ÖZET

“Störfall. Nachrichten eines Tages”, Christa Wolf’un yazımına 26 Nisan 1986 tarihinde meydana gelen Çernobil reaktör kazasının vesile teşkil ettiği, otobiyografik izler taşıyan hikayesinin ismi. Yazar eserinde birçok metinden alıntı yapmış ve böylece “metinlerarasılık” (Intertextualität) olarak adlandırılabilir anlatım ögesinden yararlanmıştır. Çalışmada bu unsurun işlevi, alıntılanan metinlerden sadece Freud’un “İçgüdü Kuramı” açısından ortaya konmaya çalışılmıştır. Yazar, insanları “yok etme” (öldürme) güdüsünden nasıl uzaklaştırılabileceğinin düşünsel alanda çözümünü aramaktadır. Fakat bunu yaparken, eserin yine kendisi gibi yazar olan baş figürünü zaman zaman yok etme güdüsüyle davrandırması metinlerarasılığa, amacının tam aksine, Freud’un güdü kuramının doğruluğunu kanıtlama işlevi yüklediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bunun da esere kazandırdığı şey özeleştiriyeye dayanan öznel konudur.

Anahtar kelimeler : Metinler arası, metinlerarasılık, alıntı, (Tschernobyl) reaktör kazası, Freud’un İçgüdü Kuramı, katılma, değişim, dönüşüm

ABSTRACT

“Störfall. Nachrichten eines Tages” is the name of Christa Wolf’s story which carries otobiographic traces of the Tschernobyl (reactor) accident occurred on April 26, 1986. The author has quoted from many texts in her story, thus she has used a technique called “intertextuality”. In this study, it has been carried out Freud’s “The theory of instincts” among the quoted texts. The author searches the solution of how to get rid of the human beings from the annihilation (killing) instinct. However, the author makes the leading figure, who is also an author, act with the annihilation instinct results at intertextuality, opposed to her purpose, and proving the truthfulness of Freud’s theory of instincts.

Key words : Intertextual, intertextuality, quotation, reactor accident (of Tschernobyl), Freud’s theory of instincts, “participation” (adjustment), “transformation”, “trope”

1. Einleitung

Am 26 April 1986 explodierte der Reaktor 4 im sowjetischen Kernkraftwerk Tschernobyl. Bei dieser fatalsten, weil folgenschwersten technischen Katastrophe der Geschichte kamen gleich am selben Tag und nachträglich viertausend Menschen ums Leben und siebzigtausend Menschen trugen permanente gesundheitliche Schäden davon. Im Endeffekt affizierte diese Havarie insgesamt 3,5 Millionen Menschen in irgendeiner Weise. Zwar wurde das Kernkraftwerk am 15. Dezember 2000 für immer stillgelegt, aber man kann nicht genau wissen, wie lange die Auswirkungen dieser nuklearen Katastrophe auf Natur und Menschen noch anhalten werden.

Eben dieses atomare Desaster von Tschernobyl veranlasste Christa Wolf, die überwiegend autobiografisch anmutende Erzählung "Störfall. Nachrichten eines Tages"¹ zu schreiben. Die Autorin macht in diesem zeitkritischen Prosawerk von dem Phänomen "Intertextualität" üppigen Gebrauch: In ihm zitiert oder als fremde Bestandteile in diversen Formen installiert werden Brechts Gedicht "Marie A", die Märchen "Brüderchen und Schwesterchen" und "Die drei Männlein im Walde", Josef Konrads Novelle "Heart of Darkness", Frischs "Der Mensch erscheint im Holozän" und –auf latente Weise– Freuds Trieblehre. Wolf zitiert auch aus ihren früheren Werken "Moskauer Novelle" und "Der geteilte Himmel".

Intertextualität, als Terminus technicus in den späten sechziger Jahren von Julia Kristeva kodifiziert, "bezeichnet die Eigenschaft von insbes. literar. Texten, auf andere Texte bezogen zu sein" (Nünning, 2001:287). Wann und wo von ihr die Rede ist, dann und dort steht auch das "Zitat", und zwar als eine der Formen derselben, zur Debatte. Daraus resultiert naturgemäß die plausible Annahme, dass die beiden ähnliche Funktionen erfüllen könnten:

Das Zitat gehört bei literaturwissenschaftlichen Arbeiten zu den relevanten Ingredienzien, deren Gebrauch eine spezifische Art der Intertextualität mit sich bringt. In der Literaturwissenschaft werden Zitate "als Beispiel, zur Veranschaulichung, als Ausgangspunkt der Erörterung, zu Bekräftigung der eigenen Meinung und dergleichen [herangezogen]" (Rothmann, 1979:71). Benutzt man Zitate in eben dieser Weise auch in der Primärliteratur, so hebt man die Grenzen zur Sekundärliteratur auf. Dennoch vermag die Literatur die Differenz zur Literaturwissenschaft zu behaupten –dank ihrer

¹ Angesichts der fatalen Folgen wäre eigentlich dieser Titel für die Katastrophe "eine ironische Verharmlosung" (Baumer, 1986: 87).

“unbegrenzt[en] Fähigkeit, [...] nahezu alle Textsorten [...] mit Zustimmung oder Ablehnung zu zitieren, im Pastiche nachzuahmen, zu parodieren oder ironisch zu relativieren” (Zima, 2000:297). Die Begriffe “Zustimmung” und “Ablehnung” können auch durch die affinen “Affirmation” und “Destruktion” substituiert werden, welche Heilmann “reine Formen” der Intertextualität nennt (1998:60).

Zitat und Intertextualität können überdies je nach literarischer Epoche verschiedene Funktionen übernehmen. In den Epochen “Klasik”, “Romantik” und “Realismus” z.B. übernahmen sie die “Aufgabe, die Position des erzählenden Subjekts und die Identität der handelnden Subjekte zu stärken “(Zima, 2000:303 f.). Die Funktionen der beiden Phänomene in der Moderne und Postmoderne tragen dagegen antipodischen Charakter: “Während [nämlich, K.Ö.] in der modernen Literatur Intertextualität und Zitat die Funktion erfüllen, Subjektivität selbstkritisch zu konstituieren und zu stärken, tragen sie in der postmodernen zur Auflösung der Subjektivität bei.” (Zima, 2000:302 f.)

Auf der anderen Seite betrachten die Kritiker der literarischen Postmoderne den Gebrauch von Zitat und Intertextualität “entweder [als, K.Ö.] ein Zeichen für die Austauschbarkeit von Stillagen oder [als, K.Ö.] einen Mangel an Originalität “(Schnell, 1993:447), d.h. ihre Funktion ist lediglich, die literarische Insuffizienz des jeweiligen Autors zu verschleiern.

Das anvisierte Ziel, Prätexte in das eigene Werk zu installieren, macht das Model der Intertextualität aus. Und das Model determiniert die Funktion der Intertextualität, was gegebenenfalls die Modifizierung des Prätextes mit sich bringen kann. Lachmann und Schahadat haben in ihrer aufschlussreichen Studie “Intertextualität” (1995) für die Relation zwischen den Texten drei Modelle entwickelt, die so gut wie alle bisher angeführten Funktionen der Intertextualität implizieren. Diese Modelle sind “Partizipation”, “Transformation” und “Tropik”.

Die Funktion der Intertextualität in Christa Wolfs Prosawerk “Störfall. Nachrichten eines Tages” wird in dieser Arbeit im Lichte eben dieser von Lachmann und Schahadat konzipierten drei Modellen analysiert. Von dem bereits genannten Prätexten, auf welche Wolf sich bezieht, wird-teils aus Zeitgründen, teils wegen ihrer Relevanz und Dominanz in der intertextuellen Intensität der Erzählung –nur Freuds Triblehre herangezogen.

2. Freuds Triblehre

Im psychischen Apparat des Menschen konstatiert Freud zwei koexistierende Grundtriebe, die er “Eros” und “Destruktionstrieb” nennt und deren Ziele er wie folgt expliziert:

“Das Ziel des ersten ist, immer größere Einheiten herzustellen und so zu erhalten, also Bindung, das Ziel des anderen im Gegenteil, Zusammenhänge aufzulösen und so die Dinge zu zerstören.”
(Freud, 1972:12)

Im Weiteren nennt Freud die letzte Stufe des Destruktionstriebes “Todestrieb” (1972:12). Eros bedeutet Liebe und auf philosophischem Terrain bedeutet er “Trieb nach Erkenntnis u. schöpfer. geistiger Tätigkeit” (Wahrig, 1997). Nach Freud dient “die gesamte verfügbare Energie des Eros”, die er *Libido* nennt, dazu, “die gleichzeitig vorhandenen Destruktionsneigungen zu neutralisieren” (Freud, 1972:12 f.). Damit weist er auf eine enge potentielle Kohärenz zwischen beiden Phänomenen hin.

3. “Partizipation”

Mit “Partizipation” meinen Lachmann und Schahadat “den intertextuellen Dialog, das heißt die sich im Schreiben vollziehende Teilhabe an den Texten der Kultur” (1995:679). Die Autorinnen paraphrasieren den Begriff noch durch die Akte “Bewahren” und “Weiterschreiben” (1995:678), wohinter die Akzeptanz des Prätextes steckt.

Freuds Trieblehre fungiert in “Störfall” als der latente, nämlich nicht mit Namen genannte und nicht wortwörtlich, sondern sinngemäß übertragene Teil einer Art Intertextualität. In Differenz zu anderen Prätexten determiniert sie, wiederum latent, die ganze inhaltliche Ebene der Erzählung. Zudem stellt Wolf ihrem Werk Carl Sagans Satz “Die Verbindung zwischen Töten und Erfinden hat uns nie verlassen” als Motto voran, was sie auf Seite 92 in Konjunktivform wiederholt. Darin findet Freuds Trieblehre, fokussiert auf die Kohärenz zwischen Liebe und Destruktion –falls Liebe und Erfinden aufgrund der von beiden hervorgebrachten Lust und Freude als kommensurable Komponenten betrachtet werden können- ihre textexterne und gleichzeitig werkimmanente Verstärkung und ihren leicht variierten Ausdruck. Damit verweist Wolf auf ein Zusammentreffen nicht nur von ihrer Erzählung und fremden Texten, sondern auch fremder Texten untereinander, wobei ihr Werk als günstiges Terrain für (fremde) Intertextualität fungiert. Sagans Satz verstärkt nicht nur Freuds Trieblehre, sondern auch Wolfs (anfängliche) Affirmation der Freudschen Trieblehre.

An dem Reaktorendesaster von Tschernobyl kann man eine paradigmatische Koexistenz der beiden sich widersprechenden und reziprok beeinflussenden Grundtriebe des Menschen (nach Freud) erkennen. Der eine fordert die Nutzung der Atomenergie, der andere dagegen strebt nach Vernichtung von Mensch und Natur. Eben in diesem Spannungsfeld gebraucht Wolf Freuds Trieblehre und nutzt die eo ipso entstandene Intertextualität zunächst als Ausgangspunkt für die Reflexion ihrer Protagonistin über die Evolution des Menschen. Die Evolution des Menschen scheint sie angesichts des

Tschernobyl-Falles in psychische Turbulenz getrieben zu haben und zwar nicht nur als Mensch sondern auch als Schriftstellerin, was sich auch im Erzähl-Klima des Werkes evident niederschlägt. Dass in der Erzählung die “Absätze” [...] jeweils abrupt mit einem Gedankenstrich [enden]; eine Schreibweise, die dem Bewußtseinsstrom angenähert ist “(Ziller, 1992:355), kann u.a. auch als sprachlich-erzähltechnische Indiz ihrer psychischen Turbulenz und Desperation rezipiert werden. Diese Gedankenstriche, die den häufigen Wechsel zwischen zwei Erzählsträngen markieren, fungieren symbolhaft auch wie dünne Membranen zwischen Liebes- und Destruktionstrieb des Menschen. Am Ende “problematisiert [die Protagonistin, K.Ö.] die Möglichkeiten der Sprache als Kulturprodukt” (Hörnigk, 1989:229) und kommt sich selbst als Schriftstellerin auch insuffizient vor:

“Alles, was ich habe denken und empfinden können, ist über den Rand der Prosa hinausgetreten.”
(S. 89)

Bei der Protagonistin von “Störfall”, deren Name nirgends erwähnt wird, geht es “um ein Ich, das Wahrheit sucht” (Kublitz, 1992:466). Die verborgene Wahrheit wird gesucht in der Antwort auf die diffizile Frage danach, “wo die Evolution, wo Menschwerdung des Menschen in der Weise prinzipiell mißriecht, daß Lust und Zerstörung unauflösbar verschmolzen mit der Lust am Töten” (Götze, 1987). Zwar wird die Antwort im ganzen Verlauf der Erzählung kaum gefunden, aber die epistemologische Frage fungiert als Hauptleitmotiv. Und bei der Suche produziert die namenlose Protagonistin, die den mit der Sprache nicht souverän Umgehenden spielt, statt einer präzisen Antwort metaphorische Bezeichnungen wie “der blinde Fleck”, “das Herz der Finsternis” (Joseph Conrads Novelle “Heart of Darkness” zitierend), “Zitadelle” und “Lebenslüge” – Synonyme für den Gegenstand der Suche. Mit folgendem Satz, welcher auch in anderen Zusammenhängen gesagt werden mag, nähert sie sich Freuds Trieblehre ein Stück weiter:

“[...], die Bedrohung nicht dem äußeren Feind aufzubürden, sondern sie da zu lassen, wo sie hingehöre, im eigenen Innern.” (S. 142)

Bei der Verortung des Bösen wird Freud auch an anderer Stelle zitiert. Der okkulte Hord des Bösen wird u.a. als ein “Bereich unserer Seele” bezeichnet, “der für uns dunkel bleibe, weil es zu schmerzhaft wäre, ihn anzusehen” (S. 140), wobei die Verdrängung als psychischer Abwehrmechanismus ihre imaginären Konturen bekommt. Wolf zitiert Freud diesmal unter psychoanalytischem Aspekt, indem sie ihre Protagonistin wie folgt sprechen lässt: “Ob man [...] versuchen sollte, in unseren blinden Fleck einzudringen [...]” (S. 140). Man könnte antizipierend auch sagen, dass Wolf mit “Störfall” eine Art Psychoanalyse en miniature betreibt, welche “in die verdrängten und unbewußten

Bereiche unserer Zivilisation wie jedes [E]inzelnen [einzudringen versucht, K.Ö.]” (Hilzinger, 1993:831).

Lachmann und Schahadat sehen die Partizipation als eine Strategie des “Weiterschreiben[s] [...], die der manifeste Text im Umgang mit dem Vorläufertext einsetzt” (1995:678). Eine solche Strategie verwendet Wolf auch, indem sie ihre Protagonistin versuchen lässt, das Verhalten der Menschen zu begründen, wobei ein Rekurs auf Freuds Trieblehre spürbar wird. Da die Gefahr, welcher Mensch und Natur ausgesetzt waren, von dem in der Erzählung nicht mit Namen genannten Kernkraftwerk Tschernobyl ausging, wird das Augenmerk der Ich-Erzählerin dabei ausschließlich auf die Wissenschaftler im Bereich der Technik gerichtet: Der Mensch hat Bedarf danach, starke Gefühle zu erleben und geliebt zu werden. Falls ihm dies nicht gelingt, sucht er nach Kompensation oder hält sich zur Neutralisierung seiner Bedürfnisse an ein Surrogat. Dieser an Freudschen Konzeption orientierte Gedanke wird für die Protagonistin zum Kriterium, mit dessen Hilfe sie “die ganze atemlos expandierende ungeheure technische Schöpfung [als, K.Ö.] Ersatz für Liebe” (S. 51) interpretiert, was jedoch nicht in Bezug auf alle Wissenschaftler zutreffen kann.

Die Protagonistin von “Störfall” ist eine ostdeutsche Schriftstellerin. Der Schauplatz der Handlung, richtiger gesagt der Erzählraum ist ihr Landhaus in Mecklenburg. Sie erfährt hier am 26. April 1986 durch Fernseh- und Radioberichte von der Reaktorhavarie von Tschernobyl und notiert daraufhin ihre Reflexionen, welche dadurch bei ihr ausgelöst werden. Zwischen dem Atomkraftwerkdesaster auf der fiktiven Ebene und dem von Tschernobyl bestehen Konvergenzen bezüglich Tageszeit, Tag, Jahr und Kontinent. Dabei ist bemerkenswert, dass die Protagonistin den Namen “Tschernobyl” trotz des starken Gegenwartsbezugs der Erzählung nicht über die Lippen bringt. Während sie wiederum bemerkenswerterweise die Wissenschaftler des Sozialismus möglichst vermeidet und alles über sie in allgemeinen Formulierungen belässt, fokussiert sie ihre ganze kritisch-befragende Aufmerksamkeit trotz der fehlenden Berührungspunkte auf die Wissenschaftler der Livermore Labore von ‘Star Wars’ und gibt dem Rezipienten bis auf deren Namen profunde Informationen: Sie sind im Vergleich mit den Wissenschaftlern des Sozialismus schlimmer dran. Sie brauchen nicht einmal ein Ersatzleben, obwohl sie in ihrem Laboratorium “ohne Frauen, ohne Kinder, ohne Freunde [sind, K.Ö.]” (S. 94). Ihre Arbeit ist einziges Vergnügen, “was sie kennen, ist ihre Maschine” (S. 95). Dass die Ich-Erzählerin die ganze Aufmerksamkeit des Rezipienten auf die Wissenschaftler von ‘Star Wars’ lenken will, lässt sich -übertragen auf Wolf- als Projektion einer Staatskünstlerin eines sozialistischen Staates lesen, der ein

Kernkraftdesaster die "Ideen von einer sozialen Utopie aufliegen läßt" (Fox, 1991:213). In diesem Fall fungiert die Intertextualität auch als Mimikry für den GAU, den die Wissenschaftler des Sozialismus in und mit Tschernobyl zu verantworten haben und der "die DDR-amtliche Meinung [...], in den sozialistischen Ländern liege »die Macht in den Händen von Menschen [widerlegt]" (Emmerich, 2000:315).

Die Partizipation an Freuds Triblehre, zunächst die Neigung zur Destruktion ist auch bei der Ich -Erzählerin zu beobachten- wenigstens auf verbaler Ebene: Als sie am Tag der Kernkraftwerkhavarie in ihrem Garten hantiert, lauten ihre in Form der erlebten Rede wiedergegebenen Gedanken über die Nachbarhühner, die keine Schuld an der Katastrophe tragen aber sie durch ihr häufigeres Auftauchen in ihrem Garten geärgert haben müssen: "Eure Eier, habe ich gedacht, schadenfroh, werdet ihr womöglich für euch behalten können." (S. 9f.) Und zu einer Pflanze spricht sie rabiatisch: "Dich [...] rotte ich aus." (S. 42) Außerdem scheint die Kernkraftwerkkatastrophe für die schriftstellernde Protagonistin ein attraktives Sujet zu werden, woran die Kohärenz von Schreib-Lust und Zerstörung im Freudschen Sinne zu erkennen ist. Die Wirkung dieser Katastrophe auf sie ist im tiefenpsychologischen Sinne nichts anderes als z.B. der Einfluss eines brennenden Waldes oder eines auf hoher See sinkenden Schiffes auf einen Kunstmaler. Diese auf latent-bewusster Schadenfreude basierende Attitüde der Protagonistin dem Kernkraftwerkdesaster (von Tschernobyl) gegenüber bleibt nicht verborgen. In dem Telefongespräch, das sie mit ihrer Freundin führt, heißt es:

"Ob ich übrigens auch an mir beobachte, daß irgendetwas in mir geil sei auf die bösen Nachrichten jede Stunde? Eine finstere Schadenfreude, gegen uns selbst gerichtet? (S. 83)

So nistet sich das Destruktive auch in der Sprache, dem einzigen Requisit der schriftstellernden Protagonistin ein. Sie und ihre Sprache "sind [also, K.Ö.] nicht nur Strahlenopfer, sie sind auch Täter" (Peitz, 1987). In Bezug auf den Destruktionstrieb stellt sich heraus, dass es zwischen dem Gehirn (des Wissenschaftlers) und der Sprache (des Schriftstellers) eine gewisse Analogie gibt. Wie mit seinem Gehirn muss man auch mit seiner Sprache aufmerksam umgehen. Denn "Worte können treffen, sogar zerstören wie Projektile" (S. 74). Aus der dichotomen Beschaffenheit des Menschen resultiert das "Doppelgesicht der Sprache" (S. 124). Die Sprache schafft einerseits die "Identität", welche Liebe involviert, andererseits kann sie "die Tötungshemmung gegen den anderssprechenden Artgenossen ab [...] bauen" (S. 123).

Die Partizipation an Freuds Triblehre, diesmal die Demonstration der Liebe, kann man an (ungenügenden) Warnungen der Protagonistin an die Adresse der Wissenschaftler vor für Mensch und Natur riskanten Taten erkennen, was in Wolfs Fall von

“Mitverantwortung” oder der Angst vor “Mitschuld” (S. 83) gesteuert wird. Sie versucht, den Liebestrieb demonstrativ zu verstärken, indem sie im Namen aller Schriftsteller gesteht- “wie es sich für Atomkraftgegner gehört” (Peitz, 1987) und bei Intellektuellen en vogue ist:

Nicht zuviel-zuwenig haben wir gesagt, und das Wenige zu zaghaft und zu spät. Und warum?
Aus banalen Gründen. Aus Unsicherheit. Aus Angst. Aus Mangel an Hoffnung.” (S. 92)

Es ist jedoch schade, dass die Autorin auch mit und in “Störfall” weiter dazu tendiert, vielleicht nicht “zuwenig” aber doch nicht genug, und vielleicht nicht “zaghaft” aber nicht mutig genug zu sagen, was sich bei ihr dezidiert bis zur Auflösung der DDR 1989 beobachten lässt.

4. “Transformation”

Lachmann und Schahadat präzisieren die Transformation als “Usurpation des fremden Textes” (1995: 681). Bei der Verwendung dieses intertextuellen Modells tendiert man dazu, “den früheren Text zu verbergen, ihn unkenntlich zu machen und den fremden Text als eigenen Text zu präsentieren” (Lachmann/Schahadat, 1995: 681).

Wie vorher expliziert wurde, überträgt Wolf Freuds Trieblehre nicht wortwörtlich in ihre Erzählung und in “Gänsefüßchen”, sondern in sinngemäßer Form. Das wird so elegant gemacht, dass ein Leser, der Freuds Trieblehre nicht in profundem Maße kennt, es gar nicht merkt. Aufgrund von Carl Sagans Zitat auf der ersten Seite als Motto und dessen auf der Seite 92 in Konjunktivform wiedergegebene Repetition kann nur ein psychologisch gebildeter Leser Freuds Trieblehre assoziieren. Selbst Sagans Worte bieten ja bereits eine Transformation an. Denn der Wissenschaftler substituiert die Liebe durch Erfindung-Liebe wie auch Erfindung können beim Menschen Freude und Glück hervorrufen-und ihn interessiert die Kohärenz zwischen beiden nicht mehr. Bei Sagan geht es eigentlich um die Unauflösbarkeit der Verbindung zwischen beiden Phänomenen, von der der Mensch sich nicht befreien kann. Trotzdem beschäftigt Wolf die fundamentale Frage, ob man den Menschen vom Destruktionstrieb befreien kann, was im folgenden Kapitel diskutiert wird.

5. “Tropik”

Lachmann und Schahadat erklären dieses dritte Model der Intertextualität als “Abwendung des Vorläufertextes” (1995: 682). Dabei wird der herangezogene Prätext abgewährt und gelöscht, so dass am Ende ein neuer Text, eine “Gegenschrift” Gestalt bekommt (Lachmann/Schahadat, 1995: 682).

Die Ich-Erzählerin von “Störfall” nimmt den den Menschen innewohnende

Destruktionstrieb nach der Kernkraftwerkhavarie (von Tschernobyl) enorm stark wahr. Die davon herrührende Schockwirkung bringt sie auch dahin, sich darüber Gedanken zu machen, ob und wie man die Menschen von der genuinen Destruktivität befreien kann, womit das Model "Tropik" seinen Anfang nimmt.

Wolfs Erzählung ist u.a. auch als "eine große Klage über den Verlust der Humanität in unserer technikbesessenen Welt" (Steinert, 1987) zu interpretieren. In diesem Rahmen beschuldigt die Protagonistin die Technik-Wissenschaftler überraschenderweise nicht aufgrund ihrer riskanten wissenschaftlichen Versuche sondern, wegen der täglichen Verrichtungen, die sie entweder nicht durchführen oder, falls sie zur Durchführung gezwungen sind, als "Zeitvergeudung" hinstellen. Auf ihrer Liste befinden sich interessanterweise ausschließlich solche Verrichtungen, die konventionell allgemein von Frauen ausgeübt werden, wie z. B.:

"Einen Säugling trockenlegen, kochen, einkaufen gehen, mit einem Kind auf dem Arm oder im Kinderwagen. Wäsche waschen, aufhängen, abnehmen, zusammenlegen, bügeln, ausbessern, Fußböden fegen, wischen, bohnen, staubsaugen. [...] Nähen, Stricken, Hökeln, Sticken. Geschirr abwaschen [...] Ein krankes Kind pflegen. Ihm Geschichten erfinden. Lieder singen." (S. 49 f.)

Hinter dieser Reflexion der Protagonistin, bei welcher der nach Freuds Konzept in allen Menschen existente Liebestrieb stark mitwirkt, verbirgt sich gewiss der Gedanke, dass die Wissenschaftler ihre für Mensch und Natur riskanten wissenschaftlichen Tätigkeiten revidieren würden, wenn sie in den menschlichen Alltag eingebunden wären und soziale Verpflichtungen hätten. Bemerkenswert ist auch, dass unter den genannten täglichen Verrichtungen jene dominieren, die Kinder betreffen. Offensichtlich glaubt die Protagonistin, selbst zweifache Mutter, dass die Verantwortung für Kinder dem Menschen hilft, den Grad der technischen Risiken richtig einzuschätzen. Dies demonstriert Wolf außerdem-wiederum bemerkenswert-ausgerechnet an einer männlichen Figur, die Prochnow heißt:

"Ihm kann keiner erzählen, daß die Menschheit erschaffen und verurteilt wurde, all die Mühen ihrer Entwicklung auf sich zu nehmen, all das zu ertragen, was sie ertragen mußte, um sich dann am Ende selbst zu vernichten. Das kann mir keiner erzählen, [...] Das soll glauben, wer keine Kinder hat. Ich habe drei Kinder." (S. 55 f.)

Freuds Trieblehre tangiert selbstverständlich beide Geschlechter. Zwar geht die Protagonistin als Frau mit sich selbstkritisch um-das wird an Sätzen wie "Und wie viele dieser Tätigkeiten sehe ich selbst als Zeitvergeudung an?" evident-und erklärt an einer Stelle, "daß den Frauen der Wille zur Zerstörung ebenso innewohnt wie den Männern" (Fox, 1991: 213), aber ihren verbalen Angriffen sind beinahe ausschließlich Männer

ausgesetzt.² Die Autorin hat nicht zufällig in dezidierter Weise aus –in der Einleitung genannten- Prätexten zitiert und sie zu modifizieren versucht, welche als “patriarchalisch” zu bezeichnen sind. Aber wo es um die Verhinderung technischer Havarien geht, verzichtet die Erzählerin auf die Männer und wendet sich den Frauen zu. In diesem Zusammenhang gewinnt an Bedeutung, dass sie am Tag der Katastrophe nur mit ihren Töchtern und ihrer Freundin Telefongespräche führt; es sind nämlich “ausnahmslos Frauen, vor denen die Erzählerin ihre Ängste, Zweifel, Mutmaßungen und Hoffnungen ausspricht” (Hörnigk, 1989: 225). Sie überlegt –und damit beginnt die Narration essayistische Konturen zu bekommen,

“ob verschiedene Abschnitte unseres Gehirns vielleicht aufeinander einwirken, dergestalt, daß einer Frau, die monatelang ihren Säugling stillt, eine Hemmung einer bestimmten Hirnpartie verbieten würde, mit Wort und Tat diejenigen neuen Techniken zu unterstützen, die ihre Milch vergiften können.” (S. 34 f.)

Mit dieser Überlegung, die darauf hinausläuft, mit den Destruktionstrieben der Menschen präventativ umzugehen, wird in nuce der imaginäre Versuch unternommen, die Determination von Freuds Trieblehre abzuwenden, wobei die Tropik ihre Kulmination erfährt.

Wolfs Erzählung basiert auf zwei Erzählsträngen, welche einen einzigen Tag fixieren und eo ipso die tagebuchartige Form derselben legitimieren. Der erste und zwar “authentische” (Steinert, 1987) Erzählstrang thematisiert in Form der “rückschauende [n] Reflexion” (Jöger, 1987) die atomare Havarie des (nicht mit Namen genannten) Kraftwerks Tschernobyl im April 1986, der zweite “fiktive” (Steinert, 1987) dagegen die Gehirnoperation des Bruders der Ich-Erzählerin. (In diese Erzählebenen als Episode integriert sind noch Erinnerungen an den Zweiten Weltkrieg, die Reflexionen und Phantasien der Ich-Erzählerin über die Evolution des Menschen sowie die Telefongespräche mit ihren Töchtern und einer Freundin, ihre häuslichen Tätigkeiten und ihre Tätigkeiten im Garten am Tag der Katastrophe.) Mit Bezug auf den Titel der Erzählung bildet die Gehirnoperation des Bruders einen anderen “Störfall”. Auf den ersten Blick kann dem Leser das thematische Verhältnis zwischen beiden Erzählebenen divergent vorkommen. Nach der Rezeption der Gesamtlektüre kann er jedoch zwischen

². Eine ähnliche als “feministisch” zu bezeichnende Attitüde ist auch bei Wolf zu konstatieren: Bereits im Dezember 1981 erklärte sie: “An den Forschungen für die Waffen unserer Zeit, an der Entwicklung der Technik für sie, an der Planung ihres Einsatzes und an der Befehlsgewalt über sie hat keine einzige Frau Anteil.” (Wittstock, 1987) Vier Monate später jedoch passierte etwas, was ihre Behauptung widerlegte. Nämlich Premierministerin Margaret Thatcher “ließ -wie ihre Gegner meinten, zur Wahrung des persönlichen Prestiges- die britische Flotte gen (sic) Falkland auslaufen” (Wittstock, 1987).

beiden, auch im Sinne der Tropik, gewiss eine große Konvergenz konstatieren, welche Wolfs feministische Raffinesse und ihre Aversion gegen Freuds Triblehre ans Tageslicht treten lässt. Denn die Ich-Erzählerin hat keine Schwester, ausgerechnet einen Bruder. Dieser Bruder ist nicht aus reinem Zufall Physiker von Beruf. Und er ist nicht aus purem Zufall gehirnkrank. Denn das Gehirn ist u.a. als Ort des Denkens, das relevanteste Organ des Menschen und das wichtigste Requisit des Wissenschaftlers. In Bezug auf Tschernobyl und Wolfs Erzählung vergrößert sich seine Relevanz, “weil dieses Desaster seinen Ursprung im menschlichen Gehirn hat” (Baumer, 1996: 82). Und zu allem Überfluss wird der Bruder fünf Tage nach der Tschernobylhavarie operiert-“[d]ie monologisch reflektierten Nachrichten eines Tages” (Baumer, 1996: 84) umfassen also die beiden Fälle. Unter diesen Gesichtspunkten fungiert der Bruder in den Augen der Schwester als Exempel für Wissenschaftler, auf deren Krankhaftigkeit und eo ipso auch auf deren Behandlungsbedürftigkeit die Autorin (Wolf) hinweisen möchte. Entsprechend kann die Gehirnoperation des Bruders als Versuch der Ich-Erzählerin (Wolf) betrachtet werden, den Wissenschaftler vom Destruktionstrieb zu befreien, womit Freuds Triblehre widerlegt wäre. Da “der tödlich erkrankte Bruder [...] zu den Mittätern an der ‘Krankheit der Zeit’ [gehört]” (Gosau, 1990: 87) und eine Operation als erforderlich angesehen wird, kann dessen Gehirnoperation auf der anderen Seite auch als eine latent-unbewusste Rache an den Wissenschaftlern interpretiert werden. Dies jedoch wäre wiederum auf den Destruktionstrieb der Ich-Erzählerin (Wolfs) zurückzuführen. Hinzu kommt die sprachliche Bestrafung: Wolf lässt den Bruder nämlich nie zu Wort kommen und ihn nur zum stummen Dialogpartner der Schwester werden. Dadurch konstituiert die Autorin neben einem Handlungs-Erzählraum (das Landhaus der Schwester in Mecklenburg) einen Stimmungsraum (Operationssal). In der Attitüde der Protagonistin ihrem Bruder gegenüber sind also die zwei Grundtriebe zu diagnostizieren: Einerseits macht sie sich um den ‘geliebten’ aber antipodischen Bruder Sorgen, andererseits bestraft sie ihn durch ein Sprechverbot, was die Autorin noch durch einen medizinischen Eingriff in das Gehirn verstärkt.

Als Fazit kann gesagt werden, dass die Autorin von Freuds Triblehre nicht loskommt, was sie auch unternehmen mag. Je mehr sie sich gegen den Destruktionstrieb wendet, um so stärker verwickelt sie sich in ihn, was sich auch an der zweiteiligen Aufgliederung der Erzählung strukturell ablesen lässt. Die zwei Erzählebenen, welche dank ihrer antipodischen Handlungsfülle den Rezipienten vor Monotonie bewahren und deren wechselseitigen Einschübe in das Handlungsgefüge ein eklantes Beispiel für “das retardierende Moment” sind, demonstrieren nämlich die Doppelnatur des Menschen, die

sich auch auf Doppelseitigkeit der von demselben betriebenen Wissenschaft überträgt: Während es sich auf der ersten Ebene um “die zerstörende Kraft der unbeherrschten Technik” handelt, geht es auf der zweiten dagegen –da der Bruder dank der Operation wieder gesund wird- um “die potentiell lebensbewahrende [Kraft, K.Ö.], hier der chirurgischen Technik” (Ziller, 1992: 357). Dies alles weist auch auf die gelungene Inhalt-Form-Kontinuität der Erzählung hin.

6. Schluss

Christa Wolf hat in ihrer Erzählung “Störfall. Nachrichten eines Tages”, für deren Niederschrift das Kernkraftdesaster von Tschernobyl am 26. April 1986 den Grundimpuls gab, von allen in der Einleitung erwähnten drei Modellen der Intertextualität “Partizipation”, “Transformation” und “Tropik” Gebrauch gemacht. Es ist üblich, dass in einem einzigen Werk alle drei Modelle verwendet werden. Wichtig dabei ist jedoch “die Dominanz des einen oder anderen Modells” (Lachmann/Schahadat, 1995: 684). In “Störfall” dominiert offenkundig die “Tropik”. Logischerweise muss so die Funktion der Tropik, nämlich “Abwehren”, auch die eigentliche Aufgabe der Intertextualität in “Störfall” sein, was auch Wolfs Intention entspricht. Und ihre Intention ist es, die Menschen –eigentlich die Männer- von dem von Freud diagnostizierten Destruktionstrieb befreien zu helfen. Da sie –vom Tschernobyldesaster ausgehend- dank selektiver Wahrnehmung alle destruktiven, Mensch und Natur bedrohenden Taten den Männern zuschreibt und sich für eine mögliche Rettung der Welt ausschließlich auf die Frauen verlässt, lässt sich bei ihr eine evident feministische Position konstatieren. Die Autorin glaubt gewiss “an die Möglichkeit, die Welt durch Denkens- und Handlungsweisen, die traditionell als >weiblich< bezeichnet worden sind, ändern zu können” (Fox, 1991:213). Als Prämisse dafür müsste sie aber die Technik der “Tropik” erfolgreich einsetzen, was jedoch im ganzen Verlauf der Erzählung nicht der Fall ist. Zwar kann man “Störfall” u.a. auch als den Versuch sehen, “der abendländischen Ästhetik der Herrschaft, des Schreckens und der Vernichtung den Entwurf einer Ästhetik des Widerstands entgegenzusetzen” (Hilzinger, 1993: 831), aber dabei geht die Protagonistin mit dem Destruktionstrieb (der Männer) paradoxerweise selbst destruktiv um. Somit büßt sie ihre Appell- und Suggestionskraft ein. Im Endeffekt ist “Störfall” (wiederum paradoxerweise gegen Wolfs Intention) nicht anderes als ein schlagender Beweis für die antagonistische Beschaffenheit des Menschen und damit auch der Unwiderlegbarkeit von Freuds Trieblehre, was sich auch an der dichotomen Struktur der Erzählung ablesen lässt. Parallel dazu lässt sich sagen, dass Wolf in ihrer Erzählung eher –ihre Intention konterkarierend-

an Freuds Trieblehre partizipiert und dieselbe transformiert. Der überwiegende Gebrauch der Modelle "Partizipation" und "Transformation" bestimmt die eigentliche Funktion der Intertextualität bezüglich Freuds Trieblehre in Wolfs Erzählung: Sie dient zur Konstruktion der selbstkritischen Subjektivität. Da diese Subjektivität am Ende durch die dank der "wechselnde[n] Erzählperspektive" zwischen zwei Erzählebenen erreichte "erzählerische Distanz" (Hörnigk, 1989: 223) mehr gestärkt als aufgelöst wird, ist "Störfall" zu den Beispielen der literarischen Moderne zu zählen.

Wolf konnte in ihrer Erzählung die Technik der "Tropik" nicht erfolgreich einsetzen. Aber man muss zugeben, dass die Autorin doch definitiv erfolgreich war, falls man Gerhard Köpfs Behauptung "Überleben wird [...], der noch aus jeder Katastrophe eine Geschichte machen kann –wenn möglich mehrere" (Lilienthal, 1989: 271) als Kriterium nimmt: Wolf hat mit ihrer Erzählung als Schriftstellerin de facto (zusätzliche) Überlebenschancen erlangt. Denn "Störfall. Nachrichten eines Tages" avancierte zum Bestseller des Jahres 1987

LITERATUR

- Baumer, F. (1996). **Köpfe des 20. Jahrhunderts. Christa Wolf**. Berlin: Morgenbuch.
- Emmerich, W. (2000). **Kleine Literaturgeschichte der DDR**. Berlin: Aufbau.
- Freud, S. (1972). **Abri der Psychoanalyse. Das Unbehagen in der Kultur**. Frankfurt am Main: Fischer.
- Fox, T.C. (1991). Feministische Revisionen. Christa Wolfs *Störfall*. In: **Spätmoderne und Postmoderne. Beiträge zur deutschsprachigen Gegenwartsliteratur**. Herausgegeben v. Paul Michael Lützel. Frankfurt am Main: Fischer. 211-223.
- Gosau, F.M. (1990). Am Ende angekommen. Zu Christa Wolfs Erzählungen *Störfall*, *Sommerstück* und *Was bleibt*. In: **Litaratur für Leser**, H.2. 84-93.
- Götze, K.H. (1987). Die friedliche Nutzung eines Störfalls. Christa Wolfs Bericht über ihren Tschernobyl-Tag. In: **Frankfurter Rundschau**, 16.5..
- Heilmann, I. (1998). **Günter Grass und John Irving. Eine transatlantische Intertextualitätsstudie**. Herausgegeben v. Volker Neuhaus. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Hilzinger, S. (1993). Christa Wolf. In: **Deutsche Dichter. Leben und Werk deutschsprachiger Autoren vom Mittelalter bis zur Gegenwart**, Herausgegeben v. Gunter E. Grimm und Frank Rainer Max: Reclam, 827-831.
- Hörnigk, T. (1989). **Christa Wolf**. Göttingen: Steidl.
- Jäger, M. (1987). Christa Wolf: Störfall. Nachrichten eines Tages-Tschernobyl. "Das Herz der Finsternis. In: Deutsches **Allgemeines Sonntagsblatt**, 19.4..

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2003 13 (1)

- Lachmann, R. Und Schahadat, S. (1995). Intertextualität. In: **Literaturwissenschaft. Ein Grundkurs**. Herausgegeben v. Helmut Brackert und Jörn Stückrath, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt. 677-686.
- Lilienthal, V. (1989). Irrlichter aus dem Dunkel der Zukunft. Zur neueren deutschen Katastrophenliteratur. In: **Pluralismus und Postmodernismus**. Herausgegeben v. Helmut Kreuzer, Frankfurt am Main: Peter Lang, 257-296.
- Nünning, A. (2001). **Metzler Lexikon. Literatur-und Kulturtheorie**. Stuttgart-Weimar: J.B. Metzler.
- Peitz, C. (1987). Verstrahlte Prosa. Christa Wolfs Tschernobyl-Erzählung "Störfall". In: **Die Tageszeitung**, 24.4..
- Rothmann, K. (1979). (Hg.). **Anleitung zur Abfassung literaturwissenschaftlicher Arbeiten**. Stuttgart: Reclam.
- Schnell, R. (1993). **Geschichte der deutschsprachigen Literatur seit 1945**. Stuttgart-Weimar: J.B. Metzler.
- Steinert, H. (1987). Vom Schrecken zur Klage. Erzählung, Report und Essay mischen sich. In: **Kölner Stadt-Anzeiger**, 30.4..
- Wahrig, G. (1997). **Deutsches Wörterbuch**. Gütersloh: Bertelsmann Lexikon Verlag.
- Wittstock, U. (1987). Christa Wolf und der fremde, unbekannte Gott. Zwei Bücher der DDR-Schriftstellerin und ein Essayband über sie. In: **Frankfurter Allgemeine Zeitung**, 14.4..
- Wolf, C. (1996). Störfall. Nachrichten eines Tages. München: dtv.
- Zima, P.V. (2000). Zitat-Intertextualität. Zum Funktionswandel des literarischen Zitats zwischen Moderne und Postmoderne. In: **Instrument Zitat**, Herausgegeben v. Klaus Beekman, Amsterdam-Atlanta: Ropodí. 297-326.
- Ziller, U. (1992). Christa Wolf: Störfall. Nachrichten eines Tages. In: **Erzählen, Erinnern. Deutsche Prosa der Gegenwart. Interpretationen**. Herausgegeben v. Herbert Kaiser und Gerhard Köpf, Frankfurt am Main: Moritz Diesterweg. 354-371.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 115-136, ELAZIĞ-2003

ŞİİR SANATINDA İMAJIN YERİ-ÖNEMİ VE BUNUN CEMAL SÜREYA'NIN ŞİİR DÜNYASINA UYGULANMASI

*The Place - Importance of Image at Poetry and the Application of
this to the Cemal Süreya's Poetic World*

Tarık ÖZCAN

Fırat Üniversitesi Fen Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-ELAZIĞ

tozcan@firat.edu.tr

Özet

Geleneksel ve çağdaş Türk şiirinde imajın önemli bir yerinin olduğunu biliyoruz. Türk şiirinde önemli bir yeri olan imaj konusunda bugüne kadar bir sınıflandırmanın yapılmamış olması bu konudaki çalışmaların dağınık kalmasına sebep olmuştur.

Bu çalışmamızda, imajın sınıflandırılmasıyla ilgili önceki çalışmalardan da faydalanarak yapısal bir sınıflandırmanın yanı sıra tematik bir sınıflandırmanın da olması gerektiği sonucuna ulaştık. Böyle bir uygulamanın imaj incelemesindeki problemlerin büyük kısmını ortadan kaldıracığını göstermek için de imajist bir şair olan Cemal Süreya'nın şiiri üzerine bir imaj incelemesi yaptık. Araştırmamız, imajlarla ilgili yaptığımız sınıflandırmanın konuyla ilgili bütün sorulara cevap verdiğini göstermesi bakımından önemli olduğu gibi, Cemal Süreya'nın güçlü şair kişiliğinin oluşumunda zekâya ve ruha ait imajların rolünü göstermesi bakımından da önemlidir.

Anahtar kelimeler: Şiirde imajın yeri, İkinci Yeni, Cemal Süreya'nın imaj dünyası

Abstract

We know that image takes important place in conventional and contemporary Turkish poetry. So far no classification has been made about image which takes an important place in Turkish poetry, so it has caused the studies on this subject remained separate.

Making use of former studios related with the classificaton of image; in this study, we have reached a conclusion that there has to be structural classification as well as thematic classification . In order to show that an application like that will eradicate most of the problem about image survey, we held a survey on Cemal Süreya's poetry who is an imajist poet. Our research is important from the point of view of showing the classification we held related with images answered all questions about the subject, however, it is also important from the point of view of showing the role of intellectual and psychological image at formation of Cemal Süreya's strong poetic personality.

Key Words: The place of image at poetry, İkinci Yeni, Cemal Süreya's image world.

1. Şiir Sanatında İmajın Yeri ve İmaj Nedir ?

Şiir sanatı günlük dilin yüceltilmesi gayesini taşır. Bunun için şair, şuarsuz sayıklamayı cümle nehirlerine, kelime kanallarına kadar düzenleyen kişidir. Bir dil mimarı olan şair, şiir evini kurarken günlük dil içerisinde bir takım seçmeler yapmasının yanı sıra kelime kombinasyonları vasıtasıyla şiirini arındırma ve süsleme işine girişir. Şairin çift cepheli olan bu çalışmasındaki hedefi: şiirini kristalize etmek ve tefsire müsait bir hale getirmektir. Sanatın her şubesinde olduğu gibi şairin, şiir sahasında da muhayyilenin anlam ve yorum cephesini besleyen imajdan bu tür bir çalışma anında kaçınması mümkün değildir. Şiir, sadece imaja dayanmaz. Ancak imajsız şiir de şiir olmaz. İmaj, dilin günlük düzeni içerisinde ona söz olma vasfını kazandıran en önemli unsurdur. Sanatın büyüğü dünyasında yer alan güçlü şairlerin mutlaka güçlü bir imaj dünyası vardır.

Bu çalışmada imaj üzerinde durmamızın sebebi: İmajın sınıflandırılmasında karşılaştığımız problemlerden kaynaklanmaktadır. Çalışmamızda imajla ilgili yaptığımız sınıflandırmanın gerekçeleri üzerinde durmak istiyorum.Yaptığımız araştırmalar, birçok eserde imajın sadece tanım düzeyinde kaldığını –bu tanımlar arasında bir bütünlük söz konusu değildir- ve büyük bir kısmında da dar bir sınıflandırmaya tabi tutulduğunu göstermektedir. Potebnya imajı; “aşkın fiziksel bir forma bürünmesi”(Todorov 1995, s.66) olarak tanımlarken; psikoloji ilmi; “bir şeyin insan zihnindeki temsili (yeniden yaratılmış bir sureti), bir hatırası, geçmişe ait bir duygu ve düşüncenin izi (Wellek,Warren 1983, s.248); Perrine ise, imajı “duyuyla edinilen deneyimin dil aracılığıyla sunulması”(Aksan 1993, s.30) olarak tanımlamaktadır.

İmajın tanımında gördüğümüz belirsizliği onun sınıflandırılmasında da görmekteyiz. Ancak Bachelard’ın belirttiği gibi: “şiiresel imgenin yer aldığı dize ya da dörtlüğü, bir mekân-çözümleme (topo-analyse) aracılığıyla incelerken, bilimsel incelemenin gerektirdiği sınıflamaya tabi tutmak çözümlemenin yolunu kolaylaştıracağı için” (Aktaş 1996, s.19) incelememizde mevcut olan sınıflandırmalardan bahsederek, daha sonra çalışmamızda takip ettiğimiz sınıflandırmayı tercih ediş sebeplerimiz üzerinde duracağız.

Günümüz edebiyat araştırmalarında imaj konusundaki en büyük problemlerden birisi neyin imaj olup olmadığıdır. Araştırmamızın bu yönünü Engin Uzmen’in makalesinden hareketle çözmeye çalışacağız :

1. Teşbihler, mecazlar, istiareler, cinaslar veya diğer kelime oyunları,
2. Şahıslandırmalar ve yarı şahıslandırmalar ki bunlar soyut bir fikrin, beraber kullanıldığı fiildeki bedeni hareketin tesiriyle adeta kişilik kazanmasıdır,
3. Atıflar.

İlgili araştırmacının şiir imajları dışında dram imajı olarak sınıflandırdığı aşağıdaki imajları da şiir imajları sınıflandırmasına katabiliriz :

4. Muhtelif fikirleri eser içinde sürdüren ve bu fikirleri icabında daha genişleten bazı kelimelerin tekrar tekrar kullanılması,
5. Önemli olan ya da sonradan önem kazanan bazı sıfatlar,
6. Tarih ve coğrafya bakımından vak'aların geçtiği yerler ve yabancı ve uzak yerlere ait özel isimlerin kullanılması,
7. Sembolik bir şahıs
8. Bazı madde veya eşyaların manevi bazı mefhumları ifade edecek şekilde kullanılmaları. (Uzmen 1967, ss.41-83).

Bunlara ayrıca şunları da ilave edebiliriz:

1. Alışılmamış Bağdaştırmalar,
2. Yan anlamdan yararlanma,
3. Duygu değerine sahip kelimelerin kullanılması,
4. Uzak çağrışımlara yol açacak kelimelerin kullanılması,
5. Karşılaştırmalar,
6. Eşadlı ve çokanlamlı kelimelerden yararlanma,
7. Ad aktarması. Bir kavramın bağıntılı olduğu bir başka kelimeyle anlatılması.
8. Sinestezi: Duyusal algılamanın birbirleriyle karıştırılarak anlamın yaygınlaştırılması ve zenginleştirilmesi amacıyla yapılır.,
9. İnsana ait organ adlarının kullanımı yoluyla ilgili organların, şiir tarihi içerisindeki geleneksel anlam bağlarından faydalanmak,
10. Hayvan sembolizminden faydalanmak, (çeşitli çağrışımlara açık bir rolü olmalı.),
11. Soyutun somutlaştırılması veya somutun soyutlaştırılması.

Yukarıdakilerin yanı sıra sayılacak bir çok unsurun imaj yaratma gücü vardır.

Özdemir İnce'nin imajla ilgili aşağıdaki soruları kayda değerdir :

1. Sözcük, incelenen metinde geçen nesneden başka bir nesneyi işaret ediyor mu ? Ya da benzetme yapılması, benzeyen ve benzetilen nesne arasında yeterli uzaklık var mı ?
2. Bu sözcük, bir benzetme ya da bitişiklik (contiguite) ilişkisiyle işaret ettiği nesneyle birleşmiş midir ? (Bitişiklik, parça-bütün, bütün- parça ilişkisidir) (İnce 1992, s.62).

Ancak bu iki maddenin imajların tümünü izah etmek için yeterli olamayacağına inanmaktayız. İmajı, sadece dil aracılığıyla nesnenin zihinde yaratılan görüntüsü olarak tanımlamak yanlış olur. Çünkü görme duyusuna hitap etmeyen imajların varlığını da biliyoruz. İmajlar, psikolojik bir intiba uyandırmak amacıyla yapılabileceği gibi, şairle okuyucu arasında manevi bir bağ kurmak amacını da taşıyabilir. Yine muhtevaya bir derinlik kazandırarak farklı çağrışımlar aracılığıyla şiirin iç ikliminde duygusal bir atmosfer oluşturmak amacıyla da yapılabilir. Böylece gizlin, şiirin tümüne yayılması,

anlamın zenginleşmesi ve kendi içinde çoğalması sağlanır. Nihayetinde, “imaj, muhayyileyi tahrik etmelidir.”(Uzmen 1967, s.43). İmaj, okuyucuya bir fikri telkin edebileceği gibi, bir duygunun okuyucunun ruhsal dünyasında dal budak salmasına da yol açabilmelidir. Aklımıza imajın sınırı nedir, sorusu gelebilir ? İmajın sınırı şairin yaratıcı gücünün ve okuyucu muhayyilesinin sınırlarıdır. “İmajların yayılma alanında görünenin ötesindeki derin ve evrensel birliğe ulaşma ve onu çözümüleme arzusu da vardır.” (Korkmaz 2002, s.280).

İmaj, bir kelimenin şiir içerisinde farklı yerlerde tekrarlanması şeklinde görülebileceği gibi, en az iki kelimeyle yapılmış alışılmamış bağdaştırma şeklinde, mısra ve kıta halinde veya şiirin bütününe kapsayacak bir biçimde de görülebilir.

Bir yazınsal yaratı olan imajın sınıflandırılmasına gelince bu konuda da birbirinden farklı sınıflandırmalarla karşılaşmaktayız. Vladimir Prop imajı “dişil imge” ve “eril imge” (Todorov 1995,s.212) şeklinde ikiye ayırırken; Rene Wellek-Augustin Warren ikilisi “görme, tatma, dokunma, işitme ve koklama duyularına ait imajların yanı sıra; sıcaklık, soğukluk ve basınç imajlarının varlığından da bahsetmektedirler. Aynı eserde hareketsizlik (statik) ve hareketlilik (kinetic yahut dinamik) imajlarıyla birlikte anlayış kabiliyeti yeterli olan her okuyucunun aynı şekilde hayalinde canlandıracağı “bağlı” imajlar ve insandan insana ayrılıklar gösteren “serbest” imajların varlığına da işaret edilmektedir.” (Wellek, Warren 1983,s.249). Henry Wells, 1924’te yayınladığı Poetic Imagery adlı eserinde imajları, hayallerin mahiyetine ve yoğunluk derecelerine göre en basitten en hayalî ve impresyonistik olana doğru süsleyici imajlar, batık imajlar, şiddetli imajlar, radikal imajlar, yoğun imajlar, geniş veya yaygın imajlar, coşkun veya zengin imajlar şeklinde sınıflandırmaktadır. Wells’in, değerlendirici olmaktan ziyade tarif edici olan bu imaj anlayışı, hayallerin mahiyetlerine ve yoğunluk derecelerine göre değerlendirilmelerinin mümkün olmadığı iddia edilerek eleştirilmektedir.(Wellek, Warren 1983,s.273). Kaldı ki Wells, bu imajlarının özelliklerini açıklarken kullandığı kriterlerinin bir kısmı yapısal bir özellik arz ederken, bir kısmı da tematik özellikler taşımaktadır. Bu da bir sınıflandırmada olması gereken değerlendirme ölçülerinin birliği ilkesine ters düşmektedir.

Bachelard, muhayyilenin hakimiyeti altında, imajları ilgilerine göre, ateş, hava, su ve toprak olmak üzere dört temel maddenin hakimiyeti altında sınıflamanın mümkün olduğunu söyler. Ancak bütün imajları, bu sınıflama içerisinde incelemenin mümkün olmadığını gören Bachelard, söz konusu maddi imajlara “dinamik muhayyile” olarak adlandırdığı bir başka muhayyile çeşidini eklemek zorunluluğunu duyar. Böylece o imajları maddi ve dinamik olmak üzere ikiye ayırır ve bunları arz ettikleri özelliklere göre

çözümlemeye çalışır (Aktaş 1986,s.150). Şerif Aktaş ise dilin geleneğine yerleşmiş “geleneksel” imajlar ve “yeni-orijinal” imajlar şeklinde bir sınıflandırmayı uygun görmektedir (Aktaş 1986, s.17). Oktay Rifat ise, kimi yazarların imgeyi (imajı) dış ve iç imge olmak üzere ikiye ayırdıklarını söyleyerek dış imgelerin (imajların) istenirse akıl diline çevrilebileceğini; iç imgelerin kökünü her tür toplumun kolektif bilinçaltında, daha derinlerde anlamları değişmeyen ağaç, su, toprak, güneş gibi simgelerde aramak gerektiğini (Rifat,1992, s.239) belirtmektedir.

Yukarıdaki sınıflandırmalardan ve tecrübelerimizden hareket ederek sınıflandırmadaki dağınıklığı önlemek amacıyla imajın ayrıca tematik bir değerlendirmeye tabi tutulmasının sağlıklı olacağı kanaatindeyiz. Örneğin: aşk imajı, ölüm imajı, aydınlık-karanlık imajları, tabiat imajı, su imajı, ayna imajı, insan imajı v.b.

Buraya kadar anlattıklarımızın rehberliğinde aşağıdaki şekilde yapılacak bir imaj sınıflandırmasının bu konudaki eksikliği en aza indireceğine inanmaktayız :

- 1.İmajın tematik bir değerlendirmeye tabi tutulması*,
- 2.Özgün ya da geleneksel olup olmadığının gerekçeleriyle birlikte açıklanması,
3. Zekâyaya mı (imajın dansı ve ışığı kucaklaması), ruha mı (imajın labirente ve karanlığa girmesi) hitap ettiği ?
4. Statik mi, dinamik mi olduğunun izahı ?
5. Duyular alanından hangisine hitap ettiği,
6. Teşbih, istiare, alışılmamış bağdaştırma, şahıslandırma, ad aktarması, yineleme vb.nden hangisiyle yapıldığı .

Böylece, gerek tematik gerekse yapısal bakımdan bir değerlendirmeye tabi tutulan imaj, daha sağlıklı ve kapsamlı bir biçimde çözümlenecektir.

2. Cemal Süreya'nın İmaj Dünyası Üzerine Bir Çözümleme

Türk şiirinde Garip hareketiyle büyük bir düşüşü yaşayan imaj, İkinci Yeni şairlerinin çalışmalarıyla birlikte güçlü bir sıçrama yapmıştır. İkinci Yeni şiir hareketinin Türk şiir ikliminde imaj anlayışı bakımından önemli bir yeri vardır. Hatta bu dönem şairlerine imajist şairler denilmektedir. İmajın şiirde en önemli unsur haline getirildiği İkinci Yeni şiirinde imajın emperyalist bir tavır takındığını da görmekteyiz. İlhan Berk'in “Galile Denizi, Mısırkalyoniğne, Otağ, Çivi Yazısı kitaplarıyla Oktay Rifat'ın Perçemli Sokak isimli şiir kitabında şuursuz sayıklama şeklinde arka arkaya sıralanan imajlar, kanserojen bir nitelik taşımaktadır. Şiirin en ücra köşelerine kadar yayılan imaj, alışılmış

* Tematik sınıflandırmayı Engin Uzman, “Edebi Tenkitte İmaj İncelemesinin Yeri ve Bu Metodun, Shakespeare'nin Romeo ile Juliet Oyununa Uygulanması” (bkz.: Kaynaklar) isimli çalışmasında yapmıştır.

anlamı değiştirerek kendi içerisinde bir anlamlar anarşisi şekline dönüşür. Bu, bir yönüyle şiirde anlam zenginliğinden daha çok anlamsızlığa yol açarak Türk şiirini çıkmaza götürürken, diğer bir yönüyle de şiirin krize dönüştüğü ve kilitlendiği kaotik bir ortama yol açar.

İkinci Yeni şiirinin önemli bir temsilcisi olan Cemal Süreya'nın imaj dünyasında bu türlü bir sıfırlanmayı göremeyiz. Çünkü onun şiir ikliminde otomat biçimde gelen imajlara yer verilmemiştir. Enis Batur'un belirttiği gibi: "Cemal Süreya, İkinci Yeni şairi olarak anılan şiir hareketi içerisinde imge (imaj) duyarlılığıyla diğer şairlerden ayrılır. O, imge (imaj) çatısını dağıtmadan aktüel konularda açık seçik söz kurmuştur. Aynı zamanda imgeleri (imaj) kullanımındaki geometrik çizgiyle onlardan ayrılır (Batur 1993, s.84). Doğrudan doğruya şairin ferdi bilinçaltından gelen duygusal patlamaların şuurlu bir biçimde mısraın dünyasına taşınması anlayışı vardır. İkinci Yeni şiirinin en fonksiyonel imajlarını onun şiirinde görürüz. Sezai Karakoç'un ifadesiyle: "Şiirini ve evrenini jestle tanımlayan Cemal, bu tür bir şiiri, asil görünüş ve zarif gerilişlerin kurtardığını biliyor. Jestin saf sanatları olan dans ve baleden, tiyatrodan faydalanıyor." (Perinçek, Duruel 1995, s.142). Bunun için imajları özgün olmanın yanı sıra imaj mimarisine uygun bir biçimde kurulmuştur. İmajlarını tema bakımından bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda aşağıdaki başlıklara ayırabiliriz.

2.1. Kadın İmajları

Anne ve Sevgili Kadın İmajları

Cemal Süreya'nın şiiri kadın merkezli bir şiirdir. Bir çok şairde olduğu gibi Cemal Süreya'da da kadın imajı çok genç yaşta kaybedilen anne kadın motifi şeklindedir. Cinsel içerikli imajlarında bile kadın daha çok koruyucu kimliğiyle karşımıza çıkarılır :

Birden ısırtığı badem şekeri
İç kaslarıyla uçar biri
Yüz kez yırtılmıştır gömleğim
Doksan dokuz kez de dikildi

(Karne, Uçurumda Açan, s.180)*

Yüz kez yırtılan gömleğin doksan dokuz kez dikilmesinde sevgili kadının anne rolünü üstlenmesi söz konusudur. Kadın cinsel obje olmaktan çıkarılarak anneye ait bir görevin sadeliğinde verilmiştir. İlk iki mısradaki bir eylem adı olan "ısırtmak" somut bir nesne olan "badem şekeri"yle tatma duyusunun sınırları içerisinde birleştirilmiştir.

* Cemal Süreya'ya ait imaj incelemesinde şairin bütün şiirlerini topladığı "Sevda Sözleri" isimli kitabı esas alınmıştır (bkz.: Kaynaklar).

Böylece zekâyaya dayalı ve özgün bir imaj icat edilmiştir. Badem şekerinin beyazlığı imaja ışık unsurunu katarak dilin dibine inmesini engelliyor. Bir eylemle birlikte kullanılan imajsa dinamik olma vasfını kazanırken benzeyen ve benzetilenin birlikte kullanılmasıyla da teşbih olma özelliğini elde ediyor. “Kendi açıklamasına göre, düğmesini diken kadınla evlenmiştir. Evliliğin kadını, erotik öğelerden yalıtır. Birlikteliğini “anne”lik işleviyle açıklar ya da kendisine özen gösteren kadınla, kendisinde tamamlanmamış “anne işlevi” nedeniyle birlik olur. “Anne”, doğal ki, burada, yapıcı, onarıcı, koruyucu olandır.”(Erdost 1994, s.61).“Yüz kez yırtılmıştır gömleğim” mısraında da kolektif bilinçaltından gelen Yusuf’un gömleğinin Züleyha tarafından yırtılmasına bir atıf vardır. Böylece imaj, ferdi hüviyetini yitirerek geleneksel imaj olmaktadır. “Doksan dokuz kez de dikildi” mısraıyla anne motifiyle birleştirilen “yırtılma” ve “dikilme” eylemleri, özne fikrine bağlanmış ve imajın kompozisyonu tamamlanmıştır.

Aynı anne ve sevgili kadın imajını bir çok şiirinde görmemiz mümkündür:

Saat çini vurdu birden : piriççe
Ben gittim bembeyaz uykusuzluktan
Kasketimi eğip üstüne acılarımın
Sen yüzüne sürgün olduğum kadın
Karanlık her sokaktaydın gizli her köşedeydin
Bir çocuk boyuna bir suyu söylerdi : Mavi
Birtakım genç anneleri uzatırdı bir keman
Sen tutar kendini incecik sevdirdirdin (Ülke, Göçebe, ss. 48-49)

Şiir boyunca anne ve sevgili kadın imajları iç içe işlenmiştir. “Bembeyaz uykusuzluk” imajıyla uykusuz bedeninin beyaza dönüşen şekliyle acının üstüne eğilme ya da acıyı öznenin kendi içerisinde hissetmesi ve başkasına hissettirmemesi pozisyonu birleştirilerek özgün bir imaj olma vasfı kazandırılıyor. “Bembeyaz uykusuzluk” alışılmamış bağdaştırmasıyla yapılan imaj soyutun kapısını zorlayarak zekâyaya yönelmektedir. Arkasından gelen “kasketimi eğip üstüne acılarımın” mısraıyla da birinci mısra “bembeyaz uykusuzluk” tamlaması şeklinde karşımıza çıkan imaj, ikincisinde bir mısra kapsayacak genişliğe ulaşırken “acı”yla birlikte labirente iner ve buluş bakımından özgünleşerek menşe bakımından ferdileşir. “Sen yüzüne sürgün olduğum kadın” mısraıyla da imajın dünyasındaki özgünlük zirveye ulaşır. “Sürgün olmak” fiili, “yüzüne” nesnesine bağlanarak öznenin nesneden uzaklaşma halinin güçlüğü hissettirilirken aslında anlatılmak istenen bağlılığın ölümcül boyutudur. “Yüzüne sürgün olmak” imajı, yaratıcı muhayyilenin zekâyaya dönük bir espirisi olmasının yanı sıra, alışılmamış bir bağdaştırma olarak da şairin imaj yaratma gücünü göstermesi bakımından önemlidir.

İlgili şiirin;

“Bir çocuk bir suyu söylerdi : Mavi
Birtakım genç anneleri uzatırdı bir keman

Sen tutar kendini incecik sevdirdirdin
Kibrit çak masmavi yanardı sesin” (a.g.ş., s. 48)

mısrarlarındaki imajları, şairin ferdi bilinçaltının yansıması şeklindedir. İmajların büyük bir kısmı şairin çocukluk dönemine ve annesine aittir. Birinci mısradaki sürgün olunan şehrin nehrine bir atıf yapılmıştır. “Mavi” kelimesi şairin hem çocukluk döneminin hayal evrenini, hem de o dönemine ait nehrin rengini çağrıştırmak bakımından önemlidir. “Saflaşma burada, nehrin suyundan gelen dışsal saflaşma”yla (Burckhardt 1984, s.140) birleşerek yine saflaşma döneminin çocukluk imajıyla kendisini ifade ediyor. “Su ve çocuk”luk düşüncesinin birleştirilmesi imajı geleneksel kılmasının yanı sıra geçmiş ve şimdi arasında örülen çağrışım ağı, ilgili imaja dinamik bir nitelik kazandırmaktadır. Suyun aydınlığıyla birleşen şuurun aydınlığı imaja zekâyâ ait olma özelliğini vermekle kalmıyor; görsel imaj “çocuk”, “su”, ve “mavi” unsurlarıyla da bütünleşerek, hayal kompozisyonunu ve duygusal çağrışımlarını tamamlıyor. Arkadan gelen “anne” imajı ise genç sıfatıyla birleşerek hem çocukluğun annesi hem de sevgili kadınla bütünleşiyor. “Anne” imajı aynı anda “keman” imajıyla “fiziki ve ruhi incelik, her iki varlığa ait ses imajının nahifliği v.b.” yönleriyle benzeştirilerek iki uzak unsur arasında teşbihin verdiği imkân nispetinde ruhi bölgeye nüfuz eden görsel ve işitsel bir imaj oluşturuluyor. Bu imaj, kaynak itibarıyla ruhun derinliklerinden bir ses imajıyla birlikte gürleyerek ve muhtelif tefsire açık, zengin bir çağrışım ağıyla birlikte gelmektedir. “Uzatmak” fiili, imajın kaynağının derinliğini göstermesi bakımından kayda değerdir.

Şairin imajları geçmişten günümüze doğru muhayyilenin yardımıyla uzanmakta ve yaşanan zamanın kadın kavramıyla uzlaşmaktadır. Aynı kadın imajının etrafında dönen;

Bir umuttun bir misillemeydin yalnızlığa
Kibrit çak masmavi yanardı sesin (a.g.ş.,ss. 48-49)

mısrarlarında “umut” ve “yalnızlık” gibi soyut unsurlar, sevgilinin şahsında birleştirilerek verilmektedir. “Misillemeydin” kelimesiyle de sevgilinin “yalnızlık” gibi genel bir kavram karşısındaki görüntüsü büyütülüyor. İkinci mısradaki “kibrit çakmak” ve “yanmak” eylemleri bir renk imajı olan “masmavi” ve “ses” imajlarıyla birleştirilerek “ses” ve “ateş” imajları arasında eğretileme (istiare) yapılıyor. Sesin masmavi bir aleve dönüşerek yanması hem erotik tını bakımından güçlü, hem de kadının şairin hayata bağlanmasındaki yerini göstermesi bakımından önemlidir. Ruhi bölgeden gelen ses imajı ağızdan ateş olarak yanıp çıkarken, dinamik ve görsel bir niteliğe bürünüyor. Geleneksel olan ateş imajı, özgün bir biçimde ses imajıyla bütünleşirken şair, geleneği kendi içerisinde yeniden yorumlamaktadır. Bütün bu imajların kadın imajı etrafında döndüğünü söyleyebiliriz. Şair, şiirinin merkezine bir imaj yerleştirerek diğer imajlarını merkezden ayrılmamak kaydıyla kurmaktadır. Yaptığı şey: mevcut imajın alanını mümkün olduğu

kadar genişletmek ve yaymaktır. Merkeze konulan kadın imajı, Karadeniz'den Akdeniz'e ve oradan da daha büyük sulara kadar uzanıyor. Bu şiirde, imajın kökleşerek şiirin dört bir tarafına dal budak saldığını görmekteyiz. Bachelard'ın ifadesiyle “ruhun derinliğinden çıkan imaj” (Aktaş 1986, s.17) gittikçe yaygınlaşmaktadır.

Cemal Süreya'nın kadın imajı zamanla “sevgili kadın” şekline dönüşerek kompozisyon bakımından zenginlik kazanmıştır:

Ben de tarçın sen de ıhlamur kokusu
Sen ki özenle katlanmış bir mendil gibiydin
(Dikkat Okul Var, Beni Öp Sonra Doğur Beni., s.60)

Koklama duyusuna ait imajlar, ben ve sen şahıs zamirlerinin şahsında özgün bir biçimde birleştirilmiş ve özneye nesne arasında duysal bir yaklaşım kurulmuştur. Kurulan imaj, kokunun uçuculuğuyla ilgili olduğu için menşe itibariyle zekâya ait bir bölgenin ürünüdür. Aynı zamanda dinamik bir imaj olma özelliğini taşımaktadır. İkinci mısradan ise teşbihin verdiği imkân nispetinde kurulmuş ve sevgilide katlanmış bir mendilin nizamını bulan bir anlayış söz konusudur. Orijinal bir nitelik taşıyan bu imaj, sevgiliye alışılmışın dışında bir görüntü kazandırmakta ve onu yeniden yaratmaktadır.

2.1.2. Erotik İmajlar

Cemal Süreya'nın en köklü imajları erotik imajlardır. Cinselliğin büyük bir alan olarak kullanıldığı bu tür imajları incelendiğinde, şairin tenle ilişkiye geçme noktasında kalarak “anarşist erotizme”(Alexandrian 1993,s.235) uzanmadığını görürüz.

İlk şiir kitabı olan “Üvercinka”da erotik imajlar yoğun bir biçimde kullanılmaktadır. “İnsan doğasında bulunan hiçbir şey ona yabancı kalmaz. İnsanın bir cinselliği varsa niçin yadsıyalım onu ? Kısacası hayatta erotik, cinsel, hatta müstehçen durumlar oldukça, erotik, cinsel, müstehçen bir edebiyat da olacaktır.”(Süreya 1992, s.102) diyen Cemal Süreya, kadın cinselliğiyle ilgili özgün erotik imajları şiirinin doğasına başarılı bir biçimde yerleştirir :

Kırmızı bir kuştur soluğum
Kumral göklerinde saçlarının
(San, Üvercinka, s.7)

dizelerinde erotik anın aleviyle tutuşan soluğu “kırmızı bir kuşa” benzeterek geleneksel “kuş” ve “soluk” imajını, “kırmızı” sıfatıyla alışılmamış biçimde bir araya getirip özgün imaj yapabilme başarısını göstermiştir. Aslında bu imajın derinliğinde de “ateş” imajının varlığı yatmaktadır. Bu imajla beden derinliklerine ait soyut bir unsur olan solukla, dış dünyaya ait somut bir varlık olan kuş arasında uçucu olmak yönüyle bir bağlantı kurularak imaj görsel hale getiriliyor. İkinci mısradan “kumral gök” alışılmamış bağdaştırmasıyla renkli ve yeni bir görüntü yaratılıyor Bu görüntü, zekâya ait, renkli,

uçucu ve dilin üstünde dans eden bir özellik taşımaktadır. “Kumral göklerinde” sıfat tamlaması “saçlarında” kelimesi ile birleştirilerek imajın alanı genişletiliyor ve hayal kompozisyonu bakımından bütünlük kazandırılıyor. “Saç”tan başlayarak “gökyüzüne” doğru bir şemsiye gibi açılarak yaygınlaşan imaj, “kumral” rengiyle de birleşerek muazzam bir genişliğe ulaşmaktadır.

Kırmızı bir at oluyor soluğum
Yüzümün yanmasından anlıyorum
Yoksuluz gecelerimiz çok kısa
Dört nala sevişmek lazım (a.g.ş., s. 7)

Aynı şiirin yukarıdaki mısralarında “soluk”, somut ve koşan bir varlık olan atla birleştirilerek ferdi bir tasarrufun özgün imajına dönüştürülüyor. Her iki unsur arasında “renk”, “hareket” ve “incelik” bakımlarından zengin bir benzetme yönü oluşturularak okuyucunun muhayyilesinde birbirlerinden farklı çağrışım ağları kurulmaktadır. Erotik anın yoğunuyla atın koşuşu anındaki hız unsurları soluk alıp vermeyle birleştirilerek imaja dinamik bir nitelik kazandırılırken son mısradaki “dört nala sevişmek lazım” ibaresiyle de özne ve nesne arasında erotik bakımdan gerekli benzerlik ilişkisi kuruluyor. İmajın bütünlüğü bakımından atın vücuduyla soluğun inceliği ve rengi arasında da bir benzetmeyi düşünebiliriz.

Cemal Süreya’nın erotik temalı şiirlerinde kadının sadece adı vardır. Ancak ortada kendisi yoktur ve hiç sesi çıkmaz. Kadın, sadece anlatılan ve sürekli soyulan sessiz bir seyir nesnesi konumundadır. Buna, bir figürün şiirin imkânları nispetinde tabloya taşınması da diyebiliriz. Figür, her şiirle birlikte bir başka tabloya dönüşerek yeniden yaratılmaktadır. Ancak “cinsel bir obje olmaktan kendisini kurtararak özgür özne olma yolunda “ben buradayım!” diyemez. Çünkü bedeninin labirentindedir. Onu, sadece şairin yapıp ettikleriyle tanırız.

Şimdi sen çıplak elma yiyorsun
Elma da elma ha allahlık
Bir yarısı kırmızı bir yarısı yine kırmızı
(Elma, Üvercinka, s.22)

Yukarıdaki mısralarda “vizüel imaj, nesneyi inşa etmektedir.” (Ellul 1988,s.26). Erotik öğelerle süslenen nesne, diğer varlıklarla bir araya getirilerek bir cazibe merkezine dönüştürülmekte ve şairin bilinci tarafından yeniden yaratılmaktadır. Çıplak tenin görsel çekiciliğiyle kırmızı elmanın görsel çekiciliği arasında bir benzerlik ilişkisi kurularak imaj, figürün daralan dünyasından kurtarılıp tablonun görsel zenginliğine ulaştırılmaktadır.

Bu tür imajlarında şairin merkezden uzaklaştığını zannederiz. Halbuki o, muhtelif vesilelerle bağlantılar kurarak şiirin merkezi olarak seçtiği imajla irtibatını koparmaz.

Merkezdeki imajın yükünü hafifletmek için bir mevzi değişikliği yapar. Beklenmedik bir anda da ilgili imajı bir başka yönüyle tamamlayan yeni bir tamamlayıcı unsurla karşımıza çıkar. İmajları, bu yönüyle çarpıcı, sarsıcı ve dağıtııcıdır.

Cemal Süreya'nın şair kişiliğinin en özgün yönünü erotik imajlarında görürüz. Erotik imajlarında geleneği aşma endişesi had safhadadır. Şair kişiliğinin çözümlenmesinde erotik imajları bize bir hayli bilgi vermektedir. Bu yönüyle İkinci Yeni'nin "tikleşmiş imaj" anlayışından uzaktır. Onun imajları anlam bakımından gittikçe zenginleşerek ve denizin dalgaları gibi merkezden çevreye doğru yayılarak; aynı zamanda kendisini çoğaltarak şiirin her noktasına nüfuz etmektedir. İmaja kadar yazılan şiir sanki bir kompozisyonun giriş bölümüdür. Gittikçe hızlanarak akan şiir, imajda bir girdabı andırarak kendi içinde son hızını kazanır ve derinleşir. İlgili imaj dibe doğru derinleşerek kaybolurken, bir yönüyle de kendi görüntüsünü ve anlamını yayararak çoğaltır ve şiirin bütün sathına yayılır. Bu nedenle şiirin en güçlü olduğu nokta imajın bulunduğu yerdir. Bu yer, şiirin içinde sabit değildir. Bazen başta, çoğunlukla ortada bazense sonda bulunabilir. Sanki bütün şiir o imajın kurulması için yazılmıştır.

Damakta serçe gibi seken bir şarap şimdi
Ustamın üzümüne attığı enfes düğüm;
Ve gözetimi altında çarkifeleklerin
Uzak buzulların soluğuna yatırılmış
Bu lebi deryanın
Bu gelinciklerin,
Bu işin ve eylemin
Bu hayatın, ölümlerin ve kahramanların,
Reçinenin ve kök bitkilerinin
Sarışındır
Saçları ikindiye kırılmıştır
Esmerdir
Kuşluk vaktini bir kuş gibi sokar göğsüne
Ağzının şafağında volkan gülleri
İstesem Arap diyebilirim
Ve kumraldır diyebilirim
Ben istesem de istemesem de
Derin mırıltısı içinden teninin
İki çığlık halinde yükselir memeleri

(Simsıcak, Çok Yakın, Kirli, Beni Öp Sonra Doğur Beni, s.91)

İlgili şiirdeki imaj şiirin ortasında "sarışın", "esmer" ve "kumral" kelimeleriyle tamamlanan erotik kadın imajıdır. Şiirin başından beri yapılan bütün hazırlıklar bu özgün imajın ortaya çıkarılması için yapılmıştır. Üç ayrı renkle görsel hale getirilmeye çalışılan imajda aslında en hakim renk "esmer", "kuşluk vakti", "volkan gülü" ve "arap" kelimeleriyle uyandırılmak istenen erosun deriliğindeki siyah renktir. "Ağzının şafağında volkan gülleri" imajında volkanın karanlığından çıkan ateş, ışıkla kristalize olarak bir

nehir gibi akmaktadır. İnsanın arzusunun yakıcı ateşiyle bütünleşen bu imaj aracılığıyla insana ait bir ruh hali, beden ve tabiatla bütünleşerek özgün bir biçimde anlatılıyor. Aynı imaj ruhtan zekâya yönelerek iki boyutlu bir zenginlik kazanırken dinamik bir hüviyete bürünüyor. “Ağzının şafağı” ve “volkan gülleri” şeklindeki iki alışılmamış bağdaştırmayla da isim tamlaması şeklinde bir araya getirilerek özgün bir imaj oluşturuluyor. İlgili imaj;

Bacaklarının daraçısında
Bir yumak
Bir kırlangıç yuvası
Bir söğüt yaprağı susuz ve erkenci
Bir mermi yatağı derin ve pusuda
Bir saat kapağı tık diye açılır (a.g.ş., s.91)

mısralarıyla sıfat tamlaması şeklinde sürat kazanarak erotik görüntüsünü sürdürmektedir.

Daha sonra ;

Hadi sevgilim
Bir yudum süt koy yuvaya
Ve iç içe iki hilal
Sımsıcak, çok yakın, kirli (a.g.ş., s.92)

mısralarıyla yaygınlaştırılan imaj, iç dinamizmini kaybederek yavaşlıyor. Bir müddet sonra yerini günlük dilin rutin işleyişine terk etmektedir. “İtrivius’a göre iyi bir tasarımı belirleyen temel ölçütlerden uygunluk, güzellik ve sağlamlık” (Gümüş 1985,s.52) merkezden çevreye doğru gevşeyerek yerini alışılmışa bırakıyor. Ancak merkezdeki imajın duyuşal cazibesi, kenarın yavanlığını unutturacak kadar zengindir.

Odalarda ışıksız iki aslan
Derinliğine iki atla sevişirdi
(Sıcak Nal, Sıcak Nal, s. 227)

mısralarında erotik olgu “erkek-aslan”; “kadın-at” istiaresinin verdiği benzetme yönüyle birbirleriyle ilişkilendiriliyor. Sevişmenin gündelik yapıp etmeler şeklinde kendisini gösterdiği imaj, özgünlüğüyle dikkatimizi çekmektedir. Şairin imajın alanını (çeperini) genişletmek için kullandığı “iki” sayısı “aslan ve gölgesi”; “at ve gölgesi”ni karşılayacak biçimde bir çoğalmaya yol açarak bu fonksiyonunu icra etmektedir. Zekâya ait bu buluş, imaja ferdi bir hüviyet kazandırırken, tatma ve dokunma duyuları aracılığıyla da erotik anın haz alma yönü ön plana çıkarılmaktadır.

Cemal Süreya’nın şiirlerinde erotik imajların dansını ve labirentini birlikte görebiliriz. Dansın dinamizmiyle labirentin hazzı arasında yoğun bir duyuşal ve duyuşal zenginliği yaşayan okuyucu bu imajlarda, yaşamak imkânını bulamadığı cinselliğinin keyfini yaşar.

2.2. Ölüm İmajları

İnsanın genel problemi olan ölüm, Cemal Süreya’yı da yakından ilgilendirmiştir.

Onun şiirlerinde ölüm düşüncesinin doğurduğu kolektif duyuş tarzıyla insan tekinin duyuş tarzı iç içedir. “Eşi Zuhale Tekkanat’a yazdığı 3 mart 1977 günlü mektubunun son cümlesi: Resim yapmak istiyorum: Kendi ölümümün resmini.’ Ölüm ve yılan, bu iki kavram, Cemal Süreya’nın düşünce ve yazı dünyasında çok çeşitli anlamlar yüklenerek, içeriği her an değişerek sürüp gitmiş.”(Perinçek 1991, s.57). Ölümü yılan imajıyla açıklamaya çalışması düşündürücüdür. Yılan, insanın öldürme dileğine karşı sürekli baş kaldırır. Hayatı sürünerek yaşar fakat ölümü kabullenmez. Her yıl eskimeye yüz tutan kabuğunu terk ederek ve yenilenerek yoluna devam eder. Hem ölümü hem de panzehiri kendi içinde taşır. “Yılanın, şaşılabilir biçimde derisini değiştirme yeteneği ve böylelikle gençliğini yenilemesi, ona tüm dünyada yeniden dünyaya gelme gizinin ustası niteliğini kazandırmıştır. Yılanın semavi işaretleri de büyüyen ve solan, görüntüsünü yok eden ve yeniden büyüyen Aydır... Sık sık kaynaklara, bataklara, su yollarına dalgaların hareketi ile kayarak uğrar veya sarmaşık gibi tırmanır, orada bir ölüm meyvası gibi asılır. Fallus düşüncesi hemen akla gelir, yutucu olarak da dişilik organını düşündürür. Öyleki duygulara zımni etki yapan ikili bir imge (imaj) oluşturur.” (Campbell 1992, s.13).

Ölüm geliyor aklıma birden ölüm
Bir ağacın gövdesine sarlıyorum
(Ölüm, Uçurumda Açan, s.216)

mısralarında ölüm ve hayat düşünceleri “sarılmak” fiilinin ekseninde yılanla uzlaştırılıyor. Ağaç, hayatın ve çoğalmanın simgesi olduğuna göre şaire kendisini hayatta tutacak olan “yaşam suyunun olduğu dünya ağacına” (Campbell 1992, s.14) yılan gibi sarılmaktan başka bir şey kalmaz. “Sarılmak” varlığının farkına varmaktır. Nesneyle bütünleşen özne, onun bir parçası haline dönüşerek ondaki özelliklerin tümüne sahip olacak ve varlıkla sempatik bir bağ kurarak ölüm düşüncesinden uzaklaşacaktır. Ağaç imajı, kolektif bilincin serüveni içinde yer alan geleneksel bir imaj olması bakımından mitolojik çağrışımlara da açıktır. Dokunma duyusuna hitap eden imaj, birinci mısradaki bütünüyle soyut hususiyetiyle karşımıza çıkarken, ikinci mısradaki tamamıyla somuttur ve varlığın sıcaklığını özünde taşımaktadır. “Yukarıdaki imajın hem zihni hem de algısal yanı vardır ve her iki öge de sanatçı da bir tecrübe ve yaşantı halinde imaja dönüşmektedir.” (Turgut 1990, s.190).

Bir kan salkımıdır şarkısı
Dağılır incilir belledikçe
Evlerle bacalarla karışık
Karaağaçların üstüne yükselir
Oradan yönetir korkuyu
O beyaz o erken o ilk
O yapışkan uğultu
Acının tekniğini öğretir

Dört yan birbirini yokladıkça
İki tanrı çeker arabasını
Ölümün dağlara doğru
(Arka Güneş, Göçebe, s.70)

Yukarıdaki mısralarda ölüm gibi soyut ve evrensel bir hadise “kan salkımı”, “evlerle bacalarla karışık” gibi somut unsurlarla imaja dönüştürülüyor. Ölüm, ölenin uğruna dökülen kanlı gözyaşlarının kırmızı rengiyle bütünleştirilerek ve ağlayanların çokluğuna bağlı olarak kurulan “salkım” benzetmesiyle anlatılırken; “ağıt” unsurunun sese dönüşmüş şarkı formuyla olan yakınlığıyla da ilişkilendirilmektedir. Şiirin tümünde ölüm imajı, yayılmacı ve baskıncı bir karaktere sahiptir. Aynı zamanda “kan salkımı” alışılmamış bağdaştırmasıyla imaja özgün bir nitelik kazandırılırken, “şarkı” kelimesiyle de dinamik bir nitelik verilerek işitme duyusuyla münasebet kuruluyor. “Karaağaçların üstüne yükselir/ Oradan yönetir korkuyu” mısralarındaki “üstüne yükselmek” ve “oradan yönetmek” ibarelerindeki yönelme ve yönetme haliyle ölümün tepeden inmece ve hükmedici vasfı bir hükümdara benzetilerek verilmektedir. “Korku” gibi evrensel bir duygu da ölüm hükümdarının emrindeki askere benzetiliyor. “O yapışkan uğultu” imajıyla ölümün her insanın canına yapıştığını ve canlı olan her unsurun ölümü tadacağı düşüncesi sıfat tamlamasına dönüştürülerek geleneksel imaj aracılığıyla verilmektedir. “Acının tekniğini öğretir” mısraıyla da ölüm düşüncesi kendisi gibi soyut bir unsur olan “acı” duygusuyla birleştirilerek ölümle acı arasındaki Hz. Âdem ve Havva’dan beri süregelen köklü ve kopmaz bağ “teknik” gibi tecrübeyle elde edilen bir öğretim şekliyle birleştirilmektedir. İlgili imaj, acı gibi evrensel bir duyguyu farklı biçimde yoruma tabi tutmasıyla özgün bir imajdır. İnsanlığın derin ben’inde kök salan acı duygusunun teknik kelimesiyle birleştirilmesi ruh ve zekâ izdivacını gerektirmektedir. Bunun için kurulan imaj ruhun derinliğini ve zekânın parıltısını taşımaktadır. Yukarıdaki imaj kompozisyonu “dağılır”, “yükselir”, “yönetir”, “öğretir” ve “çeker” eylemleri aracılığıyla da dinamik bir hale getirilmektedir. Kurulan imaj dünyasının içinde en işlevsel olan duyu merkezleri görme ve işitme duyularıdır. Çünkü imaj, somut olanla örneklendirilmiş ve acının sese ait yanıyla da tesirli kılınmıştır.

“İki tanrı çeker arabasını / Ölümün dağlara doğru” mısralarında ölüm imajı “tanrı” ve “dağ” gibi birincisi soyut, ikincisi somut iki kaynakla bağdaştırılmaktadır. “Ölümün arabası” isim tamlamasıyla soyutun somutla anlatılmaya çalışıldığı bu imajda, “iki” sayısı aracılığıyla “iki at” ve “varlık-yokluk” gibi iki kavramla tanrısal olan arasında bir benzetmeye gidilmesinin yanı sıra Yunan mitolojisinin savaş tanrısı “Ares” ve yer altı-cehennem tanrısı “Hades” arasında da bir bağlantı kurulduğunu sanıyoruz. Böylece ölüm imajı, tanrı ve dağ gibi şair için biri meçhul, diğeri gizini içinde taşıyan yücelik

unsurlarını karşılayan iki önemli kavramla anlatılmaktadır. Ölüm imajı, geleneğin dışına çıkarak özgün imaj yaratma yeteneğine sahip bir zekâ tarafından soyut ve somutun alanında birleştirilerek “çekmek” fiiliyle dinamik bir hale getirilmiştir. “Degas’ın sanat hesaplı operasyonlardan ibarettir” (Turani 1959, s.10), ibaresindeki gibi Cemal Süreya da imajı imha edecek her türlü girişimden uzak durarak hassas bir biçimde özgün imajlar yaratmaya devam etmektedir.

Lacivert bir çingıraktır ölüm
(Ortadoğu, Beni Öp Sonra Doğur Beni, s. 118)

mısraında ölüm düşüncesi “lacivert” rengiyle yumuşatılsa da artık şairin bilincini bir hayli meşgul etmektedir. Evrende var olan her şey şairi siyahla (ölüm) mavinin (dünya-gökyüzü) birleştiği (lacivert) kör bir noktaya itmiştir. Ölüm, bir renk ve ses çoğalması şeklinde gittikçe şaire yaklaşmaktadır.

Son şiirlerinde ölüm düşüncesinde bir değişim sürecine girdiği görülmektedir. Ölüm düşüncesi biraz daha yumuşayarak şairin şiir coğrafyasındaki yerini almaktadır. Ölümün, nesnel olanın bir pozisyonu olduğu düşüncesine kapılmıştır. Buna rağmen ölenin verdiği bu poz, sorgulamayı da birlikte getirir. Çünkü pozisyonun hiç değişmeyeceğini bilmektedir. Bu aşamada ölüm düşüncesi “su” düşüncesiyle birleştirilerek karşımıza çıkarılmaktadır.

Ölüm güney yarımkürede
Çok sığ ve sonsuz geniş
Bir ırmaktır
Ganj da derler ona
(Düşüncesi Değil, Kendisi, Sıcak Nal, s.265)

Ölüm, sıklık ve sonsuzluk niteliğine sahip olan Ganj nehrine benzetilmektedir. Buradaki su ve ölüm imajı, Budizm’deki saflaşan su imajıyla birleştirilerek verildiği gibi, aynı zamanda ölüm imajının kendi içerisinde taşıdığı bir yığın çözümsüz sorularının “suyun kendi içindeki saf olasılıklar akışı ve köpürüşüyle alabileceği bütün biçimlerini barındırmaktadır.” (Burchardt 1984,s.140). Her ikisinin de sürekli akış halinde olması ve büyük akışın meçhul kaynağa doğru sürüklenişi şaire ürperti vermektedir. Böylece imaj, “ölüm” ve “su” benzetmesiyle geleneksel bir kimliğe kavuşurken, ölüm ve suya ait unsurların kullanımıyla birlikte bizleri ruha ait bir bölgeye götürmektedir. Nehrin sularıyla bütünleşen ölüm imajı, her insana ulaşmasıyla da dinamik bir niteliğe bürünüyor. “Ölüm” ve “su” imajlarıysa “sığ”lık ve “sonsuz”luk yönleriyle birbirlerine benzetilerek imaj kompozisyonuna, teşbih olma vasfı kazandırılmaktadır.

Ölüm mü ?
Bir gölün dibinde durgun uykudasın
(Göller-Denizler, Öncekiler, Sonrakiler, Sevda Sözleri., s. 323)

mırsalarında ölümün durgunluğuyla gölün durgunluğu ayna imajı aracılığıyla birleştirilmektedir. Görsellik had safhadadır. Ölüm, su ve uyku unsurları bütün yönleriyle uzlaşmış ve ayna imajıyla birlikte ölümün taşıdığı muamma imaja özgünlük kazandırmıştır. Zekâyaya ait zarif bir buluş olan bu imaj, gölün ve uykunun durgunluğunun statikliğini taşımaktadır. Ancak gölün ve uykunun derinliğini de bünyesinde barındırmaktadır. Ölüm ve uyku gibi iki soyut kavramın suyla bütünleştirilmesi de imaja ayrı bir güzellik katmaktadır.

Cemal Süreya'nın ölüm imajlarında ölümün taşıdığı karanlığı ifade edecek kelimelerin yerine "su", "uyku", "ateş" vb. gibi bünyelerinde daha çok aydınlığı barındıran kelimeleri kullanması dikkat çekicidir. O, ölümü bile hayattan aldığı kavramlarla karşılayacak kadar hayata bağlı bir şairdir.

2.3. Kent İmajları

Cemal Süreya, kent gerçeğinin anlatımında tarihi doku yerine coğrafi olanı anlatmayı tercih etmiştir. Özneye, on yıldır bilgeliğini tüketen eski adresini değiştirmesini tavsiye ederken biraz da bir kente dışardan bakmasını beceren şairin, tarihe getirdiği bir sorgulama vardır. Bunun için tarihi mekânın içinde bile günü tespit etmekle meşguldür. Bunun tarihten ve kentten bütünüyle bir kopma olduğunu sanmıyorum. Tarihi olanın yerine kendi geçmişinin kentleri gelip kurulur. Ancak eski kentlerin atmosferinden de bir hayli faydalanır.

Mamahatun Türbesi iki katlı
Alt katta yılan parlar
Bir at kişner sümbülü
Kamyonları ala boyar (Tercan, Sıcak Nal, s.234)

Kent imajı, şairin ferdi bilinçaltında "türbe", "yılan", "at" ve "kamyon" gibi çocukluğuna yönelik ve yoğun çağrışım değerleri olan unsurlarla uyanışa geçmektedir. Aragon'un ifade ettiği gibi: "Özü fırtına olan şiirde her imge (imaj) bir fırtına yaratmaktadır." (Aragon 1993, s.43). Buna bilinçaltının yangını veya uyanışa geçmesi de diyebiliriz. Bu dört unsurla birlikte çocukluk çağının anılar kenti çağrışım ağını oluşturmaktadır. Şair, türbenin zemin katının pencerelerinden içeriye giren gün ışığının zemindeki görünüşünü veya yanan çıranın ışığını kıvrılan bir yılanı benzetmektedir. Atın vücudunun uzunluğuyla kişnemesindeki sürekliliği sümbülün uzunluğu ve inceliğine benzeterek özgün bir imajda olması gereken benzetilen öğeler arasındaki uzak mesafe aralığını kuruyor. At, aynı zamanda şairin çocukluk anılarının ses ve görsel imajı olarak dikkatimizi çekerken, al boyalı kamyon imajıyla da şair, çocukluk evreninin sürgün ve göç çağrışımlarını "al" rengiyle bütünleştiriyor. Anılar, şairin bilinçaltında bir yangına yol açarken "at" ve "kamyon" imajlarıyla da şair, geçmiş ve şimdi arasında gidip gelen

bilincin serüvenine dinamik bir nitelik kazandırmaktadır. Şimdinin penceresinden bakılarak oluşturulan kent imajı, geçmişin malzemesiyle kurulmuştur. Böylece imajın kökleri zekânın parlaklığından daha çok ruhun derinliklerinden koparak gelen unsurlar üzerine dayandırılmaktadır. Geçmişin kuyusunda cezbedici al bir ateş sürekli bir biçimde yanarak şairin muhayyilesini tahrik ederken şaire, yanmaktan ve yangını dile dönüştürmekten başka bir şey kalmamıştır. Geçmiş “at kişnemesiyle” ses imajına dönüşerek işitme duyusuna hitap ederken, “yılan parlar” ve “ala boyar” kelime gruplarıyla da ateş imajına dönüşerek görme duyusuna yöneliyor.

Şair, kent imajında her cumhuriyet çocuğu gibi en büyük payı İstanbul’a ayırmıştır. İstanbul, daha çok geçmişiyle değil, geçmişten günümüze uzanan yapılaşmasıyla karşımıza çıkarılırken şiir boyunca ona ait muhtelif duyulara hitap eden unsurlar sayılıp dökülerek –olumlu ve olumsuz yönleriyle- büyük kent imajı oluşturulmaktadır.

İklim. **Devrik tezgâhı güneşin**
Sokaklardan **kadınısı bir seccade** gibi akıyor iklim
Tenteler gökyüzüne bir folklor kazandırıyor
Yeni yapıların kekemeliği ve akasya
Ve **sütunlar başıbozuk devriyeleri**
Ne kuşatmalar ne dostluklar pahasına
Büyük bir mutfak yaratmış imparatorluğun,
Yalnız sütunlar savunuyor serinliği

(Bir Kentin Dışardan Görünüşü, Beni Öp Sonra Doğur Beni, s.80)

Şair, sadece bunlarla yetinmez mevcut kentin manzarasını “kibrit bilekli kızlar, “anahtar burunlu sekreterler”, “lastik mühürle para basanlar”, “eğyle tabanca üretenler” ve “cüzamlı iş hanlarıyla” (a.g.ş., s. 81) tamamlar. Yukarıdaki şiirde tamlayanla tamlananın yer değiştirdiği “devrik tezgâhı güneşin” isim tamlaması, “kadınısı bir seccade gibi akan iklim” şeklinde düzenlenen sıfat tamlaması ve şiirin devamında mısra düzeyinde kurulan -siyahla gösterilmiş mısralar- imajlarla büyük kent imajı adım adım kurulmaktadır. Şiirin içerisinde oluşturulan her imaj, asıl büyük imaj kompozisyonunu bir başka yönüyle tamamlayarak büyütmektedir. İstanbul imajı, her parçası ayrı bir renkten oluşan renkli bir semsiye gibi gittikçe açılarak ve alanını büyüterek kendisini tamamlamaktadır. Tentelerin rüzgârla savrulması halk oyunlarında ritmik bir biçimde hareket ettirilen mendilin hareketlerine benzetilerek imaja folklorik bir mahiyet kazandırılmaktadır. Yeni yapıların mimari bakımından estetik bir gaye gütmemesi yapılaşmada oluşan kekemeliğe ayrı bir imaj biçimde ortaya konulmakta; yıpranmış ama yapısı gereği sürekli ayakta durmak mecburiyetinde olan sütunlar, kenti koruyan başıbozuk devriyelere benzetilerek özgün bir imaj düzenine dönüşmektedir. “Devriye” ve “sütun” kelimeleri anlam bakımından farklı alanlara sahip olmakla birlikte dilin mantığı bakımından bir araya gelmeleri mümkündür.

Bunun için kurulan imajın kendi içerisinde bir mantığı vardır. Onu özgün kılsa, dilin tarihi içerisinde bu tür bir bağdaştırmanın daha önceden görülmemesidir. Bu da onu alışılmamış bir bağdaştırma haline getirmektedir.

Şair, imaj kültüründe farklı alanlara ait hususiyetleri o güne kadar kullanılmayan alanlarda dikkat çekecek bir biçimde kullanmaktadır. Örneğin: “güneş ve tezgâh”, “kadın ve seccade”, “tente ve folklor”, “yapı ve kekemelik”, “sütun ve devriye”, “mutfak ve imparatorluk” kelimeleri anlam aralıkları bakımından birbirlerine bir hayli uzak kelimelerdir. Bu tür anlam uzaklığı olan kelimelerin bir araya getirilmesi imajı çarpıcı, dağıtıcı ve yeni kıldığı gibi anlam alanını da genişletmektedir. Bunlar, güçlü bir zekânın ve ciddi bir çalışmanın ürünüdür. Cemal Süreya, İkinci Yeni şiiri içerisinde bu yönüyle en özgün imaj düzenine sahiptir. Attila İlhan’ın İkinci Yeniciler için söylediği: “İpe sapa gelmez imgelerle sanatı bir imge bataklığı haline getirdikleri” (İlhan 1993, s.97) ibaresini Cemal Süreya için söyleyemeyiz. Cemal Süreya’nın özgün, simetrik, yoğun anlamlar içeren imajlarını bulmak için çok ciddi ve titiz bir çalışma yaptığı kanaatindeyiz. Şuursuz sayıklamanın (bilinç otomatizminin) dili ve şuuru savsaklayan tarzının kendisini çoğaltarak ve büyüterek giden bu denli güçlü imajlar yaratması mümkün değildir.

Yukarıdaki imaj, her gelen mısrayla birlikte kendisini yenileyerek, çoğaltarak ve büyüterek İstanbul gibi büyük bir imajı oluşturmaktadır. Cemal Süreya’nın imajları genellikle dinamik bir karakter taşımaktadır. “Sütun” gibi kök salmış ve statik bir unsura “devriye” ve “savunmak” kelimeleriyle dinamizm kazandırılmaktadır. “İklim” ve “tente” imajlarıysa kendi içlerinde dinamiklerini barındırmaktadır. Bu imajlar, geleneksel görüntü dünyasına ait ve gözün görebileceği imajlar değildir. Sadece Türk dilinin kendi içerisindeki mantığına uygun zihni imajlardır. Aksi takdirde “yapıların kekemeliği” ve “sütunların devriyeliği” söz konusu olamaz. Ancak güçlü bir şair, muhayyilenin yardımı ve sanatın diliyle böylesine güzel ve alışılmamış bağdaştırmaları kurabilir.

Cemal Süreya’nın kent coğrafyası oldukça geniştir. Bu coğrafya bir yönüyle Ankara’yı kucaklarken diğer yönleriyle de Troya, Horasan ve Buhara’ya kadar uzanır. Bu coğrafyada Orta Doğu’nun ağırlığı kendisini içten içe hissettirmektedir. “Burundaki hızma gibi höyükleri” (Güz Bitiği S.S., s.293), “sülüs kamyon şoförleri” ve “kûfi hamalları”yla (Sıcak Nal, S. S., s.236) Asya kentleri şairin şiir ikliminde bir geçit resmi yaparlar. Şair, kenti algılama biçimine göre şiirin dünyasına taşıyarak estetik zevkine göre yeniden kurar.

2. 4. Tabiat İmajları

Cemal Süreya, tabiat imajlarına daha çok “Beni Öp Sonra Doğur Beni”, “Güz Bitiği” ve “Sıcak Nal” isimli şiir kitaplarında yer vermiştir. Kurulmaları için güçlü bir dil

zenginliği ve tecrübesi gerektiren bu imajlarda görme, işitme ve koklama duyuları birlikte kullanılmıştır.

Şimdi
utançtır tanelenen
sarışın çocukların başaklarında
Ovadan
Gözü bağlı bir leylak kokusu ovadan
Çeviriyor o küçük güneşimizi
Taşarak evlerden taraçalardan
gelip sesime yerleşiyor

(Beni Öp Sonra Doğur Beni, s. 88)

Yukarıdaki şiirin birinci kısmında “sarışın çocukların başakları” isim tamlamasıyla renk imajına dönüşen dil, ikinci kısmında “gözü bağlı bir leylak kokusu” sıfat tamlamasıyla koku imajına ve üçüncü kısımda “sesime yerleşir” kelime grubuyla da koku ve ses imajlarının karışımına dönüşüyor. Böylece şair, bir duyu çoğalmasını yaşayarak tabiatla duyuşal bir bütünleşmeye gidiyor. Ancak “tabiatla ilgili geleneksel imajları terk ederek ve parçası olduğu tabiatı aşarak; tabiatla karşı oynadığı rolü değiştirip bütünüyle edilgen bir durumdan etken üretime geçiyor.”(From 1985, s.38). Temelinde tabiat sevgisinin yoğun olduğu bu tür imajlarında ışık unsurunu çok kullanmaktadır. İki mısra boyunca devam eden birinci imajda “çocuk” ve “başak” gibi iki ayrı alana ait nesne, sarışın kelimesinin her iki nesneye ait taşıdığı müşterek bir renk ortaklığının çerçevesinde birleştiriliyorlar. Aynı işlevselliği tane ve un ufak olma (çocukların yoksul yalnızlığı) anlamlarını taşıyan “tanelenen” kelimesinin kullanımında da görmekteyiz. Çağrışım alanları farklı olan iki kelime “kılavuz kelime”ler aracılığıyla bir araya getirilerek özgün imaj oluşturulurken “tanelenen” kelimesinin ritmik uyumuyla da imaja dinamik bir nitelik kazandırılıyor.

Beş mısra boyunca devam eden ikinci imajda kokuyla ses imajları arasındaki irtibat “gözü bağlı bir leylak kokusu” sıfat tamlamasıyla kuruluyor. Böylece kokunun her tarafa yayılması gözleri bağlı bir adamın gelişi güzel gidişine benzetilerek verilmektedir. Koku ve ses imajları aracılığıyla kurulan imaj, yayılmacı bir tavır sergilemektedir. Zekâya ait özgün imaj düzenine koku ve ses duyuları aracılığıyla uçucu bir mahiyet kazandırılarak dinamik bir nitelik kazandırılmıştır. Bu imajlarda, İkinci Yeni’nin tabiatı soyutlayan ve onu daha çok bilinç otomatizminin çizgiselliğine taşıyan tavrı yoktur. Cemal Süreya’nın tabiat imajları diyalektiktir. Bunun için soyuttan uzak olmanın yanı sıra natürmorttan da uzaktır.

Anamın içi gibi ovalara,
Ve indi mi birdenbire inan
Sımsıcak bir şafak gibi dağlara
Süt beyaz Ayvaz Kankırmızı Köroğlu

(Yunus ki Sütdeşleriyle Türkçenin, Beni Öp Sonra Doğur Beni, s.102)

Teşbihin dört unsurunu taşıyan “anamın içi gibi ovalar” a imajı anne ve ova gibi iki üretici varlığın canlılığını, sıcaklığını ve kaynaşmasını taşımaktadır. Görsel imaj, nesneyi benzetmeler aracılığıyla canlı kıldığı gibi “şafak”, “süt beyaz” ve “kankırmızı” renkleriyle de süslemektedir. “Sımsıcak bir şafak gibi dağlara” imajı Ahmet Haşim estetiğine yaklaşarak geleneksel imaj olma vasfını kazanırken; “süt beyaz Ayvaz”, “kankırmızı Köroğlu” imajlarıyla da “safılık ve gençlik kazanan” Ayvaz ve “Alp tipi”nin özelliklerini taşıyan Köroğlu imajlarıyla özgün imaja dönüşmektedir. Geleneksel imajlar, benzetme yönlerinin yeniliğiyle özgün bir hale getirilmiştir.

“Reverdy; bir imajın gücü, inanılmaz ya da çarpıcı olduğundan değil, çağrıştırdığı düşüncelerin birbirine uzaklığından ve çağrışımın doğruluğundan gelir, diyor.” (Rifat 1981, s.49). Cemal Süreya’nın imaj dünyasını canlı ve ilgi çekici kılan da imajı oluşturan düşünce unsurları arasındaki uzlaşmazlıktır. Bütün bu uzlaşmaz unsurlar arasında şair öylesine bir mantıksal tutarlılık bağı kurar ki onu taktir etmeden geçemeyiz.

Güneşin çekici yukarda
Suyun bıçağı aşağıda
Krom alçakgönüllü, bakır utangaç
Ağaç: bir damla iki kıvılcım arasında

(Ortadoğu II, Beni Öp Sonra Doğur Beni, s.125)

“Güneşin çekici yukarda” imajında güneşle çekiç arasında yukarıdan aşağıya inişleri, yakıcı ve ezici olmaları bakımından ilişki kurulabileceği gibi, güneşle çekicinin üreticiliği açısından da bağlantı kurulabilir. Ancak kurulan Ortadoğu imajı olduğu için bu coğrafyadaki işgallere ve savaşlara paralel olarak güneşin diğer coğrafyalarda görülen üretici özelliğini bir yana bırakarak mevcut coğrafyayı ve bu coğrafyanın insanlarını bir derebeyi gibi ezip zulmettiği düşüncesi anlatılmaktadır. “Suyun bıçağı” imajının ilk çağrışım anlamı: Suyun ve bıçağın insanın içine işleyen keskinliği, parlaklığı, şiddet anlarmındaki yok edici özellikleridir. Ortadoğu coğrafyasının feodal yapısına uygun olarak su, bu bölgedeki barajlarda biriktirilmediği için üretici olmaktan daha çok yakıp yıkıcı ve tahrip edicidir. Büyük sular, bu yörede Ganj’daki kutsallığı taşımaz. Kendi mecrasında yüzyıllarca bir korku nesnesi olarak akmış ve yaklaşanı yutmuştur. Bunun için Fırat ve Dicle’nin şahsında oluşmuş büyük bir ağıt kültürü vardır. Bu kültür sudan, aldıklarını sürekli geri ister.

Üçüncü mısırda oluşturulan imajla kromun ve bakırın insanlığa altından daha çok faydalı olmalarına rağmen değer bakımından düşük olmaları “alçakgönüllü” ve “utangaç” kelimeleriyle anlatılıyor. Ancak ilgili yörede krom ve bakırın kendi kaderlerine terk edilmeleri ve işlenmemeleri de ilgili imajın anlam alanına uygun düşmektedir. Ortadoğu’ya ait kültürel hususiyetlerin tabii unsurlarla benzerlik kurularak verildiği bu

imajlar, çağdaş öğelerle geleneksel öğelerin sentezi biçimde sunularak gelenekle yenilik birleştirilmektedir. Bu senteze rağmen buluşlar parlak bir zekânın ürünüdür. “Güneş” ve “su” kültleri aracılığıyla imaja dinamizm kazandırılırken; “ağaç” imajıyla da umutlarını gökyüzünden düşecek bir damla yağmura bağlayan ve hayatı en ufak bir hadisenin (kıvılcımın) doğurduğu bitmek bilmeyen savaş yangılarıyla kasıp kavrulmuş Ortadoğu insanı anlatılmaktadır. Geleneksel Ortadoğu imajına, su ve ateş imajlarıyla ölüm-kalım arasında sürdürdüğü yolculuğuna uygun dinamik bir nitelik kazandırılmıştır. Şair, umutsuz değildir. Çünkü ağaç imajı hayatın ve büyümenin de bir simgesidir.

Bütün bunlar gösteriyor ki bir İkinci Yeni şairi olmasına rağmen Cemal Süreya'nın imajları savruk veya şiiri tüketen kanserojen bir nitelik taşımamaktadır. Onun imajları başlangıcından itibaren gittikçe genişleyerek ve kendisini yenileyerek çoğalmaktadır. Her ne kadar kendisi; “yarattığım her imgenin (imajın) hem çağdaş duyarlılığı kavramasını hem de şiirimizin en eski örnekleriyle çağrışım bağı kurmasını isterim” (Süreya 1997, s. 27) ifadesiyle imajlarının hareket yönünü açıklıyorsa da onun imajları labirentin karanlığından daha çok, dansın aydınlığını ve dinamizmini taşımaktadır. Bunun için ışığın hükümran olduğu imajlardır. Şiir kültürünün tümünü incelediğimizde ona imajist bir şair diyebiliriz. Çünkü o çağdaş duyarlık ve gelenekle beslediği bu imajlarına şair mizacının mührünü vurmasını başarmıştır.

3. Kaynaklar

- Aksan, Doğan. **Şiir Dili ve Türk Şiir Dili**, Be-Ta Basım Yayım A.Ş., Nisan 1993
- Aktaş, Şerif. **Edebiyatta Uslûp ve Problemleri**, Akçağ Yayınları, Ankara: Mart 1986
- Alexandrian, **Erotik Edebiyat**, çev.: Işık Ergüden Mitos Yayınları, 1993
- Aragon, Louis. “Her İmge Bir Tufan Yaratmalıdır”, **Saf Şiir Yoktur**, Broy Yayınları, İstanbul: 1993
- Bachelard, Gaston. **Mekânın Poetikası**, çev.: Aykut Derman, Kesit Yayınları, İstanbul: 1996
- Batur, Enis. **Yazının Ucu**, Yapı Kredi Yayınları; İstanbul: 1993
- Burchardt, Titus. **Aklın Aynası**, çev.: Volkan Ersoy, İnsan Yayınları, İstanbul: Nisan 1984
- Campbell, Joseph. **Batı Mitolojisi**, çev.: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Şubat 1992
- Ellul, Jacques. **Sözün Düşüşü**, Terc.: Hüsamettin Aslan, Paradigma Yayınları, İstanbul: Mayıs 1988
- Erdost, Muzaffer İlhan. **Üç Şair: Nazım Hikmet, Cemal Süreya, Ahmed Arif**, Onur Yayınları, Ankara: 1994,
- From, Erich. **Özgürlük Korkusu**, çev.: Roza Hakman, Yaprak Yayınları, İstanbul: 1985
- Gümüş, Korhan. **Eşyalar ve Anlayışlar**, Çağdaş Eleştiri, Yıl:4, S.6, Haziran 1985, ss.51-55

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2003 13 (1)

İlhan, Attila. **İkinci Yeni, Savaşı**, Yazko Yayınları, İstanbul: 1993

İnce, Özdemir. Şiirin Dili II, Yazınsal İmge, : İmge ve Eğretileme, **Adam Sanat Dergisi**, S. 83, Ekim 1992, ss. 43-66

Korkmaz, Ramazan. **İkaros'un Yeni Yüzü Cahit Sıtkı Tarancı**, Akçağ Yayınları, Ankara : 2002

Perinçek, Feyza. **Cemal Süreya Arşivi**, Kaynak Yayınları, İstanbul : Kasım 1991

Perinçek, Feyza. Nursel Duruel. **“Cemal Süreya Şairin Hayatı Şiire Dair”**, Kaynak Yayınları, İstanbul: Kasım 1995

Rifat, Oktay. “Can Yücel’le Dertleşme”, **Şiir Konuşması**, Adam Yayınları, İstanbul: 1992

Rifat, Oktay. Şiir Çevrilir mi?, **Yazko edebiyat**, C.1, S.5, Mart 1981, ss.48-50

Süreya, Cemal. **Folklor Şiire Düşman**, Can Yayınları, İstanbul:1992

Süreya, Cemal. **Güvercin Curnatası**, haz.: Nursel Duruel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: Haziran 1997

Süreya, Cemal. **Sevda Sözleri**, Can Yayınları, İstanbul: 1994

Todorov, Tzvetan. **Yazım Kuramı**, çev.: Mehmet ve Sema Rifat, YKY. Yayınları, İstanbul: 1995

Turani, Adnan. Modern Sanat Neden Soyutlaşmaya Gitti ?, **Varlık Dergisi**, S.514, 15 Kasım 1959, ss. 10-11

Turgut, İhsan. **Sanat Felsefesi**, Karınca Matbaacılık ve Ticaret Ortaklığı, İzmir: 1990

Uzmen, Engin. Edebi Tenkitte İmaj İncelemesinin Yeri ve Bu Metodun, Shakespeare’in Romeo ile Juliet Oyununa Uygulanması, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XXV, S. 1-2, Ocak- Haziran 1967 , ss. 40-83

Wellek, Rene. Augustin Warren. **Edebiyat Biliminin Temelleri**, çev.: Ahmet Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: Aralık 1983

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 137-150, ELAZIĞ-2003

BİR ÇEVİRİNİN ANATOMİSİ

The Anatomy of a Translated Text

N. Zehra SAVRAN

Gazi Üniv. Gazi Eğitim Fak. Yabancı Diller Eğitim Bölümü ANKARA

nzehra@e-kolay.net

ÖZET

Bu çalışmada , Türkçeye Mustafa Tüzel tarafından “Midas ya da siyah perde” adı ile aktarılan “Midas oder die schwarze Leinwand” adlı eserin çevirisi, sözcük, sözdizimi ve anlam düzeylerinde incelenmiştir. Yapılan inceleme bilimsel veriler ışığında gerçekleştirilerek, çeviride karşılaşılan hedef dile aktarım sorunları ele alınmış ve bu sorunlu aktarımların nereden/nasıl kaynaklandığı sözdizimi, anlambilim, biçimbilim alanlarının ortaya koyduğu bilgiler ışığında saptanmıştır. Bu saptamalar çerçevesinde sözü edilen sorunlu aktarımların düzeltilmelerine yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar sözcükler: Çeviri, çeviri eleştirisi, tiyatro metinlerinin çevirisi, biçimbilim, önek, sonek, sözdizimi, anlambilim, çağırışım, sapma, eşdeğerlilik, söz cambazlığı, üslup

ABSTRACT

In this study, one of the works of Friedrich Dürrenmatt translated into Turkish with the title “Midas ya da siyah perde” by Mustafa Tüzel; which is known as “Midas oder die schwarze Leinwand” in German; is studied on lexical; syntactle and semantic levels. The data obtained through analyses on those mentioned levels have been examined with respect to problems reced due to the differences between the target language – Turkish – and the language in which the wort has been written. The sources of mentioned problems have been questioned in the lighis of syntectic, semantic and morphological findings so that some suggestions for the improvements of faulty parts in the work could be made.

Key words: Translation, criticism of translated texts, the translation of dramas, morphology, prefix, suffix, syntax, semantics, association, semantic errors, synonymy in word and sentence levels, word pley, writing style.

1.0 GİRİŞ

Friedrich Dürrenmatt'ın "Midas oder die schwarze Leinwand" (1991) adını taşıyan tiyatro eseri, Mustafa Tüzel tarafından "Midas ya da siyah perde"(1994) olarak Türk literatürüne kazandırılmıştır.

Friedrich Dürrenmatt, "Midas oder die schwarze Leinwand" adlı eserini önce bir film senaryosu olarak yazmayı düşünmüş, ancak eserin seyrinde bir aksiyon değil de, bir olayı sergilemesinden duyduğu rahatsızlık nedeniyle eseri on iki kez elden geçirmiştir. Eseri tamamladığında, "okunmak üzere bir film" olarak nitelendiren yazar, Guido Baumann ile yaptığı bir söyleşide (Gespräche 1981 – 1987: 208) eserin "sahne bilgisiyle donanmış bir tiyatro oyunu" olduğunu söyler. Dürrenmatt'ın dünyaya bakışı ve tiyatro oyunu yazmaya yönelik görüşlerinin neredeyse tamamını içinde barındıran bu eser, yazarın ölümünden sonra yayınlanmıştır.¹

Tiyatro eserleri edebi metin türleri arasında yer alır. Tiyatro metinleri roman, öykü, şiir vb. gibi diğer edebi metin türlerine göre kurgu, dilsel özellikler, üslup yönünden farklıdır. O halde tiyatro metinlerinin çevirisi nasıl yapılmalıdır, bu çevirilerde hangi ölçütler dikkate alınmalıdır?

Bu konuyla ilgili araştırmalarda ileri sürülen görüşler üç ana başlıkta toplanmaktadır (bkz. Aktaş, 1996: 220):

- 1.Çevirilecek eserin içeriği,
- 2.İfade biçimi (üslup),
- 3.Eserin okuyucu / dinleyici / seyirci üzerinde bırakacağı etki.

Aranan bu üç özellik, tiyatro metinlerinin çevirisinde bir bütündür ve tiyatro metinlerinin çevirisi bu bütünün yardımıyla sanatsal değer kazanır. Anılan özellikler birbirinden soyutlandığı takdirde, çeviri metninin sanatsal değeri tehlikeye girer.

Tiyatro metinlerinin çevirisinde sonucu önemli ölçüde etkileyen bu genel ölçütlerin paralelinde, "Midas ya da siyah perde" olarak Türkçeye aktarılan çalışmanın analizini ayrıca

- Tiyatro metninin çevirisinde gözönünde bulundurulması gereken ölçütlerin ne kadar gerçekleştirilmiş?
- Sözcük, sözdizimi, anlam düzeyinde kaynak metinle eşdeğerlilik sağlanabilmiş mi?

soruları yönlendirmiştir. Burada amaç çeviri metninin akışını etkileyen sorunlara çeviri hatası olarak yaklaşıp, bunları birer birer sıralayıp acımasızca eleştirmek değil elbette.

¹ Daha geniş bilgi için bkz. Gespräche 1961-1970; Gespräche 1971-1980; Gespräche 1981-1987, Diogenes, 1996.

Burada amaç, kaynak dilden hedef dile yapılan çeviri aşamasında karşılaşılmış sorunları belirleyip, bu sorunların çözümüne yönelik öneriler getirmektir.

Çeviri metninin analizine geçmeden önce, çeviri metninin analiz aşamalarında yapacağımız açıklamaların anlam kazanması açısından esere dair önemli ve gerekli olan bazı edebi perspektifleri vermekle başlamak istiyoruz. Öncelikle eserin başlığından yola çıkarak, yazarın bu başlık ardına neler gizlediğini çözümlenmekte yarar var:

Eserin başlığı, esasında eserin içeriğiyle ilgili epey ipucu vermektedir. Günümüzde film sektörü “beyaz perde” olarak da adlandırılmakta ve bu iki sözcüklük terim eşanlamlı kullanılmaktadır. Başlıktaki “perde”, Gösterim Terimleri Sözlüğü’nde (Nutku, 1983: 55) “gergi”(Alm. Leinwand) sözcüğüyle verilmekte ve karşısında “Sahnenin, oyunu engellemeyecek bir yerine konulan ve film ya da diya yansıtmakta kullanılan ak gergi” açıklaması yer almaktadır. “Perde”nin günlük hayattaki anlamı ise, genellikle pencereye takılan, dışarıdan bakıldığında içeriğinin görünmemesini sağlayan bir kumaş parçasıdır. Acaba Dürrenmatt’ın perdesinde, perdenin arkasında kalan, görünmeyen hangi olaylar yansıtılmaktadır? Üstelik bu perdenin rengi de “siyah”tır. Bu durumda “siyah” sözcüğünü de değerlendirmek gerekiyor. Dilbilgisi bazında baktığımızda “siyah”, bir ad olan “perde”yi niteleyen bir sıfattır. Bir renk olarak ele aldığımızda ise “siyah” sözcüğü, “umutsuzluk / kötülük / olumsuzluk / çaresizlik / giz / yas” gibi, pek de iç açıcı olmayan yan anlamlar çağrıştırmaktadır. Acaba yazar Dürrenmatt, bu çağrışımlardan hangisini veya hangilerini kastetmekte ... ? Belki de hepsini !..

“Siyah Perde” sıfat tamlamasının arkasında, bireylerin hırsları ve çıkarları uğruna yaptıkları entrikalar ve bu uğurda kimliklerinden/kişiliklerinden olmaları vardır. İlişkilerinde düzeysizlik ve acımasızlığın hakim olduğu bu bireylerin oluşturduğu bir toplum ortaya çıkmaktadır.

“Midas” ise mitolojik bir kahramandır. Yunan mitolojisine göre, Frigia² kralı olan Midas, pek akıllı biri değildir ve akılsızlığının cezasını sadece kendisi çekmiştir. Dionysos’a yaptığı bir iyilik üzerine Tanrı Dionysos, Midas’ın bir dilekte bulunması ister. Her dokunduğunun altın olması dileğinde bulunan Midas’ın bu isteği gerçekleşir. Dileği kabul olan Midas, elini sürdüğü her şey altın olduğu için yiyemez içemez olmuştur. Bunun üzerine Midas, kendisini eski haline getirmesi için Tanrı Dionysos’a yalvarır (bkz. Kozanoğlu, 1994: 123 – 124). Konumuz bağlamında ise “Midas”, elindeki değerlerin farkında olmayıp, farklı arayışlara girerek özünü yitiren bireyi simgeler.

² Anadolu’da tepeleri ve gülleri ile meşhur bir bölge. Burasını bir aralık Amazonlar istila etmişti. Bugünkü adı Balıkesir ve havalisidir (Kozanoğlu, 1994: 212)

Başlık paralelinde değinilmesi gereken bir diğer anahtar sözcük ise “Green’in Sesi”dir. “Green’in Sesi”, bu siyah perdeyi tekrar “beyaz” yapma çabasında olan bir hayalet, bir ruhtur. Yine burada da “Green” sözcüğü bilinçli seçilmiştir. “Green”, yeşil anlamındadır ve renk olarak umudu, huzuru, iyi ruhu simgeler. “Green’in Sesi” karakterinin eser boyunca perdede görünme isteği, hakikatleri gözler önüne sererek topluma ‘çaresizliğe kapılmayın, durum ne kadar kötü olursa olsun, yine de geleceğe umutla bakmalıyız’ mesajı vermektedir.

O halde, “Midas ya da siyah perde” ile yazar, bireyin iki türünden bahseder: Bir, Midas gibi olanlar, bir de yapılan çirkinlikleri örtbas edenler. İyi ruhu simgeleyen “Green’in Sesi” de, toplumlarda yer alan bu iki tür bireyin sebep olduğu çarpık düzene “dur!” diyecek birilerinin hep var olduğunu vurgular.

Görüldüğü gibi, Dürrenmatt üslubunda en belirgin özellik olan “söz cambazlığı”(=Wortspiel), bu eserde de oldukça ustaca kullanılmıştır.

2. 0 ÇEVİRİ METNİNİN DİLBİLİMSEL ÖZELLİKLERİ

Bu bölümde çeviri metni sözcük, sözdizimi, anlam düzeyinde incelenerek, kaynak dille hedef dil arasındaki farklardan doğan sorunlar irdelenecektir:

2. 1 Sözcük Düzeyinde Sorunlu Aktarımlar

Tiyatro metninde sözcükler, sözlük anlamıyla anlatım sağlayamayacağından, sözcükler metin bağlamında değerlendirilmelidir. Nutku (1978: 80), tiyatrodaki bir sözcüğün oyundaki duruma, olaylara, kişilere, konunun geçtiği döneme göre bir anlam yükleneneğinden söz eder.

Aşağıdaki örnekte üzerinde durulacak olan sözcüklerin tür özellikleri göz önünde bulundurulmadan hedef dile aktarılmış, dolayısıyla metin bağlamındaki anlamları yansıtamamış, kaynak metindeki anlam bütünlüğü sağlanamamıştır. Almancada türetme yapan önekler (=Präfixe) ve sonekler (=Suffixe) vardır. Bunlar ek olmaları nedeniyle tek başlarına anlam yüklenmezler ve tek başlarına bağımsız kullanılamazlar. Ancak eklendikleri kök sözcüğün anlamını tamamıyla değiştirirler.

STIMME GREEN Das alles zugegeben, gibt es trotzdem einen unwiderlegbaren Grund, der mich ins Unsichtbare, **gleichsam₁** hinter die Leinwand rückt; der Wahrheit **zuliebe₂**. [...] . (Midas oder die schwarze Leinwand, S. 8)

GREEN’İN SESİ Bütün bunlara ek olarak, yine de beni görünmezliğe, perdenin **hemen₁** arkasına iten su götürmez bir neden var; hakikat **aşk₂**. [...] . (Midas ya da siyah perde, s.6)

Kaynak metinde yer alan **gleichsam** sözcüğü, “gleich” sözcüğüne “-sam” son eki getirilerek, sıfattan sıfat türetilmiştir (bkz. www.canoo.net) . “-sam” son eki nadir

kullanılmakla beraber, “duygu – his” anlamı içeren adlara eklendiğinde o sözcüğü, hissedilen duyguyu kapsayan bir sığata dönüştürerek, kişinin hisleriyle ilgili ipucu verir. “-sam” soneki olan bir sıfat ise, nitelediği adın “hevesini, zevkini, sevgisini” ifade eder (bkz. Duden Bd.4, 1973: 368 – 370). Çeviri metnimize bu bilgiler ışığında baktığımızda “gleichsam” sözcüğünün hedef dile **hemen** şeklinde aktarıldığını görmekteyiz. Bu aktarım, sözcüğün ne sözlükte yer alan, ne de metin bağlamındaki anlamını yansıtmıştır. Türkçede “adeta, sanki, güya, tabir caiz ise”(Steuerwald, 1974: 261) anlamlarına gelen “gleichsam” sözcüğünün bu paragraftaki bağlama en uygun anlamı “sanki”dir. Çünkü “gleichsam” sözcüğü “-sam”son ekinin yansıttığı anlam özelliği nedeniyle gizli bir isteğin de (perdede görünme isteği) habercisidir aynı zamanda.

Diğer sorunlu aktarım ise kaynak metindeki **zuliebe** sözcüğünün Türkçede **aşk** ile karşılaşılmasıyla gerçekleşmiştir. Ancak, “zuliebe” sözcüğü, “liebe” sözcüğünün “zu” ön eki almasıyla oluşmuştur ve Almancada sözcük türetmede çok sık kullanılan ön ekler, sözcüğün gerçek anlamını oldukça değiştirmektedir. Bu nedenle “liebe” sözcüğü tek başına “aşk, sevgi” anlamına gelirken, “zuliebe” sözcüğü “hatır için, hatırına” anlamını yüklenmektedir. Ancak metin bağlamında “uğruna” anlamına da gelmektedir.

Yapılan açıklamalar çerçevesinde kaynak metindeki sözkonusu paragraf hedef dile şu şekilde aktarılabilir:

GREEN’İN SESİ Bütün bunlara rağmen, yine de **sanki** beni görünmezliğe, perdenin arkasına iten kaçınılmaz bir sebep var ; hakikatın **hatırı**. [...]

2. 2 Sözdizimi Düzeyinde Sorunlu Aktarımlar

Tiyatro eserinin çevirisinde içerik, üslupla birlikte aktarılmalıdır. Her ikisi de çeviri açısından aynı ölçüde önemlidir. Çünkü tiyatro eserlerinin en önemli özelliği, sözel iletişimde geçerliliğini koruyan günlük konuşma dilinin kullanılmasıdır. Bu nedenle de, kaynak dilde belirlenen söylem türlerinin hedef dilde de aynı etkiyi yaratması gerekir. Beklenen etkinin oluşması için, yöntem olarak anlamsal çeviri (=birebir çeviri) yerine iletişimsel çeviri (=serbest çeviri) tercih edilmektedir.

İpşiroğlu (1989: 114) da tiyatro eserlerinin çevirisinde günlük konuşma dilinin kullanılmasını öngören iletişimsel çeviri yönteminin sahne etkisini de kapsayarak uygulandığını ve bunun hedef dil seyircisinin/okurunun diline uygun gerçekçeleştirilmesi durumunda, kaynak metindeki etkinin aynen yansıtacağını ifade etmektedir.

Mounin (1967: 137) de tiyatro eserlerinin çevirisinde iletişimsel çeviri türünün önemine değinirken, kaynak dil metninin üslup, sözdizimi, dilbilgisi gibi biçimsel özelliklerinin de mümkün olduğunca hedef dile yansıtılmasının, eserin edebi niteliğinin korunması adına büyük rol oynadığını vurgulamaktadır.

Aktaş (1996: 232) ise günlük konuşma dilinde kullanılan cümleler tamamlanmadığından, cümlede eksik kalan kısımların anlaşılması ve anlamın çıkarılmasının, cümlenin kullanıldığı bağlamla orantılı olduğunu, çevirmenin bu “eksiltili cümleler”i tamamlamaya çalışmasının, konuşma dilini yapaylaştıracaklarını ifade eder.

Çeviri metnine bu görüşler çerçevesinde bakıldığında, sözdizimi düzeyindeki bazı aktarımların sorunlu olduğu gözlenmektedir:

STIMME GREEN Ich weiss ja nicht, wie ich aussehe. (S.17)

F.D. Ich auch nicht.

GREEN'İN SESİ Dış görünüşümü bilmiyorum ki. (s.13)

F.D. Ben de bilmiyorum.

Hedef dile aktarımda, kaynak dil metninde eksiltili olan “Ich auch nicht” cümlesi Türkçeye aktarılırken, kaynak dil metnindeki “nicht” olumsuzluk sözcüğünü de verme kaygısıyla olsa gerek, “bilmiyorum” eylemi kullanılarak cümleyi tamamlama gereksinimi duyulmuştur. Halbuki “de” sözcüğü “bilmiyorum” eyleminin anlamını kapsamaktadır.

Sözdizimi düzeyinde dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta ise, sözcük vurgusudur. Tiyatro metninde yer alan bir cümle ögesi hedef dile aktarılırken vurgu ve tavır açısından doğru yerleştirilmemişse, kaynak dil metninin içerdiği anlam da tehlikeye girebilir.

Aşağıda verilen cümleler, kaynak dil ile hedef dildeki sözcük vurgusunun farklılığını ortaya koymaktadır:

(...) Nur verhandelt jetzt Greens Sekretär Frank mit Grünspan (S.13)

(...)Ancak şimdi Grünspan'la Green'in sekreteri pazarlık yapıyor (s.10)

Kaynak dil metninde vurgulanan sözcük Grünspan'ın sekreteri “Frank”tır. Bunu hem cümlede kullanılan “nur” ve “jetzt” edatlarından hem de sekreterin adının belirtilmesinden anlıyoruz. Ancak hedef dile aktarımda aynı sözcük vurgusu ve aynı üslup gözlenmemektedir. Çünkü Türkçe sözdiziminde vurgu, yüklemden önce gelen sözcüktedir. Sözcüklerin vurgusu artırılmak istendiğinde, ilgili sözcük yükleme yaklaştırılır. Yukarıda verilen cümlede “Green'in sekreteri” doğru yerde kullanılmasına rağmen, “Frank” özel adının kullanılmaması, gereken vurgunun zayıf kalmasına neden olmuştur. Daha önce belirttiğimiz gibi, çeviride içerik, üslupla birlikte aktarılmalıdır. Buna göre sözkonusu cümle hedef dile şöyle aktarılabilir:

(...)Ancak Grünspan'la şimdi Green'in sekreteri Frank pazarlık ediyor.

Sözcük vurgusunda farklı aktarımın olduğu diğer bir örnek ise şöyle:

F.D. 2 Da wusste ich noch nicht, wie ich aussehe. (S.19)

F.D. 2 O zaman **henüz** nasıl görüdüğümü bilmiyordum . (s.14)

Bu örnekte kaynak dil cümlesinde bulunan “noch” edatı hedef dile “henüz” sözcüğüyle doğru aktarılmış, ancak cümle içindeki yeri sözdizimsel açıdan yanlış belirlenmiştir. Burada kişinin henüz nasıl görüldüğü değil, nasıl görüldüğünü henüz bilmemesi sözkonusudur. Buna göre sözcük vurgusundaki sorun, “henüz” zaman belirtecinin “bilmiyorum” yüklemine önünde yer almasıyla giderilebilir:

F.D. 2 O zaman nasıl görüldüğümü **henüz** bilmiyordum .

2. 3 Anlam Düzeyinde Sorunlu Aktarımlar

Hiçbir sözcük tiyatro eserinin içeriğindeki genel anlamından ve yansıtacağı etkiden soyutlanmamalıdır. Bu nedenle, bir tiyatro eserinin çevirisinde çevirmenin en önemli görevlerinden biri de, sözcüklerin ne amaçla kullanıldıklarını doğru belirlemektir. Bu konuda Aktaş (1996: 235 – 236), sözcüklerin göndergesel anlamlarına oranla daha çok çağrışımsal anlam taşıdıklarını, bir sözcüğün kaynak dil okuyucusuna ve izleyicisine yaptığı çağrışımı hedef dil okuyucusuna ve izleyicisine yapmayabileceğini, bu nedenle de hedef dil okuyucusuna ve izleyicisine aynı çağrışımı yaptıracak sözcüğü bulmanın çevirmenin sorumluluğunda olduğunu vurgulamaktadır.

Bu bağlamda çevirmen, kaynak metni anlam düzeyinde iyice analiz ettikten sonra hedef dile aktarmalı, kaynak metindeki anlamı yok etmeden, hedef dildeki metinde de özgün metnin anlamını sağlamalıdır.

Aşağıda verilen diyalogda kaynak metindeki dilin yarattığı etki, hedef dilde sağlanamamıştır:

STIMME GREEN Du hast mich erfunden.

F.D. Gefunden

STIMME GREEN Da sollte ich doch wissen, wie ich aussehe.

F.D. Mir scheissegal.

STIMME GREEN Die Zuschauer sitzen im Stockdunkeln vor einer schwarzen Leinwand.

F.D. So sässe ich manchmal auch ganz gern im Kino.

STIMME GREEN Ich muss endlich auf der Leinwand erscheinen.

F.D. Niemand hindert dich daran.

(S.16 – 17)

GREEN’İN SESİ Beni sen uydurdun.

F.D. Buldum.

GREEN’İN SESİ Dış görünüşümü bilmek isterim.

F.D. Benim ipimde bile değil.

GREEN’İN SESİ İzleyiciler, zifiri karanlıkta, siyah bir perdenin karşısında oturuyorlar.

F.D. Kimi zaman ben de sinemada seve seve böyle otururum.

GREEN’İN SESİ Perdede görünmeliyim artık.

F.D. Bunu yapmanı kimse engellemiyor. (s.12 – 13)

Bu diyalogun hedef dildeki sorunlu aktarımları şunlardır:

STIMME GREEN Du hast mich erfunden.

F.D. Gefunden

GREEN'İN SESİ Beni sen uydurdun.

F.D. Buldum.

Kaynak metnin yazarı F. Dürrenmatt'ın, eserlerinde kullandığı dilin en belirgin özelliği az sözcükle çok şey ifade ederek söz cambazlığı yapmasıdır. İşte yazarın, dili kullanmadaki bu ustalığını yukarıda verdiğimiz örnekte yer alan “erfinden” ve “finden” eylemlerinde görmekteyiz: Dürrenmatt, bu eylemleri bilinçli kullanmış ve sadece bu iki eylemle birçok şey anlatmıştır. “Finden” eyleminden türeyen “erfinden”³ eylemi Türkçede “icat etmek; havadan atmak; uydurmak, uydurma, asılsız, hayali” (Steuerwald, 1974: 195) anlamlarına gelmektedir. Bu eylem hedef dile “uydurmak” şeklinde aktarılmıştır. Halbuki, metin bağlamında bakıldığında ve yazarın da üslubu gözönünde bulundurulduğunda, “erfinden” eylemi burada “yaratmak, yoktan var etmek, keşfetmek” anlamını içermektedir. Buna bağlı olarak da “finden” eyleminin yansıttığı anlam, ancak “erfinden” eylemiyle arasındaki derin anlam boyutunun çözümlenmesiyle netleşecek, dolayısıyla yazarın okuyucuyla aslında hangi bilgiyi paylaşmak istediği de ortaya çıkmış olacaktır. Buradan hareketle, kaynak metinde bir hayaleti simgeleyen GREEN'İN SESİ, hangi kişinin hayaleti olduğunu bilmemekte ve ısrarla kime benzediğini öğrenme peşindedir. Eserdeki bu karakter esasında “kimlik arayışında” olan bir bireyi canlandırır. F. D. ise Friedrich Dürrenmatt'ı simgeleyen harflerdir, yani yazarın kendisidir. Eserin başından sonuna kadar sürekli diyalog halinde olan GREEN'İN SESİ ile F.D.'nin aralarında geçen, son derece usta bir dille oluşturulmuş diyaloglarda söz cambazlığının ardına yoğun bir “toplum eleştirisi” gizlenmiştir. “Erfinden” ve “finden” eylemlerini bu bilgiler dahilinde değerlendirdiğimizde, sözkonusu eylemlerin taşıdığı anlamla okuyucuyla paylaşılmak istenen gerçek şudur:

“Kaybedilen bir kimlik/kişilik bulunur, baştan yaratılmaz. Çünkü varolan bir şey kaybedilir. Bir şeyin varolması içinse yaratmak gerekir.”

Evet, Friedrich Dürrenmatt'ın sözcükler ardına gizlediği gerçeği saptadıktan sonra, örnek cümleyi bu çerçevede çözümlyerek hedef dildeki sorunlu aktarımı gidermek mümkün olacaktır.

³ “erfinden” eylemi, “finden” eylemine /er-/ ön eki getirilerek türemiş olan bir eylemdir.

STIMME GREEN Du hast mich **erfunden**⁴.

F.D. Gefunden⁵

GREEN'İN SESİ Beni sen **yarattın**.

F.D. Buldum.

Almancada sözcük türetmek için çok sık kullanılan önekler ve soneklerin kök sözcüğün anlam boyutunu oldukça değiştirdiğini daha önce belirtmiştik. İşte burada da “erfinden” eylemi, “er-“önekinin “finden” (=bulmak) kök eyleme eklenmesiyle oluşmuştur. Dilbigisi boyutunda bakıldığında, “er-“ önekinin genel kullanımının eyleme yönelik olduğu görülür. Eyleme eklenen “er-“ öneki, eylemin anlamını iki yönde etkiler: “er-“ öneki bir eylem ya bir olayın başladığını ya da bir olayın bittiğini ifade eder. “Erfinden” eylemi ise büyük uğraşlar, çabalar sonucunda biten / bitirilen bir olayı anlatır. “Finden” kök eylem “bulmak” anlamındadır ve “bulma” eyleminin içerdiği anlam, kaybolan bir şeyin tekrar elde edilmesi yönündedir. Halbuki “er-“ öneki, belirttiğimiz nedenlerle anlam boyutunda derin anlam değişimi sağlar. “er-“ önekinin bir diğer özelliği ise, eklendiği eyleme “belirlenen amacı gerçekleştirmek için sonuna kadar mücadele vermek” anlamı katmasıdır (bkz. Duden Bd.4, 1973: 346 – 362; Mackensen, 1985: 26 – 31).

Diyaloğun aşağıda verilen bölümü de biraz önce saptadığımız “gizli gerçek” bağlamında olmasına karşın, çevirmenin bu durumu çözümleyememiş olmasından kaynaklanan sorunlu aktarım söz konusudur. Ayrıca Almancada bir jargon ifade olan “(Es ist) mir scheissegal” de hedef dil aktarımında kaynak metnin anlam bütünlüğüyle eşdeğer değildir:

STIMME GREEN Da sollte ich doch wissen, wie ich aussehe.

GREEN'İN SESİ Dış görünüşümü bilmek isterim.

F.D. Mir scheissegal.

F.D. Benim ipimde bile değil.

Tiyatro eserlerinde kullanılan dilin günlük konuşma dili olması nedeniyle, hedef dile aktarımında da, belirlenecek sözeylemler hitap edilen kitlenin konuyu anlayabileceği bağlamda olmalıdır. “Dış görünüşümü bilmek isterim” şeklinde hedef dile aktarılan, ancak Türkçenin günlük konuşma dilinde yer almayan böyle bir ifade, kaynak dil metnindeki aynı anlam etkisini yaratmamaktadır. Ayrıca Almancada ifadeyi pekiştirmek,

⁴ Haben + Erfunden (Du hast erfunden), erfinden eyleminin geçmiş zaman (Perfekt) şeklindedir.

⁵ Bu ifade, eksilteli cümledir. Cümlenin tamamı aslında “Ich habe dich gefunden” yapısındadır. Yine burada da “finden” eyleminin geçmiş zaman (Perfekt) kullanımı (gefunden) söz konusudur.

anlatımı güçlendirmek amacıyla kullanılan “da” ve “doch” sözcüklerinin etkileri de hedef dile aktarımda dikkatten kaçmıştır.

“Mir scheissegal” jargonu hedef dilde, Türkçede esası “ipinde olmamak” olan bir deyimle, “Benim ipimde bile değil” şeklinde verilen bu yapı, diyalogun anlam bütünlüğüyle uyum göstermemiştir. Belirtilen nedenler çerçevesinde ilgili cümlenin hedef dile aktarımı şöyle olabilirdi:

STIMME GREEN Da sollte ich doch wissen, wie ich aussehe.

GREEN’İN SESİ Madem beni buldun (keşfetmedin / yaratmadın), o zaman kimliğimi biliyor olmalıyım.

F.D. Mir scheissegal.

F.D. Bilip bilmemen hiiiç umurumda değil.

Diyalog şöyle devam etmektedir:

STIMME GREEN Die Zuschauer sitzen im Stockdunkeln vor einer schwarzen Leinwand.

GREEN’İN SESİ İzleyiciler, zifiri karanlıkta, siyah bir perdenin karşısında oturuyorlar.

F.D. So sässe ich manchmal auch ganz gern im Kino.

F.D. Kimi zaman ben de sinemada seve seve böyle otururum.

Buradaki “sässe” sözcüğü dilek – şart kipi olan Konjunktiv II yapısındadır. Almancada bu kipin çok yönlü ve farklı kullanımları olması nedeniyle, bu kipte kullanılan bir yapının çözümlenmesi, dolayısıyla taşıdığı ve yansıttığı anlamı belirlemek de oldukça zordur. Bu nedenle bu kiple hedeflenen anlamı çözümlenebilmek için Konjunktiv II yapısının dilbilgisel özelliklerini, kullanım şartlarını iyi bilmek gerekir. Konjunktiv II’nin çok sık kullanıldığı alanlardan biri de edebi yazılardır (örneğin, B. Brecht, Th.Mann, H.Böll). Bu kipin edebi eserlerdeki kullanımı, geçmişte yapmak istenen bir şeyin sadece düşüncede veya hislerde kalması durumunda tercih edilir. Bu durum 3. tekil kişi (er/sie/es) ile ifade edilirse “konuşucunun, başka birinin bir konuyla ilgili sözlerine, düşüncelerine katılmadığını (örn. O hep: ‘Ben haklıyım’ der yerine ‘O (zaten) her zaman haklıdır”)⁶, 1.tekil kişi (ich) ile ifade edildiğinde ise konuşucunun “kendi içinde neler hissettiğini, ne istediğini belirten bir monolog”⁷ sözkonusudur. Ancak sözü edilen her iki kullanım da yazar açısından bakıldığında geçmişle ilgili, gerçekleştirilemeyen bir isteği/hissi anlatır, kurgu açısından bakıldığında ise geçmişe yapılan bir gönderge sözkonusudur.⁸

⁶ Alm. “erlebte Rede”

⁷ Alm. “innere Monolog” üslubu burada sadece konumuz bağlamındaki kullanımıyla verilmiştir.

⁸ Daha geniş bilgi için bkz. Duden Bd. 4, 1973: 103 – 114

Konumuz olan kaynak metin cümlesine bu açıklamalar çerçevesinde bakıldığında, ifadenin yazar odaklı olduğu ve yazarın geçmişte çok isteyip de yapamadığı bir şeyden bahsettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu cümledeki anlamı tam olarak çıkarabilmek için, Almanca dilbilgisi özelliklerinin yanısıra kaynak metin yazarı F.Dürrenmatt'ın biyografisini de gözönünde bulundurarak, anlam bütünlüğünü yorumlamak gerekiyor.

Bu bağlamda, gerçek hayatında bir seyirci olarak tiyatro veya sinema salonunda olma fırsatı bulamamış, yaşamının büyük bir bölümü eser üretmekle geçen yazar Dürrenmatt, burada yazmanın, yaratmanın zor, sancılı bir uğraş, izleyici/okuyucu olmanın ise daha rahat ve keyifli bir iş olduğunu, geçmişte yaşayamadığı bu “seyirci olma” duygusuna olan özlemini bizlerle “So sässe ich auch ...” yapısıyla paylaşmıştır. O halde ilgili cümle hedef dile şu şekilde aktarılabilir:

F.D. So sässe ich manchmal auch ganz gern im Kino.

F.D. Hep seyircilerin yerinde olmayı istemişimdir.

Bu bölümün başında verdiğimiz diyalogun tamamında, sadece anlam boyutunda sorunlu olan aktarımlara yaptığımız önerileri bir bütün olarak vermek istiyoruz:

STIMME GREEN Du hast mich erfunden.

F.D. Gefunden

STIMME GREEN Da sollte ich doch wissen, wie ich aussehe.

F.D. Mir scheissegal.

STIMME GREEN Die Zuschauer sitzen im Stockdunkeln vor einer schwarzen Leinwand.

F.D. So sässe ich manchmal auch ganz gern im Kino.

STIMME GREEN Ich muss endlich auf der Leinwand erscheinen.

F.D. Niemand hindert dich daran.

(S.16 – 17)

GREEN'İN SESİ Beni sen yarattın.

F.D. Buldum.

GREEN'İN SESİ Madem beni buldun (keşfetmedin/yaratmadın), o zaman kimliğimi biliyor olmalıyım.

F.D. Bilip bilmemen hiiiç umurumda değil

GREEN'İN SESİ İzleyiciler, zifiri karanlıkta, siyah bir perdenin karşısında oturuyorlar.

F.D. Hep seyircilerin yerinde olmayı istemişimdir.

GREEN'İN SESİ Perdede görünmeliyim artık.

F.D. Bunu yapmanı kimse engellemiyor.

3.0 SONUÇ

Bu çalışmamızda Friedrich Dürrenmatt'ın "Midas oder die schwarze Leinwand" adlı eserinin Mustafa Tüzel'in Türkçeye "Midas ya da siyah perde" olarak aktardığı çeviriyi sözcük, sözdizimi ve anlam düzeyinde inceledik. Bilimsel kriterler bazında yapılan bu inceleme, aynı zamanda çevirmenin "çevirmen kimliğini"⁹ de ortaya çıkarmıştır.

Yapılan çeviride iletişimsel çeviri yöntemi (=serbest çeviri) uygulanmaya çalışılmışsa da, çeviri metninin bütününde anlamsal çeviri yöntemi (=birebir çeviri) hakimdir. Çevirmenin bu ikilemi ise, yazarın üslubunu doğru yansıtılma kaygısından kaynaklanıyor olsa gerek. Bu konuda Reiss (1971: 40), kaynak dil metninin içeriği ile biçimsel özelliklerinin (üslubun) hedef dile eşdeğer aktarılması gerektiğini söyler.

Çeviri metninde belirlediğimiz sorunlu aktarımların hepsinde de kaynak dildeki sözcüğün anlam boyutunun tam olarak yakalanamamasından dolayı hedef dile aktarımda **anlam sarsıntıları** olduğunu saptadık. Bunda elbette her iki dilin farklı dil yapıları, farklı sözcük ve cümle yapılarından kaynaklanan sorunların payı büyük. Ancak yine de bu tür sorunlar çevirmenin bilgi donanımıyla oluşturduğu altyapısı ile en aza indirgenmeli, hedef dile aktarım hitap edilecek kitleye yönelik ve anlaşılır olmalıdır. Aksi takdirde kaynak metinde yer alan öz, vurgulanan olaylar/olgular hedef dil okuyucusunda/izleyicisinde aynı etkiyi yaratmayacak, dolayısıyla iz bırakmayacaktır. O halde bir tiyatro eseri çevirmeni hem iki dilin yapısına hem de tiyatro kültürüne, gösterim sanatının ilkelerine hakim olmalı, çeviri etkinliğini gerçekleştirirken kendini yazarın, yönetmenin ve seyircinin yerine koymalıdır.

Çevirmenin işi kolay değildir aslında. Çeviri etkinliğini gerçekleştirmek üzere büyük bir sorumluluk altına girmiştir. Bu sorumluluğu üstlendiğinde ise bir dizi görevleri yerine getirmek zorundadır. Bozkurt (1989: 227) bu görevleri şöyle özetler:

"Çevirmenin görevi, bilinmeyen bir dünyanın ürününü kendi dünyasına getirmektir ; [...]. Ölçüyü tutturabilme ve dengeyi bulma, çevirmenin öncelikle kendi dilini iyi bilmesini, o dilde konuşma ve yazma yeteneğini kanıtlamış olmasını, kendi kültürünü iyi tanmasını ve yabancı dil ve kültürü de en azından kıyaslamalı yaklaşıma elverecek ölçüde tanmasını gerektiriyor."

Bir teorinin geçerlilik ölçüsü, o teorinin ne derece uygulanabilir olduğuyla

⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Arda, Zeki Cemil "Çevirmen Merkezli Çeviri Sorunları" (2002): Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ege Alman Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, İzmir 2002/4 Sayfa 37 – 39

orantılıdır. Bir dilin teorideki kullanım özellikleri günlük hayatta, bireyler arası iletişimde gerek yapısal gerekse anlamsal boyutta bir çok değişikliğe uğruyor. Örneğin “Spitze” sözcüğünün düz anlamı “uç, sivri, doruk vb.” iken, günlük konuşma dilinde (Das ist ja Spitze!= Bu harika bir şey!) ”harika” anlamına gelebilmektedir. Buna göre, bir dili dilbilgisi boyutunda bilmek yetmiyor diyebiliriz. Hele ki, sözkonusu olan bir edebi eserse, kaynak metnin içeriği, anlamı iyice analiz edilmelidir.

Bu bağlamda, dilbilgisi açısından doğru olan bir çeviri ile edebi değer taşıyan çeviri arasında büyük fark vardır. Buna göre, çevirinin edebi değer taşıması için dilbilimsel doğru olmasının yetmediği, aktarımdaki anlatımın aynı zamanda sanatsal da olması gerektiği sonucu çıkarılabilir.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Tahsin (1996): *Çeviri İşlemine Genel Bir Bakış*, Orsen Matbaacılık, Ankara
- ARDA, Z.C. (2002): “Çevirmen Merkezli Çeviri Sorunları”, Ege Üni. Edebiyat Fakültesi Ege Alman Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, İzmir, s. 37 – 39
- BOZKURT, B. (1989): “Dil Engelini Aşmak: Çeviri ve Sorunları Üzerine Bir İnceleme”, H.Ü. Sosyal ve İdari Bilimler Fak. Beşeri Bilimler Dergisi, Özel Sayı, Ankara, s. 227
- DÜRRENMATT, F. (1991): *Midas oder die schwarze Leinwand*, Diogenes, Zürich
- DÜRRENMATT, F. (1996): *Der Klassiker auf der Bühne*, Band 1, Gespräche 1961 – 1970, Diogenes, Zürich
- _____ : *Die Entdeckung des Erzählens*, Band 2, Gespräche 1971 – 1980, Diogenes, Zürich
- _____ : *Im Banne der “Stoffe”*, Band 3, Gespräche 1981 – 1987, Diogenes, Zürich
- GREBE, P. (Bearb.) (1973): *Duden Grammatik Band 4, 3.*, neu bearbeitete und erweiterte Auflage, Dudenverlag, Mannheim
- İPŞİROĞLU, Z. (1989): “Probleme der Dramenübersetzung am Beispiel Bertolt Brechts”, Übersetzer Workshop, Ankara, s. 114
- KOZANOĞLU, M.T.(1994): *Yunan Mitolojisi*, Düşünen Adam Yayınları
- MACKENSEN, L. (1985): *Gutes Deutsch in Schrift und Rede*, Prisma Verlag, München
- MOUNIN, G. (1967): *Die Übersetzung*, Nymphenburger Verlagshandlung, München
- NUTKU, Özdemir (1978): “Oyun Çevirilerinde Konuşma Dilinin Önemi”, Türk Dili Dergisi, Çeviri Sorunları Özel Sayısı, Sayı: 322, Ankara, s. 80
- NUTKU, Özdemir (1983): *Gösterim Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara
- REISS, K. (1971): *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik, Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen*, Max Hueber Verlag, München
- STEUERWALD, K.(1974): *Deutsch – Türkisches Wörterbuch*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden
- TÜZEL, M. (1994): *Midas ya da siyah perde*, Mitos Yayınları: 66, İstanbul
- www.canoo.net

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 151-158, ELAZIĞ-2003

OLAĞANÜSTÜ HALLER VE OKUL

Extraordinary Situations and The School

Burhan AKPINAR

Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi

bakpinar@firat.edu.tr

Bahadır KÖKSALAN

Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak.

bkoksalan@firat.edu.tr

Özet

Okul sistemi, sahip olduğu çok geniş fiziki imkanları ve insan kaynakları ile, olağanüstü hallere hazırlık ve olağanüstü hallerin toplum üzerindeki yıkıcı etkilerinin azaltılmasında, önemli görev ve sorumluluk taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, okul sisteminin, bu görevi ne derecede yerine getirdiğini tespit etmektir. Araştırma, elli altı okul müdürü üzerinde yürütülmüştür. Veriler, yüzde ve frekans ile çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda, okulların, olağanüstü hallere tam olarak hazır olmadıkları, olağanüstü hallerde yapılması gerekenlerle ilgili planlamalarda, ilgili kurumlarla eşgüdümde, sorunlar olduğu ve okul müdürlerinin bu konularda bilgi ve güven eksikliği içinde buldukları tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler:

Abstract

The schools, with their large physical opportunities and human resources, have had important mission and great responsibility for preparing towards extra ordinary situations and for decreasing the destructive effects of the catastrophies on the society. The main aim of this research is to determine to what extent the schools have met this mission. The study includes 56 school principals. The data were analyzed by using frequencies and percentages. The study has revealed that the schools are not well ready for extraordinary situations, the problems have been felt in the process of planning and coordinating and the principals are in the lack of knowledge and trust on that subject.

Key Words:

Giriş

Okul sisteminin çevrenin bir parçası olarak varlığını sürdürebilmesi, normal zamanlarda üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmesi kadar, olağanüstü hallerde de kendisinden beklenen görev ve sorumlulukları yerine getirmesine bağlıdır. Ülke kaynaklarının önemli bir kısmını tüketen okulların, olağanüstü hallerle baş etmede, önemli bir rolü ve sorumluluğu vardır (Taymaz,1995). Bu durum, okulun, hem sıradan normal zamanlardaki etkinliklere, hem de küresel bir çevrede, beklenmeyen doğal ve doğal olmayan olağanüstü durumlara ilişkin, karar alabilme yeteneğine sahip olmasını gerektirmektedir. Okulun bu potansiyeline, okul zekası denilmektedir (Erçetin, 2001). Bu potansiyel, karmaşa durumları ile mücadelede, okulun en etkili kaynağıdır. Sahip olduğu bilgi birikimi yanında, okul sistemi, çok sayıdaki bina, teçhizat, araç-gereç ve eğitimli çalışanı ile ülkenin en büyük ve örgütlü kuruluşlarından birisi olması da bu beklentiyi arttırmaktadır. Bu durum, okula topluma karşı önemli sorumluluklar yüklemektedir. Günümüzde okullardan beklenen, kendi temel amaç ve misyonunu gözden kaçırmadan, mensup olduğu toplumun talep ve ihtiyaçlarına açık olmasıdır. Çağdaş okul, olağanüstü hallerin getirdiği belirsizlik içinde, nasıl çalışacağını, risklerle nasıl baş edeceğini bilir; sorumluktan kaçmak veya bir üst merciye havale etmek yerine, daha fazla inisiyatif alarak, belirsizlik durumunu anlamaya çalışarak, onu yönetir. Bu, okulun, bir parçası olduğu topluluk ve dünyayla ilişkisini görme kapasitesinin bir göstergesidir. Okulun, normal ve olağanüstü hallerde topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmesi, çağdaş bir kurum olmanın gereği yanında, yasal olarak da bir zorunluluktur. Bakanlar Kurulu, 31 ocak 1991 tarih ve 91/1434 sayılı kararı ile, Milli Eğitime, gerektiğinde sahip olduğu bina ve fiziki imkanlarını, Türk Silahlı Kuvvetleri başta olmak üzere, ihtiyaç duyulduğu zamanlarda gerekli kurumlara tahsis etme görevi vermiştir (MEB,1995). Buna göre, okullardan, normal eğitim-öğretim etkinliklerini sürdürürken, olağanüstü durumlarda karşılaşılabilecek şartları da dikkate alması ve ona uygun planlamalar yapması beklenmektedir. Milli Eğitime bağlı okulların bu planlamalarını, bölgelerindeki ilgili kurum ve kuruluşlarla koordineli olarak yapmaları önemlidir. Bu planlamalar ışığında, okullar, olağanüstü hallerde meydana gelebilecek göç ve nüfus hareketleri sonucunda, insanlara geçici olarak barınma ve savaş durumlarında, sığınak olarak kullanılabilir. Nitekim, İstanbul Afet Yönetim Merkezi'nin afet sırası ve afet sonrası plan ve hazırlıklarında, özellikle barınma için okullardan önemli oranda beklenti içerisinde oldukları bilinmektedir (Akyüz, 2001:17). Ancak adı geçen görevi yapabilmek için, okul binalarında, henüz proje aşamasında iken, ilgili duruma göre düzenlemeler yapılmalıdır.

Okul binalarının normal zamanlarda eğitim-öğretim etkinliklerini sürdürmeleri yanında, olağanüstü hallerde barınak ve sığınak olarak kullanılabilmesi için, okullar projelendirilirken, mühendislik bilimleri ile sosyal bilimciler birlikte hareket etmelidir. İnsanı, toplumsal ilişkileri ve kültürümüzü tanımadan geliştirilecek mühendislik projelerinin, başarılı olması mümkün değildir (Kasapoğlu, 2001).

Ayrıca, okullar, olağanüstü hal öncesi, halkı olağanüstü hale karşı bilgilendirme ile olağanüstü hal sonrası olumsuz etkilerin giderilmesi için halka psikolojik destek sağlamada da önemli görevler üstlenebilirler. Okullar, yapacakları planlamalar çerçevesinde, öğrencileri, öğretmenleri ve öğrenci velilerini, konferanslar, toplantılar veya dersler şeklinde bilgilendirebilirler. Okulların, olağanüstü hal öncesi bu hazırlıkları, olağanüstü hal sonrası dönemdeki zararları, en alt düzeyde tutmanın anahtarıdır. Bu durum, olağanüstü hallerde, ulusal kaynakların etkili kullanımı açısından da büyük önem arz eder. Okulların hazırlayacağı psiko-eğitim planları, olağanüstü hale hazırlık, olağanüstü hallerde yönetim ve olağanüstü hal sonrası sendromlarının giderilmesi konularını içermelidir. Olağanüstü hal ile baş etmede, afete hazırlık ve afete baş etme eğitimi, okul ve kurum yöneticilerinin kriz yönetimi, büyük önem taşır. Bu ihtiyacı karşılamaya yönelik, okul psiko-eğitim planlarının hazırlanmasında, eğitim bilimleri, psikoloji ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerin önemli katkıları olabilir. Yanlış fay zeminine oturtulan yerleşim birimlerinin depremde çökmesi gibi, yanlış zemine oturtulan sosyal ve psikolojik eğitim organizasyonlarının da, olağanüstü hallerde çökeceği bilinmelidir.

Olağanüstü hallere hazırlık veya baş etme konusu, disiplinlerin tek tek sınırlarını çoktan aşmış, disiplinler arası çalışmalarla bile üstesinden gelinemeyecek boyutta karmaşıklaşmıştır (Kasapoğlu, 2001). Marmara bölgesindeki depremlerin üzerinden üç yıl geçmesine rağmen, birçok problemin henüz üstesinden tam anlamıyla gelinememiş olması, bunun tipik bir göstergesidir. Olağanüstü hallerle ilgili çalışmalarda, yerbilimleri, sosyal bilimler, mühendislik, mimarlık, planlama, tıp, psikoloji ve ekonomi gibi birçok disiplin, aralarındaki sınırları aşarak birlikte çalışmalıdırlar. Olağanüstü hallerin oluşturduğu sosyal sorunların genişliği ve şiddeti, sosyal bilimcilere, olağanüstü hal öncesi ve sonrasında neler yapılacağı konusunda, toplumu hazırlayarak, afet hasarlarını en aza indirmeye, sorumluluk yüklemektedir (Kasapoğlu,2001). Ülkemizde son yıllarda meydana gelen depremler sonrasındaki görüntü, göstermiştir ki, afet sonrası bilgilendirme, psikolojik ve sosyal destek hizmetleri yeterince verilemediği zamanlarda, afetin etkileri çok daha derinleşmektedir.

Okullar, olağanüstü hal öncesi ve sonrasına ilişkin yapacakları planlamalarını, düzenli ve sürekli olarak güncelleştirmelidir. Bunun için, yılda en az iki kez kayıt

üzerinde senaryoya dayalı, bir kez de tatbikat şeklinde uygulamalar yapılmalı ve uygulama sonuçlarına bakarak aksayan noktalar düzeltilmelidir.

Olağanüstü durumlarda panik ve şaşkınlık genel bir durum olduğu için, bir lider veya önderin ortaya çıkması, toplum için büyük önem taşır. Okullar, buldukları çevrede en çok bilinen ve en kolay ulaşılabilen yerlerdir. Bu rakipsiz konumlarıyla okullar, afet sonrası ilk müracaat edilecek merkezler olabilir. Bunun için, okul müdürü veya okulda sivil savunma amiri olarak görevlendirilen kişi, arama- kurtarma, afete hazırlık vb. yanında, olağanüstü hallerdeki belirsizlik ortamında, kriz yönetimi konusunda da eğitim alıp, göreve hazır bulunmalıdır. Olağanüstü hallerin insanlar üzerindeki yıkıcı etkilerini azaltmak için, her okul olmasa da birçok okul, yapılacak küçük ekleme ve değişikliklerle, çevresinin afet eğitim merkezi ve sığınağı haline getirilebilir. Ülkemizde son yıllarda meydana gelen büyük depremler; bize çocuk ve yetişkinlerin psikolojik olarak depremden etkilenmelerinin, en az arama-kurtarma kadar gerekli ve önemli olduğunu göstermiştir. Böylece, depremle ilgili eğitimin önemi daha iyi anlaşılmıştır (Demirciçeşmesi, 2001:22). Ancak uygulamalara bakıldığında, olağanüstü hal sonrası çalışmalarda, ne yazık ki sosyal boyutun önemli ölçüde ihmal edildiği görülmektedir. Olağanüstü hal sonrası yapılanlar, daha çok, arama ve kurtarma hizmetleri şeklinde planlanıp, yürütülmektedir. Oysa ki arama kurtarma yanında, olağanüstü hal sonrası normal yaşama dönmede, halkın bilgilendirilmesi, psikolojik destek, barınma büyük önem taşır. Bunun için olağanüstü hallerle ilgili, halkın eğitim ihtiyacının belirlenip, halk eğitimine gecikmeden başlanması büyük önem arz eder. Nitekim, bu ihtiyacı gören Milli Eğitim Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF), 17 Ağustos depreminden sonra, geliştirdikleri ve iki yıl boyunca deprem bölgesindeki illerde uygulanan Psikososyal Okul Projesi ile 150000 öğrenci, 5000 öğretmen ve 35000 veliye, psiko-eğitim vermiştir. Alınan başarılı sonuçlardan sonra, projenin yurt çapında yaygınlaştırılmasına karar verilmiştir. Projenin amacı,olağanüstü hallerde, insan yaşamında derin izler bırakan, travmatik olayların etkileri konusunda, insanları bilgilendirmektir. Travmatik olaylardan sonra normal yaşama dönmede, okulların çok önemli bir rolü vardır. Okullar, normalliği temsil eden ve normal yaşama dönmeyi kolaylaştıran kurumlardır. Okullar, olağanüstü hallerde bu görevleri yerine getirirken, olağanüstü hallerden önce de insanları, özellikle çocukları, olağanüstü hallerdeki belirsizlik ve kaostan kaynaklanan strese dayanıklı duruma getirmeli ve onlara, bu stresle olumlu başa çıkma yöntemleri öğretmelidir. Böylece, travmatik olayların etkilerinin daha kolay atlatılması sağlanabilir (MEB/UNICEF,2001). Bu konuda diğer bir sevindirici gelişme de, Marmara bölgesinde Kocaeli ilinde, “ Mahalle Afet Gönüllüleri Eğitimi”

isimleriyle çeşitli organizasyonların kurulması örnek gösterilebilir (Kurbanoğlu, 2001 :11). Bu organizasyonlarda, kamu kurumları ile gönüllü kuruluşlar birlikte görev almışlardır. Marmara depremi sonrasında, özel kurumların, kamu kurumlarından daha hızlı harekete geçtiği ve daha fazla inisiyatif aldıkları göz önüne alınırsa, bu girişimin önemi daha fazla anlaşılır.

Olağanüstü halleri belki önleyemeyiz, ama etkilerini azaltabiliriz. Bu açıdan, olağanüstü hallerin yönetilmesi gereken bir süreç olarak algılanması önemlidir. Bunun için okullar, bir yerden yönlendirilen değil, kendi kendine yönlenebilen olmalı ve daha fazla inisiyatif kullanabilmelidirler (Erdoğan, 2000:107). Ancak, ülkemizdeki eğitim sistemi, merkezi yapılanma şeklinde örgütlendiği için, okul yöneticileri, olağanüstü bir durum veya kriz halinde, inisiyatif kullanma yerine, bir üst makamdan yardım isteyerek durumu aşmaya çalışmaktadırlar (Elma, 2000).

Olağanüstü hale hazırlık ve olağanüstü hallerin atlatılmasında, bu denli önemli görev ve sorumlulukları olan okulların, bu göreve ne derecede hazır olduklarının ortaya çıkarılması, çok büyük doğal ve doğal olmayan tehditler altındaki ülkemizin geleceği açısından, büyük önem taşımaktadır.

Yöntem

Araştırmanın evreni, Elazığ il merkezinde bulunan tüm ilk ve orta öğretim okullarıdır. Örneklem ise, tesadüfi yolla seçilmiş, evreni temsil niteliğine sahip, 12 orta öğretim okulu ve 44 ilköğretim okulundan oluşturulmuştur. Veriler, okul yöneticilerine sunulan, anketlerle elde edilmiş olup, çözümünde, yüzde ve frekans tekniği kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, okullarda, olağanüstü hale hazırlık, planlama ve eğitim etkinliklerini yürütme görevini, okulların, % 50'sinde (N=28) müdür, % 32'sinde (N=18) müdür yardımcısı ve % 18'inde (N=10) ise sivil savunma kolu yürütülmektedir. Olağanüstü hallerle baş etmede çok önemli olan sivil savunma planı olup olmadığı sorusuna, okul yöneticilerinin % 86'sı (N=48) var, % 14'ü (N=8) ise yok, biçiminde cevaplamıştır. Olağanüstü hale hazırlık açısından, bu sonuç, sevindiricidir.

Okulda, olağanüstü hallere hazırlık ve olağanüstü hallerle baş etme ile ilgili eğitim etkinliği veya konferans verilip verilmediği sorusuna, okul yöneticilerinin %61'i (N=34) evet, %39'u (N=22) hayır şeklinde cevaplamıştır. Afetlere hazırlık ve afetle baş etmede bilgilendirme ve eğitim en can alıcı noktadır. Bu açıdan bakıldığında, okulların yaklaşık %40'ının bu konuda herhangi bir eğitim almamış olması düşündürücüdür. Buradan hareketle, son yıllarda meydana gelen deprem ve diğer afetlerden, yeterince ders

çıkarmadığımız söylenebilir.

Okulun, olağanüstü hallerde, hangi kurum ve kuruluşlarla, hangi konularda birlikte hareket edeceği konularında, okulun ilgili kurumlarla protokol yapması, olağanüstü hallerdeki şaşkınlık ve paniğin önlenmesi açısından büyük önem taşır. Bu konuda, okul yöneticilerinin sadece % 36'sının(N=20), böyle bir protokole sahip olduğu,% 64'ünün (N=36) ise, herhangi bir kurum ile protokolünün bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçtan, olağanüstü haller ve afetlerle ilgili olarak, okul ile diğer kurumlar arasında, gerekli koordinasyonun sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Ülkemizin hemen tamamının, deprem kuşağında olması, etrafımızda ciddi siyasal istikrarsızlıkların mevcudiyeti ve ağır terör tehdidine rağmen, bu sonuç, oldukça düşündürücüdür. Okul müdürlerinin %71'i(N=40), okullarında sivil savunma ile ilgili tatbikatların yapıldığı,%29'u ise (N=16) yapılmadığı şeklinde görüş bildirmişlerdir. Olağanüstü hal ile ilgili planlarda bulunan aksaklıkların giderilmesi için, uygulamalı tatbikatlar büyük önem taşır. Bu açıdan bakıldığında bu sonuç, sevindiricidir. Yine okul müdürlerine sorulan “bu tatbikatlar değerlendirilip sonuçlar çıkartılarak, buna bağlı gerekli düzeltmeler yapılıyor mu ?” şeklindeki soruya, okul müdürlerinin,%61'i (N=34) evet, %39'u (N=22) hayır, şeklinde cevap vermiştir. Okul yöneticilerinin, %60'ının tatbikat sonuçlarını değerlendirmesi, sevindirici olmakla birlikte, yaklaşık %40'ının tatbikat sonuçlarını değerlendirmemeleri, tatbikatların göstermelik olduğu, şeklinde yorumlanabilir.

Okulun olası bir afete hazır olması konusunda, okul müdürlerinin %14'ü (N=8) tamamen, %54'ü (N=30) orta düzeyde ve %32'side (N=18), düşük düzeyde hazır olduğunu belirtmişlerdir. Okul yöneticilerinin çoğunun (%54), okullarının olası bir afete, orta düzeyde hazırlıklı olduğunu, %32'sinin de düşük düzeyde hazır olduğunu belirtmeleri, düşündürücüdür. Buradan, okul müdürlerinin, herhangi bir afete karşı, kendilerine ve okullarına tam olarak güvenmedikleri sonucu çıkartılabilir.

Okul binasının, herhangi bir afet sırasında, barınma ve sığınma amacına uygunluğu konusunda da okul müdürlerinin %29'u (N=16) tamamen uygun, %39'u (N=22) orta düzeyde uygun olduğu ve %32'side (N=18) uygun olmadığı, biçiminde cevap vermiştir. Bu sonuç, okul müdürlerinin, okul binalarına, afetlere karşı tam olarak güvenmediklerini göstermektedir.Ülkemizde son yıllarda meydana gelen depremlerde, özellikle kamu binalarında meydana gelen büyük hasarlar, bu görüşü etkilemiş olabilir. Okulundaki sivil savunma ile ilgili broşür, araç ve gereci yeterli bulan müdürlerin oranı, sadece %7 (N=4), orta düzeyde yeterli bulanlar %61 (N=34) ve yetersiz bulanlar ise %32 (N=18) dir. Olağanüstü hallerdeki belisizlikte, kendisini kriz yönetimi konusunda yeterli bulma konusunda, müdürlerin %20'si (N=11) çok yeterli,% 46'sı (N=26) orta düzeyde yeterli ve

%34'ü ise (N=19) yetersiz bulmaktadır. Olağanüstü hallerde, kriz yönetimi, olağanüstü hallerin toplum üzerindeki etkilerini önemli oranda etkilemektedir. Bu bakımdan, okul müdürlerinin kriz yönetimi konusunda yeterli bilgiye sahip olması büyük önem taşır. Yine olağanüstü haller ile ilgili yeterli bilgi sahibi olmada, müdürlerin %16'sı (N=9) kendisini çok yeterli, %54'ü (N=30) orta düzeyde yeterli ve %30'u da (N=17) yetersiz görmektedir. Okul müdürlerinin, ildeki sivil savunma ile ilgili kurumların faaliyetlerini yeterli bulma oranı, %0 (N=0) çok az, %57 (N=32) orta düzeyde yeterli, %43'ü (N=24) de yetersiz bulmaktadır. Okullar ile ilgili sivil savunma kuruluşları arasında gerekli koordinasyonun az olması, bu sonucu etkilemiş olabilir.

Sonuç

Topraklarının önemli bir kısmı deprem kuşağında bulunan ülkemiz, aynı zamanda jeopolitik konumundan dolayı da önemli iç ve dış tehditler altındadır. Bu açıdan, ülkemiz için doğal ve doğal olmayan afetler, her zaman büyük olasılıktır. Afetleri önlemek belki elimizde değil ama afetlere hazırlıklı olmak ve afetlerle baş etmek, büyük ölçüde elimizdedir. Ülke kaynaklarının önemli bir bölümünü tüketen ve çok geniş fiziki ve insan kaynaklarına sahip olan okul sisteminin, bu konuda büyük bir sorumluluğu bulunmaktadır. Okulların, bu konuya yeterince hassasiyet göstermemeleri ve yeterince hazır olmamaları ciddi bir problemdir. Olası afetlere karşı, okul sisteminin, bu sorumluluğunun gereklerini yerine getirmesi, geleceğimiz için büyük önem taşır. Unutulmamalıdır ki olağanüstü hallere hazırlanma ve sonuçları ile baş etmede, üretimi ve dağıtımını okulun sorumluluğunda olan bilgi, en etkili güçtür.

Öneriler

1. Okullar, olağanüstü hallere hazırlık ve olağanüstü hallerle baş etme planlarını ilgili kurum ve kuruluşlarla eşgüdüm halinde yapmalıdır. Bu planlar yakından izlenmeli ve ortak tatbikatlarla sonuçları değerlendirilip, gerekli düzeltmeler yapılmalıdır.
2. Okul müdürleri, olağanüstü hallerle ilgili olarak eğitimden geçirilmeli ve bu eğitim, gerek yayın, gerekse hizmet-içi eğitim şeklinde süreklilik arz etmelidir.
3. Okullar, olağanüstü hal ile ilgili olarak çalışanlarını, öğrenci ve öğrenci velilerini eğitmelidirler.
4. Okul binalarının projelendirilmesinde, mühendislik bilimleri ile sosyal bilimler birlikte çalışmalıdırlar.
5. Öğretmenler, olağanüstü hallerde ortaya çıkan problemlerin aşılmasında çocuklara yardım için psiko-eğitim konularında yetiştirilmelidir.
6. Okulların olağanüstü hallere hazırlık ve olağanüstü hallerle baş etme konularındaki görev, yetki ve sorumlulukları net bir şekilde yeniden düzenlenmelidir.
7. Okul programlarında, olağanüstü hallere hazırlık ve etkileriyle baş etme konuları, daha fazla yer almalıdır.

Kaynaklar

- Akyüz, A. (2001). **Afet Sonrası Barınma Çalışmaları**. Sivil Savunma Dergisi, sayı165, Ankara.
- Demirciçeşmesi, O. (2001). **Marmara Depreminin Kazandırdıkları**. Sivil Savunma Dergisi, sayı165, Ankara.
- Demirtaş, H. (2000). **Kriz Yönetimi**. Eğitim Yönetimi Dergisi, sayı:23, Ankara.
- Elma,C.,Demir,K.(2000). **Yönetimde Çağdaş Yaklaşımlar**. Anı Yayınları, Ankara.
- Erçetin,Ş.(2001),**Örgütsel Zeka**. Ankara:Erek Matbaası
- Erdoğan,İ.(2000). **Okul Yönetimi ve Öğretim Liderliği**, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Kasapoğlu,A.,Ecevit, M. (2001). **Depremin Sosyolojik Araştırması**, Sosyoloji Derneği Yayınları No: 8, Ankara.
- Kurbanoğlu, O. (2001). **Kocaeli İli Mahalle Afet Destek Programı**, Sivil Savunma Dergisi,sayı164, Ankara.
- MEB/UNICEF. (2001). **Psikososyal Okul Projesi**, Türkiye, Travma Sonrası Normal Tepkiler, Psikoeğitim Uygulama El Kitabı,Ankara.
- TC.MEB.(1995). Seferberlik ve Savaş hallerinde Eğitimin Aksatılmadan Devamını Sağlayıcı Plan.
- Taymaz, A.H. (1995). **Okul Yönetimi**, Saypa Yayınları, Ankara.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 159-176, ELAZIĞ-2003

PIYANO EĞİTİMİNDE MÜZİKAL ANALİZ KAVRAMI – KAPSAMI VE ÖRNEK KLAVYE ANALİZLERİ

Musical Analyze Concept-Frame And Modelist Keyboard Analyzes

S. Ercan BAĞÇECİ

Niğde Ün. Eğt. Fak. Güzel Sanatlar Böl. Müzik Eğitimi ABD

ÖZET :

Bu makalede; piyano eğitimine “analitik yaklaşım merkezli” kişisel bir bakış açısı sergilenmektedir. Konu, önce teorik olarak ele alınarak piyano eğitiminde müzikal analiz kavramı ve kapsamı tanımlanmış, daha sonra da örnek klavye analizleri ile desteklenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Müzik eğitimi, Piyano eğitimi, Müzikal analiz, Klavye analizi.

ABSTRACT:

In this article, it is described an oriented analytic approach in piano education. Being handled theoretically at first musical analyze concept and frame has been described and next supported by modelist keyboard analyzes.

Key words: Music education, piano education, keyboard analyze.

1. GİRİŞ

Müzik öğretmeni yetiştirme işi, müzik eğitimi bütünü oluşturarak genel, özengen ve mesleki müzik eğitimi türleri arasından, mesleki müzik eğitimi türü içine giren, kendi içinde planlanan, programlanan ve çeşitli derslerden oluşan kendine özgü bir bütün olup, müzik öğretmenliği mesleğinin gerektirdiği müzikal davranışların ve birikimlerin kazandırılmasını amaçlayan bir eğitim sürecidir.

Müzik öğretmeni yetiştiren kurumlara lise veya dengi bir okulu bitirmiş, ÖSS (Öğrenci Seçme Sınavı) den belirli bir taban puan almış, müzik yetenek sınavını da başarmış öğrenciler alınmaktadır. Piyano eğitimine başlama yaşının genelde 9-10 yaşları olduğu, bazen çocuğun durumuna göre 5 yaşa inebildiği, hatta Kodaly ve Suzuki' ye göre 3-4 yaşlarında piyano eğitimine başlanabileceği göz önüne alındığında, müzik öğretmeni adaylarının müzik ve piyano eğitimine 18 ve daha üstü gibi geç yaşta başladıkları, önceki öğrenmelerinde etkili ve kalıcı müzik eğitimi almadıkları söylenebilir. (Özen, 1998, s.32)

Ayrıca, 1993-1994 öğretim yılından itibaren müzik öğretmeni yetiştiren kurumlara giren öğrencilerin bir kısmının Anadolu Güzel Sanatlar Liselerinden mezun olmalarına karşın, genelde bu durumun da henüz ön yetiştirme ve öğrenci sayısı bakımından istenilen yeterliği ihtiyaçlar ölçüsünde karşılayabildiği söylenemez. Hatta bir kısım Güzel Sanatlar Liselerinde eğitimin daha yeterli hale getirilmesi yönünde yaygın bir kanı bulunmaktadır. Buna dayanarak, öğrencilerin büyük çoğunluğunun müzik öğretmeni yetiştiren kurumlara girişteki hazır bulunuşluk düzeylerinin oldukça yetersiz ya da istenilen nitelikte olmadığı söylenebilir. (Özen, 1998, s.32)

Yukarıda değinildiği üzere müzik öğretmeni yetiştiren kurumlar, müzik ve çalgı eğitimine ilişkin belirli ön bilgisi bulunan ve bulunmayan iki tür öğrenci tipine sahip olup, bu öğrenci tiplerine yönelik genel kültür, eğitim bilimleri ve müzik alanı derslerini kapsayacak şekilde düzenlenmiş tek bir programla 4 yıllık eğitim vermektedir.

Bu eğitim sürecinde, çalgı eğitiminin ve çalgı eğitiminin bir parçası olan piyano eğitiminin kuşkusuz ayrı ve önemli bir yeri vardır. İçeriği, yöntemi, öğretim kadrosu ve piyano sayısı bakımından farklılıklar bulunmasına karşın, piyano dersleri,

müzik öğretmeni yetiştiren kurumların hepsinde bütün öğrencilere 3 yıl süreyle haftada 2 saat zorunlu bir ders olarak okutulmaktadır.

“Esasen, piyano eğitimi, sadece icracı/yorumcu yetiştirme programları ile sınırlı kalmamaktadır. Müzik eğitimi yaklaşımı açısından ülkemizde ve dünyada uygulanmakta olan eğitim-öğretim programları incelendiğinde, araştırmamızın zeminini oluşturan, piyano eğitiminin, müzik sanatçılığına yönelik, bestecilik, şeflik dallarında ve buna

ilaveten müzik eğitimcisi ve müzik bilimci yetiştirmeye yönelik tüm programlarda da büyük oranda yer aldığı kolaylıkla görülebilir.” (Berki, 1994, s.1)

Yönetken’ e göre “Müzik öğretiminde araç olarak kullanılmaya en uygun ve yararlı alet piyanodur. Piyano; sabit perdeli, entonasyon sorunu olmayan bir çalgıdır. Akordu doğru olmak koşuluyla parmağın bastığı yerden doğru ses verir. Ses sınırı geniştir. Her türlü ajilite mümkündür. Kulak eğitimine en uygun alettir. Armonik eşlik çalgısıdır. Her çeşit çoksesli eserin reduksiyonu icra edilebilir. Koral ve orkestral eserler çalınabilir. Büyük eserlerin analizine elverişlidir. Edebiyatı zengindir.” (Say, 1996, s.69)

Bütün bu özelliklerinden dolayı piyano, müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda büyük ölçüde etkili bir eğitim aracı, kısmen de eğitim alanıdır.

Piyanoya etkili bir eğitim aracı olarak bakıldığında, müzik eğitimi sürecinin hemen her aşamasında bu çalgıdan olabildiğince yararlanmak ve etkili bir şekilde kullanabilmek müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda esas alınmıştır. Bu anlamda piyano; temel müzik bilgi ve becerilerini kazandırma, öğrencilerin seslerini eğitme, öğrencileri müzik tür/çeşit ve biçimleri hakkında bilgilendirme, besteleme, eşikleme ve eser analizi yapabilme gibi pek çok amaca yönelik olarak etkili bir şekilde kullanılmaktadır.

Müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda piyanoya kısmen eğitim alanı olarak bakıldığında ise; çalışılan piyano eserlerini müzikal olarak algılayabilme, kavrayabilme, kurgulayabilme, ifade edebilme, müzikal bütünlüğe ulaşabilme, kısaca, müzik dilinin olmazsa olmazlarını mümkün olduğu kadar etkili bir performansla sergileyebilme gibi yüksek düzeyde kaygı ve beklentilerin olması, piyanonun kısmen bir eğitim alanı olarak da görüldüğünün kanıtıdır.

Müzik öğretmeni yetiştirmede böylesine etkili bir eğitim alanı olan piyano derslerinde, öğrencilerin müziği algılayabilmeleri, ifade edebilmeleri ve yaşantılarına katabilmeleri için etkili bir piyano eğitimi sürecine ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir.

Söz konusu etkili bir piyano eğitiminde, öğrencilerin zihinlerinde müziği algılayabilmeleri, kurgulayabilmeleri, ifade edebilmeleri, müzikal bütünlüğü kavrayabilmeleri ve müzikal bütünlüğe ulaşabilmeleri için, kısaca, iyi çalabilmek için birçok şeye ihtiyaç olduğu konusunda sorular oluşturulmalıdır. Örneğin; klavyeyi, notaları tanıyorum, hangi notayı ne zaman çalacağımı biliyorum fakat öğretmenim gibi çalamıyorum ya da öğretmenim çaldığımı beğenmiyor. O halde iyi çalabilmek için başka çabalar ve arayışlar içerisinde olmalıyım. Bu çabalar ve arayışlar nelerdir? Türünden soruların öğrencilerin zihnini meşgul etmesi beklenir.

İşte bu anlayış ve yaklaşım ekseninde “Analitik yaklaşım merkezli bir piyano eğitimi süreci”, kısaca, “Piyano Eğitiminde Müzikal Analiz” olmazsa olmaz zorunluluktur.

2. PİYANO EĞİTİMİNDE MÜZİKAL ANALİZ KAVRAMI VE KAPSAMI

Müzik oluşturma süreçlerinin (besteleme, seslendirme/yorumlama ve doğaçlama) her birinde analitik yaklaşım zorunludur. Özellikle seslendirme/yorumlama gibi performansa dayalı müziğin, kişinin bilişsel, duyuşsal, sezgisel ve devinişsel alanlarının tümünü kullanırmak zorunda bırakması, bu alanların birbirine dayalı etkileşiminin yüksek düzeyde olmasını gerektirmektedir. Daha etkili bir seslendirmeye neden olacak söz konusu bu yüksek düzeydeki etkileşimin gerçekleştirilebilmesindeki ön koşul, çalışılan etüt ya da eserin (düzeyi ne olursa olsun) genel müzikal doğrular ve piyano eğitiminin beklentileri ekseninde hem teknik hem de müzikal disiplinler açısından analizinin yapılmasıdır.

Uçan'a (1992, s.1) göre "analizi kapsamayan, analize yer vermeyen veya analize dayanmayan bir konu, iş, süreç ve ürün yeterince başarılı, etkili ve verimli olamaz."

Müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda çalgı eğitiminin bir parçası olan piyano eğitiminin en başından itibaren teknik ve müzikal disiplinlere ilişkin çok yönlü bir analitik bakış açısının yaratılmaya çalışılması piyano eğitimi için olduğu kadar hem müzik eğitimi bütünü için hem de düşünebilen, sorgulayabilen, ilişkilendirebilen öğretmen adayları yaratmak için son derece önemlidir.

Piyano eğitiminin daha ilk haftalarında bile, öğrencilerin, sesleri birbirine bağlama konusunda temel birkaç dayanaktan hareketle sesleri kurgulama, ilişkilendirme ve imgeleme gibi kaygı ve çabaları hem seslerin niteliği ve işlevi açısından hem de teknik davranışlar açısından analitik bir yaklaşımdır.

Söz konusu temel birkaç dayanaktan hareketle gerçekleştirilen bu analitik yaklaşım sonucunda öğrencilerin çıkarımlar yapabilmeleri ve düşünceler üretebilmeleri analitik yaklaşımın ürünü olup bu ürün piyano eğitiminde yadsınamayacak derecede önemlidir.

Bu anlamda "piyano eğitiminde müzikal analiz; sadece belli bir düzeyde müzik teorisi bilgisiyle ya da yoğun bir müzik eğitimi süreci sonunda gerçekleştirilebilecek bir iş olarak değil, aynı zamanda piyano eğitimi sürecinin en başında bile öğrencilerin sorgulama ihtiyacı duyacağı ve kendilerince çıkarımlar yapabileceği bir iş disiplini, çalışma disiplini." (Tufan, 1994, s.18)

Yukarıdaki yaklaşımlarımız ekseninde, piyano eğitiminde müzikal analiz, kısaca, ses üretme aşamasından başlayan ve eğitim süreci boyunca da sorgulanması gereken hem teknik davranışlara hem de müzikal beklentilere ilişkin disiplinler bütünüdür.

Önümüze tanımadığımız bir etüt ya da eser konulduğunda, bu etüt ya da eserin kilit noktalarını en hızlı biçimde tanımak için öncelikle analiz ederiz. Teknik disiplinler ve müzikal disiplinler olarak gerçekleşmesini düşündüğümüz bu analizlerin kapsamı şunlardır.

1. Teknik Disiplinlere İlişkin Analizler:

Etüdün ya da eserin yazım biçimine göre piyano partisi ile klavye topografyası arasında bir bağ kurularak daha çok enstrümantal planda yapılan analizlerdir. Bu analizler; el pozisyonu, ses üretme, gam (dizi), akor, arpej, oktav, legato, staccato, portato, karma teknikler, artikülasyon, tekrarlanan nota, trill, eşgüdüm, çapraz el, tuşe, pedal kullanımı vb. teknik çalışmaları ve planlamaları kapsar.

2. Müzikal Disiplinlere İlişkin Analizler:

Etüd ya da eseri oluşturan tüm yapıtaşlarının teker teker irdelenerek kompozisyonun bütünü içindeki yerleri ve bütünüle ilişkilerinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu analizler;harmony, kontrpuan, form, still, eserin bestecisi hakkında bilgi, eserin karakteri (dans, marş, dinsel...vb), eserdeki karakter ve atmosfer değişiklikleri, kavrayışı ifade edebilecek estetik sorunlar (ritm: Ölçü aksanları, ritmik aksanlar ve duygusal aksanlar; melodi: Cümle ve cümle parçacıklarının artikülasyonu ve nüans öğeleri) vb tüm müzikal planlamaları içerir.

Bütün bu planlamalar eserin teknik ve müzikal özelliklerini tanımak için yapılan analizler olup, esasen, etkili bir performansa ulaşabilmede teknik ve müzikal disiplinlere ilişkin güçlüklerin belirlenerek çözümlerinin üretildiği bir tanıma analizidir.

Şen'e (1999, s.90) göre, böyle bir tanıma analizinde "pozisyonların indirgenmesi, karşılaştırılması ve hissedilmesiyle bir adres arar gibi NEREDEYİM VE NEREYE GİDİYORUM? sorusu sorulur... Bu tanımayı, partisyondaki yazı biçimine göre klavyenin dibinde ağır hareketlerle elde edilen izler şeklinde oluştururuz."

"Ayrıca bu çeşit bir analiz, farkına varmadan eserin ezberlenmesini sağlayacaktır. Böylelikle eser, iki el beraber ağır tempoda, müzikal ve enstrümantal planda analiz edilerek, ezber düşünülerek, piyanistik organlarda hissedilerek, fizyolojik ve entellektüel açılardan tanınmış olacaktır." (Şen, 1999, s.90)

İpşiroğlu'na (1998, s.241-242) göre "yorumcunun yorumladığı parçayı anlaması için her şeyden önce duyguları bir süre için ayraç içine alarak o parçanın yapısını irdelemesi gerekir. Yapıtaşlarının teker teker irdelenmesi, bunların birbiriyle ilişkisi, nasıl bir bağlamda yer aldıkları (parçanın karakteri, temposu vb.), bunların bir araya gelerek nasıl bir doku oluşturdukları, kompozisyonun bütünü içindeki yerleri ve bütünüle ilişkileri gibi özellikler saptanmalıdır. Böyle bir çalışma sonucunda kompozisyonun yapısıyla birlikte onun iletisi de ortaya çıkar."

Piyano eğitimi sürecinin her evresinde, her eser/etüt/alıştırma, öğrencinin bilgisi sınırları içinde teknik ve müzikal disiplinler ekseninde olabildiğince kapsamlı olarak analiz edilmelidir. Söz konusu analitik yaklaşım, piyano eğitimi sürecinin en başından

itibaren öğrencilerin, klavye ile olan iletişimde temel kaygı ve beklentilerini olumlu yönde artıracaktır.

Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Müzik Eğitimi Anabilim Dalında Dr.S.Ercan BAĞÇECİ tarafından hazırlanmış olan “*Piyano Eğitiminde Performans Müzikal Analiz Etkileşimi*” adlı Doktora tezinde, “Analitik yaklaşım merkezli” bir piyano eğitimi sürecinden geçen örneklem grubunun, piyano eğitimindeki başarı durumunu belirlemek amaçlanmış olup, tezin bulguları ışığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmanın amaçları açısından varılan sonuçlar:

1. Elde edilen bulgulardan, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin piyano eğitiminde kriter olarak kabul edilen teknik ve müzikal disiplinlere ilişkin kritik hedef ve davranışlara “büyük ölçüde” hatta “tamamen” ulaştıkları anlaşılmaktadır. Deneysel çalışmanın ilgili yarıyıllarında hedef davranışların gerçekleşme dereceleri incelendiğinde yarıyıllar arasındaki ilişkilerin tutarlı olduğu ve anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir. Ayrıca, öğrencilerin dört yarıyıldaki teknik disiplinler, müzikal disiplinler ve piyano dersi genel not ortalamaları tutarlıdır.
2. “Analitik yaklaşım merkezli bir piyano eğitimi” süreci öğrenmeyi olumlu şekilde etkilemiştir.

Araştırmanın sayıltıları açısından varılan sonuçlar:

Analitik yaklaşım merkezli bir piyano eğitimi sürecinden geçen örneklem grubunun bu eğitim süreci sonunda “başarılı” olması araştırmanın sayıltılarını da destekler nitelikte olduğundan dolayı aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir;

1. Araştırmanın örneklem grubunu oluşturan tüm öğrenciler, analitik yaklaşım merkezli bir piyano eğitimi sürecinde istedik davranışları göstermişlerdir.
2. Analitik yaklaşım, etkili piyano öğretebilmede ve öğrenebilmede vazgeçilemez bir yöntemdir.
3. Analitik yaklaşım doğru bir çalışma stratejisi kurabilmede zorunludur.
4. Düzeyi ne olursa olsun, bir piyano eserinin mükemmel ve etkili bir biçimde çalınabilmesinde analitik yaklaşım zorunludur.

“Piyano eğitiminde müzikal analiz kavramı ve kapsamı” açısından varılan sonuçlar:

Araştırmanın amaçları doğrultusunda varılan sonuçlarından hareketle “*Piyano eğitiminde müzikal analiz kavramı ve kapsamı*” açısından şu sonuçlar çıkarılabilir.

1. Piyano eğitiminde müzikal analiz, sadece belli bir düzeyde müzik teorisi bilgisi ya da yoğun bir müzik eğitimi süreci sonucunda gerçekleştirilebilecek bir iş olarak değil, aynı zamanda, piyano eğitimi sürecinin en başında bile öğrencilerin sorgulama ihtiyacı duyabileceği ve

kendilerince çıkarımlar yapabileceği bir iş disiplini, çalışma disiplindir.

2. Piyano eğitiminde müzikal analiz, ses üretme aşamasından başlayan ve eğitim süreci boyunca da sorgulanması ve sorgulatırılması gereken hem teknik davranışlara hem de müzikal beklentilere ilişkin disiplinler bütünüdür.

ÖRNEK KLAVYE ANALİZLERİ

3. 1. J.P. Rameau, etüt.

Jean-Philippe Rameau

f
5 1 *sempre legato*

p
4 1 2 5 *Fine*

f

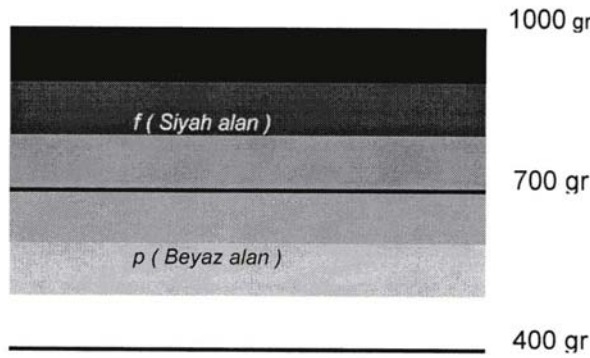
p
4 2 1 *D.C. al Fine*

Bu etütte; cümlelerin forte ve piano nüans sınırları (hareket alanı) içerisinde ifadesi ve iki elin eş güdümünde sol elde sempre-legatoya karşılık sağ elde ikişer bağlı notalar ile portato çalabilme temel beklentilerdir.

***Alıştırmanın öğretilmesi aşamasında
Neler sorgulanmalı
Nasıl bir bakış açısı yaratılmaya çalışılmalı***

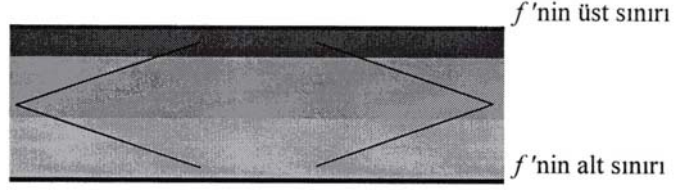
1. Ses üretimi:

- Piano nüans sınırları içerisinde üretilen seslerin; tuş dibinde, diri, köşeli, kontrol edilebilir olması ve parmak ucunda hissedilmesi.
- Forte nüans sınırları içerisinde üretilen seslerin; kolun kendi doğal ağırlığıyla (baskı yapılmaksızın), tuş dibinde, diri, köşeli ve kontrol edilebilir olması.
- Forte ve piano nüans sınırlarının belirgin bir şekilde açılarak dinamik zıtlığın siyah ve beyaz olarak belli edilmesi.

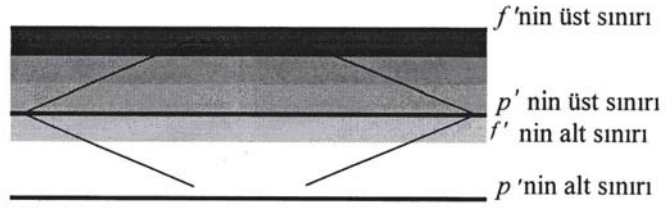

Şekil 3.1. Forte ve pianonun nüans sınırları (hareket alanları)

- İki elin eş güdümü: Sol eldeki sempre-legatoya karşılık sağ elde iki bağlı notaların ve portatoların varlığı iki elin eş güdümlü deviniminde özellikle sağ elde güçlükler yaratmaktadır. Bu yüzden; sağ eldeki ikişer bağlı nota gruplarını çalışırken bağ başlarına kolun kendi doğal ağırlığıyla düşülerek hafifçe aksanlanması, bağ sonlarının ise nüans sınırları içerisinde hafif çalınarak belirtilmesi gerekmektedir. Bağ sonlarındaki notalara asla vurulmamalı, el fırlatılmamalıdır. Alıştırmadaki staccato görünümündeki sesler, bu alıştırmanın ezgisel karakterine uymadığı için portato çalınmalıdır.
- Cümleme: Alıştırmadaki cümlelerin belirlenerek istenilen nüans sınırları içerisinde ifade edilmesi gerektiği vurgulanarak, cümleme konusunda şöyle bir bakış açısı yaratılmaya çalışılmalıdır;
 - Seçtiğimiz nüans sınırları içerisinde hareket ederken o nüansın alt ve üst sınırlarını bilmeliyiz.

Şekil 3.2. Forte nüans sınırları içerisinde crescendo ve decrescendo

Şekil 3.3. Piano' dan forte' ye doğru ilerleyen bir crescendo ve forte' den piano' ya doğru bir decrescendo

- b) Cümlelere anlatmak istediği duyguyu iyi yükleyelim. Sağ eldeki ikişer bağlı notalar ve portatolar parçanın % 100' üne hakim olması nedeniyle parçanın karakterini de belirlemiştir. Bu yüzden; ikişer bağlı notaların ve portatoların tüm cümlelerde aynı karakter ve sarsılmaz bir tempoda çalınabilmesi cümlelerin ve parça bütünlüğünün yakalanması açısından son derece önemlidir.

Alıştırmanın öğretilmesi aşamasında; forte ve piano nüans sınırları, cümleme ve iki elin eş güdümünde farklı teknik ve müzikal disiplinlerin ifadesi konuları sorgulanarak, bu konularda geniş bir bakış açısı yaratılmaya çalışılmalıdır.

3. 2. J.B.Duvernoy, etüt.

J.B.Duvernoy

Cantabile

p dolce

p

p

p

f

Fine

D.C. al Fine

Bu etütte; cümlelerin, crescendoların ve decrescendoların forte ve piano nüans sınırları (hareket sınırları) içerisinde ifadesi ve atmosfer değişikliğinin müziğe yansıtılabilmesi temel beklentilerdir.

Alıştırmanın öğretilmesi aşamasında

Neler sorgulanmalı !

Nasıl bir bakış açısı yaratılmaya çalışılmalı !

1. Ses üretimi: Alıştırmada forte ve piano temel gürlük basamaklarının bulunduğu

belirtilerek, forte ve piano gürlük basamaklarında ses üretilirken;

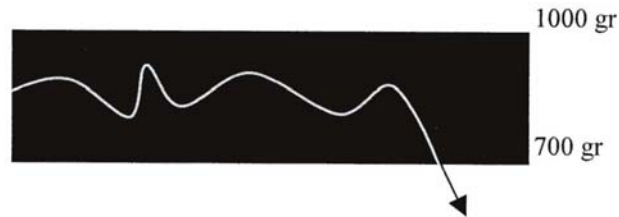
- a) Piano nüansının hafif/küçük çalınması gerekliliği seslerin tuş dibinde ve diri üretilmesini engellemelidir. Sesler, piano nüansı sınırları içerisinde ve tuş dibinde; diri, köşeli ve kontrol edilebilir olmalıdır. Böyle bir ses üretiminde çalgıya olan hakimiyet kaybedilmemelidir.
 - b) Alıştırma, müziğin atmosfer değişimine uğradığı bölümün forte nüans sınırları içerisinde staccato çalınması gerekmektedir. Forte nüans sınırları içerisindeki staccatolar kolun kendi doğal ağırlığı ile (baskı yapılmaksızın) elde edilmelidir. Sesler, forte nüansı sınırları içerisinde ve tuş dibinde; diri, köşeli ve kontrol edilebilir olmalıdır.
2. Cümleme: Cümle ve cümle parçacıklarını başlatan notaların vurguyla belirtilmesi, cümle sonlarının ise hafif çalınarak söndürülmesi cümleme konusunda büyük ölçüde temel alınmalıdır. Cümle ve cümle parçacıkları müziğin gerektirdiği gerekli nüans sınırları içerisinde, gerekli büyümeler ve küçülmelerle ifade edilmesi temel beklentiler olmalıdır.

Cümleme konusunda şöyle bir bakış açısı yaratılabilir;

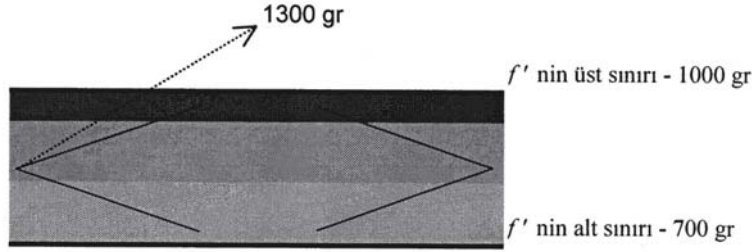
“Seçtiğimiz nüans içerisinde hareket ederken o nüansın alt ve üst sınırlarını bilelim. Örneğin, forte içerisinde ifade edilmesi gereken bir cümle forte nüans sınırları (hareket alanı) içerisinde olmalıdır. Cümledeki her türlü crescendolar ve decrescendoların ifadesinde nüans sınırları zorlanmamalıdır.” (Tufan, 1994, s.24)

Şekil 3.4. Forte nüans sınırları içerisinde ifade edilmiş bir cümle

Şekil 3.5. Forte nüans sınırlarını zorlayan bir cümle

Şekil 3.6. Forte nüans sınırları içerisinde crescendo decrescendo ve fortenin nüans sınırlarını zorlayan bir crescendo

3. Atmosfer değişimi: Piano nüans sınırları içerisinde sakin başlayan ve aynı ritmik yapılanmalarla legato çizgisi içinde devam eden ezgisel devinim, ani bir değişimle bir süre için yerini forte, staccato, akorlar ve farklı bir ritmik yapılanma içeren farklı bir karaktere bırakıyor fakat daha sonra esas karakterine tekrar geri dönüyor.

Söz konusu alıştırmadaki bu atmosfer değişimi, öğrencilere, şöyle bir örnekle anlatılabilir.. Örnek; Sahil kenarındasınız, deniz gayet sakin, berrak ve dalgasız. Fakat denizin bu sakinliği ve dalgasızlığı ani bir eğişimle bir süre için yerini büyük dalgalara ve fırtınaya bırakıyor. *Bunu müziğe nasıl yansıtabiliriz? bunu müzikle nasıl anlatabiliriz?*

Alıştırmanın öğretilmesi aşamasında; cümlelerin, crescendoların ve decrescendoların istenilen nüanslar ve nüans sınırları içerisinde ifade edilmesi, nüans sınırlarının zorlanmaması ve atmosfer değişikliğinin müzikal ifadesi konuları sorgulanmalı ve bu konularla ilgili soyut kavramlar örneklerle somutlaştırılmaya çalışılarak öğrencilerde geniş bir bakış açısı yaratılmalıdır.

3. 3. C.Czerny, op.599, no.22

Etüt

Allegro

Carl Czerny

The musical score is presented in four systems, each with a right-hand (RH) and left-hand (LH) staff. The RH part features a melodic line with various ornaments and slurs, while the LH part provides a steady bass line with chords and single notes. Fingerings are indicated by numbers 1-5 above or below notes. The piece concludes with a double bar line and repeat dots.

Bu etütteki temel beklentiler şunlardır:

- 1) Sol eldeki Alberti bas eşlik modelinin;
 - a) Akor kalıbı olarak algılanabilmesi,
 - b) Armonik analizinin yapılabilmesi,
 - c) Ezgiye armonik ve yumuşak bir fon oluşturacak şekilde çalınabilmesi.

2) Kadans-cümle ilişkisi;

- a) Ezgi partisinde (sağ elde) cümlelerin belirlenebilmesi,
- b) Belirlenen cümlelerin eşlik partisyle ilişkilendirilerek cümle sonlarının “tam kararlı bitiş”, “yarım kararlı bitiş” olarak belirtilebilmesi *temel beklentilerdir.*

Alıştırmanın öğretilmesi aşamasında

Neler sorgulanmalı !

Nasıl bir bakış açısı yaratılmaya çalışılmalı !

1) Sol eldeki Alberti bas eşlik modeline ilişkin analizler;

- a) *Akor kalıbı olarak algılanabilmesi:* Alberti bas eşlik modelinin dikey olarak görülmesi ve akor kalıbı olarak algılanabilmesi, hem çalma sırasında ki yoğunluğun ezgi partisinde (sağ elde) toplanmasını hem de akorlar arası ilişkilerin bilişsel ve duyuşsal olarak kurgulanmasını ve sorgulanmasını sağlaması açısından önemlidir.
- b) Haug’a (çeviri: Gül Çimen, 2000, s.29) göre “Öğrencilerin dikkatini tek notalara veya nota değerleri üzerinde değil de nota grupları üzerinde toplamalarını sağlayın. Bunlar, bir sıfatla nitelenebilen örnekler/kalıplar (akorlar, aralıklar vb) ya da çalınacak, söylenecek, elle vurulacak kısa motifler olabilir.”
- c) Alıştırmanın çalışılması aşamasında, sol eldeki eşlik modeli dikey akor kalıpları olarak değerlendirilip, ezgiye, ilgili akorlarla eşlik çalışması yapılmalıdır.
- d) *Armonik analiz:* Alıştırmadaki eşlik modelinde I., V. ve V7’li akorlar kullanılmış olup, bu akorların dikey olarak algılanabilmesi ve gerilim-çözülüm ilişkilerinin bilişsel ve duyuşsal olarak saptanabilmesi, müzikal ifadeyi güçlendirebileceği gibi ezgi ve eşlik partis arasıdaki estetik ilişkilerin sorgulanmasını sağlaması açısından da önem taşımaktadır.
- e) *Ezgiye armonik ve yumuşak bir fon oluşturacak şekilde çalınması:* Sol eldeki Alberti bas eşlik modelinin akor kalıbı biçiminde algılanarak çalınabilmesi ve armonik analizinin yapılabilmesi; sol eldeki teknik güçlüklerin büyük ölçüde ortadan kaldırılarak yoğunluğun müzikal öğelerde toplanmasını ve dolayısıyla etüt bütününde müzikal arayışlara fırsat yaratılmasını sağlaması açısından önemlidir. Sol elin müzikal ifadesinde, uyumlu bir sağ el ve sol el ilişkisi içerisinde sol elin susturularak sağ elde ezginin duyurulması amaçlanmalıdır. Sol eldeki eşlik figürlerinin, ezgiye, adeta armonik ve yumuşak bir fon oluşturacak şekilde çalınması etütteki en önemli beklentidir.

2) Kadans-cümle analizleri;

- a) Kadans ve cümle analizleri için şu sorulara cevap aranmıştır:
- b) Etüt bütününde ezgi partis (sağ el) kaç cümleden oluşmuştur?
- c) Etüt bütününde ezgi partisinin dört cümleden oluşmuştur.
- d) Her cümleyi eşlik partisyle ilişkilendirerek cümle sonlarının bitiş özelliklerini armonik olarak tanımlayınız?
 - Birinci cümle I. derece (tonik) akoru ile,
 - İkinci cümle V. derece (dominant) akoru ile,
 - Üçüncü cümle I. derece (tonik) akoru ile,

-Dördüncü cümle I. derece (tonik) akoru ile sonlanmıştır.

Alıştırmanın öğretilmesi aşamasında sol eldeki Alberti bas eşlik modeli ve kadans-cümle ilişkisi konuları sorgulanmalı ve bu konularda geniş bir bakış açısı yaratılmaya çalışılmalıdır.

3. 4. C. Gurlitt, Fırtına.

Fırtına

Moderato Cornelius Gurlitt

The musical score for 'Fırtına' by Cornelius Gurlitt is presented in five systems. The tempo is Moderato. The score is in 3/4 time and the key signature has one flat (B-flat major). The piano part (right hand) is characterized by dense chordal textures, often using triplets and sixteenth notes. The bass part (left hand) features a steady Alberti bass pattern. Dynamics range from *pp* to *f*. Performance instructions include 'una corda', 'tre corde', and 'poco rit...'. The piece concludes with a final cadence.

Bu eserde; pedalların kullanımı ve müzikal ifadedeki güçlüklerin halledilebilmesi temel beklentilerdir.

Alıştırmanın öğretilmesi aşamasında

Neler sorgulanmalı!

Nasıl bir bakış açısı yaratılmaya çalışılmalı !

1. Pedalların kullanımı:

Sağ pedal eserin tamamında kullanılmasına karşın, sol pedal müzikal devinimin **p** ve **pp** olduğu kısımlarda kullanılmıştır. Eserin öğretilmesi aşamasında söz konusu pedalların kullanılmasına ilişkin şu açıklamalar yapılmalıdır:

- a) Sol pedal, eserin atmosferini de yansıtan daha mat, daha az varlık gösteren, fakat, esrareniz ve ani değişikliklere gebe bir anlatımın tanımlanabilmesi için kullanılmıştır.
- b) Tek başına kullanılan sağ pedal ise, aynı anda kullanılan sol ve sağ pedalin müzikal anlatımının aksine, müziğe dinamik, zıtlık, derinlik ve kararlılık getirebilmek için kullanılmıştır.

2. Müzikal ifadedeki güçlükler:

- a) Dinamik zıtlıklar;

iki elin eş güdümünde dinamik zıtlıkların olması, söz konusu bu dinamik zıtlıklarda her iki elde de **pp**' ye varan ince nüansların bulunması, istenilen nüans sınırları içinde tuşe hassasiyetinin sağlanmış olmasını gerektirmektedir.

- b) Eserin atmosferi;

Benzer armonik ve ezgisel devinimle **pp** ve **f** dinamik zıtlıkları içerisinde devinen, daha mat, daha az varlık gösteren ezgisel ve armonik anlayışla başlayıp, adım adım **f** yönüne doğru ilerleyen büyümeler ve aynı anlayışla gelen küçülmeler eserde dinamikler ve ifade açısından karşıtlıklar oluşturmuştur. Söz konusu bu karşıtlıklar eserin atmosferini de yansıtmaktadır.

Bu atmosfer, öğrencilere şu şekilde imgelettirilmeye çalışılmalıdır:

Çok sakin, dalgasız bir denizde yavaş yavaş büyüyen dalgalar, yerini, büyük dalgalara ve fırtınaya bırakıyor. Eserde bu atmosfer, iki elin eş güdümünde gelen;

1. Sağ eldeki **pp**' ye karşı, sol eldeki **p** ezgisel devinimler; sakinliği ifade etmekle birlikte, bu sakinlik içerisindeki esrarenizliği de hissettirmektedir.
2. Sağ eldeki **p**' ya karşı, sol eldeki **mf** ezgisel devinimler; dalgaların başlangıcı ve esrarenizliğin sonucu olarak beliren dinamik zıtlığı anlatmaktadır.
3. Sağ eldeki **mf**' ye karşı, sol eldeki **f** ezgisel devinimleri; dalgaların büyüyerek doruğa ulaştığı, fırtınanın ve değişimin hat safhasını anlatmaktadır.

Eserde, adım adım büyümelerle gelen fırtına, aynı anlayışla kendini tekrar **p** ve **pp** nüans sınırlarına götürerek fırtına öncesine geri dönüyor. Bu, adeta bir rahatlama, doğanın rahatlama, müziğin rahatlama ve çözüme ulaşmasıdır.

- c) Estetik beklentiler;

Eserin öğretilmesi aşamasında;

1. Pedalların kullanımı, dinamik zıtlıkların ifadesi, cümlelemeler, gerilim ve

çözülüm, crescendo ve decrescendolar, ritardando' nun müzikal ifadesi gibi teknik ve müzikal öğelerin eserin müzikal bütünlüğü ve atmosferi içinde ele alınması gerekliliği,

2. Eserin, söz konusu bu müzikal öğeler arasındaki estetik ilişkilerden oluşmuş kendine özgü bir bütün olarak algılanması zorunluluğu üzerinde durulmalıdır.

“Bir melodiyi oluşturan küçük ses birimlerinin, birbirlerini sağlam bir düzen içinde izlemeleri gerekmektedir...Burada beklenen, melodinin hoşça giden, sürpriz bir melodi olarak değil de, yalnızca ve yalnızca estetik bir yasanın ürünü olarak algılanması zorunludur.” (Altar, 1996, s.119)

Alıştırmanın öğretilmesi aşamasında; pedalların kullanımı ve müzikal ifadedeki güçlükler sorgulanmalı ve bu konularda geniş bir bakış açısı yaratılmaya çalışılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Altar, C. M. “Sanat Felsefesi Üzerine” İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- Berki, O.T. “W. A. Mozart’ın Piyano Sonatlarına İlişkin Teknik Çalışma Yöntemleri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı, 1994.
- Haug, S. (Çeviri: Gül Çimen) “Deşifre Çalma ve Görsel Algılama” ve Müzik Araştırma ve Yorum Dergisi, sayı:5, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Devlet Konservatuarı, 2000.
- İpşiroğlu, Nazan. “Sanattan Güncel Yaşama” İstanbul: Pan Yayıncılık, 1998.
- Özen, M. “Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Bölümü Son Sınıf Öğrencilerinin Piyanoyu Müzik Öğretmenliğinin Gerekliliği Doğrultusunda Kullanabilme Becerileri” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Müzik Eğitimi Ana Bilim Dalı, 1998.
- Şen, Seba Baştuğ. “Piyano Tekniğinin Biyomekanik Temeli” (Piyano çalmadan doğan rahatsızlık ve sakatlıkları önleme yolu) İstanbul: Pan Yayıncılık, 1999.
- Tufan, E. “Piyano Eğitimine Pedagojik ve Stratejik Yaklaşımlar” Yayınlanmamış ders notları, Ankara. 1994.
- Uçan, A. “Müzik Eğitiminde Program Çözümleme” Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Müzik Eğitimi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı Ders Notu Özeti, 1992.
- Yönetken, Halil Bedii. (Hazırlayan: Ahmet Say) “Müzik Öğretimi / Okulda Çalgı Sorunu ve Çalgısal Müzik Etkinlikleri” Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları, 1996.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 177-184, ELAZIĞ-2003

ROLE OF SCHOOL ADMINISTRATORSIN TEACHERS' ACQUIRING PRESTIGE

Okul Yöneticilerinin Öğretmenlere Saygınlık Kazandırmadaki Rolü

Mukadder BOYDAK ÖZAN

Fırat Üniv. Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü
mboydak@firat.edu.tr

Abstract

Determination of role of school administrators in increasing teachers' personal prestige is aimed in this study. In doing so, a single dimension scale like Likert-type was developed. A pool of 68 items was formed with a literature study and based on views of experts. Due to the factor analysis calculations, reliability coefficient of the scale was (Cronbach alfa) 0,96; scale of sampling adequacy of Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) was 0,86. With the factor analysis calculations, a one-dimensional valid and reliable scale was formed with 43 items collected under the first factor. With the scale developed, views of 407 teachers working in the first and second division in three different schools were received in order to determine the role of primary school administrators in the province of Elazığ in determining teachers' prestige.

Key Words: School administrator, teacher, prestige, motivation

Özet

Bu çalışmada öğretmenlerin kişisel saygınlığını artırmada okul yöneticilerinin rolünü belirlemek hedeflenmiştir. Bu amaçla Likert-tipi tek boyutlu bir ölçek geliştirilmiştir. Literatür incelemesi ve uzman görüşlerine baş vurularak 68 maddelik bir havuz oluşturulmuştur.. Faktör analizi işlemleri sonucunda Ölçeğin güvenirlik katsayısı (Cronbach alfa) 0.96 bulunurken, , Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Measure of sampling Adequacy'si 0.86 bulunmuştur. Yapılan faktör analizi işlemleri sonucunda birinci faktör altında toplanan 43 maddelik tek boyutlu geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmiştir. Geliştirilen ölçek Elazığ ilinde ilköğretim okullarında görev yapan ilköğretim okulları yöneticilerinin öğretmenlerin saygınlığını belirlemedeki rolünü öğrenmek amacıyla üç farklı okulda birinci ve ikinci kademe görev yapan toplam 407 öğretmenin görüşü alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Okul Yöneticisi, Öğretmen, Saygınlık, Motivasyon

Introduction

Numerous changes and novelties take place in the school administration today. There are certain changes in the point of view in the teaching occupation as well. School administrators are focus points, which prepare positive or negative conditions for teachers to perform their occupations. School administrators have the main responsibility at schools to prepare proper conditions for teachers to work. In the studies carried out in previous years, it was illustrated that there was a decrease in the status of teaching as an occupation. However, teaching became popular again as graduates of Faculty of Education has been able to find employment opportunities in their occupation and the mark, which is required to be admitted to such faculties in the university entrance exam, is higher than that of certain other faculties. All these factors played a significant role to help the teaching occupation to regain its prestige. Teachers educate new generations, and their feeling respectable at schools is as important as occupational respectability. In addition to presenting teachers a positive working environment to do their best in their occupations, fundamental needs of teachers have to be met. Term of administrator goes through positive changes today. Administration has turned out to be global and intercultural. Our living conditions defined by the industrial revolution shift towards the work environment and knowledge societies of post industry societies today. These outcomes change the leadership types in administration and administrative activities. Today administrators are required not only administrating but also taking needs of those administrated in their organizations into consideration. It is impossible for individuals to perform the duties they are required to perform in a perfect manner when their needs are not met in any occupation. Human needs are evaluated in two sections. There are fundamental needs in the first section, and upper needs in the second section. Among the fundamental needs, there are being safe, meetings the need for love and respectability need after physiological needs for individuals. In order for high ranking needs in the need hierarchy to be met, particularly safety and being respected needs of the individual have to be met firstly. These issues have been taken up and evaluated in social sciences in recent years. Regarded as mainly a passive quality related to personal and civil morality for a period, confidence has been considered to be a key for everything from the productivity of organizations to national and regional success (Cohen & Prusak, 2001:52). Indeed, confidence and respectability have the quality of completing each other in the hierarchy of needs. All people try to be persons who are respected, loved, successful and superior in the society they are living. Some people try to prove their superiority with their physical strength while the others with intellectual strength in order

to eliminate the stress brought about by the social motive and to meet the need and to reach satisfaction, and continuously spend efforts in order for their presence to be affirmed (Köknel, 1985: 53). The need to be respected is in the highest section of the fundamental needs. According to Maslow, individuals, whose fundamental needs are not met, cannot meet their upper needs (Erden and Akman, 2001: 235). According to Hunt (1993: 43), it is inevitable that changes take place in the hierarchy of needs because needs with physiological basis change as people get older. Particularly, those assigned to perform a certain job has the need to feel respectable. Those feeling respectable in their occupation spend more efforts in their organizations in line with the motivation and acquire a more productive identity. Administrators are responsible for providing this in the organization. Leaders prepare the conditions for those working to develop and to activate an extraordinary energy (Lewin and Regine, 2000: 118). Provided that their administrators give performers working in an organization, they are motivated to perform their jobs accordingly (Hunt, 1993: 40). Objectives of people vary during their lifetimes according to the experiences they go through, to intensity of their needs and to opportunities to meet such needs. External environment and the individuals themselves play a significant role in motivating themselves to perform their duties. There are two ways to motivate performers; realistic way or idealist way. At first it may seem reasonable to choose the realistic way. However, idealist way will be much more easily accepted as long as you can touch the emotions of performers. Emotional approaches motivate people much more than realities and realistic approaches (Edgett, 1993: 16). According to Adler (2001: 125), when an evaluation is made taking the point that people in a single organization can think differently into consideration, not only the organization succeeds but also the motivation of the individual is achieved by considering the need of the individual.

Aim of the Study

The purpose of this study is to determine the role of school administrators in increasing the prestige of teachers at school based on motivation. In doing so, answers to following questions were aimed at:

1. Is there a significant difference among the views of teachers on increasing the prestige of teachers by administrators according to the gender factor by taking the position of school administrators into consideration (school administrators employed by appointment, by having passed the school administrator examination and school administrators employed in private schools)?

2. Is there a significant difference among the views of teachers on increasing the

prestige of teachers by administrators according to level of occupation?

Population and Sampling

Population of the study is composed of teachers working in the first level and the second level in the 2001-2002 academic year at schools, where school administrators are employed after having passed the school administrator examination, where school administrators have been appointed, and school administrators working in private schools. The sampling of the study is 407 teachers working in the first and second level at schools, where the above stated administrators' work in the province of Elazığ. In choosing the schools, while all private schools and all schools where administrators are employed after having passed the school administrator examination are included in the study, schools where administrators are employed by appointment were chosen randomly by taking educational regions into consideration.

A scale of five choices composed of 68 items was prepared in order to have data in the study. The subjects were wanted to choose one of the following alternatives; always, frequently, sometimes, rarely and newer. A factor analysis was performed in order to determine validity and reliability of the scale. After the factor analysis proceedings, reliability coefficient of the scale were calculated (Cronbach alfa) 0,96, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) scale of sampling adequacy was calculated 0,86. 43 items collected in the first factor after the factor analysis calculations were applied to teachers working in the selected schools in order to receive their opinions.

Findings and Interpretations

Data received from teachers were analyzed with the SPSS statistics program. Variance analysis techniques were used in the analysis in order to find out whether there are any differences in percentage, frequency, independent sample, t test, and in point averages of three different groups. 194 (47,7 %) of the teachers participated in the study were female, and 213 (52,3 %) of the teachers participated in the study were male. As for the level in which they work in the primary education, 241 (59,2 %) of the teachers participated in the study were in the first level, 166 (40,7 %) of the teachers participated in the study were in the second level.

Results of the t test, where views of school teachers on school administrators' increasing the prestige of teachers according to gender of teachers, and to the level of teachers where they are working are examined, are given in the Table 1. No significant difference was observed between the views of teachers working at schools where school administrators are employed after having passed the school administrator examination.

When point averages of teachers were evaluated according to their genders, views of both groups were generally focused on the choice “frequently” although views of female teachers were a bit higher than that of men. No significant difference was observed between the views of teachers working at schools where school administrators are employed by appointment according to genders of the teachers. However, point averages of male teachers were a little more optimistic than the choice “frequently”. Both groups stated that they believe school administrators frequently provide prestige of teachers at schools. No significant difference was observed between the mark averages of teachers working in private schools. Views of both groups were mainly close to the choice “frequently”. However, when the results of three groups were taken into consideration according to gender, it was observed that point averages of the views of teachers working in private schools were lower than the other groups. Therefore, it can be said that administrators are employed by having passed the school administrator examination and administrators employed by appointment present more positive attitudes in increasing the prestige of teachers working in their schools. Views of schoolteachers on school administrators’ increasing the prestige of teachers according to level of employment of teachers are set forth in the Table 1. It was observed that answers of teachers working in the first level and the second level at schools where administrators are employed by having passed the school administrator examination focused on the choice of “frequently”. No significant difference was observed between the views of both groups ($t = -1,477$; $P > 0,05$). No significant difference was observed between the views of teachers working in the first level and the second level at schools where administrators are employed by appointment ($t = 0,838$; $P > 0,05$). Even though teachers working in both groups were higher, it was observed that they selected the choice “frequently”. As for the private schools, it was observed that there was a difference between the views of teachers in the first level and in the second level ($t = -2,134$; $P < 0,05$). Therefore, when point averages are analyzed, while views of teachers working in the first level were between the choices “sometimes” and “frequently”, views of teachers working in the second level focused on “frequently”.

One way analysis of variance (ANOVA) was performed in order to determine whether there is a significant difference among the views of teachers on three different school administrators according to the point averages. The results are set forth in the Table 2. After the One way analysis of variance, a significant difference at the level of $p < 0,05$ was found among the views of teachers working in three different groups.

Table 1: t Test Results on the Role Of School Administrators in Increasing the Prestige of Teachers

Teachers Working at School Where School Administrators are Employed after Having Passed The School Administrator Examination					
Groups	N	X	SS	t	p
Female	79	169.67	23.4	0.659	0.511
Male	79	167.03	26.07		
p>0.05		Sd=156			
Teacher working at schools Where School Administrators are Employed by Appointment					
Female	82	171.19	27.5	-1.33	0.186
Male	110	175.94	22.0		
p>0.05		Sd=190			
Teachers Working Private School					
Female	34	162.76	22.8	-.785	0.436
Male	24	167.83	26.2		
p>0.05		Sd=56			
Teachers Working at School Where School Administrators are Employed after Having Passed The School Administrator Examination					
First level	96	166.11	26.4	-1.477	0.142
Second Level	62	172.16	22.4		
p>0.05		Sd=156			
Teacher working at schools Where School Administrators are Employed by Appointment					
First level	110	175.20	22.2	0.838	0.403
Second Level	82	172.12	25.03		
p>0.05		Sd=190			
Teachers Working Private School					
First level	35	159.5	25.1	-2.134	0.037
Second Level	23	172.9			
P<0.05		Sd=56			

Table 2: Variance Analysis Results according to the Roles of Three Different Types of School Administrators in Increasing the Prestige of Teachers

	sd	Sum of Square	Mean Square	F	p
Between Groups	2	4776.466	23888.233	3.907	0.021
Within Groups	404	246941.283	661.241		
Total	406	251717.749			

P<.05

A Scheffe t test was carried out in order to determine the sources of the difference. Although no difference was observed in the Scheffe t test, it was found out in the LSD t test that the difference was between the school administrators employed by having passed the school administrator examination and the school administrators employed by appointment, and between the school administrators employed by appointment and the school administrators employed in private schools. The results are given in the Table 3. When the arithmetic mean of the groups are evaluated, it is observed that the school administrators employed by appointment have the highest arithmetic mean with 173,92. The school administrators employed by having passed the school administrator examination follow them, and the school administrators employed in private schools have the lowest arithmetic average.

Table 3: LSD t Test Result On The Difference Between Groups

X	Groups			
	Groups	Passed examination	Employed by appointment	Private school
168.40	Passed examination			
173.92	Employed by appointment	*		
164.86	Private school		*	

One way analysis of variance was performed for each item for the views of teachers working in three different schools on school administrators’ increasing personal prestige. There was a significant difference at the level of $P < 0,05$ between the views, and the results are give in the Table 3. According to the results of the one-dimensional variance analysis carried out in order to determine whether there was a significant difference among the groups, there is a significant difference at the level of $p < 0,05$ in 11 items out of 43. For the item with the view “they take various suggestions and demands of teachers into consideration”, teachers working in all three groups, the first group teachers working at schools where school administrators are employed after having passed the school administrator

Conclusion and Discussion

With this study, it was aimed to determine the roles of three different types of school administrators working in the primary schools in the province of Elazığ in developing personal prestige of teachers based on motivation. Gender and the level of employment were taken into consideration in taking views of teachers on this subject. No significant difference was found between the three school administrators according to the gender or level, but there was a difference between the levels in private schools, and views collected were on the choice “frequently”. A significant difference at the level of $p < 0,05$ between the levels in private schools. When the arithmetic mean of teachers working in the first level is analyzed, it was observed that choices close to “sometimes” were selected. According to these results, it can be said that all three types of school administrators (except the first level in private schools) frequently perform behaviors to develop prestige of teachers at school based on motivation. Taking the three groups into consideration, a One-way analysis of variance was carried out. After the calculations, a difference at the level of $p < 0,05$ was found out. When an analysis was carried out in order to determine the difference between the groups, it was found out that there was a difference between the administrators employed by having passed the school administrator examination and the administrators employed by appointment. Moreover, the difference brought about by the views of teachers employed by appointment and

teachers employed in private schools. When the arithmetic mean of the groups was analyzed, it was found out that the highest result was received in the group evaluating school administrators employed by appointment and in the choice “frequently”. As for the other two groups, results close to the choice “frequently” were obtained. According to these results, it can be said that school administrators employed by appointment present more positive attitudes in increasing the prestige of teachers based on motivation. The same result was obtained from the variance analysis proceedings where 43 items were analyzed separately.

According to the study, school administrators employed by appointment were more successful than in developing prestige of teachers based on motivation than the other types of school administrators. However, this is not at the required level either. Today appointment as a school administrator is based on passing certain examinations. Therefore, while organizing preparatory courses for administrator candidates who have passed the relevant examinations and taken in-service training, it will be more appropriate to take up the motivation subject in a much more detailed way. Administrators working in private schools should not regard teachers as individuals who provide profits for their school. Provided that needs of teachers are met based on motivation, teachers can perform their teaching duty in an ideal level and more profit will be provided for the school.

References

- Adler, H. (2001). *Yöneticiler için NLP, (NLP for Administrators)*. İstanbul. Sistem Yayıncılık.
- Bainbridge, L. W. (2002). Retrieved in November 10. From the World Wide Web: <http://www.schoolmatch.com/articles/ASBJULOO.htm>. (taken from internet in 2002).
- Cohen, D & Prusak L (2001). *Kavrayamadığımız Zenginlik Kuruluşların Sosyal Sermayesi (Social Capital Makes Organisations)*. İstanbul. (Translated by Ahmet Kardam). Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası.
- Edgett, D .J. (1993), *Yönetme Sanatı (Art of Administrating)*. Ankara (Translated by Ayça Haykır), Öteki Yönetim Dizisi, 12. kitap.
- Erden, M & Akman Y. (2000). *Gelişim Psikolojisi (Development Psychology)*. Ankara. Arkadaş Yayınevi.
- Hunt, W. J. (1993). *Yönetici İçin Motivasyon Modelleri (Motivation Models for Administrators)*. Ankara (Translated by Serdar Özgerçin) Öteki Yönetim Dizisi, 12. kitap.
- Lewin, R. and Regine, B. (2000). *Çalışmaya Ruh Verenler (Forcing Powers Behind the Work)*. : İstanbul (Translated by Nurettin Elhüseyni). Türk Henkel Dergisi Yayınları.
- Köknel, Ö.(1985). *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik, (Character from Anxiety to Happiness)*. . İstanbul. Altın Kitaplar Yayınevi.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 185-192, ELAZIĞ-2003

TARİH UYGULAMA ÖĞRENCİLERİNİN UYGULAMA ÖĞRETMENLERİ VE UYGULAMA OKULLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ: KTÜ FATİH EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ

*History Student Teachers' Perceptions of Teaching Practice Schools and
History Specialist Teachers: Example of Fatih Faculty of Education*

İsmail H. DEMİRCİOĞLU

*KTÜ Fatih Eğitim Fak. Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Böl.
Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Söğütü, Akçaabat, 61335, Trabzon*

Demircioglu61@yahoo.com

ÖZET:

Araştırmanın amacı, 1999-2000 eğitim ve öğretim yılının bahar yarıyılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Eğitimi Anabilim Dalında öğretmenlik uygulamasına katılmış olan uygulama öğrencilerinin uygulama okulları ve uygulama öğretmenleri hakkındaki görüşlerini belirlemektir. Çalışma, öğretmenlik uygulamasını tamamlamış 20 öğretmen adayıyla yapılmış ve veri toplama aracı olarak yarım yapılandırılmış mülakat kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, uygulama okullarındaki idarecilerin ve tarih uygulama öğretmenlerinin, aday öğrencilere yeterli ilgi göstermedikleri ve tarih uygulama öğretmenlerinin, aday öğretmenlerin eğitimi için yeterli deneyim ve beceriye sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Buna ilaveten, fakülte ve uygulama okulları arasındaki işbirliğinin henüz istenilen seviyeye çıkamadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarih Öğretmenlerinin Yetiştirilmesi, Öğretmen Eğitimi, Uygulama Öğretmeni, Uygulama Okulu

ABSTRACT:

The purpose of this paper is to elicit history student teachers' perceptions of teaching practice schools and history specialist teachers during the 1999-2000 teaching practice term in The Fatih Faculty of Education. 20 history student teachers, completed their teaching practice in the spring term, were interviewed. Semi-structured interview was used to investigate the perceptions of student teachers. In the light of the study, it appeared that history specialist teachers and principals of teaching practice schools did not pay attention to history student teachers. In addition to this, It would be said that the relationships between education faculty and teaching practice schools were unsatisfactory.

Key Words: Educating Secondary School History Teachers, Teacher Education, Specialist History Teacher, Teaching Practice School.

GİRİŞ:

Dünyada Yirminci Yüzyılın ikinci yarısını takip eden yıllarda, ekonomik ve kültürel alanda hızlı bir değişim yaşanmıştır. Bu değişim, kaçınılmaz olarak eğitim kurumlarını da etkilemiş ve özellikle gelişmiş ülkelerde eğitimin kalitesi sorgulanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, öğretmen eğitimi de tartışma konusu yapılarak, bu alanda yeni arayışlara girilmiştir. Yapılan çalışmalar, aday öğretmenlere öğretmen eğitimi kurumlarında verilen teorik eğitimin yanında, ortaöğretim kurumlarında bilgi ve becerilerini geliştirmeleri için imkan sağlanmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu durum, öğretmen eğitiminde fakülte dışı çalışmaların önemini artırarak, uygulama okullarını öğretmen eğitiminin önemli bir unsuru haline getirmiştir. Bilimsel açıdan gelişmiş ülkelerde meydana gelen bu değişim, 1990'ların ikinci yarısında Türkiye'de de etkisini göstermiş ve eğitim fakülteleri yeniden yapılandırılmıştır. Yeniden yapılanma çerçevesinde, öğretmen eğitiminde uygulama okullarıyla, uygulama öğretmenlerinin sorumluluk ve rolleri artırılmıştır. Bu değişim, beraberinde bazı önemli soruları da getirmiştir. Öncelikle, uygulama okulları ve uygulama öğretmenlerinin, aday öğretmenlerin eğitimi için ne kadar hazır oldukları gündemi işgal etmeye başlamıştır (Ofsted, 1995; s.5; Sands, 1998; Demircioğlu, 2000).

Yukarıdaki sorunun cevabını aramak için yapılan çalışmalar sonucu, ülkemizde fakülte okul işbirliğinde ve uygulama etkinliklerinde bazı problemlerin devam ettiği görülmektedir. Bu problemlerin en önemlilerinden birisi, aday öğretmenlerin yetişmesinde önemli rol oynayan uygulama öğretmenlerinin, öğretmen adaylarının nasıl yetiştirileceği yönünde deneyim ve bilgilerinin istenilen seviyede olmadığıdır (Arı ve Kiraz, 1998; Çepni vd., 1998). Yapılan eleştirilerde, uygulama öğretmenlerinin kendi alanlarının nasıl öğretilmesi konusunda dünyada meydana gelen gelişmeleri takip edemedikleri vurgulanmaktadır. Ayrıca, uygulama öğretmenliğinin özel bir eğitim ve deneyim gerektirmesine rağmen, bu alanda görev alan öğretmenlerin pek çoğunun aday öğretmenlere danışmanlık yapma konusunda her hangi bir eğitim almadıkları anlaşılmaktadır. Öğretmen eğitiminin önemli bir parçası haline gelen uygulama öğretmenleri için ortaya konan bu iddiaların daha derin bir açıyla araştırılması gerekmektedir. Buna ilaveten, öğretmenlik uygulaması ile ilgili yapılan çalışmalarda, özellikle sosyal bilimler disiplinleri için yapılan çalışmaların sayıca yetersiz olduğu da görülmektedir. Bu çerçevede, bu sahada farklı çalışmaların yapılmasının, problemlerin daha sağlıklı teşhis edilmesi ve çözüm önerileri getirilmesi açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu amaçla, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı'nda 2000 yılı bahar döneminde uygulamaya katılmış olan öğrencilerle, uygulama etkinlikleri hakkında bir çalışma yapmanın faydalı olabileceği ümit edilmiştir. Çalışmayla aşağıdaki sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır:

- Aday öğretmenlerle, uygulama öğretmenlerinin uygulamaya yönelik ilişkileri nelerdir?
- Uygulama öğretmenlerinin, uygulama ve tarih öğretimi açısından yeterliliği nedir?
- Uygulama etkinliklerine yönelik olarak öğretmen adaylarının kendi aralarındaki ilişkiler nasıldır?
- Aday öğretmenlerin uygulama okulu idarecileri hakkındaki düşünceleri nelerdir?
- Aday öğretmenlerin uygulama okulundaki ders araç gereçleri hakkındaki görüşleri nelerdir?

2. Yöntem:

2.1 Evren ve Örneklem:

Çalışmanın evreni, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı'nda bahar yarıyılında beş farklı uygulama okulunda uygulamaya katılan 105 öğretmen adaylarının tamamıdır. Bu evren içinden, sekiz kız ve on iki erkek öğrenci seçkisiz örneklem yoluyla seçilmiştir.

2.2 Veri Toplama Teknikleri:

Çalışmayla aydınlatılmaya çalışılan sorunların cevaplarına nitel araştırma yoluyla ulaşılabileceği düşünülmüştür. Bu çerçevede, ilk aşamada konu ile ilgili literatür taranarak, araştırmada bulguların yorumlanması ve önerilerin sunulması için kuramsal temel oluşturulmuştur. Daha sonra, yarım yapılandırılmış bir mülakat formu geliştirilerek araştırmada belirlenen soruların cevapları bulunmaya çalışılmıştır.

2.3 Pilot Çalışma ve Verilerin Elde Edilmesi:

Hazırlanan yarım yapılandırılmış mülakat formunun pilot çalışması, Mayıs 2000'de üç öğrenciyle yapılmış ve bu çalışmanın sonucu olarak mülakat formu soruları üzerinde küçük değişiklikler yapılmıştır. Görüşmeler pilot çalışmayı takip eden günlerde araştırmacının eğitim fakültesindeki odasında yapılmış olup, görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Görüşme başlamadan önce, uygulamalarını tamamlamış öğretmen adaylarına, sorulan sorulara verecekleri objektif cevapların, gelecek yıllarda yapılacak uygulamalarda, uygulamaya katılacak öğretmen adaylarının eğitimine katkı sağlayabileceği üzerinde durulmuştur.

2.4 Verilerin Analizi ve Yorumlanması:

Öğretmen adaylarıyla yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler çözümlenmiş ve daha sonra veriler kendi içinde kategorilere ayrılmıştır. Verilerin yorumlanmasında, öğretmen adaylarının bir kısım görüşleri aynen kullanılmıştır. Verilerin yorumlama esnasında aynen sunulması, okuyucuya varılan sonuçla, elde edilen verileri karşılaştırma olanağı sağlamaktadır. Buna ilaveten, aday öğretmenlerin kimliklerini gizlemek amacıyla gerçek isimlerin yerine takma isimler kullanılmıştır.

3. Bulgular ve Yorum:

Aday öğretmenlerin eğitiminde, uygulama öğretmeninin deneyim ve becerisinin yanında öğretmen adayları ile uygulamaya yönelik olan ilişkileri öğretmen eğitiminde kaliteyi belirleyici unsurlar arasında gösterilebilir. Bu çerçevede, ilk olarak öğretmen adaylarına, uygulama öğretmenleriyle uygulamaya yönelik ilişkilerinin nasıl olduğu sorulmuştur. Yirmi uygulama öğrencisinden altısı, uygulama öğretmenin uygulamaya yönelik olarak kendileriyle olan ilişkilerinin iyi olduğunu belirterek uygulama öğretmenlerinden memnun olduklarını açıklamıştır. Buna karşın, on dört öğrenci, uygulama öğretmeniyle olan ilişkilerinden memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Örneğin **Mehmet**, uygulama öğretmeniyle problemler yaşamış olduğunu belirterek uygulama öğretmeni hakkında yorum yapmamıştır. **Ayşe** bu soruya verdiği cevapta uygulama öğretmeni ile ilişkilerini şu şekilde değerlendirmiştir: “*Rehber hoca, fakültedeki danışmanla gittiğimizde bizimle ilgilenir göründü ancak daha sonra hiçbir yardımını görmedik*”. **Kemal** de benzer bir açıklama yapmıştır: *Stajyerlere karşı bir tepkisi vardı, daha önceki stajyerler sınav kağıtlarında oynama yapmışlar, o yüzden pek sıcak bakmadı*”. Bunlara ilaveten **Ali**, uygulama öğretmeni hakkında, “..... iyi bir insandı fakat uygulama öğrencilerine danışmanlık yapacak kapasitede değildi” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, öğretmen adaylarına danışmanlık eden uygulama öğretmenlerinin çoğunluğunun, aday öğretmenlerle ilişkilerinin istenilen seviyede olmadığı görülmektedir.

Tarih uygulama öğretmenleri aday öğretmenlerin nasıl yetiştirileceği yönündeki bilgi ve becerilere sahip olmanın yanısıra, tarihin nasıl öğretileceği yönünde de yeterli bilgi ve deneyime sahip olmalıdırlar (Pendry vd., 1998). Bu çerçevede, uygulama öğrencilerinin sınıf içinde yapmış oldukları gözlemlerde, uygulama öğretmenlerinin tarih öğretimi açısından yeterliliği hakkında ne düşündükleri sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplar incelendiğinde, aday öğretmenlerden on üçünün uygulama öğretmeni tarih öğretimi açısından yetersiz bulurken dört öğrenci uygulama öğretmenin yeterli olduğunu belirtmiştir. Geri kalan üç öğrenci ise, öğretmenlerinin tarih öğretimi açısından yeterli sayılabileceği yönünde görüş bildirmiştir. **Hacer**'e göre, uygulama öğretmeni tarih öğretimi açısından kendini yenileyememişti; “*öğretmenimiz iyi bir insandı fakat, tarihin nasıl öğretileceği hakkında bize pek faydalı olamadı. Fakültede özel öğretim metotları dersinde görmüş olduğumuz bir takım tarih öğretim yöntemleri hakkında pek bilgisi yoktu ve pek çoğunu kullanmıyordu*”. Buna ilaveten **Deniz** uygulama öğretmeni hakkında şu yorumu yapmıştı: “*uygulamaya başladığımızın ilk iki haftası uygulama öğretmeni dersi öğrencilere ezberlettirip öğrencilere anlattırdı. İkinci haftadan sonra ise, dersi bizim üzerimize yıktı. Geleneksel öğretim metotlarını kullanmaktaydı*”. **Mehmet** ise arkadaşlarını destekler şekilde yaptığı açıklamada: “.....uygulama öğretmenime tarih

dersini tiyatro şeklinde işleyip işleyemeyeceğimi sordum. Aldığım cevap ise: *bu tür etkinlikler dersin ciddiyetini bozar oldu*". Yapılan açıklamalardan da görüldüğü üzere, uygulama öğretmenlerinin çoğunluğunun, tarihin nasıl öğretileceği konusunda dünyada meydana gelen gelişmeleri takip edemedikleri anlaşılmıştır.

Uygulama esnasında aday öğretmenlerin deneyimlerini paylaşmak ve problemlerini çözmek için yaptığı işbirliği ve çalışmalar, son yıllarda öğretmen eğitimi alanında ön plana çıkan unsurlar arasındadır (Demircioğlu, 1999). Aday öğretmenlerin uygulama esnasında karşılaştıkları problemlerin çözümü ve deneyimlerin artırılması için yapmış oldukları işbirliği problemlerin çözümü ve becerilerin artırılmasında önemli rol oynayabilir. Bu çerçevede öğretmen adaylarına, uygulama esnasında elde edilen deneyimlerin geliştirilmesi ve karşılaşılan problemlerin çözümlenmesine yönelik olarak kendi aralarında ne tür etkinlikler yaptıkları sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplar incelendiğinde, yirmi öğretmen adayının on ikisinin uygulama esnasında arkadaşlarıyla deneyimlerini arttıracak ve problemlerini çözecek seviyede ilişkileri olmadığı görülmüştür. Örneğin **Yelda** yaptığı açıklamada: *".... Stajda heyecan var, ben uygulamaya üç yıldır konuşmadığım insanlarla gittim. Çünkü biz numara sırasına gönderildik ve bize seçme hakkı tanınmadı. Eğer ben istediğim arkadaşlarla gitseydim çok daha sağlıklı olurdu. O insanlarla diyalogum yoktu"* demiştir. Bu açıklamaya ilaveten, **Ali** konuyla ilgili görüşünü şu şekilde belirtti: *".....uygulama esnasında arkadaşlarımızla normal ilişkilere sahiptim, ancak deneyimlerimizi arttırmak için planlı bir ilişkimiz yoktu. Çok fazla deneyim kazandığımızı da söyleyemeyiz"*. Uygulama esnasında, iyi ilişkilere sahip olduklarını belirten öğretmen adayları, deneyimlerini paylaşmak ve problemlerini çözmek amacıyla planlı ve programlı bir işbirliğine sahip olmadıklarını vurgulamışlardır. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, öğretmen adaylarının tamamının, deneyimlerini paylaşmak ve problemlerini çözmek amacıyla planlı bir çalışma yapmadıkları gözlemlenmiştir.

Diğer bir soruda öğretmen adaylarına, uygulama yapmış oldukları okulun idarecilerinin kendilerine karşı tutumlarının ne olduğu sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplarda, yirmi uygulama öğrencisinden on yedisi uygulama okulu idarecilerinin kendilerine karşı olan tutumlarından memnun olmadıklarını belirtmişlerdir: Örneğin **Selen**, uygulama okulu yöneticileriyle ilgili olarak yaptığı yorumda: *".....okul idarecisi bize karşı çok sertti, okul ve fakülte arasındaki bir problemden dolayı bayağı bir sıkıntı yaşadık"*. **Ahmet**, **Selen**'in görüşlerini destekler nitelikte yaptığı açıklamada, *"İyi değildi, okula ilk gittiğimizde müdür beyle konuşmadık dahi hocamız konuştu biz dinledik, staj dosyasına koyacağımız belgeleri istediğimiz zaman onda bile zorluk çıkardılar, öğretmenler de bize karşı hiç samimi davranmadılar"*. Bu açıklamalara karşın, **Ahmet** okul idaresinin kendilerine yardımcı olmaya çalıştığını belirtti. Aday

öğretmenlerin yorumlarından anlaşıldığı üzere, bazı uygulama okulu idarecilerinin uygulamanın önemini kavrayamadıkları görülmektedir.

Uygulama okullarının sahip olduğu ders araç ve gereçleri, öğretmen adaylarının eğitiminde önemli yer tutmaktadır. Ders araçlarının tarih derslerinde nasıl kullanılabilceği ve tarih derslerine yönelik materyallerin nasıl geliştirebileceği deneyimini kazanma, öğretmen adaylarının eğitiminde dikkate alınması gereken bir noktadır. Bu konuyla ilgili olarak öğretmen adaylarına, buldukları uygulama okullarında tarih dersleriyle ilgili ders araçlarının neler olduğu ve bunların öğretmen adaylarının eğitiminde ne sıklıkla kullanıldığı sorulmuştur. Yirmi öğretmen adayından sekizi, uygulama okullarında tarih öğretimine yönelik olarak yeterli öğretim materyali olmadığını belirtirken, geri kalan on iki aday uygulama yaptıkları okullarının öğretim araçları açısından yeterli olduğunu açıklamışlardır. Örneğin, **Ali** yaptığı açıklamada, karatahta ve haritadan başka bir şey göremediğini belirtmiştir. **Ayşe** ise, “..... yeterli sayılabilir ancak biz bunları kullanamadık. Bir arkadaş videoyu kullanmak istedi ancak ona izin verilmedi. Bilgisayar odasına dahi sokulmadık”. **Ahmet** bu görüşü destekler bir şekilde yorum yaptı: “Yeterli imkanları vardı ancak, oradaki öğrenciler bu imkanlardan faydalanamıyorlardı”. Bunlara ilaveten **Mustafa**, “.....araç gereç vardı ancak bunlar kullanılmıyorlar, hatta bilgisayarları gördüğüm zaman onların tozlu olduğunu fark ettim” şeklinde bir ifade kullandı.

Son olarak öğretmen adaylarına bu konu hakkındaki genel görüşlerinin neler olduğu sorulmuştur. Öncelikle öğretmen adaylarının on altısı, uygulama süresinin kısa olmasını eleştirerek, bu süre zarfında yeterli oranda deneyim kazanamadıklarını belirtmişlerdir. Bu konuyla ilgili olarak **Ali** görüşünü şu şekilde açıklamıştır: “Süre kısa idi fazlaca bir deneyim kazanamadık, sadece gittik, hocayı izledik değerlendirme bile yapmadık. Oradaki idareyle fakülte iyi ilişkilere sahip olmalıdır. Hayal kırıklığına uğradım uygulamada”. Buna ilaveten **Tamer** “Süre yeterli değildi ben sadece iki saat ders anlattım, süre kesinlikle kısaydı ve daha önce bu işe başlanılmıyordu. Uygulama öğretmenleri daha bilgili olmalı” şeklinde eleştirilerde bulundu.

Öğretmen adaylarının eleştirdikleri diğer bir konu ise fakülte okul işbirliğinin yetersizliği idi. Fakülte-okul işbirliği konusunda öğretmen adaylarından on dördü fakülte ve okulun istenilen seviyede iş birliğine sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. **Mehmet**'e göre: “.....Fakültedeki danışman hocalar öğrencilerle ilgilenmiyorlar ve fakülte okul işbirliği iyi değil. Biz oradaki hocamızla çok fazla problem yaşadık buradakilere gelip anlatamadık”. **Yelda** ise bu konudaki görüşünü şu şekilde belirtti: “Fakülte okul arasında yeterli işbirliği yok. Uygulama okulundaki öğretmenimiz, bu işi kendisine bir yük olarak görmekte ve bunu bize hissettirmekteydi”.

Aday öğretmenlerden on bir tanesi, ortaöğretimdeki sınıf ortamına yönelik olarak

almış oldukları eğitimin yetersizliğini vurgulamışlardır. Öğretmen adayları, fakültede almış oldukları eğitimin teorik olduğunu ve sınıf ortamını tanımadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, son sınıfta katılmış oldukları uygulamanın daha erken sınıflarda yapılması gerektiği yönünde görüş belirtmişlerdir. **Ahmet**'e göre: “..... üç yıl pasif halde bekliyorsun bir anda aktif bir hale gelip senden ders anlatman isteniyor. Bu durum bayağı zor. Bence uygulama eğitimi okul deneyiminde olduğu gibi daha erken başlatılmalıdır”. Buna ilaveten, **Ali**, yaptığı açıklamada bu konuyla ilgili olarak şu noktaya değinmiştir: “Süre yeterli değildi ben sadece iki saat ders anlattım, süre kesinlikle kısaydı ve daha önce bu işe başlanılmıyordu. Uygulama öğretmenleri daha bilgili olmalı.....”.

Aday öğretmenlerin on altısının dikkat çektiği diğer bir nokta ise, okullarda öğretmen başına düşen öğrenci sayısının kalabalık olmasıydı. Uygulama öğretmenlerinin yedi kişilik gruplarla çalışmak zorunda olmaları, sınıf ortamında problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna ilaveten yedi kişilik bir grupla uygulama öğretmenin istenilen seviyede ilgilenemediğini belirtmişlerdir. Bu konuda **Mehmet** görüşünü şu şekilde belirtmiştir: “yedi kişi sınıfa girdik, bence bu büyük bir problemdi, yer problemi var, dalga konusu oluyordu”. **Ayşe** ise bu konuyla ilgili olarak, uygulama öğrencilerinin sayısının fazla olması nedeniyle uygulama öğretmenin kendileriyle yeterince ilgilenemediğini belirtmiştir.

4. Sonuç ve Öneriler:

Elde edilen verilerin ışığı altında, Fatih Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı öğrencilerinin 2000 yılı bahar döneminde katılmış oldukları uygulama etkinliklerinde, uygulama okulu ve uygulama öğretmenlerinden kaynaklanan bazı problemlerle karşılaştıkları görülmüştür. İlk aşamada, aday öğretmenlerin çoğunluğu, uygulama okulunda öğretmen adaylarının eğitiminde birinci derecede rol oynayan uygulama öğretmenlerinin ve okul idarecilerinin kendilerine karşı ilgisiz olduklarını vurgulamışlardır. Buna ilaveten, öğretmen adaylarının çoğunluğu uygulama öğretmenlerinin tarih öğretimi açısından eksik yönlerinin bulunduğunu iddia etmişlerdir. Çalışmanın ortaya çıkardığı diğer bir sonuç ise, aday öğretmenlerin çoğunluğunun kendi aralarında deneyimlerinin arttırılması ve uygulamaya yönelik planlı bir işbirliğine sahip olmadıklarıdır. Uygulama okullarında bulunan ve tarih öğretiminde kullanılabilen ders araç ve gereçleriyle ilgili olarak, öğretmen adaylarının çoğunluğu uygulama okullarının tarih öğretiminde kullanılabilecek araçlar açısından yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Ancak, bu araçların tarih derslerinde istenilen seviyede kullanılmadıkları ortaya konulmuştur. Bunlara ilaveten, aday öğretmenler fakülte-okul işbirliğinin yetersizliği, katılmış oldukları etkinliklerin istenilen seviyede olmaması ve uygulama öğretmeni başına düşen aday öğretmenlerin sayısının fazla olmasının

olumsuzluklara yol açtığını işaret etmişlerdir.

Bu verilerden yola çıkarak şu sonuç ve önerilerde bulunulabilir:

1. Uygulama öncesi, tarih uygulama öğretmenlerine ve uygulama okulu idarecilerine, aday öğretmenlerle ilişkiler ve aday öğretmenlerin nasıl yetiştirileceği konusunda hizmet içi eğitim verilmelidir.
2. Uygulama öğretmenleri tarih öğretimi alanında dünyada meydana gelen gelişmelerden haberdar edilmelidirler.
3. Uygulama öğretmenleri tarih öğretiminde farklı ders araç ve gereçlerini kullanmanın önemi yanında, tarih öğretimine yönelik olarak nasıl materyal hazırlanması gerektiği konusunda bilgilendirilmelidirler.
4. Aday öğretmenlere uygulama esnasında, deneyimlerini artırıcı yönde birbirleriyle yapacakları işbirliğinin önemi anlatılmalı ve bu işbirliğini arttıracak yönde, danışman öğretim elemanları tarafından eğitim fakültelerinde seminerler düzenlenmelidir.
5. Uygulamaya katılacak öğrenci gruplarının sayısı, uygulama okullarındaki derslerin işleyişini bozmayacak ve her bir uygulama öğrencisine yeterince deneyim kazanma şansı sağlayabilecek şekilde azaltılmalıdır.

Kaynaklar:

- Arı, A.ve Kiraz, E. “Okul Deneyimi Uygulamalarında Karşılaşılan Sorunlar” **III. Ulusal Fen Bilimleri Eğitimi Sempozyumu**, Trabzon, Milli Eğitim Basımevi, s.307-311, (1999).
- Çepni, S., Ayas, A. P.ve Baki, A. “Fakülte-Okul İşbirliği Modelinin Uygulanmasındaki Sorunlar ve Çözüm Önerileri” **III. Ulusal Fen Bilimleri Eğitimi Sempozyumu**, Trabzon, Milli Eğitim Basımevi, s.279-285, (1999).
- Demircioğlu, İ. H. **Educating Secondary School History Teachers in Turkey and England: A Comparative Approach**. Unpublished Ph.D. Thesis, The University of Birmingham, (1999).
- Demircioğlu, İ. “Selected Literature on Partnership Between Secondary School Teacher Education Institutions and Teaching Practice Schools in England and Wales” **Dil Dergisi**, Şubat, sayı 88, s. 29-37, (2000).
- OFSTED. **Partnership: Schools and Higher Education in Partnership in Secondary Initial Teacher Training**. London: HMSO, (1995).
- Pendry, A., Husbands, C., Arthur, J. & Davison, J. **History Teachers in The Making**. Buckingham: Open University Press. (1998).
- Sands, M. “Current Developments in Teacher Education” **III. Ulusal Fen Bilimleri Eğitimi Sempozyumu**, Trabzon, Milli Eğitim Basımevi, s.25-30, (1999).

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 193-214, ELAZIĞ-2003

LİSELERDE GÖREV YAPAN RESİM ÖĞRETMENLERİNİN, ÖĞRENCİLERİNİN YARATICILIKLARINI GELİŞTİRMEYE YÖNELİK NİTELİKLERİ*

*The Quality of Art Teachers Working in High Schools to Develop
The Creativity of Their Students*

Ayhan DİKİCİ

Elazığ Balakgazi Lisesi Resim İş Öğretmeni
ayhdikici@hotmail.com

Mehmet GÜROL

Firat Üniv. Teknik Eğitim Fak. Eğitim Böl.
mgurol@firat.edu.tr

ABSTRACT

One of the basic elements of educational system is teacher. Generally, educational aims are achieved by well-trained teachers. Art teachers have great importance in terms of improving students' creative abilities. Children always draw well. If a child, who draws well and is creative, becomes an ordinary person, it is certainly because of bad education.

In this study, "the qualities of art teachers working in high schools to develop the creative qualities of their students" have been researched. At the result of this research, students and principals have found that, art teachers haven't been very creative people as they should be. It has been found out that teaching methods of art teachers will be able to develop creativeness of their students on second level. Students and principals have agreed that, art teachers' classroom managements won't be able to develop of their students' creativity. All subjects have agreed that the main aims of the art course in high schools aimed the developing creativity of the students.

Key Words: Art, art education, creativity, art teacher, art programme, high school.

ÖZET

Eğitim sisteminin temel öğelerinden birisi öğretmendir. Genel olarak, eğitim amaçlarının gerçekleşmesi öğretmenlerin nitelikli olarak yetişmesiyle sağlanmaktadır. Resim öğretmenleri ise öğrencilerin yaratıcı niteliklerini geliştirme açısından oldukça önemli bir role sahiptir. Çocuklar daima güzel resim yaparlar. Güzel resim yapan yaratıcı bir çocuğun giderek sıradan işler yapan kişiler durumuna gelmesi yanlış eğitime bağlıdır.

Bu çalışmada; "liselerde görev yapan resim öğretmenlerinin öğrencilerinin yaratıcılıklarını geliştirmeye yönelik nitelikleri" araştırılmıştır. Bu araştırma sonucunda; öğrenciler ve müdürler, sanat ve sanat eğitimi ile iç içe yaşayan resim öğretmenlerinin, çok fazla yaratıcı özelliklere sahip kişiler olmadığını bulmuşlardır. Resim öğretmenlerinin ders işleme yöntemlerinin, öğrencilerin yaratıcılığını ikinci derecede geliştirebileceği sonucuna varılmıştır. Öğrenciler ve müdürler, resim

*Milli Eğitim Bakanlığı Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı'nın desteği ile yapılmış olan Bu araştırma, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı'nda yapılan doktora tezinin bir bölümüdür.

öğretmenlerinin sınıf yönetimlerinin öğrencilerin yaratıcılığını geliştiremeyecek nitelikte olduğunu bulmuşlardır. Tüm denekler, liselerde verilen resim dersi genel amaçlarının öğrencilerin yaratıcılığını geliştirmeyi amaçladığı sonucuna varmışlardır.

Anahtar kelimeler: Sanat, sanat eğitimi, yaratıcılık, resim öğretmeni, resim programı, lise.

GİRİŞ

1. PROBLEM

Yaratıcılık, bilim adamları, düşünür ve sanatçıların uzun süredir üzerinde önemle durduğu bir konudur. Yaratıcılık nedir? Yaratıcı insanlar kimlerdir? Yaratıcılık geliştirilebilir mi? gibi sorular, bu güne kadar hep sorula gelmiştir. İnsanların sahip oldukları bireysel özellikler, zeka, kişilik ve fiziksel gelişme gibi alanlarda kendini gösterir. Diğer bireysel özellikler de yaratıcılıkla ilgilidir (Özer, 1991: 50). Yaratıcılığın doğuştan geldiği, doğuştan yaratıcı olmayan insanın sonradan yaratıcı olamayacağı görüşü artık terk edilmekte ve iyi bir eğitimle artık herkesin yaratıcı olabileceği görüşü ağır basmaktadır.

Yaratıcılık kavramı; sadece güzel sanatlar için değil, günlük yaşamın bütün alanlarını kapsamaktadır. Ancak, bu çalışmada yaratıcılığın geliştirilmesinde çok önemli rol oynayan sanat eğitimi dersleri (resim) üzerinde durulmaktadır. Resim dersleri sadece öğrencinin hayal gücünü geliştirmez, aynı zamanda onların yaratıcılıklarını da geliştirir.

Bu güne kadar yaratıcılıkla ilgili bir çok tanım yapılmıştır. Örneğin: Webter's Collage Dictionary' de (1991: 63) yaratıcılık şöyle tanımlanmıştır: "Yaratmanın niteliği ya da durumu. Anlamlı yeni şeyler yaratma, yorumlama, v.s. orijinallik. Yaratma yeteneğine sahip kişiler tarafından kullanılan yöntem." San' a göre ise (1979: 177); "yaratıcılık her bireyde var olan ve insan yaşamının her bölümünde bulunabilen bir yeti, günlük yaşamdan bilimsel çalışmalara dek uzanan geniş bir alanı içine alan süreçler bütünü, bir tutum ve davranış biçimidir. "Sungur' a göre (1997: 13) yaratıcılık;

Sorunlara; bozukluklara, bilgi eksikliğine, kayıp öğelere, uyumsuzluğa karşı duyarlı olma; güçlüğü tanımlama, çözüm arama, tahminlerde bulunma ya da eksikliklere ilişkin denenceler geliştirme, bu denenceleri değiştirme ya da yeniden sınama, daha sonra da sonucu başkalarına iletme.

Torrance (1995: 23), yaratıcılık konusunda süreci vurgulamaktadır. O' na göre yaratıcılık: "Problemlerin veya bilgidaki boşlukların hissedilmesi, düşünce veya hipotezlerin oluşturulması, hipotezlerin sınanması, geliştirilmesi ve verilerin iletilmesidir." Kao (1991: 14), yaratıcılık için yaptığı tanımda hem süreç hem de ürün boyutunu ele almış ve "insanın sonuca ulaşmak için öncülük ettiği kullanışlı ve anlaşılabilir yeniliktir. Bir problemi çözer ya da tatmin edici cevap verir, yeniden

üretilebilir.” demiştir. Nierenberg de (1982: 37-39) Kao’ nun yaptığı tanımla aynı doğrultuda tanım yapmıştır. Nierenberg ek olarak şunları da belirtmektedir: “Bir problemi nasıl çözeceğimizi anlayabilmemiz, kendi kendimize sürekli koyduğumuz sınırlamaları ve alışkanlıkları bir kenara itebilmemiz sayesinde olur.” Preti ve Miotta (1997) yaratıcılığa ürün yaklaşımı ile odaklanırlar. Onlar, yaratıcılığı toplumsal faydası olduğu kabul edilen orijinal ve güçlü ürünlerin yaratılması yeteneği olarak ele alırlar. Yaratıcılık üzerine yapılan tanımlardan biri de duruma yönelik tanımdır. Csikszentmihaly (1996: 36), yaratıcı duruma ilişkin tanımı şöyledir: “Yaratıcı kişiler, herhangi bir duruma, şartları ne olursa olsun, uyum sağlamakta olağan üstü yetenekleri ile hedeflerine ulaşabilen kişilerdir...”

Petrowski (2000: 307), yaratıcılığın; bir kişi, bir yöntem ya da ürün içinde ele alınıp alınmaması konusunda tam bir uzlaşmanın olmadığını belirtir. O’ na göre yine de yaratıcı çalışmanın alışılmışın dışında ve değerli olduğu üzerinde uzlaşmıştır.

Yazarların görüşlerine dikkat ettiğimizde, yaratıcılık için genellikle; “yeni, farklı ve yararlı bir yeti” olduğu görüşünde birleşilmektedir. Yaratıcılığın tanımını analiz ettikten sonra amacını irdelemek gerekmektedir. Bu konuda San’ ın görüşleri önemli yer tutar. San (1977: 2-3), sanat eğitiminin amacını şöyle açıklamaktadır:

Sanat eğitiminin amacı sanat için eğitim, yani belli bir dalda uğraşısı olan bir sanatçı yetiştirmek değildir. Amaç sanatla eğitimidir... Sanatçı yaratıcı, eğitmeni uygulayıcıdır. Hemen her çağda sanatçı, kendini ve toplumu yansıtmayı, eğitmeni de bunu toplum adına kullanmayı amaçlamıştır. İyi eğitmen bu uygulamada başarılı sonuçlara varır, kötü eğitmen ise, koyduğu ölçütler, basmakalıp alışkanlıklarla sanatçıyı harcar. Bu durumda sanatla toplum arasındaki bağı kurması gereken eğitmen, tersine, bu bağın koparılmasında etkin olmuştur. Sanatçıyla eğitmenin, dolayısıyla toplumla sanatçının arasındaki iletişimin kurulması, uygar ülkelerde, toplumun kültürel oluşumunun da bir nedeni olmaktadır.

Jeffus’ a göre de (1999), sanat akademik konularla birleştirilebilir. Matematik çalışırken geometrik şekilleri kullanmamız gibi görsel işlemler sanatla ilgilidir. O’ na göre çocukların resim yapma, boyama gibi yaratıcı faaliyetlerde bulunması harika bir şeydir. Bizlere düşen görev; bu tip yaratıcı yöntemler yoluyla yeni fikirlere, yeni bakış açılarından konulara yaklaşmalarını cesaretlendirmektir.

En geleneksel okullarda dahi sanat sınıfları, mutlaka vardır ve bu sınıflarda yaratıcı düşünme gerçekleştirilir. Tüm çocukların yaratıcılık yeteneği vardır, ancak yeteneklerinin gelişimi için çocuklara yardım edilmelidir (Bell, 1997: 2). Çocuklara okullarda resim eğitimi verilirken mantıksal düşünmeye ve sol beyin alışkanlıklarına yönlendirilmektedirler. Halbuki çocuk sağ beynini kullanarak yaratıcı düşünmeye yönlendirilmelidir. Çocukta mevcut sınırların ötesine geçme arzusu uyandırılmalı, ruhun derinliklerinden ve kalpten gelen duygulara göre resim yapması sağlanmalıdır (Infinite

Innovations Ltd., 1997).

Kesinlikle unutulmamalıdır ki çocuğun görme düzeyi yetişkininkinden daha düşüktür. Çocuğun odasını bile düzenlememeli ve çocuğun kendi hayalleri ile özgürce düzenlemesine izin verilmelidir. Çocuk zaman zaman ünlü sanatçıların eserlerini ve orijinal eserleri kopya edecektir. Yorum yapmadan çocuğun bu sorunlarını kabul etmek gerekir. Öğretmen, öğrencilerin kopya etmeye çalıştıkları ünlü sanatçıların çalışmalarını iki ya da üç hafta öğrencilere göstermelidir. Öğretmen sınıfta bu sanatçıların eserlerini gösterirken o sanatçıların hayatları ve kişilikleri hakkında da bilgi vermelidir (Cherry, 1990: 24). Çocuklar resim yaparken nesnelere olduğu gibi görmek isterler ve bu girişimleri onların cesaretini kırabilir. Öğretmenlerin onlara sanat stillerinden bahsederek sanatın duygu ve düşünce ürünü olduğunu öğretmelidirler. Öğretmen öğrencilerin resimlerini diğer resimlerle asla kıyaslamamalıdır (De Bord, 1997: 3).

Bir ülkede eğitim sistemini geliştirmek için ödenekler artırılabilir, programlar yeniden ele alınıp düzenlenebilir. Ancak en doğru gelişme ve değişme, öğretmenlerin değişmesi ile sağlanabilir. Bir okulun veya eğitim sisteminin başarısı öğretmenin sınıftaki uygulamalarına bağlıdır. Bu nedenle, öğretmenlerin meslek öncesi ve meslek içi eğitimlerinin geliştirilmesi için yeni yöntemler aranması doğaldır. Öğretmenlik mesleğinde bulunanların sağlam bir genel kültür ve alan bilgisi yanında, sağlıklı bir öğretmenlik bilgisine sahip olmaları gerekmektedir (Kulahçı, 1984: 19; Küçükahmet, 1986: 112). Bu durum resim iş öğretmenleri için de geçerlidir. Eğitim fakültelerinin resim bölümlerinin amacı; temel eğitim ve ortaöğretime nitelikli resim öğretmeni yetiştirmektir. Yüksek öğretimde, sanat eğitimi; hem program hem de yöntem açısından uzman eleman yetiştirilirken farklı düşünülmelidir. Halen uygulamaların ağırlıklı olması bu öğretim biçiminin doğruluğunu göstermez. Eğitim hangi alanla ilgili olursa olsun temelinde bilgi vardır. Sanatın kuramsal yanı ile araştırmaların ülkemizdeki azlığı uyguladığımız sanat eğitimini boşlukta bırakmakta, daha çok biçimciliğe yöneltmektedir (Uysal, 1996: 47).

Eğitim fakültelerinin sanat eğitimi veren bölümlerinin de amaçları gereği, ilk ve orta dereceli okulların sanat eğitimi programları ile bütünlük içerisinde olmaları zorunludur. Toplumumuzda yüksek öğrenim görmüş kişilerin bile "benim sanatla ilgim yoktur" gibi sözlerini duymaktayız. Halbuki bir orta dereceli okul mezununun bile sanat nedir? Niçin vardır? İşlevi nedir? gibi sorulara cevap verebilmesi gerekmektedir (Gökbulut, 1996: 29-30). Eğitim düzeyi arttıkça, yaratıcılık düzeyi de artmaktadır. Ancak, daha sonra ilerideki bir formal eğitim, bireyin yaratıcılık açısından başarı çizgisini düşürebilmektedir. Bu dönüm noktası orta öğretim ve lise sırasında gözlenmektedir (Sungur, 1997: 181).

Günümüzde, çoğu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin eğitim sistemlerine yapılan en ağır eleştiri yaratıcılıktan yoksun olmalarıdır. Özellikle eğitimde fırsat eşitliğinin geçerli olduğu bütün toplumlarda, herkese aynı eğitim imkanı sağlamak olarak algılandığı için, merkeziyetçi, tek tip ders kitabı ve ezbere dayalı eğitimle yaratıcılık dikkate alınmamaktadır (Ataman, 1995: 107). Öğrencilerin yaratıcılığının geliştirilmesinde eğitim dünyasında bulunan herkese büyük görevler düşerken, en büyük görev öğretmenin öğrencilerine karşı gösterdiği tutum ve davranışlarında yatmaktadır.

Sungur' un aktarımıyla (1997: 33-34), Chambers' a göre yaratıcılığı kolaylaştıran ve yaratıcılığı engelleyen öğretmen özellikleri şöyledir:

Yaratıcılığı kolaylaştıran öğretmen özellikleri:

1. Öğrencileri bir birey olarak kabul etme ve öyle davranma,
2. Öğrenciyi özgür olmaya özendirme,
3. Öğrencilere model olma,
4. Sınıfın dışında onlara çok zaman ayırma,
5. En iyiyi bekleme ve ulaşılabileceğini gösterme,
6. Heyecanlı olabilme,
7. Öğrencileri eşit kabul edebilme,
8. Öğrencileri doğrudan ödüllendirebilme,
9. Öğrenciye ilgi gösterme,
10. Sürekli okuyan kişiler olabilme,
11. İkili ilişkilerde kolay iletişim kurma olarak belirlenmiştir.

Yaratıcılığı engelleyen öğretmen özellikleri ise:

1. Öğrencinin cesaretini kıran,
2. Güvensiz,
3. Aşırı eleştiren,
4. Davranışlarında bir uçtan diğerine gidip gelen,
5. Heyecanı olmayan,
6. Düz okumayı vurgulayan,
7. Dogmatik ve katı,
8. Alanla ilişkisini sürdürmeyen,
9. Genelde yetersiz,
10. Dar ilgileri olan,
11. Sınıf dışında tartışma ve konuşma olanağı olmayan olarak tanımlanmışlardır.

Yaratıcılığı kolaylaştıran ve zorlaştıran öğretmen özelliklerine ilişkin olarak öğretmenin hazırladığı eğitim ortamı içerisinde öğrenci kendini özgür hissedebilmeli ve düşüncelerini rahatça ifade edebilmelidir. Öğretmen mantığa ters düşen fikirlerin de destekçisi olmalıdır. Yeni düşünce üretmeye engel olan kültürel normların etkisini azaltıcı

etkinliklerde bulunmalıdır (Özden, 1997: 119-120).

Resim eğitimi bir çok insanın yorumladığı gibi bireylerin güzel resim yapması yoluyla onu ileride ressam yapmayı amaçlamaz. Bu eğitim çocukların yaratıcılık gücünü geliştirmeyi, karşılaştıkları sorunları yepyeni bir biçimde çözümlenmeyi öğrenmelerini amaçlar. Sanat eğitimi ile bireylerin tasarlayabilme yeteneğinin geliştirilmesi, yaratıcı, kendine güveni olan, estetik beğeni düzeyi yüksek gençler yetiştirmek eğitimin amacı olmalı, bu amaca ulaşıldığı zaman aynı niteliklere sahip uygar bir toplum da yaratılmış olacaktır.

Erbil' e göre (1990: 151) bütün çocuklar güzel resim yapar. O' na göre yaratmak psiko-fizyolojik bir içgüdüdür. Güzel resim yapan yaratıcı çocuğun giderek sıradan işler yapan kişiler durumuna gelmesi yanlış eğitime bağlıdır.

Yapılan araştırmalardan hareket edilerek; ülkemiz eğitim sistemi içerisinde resim eğitimine gereken önemin verilemediği ve buna bağlı olarak bireylerin yaratıcı niteliklerinin gelişemediği düşünülmektedir. Daha önce yapılan araştırmalarda özellikle bu sorunun ortaöğretim düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu nedenle, resim öğretmenlerinin öğrencilerinin yaratıcılıklarını geliştirmeye yönelik kendilerini nasıl değerlendirdikleri ve okul müdürleri ile öğrencilerin resim öğretmenlerini bu konuda nasıl değerlendirdikleri konusunda bir araştırmaya gerek duyulmuştur. Bu araştırma, öğrencilerin yaratıcı niteliklerini ön plana çıkaracak resim öğretmeni yetiştirme sistemine yeni bir bakış açısı kazandırabileceği düşüncesiyle planlanmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın genel amacı; resim öğretmenlerinin resim derslerinde öğrencilerinin yaratıcılıklarını geliştirmeye yönelik niteliklerini araştırmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Resim öğretmenlerinin yaratıcı kişilik özelliklerine sahip olup olmadığı konusunda okul müdürleri ve öğrenciler ile resim öğretmenlerinin görüşleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
2. Resim öğretmenlerinin ders işleme yöntemlerinin öğrencilerinin yaratıcılığını geliştirebilecek nitelikte olup olmadığı konusunda okul müdürleri ve öğrenciler ile resim öğretmenlerinin görüşleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
3. Resim öğretmenlerinin sınıf yönetimleri öğrencilerinin yaratıcılığını geliştirebilecek nitelikte olup olmadığı konusunda okul müdürleri ve öğrenciler ile resim öğretmenlerinin görüşleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
4. Lise resim dersi genel amaçlarının öğrencilerin yaratıcılığını geliştirmeyi amaçlayıp amaçlamadığı konusunda okul müdürleri ve öğrenciler ile resim öğretmenlerinin görüşleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Eğitim kurumları toplumların şekillenmesi ve bireylerin sosyalleşmesinde önemli rol oynayan temel kurumlardır. Eğitim kurumlarındaki sanat eğitimi derslerinden biri olan resim derslerinin, bireyin yaratıcılığının gelişimindeki rolü çok büyüktür. Bu nedenle, resim öğretmenlerinin öğrencilerine karşı tutum ve tavırları önemlidir. Resim öğretmenlerinin öğrencilerinin yaratıcılığını geliştirebilmesi için öncelikle kendisinin yaratıcı niteliklere sahip olması gerekir. Bunun yanında; resim öğretmenlerinin sınıftaki uygulamaları ve öğrencilere uygulanan resim dersinin programı da öğrencilerin yaratıcılığını geliştirmeyi amaçlamalıdır. Okulların ve özellikle öğrencilerin başarılı olmasını etkileyen, okulu toplumun gözünde değerli kılan önemli değerlerin başında yer alan öğretmenlerin ve dolayısıyla resim öğretmenlerinin görevlerini başarıyla yürütmeleri çok önemlidir.

Diğer taraftan herkesin bildiği gibi küçük yaşlardaki çocuklar son derece yaratıcıdır ve güzel resim yaparlar. Ancak, güzel resim yapan ve yaratıcı niteliklere sahip bu çocuklar ortaöğretim çağına gelince, özellikle lise çağlarında, sahip oldukları bu nitelikleri kaybetmektedirler (Erbil, 1990: 151). Sorunun; ya resim öğretmenlerinde dolaylı olarak da resim öğretmeni yetiştirme sistemimizde ya da resim dersi programlarımızda olduğu düşünülmektedir. Eğitim kurumları açısından ve özellikle ülkemiz açısından bunun bilimsel bir araştırma ile ortaya konulmasının çok yararlı olacağı düşünüldüğünden bu araştırmanın önemli sonuçlar ortaya koyacağı beklenmektedir.

4. SAYILTILAR

1. Tutum ölçeği ile elde edilen bilgilerin, tutum ölçeğine katılanların görüşlerini tam olarak yansıtmaktadır.
2. Veri toplama aracı, araştırmanın amacını gerçekleştirmeyi sağlayacak yeterli ve geçerli bilgileri yansıtacak niteliktedir.
3. Literatür taraması ile elde edilen bilgiler yeterlidir.

5. SINIRLILIKLAR

1. Araştırma, örnekleme seçilen illerdeki genel eğitim veren devlet liseleri ile özel liselerdeki okul müdürleri, resim öğretmenleri ve öğrenciler ile sınırlıdır.
2. Araştırma, resim öğretmenlerinin, okul müdürlerinin ve öğrencilerin tutum ölçeği sorularına verdikleri cevaplarla sınırlıdır.
3. Araştırma, Türkçe eğitim veren özel ve devlet liseleri ile sınırlıdır.

6. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu bölümde araştırmanın evren ve örnekleme tanımlanmış, veri toplama aracı, verilerin toplanması, analiz ve kullanılan istatistiksel işlemler üzerinde durulmuştur.

6.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma betimsel tarama modeline dayalı olarak yapılmıştır. Bu yolla, liselerde görev yapan resim öğretmenlerinin, öğrencilerinin yaratıcılıklarını geliştirmeye yönelik nitelikleri açısından kendilerini nasıl değerlendirdikleri ve aynı zamanda okul müdürleri ile öğrencilerin bu konuda resim öğretmenlerini nasıl değerlendirdikleri, var olan durumyla betimlenmeye çalışılmıştır. Sonuçta, resim öğretmenlerinin görüşlerinin hem müdürlerin hem de öğrencilerin görüşleri ile karşılaştırılmasının daha sağlıklı veriler verebileceği düşünülmüştür.

6.2. Evren

Araştırmanın evrenini, Türkiye’de genel eğitim veren devlet liseleri ile özel liselerdeki okul müdürleri, resim öğretmenleri ve öğrenciler oluşturmaktadır.

6.3. Örneklem

Araştırmanın örneklemini, yedi coğrafi bölgeden seçilen Büyükşehir Belediyesi özelliklerine sahip ikişer ildeki, genel eğitim veren, özel ve devlet liselerinde görev yapan okul müdürleri ve resim öğretmenleri ile bu okullarda öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır.

Araştırmaya, yedi coğrafi bölgeden Büyükşehir Belediyesi özelliklerine sahip ikişer il seçilmek istenmiştir. Ancak; Ege, Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgeleri’nde bu özelliklere sahip ikinci iller bulunamamıştır. Bilindiği gibi bir ilin Büyükşehir olabilmesi için merkez ilçe nüfusunun 500 bin’ in üzerinde olması gerekmektedir (İçişleri Bakanlığı, 2001). Bu nedenle; Ege, Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgeleri’nde nüfusu 500 bin’ in üzerinde olan ikinci iller Basit Tesadüfi Örneklem (simple random sampling) yöntemi ile seçilmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Büyükşehir Belediyesi olan iki il örneklem alınmıştır. Marmara, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri’nde ikiden fazla Büyükşehir Belediyesi olması nedeniyle, bu bölgelerde Basit Tesadüfi Örneklem yöntemi ile ikişer tane Büyükşehir Belediyesi il seçilmiştir. Basit Tesadüfi Örneklemde evrendeki her birimin örneklem seçilmesinde eşit ve bağımsız olma olasılığı vardır. Eşitlik, evrendeki her birimin örneklem girmeden önce eşit şansının olduğunu ifade eder. Bağımsızlık, her evren birimi hakkındaki kararların ayrı olmasıdır. Bir birimin örneklem girmesi diğerlerinin örneklem seçilmesine bağlı değildir (Balcı, 1997: 98).

İllerin nüfuslarının belirlenmesinde 1997 nüfus sayım sonuçları dikkate alınmıştır (DİE, 1997). Buna göre, bölgelerden seçilen iller ve nüfusları şöyledir: **Marmara Bölgesi:** İstanbul: 9 198 809, Bursa: 1 958 529. **İç Anadolu Bölgesi:** Ankara: 3 693 390, Kayseri: 974 035. **Ege Bölgesi:** İzmir: 3 114 859, Denizli: 816 250. **Akdeniz Bölgesi:** Adana: 1 682 483, Antalya: 1 509 616. **Doğu Anadolu Bölgesi:** Erzurum: 873 289,

Malatya: 815 105. **Güneydoğu Anadolu Bölgesi:** Diyarbakır: 1 282 678, Gaziantep: 1 127 686. **Karadeniz Bölgesi:** Samsun: 1 153 763, Trabzon: 846 876.

Marmara Bölgesi'nde özel ve devlet liselerinin çok olması bu bölgedeki resim öğretmeni sayısının diğer bölgelere göre fazla olması ihtimalini gündeme getirmiştir. Bu nedenle diğer bölgelerde, özel liselerde görev yapan resim öğretmenlerinin tamamı örnekleme alınırken özel ve devlet liselerindeki resim öğretmeni sayısının çok fazla olduğu büyük şehirlerde yüzde 20'si örnekleme alınmıştır. Her özel okulda bir resim öğretmeni olacağı düşünülerek özel okul sayısı kadar resim öğretmeni sayısı verilmiştir. Özel okullardaki müdür sayılarında da yine aynı yola baş vurulmuştur. Devlet okullarındaki müdür sayılarının belirlenmesinde de okul sayısının çok fazla olduğu şehirlerde yüzde 20'si, diğer şehirlerde ise tamamına yakını örnekleme alınmıştır. Okul sayılarının belirlenmesinde ÖSS-2001 öğrenci seçme sınavı kılavuzundan yararlanılmış, resim öğretmenlerinin sayılarının belirlenmesinde de Milli Eğitim Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü 2000 yılı Aralık Ayı verilerinden yararlanılmıştır.

Liselerde resim derslerinin seçmeli ders olarak yer almasından dolayı evrendeki resim eğitimi alan öğrenci sayısı bilinmemektedir. Bu nedenle; evrendeki resim eğitimi alan öğrencileri temsil edebilecek, resim öğretmeni sayısı kadar öğrenci sayısı verilmesi yoluna gidilmiştir. Örnekleme alınan öğrenci sayıları için her ilden belli bir rakam verilmesinin öğrencilere dağıtılacak tutum ölçeğinin belli okullarda yoğunlaşabileceği kaygısını gündeme getirmiştir. Öğrencilere dağıtılacak tutum ölçeğinin farklı okullarda uygulanabilmesi için **her resim öğretmenin bir öğrencisine** uygulanmasının doğru olacağına karar verilmiştir. Bu nedenle, örnekleme alınan resim öğretmeni sayısı kadar öğrenci sayısı verilmiştir.

Tablo.1: Örnekleme Alınan Resim Öğretmeni, Öğrenci ve Okul Müdürü Sayılarının İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı

Bölge	il	Devlet Lisesi			Özel Lise			Toplam			Gen. Top.
		Öğret	Öğrn.	Müd	Öğret	Öğrn	Müd.	Öğret	Öğrn	Müd.	
Marmara	İstanbul	60	60	40	25	25	25	85	85	65	235
	Bursa	40	40	20	10	10	10	50	50	30	130
İç Anadolu	Ankara	60	60	40	25	25	25	85	85	65	235
	Kayseri	20	20	17	7	7	7	27	27	24	78
Ege	İzmir	40	40	35	20	20	20	60	60	55	175
	Denizli	13	13	10	5	5	5	18	18	15	51
Akdeniz	Adana	40	40	30	18	18	15	58	58	45	161
	Antalya	30	30	18	7	7	7	37	37	25	99
Güneydoğu Anadolu	Diyarbakır	12	12	15	4	4	4	16	16	19	51
	Gaziantep	12	12	18	4	4	4	16	16	22	54
Doğu Anadolu	Erzurum	10	10	9	3	3	3	13	13	12	38
	Malatya	25	25	15	3	3	3	28	28	18	74
Karadeniz	Trabzon	25	25	10	4	4	4	29	29	14	72
	Samsun	25	25	14	5	5	5	30	30	19	79
Toplam	14	412	412	291	140	140	137	552	552	428	1532

Tablo. 1' de örnekleme alınan resim öğretmeni, öğrencilerin ve okul müdürü sayılarının illere ve bölgelere göre dağılımı verilmiştir.

6.4. Verilerin Toplanması

Veriler literatür taraması ve tutum ölçeği yoluyla toplanmıştır. Deneklere uygulamak üzere **Likert** tipi ölçek geliştirilmiştir.

6.4.1. Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

6.4.1.1. Denemelik Madde Yazımı

Yapılan literatür taraması sonucu ve elde edilen veriler ışığında araştırmacı tarafından 150 cümleden oluşan daha önce uygulanmamış bir tutum ölçeği hazırlanmıştır. Bu maddelerin 100 tanesi olumlu, 50 tanesi de olumsuz cümleler şeklinde düzenlenmiştir. Maddeler planlama aşamasında genel olarak üç temel başlık altında toplanmıştır. Bunlar sırasıyla şöyledir: Resim öğretmenlerinin yaratıcı nitelikleri, resim öğretmenlerinin ders işleme yöntemleri ve resim öğretmenlerinin sınıf yönetimleridir.

6.4.1.2 Tutum Ölçeğinin Yapısı

Kullanılan tutum ölçeği, tutum ölçmekte yaygın olarak kullanılan likert tipi ölçektir. Balcı' nın (1997: 146), aktarımıyla Anderson'a (1988) göre likert tipi ölçeklerde iki durum vardır. (1) İstenen durum; konuya karşı olumlu tutumu yansıtır. (2) İstenmeyen durum; konuya karşı olumsuz tutumu yansıtır. Likert ölçeğinde her iki durum da eşit olarak puanlanmaktadır. Buna göre beşli ölçek aralıkları oluşturulmuş. Olumlu maddelerde; 5= Tamamen katılıyorum, 4= Katılıyorum, 3= Kararsızım, 2= Katılmıyorum, 1= Hiç katılmıyorum şeklinde cevap seçenekleri belirlenmiştir. Olumsuz maddeler de tam tersi şeklinde "Hiç katılmıyorum" seçeneğine 5 puan verilmiş ve diğer seçenekler de buna göre düzenlenmiştir.

6.4.1.3 Deneme Formunun İncelenmesi ve Ön Denemelerin Yapılması

Oluşturulan 150 maddelik deneme formu uzman yargısı ile ön incelemeden geçirilmiştir. Bu incelemede anlaşılabilirlik, kapsam, olumlu-olumsuz cümle ayırımının doğruluk düzeyi üzerinde durulmuştur. Elde edilen veriler ışığında 96 maddelik deneme formu oluşturulmuştur. Bu 96 maddenin ilk 32 maddesi resim öğretmenlerinin yaratıcı niteliklerini, 33. madde ile 59. madde arası, öğrencilerin yaratıcılığının gelişmesi açısından resim öğretmenlerinin ders işleme metodunu ve 60. madde ile 96. madde arası öğrencilerin yaratıcılığının gelişmesi açısından resim öğretmenlerinin sınıf yönetimlerini araştırmaktadır. Bu alt boyutlar, ölçek üzerinde herhangi bir başlık altında toplanmamıştır. Tutum ölçeğinin son kısmına; 10. 03. 1998 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı' nın kabul ettiği lise resim dersi genel

amaçları (1998: 926) yerleştirilmiştir. Lise resim dersi genel amaçlarının öğrencilerin yaratıcılığını ne derece geliştirmeyi amaçladığı resim öğretmenlerine sorulmuştur. Bu 13 maddelik genel amaçlar, deneme formunda yer almış ancak; geçerlik, güvenirlik ve madde ayırıcılık güçlerinin belirlenmesi çalışmasına dahil edilmemiştir. Bu 96 maddenin tamamı, resim öğretmenlerini sorgular biçimde okul müdürlerine uyarlanarak onlara da uygulanmıştır.

Hazırlanan form, tutumu ölçülecek benzer bir gruba ön deneme için uygulanmıştır (Karasar, 1994: 142). Ön denemede 126 denek üzerinden veri alınmıştır.

6.4.1.4 Faktör Analizi ve Madde Ayırıcılık Güçlerinin Belirlenmesi

Deneklere uygulanan 96 maddelik deneme formuna ilişkin veriler üzerinde öncelikle faktör analizi yapılmıştır. Veriler SPSS 9.0 paket programında değerlendirilmiştir

Faktör analizi, birden fazla değişkene bağlı bir değişkeni açıklamakta katkısı olan bağımsız değişkenlerin (faktörlerin) sayısını ve bu bağımlı değişkenlerin koordinatlarını (faktör yüklerini) belirlemede baş vurulan bir yöntemdir (Turgut ve Baykul, 1992: 173). Veriler üzerinde Döndürülmemiş Temel Bileşenler Analizi (Unrotated Principal Components Analysis) yapılmıştır. Bunun sonucunda Barlett test değeri (Barlett Test of Sphericity) 7362.721 bulunmuş, KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) KMO= .61 bulunmuştur. Düşük KMO değerleri yapılan faktör analizinin iyi olmadığı sonucunu verir. Taşpınar' ın (1997: 91) aktarımıyla, UYTES' e (1995: 2) göre KMO değeri 1' e yaklaştıkça yapılan faktör analizi daha anlamlı hale gelmektedir. Birinci faktör altında 45 maddenin işler durumda olduğu görülmüştür. Ölçek tek boyutluluk özelliği taşıdığı için Eksen Rotasyonu (Quartimax Metodu) yapılmamış, birinci faktör altında yer alan 45 madde araştırmacı tarafından üç başlık altında toplanmıştır.

Faktör analizinin tamamlanmasından sonra ölçeğe giren 45 maddenin olumlu tutuma sahip olanlarla olmayanları ayırt etme durumunu ortaya koymak amacıyla "madde ayırıcılık güçleri" nin hesaplanması gerekli bulunmuştur.

6.4.1.5 Madde Ayırıcılık Güçleri

Madde ayırıcılık güçleri t testi yoluyla yapılmıştır. Tutum ölçeğini oluşturan 45 maddeye ilişkin t değerleri 3.619 - 11.753 arasında 66 serbestlik derecesi ile $P < .05$ ve $P < .01$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu durumda tutum ölçeğinin olumlu tutuma sahip olanlarla olmayanları yeterli kabul edilebilecek ölçüde birbirinden ayırt edebileceği söylenebilir.

Güvenirlik çalışması olarak 45 maddeden oluşan bu ölçeğe Cronbach Alpha uygulanmıştır. Güvenirlik katsayısı .95 bulunmuştur. Bu durumda ölçeğin homojen ve tek

boyutluluk özelliği taşıdığı görülmektedir.

6.4.2 Verilerin Toplanması

Milli Eğitim Bakanlığı Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı ile 04. 05. 2001 tarihinde “Milli Eğitimi Bakanlığı Eğitim Araştırmaları Destek Protokolü” imzalandı. Bu aşamadan sonra tutum ölçeklerinin çoğaltılması, sınıflandırılması, alana gönderilmesi, uygulanması, geri dönüşü ve araştırmacıya ulaştırılması Milli Eğitim Bakanlığı Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Araştırma Şubesi tarafından İl Milli Eğitim Müdürlüğü aracılığı ile gerçekleştirilmiştir.

Asıl uygulama sonunda geriye dönen tutum ölçeklerinin illere ve denek gruplarına göre ayırımı yapılmıştır. Ayırım sonucunda Malatya, İzmir, Denizli, Ankara, Bursa, Adana ve Kayseri illerinden dönen öğrenci tutum ölçeklerinin örnekleme alınanın yaklaşık üç katı olduğu görülmüştür. Diğer illerden bazılarında da örnekleme alınandan fazla ölçek geriye dönmüştür. Tutum ölçeklerinin okullarda çoğaltılıp öğrencilere topluluklar halinde uygulandığı tahmin edilmektedir. Bu nedenle, tutum ölçeğinin geriye dönüş oranı hesaplamasına öğrenciler dahil edilmemiştir. Toplamda 552 öğrenci örnekleme alınmışken yaklaşık 1500 tutum ölçeği geriye dönmüş, ancak 1022 tutum ölçeği işleme alınmıştır. Örnekleme alınan öğrenci sayısının 1.85 katı kadar tutum ölçeği işleme girmiştir.

Diyarbakır, Gaziantep, Samsun, Adana ve Antalya illerinden geriye dönen sekiz tane okul müdürlerine ait tutum ölçeği işleme alınmamıştır. Ancak Samsun ilinde devlet liselerindeki okul müdürlerine gönderilen tutum ölçeğine istenilenden daha fazla katılım sağlandığı görülmüştür. Yine, Bursa ilindeki özel liselerde görev yapan resim öğretmenlerine gönderilen tutum ölçeğine de istenenden fazla katılım sağlandığı görülmüştür. Zaten Bursa ilinin özel liselerinden dönen tutum ölçeklerine tam katılım sağlandığı görülmüştür. Samsun ilinden dönen resim öğretmenlerine ait tutum ölçeklerinden üç tanesi, Ankara ilinden dönenlerden de sekiz tanesi işleme alınmamıştır. Geriye dönüş oranının % 71 olduğu görülmüştür. Diğer bir ifadeyle gönderilen tutum ölçeklerinin yaklaşık 3/4' ü geriye dönmüştür. Malatya, Erzurum ve Gaziantep illerinden özel liselerdeki resim öğretmenlerine ait hiçbir tutum ölçeği geriye dönmemiştir. Toplamda en yüksek dönüş oranı Bursa iline aittir. İzmir' de devlet liselerindeki resim öğretmenleri ve okul müdürlerinden, İstanbul' da devlet liselerindeki okul müdürlerinden ve bunun gibi bazı illerden geriye dönüş oranlarının % 100 olması sevindirici bir durumdur. Devlet liselerinden dönüş oranı % 76.3, özel liselerden dönüş oranı ise % 57.4' dür. Bu bulgulara göre bilimsel araştırmalarda devlet liselerinin daha duyarlı olduğu söylenebilir.

6.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizi için aşağıdaki istatistiksel işlemler yapılmıştır. Ön uygulamadan sonra elde edilen veriler **SPSS for Windows 9.0** paket programında işlenmiştir.

Resim öğretmenleri ile okul müdürlerinin ve öğrencilerin, görüşleri arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü **varyans analizi (one-way anova)** uygulanmıştır. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla **scheffe t-testi** uygulanmıştır. Ancak, varyans analizi ve t testi için önce **Levene Testi** uygulanmış ve varyansların homojenliği test edilmiştir. Levene Testi'nde $P < 0.05$ bulunduğu durumlarda; varyans analizi yerine parametrik olmayan testlerden **Kruskal Wallis H-Testi**, scheffe t testinin yerine de **Mann Whitney U-Testi'** ne başvurulmuştur (Sümbüloğlu ve Sümbüloğlu, 2000: 123).

Verilerin çözümlenmesi ve yorumlanması için beşli ölçek aralıkları 0.80 ($5-1=4 \Rightarrow 4/5=0.80$) oranında eşit aralıklar olarak aşağıdaki şekliyle belirlenmiştir (Gökdaş, 1996: 21).

Kesinlikle katılıyorum	4.20 – 5.00 Birinci derecede yaratıcı nitelikli
Katılıyorum	3.40 – 4.19 İkinci derecede yaratıcı nitelikli
Kararsızım	2.60 – 3.39 Yaratıcı niteliklere sahip değil
Katılmıyorum	1.80 – 2.59 Yaratıcı niteliklere sahip değil
Kesinlikle katılmıyorum	1.00 – 1.79 Yaratıcı niteliklere sahip değil

Toplam aritmetik ortalamalar resim öğretmenlerinin yaratıcılık düzeyi için /7, resim öğretmenlerinin ders işleme metotları için /19, resim öğretmenlerinin sınıf yönetimleri için /19, lise resim dersi programları için /13 olarak hesaplanmıştır. Likert tipi ölçek kullanılmış ve aritmetik ortalama 3.40 ve üzeri “yaratıcı niteliklere sahip”, 3.39 ve altı “yaratıcı niteliklere sahip değil” olarak kabul edilmiştir.

7. BULGULAR ve YORUMLAR

Bu bölümde, araştırma kapsamına giren resim öğretmenleri, okul müdürleri ve öğrencilerden elde edilen veriler analiz edilerek yorumlanmıştır.

Bu bölümde tüm deneklerden alınan veriler; resim öğretmenlerinin yaratıcılık durumları, ders işleme metotları, sınıf yönetimleri ve lise resim dersi programları açısından karşılaştırılmıştır. Yapılan analizler tablolar halinde düzenlenmiş ve yorumlanmıştır.

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Resim öğretmenlerinin yaratıcı kişilik özelliklerine sahip olup olmadığı konusunda okul müdürleri ve öğrenciler ile resim öğretmenlerinin görüşleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Bu başlık altında; araştırmanın genel amacına yönelik olarak, resim öğretmenlerinin yaratıcı kişilik özelliklerine sahip olup olmadığını belirlemek için, okul

müdürleri ve öğrenciler ile resim öğretmenlerinden alınan veriler karşılaştırılmıştır. Öncelikle varyansların homojenlik değerlerini incelemek amacıyla Levene testi uygulanmış ve homojenlik değerleri Tablo 2’ de verilmiştir.

Tablo 2: Varyansların Homojenlik Testi Sonuçları

Yaratıcılık	Levene Testi	Sd1	Sd2	P
	10.682	2	1715	.000

Tablo 2’ de görüldüğü gibi $P < .05$ düzeyinde anlamlı fark bulunmakta ve varyansların homojen dağılım göstermediği görülmektedir. Bu durumda parametrik olmayan testlerden Kruskal Wallis H-Testine başvurulmuştur. Yapılan karşılaştırma Tablo 3’ de verilmiştir.

Tablo 3: Resim Öğretmenlerinin Kendilerini Yaratıcı Görme Durumları ile Okul Müdürü ve Öğrencilerin Resim Öğretmenlerini Yaratıcı Görme Durumlarına İlişkin Kruskal Wallis H-Testi Sonuçları

Kişiler	N	\bar{X}	Sıra Ortalaması	Sd	H (X ²)	P	Gruplar arası manidarlık
Resim Öğret.	395	28.7165	1146.03				1-2
Okul Müdürü	301	24.9635	714.53	2	177.468*	.000	1-3
Öğrenci	1022	25.9658	791.46				2-3

* $P < .05$ anlamlı

Tablo 3’ de görüldüğü gibi $H=177.468$ ’ dir ve yapılan karşılaştırma sonucunda gruplar arasında anlamlı fark bulunmuştur. Anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da Mann Whitney U-Testi uygulanmış ve tüm gruplar arasında anlamlı fark olduğu görülmüştür. Resim öğretmenleri ile okul müdürleri arasında $U=32830.50$ ve $P < .000$ bulunmuştur. Resim öğretmenleri ile öğrenciler arasında $U=115284.0$ ve $P < .000$ bulunmuştur. Okul müdürleri ile öğrenciler arasında $U=13679.5$ ve $P < .003$ bulunmuştur.

Tablo 3’ deki veriler incelendiğinde; resim öğretmenlerinin, okul müdürü ve öğrencilerden, okul müdürlerinin de öğrencilerden farklı düşündükleri görülmektedir. Bir başka deyişle üç denek grubu da resim öğretmenlerini farklı düzeylerde yaratıcı bulmuşlardır. Resim öğretmenlerinin $\bar{x}=28.7165$ ’ lik aritmetik ortalamalarını madde sayısına bölersek beşli ölçek üzerindeki yaratıcılık düzeylerini belirlemiş oluruz. Beşli ölçek üzerinden deneklerin resim öğretmenlerini yaratıcı görme düzeyleri incelenecek olursa şöyledir: $\bar{x}=(28.7165 / 7)=4.1023$ ’ lük aritmetik ortalama ile üst sınıra yakın düzeyde ve ikinci derecede kendilerini yaratıcı görmüşlerdir. Okul müdürleri, $\bar{x}=(24.9635 / 7)=3.5662$ ’ lik aritmetik ortalama ile resim öğretmenlerini ikinci derecede yaratıcı bulmuşlardır. Öğrenciler, $\bar{x}=(25.9658 / 7)=3.7094$ ’ lük aritmetik ortalama ile resim öğretmenlerini ikinci derecede yaratıcı görmüşlerdir. Aritmetik ortalamalar arasında fark olmasına rağmen görüldüğü gibi tüm denekler resim öğretmenlerini ikinci derecede yaratıcı bulmuşlardır. Resim öğretmenlerinin kendilerini birinci derecede

yaratıcı görememeleri de dikkat çekici bir sonuçtur. Öğrencilerin yaratıcılığını geliştirmeyi amaçlayan bir resim eğitimi için öğretmenin de son derecede yaratıcı kişilik özellikleri taşıması gerekir. Bu verilere dayalı olarak; sanat ve sanat eğitimi ile iç içe yaşayan resim öğretmenlerinin çok yaratıcı özelliklere sahip kişiler olmadığı söylenebilir. Resim öğretmeni yetiştirme sistemimizde ve öğretmenlerin görevleri esnasında karşılaştıkları katı kural ve kalıplardan dolayı resim öğretmenlerinin yaratıcılıklarında gerileme olduğu düşünülebilir.

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Resim öğretmenlerinin ders işleme metotlarının öğrencilerinin yaratıcılığını geliştirebilecek nitelikte olup olmadığı konusunda okul müdürleri ve öğrenciler ile resim öğretmenlerinin görüşleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Bu başlık altında; araştırmanın genel amacına yönelik olarak, resim öğretmenlerinin ders işleme metotlarının öğrencilerinin yaratıcılığını geliştirebilecek nitelikte olup olmadığını belirlemek için, okul müdürleri ve öğrenciler ile resim öğretmenlerinden alınan veriler karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma ve varyansların homojenlik değeri Tablo 4’ de verilmiştir.

Tablo 4: Resim Öğretmenlerinin Ders İşleme Metotlarının Öğrencilerinin Yaratıcılığını Geliştirebilecek Nitelikte Olup Olmadığı Konusunda Okul Müdürleri ve Öğrenciler ile Resim Öğretmenlerinin Görüşlerine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	Sd	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar arası	2	34534.216	17267.108		
Gruplar İçi	1715	282544.7	164.749	104.809*	P< .000
Toplam	1717	317078.9			

*P< .05 anlamlı (Levene Testi: 1.043 P>.353)

Tablo 4’ deki veriler incelendiğinde; tüm deneklerin, resim öğretmenlerinin ders işleme metotlarının öğrencilerinin yaratıcılığını geliştirebilecek nitelikte görme düzeylerine bağlı ortalamaları arasında anlamlı fark olduğu ve varyansların homojen dağılım gösterdiği görülmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacı ile scheffe t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 5’ de verilmiştir.

Tablo 5: Puan Ortalamaları Açısından Resim Öğretmenlerinin Ders İşleme Metotlarının Öğrencilerinin Yaratıcılığını Geliştirebilecek Nitelikte Olup Olmadığı Konusunda Okul Müdürleri ve Öğrenciler ile Resim Öğretmenlerinin Görüşleri Arasındaki Farklılıkların Scheffe t Testi Sonuçları

\bar{X}	Kişiler	n	Gruplar Resim Öğret.	Okul Müdürü	Öğrenci
76.5494	Resim Öğretmeni	395			
68.4751	Okul Müdürü	301	*		
65.5401	Öğrenci	1022	*	*	

Tablo 5’ deki veriler incelendiğinde; resim öğretmenlerinin, okul müdürü ve öğrencilerden, okul müdürlerinin de öğrencilerden farklı düşündükleri görülmektedir. Bir

başka deyişle üç denek grubu da resim öğretmenlerinin ders işleme metotlarının öğrencilerinin yaratıcılığını geliştirebilecek nitelikte görme düzeyleri farklıdır. Beşli ölçek üzerinden deneklerin, resim öğretmenlerinin ders işleme metotlarının öğrencilerinin yaratıcılığını geliştirebilecek nitelikte görme düzeyleri incelenecek olursa şöyledir: Resim öğretmenleri, $\bar{x}=(76.5494 / 19)=4.0289$ ' luk aritmetik ortalama ile ders işleme metotlarının öğrencilerinin yaratıcılığını ikinci derecede geliştirebilecek nitelikte olduğunu belirtmişlerdir. Okul müdürleri, $\bar{x}=(68.4751 / 19)=3.6039$ ' luk aritmetik ortalama ile ikinci derecede olduğunu belirtmişlerdir. Öğrenciler, $\bar{x}=(65.5401 / 19)=3.4494$ ' lük aritmetik ortalama ile alt sınıra yakın düzeyde ikinci derecede olduğunu belirtmişlerdir. Aritmetik ortalamalar arasında fark olmasına rağmen görüldüğü gibi tüm denekler resim öğretmenlerinin ders işleme metotlarının öğrencilerinin yaratıcılığını ikinci derecede geliştirebilecek nitelikte olduğunu belirtmişlerdir. Resim öğretmenlerinden alınan verilerin birinci derecede cevabını vermemesi, öğrencilerden alınan verilerin de ikinci derecenin alt sınırına yakın olması ilginçtir. Bu verilere dayalı olarak; sanat eğitiminin en önemli öğelerinden biri olan resim eğitiminde, resim öğretmenlerinin kullandıkları ders işleme metotlarının öğrencilerin yaratıcılığını çok yeterli sayılabilecek düzeyde geliştiremediği sonucuna varılabilir.

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Resim öğretmenlerinin sınıf yönetimleri öğrencilerinin yaratıcılığını geliştirebilecek nitelikte olup olmadığı konusunda okul müdürleri ve öğrenciler ile resim öğretmenlerinin görüşleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Bu başlık altında; araştırmanın genel amacına yönelik olarak, resim öğretmenlerinin sınıf yönetimlerinin öğrencilerinin yaratıcılığını geliştirebilecek nitelikte olup olmadığını belirlemek için, okul müdürleri ve öğrenciler ile resim öğretmenlerinden alınan veriler karşılaştırılmıştır. Öncelikle varyansların homojenlik değerlerini incelemek amacıyla Levene testi uygulanmış ve homojenlik değerleri Tablo 2' de verilmiştir.

Tablo 6: Varyansların Homojenlik Testi Sonuçları

Sınıf Yönetimi	Levene Testi	Sd1	Sd2	P
	17.367	2	1715	.000

Tablo 6' da görüldüğü gibi $P<.05$ düzeyinde anlamlı fark bulunmakta ve varyansların homojen dağılım göstermediği görülmektedir. Bu durumda parametrik olmayan testlerden Kruskal Wallis H-Testine başvurulmuştur. Yapılan karşılaştırma Tablo 7' de verilmiştir.

Tablo 7: Resim Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimlerinin Öğrencilerinin Yaratıcılığını Geliştirebilecek Nitelikte Olup Olmadığı Konusunda Okul Müdürleri ve Öğrenciler ile Resim Öğretmenlerinin Görüşlerine İlişkin Kruskal Wallis H-Testi Sonuçları

Kişiler	N	\bar{X}	Sıra Ortalaması	Sd	H (X ²)	P	Gruplar arası manidarlık
Resim Öğret.	395	76.7367	1232.93				1-2
Okul Müdürü	301	63.8505	795.55	2	294.352*	.000	1-3
Öğrenci	1022	61.7417	734.00				2-3

*P<.05 anlamlı

Tablo 7’ de görüldüğü gibi H=294.352’ dir ve yapılan karşılaştırma sonucunda gruplar arasında anlamlı fark bulunmuştur. Anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da Mann Whitney U-Testi uygulanmış ve tüm gruplar arasında anlamlı fark olduğu görülmüştür. Resim öğretmenleri ile okul müdürleri arasında U=28617.500 ve P<.000 bulunmuştur. Resim öğretmenleri ile öğrenciler arasında U=85168.500 ve P<.000 bulunmuştur. Okul müdürleri ile öğrenciler arasında U=142231.0 ve P<.047 bulunmuştur.

Tablo 7’ de görüldüğü gibi, resim öğretmenlerinin, okul müdürü ve öğrencilerden, okul müdürlerinin de öğrencilerden farklı düşündükleri görülmektedir. Bir başka deyişle; resim öğretmenlerinin, uyguladıkları sınıf yönetiminin öğrencilerin yaratıcılığını geliştirebilecek nitelikte görme düzeyleri, okul müdürü ve öğrencilerin görüşlerinden daha yüksektir. Beşli ölçek üzerinden deneklerin, resim öğretmenlerinin sınıf yönetimlerinin öğrencilerinin yaratıcılığını geliştirebilecek nitelikte görme düzeyleri incelenecek olursa şöyledir: resim öğretmenleri, $\bar{x}=(76.7367 / 19)=4.0387$ ’ lik aritmetik ortalama ile sınıf yönetimlerinin öğrencilerin yaratıcılığını ikinci derecede geliştirebileceğini belirtmişlerdir. Okul müdürleri, $\bar{x}=(63.8505 / 19)=3.3605$ ’ lik aritmetik ortalama ile ikinci dereceye yakın düzeyde, resim öğretmenlerinin sınıf yönetimlerinin öğrencilerinin yaratıcılığını geliştiremeyeceğini belirtmişlerdir. Öğrenciler, $\bar{x}=(61.7417 / 19)=3.2495$ ’ lik aritmetik ortalama ile okul müdürlerinin düşüncelerine paralel olarak, resim öğretmenlerinin sınıf yönetimlerinin kendilerinin yaratıcılığını geliştiremeyeceğini belirtmişlerdir. Okul müdürü ve öğrencilerden alınan bu veriler dikkate alınır ise, resim öğretmenlerinin sınıf yönetimlerinin öğrencilerin yaratıcılığını geliştiremeyecek nitelikte olduğu söylenebilir.

Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Lise resim dersi genel amaçlarının öğrencilerin yaratıcılığını geliştirmeyi amaçlayıp amaçlamadığı konusunda okul müdürleri ve öğrenciler ile resim öğretmenlerinin görüşleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Bu başlık altında; araştırmanın genel amacına yönelik olarak, lise resim dersi genel

amaçlarının öğrencilerinin yaratıcılığını geliştirmeyi amaçlayıp amaçlamadığını belirlemek için, okul müdürleri ve öğrenciler ile resim öğretmenlerinden alınan veriler karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Lise Resim Dersi Programlarının Öğrencilerin Yaratıcılığını Geliştirebilecek Nitelikte Olup Olmadığı Konusunda Okul Müdürleri ve Öğrenciler ile Resim Öğretmenlerinin Görüşlerine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	Sd	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi
Gruplar arası	2	14609.486	7304.743		
Gruplar İçi	1715	146190.3	85.242	85.694*	P< .000
Toplam	1717	160799.8			

*P< .05 anlamlı (Levene Testi: 1.180 P>.308)

Tablo 8’deki veriler incelendiğinde; deneklerin, lise resim dersi genel amaçlarının öğrencilerinin yaratıcılığını geliştirmeyi amaçlayıp amaçlamadığına ilişkin ortalamaları arasında anlamlı fark olduğu ve varyansların homojen dağılım gösterdiği görülmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacı ile scheffe t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Puan Ortalamaları Açısından Lise Resim Dersi Programlarının Öğrencilerin Yaratıcılığını Geliştirebilecek Nitelikte Olup Olmadığı Konusunda Okul Müdürleri ve Öğrenciler ile Resim Öğretmenlerinin Görüşleri Arasındaki Farklılıkların Scheffe t Testi Sonuçları

\bar{X}	Kişiler	n	Gruplar		
			Resim Öğret.	Okul Müdürü	Öğrenci
56.5747	Resim Öğretmeni	395			
52.3621	Okul Müdürü	301	*		
49.4648	Öğrenci	1022	*	*	

Tablo 9’da görüldüğü gibi; resim öğretmenlerinin, okul müdürü ve öğrencilerden, okul müdürlerinin de öğrencilerden farklı düşündükleri görülmektedir. Bir başka deyişle üç denek grubunun da, lise resim dersi genel amaçlarının öğrencilerinin yaratıcılığını ne derecede geliştirmeyi amaçladığını görme düzeyleri farklıdır. Beşli ölçek üzerinden deneklerin, lise resim dersi genel amaçlarının öğrencilerinin yaratıcılığını ne derecede geliştirmeyi amaçladığını görme düzeyleri incelenecek olursa şöyledir: Resim öğretmenleri, $\bar{x}=(56.5747 / 13)=4.3519$ ’ luk aritmetik ortalama ile birinci derecede olduğunu belirtmişlerdir. Okul müdürleri, $\bar{x}=(52.3621 / 13)=4.0278$ ’ lik aritmetik ortalama ile ikinci derecede olduğunu belirtmişlerdir. Öğrenciler, $\bar{x}=(49.4648 / 13)=3.8049$ ’ luk aritmetik ortalama ile ikinci derecede olduğunu belirtmişlerdir. Bu verilere dayalı olarak; lise resim dersi genel amaçlarının öğrencilerin yaratıcılığını geliştirmeyi amaçladığı söylenebilir.

8. ÖZET-SONUÇ

Araştırmanın genel amacı; resim öğretmenlerinin resim derslerinde öğrencilerinin yaratıcılıklarını geliştirmeye yönelik niteliklerini araştırmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için aşağıdaki sonuçlara varılmıştır.

Resim öğretmenlerinin yaratıcı kişilik özelliklerine sahip olup olmadığı konusunda; resim öğretmenlerinin, okul müdürü ve öğrencilerden, okul müdürlerinin de öğrencilerden farklı düşündükleri görülmüştür. Aritmetik ortalamalar arasında fark olmasına rağmen tüm denekler resim öğretmenlerini ikinci derecede yaratıcı bulmuşlardır. Bu bulgular, sanat ve sanat eğitimi ile iç içe yaşayan resim öğretmenlerinin çok yaratıcı özelliklere sahip kişiler olmadığı şeklinde yorumlanmıştır.

Resim öğretmenlerinin ders işleme metotlarının öğrencilerinin yaratıcılığını geliştirebilecek nitelikte olup olmadığı konusunda; resim öğretmenlerinin, okul müdürü ve öğrencilerden, okul müdürlerinin de öğrencilerden farklı düşündükleri görülmüştür. Bir başka deyişle, üç denek grubu da resim öğretmenlerinin ders işleme metotlarının öğrencilerinin yaratıcılığını geliştirebilecek nitelikte görme düzeyleri farklıdır. Aritmetik ortalamalar arasında fark olmasına rağmen tüm denekler resim öğretmenlerinin ders işleme yöntemlerinin öğrencilerinin yaratıcılığını ikinci derecede geliştirebilecek nitelikte olduğunu belirtmişlerdir. Bu bulgulara dayalı olarak; sanat eğitiminin en önemli öğelerinden biri olan resim eğitiminde, resim öğretmenlerinin kullandıkları ders işleme yöntemlerinin öğrencilerin yaratıcılığını çok yeterli sayılabilecek düzeyde geliştiremediği sonucuna varılmıştır.

Resim öğretmenlerinin sınıf yönetimleri öğrencilerinin yaratıcılığını geliştirebilecek nitelikte olup olmadığı konusunda; resim öğretmenleri, okul müdürü ve öğrenciler arasında anlamlı fark bulunmuştur. Bir başka deyişle; resim öğretmenlerinin, uyguladıkları sınıf yönetiminin öğrencilerin yaratıcılığını geliştirebilecek nitelikte görme düzeyleri, okul müdürü ve öğrencilerin görüşlerinden daha yüksektir. Öğrenciler, okul müdürlerinin düşüncelerine paralel olarak, resim öğretmenlerinin sınıf yönetimlerinin kendilerinin yaratıcılığını geliştiremeyeceğini belirtmişlerdir. Okul müdürü ve öğrencilerden alınan bu veriler dikkate alındığında, resim öğretmenlerinin sınıf yönetimlerinin, öğrencilerin yaratıcılığını geliştiremeyecek nitelikte olduğu sonucuna varılmıştır.

Lise resim dersi genel amaçlarının öğrencilerin yaratıcılığını geliştirmeyi amaçlayıp amaçlamadığı konusunda; resim öğretmenlerinin, okul müdürü ve öğrencilerden, okul müdürlerinin de öğrencilerden farklı düşündükleri görülmüştür. Bir başka deyişle üç denek grubunun da, lise resim dersi genel amaçlarının öğrencilerinin

yaratıcılığını ne derecede geliştirmeyi amaçladığını görme düzeyleri farklıdır. Resim öğretmenleri birinci derecede, okul müdürleri ve öğrenciler ikinci derecede olduğunu belirtmişlerdir. Bu verilere dayalı olarak; lise resim dersi genel amaçlarının öğrencilerin yaratıcılığını geliştirmeyi amaçladığı söylenebilir.

ÖNERİLER

- Öncelikle sanat eğitiminin önemi; seminerlerle, panellerle, basın yoluyla velilere, öğrencilere ve topluma aşılmalıdır. Çevrede sanatsal faaliyetler artırılmalıdır. Sanata ve sanat eğitimine ilgi duyanlar desteklenmeli, teşvik edilmelidir.
- Eğitim fakültelerinin sanat eğitimi bölümlerine alınan adaylarda öğretmenlik vasıfları ve yaratıcı kişilik özellikleri aranmalıdır. Sanat eğitimi bölümlerinden mezun olan öğretmen adaylarına kendine güven ve cesaret duygusu aşılmalıdır.
- Sanat eğitimi dersinin diğer dersler kadar önemli olduğu, daha serbest bir ortamda yapılmasının gerektiği konusunda okul yöneticileri uyarılmalıdır. Ders programları yeniden gözden geçirilip, genel amaçları yaratıcılık gelişimini amaçlayacak şekilde zenginleştirilmelidir.
- Özellikle, yaratıcı sınıf yönetimi ve ders işleme metotları açısından resim öğretmenlerinin deneyimleri artırılmalıdır. Resim öğretmenlerine hizmet öncesi ve hizmet içi yaratıcılık geliştirme tekniklerine yönelik kurslar verilmelidir.
- Sanat ve sanat eğitimi ile ilgili yayınların sayısı okul kütüphanelerinde artırılmalı, bu alandaki süreli yayınlar izlenmelidir. Okullardaki sanatsal faaliyetler (sergi, tiyatro, konser vb) artırılmalı,. faaliyetler yakından izletilip öğrenciler teşvik edilmelidir.
- Öğretmenlik uygulamasının süresi artırılmalı, sanat eğitimi bölümleri çevrelerindeki okullar ile işbirliği içinde olmalıdır.

Bu alanla ilgili olarak şu araştırmalar yapılabilir.

- Resim iş programlarının genel amaçlarını öğretmenlerin gerçekleştirme düzeyleri ve bu düzeylerin gereklilik durumları öğrencilere uygulanacak bir görüş ölçeği ile araştırılabilir.
- Milli Eğitim Bakanlığınca belirlenen genel amaçların resim dersi amaçlarını ne derece kapsadığı araştırılabilir.
- Eğitim fakültelerinin resim iş bölümlerinin programları ölçek haline getirilip gereklilik düzeyleri resim iş bölümü öğretim elemanları ve öğrencilerine ayrıca resim iş öğretmenlerine uygulanıp elde edilen verilere göre programlar yeniden düzenlenebilir.
- Batı ülkelerinden sanat eğitimi ileri seviyede olan bir ortaöğretim okulunun sanat eğitimi dersi programı alınıp Türkiye’deki resim iş öğretmenlerine

uygulanır ve yeterlilikleri ölçülebilir.

- Resim öğretmenlerine, Torrance Yaratıcı Düşünme Testi sözel ve şekilsel formunun öntestleri uygulanarak resim öğretmenlerinin yaratıcılık düzeyleri ölçülebilir.
- Aynı sınıf seviyesindeki öğrencilerden belirli kriterler oluşturularak deney ve kontrol grupları oluşturulur. Deney grubuna araştırmacı tarafından hazırlanan yaratıcılık geliştirmeyi amaçlayan bir program uygulanır. Veriler, Torrance Yaratıcı Düşünme Testi sözel ve şekilsel formu yönergelerine göre incelenerek hazırlanan programın etkililiği araştırılabilir.

KAYNAKLAR

- Ataman, A. (1995). Eğitim Sürecinde Yaratıcılık. **Yaratıcılık ve Eğitim**. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları. Şafak matbaacılık. Dizi no: 17, 107-124.
- Balcı, A. (1997). **Sosyal Bilimlerde Araştırma** “Yöntem, Teknik ve İlkeler”, (ikinci baskı). A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi. Ankara: 72 TDFO Bilgisayar-Yayıncılık San. Tic. Ltd. Şti.
- Bell, K. (1997). **Creativity: A Mode Of Thinking**. Home School Helper Is Published By Bob Jones University Pres, Greenville, South Carolina 29614.
- Cherry, C. (1990). **Creative Art For The Developing Child**. Fearon Techers Aids. All rights reserved. Simon and Schuster Supplementary Education Group. Printed in USA.
- Csikszentmihalyi, M. (1996). The Creative Personality. **Psychology Today**. **29**(4), 36-40.
- De Bord, K. (1997) Child Development: Creativity In Young Children, **National Network for Child Care-NNCC**. Retrieved November 16, 2000 (de indirildi) from the World Wide Web: <http://www.nncc.org/Child.Dev/cdcreativ.html>.
- Erbil, D. (1990). Çağdaş Sanat ve Eğitim, **Yaratıcı Toplum Yolunda Çağdaş Eğitim**, İstanbul: Cem Yayınevi, Doğan ofset. 149-156.
- Gökbulut, N. (1996). Sanat Eğitimi Programları ve Beklentiler. **Milli Eğitim**, Sayı: 131, 29-30.
- Gökdaş, İ. (1996). **Bilgisayar Eğitimi Öğretim Teknolojisi**. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Programları ve Öğretimi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Infinite Innovations Ltd. (1997). **Creative Thinking and Lateral Thinking Techniques**. Retrieved November 12, 2000 (de indirildi) from the World Wide Web: <http://www.brainstorming.co.uk/tutorials/creativethinkingcontents.html>
- DİE. (1997). **Genel Nüfus Tespiti**, 12 Mart 2001’ de indirildi <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/NUFUS/nufus972.gif>. Güncelleme: Ağustos 1998.
- İçişleri Bakanlığı. (2001).Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, **Büyükşehir Belediyesi**. 12 Mart 2001’ de indirildi. <http://www.mahalli-idareler.gov.tr>. Güncelleme: 18.02.2000

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2003 13 (1)

- Jeffus, S. (1999). Art, Creativity, & Invention. **Eclectic Homeschool Online-EHO**. Retrieved November 16, 2000 (de indirildi) from the World Wide Web: http://eho.org/features/art_creativity.htm.
- Kao, J. (1991). **Managing Creativity**, Prentice Hall, Englewood Cliffs, Nj.
- Karasar, N. (1994). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**. Kavramlar, İlkeler, Teknikler. Beşinci Basım. Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd.
- Küçükahmet, L. (1986). **Öğretim İlke ve Yöntemleri**. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kulahçı, G. Ş. (1984). Öğretmen Yetiştirmede Yeterliliğe Dayalı Eğitim Yaklaşımı. **Eğitim ve Bilim**. Sayı: 82, 19
- M.E.B. (1998). Ortaöğretim Genel Müdürlüğü, Lise Ders Programları, Cilt II, Aralık 1998, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. s. 926.
- Milli Eğitim Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü 2000 yılı Aralık Ayı verileri (illere göre resim öğretmenleri sayıları).
- Nierenberg, G. (1982). **The Art Of Creative Thinking**, Simon and Schuster, New York, NY.
- ÖSS-2001 **Öğrenci Seçme Sınavı Kılavuzu**. Ankara: Baskı: Meteksan Anonim Şirketi.
- Özden, Y. (1997). **Öğrenme ve Öğretme**. Ankara: Pegem Yayınları. Önder Matbaacılık.
- Özer, Z. (1991). Yaratıcılığa Giden Yolda Beyin Fırtınası. **Bilim ve Teknik**. Sayı: 348, 50-53.
- Petrowski, M. J. (2000). Creativity Research: Implications For Teaching, Learning And Thinking. **Reference Services Review**, 4(28), 304-312.
- Preti, A. and Miotto, P. (1997). Creativity, Evolution and Mental Illness. **Journal Of Memetics Evolutionary Models Of Information Transmission**, 1. (http://www.cpm.mmv.ac.uk/jom-emit/1997/woll/preti_ae_miotto-p.html) (2000-Kasım'da alınmıştır)
- San, İ. (1977). **Sanatsal Yaratma Çocukta Yaratıcılık**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- San, İ. (1979). Yaratıcılık, İki Düşünme Biçimi ve Çocuğun Yaratıcılık Eğitimi. **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**. 12(1-4) 177-189.
- Sungur, N. (1997). **Yaratıcı Düşünce**. (2. baskı). İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Sümbüloğlu, K. ve Sümbüloğlu V. (2000). **Biyoistatistik**. (9. baskı), Ankara: Hatiboğlu Yayınları.
- Taşpınar, M. (1997). **Modüler Öğretim Yöntemlerinin Öğretim Yöntemleri Dersinde Öğrenci Başarısına Etkisi**, "F. Ü. Teknik Eğitim Fakültesi Örneği". (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Elazığ.
- Torrance, E. P. (1995). **Why To Fly? A Philosophy Of Creativity**. New Jersey, Norwook: Ablex.
- Turgut, F. ve Baykul, Y. (1992). **Ölçekleme Teknikleri**. (ÖSYM Yayınları 1992-1)Ankara: METEKSAN Anonim Şirketi.
- Uysal, S. (1996). Sanat Eğitimi Üzerine, **Milli Eğitim**. Sayı: 131, 46-47.
- Webster' s Collage Dictionary (1991). Random Hause, New York, NY.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 215-226, ELAZIĞ-2003

İNGİLİZCE DUYUŞSAL ALANA İLİŞKİN BİR TUTUM ÖLÇEĞİNİN GEÇERLİK ve GÜVENİRLİĞİ

*Validity and Reliability of an Attitude Scale on Affective Domain in
English Course*

Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ

F. Ü. Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi
ngomleksiz@firat.edu.tr

Özet

Bu çalışmada öğrencilerin İngilizce duyuşsal alana ilişkin görüş ve tutumlarını ölçecek geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmek amaçlanmıştır. Bunun için önce 91 maddelik beşli Likert tipi “İngilizce Duyuşsal Alana İlişkin Tutum Ölçeği” geliştirilmiştir. Ölçek geliştirilirken ilgili literatürden, öğrenci görüşlerinden ve uzman yargısından yararlanılmıştır. Fırat Üniversitesi’nde okuyan 310 öğrenciden elde edilen veriler faktör analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, 38’i olumlu, 18’i olumsuz toplam 56 madde seçilmiş ve ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı .95 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğunu ortaya koymaktadır. Ölçeğin KMO değeri .94, Bartlett testi ise 8084,684 olarak bulunmuştur. Ölçek tek boyutlu bir ölçek olup, öğrencilerin İngilizce dersinde duyuşsal alana ilişkin özelliklerini ölçmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tutum Ölçeği, Duyuşsal Alan, Geçerlik, Güvenirlik

Abstract

In this study it was aimed to develop a valid and reliable Likert type attitude scale to measure the ideas and attitudes of the students in affective domain towards English courses. To realize that aim a 91- item “Attitude Scale on Affective Domain in English Classes” was developed. While developing the scale, related literature was searched, students’ opinions were asked and experts’ ideas were benefited. The data obtained from 310 students studying at Firat University were evaluated by using factor analysis. The data were analyzed and evaluated by using factor analysis. In statistical analysis 56 items were chosen for the second analysis. There are 38 positive, 18 negative attitude items in the scale. Cronbach Alpha reliability coefficient of the scale was found as .95. This result shows that the scale is a reliable scale. KMO value of the scale was found as .94, Bartlett’s test was determined as 8084,684.

Key Words: Attitude Scale, Affective Domain, Validity, Reliability

GİRİŞ

Bir eğitim programı, genel olarak öğrenme-öğretme etkinliklerini içeren bir plandır. Bu programda gerçekleştirilecek amaçlar, yönetim ve öğretim kadrosu, öğrenme-öğretme süreçleri, öğrenci, öğrenme-öğretme ortamı gibi öğeleri içermektedir (Alkan, 1991: 11). Eğitim programının içerdiği bütün bu unsurlar, bireyin ortaya konan amaçlara ulaşmasına katkıda bulunmakta ve istenilen davranış değişikliklerinin meydana gelmesini sağlamaktadırlar. Ortaya konan amaçlara ulaşmada çoğunlukla bilişsel boyut göz önünde bulundurulmaktadır.

Üniversitelerde İngilizce dersini alan öğrencilerin bir kısmı bu derse karşı zaman zaman olumsuz tutumlar ortaya koymakta ve bu tutumlar öğrencinin İngilizceyi öğrenmesinde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Öğrencilerin İngilizceyi öğrenmelerinde karşılaştıkları zorlukların başında derse karşı gösterilen bu olumsuz tutumlar gelmektedir.

Tutum “en geniş anlamıyla, bireyin psikolojik bir değer içeren nesne veya konular karşısında vaziyet alma biçimidir” (Tolan, 1983: 383-384). Bireyin bir konuya karşı gösterdiği tutumlar, duyuşsal alana girmektedir. Okullarda yürütülen eğitim öğretim etkinliklerinin çeşitli amaçlarından birisi de bireyin duyuşsal özelliklerinin geliştirilmesi ve bireye bu özelliklerin kazandırılmasıdır. Ancak eğitim sistemindeki uygulamalarda duyuşsal boyutun sık sık ihmal edildiği (Reece and Walker, 1997: 65), ağırlığın bilişsel alandaki, zaman zaman devinişsel alandaki davranışların kazandırılmasına verildiği gözlenmektedir. Oysa “öğrenci eğitim ortamında bilişsel yeterlikleri, duyuşsal özellikleri ve devinişsel becerileri ile bir bütündür. Buna göre hangi ders ya da kurs söz konusu olursa olsun öğretme-öğrenme etkinliklerinin bunların tümünü geliştirici nitelikte planlanması ve uygulanması gerekmektedir” (Demirel, 1999: 109).

Duyuşsal Özelliklerin Öğrenme Ortamındaki Yeri ve Önemi

Eğitime ilişkin sorunların çözümü konusunda yapılan girişimler ve öneriler incelendiğinde, önce bunların eğitim süreçlerinin temel öğelerinin tümüyle ilgili olduğu dikkati çekmektedir. İkinci olarak her bir sorun ve öğeye ilişkin konuda birden fazla çözüm ve önerinin geliştirildiği görülmektedir (Alkan, 1987: 8). Öğrenme ortamındaki sorunları bilişsel, duyuşsal ve devinişsel alanlara ilişkin olarak incelediğimizde, bilişsel alana daha fazla ağırlık verildiği ve ortaya çıkan sorunlara da çoğunlukla, sadece bu boyutun ele alınarak, çözüm önerileri geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Oysa duyuşsal özellikler öğrenme ortamında bireyin başarısını önemli ölçüde etkilemektedir.

Duyuşsal alan çeşitli boyutlardan oluşmaktadır. Bunlar ilgi, tutum, güdülenmişlik, kaygı, benlik, kişilik, değer yargıları gibi boyutları içermektedir. Bu boyutlar kişinin,

yaşamı boyu gerçekleştirdiği yaşantıların ürünüdür. Bu nedenlerden dolayı duyuşsal alan ile ilgili davranışlar yalnız okul sistemi içinde oluşmayabilir. Ancak, okulda bu alanla ilgili istendik davranışların kişiye kazandırılması gerekmektedir. (Sönmez, 2002: 81). Okul, duyuşsal alana ilişkin davranışları kazandırmada önemli bir işlev görme yükümlülüğünü üstlenmelidir. Öğrenci davranışlarını etkileyen faktörler sadece tek boyutlu olarak ele alınmamalıdır. Duyuşsal özelliklerin sınıf ortamına yansıtılması, sınıftaki öğrenme iklimini de olumlu yönde değiştirip, geliştirecektir. “Belirli herhangi bir nesne, fikir ya da kişiye karşı bir tutum, bilişsel ve duygusal öğeleri bulunan ve davranışsal eğilim içeren oldukça kalıcı bir sistemdir. Bilişsel öğe tutum nesnesine ilişkin inançlardan oluşur; duygusal öğe, inançlara bağlanmış heyecansal duygulardan oluşur” (Freedman, Sears ve Carlsmith, 1993: 319).

Duyuşsal özellikler sınıfta özel bir iklim oluşturur. Öğrenci etkileşimi, bireysel davranışlar, sınıfın kültürel yapısı ve sosyal iklim gibi durumlar bilişsel olmaktan çok duyuşsal alan ile ilişkilidir. Bütün bunlar öğrencilerin, öğretmen ve diğer öğrencilerle işbirliği halinde çalışmalarını ve öğrenme sürecine aktif bir şekilde katılmalarını sağlar (Cooper ve McIntyre, 1998: 90-91). Bireyin içinde bulunduğu kültürel ortamdaki değerler de öğrenme ortamındaki başarıyı belirleyebilmektedir. “Kültürel yapıdaki sosyal değerler de öğrenmeyi etkileyen önemli faktörlerdir” (Bjorklund, 1995: 443). Sosyal değerler bireyi yönlendirmekte ve bunlara bağlı olarak birey çeşitli tutumlar geliştirmektedir. Bu tutumlar bireyi yönlendirmekte ve başarılı olmasını belirleyebilmektedir. Bütün bunlar duyuşsal alan ile doğrudan ilişkilidir. Tutumlar deneyimler sonucu edinilirler. Edinilen tutuma, çeşitli etkilerle, olumlu mesajlar verilerek, zaman içinde şekil verilebilir. Tutumlar, bireylerin edindikleri bilgileri önceki bilgileriyle bütünleştirmeleri sonucu meydana gelir.

Öğrenmeye, öğretmene, okula, öğrenilecek hedef dile karşı geliştirilen tutumlar ve motivasyon yabancı dil öğrenimindeki başarıyı etkiler (McDonough ve Shaw, 1998: 8). Dil becerilerinin içinde genellikle konuşmanın öğrenilmesi en zor beceri olduğu düşünülür. Öğrencilerin İngilizce sınavlarında aktif öğrenci olmaksızın, sessiz dinleyici olmaya yönelmelerinin bir çok nedeni vardır. En önemli nedeni, diğer arkadaşlarının yanında hata yapmanın psikolojik baskısıdır (Tunaboğlu, 1993: 47-48). Bu durum bireyde güven duygusunun eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Güven duygusunun eksikliği, öğrenci başarısını da olumsuz yönde etkilemektedir. Nunan (1999), güven duygusunun öğrenmeyi etkileyen bir faktör olduğunu belirterek, öğrenen kişinin gereken güven düzeyine sahip olmadığı ve öğrenmeyi gerçekleştirmek için ne kadar güven içinde olması gerektiğinin ortaya konmasını istemektedir.

Krashen ikinci dil ediniminde üç tür duyuşsal değişkenin bulunduğunu ifade ederek, bu üç değişkenin motivasyon, güven ve kaygı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre yüksek motivasyona sahip öğrenciler genellikle daha iyi öğrenirler. Kendine güveni olanlar daha çok başarılı olurlar ve düşük düzeydeki kaygı ikinci dil edinimi daha kolay sağlar (Richards ve Rodgers, 1997: 133). Öğretmen öğrencinin ihtiyaçlarını ne kadar çok karşılarsa, öğrenci o kadar motive olur ve bunun sonucunda da öğrenci, öğrenme sürecinde daha başarılı olacaktır (Woods, 1996: 32).

Amaç

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin İngilizce dersine ilişkin duyuşsal özelliklerini, derse ilişkin tutum ve görüşlerini ölçebilecek güvenilir ve geçerli bir araç geliştirmektir.

Sınırlılıklar

Araştırma kapsadığı alan ve yararlandığı veriler bakımından aşağıda belirtilen boyutlarla sınırlandırılmıştır:

1. Üniversite öğrencilerinin İngilizce dersine ilişkin duyuşsal özelliklerini ölçmek amacıyla geliştirilen duyuşsal alan tutum ölçeği ile
2. Araştırma kapsamında bulundurulan 310 öğrenci görüşü ile sınırlandırılmıştır.

Sayıtlar

Araştırma yürütülürken aşağıda belirtilen sayıtlardan hareket edilmiştir:

1. Araştırma kapsamında bulunan öğrencilerin duyuşsal alan tutum ölçeğindeki cümlelere verdikleri cevaplar kendi düşünce ve tutumlarını doğru bir şekilde yansıtmaktadır.
2. Öğrencilerin duyuşsal özelliklerini ölçmek amacıyla hazırlanan ölçek, araştırmanın amacına hizmet edecek niteliktedir.

YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni 2001-2002 eğitim-öğretim yılı güz yarıyılında Fırat Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerdir. Örneklem, Elazığ il merkezindeki üniversite kampüsünde bulunan tüm fakülte ve yüksekokulların ikinci sınıflarında okuyan ve random yoluyla seçilen 310 öğrenciden oluşmaktadır. Örneklem için ikinci sınıfların seçilmesinin nedeni; birinci sınıf öğrencilerinin derse yeni almakta oldukları için, henüz görüş belirtecek düzeyde olmamaları, üçüncü ve dördüncü sınıflarda bulunan öğrencilerin ise yabancı dil dersini almamalarıdır.

Ölçme Aracının Geliştirilmesi

Ölçek geliştirme çalışmalarını bir kaç aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak üniversite

öğrencilerinin İngilizce dersine, öğretimine ve uygulamalarına ilişkin duygu ve düşüncelerinin alınmasıyla başlanmış ve ortaya konan genel tutum, duygu ve görüşler doğrultusunda 91 tutum cümlesinden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzunda toplanan 91 tutum cümlesi uzmanların görüş ve değerlendirmelerine sunulmuştur. Uzmanlar tarafından incelenen ve gözden geçirilen ilk proto-tip ölçek, 91 maddeden oluşan 5'li Likert tipindedir. Hazırlanan duyuşsal alan tutum ölçeğindeki tutum cümleleri beş ana başlıktan oluşmuştur. Bu ana başlıklar öğretmen, cinsiyet, güven, kullanışlık ve dersin kendisine ilişkindir. Her bir ana başlığa ait olumlu ve olumsuz tutum cümleleri bulunmaktadır. Öğretmene ilişkin 11 olumlu, 8 olumsuz, cinsiyete ilişkin 7 olumlu, 5 olumsuz, güven duygusuna ilişkin 11 olumlu, 10 olumsuz, kullanışlığa ilişkin 8 olumlu, 7 olumsuz, dersin kendisine olan ilgiye ilişkin ise 16 olumlu, 8 olumsuz toplam 91 tutum cümlesi yer almıştır. Ölçek geçerlik ve güvenilirlik analizleri için 310 kişilik bir öğrenci grubuna uygulanmıştır. Ölçekteki seçenekler Kesinlikle Katılıyorum, Katılıyorum, Kısmen Katılıyorum, Katılmıyorum ve Hiç Katılmıyorum biçiminde sıralanmış ve öğrencilerden, İngilizce dersine yönelik duyuşsal özelliklerine ilişkin, bu görüşler arasında kendilerine en uygun olan birini seçmeleri istenmiştir.

Ölçekte bulunan maddelerin 38'i olumlu, 53'ü olumsuz tutum ve düşünceleri yansıtmaktadır. Olumlu ifadeli maddeler "Kesinlikle Katılıyorum" seçeneğinden başlayarak 5, 4, 3, 2, 1 şeklinde puanlanırken, olumsuz ifadeli maddeler ters yönde işleyecek şekilde 1, 2, 3, 4, 5 olarak puanlanmıştır. Olumlu ve olumsuz tutum maddelerine verilen cevapların farklı bir puanlama ile değerlendirilmesinin nedeni; Likert tipi tutum ölçeklerinde tutumların maddelere verilen puanların toplamı ile hesaplanmasından kaynaklanmaktadır. Duyuşsal alana ilişkin ölçek yukarıda belirtilen çalışma grubuna uygulanarak geçerli ve güvenilir bir araç geliştirilmeye çalışılmıştır.

Verilerin Analizi

Öğrencilerden derlenen veriler bilgisayar paket program SPSS (Statistical Package for Social Sciences) kullanılarak analiz edilmiştir. İlgili literatür, uzman kanısı ve öğrenci görüşlerinden yararlanılarak oluşturulan 91 maddelik ölçeğin faktöryel geçerliği için faktör analizi yapılmıştır. Ölçeğin faktör yapısını belirlemek amacıyla, faktör analizi yöntemlerinden döndürülmemiş ve asal eksellere göre döndürülmüş (varimax rotated) temel bileşenler analizinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre faktör yükü 0.35 ve 0.35'den büyük olanlar ikinci analiz için seçilmiş ve toplam 56 madde işler durumda gözükmiştir. Ayrıca, ölçeğin geçerliğini belirlemek için de bu yöntemlerden ve uzman kanısından yararlanılmıştır.

Tablo 1: İngilizce Duyuşsal Alan Tutum Ölçeğindeki Maddelerin Faktör Yükleri

Madde No	Madde Çeşidi*	Faktör Yükleri
1	-	0.60
2	+	0.54
3	+	0.52
4	+	0.58
5	+	0.63
6	+	0.49
7	-	0.62
8	+	0.37
9	+	0.40
10	+	0.49
11	-	0.46
12	+	0.62
13	+	0.39
14	-	0.37
15	+	0.39
16	+	0.65
17	+	0.37
18	-	0.63
19	+	0.55
20	+	0.68
21	+	0.49
22	-	0.44
23	-	0.56
24	+	0.64
25	+	0.52
26	+	0.72
27	-	0.44
28	+	0.69
29	+	0.52
30	-	0.47
31	+	0.54
32	+	0.67
33	+	0.64
34	+	0.46
35	+	0.63
36	+	0.67
37	+	0.54
38	+	0.62
39	-	0.36
40	+	0.62
41	-	0.52
42	+	0.62
43	+	0.48
44	-	0.47
45	-	0.52
46	-	0.41
47	+	0.66
48	+	0.67
49	-	0.52
50	+	0.58
51	+	0.57
52	-	0.47
53	-	0.48
54	+	0.50
55	-	0.40
56	+	0.42

*+ : Olumlu cümleler - : Olumsuz cümleler

BULGULAR ve YORUM

Ölçeğe ilişkin yapılan faktör analizi işlemleri sonucunda elde edilen 56 maddenin birbirinden bağımsız anlamlı faktörlere ayrılıp ayrılmadığının belirlenmesi amacıyla asal eksenlere göre döndürülmüş temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Yapılan faktör analizi işlemlerinin sonucunda 56 madde tek faktörde toplanmış ve ölçek tek boyutlu olarak belirlenmiştir. Tablo 1’de İngilizce duyuşsal alan tutum ölçeğinde bulunan maddelere ilişkin faktör yükleri bulunmaktadır.

Tablo 1’deki bulgular incelendiğinde tutum ölçeğinin faktör yüklerinin .36 ile .72 arasında değiştiği görülmektedir. Asal eksenlere göre döndürülmüş temel bileşenler analizi sonucunda tek boyutlu bir ölçek elde edilmiştir. Ölçek tek boyutlu olmasına rağmen, kendi içerisinde bir bütünlük oluşturmak amacıyla çeşitli alt başlıklara ayrılmıştır. Toplam dört alt başlık altında toplanan tutum cümlelerine ilişkin bulgular aşağıda verilmektedir.

Tablo 2: Ölçekte Bulunan Alt Başlıklara Göre Tutum Cümlelerinin Dağılımı ve Faktör Yükleri

Alt Başlıklar	Tutum Cümleleri	Madde Sayısı	Faktör Yükleri
İlgi	Olumlu	14	
	Olumsuz	7	.40 - .72 arası
Güven	Olumlu	11	
	Olumsuz	7	.37 - .69 arası
Kullanışlık	Olumlu	6	
	Olumsuz	4	.36 - .68 arası
Öğretmen	Olumlu	7	
	Olumsuz	-	.37 - .66 arası
Toplam		56	

İlk prototip ölçekte bulunan cinsiyet alt başlığına ilişkin toplam 12 tutum cümlesinden hiçbiri yapılan analiz sonuçlarında işler görülmemiştir. Bu dikkat çekici bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ölçeğin uygulanması ile elde edilen puanların güvenilirliği Cronbach Alpha güvenilirlik formülü kullanılarak hesaplanmıştır. 56 maddeden oluşan bu ölçeğin tüm olarak Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0.95 olarak bulunmuştur. Elde edilen bu sonuca göre ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir.

Tutum ölçeğinde bulunan 91 maddeye ilişkin ilk analiz sonuçlarına göre KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) değeri .88, Bartlett Testi 12970,5 olarak bulunmuştur. Yapılan analiz sonucunda işler durumda bulunan 56 madde için

tekrar faktör analizi işlemleri yapılmıştır. İkinci analiz sonucunda KMO .94, Bartlett's testi 8084,684 şeklinde bulunmuştur. Buna göre Bartlett testinin sonucu 0.05 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bartlett testine göre değişkenler arasında bir korelasyon bulunmakta ve faktör analizi bu değişkenlere uygulanmaktadır.

Ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı ise .95 şeklinde belirlenmiştir. İlk analizde işler görünen bütün maddeler ikinci analizde de işler durumda görünmüştür. Her iki analizde de faktör yükleri .35 ve .35'in üzerinde olan maddeler kullanılmıştır.

56 maddeden oluşan bu tutum ölçeğinde alınabilecek en yüksek puan 280, en düşük puan ise 56 olmaktadır. Ölçekte alınan en yüksek puan 276, en düşük puan ise 64 olmuştur. Bu çalışmada İngilizce duyuşsal alan tutum ölçeğinde puan ortalaması 191,24 olarak bulunmuştur.

SONUÇ

Bu çalışma ile üniversite öğrencilerinin İngilizce dersine ilişkin duyuşsal özelliklerini ölçebilecek bir ölçek geliştirilmiştir. İlgili literatür, öğrenci görüşleri ve uzman yargısı sonucunda ilk olarak 38'i olumlu, 53'ü olumsuz toplam 91 maddelik bir havuz oluşturulmuştur. 91 maddeden oluşan ölçek ilk analiz işlemleri için 310 öğrenciye uygulanmış, faktör yükü .35 ve .35'in üstünde olan maddeler işler durumda kabul edilerek ikinci analiz için seçilmiştir. Ölçek, 18'i olumlu, 38'i olumsuz olmak üzere 56 maddeden oluşmaktadır. Asal eksenlere göre döndürülmüş temel bileşenler analizi sonuçlarına göre ölçek, tek boyutlu bir ölçektir. Ölçeğin bütün olarak alpha güvenirlik katsayısı .95 olarak hesaplanmıştır.

İlk analiz sonuçlarına göre ölçeğin KMO (Kaiser-Meyer_Olkin Measure of Sampling Adequacy) değeri 0.88, Bartlett testi 12970,5 olarak bulunmuştur. İlk analiz işleminden önce ölçekte 53'ü olumlu, 38'i de olumsuz olmak üzere toplam 91 tutum cümlesi bulunmaktaydı. İlk analiz sonucunda 56 madde işler durumda bulunmuştur. İşler halde bulunan 56 madde için ayrıca bir kez daha faktör analizi işlemleri yapılmıştır. İkinci analizde KMO değeri 0.94, Bartlett test ise 8084,684 olarak bulunmuştur. Buna göre Bartlett testinin sonucu 0.05 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bartlett testine göre değişkenler arasında bir korelasyon bulunmakta ve faktör analizi bu değişkenlere uygulanmaktadır. Ölçeğin bütün olarak Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0.95 şeklinde bulunmuştur. Bu Sonuçlara göre ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğunu söylemek mümkündür.

EK – 1

Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Eğitim Bilimleri Bölümü, 23119 Elazığ

İNGİLİZCE DERSİNE İLİŞKİN DUYUŞSAL ALAN TUTUM ÖLÇEĞİ

Değerli Öğrenci,

Üniversitede takip ettiğiniz İngilizce dersine ilişkin görüş ve düşüncelerinizi değerlendirmek amacıyla bir tutum ölçeği geliştirilmiştir. İngilizce dersi ile ilgili olarak bir görüş ve yargı bildiren aşağıdaki cümleleri okuyunuz. Bu görüşlere ne ölçüde katıldığınızı veya katılmadığınızı sağ tarafta bulunan sütunda yanıt olarak verilen beş görüşten birini işaretleyerek (ilgili yere X işaretini yazarak) belirtiniz. Seçenekler “tamamen katılıyorum”, “katılıyorum”, “kısmen katılıyorum”, “katılmıyorum”, “kesinlikle katılmıyorum” şeklinde verilmiştir. Lütfen duygu ve düşünceleriniz en iyi ifade ettiğini düşündüğünüz, kendinize en uygun seçeneği işaretleyiniz. Araştırmaya gösterdiğiniz katkı için teşekkürlerimi sunarım.

İngilizce Duyuşsal Alan Tutum Ölçeğine İlişkin Tutum Maddeleri

Madde No	Tutum cümleleri	Seçenekler				
		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum
1*	İngilizce dersi zorunlu olmasa dersi almam.	☐	☐	☐	☐	☐
2.	İngilizcede öğrendiğim her yeni konu kendime güveni artırıyor.	☐	☐	☐	☐	☐
3.	İngilizceyi öğrenme hayatımı kazanmada bana yardım edecektir.	☐	☐	☐	☐	☐
4.	İngilizceyi iyi yapabileceğimi biliyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
5.	İngilizceyi önemli bir ders olarak görüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
6.	Sınıfta İngilizce konuşmaktan çekinmem.	☐	☐	☐	☐	☐
7*	İngilizce dersine girmekten zevk almam.	☐	☐	☐	☐	☐
8.	Öğretmenim benim İngilizcede başarılı olabileceğimi düşünmektedir.	☐	☐	☐	☐	☐
9.	İngilizce öğretmenimle İngilizce konuşmak isterim.	☐	☐	☐	☐	☐
10.	İngilizce ile ilgili soruları çözdüğümde kendime güven duyuyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
11*	İngilizce dersinde iyi değilim.	☐	☐	☐	☐	☐
12.	İngilizce dersine çalışmak hoşuma gider.	☐	☐	☐	☐	☐
13.	Konuşma esnasında yaptığım hatalardan pes etmem.	☐	☐	☐	☐	☐
14*	Konular ilerledikçe kendime güveni kaybediyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
15.	İngilizce öğretmenim İngilizcede daha iyiye gittiğimi hissettirmektedir.	☐	☐	☐	☐	☐
16.	Öğretmenim daha çok İngilizce çalışmam için beni cesaretlendirmektedir.	☐	☐	☐	☐	☐
17.	Yabancı bir dili anlama insanın dünyayı daha iyi anlamasına katkıda bulunur.	☐	☐	☐	☐	☐

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2003 13 (1)

18*	İngilizce dersi sıkıcı bir derstir.	☐	☐	☐	☐	☐
19.	İngilizcenin üçüncü ve dördüncü sınıflarda da okutulmasını isterim.	☐	☐	☐	☐	☐
20.	Gelecekteki çalışmalarında İngilizceye ihtiyaç duyacağım.	☐	☐	☐	☐	☐
21.	İngilizcenin konuşulduğu bir ülkede bir süre çalışmak isterim.	☐	☐	☐	☐	☐
22*	Öğretmen sınıfta soru sorunca heyecanlanırım.	☐	☐	☐	☐	☐
23*	Konuşma esnasında yaptığım hatalar beni olumsuz yönde etkiler.	☐	☐	☐	☐	☐
24.	İngilizce öğrenmeyi çok istiyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
25.	Öğretmenim yapabileceğim bütün İngilizce konularını öğrenmemi istiyor.	☐	☐	☐	☐	☐
26.	İngilizce dersini seviyorum	☐	☐	☐	☐	☐
27*	İngilizce hayatımdaki işlerde benim için önemli olmayacak.	☐	☐	☐	☐	☐
28.	İngilizceyi öğreneceğime eminim.	☐	☐	☐	☐	☐
29.	Yeni bir dil öğrenmek için çaba göstermeye değer.	☐	☐	☐	☐	☐
30*	İngilizce için çaba göstermeye değer.	☐	☐	☐	☐	☐
31.	Bir üniversite öğrencisi için yabancı bir dil öğrenmek önemlidir.	☐	☐	☐	☐	☐
32.	İngilizce ile ilgili grup çalışmalarında bulunmaktan zevk alırım	☐	☐	☐	☐	☐
33.	Ders esnasında verilen alıştırmaları tek başıma zevkle yaparım.	☐	☐	☐	☐	☐
34.	Daha zor İngilizceyi başaracağımı sanıyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
35.	İngilizce dersinden iyi notlar alabilirim.	☐	☐	☐	☐	☐
36.	İngilizcede daha ileri düzeydeki çalışmaları yapabilirim.	☐	☐	☐	☐	☐
37.	Kütüphanede bulunan İngilizce ile ilgili kitaplar ilgimi çeker.	☐	☐	☐	☐	☐
38.	İngilizceyi düzgün konuşabileceğime inanıyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
39*	İngilizcede ilerlemek geleceğim için önemli değildir.	☐	☐	☐	☐	☐
40.	Bir yetişkin olarak İngilizceyi birçok yerde kullanacağım.	☐	☐	☐	☐	☐
41*	Uğraştığım çoğu konuyu başarıyorum ama İngilizceyi başaramıyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
42.	Boş zamanlarımda İngilizce ile ilgilenmek hoşuma gider.	☐	☐	☐	☐	☐
43.	İngilizce öğretmeni olmak isterim.	☐	☐	☐	☐	☐
44*	İngilizce ile uğraşmanın zaman kaybı olduğunu düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
45*	İngilizceyi iyi öğrenebilecek bir tip değilim.	☐	☐	☐	☐	☐
46*	Hata yapmaktan korktuğum için sınıfta İngilizce konuşmaktan çekinirim.	☐	☐	☐	☐	☐
47.	İngilizce öğretmenimin sempatik olduğunu düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
48.	İngilizce önemli ve gerekli bir derstir.	☐	☐	☐	☐	☐
49*	İngilizce dersini almak benim için bir zaman kaybıdır.	☐	☐	☐	☐	☐
50.	İngilizce ile ilgili tartışmaların yapıldığı ortamlarda bulunmaktan zevk alırım.	☐	☐	☐	☐	☐
51.	İngilizce çalışırken kendi kendimi motive edebiliyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
52*	İngilizce dersinde kendimi derse veremiyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
53*	İngilizce sınavından önce korku ve heyecan duyarım.	☐	☐	☐	☐	☐
54.	İngilizce bana kolay gelir.	☐	☐	☐	☐	☐
55*	Yapmam gereken işlerle karşılaştığımda İngilizce öğrenme çok zamanımı alır.	☐	☐	☐	☐	☐
56.	Öğretmenim benim derste aktif olmamı sağlamaktadır.	☐	☐	☐	☐	☐

* : Olumsuz tutum cümleleri

KAYNAKÇA

- Alkan, C.** (1987). Açıköğretim “Uzaktan Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi” Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 157. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Alkan, C.** (1991). Özel Öğretim İlke ve Yöntemleri “Özel Öğretim Teknolojileri”. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 167. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Bjorklund, D. F.** (1995). Children’s Thinking – Developmental Function and Individual Differences. Second Edition. California: Brooks / Cole Publishing Company.
- Cooper, P., McIntyre, D.** (1998). Effective Teaching and Learning – Teachers’ and Students’ Perspective. Open University Press. Great Britain: Biddles Limited, Guilford and King’s Lynn.
- Demirel, Ö.** (1999). Planlamadan Değerlendirmeye Öğretme Sanatı. Ankara: Pegem A yayıncılık.
- Freedman, J.L., Sears, D.O. ve Carlsmith, J.M.** (1993). Sosyal Psikoloji. Çev: Ali Dönmez. 2. Baskı. İmge Kitabevi yayınları, Zirve Ofset: Ankara.
- McDonough, J., Shaw, C.** (1998). Materials and Methods in ELT – A Teacher’s Guide. Applied Language Studies. Oxford: Blackwell Publishers Inc.
- Nunan, D.** (1999). Designing Tasks for the Communicative Classroom. Eleventh Printing. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reece, I. Walker, S.** (1997). Teaching Training and Learning - A Practical Guide. Business Education Publishers. Great Britain: Athenaeum Press.
- Richards, J. C., Rodgers, T. S.** (1997). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sönmez, V.** (2001). Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı. Geliştirilmiş 9. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık. Kazan Ofset Mat. San. ve Tic. San. Ltd. Şti.
- Tolan, B.** (1985). Toplum Bilimlerine Giriş: Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji. Ankara: Savaş Yayınları.
- Tunaboğlu, O.** (1993). Speaking Through Association. English Teaching Forum. 31 (2), s. 47. April 1993.
- Woods, D.** (1996). Teacher Cognition in Language Teaching – Beliefs, decision-making and classroom practice. Cambridge: Cambridge University Press.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 227-234, ELAZIĞ-2003

KOPYA ÇEKMEYE İLİŞKİN TUTUM ÖLÇEĞİ

The Scale for Attitude Towards Cheating

Çetin SEMERCİ

Fırat Üniv. Eğitim Fak. Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi
csemerci@firat.edu.tr

Özet

Kopya çekme, tüm eğitim sistemlerinde ciddi bir problemdir. Bazı araştırmalara göre kopya çekme, öğrenciyle ilgili en ciddi disiplin problemidir. Kopya çekme, sık sık olduğundan dolayı dikkate alınması gereken önemli bir problemdir ve ayrıca geleneksel öğrenme ve değerlendirme süreçlerini engellemektedir. Araştırmanın amacı, “kopya çekmeye ilişkin tutum ölçeği” geliştirmektir. Araştırmada, survey yöntemi kullanılmıştır. Ölçek, Fırat Üniversitesi’nde 321 öğrenciye uygulanmıştır. Ölçeğin KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değeri 0.87, Bartlett testi 16059.3 ve Cronbach alpha 0.96 bulunmuştur. Geliştirilen ölçekte, 37’si olumlu ve 30’u olumsuz olmak üzere toplam 67 madde yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Kopya çekme, tutum, sınav.

Abstract

Cheating is a serious problem in whole education systems. According to some researches, cheating is the most serious student discipline problem. Cheating is considered a significant problem because of its frequency and because it interferes with conventional learning and evaluation processes. The aim of this paper is to develop “a scale for attitude towards cheating”. In research, survey method was used. The scale was applied to 321 students. The KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) value of scale is 0.87, Bartlett test value is 16059.3 and Cronbach alpha is 0.96. There are total 67 items that is 37 positive items and 30 negative items in the developed scale that called “a scale for attitude towards cheating”.

Key Words: Cheating, attitude, exam.

GİRİŞ

Günümüzde kopya çekme olayı, ilköğretimden üniversiteye kadar hatta lisansüstü eğitim ve doçentlik dil sınavlarına kadar uzanan bir eğitim-öğretim problemi haline gelmiştir.

Problem

Bilim ve teknoloji geliştikçe, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan tüm ülkelere kadar kopya çekme olayının arttığı görülmektedir (Bekaroğlu, 2002: 12). Kopya çekme günümüzde artık bir akademik sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kopya çekmek veya yapmak, sınavlarda soruları cevaplamak için gizlice bir kaynağa bakmak veya bir kimseye gizlice yardım etmektir (TDK, 1992: 898). Benzer bir anlamda, sınavda veya akademik ödevlerde, kullanım için izin alınmamış kaynakların kullanılması, sınavı veya ödevi başka birisine yaptırma olarak da tanımlanabilir (Tan, 2001: 32).

Türkiye’de kopya çekme ile ilgili, bugüne kadar yapılan araştırmalar çok fazla değildir. Selçuk (1995), Külahçı (1996), Dirik (1997), Yıldırım (1998) ve Tan (2001)’ın araştırmalarına ulaşılabilmektedir. Bu araştırmalarda kopya çekme sebepleri arasında ezbere ve soyut anlayışa göre eğitim yapılması, olumsuz öğretmen tutumları, çalışma alışkanlıklarının kazandırılmaması, kişilik bozuklukları, kopyanın alışkanlık hale getirilmiş olması, sınıfların kalabalık olması, uygulamaların yetersiz olması, zayıf alma korkusu, küçük hatalardan puan kırılması gibi durumlar gösterilmiştir.

Yabancı ülkelerde de kopya çekildiğine dair bir çok araştırma sorucu vardır. Kuehn, Stanwyck and Holland (1990), Aiken (1991), Daniel, Blount, Ferrell (1995) ve Blinn (1993-1994)’ın araştırmalarına ulaşılabilmektedir. Bu araştırmalarda gelişmiş ülkelerde de yaygın bir şekilde kopya çekildiği, özellikle ev ödevleri ve projelerde daha çok kopya çekildiği belirtilmektedir.

Görüldüğü gibi kopya çekme, her ülkenin eğitim sisteminin bir sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın amacı, “Kopya çekmeye ilişkin bir tutum ölçeği” geliştirerek öğrencilerin duyuşsal yönünün ölçülerek çözüm yolları üretilmesine katkı sağlamaktır.

YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, Fırat Üniversitesi’ne bağlı Eğitim Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne bağlı olarak

yürütülen Sosyal Alan Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans Programı ve Teknik Eğitim Fakültesi öğrencileridir.

Araştırmanın örnekleme olarak, ilgili yüksekokul ve fakültelerde uygulama yapılan toplam 321 son sınıf öğrencisi alınmıştır. Örneklem dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

	Uygulama yapılan öğrenci sayısı
Eğitim Fakültesi	55
Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu	52
Fen-Edebiyat Fakültesi	106
Sosyal Alan Öğr. Tezsiz Yüksek Lisans	45
Teknik Eğitim Fakültesi	63
Toplam	321

Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi

Öğrencilerin “kopya çekmeye ilişkin tutum ölçeği” adından da anlaşılacağı üzere öğrencilerin daha çok duyuşsal alanını ölçmeye dönük bir ölçektir.

Araştırmada, ölçek derecelemesi şu şekilde yapılmıştır: “Hiç katılmıyorum: 1”, “çoğunlukla katılmıyorum: 2”, “kısmen katılıyorum: 3”, “çoğunlukla katılıyorum: 4” ve “tamamen katılıyorum: 5”tir. Ölçekte belirlenen olumsuz cümlelerin cevapları “tamamen katılıyorum: 1” den “hiç katılmıyorum: 5” e doğru ters yönde yeniden (recode) kodlanmıştır. Burada tutum ölçeklerinde görülen iki durum için düzenleme yapılmıştır. Birincisi istenen durumlar için olumlu cümleler yazılmıştır. İkincisi, istenmeyen durumlar için de olumsuz cümleler göz önüne alınarak, olumlu durumlar gibi eşit puan almaları sağlanmıştır. Örneğin, “kopya çekmeyi engellemek öğretmenin görevidir” istenen, “kopya çekmek bir sahtekarlıktır” istenmeyen bir durumdur. Tutum ölçeklerinde bu olumlu ve olumsuz durumlar eşit puan almaktadır.

Araştırmada, ölçme aracı olarak geliştirilen ölçeğin genel olarak geliştirilmesi aşamaları şu şekildedir (Karasar, 1995: 139-143; Balcı, 1995: 142-143):

Madde Havuzu (İfade Bankası) 2. Uzman Görüşü 3. Ön Deneme
Faktör Analizi 5. Güvenirlik Hesaplama

Bu aşamalarla ilgili açıklayıcı bilgiler aşağıda verilmiştir:

1. Madde Havuzu

Bu aşamada öncelikle, “kopya çekme” ile ilgili bir literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması ve daha önceki çalışmalarda kullanılmış anketler yardımıyla konuyla ilgili maddeler yazılmıştır. Özellikle, Külahçı’nın “kopya çekme” ile ilgili yapmış olduğu incelemelerden de yararlanılarak, lisans, lisansüstü öğrencilerinden ve öğretim elemanlarından bu maddeleri eleştirmeleri, maddelere ekleme ve çıkarma yapmaları istenmiştir. Sonuçta, 80 madde havuzda toplanmıştır. Bu maddelerin 45’i olumlu ve 35’i

olumsuz önermeler şeklindedir.

2. Uzman Görüşü:

Madde havuzundaki maddeler uzman öğretim üyelerinin görüşlerine sunulmuştur. Burada, maddelerin öncelikle kapsam geçerliğinin sağlanmasına çalışılmıştır. Öğretim üyelerinin görüşleri doğrultusunda havuzdaki maddeler bir ön elemeden geçirilmiştir.

3. Ön deneme:

“Kopya çekmeye ilişkin tutum ölçeği” başlangıçta 85 maddeden oluşmuş, ancak uzman görüşü ve öğrenci dönütleriyle tek boyutlu 80 maddelik bir havuz oluşturulmuştur.

4. Faktör Analizi:

Uzman görüşleri ve ön denemelerden sonra ölçek gerçek gruba uygulanmıştır. Bu uygulama sonuçlarına göre faktör analizi yapılmış ve analiz sonucuna göre yapı geçerliği sağlanmış maddeler son ölçekte yer almıştır. Faktör analizinde özellikle KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değerlerinin yüksek olmasına özen gösterilmiştir.

Birden fazla değişkene bağlı bir değişkeni açıklayarak katkı sağlayan bağımsız değişkenlerin sayısını ve bu bağımsız değişkenlerin faktör yüklerini belirlemede kullanılan tekniğe “faktör analizi” denir. Bu analizin en önemli amaçlarından biri, değişkenler arasındaki bağımlılığın kökenini araştırmaktır. Bu analizlerde, tüm değişkenler arasındaki ilişkiler incelenir. Bu ilişkilere dayanılarak verilerin daha anlamlı ve özet olarak sunulması sağlanır (Turgut ve Baykul, 1992-1: 173; Balcı, 1995: 283).

Faktör analizi, başta sosyal bilimler olmak üzere pek çok alanda sıkça kullanılan çok değişkenli analiz tekniklerinden biridir. Faktör analizi, çok sayıda ilişkili orijinal değişkenden az sayıda ilişkisiz hipotetik değişken bulmayı amaçlamaktadır (Tatlıldil, 1992: 141). Faktör analizinin dört aşaması vardır (UYTES, 1995: 4; Tekin, 1977: 222).

- a) Bartlett Testi (Bartlett Test of Sphericity) hesaplanır. Bu test “korelasyon matrisi birim matrise eşittir” hipotezini test eder. Hipotezin reddedilmesi, değişkenler arasında bir korelasyonun olduğu anlamına gelir ve faktör analizinin değişkenlere uygulanabilirliği söz konusu olur.
- b) KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değerinin hesaplanması gerekir. Çünkü, KMO değerleri faktör analizinin iyi olup olmadığı hakkında bilgi verir. Küçük KMO değerleri, faktör analizi uygulamasının iyi bir fikir olmadığı sonucunu verir. Bir başka deyişle, iki değişken çifti arasındaki korelasyon diğer değişkenlerce açıklanamamaktadır. Bu değerler için aşağıdaki sınıflama getirilmiştir.

Tablo 2. KMO Değerleri İçin Bir Sınıflama

90+	Çok iyi
80-89	İyi
70-79	Orta
60-69	Kötü
50-59	Çok kötü
- -59	Kabul edilemez

- c) Verileri en uygun şekilde temsil edecek faktör sayısı, her faktör tarafından açıklanan toplam varyans yüzdesi ile belirlenir. Toplam varyans her değişkenin varyansının toplamıdır. Her faktör tarafından açıklanan toplam varyans öz değerleridir. Değişken varyansları bire eşit olduğundan, varyansı birden düşük olan faktörler göz önüne alınmaz. Kısaca modele alınacak faktör sayısı, öz değerleri (eigen) birden büyük olan faktörlerin sayısı kadardır.
- d) Faktör analizinin son basamağı, faktör yüklerin hesaplamasıdır. Faktör yükleri en az 30 olmalıdır. Ölçek geliştirirken faktör yükü en az 35 ve üzeri kabul edilmiştir. Ölçek geliştirilirken maddelerin birbiriyle olan tutarlılıklarına da bakılmıştır.

5. Güvenirlik Hesaplama Aşaması:

Faktör analizi yapılarak son halini alan ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. Bu güvenilirlik katsayısında, herhangi bir yanlışlığa meydan vermemek için tüm işlemler kontrollü bir biçimde ikişer defa yapılmıştır. Ayrıca güvenilirlik hesaplamalarında, uzman bir öğretim üyesine ham verilerle işlem yaptırılmış, sonuçlar aynı bulunmuştur.

Ölçeğin Analizi

“Kopya çekmeye ilişkin tutum ölçeği”yle öğrencilerin kopya ile ilgili tutum bilgilerinin toplanması amaçlanmıştır. Ölçekteki tek boyutlu 80 madde faktör analizine girmiştir. Sonuçta, 37’si olumlu ve 30’u olumsuz olmak üzere toplam 67 madde son ölçeğe alınmıştır. Bu maddelerin faktör yükleri Tablo 3’te verilmiştir. Faktör analizi sonuçlarına göre, 13 madde elenmiştir. Ölçekte faktör yükleri 0.37-0.70 arasında değişmektedir.

Ayrıca, ölçeğin KMO değeri 0.87, Bartlett testi 16059.3 ve Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı 0.96 bulunmuştur. Bu sonuçlar, maddelerin faktör analizi için uygun olduğunu, yapı geçerliğinin sağlandığını ve güvenilir bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Kopya Çekmeye İlişkin Tutum Cümlelerinin Analizi

Maddeler	Faktör yükü
1. Ne zaman kopya çeksem içimde bir rahatsızlık hissediyorum.	0.55
2. Bir insan ilkokuldan itibaren kopya çekiyor ise hayatın diğer kesimlerinde de sahtekarlık yapmakta sakınca görmez.	0.51
3. Hangi koşullarda olursa olsun kopya çekilmemelidir.	0.53
4. Kopya çekmek başkasının hakkını yemek demektir.	0.57
* Kopya çekene göz yumulması ona bir yardımdır.	-
5. Bir öğrencinin kopya çekerek başarılı olması ve hatta bir dereceye girmesi diğerlerine haksızlık yapması demektir.	0.50
6. Kopya çeken öğrenciye göz yuman gözetmen haksızlığa ortak olmuş olur.	0.53
7. Öğrencinin kopya çekip çekmemesi onun dürüstlüğünden çok içinde bulunduğu şartlara bağlıdır.	0.59
* Kopya çekmeyi engellemek öğretmenin görevidir.	-
8. Kopya çeken öğrenci olgunlaşmamış demektir.	0.59
9. Sınavda birbirinden kopya çekmek bir yardımlaşmadır.	0.52
10. Durum müsait ise kopya çekmemek akılsızlıktır.	0.53
11. Sınavda kopya çekebilen bir öğrenci yaşamının diğer alanlarında da sahtekarlık yapabilir.	0.56
* Bu eğitim sisteminde kopya çekilmesi zorunludur.	-
12. Vicdan sahibi bir kimse kopya çekmeyi düşünmez.	0.64
13. Hemen herkes kopya çektiğine göre kopya çekme kötü bir davranış olarak düşünülemez.	0.51
14. Kopya çeken öğrenci dürüst değildir.	0.63
* Etrafımdakiler kopya çektiğine göre onlarla yarışabilmem için benim de kopya çekmem normaldir.	-
15. Kendine saygısı olan bir kimse kopya çekemez.	0.64
* Kopya çeken öğretmen adayı bunun kötülüğünü öğrencilerine öğretmez.	-
16. Fırsat varken kopya çekmemek akılsızlıktır.	0.61
17. Kopya çekmek nedeni ne olursa olsun bir çeşit hırsızlıktır.	0.62
18. Sınav sonucu ne olursa olsun kopya çekilmemelidir.	0.67
19. Eğer dönem kaybetme önlenilecek ise kopya çekme mazur görülebilir.	0.45
20. Yakalanılmadığı sürece kopya çekmenin sakıncalı bir tarafı yoktur.	0.65
21. Kopya çekmek cesaret istediği için çekebilen takdir edilmelidir.	0.41
22. Eğer gözcü fırsat veriyor ise kopya çekmemek akılsızlıktır.	0.65
23. Kopya ile sağlanan başarı sadece bir aldatmacadır.	0.46
24. Kopya çekenler inançsız kişilerdir.	0.46
25. Kopya çekerek başarılı olan gerçekte kendisini aldatmaktadır.	0.55
26. Kopya çekmeyenler onurlu kişilerdir.	0.57
27. Dönem kaybetme pahasına da olsa kopya çekmek doğru değildir.	0.65
28. Kopya ile de olsa önemli olan sonuç almaktır.	0.68
29. Yakalanmadığı sürece kopya çekme yanlış bir davranış olarak düşünülmemelidir.	0.60
30. Fırsat varken kopya çekmeyenleri anlamak güçtür.	0.50
31. Kopya çekene göz yuman gözetmen yardımsever birisidir.	0.51
32. Kendisine saygısı olan bir insan kopya çekmez.	0.70
* Sınıf içinde ortama uymak için kopya çekilebilir.	-
* Kopya çekenler öğretmenin iyi niyetini suistimal etmektedirler.	-
33. Kopya çekmek bir sahtekarlıktır.	0.70

Kopya Çekmeye İlişkin Tutum Ölçeği

Tablo 3'ün devamı

Maddeler	Faktör yükü
34. Kopyanın vicdan ile ilişkisi yoktur, eğitim sistemi bu şartlara zorlar.	0.53
35. Kopya çekmek günahdır.	0.45
36. Ben gözcü olsaydım, kopya çekilmesine müsaade ederdim.	0.40
* Kopya vermek kopya çekmek değildir.	-
37. Arkadaşım bile olsa kopya çekerken görsem müdahale ederim.	0.41
38. Hakkım olmayanı almak istemediğim için kopya çekmem.	0.69
39. Haksızlığa uğrayan bir öğrencinin kopya çekmeye yönelmesi doğaldır.	0.47
40. Öğrenci sürekli başarısız oluyor ise kopya çekmesi hoş karşılanmalıdır.	0.47
41. Kopya çeken arkadaşlarımı dürüst bulmam.	0.57
42. Kopya hazırlamak bir ön hazırlık olduğu için yararlı tarafı da vardır.	0.49
* Eğitim sistemi kopya çekmeye ortam hazırlıyor.	-
43. Kopya çeken arkadaşlarım sonuçta ceza almadığı için, kopya çekmede bir sakınca görmüyorum.	0.48
44. Kopya çeken arkadaşlarıma güvenmem.	0.54
45. Bir toplumda sahtekarlık artmış ise kopya üzerinde durulacak bir konu değildir.	0.38
46. Kopya çekebilmek övünülecek bir davranıştır.	0.54
47. İlkokuldan itibaren kopya çekmeyi öğrenen insana daha sonraları sahtekarlık yapmak kolay gelir.	0.68
48. Bir insan hangi koşullarda olursa olsun kopya çekmemelidir.	0.66
49. Eğer gözcü olsaydım, tanıdıklarına kopya vermekte/göz yummakta bir sakınca görmezdim.	0.37
50. Kopya çekmek ile başkalarının hakkını yemiş oluruz.	0.57
51. Kopya çekene göz yumarak yardımcı olunmalıdır.	0.52
52. Kopya çekmek isteyen arkadaşına yardım edilmelidir.	0.54
53. Kopya çekmeyi davranış haline dönüştüren bir kişi potansiyel dolandırıcıdır.	0.58
54. Sınavlarda yardımlaşma arkadaşlıkları pekiştirdiği için yararlı bile sayılabilir.	0.58
55. Kopya çekmeyi seviyorum.	0.49
* Kopya çekebilmek cesaret ister.	-
56. Kendisine güvenen bir kimse kopya çekmez.	0.51
57. Kopya çekme heyecan dolu bir maceradır.	0.38
58. Sorumluluk duygusuna sahip bir kimse kopya çekmez.	0.64
59. Sınavda benden yardım istenirse kopya vermekte bir sakınca görmem.	0.52
60. Herkes kopya çekerse, ben de çekerim.	0.43
61. Sıraya, duvara, kalorifer peteğine ve silgiye kopya yazmak milli servete zarar vereceğinden kopya çekmem.	0.43
62. Hatırlatma amacıyla kopya kodlamasında sakınca yoktur.	0.53
63. Kopya çekmek haramdır.	0.54
* Tembel öğrenciler kopya çeker.	-
64. Kopya çeken öğrenciler cezalandırılmalıdır.	0.59
65. Kopya çeken öğrenciyi affetmek kopyaya teşvik etmek anlamına gelir.	0.56
*Sınavlarda bilgi düzeyinde ezber sorularının sorulması öğrenciyi kopya çekmeye teşvik eder.	-
66. Kopya çekmek bir duyuşsal davranış bozukluğudur.	0.57
67. Kopya çekmemek bir aile terbiyesidir.	0.59

KMO= 0.87, Bartlett testi= 16059.3, Cronbach Alpha= 0.96

SONUÇ VE TARTIŞMA

Kopya çekme, her ülkenin eğitim sisteminin bir sorunudur. Sınavlardan önce, öğrencilerin kopya çekmeye ilişkin tutumları ortaya çıkarılabilirse, kopya önenebilir. Diğer taraftan, eğitim programları öğrencilerin tutumları göz önüne alınarak geliştirilebilir.

Sonuçta, geliştirilmeye çalışılan “kopya çekmeye ilişkin tutum ölçeği”, özellikle öğrencilerin kopya çekme konusunda bilinçlendikleri dönem olan ilköğretimin ikinci kısmından, lisansüstü eğitim öğrencilerine kadar uygulanabilir.

KAYNAKÇA

- Aiken, L. R. (1991). Detecting, Understanding, and Controlling for Cheating on Tests, *Research in Higher Education*, 32 (6): 725-735.
- Balcı, A. (1995). *Sosyal Bilimlerde Araştırma*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi.
- Bekaroğlu, Ö. (2002). Dünyada ve Türkiye’de Bilimsel Sahtekarlık, *Tüba Bülteni, Günce*, (22): 12-13.
- Blinn, L. V. (1993-1994). Coping With Cheating, *Journal of College Teaching*, 23 (3): 173-174.
- Daniel, L.G.; Blount, K.D. and Ferrell, C.M. (1995). Academic Misconduct Among Teacher Education Students: A Descriptive-Correlational Study. *Research in Higher Education*, 32 (6): 703-723.
- Dirik, M. Z. (1997). “Türk Eğitim Sisteminde Sınavlarda Kopya Çekme Sorunu-2”. *Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ve Asya Pasifik Ülkeler Uluslar arası Eğitim Sempozyumu (24-26 Eylül 1997)*, Milli Eğitim Bakanlığı, Fırat Ünivresitesi ve UNESCO Türkiye Milli Komisyonu İşbirliği, Elazığ.
- Karasar, N. (1995). *Bilimsel Araştırma Yöntemi, Kavramlar, İlkeler*, Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd.
- Kuehn, P.; Stanwyck, D. J. and Holland, C. L. (1990). Attitudes Towards “Cheating” Behaviors in the ESL Classroom, *TESOL Quarterly*, 24(2): 313-17.
- Külahçı, Ş. (1996). Öğretmen Yetiştirmede Kopya Çekme Sorunu (Fırat Üniversitesi Örneği). *II. Ulusal Eğitim Sempozyumu (18-20 Eylül 1996)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi.
- Selçuk, Z. (1995). Bir Eğitim ve Rehberlik Sorunu: Okullarda Kopya Çekme. *Eğitim Yönetimi*, 1 (3): 397-418.
- Tan, Ş. (2001). Sınavlarda Kopya Çekmeyi Önlemeye Yönelik Önlemler. *Eğitim ve Bilim*, 26 (126): 32-40.
- Tathdil, H. (1992). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi İstatistik Bölümü.
- TDK, (1992). *Türkçe Sözlük*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Tekin, H. (1997). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, Ankara: Mars Matbaası.
- Turgut, M. F. ve Baykul, Y. (1992-1) *Ölçme ve Değerlendirme Teknikleri*. Ankara: ÖSYM Yayınları.
- UYTES (1995). *SPSS Bilgisayar Paket Kullanma Kursu Ders Notları (Nisan 1995)*, (Uluslararası İleri Teknoloji Sistemleri), Elazığ: Ders Notu.
- Yıldırım, K. (1998). Eğitimde Kopya Çekme Problemi. *VII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi (9-11 Eylül 1998)*, Cilt II. Konya: Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 235-250, ELAZIĞ-2003

ÖĞRETMENLİK UYGULAMASI ÇALIŞMALARININ ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNİN ALGILANMASINDAKİ ETKİSİ

*A Study of School Experiences Practices and its Effect on the
Perception of Teaching Profession*

Mehmet ŞİŞMAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğt. Fak. Eğt. Bil. Bölümü
msisman@ogu.edu.tr

M.Bahaddin ACAT

bacat@ogu.edu.tr

Özet

Yüksek Öğretim Kurulu tarafından eğitim fakültelerinde yürütülen yeniden yapılanma çalışmaları sonucu öğretmen yetiştirmede okullardaki uygulama çalışmalarına ağırlık verilmeye başlanmıştır. Öğretmen adayı öğrencilerin, mesleği tanınması amacıyla yapılan bu çalışmaların başarı derecesinin ortaya konulmasında yarar vardır. Öğretmenlik mesleğini benimseyen, bu mesleğin bir üyesi olmaktan gurur duyan, mesleki etiğe değer veren öğretmenler, mesleğin gerektirdiği temel nitelikleri de üzerinde taşıyor demektir. Meslekle ilgili olumlu algılar, bu niteliklerin varlığını ortaya koyarken, olumsuz algılar da bu niteliklerden yoksunluğu ortaya koyabilir. Bu araştırmada, özellikle “öğretmenlik uygulaması” çalışmalarının, öğretmen adayı öğrencilerin, mesleğe ilişkin algıları üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada, öğretmenlik uygulaması çalışmalarının, öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleği ile ilgili algılarını anlamlı ölçüde farklılaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğretmenlik, öğretmenlik uygulamaları, öğretmen yeterlilikleri.

Abstract

The Turkish Higher Education Council has reemphasize school experience practices after the reorganization of education faculties. It can be stated that school experience practices are useful for those who are candidate for teaching profession. It who are proud of being a teacher means that these individuals have learnt the basics of teaching profession. The propose of this paper was to examine the effect of school experiences on teaching profession as perceived by teacher candidates. The results of the study indicated that the school experiences had a significant effect on the perceptions of teaching profession.

Key Words: Teaching profession, school experience, teacher competence.

Giriş

Toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden gelişmesinde önemli bir role sahip olan öğretmenlik, bilgelik ve erdem boyutlarını içeren bir meslektir. Öğretmen, yaptığı işin özelliği itibariyle ülkenin geleceğine yön veren bir konumdadır. Ülkenin geleceği olan çocukları yetiştirme görevi, öğretmeni bu konuma taşımıştır. Sınıfındaki bütün öğrencilerin, olabileceklerinin en iyisi olmalarını sağlamakla yükümlü kılınan öğretmen, her şeyden önce nitelikçe bu sorunun üstesinden gelebilecek bir yeterliliğe sahip olmalıdır (Bilgen, 1996). Öğretmenin istenen özelliklere sahip bir biçimde yetiştirilmesi, öteden beri sürekli olarak üzerinde tartışılan bir konu olmuştur. Öğretmen yetiştirme konusunda 150 yılı aşkın bir deneyime sahip olan Türkiye’de, Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak günümüze kadar bu konuda çeşitli çalışmalar yapılmıştır (MEB1982, MEB1989a, MEB 1989b, MEB 1993b, MEB 1993c MEB 1993a, MEB 1995, MEB 1996). Ancak geline nokta hala öğretmen yetiştirmeyle ilgili sorunlar bütünüyle giderilememiştir. Geçmişte bu konuda karşılaşılan sorunlar, daha çok öğretmenlerin sayısal yeterliliği ile ilgili iken, günümüzde bu sorunlar büyük ölçüde giderilmiş, ancak bu kez de giderek daha önce göz ardı edilen nitelikle ilgili sorunlar ön plana çıkmaya başlamıştır.

Bir Meslek Olarak Öğretmenlik

Eğitim, toplumsal bir sistem olarak ele alındığında, bu sistemin başlıca öğelerini ya da girdilerini, öğrenciler, öğretmenler, eğitim programı, yöneticiler, eğitim uzmanları, eğitim teknolojisi, fiziksel ve finansal kaynaklar oluşturmaktadır. Bunlar içinde öğretmen, en temel öğedir. Eğitimin niteliği ve kalitesi de büyük ölçüde öğretmenlerin niteliği ile doğru orantılıdır. Bu bakımdan eğitim sistemi içinde görev alacak öğretmenlerin, gerek hizmet öncesinde, gerekse hizmet içinde, iyi bir biçimde yetiştirilmeleri, üretilecek eğitim hizmetlerinin kalitesi yönünden önem taşımaktadır (Şişman 2001).

Günümüzde öğretmenlik, özel uzmanlık bilgisi ve becerisi gerektiren bir meslek olarak kabul edilmektedir. Statü ve saygınlığı, ülke ve kültürlerle göre değişmekle birlikte öğretmenlik, doğrudan insanla ilgili bir meslek olması yönüyle, öteden beri sadece bir kazanç kapısı olarak değil, aynı zamanda kutsal bir meslek olarak görülmüştür. Türk eğitim tarihinde de bilge kişilerin ve öğretmenlerin hep saygın bir yeri olmuş, “*öğretmen*” denince yaygın bir biçimde toplumda *davranış modeli bir insan* anlaşılmıştır. Öğretmen hakkında söylenmiş bazı özdeyiş ve atasözlerinde de ona verilen değer açıkça görülmektedir. Kısaca öğretmen, insan davranışının mimarı, insan mühendisi, insanın kişiliğini biçimlendiren bir sanatkar olarak tanımlanmaktadır (Şişman 2001).

Türkiye’de milli eğitimle ilgili yasalarda da öğretmenlik, özel uzmanlık bilgisi gerektiren bir meslek olarak tanımlanmıştır. 1739 sayılı *Milli Eğitim Temel Kanunu*’nda (1973) da öğretmenlikle ilgili şu ifadeler yer almaktadır: “*Öğretmenlik, devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas (uzmanlık) mesleğidir. Öğretmenler bu görevlerini Türk Milli Eğitiminin amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak ifa etmekle (yerine getirmekle) yükümlüdürler*”. Öğretmenlik mesleği, özel uzmanlık bilgisi ve becerisi gerektiren bir meslek olduğuna göre bu mesleği tercih eden insanların, mesleğin gereklerini tam olarak yerine getirebilmeleri için bir takım yeterliliklere sahip olması gerekir. Bu yeterliliklerin kazanılabilmesi için de öğretmen adaylarının meslek öncesinde özel bir eğitimden geçirilmesi zorunludur.

Öğretmen eğitimi ve öğretmenlerin yetiştirilmesi konusu, genel olarak *hizmet öncesi eğitim* ve *hizmet içinde eğitim* olmak üzere iki başlıkta ele alınmaktadır. Çağımızda eğitimin yaşam boyu devam eden bir süreç olarak görülmesine bağlı olarak öğretmenlerin eğitimi de sadece hizmet öncesi eğitimle sınırlı olarak görülmemekte, mesleğe başladıklarında da öğretmenlerin, gerek öğretmeni istihdam eden kurumlar tarafından düzenlenecek bazı eğitim etkinlikleriyle yetiştirilmesi, gerekse öğretmenin kendi kendini geliştirmesi gerekli olmaktadır.

Yetkin Bir Öğretmende Bulunması Öngörülen Özellikler

Bugün yetkin bir öğretmenin özellikleri konusunda henüz herkesin uzlaşabileceği standartların oluşturulduğu söylenemez. Ancak öğretmenlik konusunda yazılmış yayınlarda bazı başlıklar altında *kişisel* ve *mesleksel* yönlerden öğretmen adaylarının sahip olması öngörülen yeterlilik ve özelliklerle ilgili uzun listeler bulmak mümkündür. Bunların bir kısmı, genelde çağdaş bir insanın sahip olması gerekli görülen özellikler arasında görülebilir. Öğretmende bulunması gereken niteliklerle ilgili çeşitli araştırmalar da yapılmış, bunların sonucunda bir çok özellik ortaya konulmuştur (Sönmez, 1994; Oğuzkan, 1988; Turgut, 1996; Güçlü, 1996; Ünal, 1996). Çalışmalar incelendiğinde öğretmenlikle ilgili temelde dört yeterlilik alanından söz edildiği görülür.

Alan bilgisi konusunda yeterlilik: Öğretmen yetiştirme programlarında öğretmen adayının belirli bir alanda uzmanlık bilgisine sahip olması amaçlanmaktadır. Öğretmedeki başarının bir bölümü, alanı iyi bilmekle ilgilidir. Alanını iyi bilmeyen bir öğretmen, neyi, nasıl öğreteceğini de bilemez.

Öğretmenlik meslek formasyonuna ilişkin yeterlilik: Öğretmenin bir alanı ya da konuyu çok iyi bilmesi, öğretimin önkoşulu olmasına karşılık başarılı bir öğretim işi için yeterli değildir. Öğretmen, bildiğini nasıl öğretebileceğini de bilmelidir. Bir öğretmenin, bir alanda uzmanlık bilgisine sahip olması yanında aynı zamanda öğretmenlik mesleği ile

ilgili bazı bilgi ve becerilere de gereksinimi vardır. Öğretmenlik meslek bilgisi kapsamında öğretmen adaylarına, esas itibariyle *öğretme ve öğrenme* olmak üzere iki temel sürece ilişkin yeterlilikler kazandırılması amaçlanmaktadır.

Genel kültür alanında yeterlilik: Öğretmen adaylarının sahip olmaları gereken alan bilgisi ve meslekle ilgili bilgi ve beceriler yanında aynı zamanda bazı alanlarda da ek bilgilere gereksinimleri olmakta, öğretmen adaylarının geniş bir dünya görüşüne ve genel kültüre sahip olmaları beklenmektedir.

Etik değerlere sahip olma yönünden yeterlilik: Öğretmenlik mesleğini yürütürken uyulması gereken bazı ahlaki ilkeler, mesleğe ve insana ilişkin bazı değerler söz konusudur. Mesleğin temel değerleri olarak da görülen bu ilkelerin, mesleğe bağlılığın temel ölçütlerinden birisi olduğu söylenebilir.

Türkiye’de öğretmenlerin sahip olması öngörülen yeterliliklere sahip olma derecesine ilişkin yapılan araştırmalarda bazı olumsuzluklara rastlanmıştır (Ünal, 1996). Milli Eğitim Bakanlığı, öğretmen eğitimiyle ilgili sorunları belirlemek, çözüm getirmek ve daha kaliteli öğretmenler yetiştirmek amacıyla Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü adı altında bir genel müdürlük kurmuş, buna bağlı olarak da Anadolu öğretmen liselerini hayata geçirmiştir. Ancak geçmişte bu okulların mezunlarının büyük bir bölümü öğretmenlik dışındaki mesleklere yönelmişlerdir. Bu nedenle sorunun çözümüne yeterli katkı sağlayamamıştır. 1996 yılından itibaren YÖK, öğretmen yetiştirme ve eğitim fakültelerini yeniden yapılandırma konusunda bir çalışma başlatmış, YÖK ve Dünya Bankası tarafından ortaklaşa başlatılan *Hizmet Öncesi Öğretmen Yetiştirme Projesi* kapsamında, Milli Eğitim Bakanlığı, üniversitelerin eğitim fakültelerinin temsilcileri ve Yüksek Öğretim Kurulu’nun birlikte yaptığı çalışmalar sonucu bu fakültelerde yeniden yapılanmaya gidilmiş, bölüm ve program adlarıyla ders adları ve içerikleri bazı değişikliklere uğramıştır. Öğretmen yetiştiren programlarda, okul deneyimi ve okul uygulamalarına daha fazla zaman ayrılmış, böylece kuram ve uygulama arasında bir denge ve işbirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Bu yolla üniversite (fakülte) ve bakanlık (okul) işbirliğinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Öğretmen yetiştirme sorununa çözüm üretmek amacıyla YÖK’ün başlattığı ve uygulamaya koyduğu bu yeni yapılanma çalışmalarında alan öğretmenliği için lisans eğitimi sonrası tezsiz yüksek lisans yapma zorunluluğu getirilmiştir. Böylece öğretmenlik formasyonu konusunda adayların yeterliliklerinin artırılması hedeflenmiştir. Ayrıca ilköğretim kademesine öğretmen yetiştirme programlarında da değişiklikler yapılarak bu öğrencilerin fakültede ilk yıldan başlayarak okullarda öğretmenlik deneyimi edinmeleri sağlanmaya çalışılmıştır.

Öğretmenlik uygulaması çalışmalarıyla, öğretmen adayı öğrencilerin mesleği tanımları sağlanarak teorik olarak öğrendikleri bilgileri uygulamalarına fırsat verilmektedir. Öğretmen adayı öğrencilerin mesleği tanınması amacıyla yapılan bu çalışmaların başarı derecesinin ortaya konulmasında yarar vardır. Mesleğe karşı güçlü bir bağlılık duygusu, öğretmenlikle ilgili niteliklere sahip olma düzeyini açıklayan önemli faktörlerden biridir. Öğretmenlik mesleğini benimseyen, bu mesleğin bir üyesi olmaktan gurur duyan, mesleki etiğe değer veren öğretmenler, mesleğin gerektirdiği temel nitelikleri de üzerinde taşıyor demektir. Bu nitelikler, öğretmenin mesleğini algılayışıyla doğrudan ilgilidir. Meslekle ilgili olumlu algılar, bu niteliklerin varlığını ortaya koyarken, olumsuz algılar da bu niteliklerden yoksunluğu ortaya koyabilir. Öğretmen yetiştiren kurumların temel amaçlarından biri, bu nitelikleri öğretmen adaylarına kazandırmakla ilgilidir. Bu amaçla adaylara ilgili programlarda öğretmenlik formasyonu kazandırıcı teorik dersler verilmektedir. Bunun yanında öğretmen adaylarının mesleği tanımları ve okul uygulamalarını yerinde gözlemelerini sağlamak için okul deneyimi ve öğretmenlik uygulaması çalışmaları yapılmaktadır. Bu araştırmada, öğretmenlik uygulaması çalışmalarının, öğretmen adayı öğrencilerin mesleğe ilişkin algıları üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılarak araştırmanın amacı aşağıdaki gibi ifade edilmiştir.

AMAÇ

Öğretmen adayı öğrencilerin öğretmenlik mesleğine ilişkin algıları, okullardaki uygulama çalışmalarıyla farklılaşmakta mıdır? Ayrıca, gerek öğretmen adaylarının, gerekse halen okullarda görevli öğretmenlerin mesleğe ilişkin algıları, mesleki kıdemeye göre farklılaşmakta mıdır?

SAYILTILAR

1. Deney gurubunun yaş, cinsiyet ve eğitim durumları ile ölçme aracının özellikleri ve uygulama koşullarından kaynaklanan istenmedik değişkenler kontrol altına alınmıştır.
2. Ölçme aracının kapsam geçerliliği için başvuru uzman kanırları yeterlidir.

SINIRLIKLAR

1. Araştırma, 1999-2000 öğretim yılında sınıf öğretmenliği sertifika programına devam eden Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi 4. sınıf öğrencileri ve bu öğrencilerin uygulama okullarındaki rehber öğretmenleriyle sınırlıdır.
2. Araştırma, söz konusu öğrenci grubu ve rehber öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine ilişkin algıları ile sınırlıdır.

YÖNTEM

Araştırmada deneysel yöntem kullanılmıştır. Bu yöntemin kontrol grupsuz ön-test, son-test deseni uygulanmıştır. Bu desen şöyle gösterilebilir.

G1 T1	Uygulama Çalışması	T2
-------	--------------------	----

Ayrıca araştırmada tarama yöntemiyle öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine ilişkin mevcut algıları belirlenerek öğretmen aday öğrencilerin ön test ve son test sonuçları ile karşılaştırılmıştır. Araştırmada evren ve örneklem tayinine gidilmemiştir. Evren ve örneklem aynı tutulmuştur. YÖK'ün (1998) belirlediği esaslara göre düzenlenen öğretmenlik uygulaması çalışmalarının ilk defa uygulandığı Osmangazi Üniversitesi 4.sınıf öğrencilerinden rastsal olarak 7 grup (her grupta ortalama 14 öğrenci bulunmaktadır) deney grubu olarak seçilmiştir. Ayrıca bu öğrencilerin uygulama yaptıkları okullardaki (toplam 10 okul) rehber öğretmenlerin tamamı da araştırma kapsamına alınmıştır.

Öğretmenlik mesleğine ilişkin algıları belirlemek üzere mesleğin beş temel niteliğini sorgulayan cümleler hazırlanmış, bunlar deneyimli (15 yıl üzerinde kıdeme sahip) öğretmenlerden ve öğretmen aday öğrencilerden oluşan guruba okutulmuş, alınan görüşler doğrultusunda elli maddeye ulaşılmıştır. Ayrıca maddeler, öğretmenlik meslek bilgisi derslerini yürüten beş alan uzmanına incelenilerek kapsam geçerliliği sorgulanmış ve gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Ön uygulamadan alınan veriler üzerinde yapılan analizler sonucu ölçeğin Kronbach alfa katsayı 0.83 olarak hesaplanmıştır. Yapılan bu uygulamalar sonucunda öğretmenliğin sosyal statüsüne ilişkin 8, etik yönüne ilişkin 8, alan bilgisine yönelik 8, mesleki formasyona ilişkin 7 ve öğretmen adaylarının yeterliliğine ilişkin 6 soru seçilerek nihai araca ulaşılmıştır. Araçta her bir sorunun karşısına ‘bütünüyle katılıyorum-hiç katılmıyorum’ biçiminde beşli likert tipi bir ölçek verilmiştir. Bu seçenekler, en olumludan en olumsuz doğru (5-1) biçiminde puanlanmıştır.

Hazırlanan ölçme aracı, öğretmen aday öğrencilere öğretmenlik uygulamasına başlamadan önce ön test olarak uygulanmış; aynı araç, uygulama dönüşü bu öğrencilere son test olarak tekrar verilmiştir. Ayrıca söz konusu ölçme aracı, rehber öğretmenlere de uygulanarak öğretmenlik mesleğine ilişkin algıları ölçülmüştür.

Kıdem değişkenine göre, mesleğe ilişkin algılarda bir farklılık olup olmadığını belirlemek için de öğretmen adayı öğrenciler ve öğretmenler, hiç deneyimi olmayanlar (uygulama öncesi öğretmen adayı öğrenciler) bir dönemlik deneyimi olanlar (uygulama sonrası öğretmen adayı öğrenciler), 1-10 yıl arası deneyimi olan öğretmenler ve 11 yıl ve daha fazla deneyimi olan öğretmenler olmak üzere dört grupta toplanmış, grupların mesleğe ilişkin algıları karşılaştırılmıştır.

Bu çalışmada elde edilen verilerin analizi için istatistik teknikleri olarak aritmetik ortalama, standart sapma, t testi, varyans analizi ve tukey testi teknikleri kullanılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde çalışmada cevap aranan sorulara ilişkin olarak toplanan veriler, belirlenen istatistik teknikleri ile analiz edilerek tablolar halinde sunulmuş, ulaşılan bulgular açıklanarak yorumlanmıştır.

1. Öğretmen Adayı Öğrencilerin Öğretmenliğin Sosyal Statüsüne İlişkin Algıları

Belirlenen esaslara göre düzenlenen öğretmenlik uygulaması çalışmalarının aday öğrencilerin öğretmenliğin sosyal statüsüne ilişkin algılarına etkisiyle ilgili bulgular, Tablo I’de verilmiştir.

TABLO I. Öğretmen Adayı Öğrencilerin Öğretmenliğin Sosyal Statüsüne İlişkin Algılarının Ön Test Son Test ve t Testi Sonuçları

Grup	N	Ön Test X	Son Test X	Fark X	S	SD	t
Deney Grubu	94	3,04	3,17	0,13	0,61	93	2,09*

*P<0,05

Tablo I’de görüldüğü gibi öğretmenlik uygulamasına katılan deney grubunun öğretmenliğin sosyal statüsüne ilişkin algılarının ön test ortalama puanları 3,04, son test ortalama puanları 3,17 ve ortalamalar arası fark 0,13’tür. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı “t testi” ile yoklanmış ve 2,09 sonucu bulunmuştur. Bulunan bu değer, 0,05 düzeyinde anlamlıdır. Bu bulgulara dayanarak öğretmen adayı öğrencilerin öğretmenliğin sosyal statüsüne ilişkin algılarının, uygulama çalışmalarıyla olumlu yönde değiştiği söylenebilir. Ancak puanlar arası farkın düşük düzeyde olması ve uygulama sonrasında orta düzeyde görüşlerin bildirilmiş olması, öğrencilerin hala öğretmenliğin sosyal statüsünü yeterince benimsemedikleri biçiminde yorumlanabilir.

Öğrencilerin ilk mesleki deneyimi yaşadıkları okullardaki bu uygulama

çalışmalarıyla statülerinde önemli bir değişim olmuştur. Bu değişim, onların öğretmenliğin sosyal statüsüne ilişkin algılarını da belli ölçüde etkilemiş olabilir. Ancak buna rağmen bu boyutun en düşük puanlı algı grubunu oluşturması ve farkın düşük çıkması, öğrencilerin, öğretmenliğin sosyal statüsünü yeterince benimsememiş olmaları ve öğretmenlerin de görüşleriyle, aday öğretmenleri olumsuz yönde etkilemiş olmasından kaynaklanabilir. Öğretmenlerin de bu konuda olumsuz algılara sahip olması da bu görüşü destekler niteliktedir.

2. Öğretmen Adayı Öğrencilerin Öğretmenliğin Etik Değerlerine İlişkin Algıları

Belirlenen esaslara göre düzenlenen öğretmenlik uygulaması çalışmalarının, aday öğrencilerin öğretmenliğin etik değerlerine ilişkin algılarına etkisine ilişkin ulaşılan bulgular Tablo II’de verilmiştir.

TABLO II Öğretmen Adayı Öğrencilerin Öğretmenliğin Etik Değerlerine İlişkin Algılarının Ön Test Son Test ve t Testi Sonuçları

Grup	n	Ön Test X	Son Test X	Fark X	S	SD	t
Deney Grubu	94	3,87	4,17	0,30	0,71	93	4,30**

**P<0,01

Tablo II’de görüldüğü gibi öğretmenlik uygulamasına katılan deney grubunun “öğretmenliğin etik değerlerine” ilişkin algılarının ön test ortalama puanları 3,87, son test ortalama puanları 4,17 ve puan farklarının ortalaması 0,71’dir. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı “t testi” ile yoklanmıştır ve 4,03 sonucu bulunmuştur. Bulunan bu değer, 0,01 düzeyinde anlamlıdır. Bu bulgulara dayanarak öğretmen aday öğrencilerin öğretmenliğin etik değerlerine ilişkin algılarının, uygulama çalışmalarıyla olumlu yönde değiştiği ve uygulama çalışmalarının, öğretmen adaylarının, öğretmenliğin etik değerlerini benimsemelerinde etkili olduğu söylenebilir.

Buna göre, öğretmen aday öğrencilerin, belirli bir süre uygulama okullarında bulunmaları, yaptıkları gözlemlerle öğretmenlik mesleğinin etik değerlerini daha fazla benimsemiş olmaları sonucunu doğurmuş olabilir. Adayların, öğretmenlerle öğrenciler arasındaki ilişkiyi bir dönem boyunca gözleme şansı bulmaları, mesleği daha iyi tanımlarına ve benimsemelerine neden olmuş olabilir.

3. Öğretmen Adayı Öğrencilerin Öğretmenlerin Alan Bilgisi Yeterliliklerine İlişkin Algıları

Düzenlenen öğretmenlik uygulaması çalışmalarının öğretmen aday öğrencilerin rehber öğretmenlerinin alan bilgisi konusundaki yeterliliklerine ilişkin algılarına etkisiyle

ilgili bulgular Tablo III'de verilmiştir.

TABLO III Öğretmen Adayı Öğrencilerin Öğretmenlerin Alan Bilgisi Yeterliliklerine İlişkin Algılarının Ön Test Son Test ve t Testi Sonuçları

Grup	n	Ön Test X	Son Test X	Fark X	S	SD	t
Deney Grubu	94	3,32	3,64	0,32	0,80	93	3,83**

**P<0,01

Tablo III'de görüldüğü gibi öğretmenlik uygulamasına katılan deney grubunun “öğretmenlerin alan bilgisine” ilişkin algılarının, ön test ortalama puanları 3,32, son test ortalama puanları 3,64 ve puan farklarının ortalaması 0,32'dir. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı “t testi” ile yoklanmıştır ve 3,83 sonucu bulunmuştur. Bulunan bu değer 0.01 düzeyinde anlamlıdır. Bu bulguya dayanarak öğretmen aday öğrencilerin, rehber öğretmenlerin alan bilgisi konusundaki yeterliliklerine ilişkin algılarının uygulama çalışmalarıyla olumlu yönde değiştiği ve uygulama çalışmalarının bu konuda etkili olduğu söylenebilir.

Okul uygulamalarıyla ilgili yeni düzenlemeler, öğretmenlerin aday öğrencilerle daha yakından ilgilenmelerini sağlamıştır. Bu ilgi, aday öğrencilerin öğretmenlerle ilgili önceki yıllardan getirdikleri olumsuz yargılarını değiştirmelerine neden olmuş olabilir. Öğrencilerin sınıf içinde kendi performansları ile öğretmenlerin performanslarını karşılaştırması sonucu, aslında öğretmenlerin alanlarında düşündüklerinden daha iyi bir birikime sahip olduklarını görmelerine neden olmuş olabilir. Öğretmenlerin konuya ilişkin görüşlerinin olumlu olması da öğrencilerin bu konuda öğretmenlerden etkilendiği görüşünü desteklemektedir.

4. Öğretmen Adayı Öğrencilerin Kendi Öğretmenlik Formasyonlarına İlişkin Algıları

Öğrencilerin bu konudaki algılarına ilişkin ön test ortalamaları 4,40, son test ortalamaları 4,45 olup ortalamalar arasındaki fark t testi sonuçlarına göre anlamlı çıkmamıştır. Farkın olumlu, ancak anlamlı çıkmamasının nedeni, öğrencilerin uygulama öncesi aldıkları formasyon bilgisi derslerinin etkisi ile yüksek düzeyde olumlu algılara sahip oldukları söylenebilir. Öğretmenlerin algılarının düşük düzeyde çıkması da bu tür bir eğitimin bir başka göstergesi olarak görülebilir.

5. Öğretmen Adayı Öğrencilerin Kendi Yeterliliklerine İlişkin Algıları

Belirlenen esaslara göre düzenlenen öğretmenlik uygulaması çalışmalarının aday öğrencilerin kendi yeterliliklerine ilişkin algılarına etkisiyle ilgili bulgular Tablo VI'de verilmiştir.

TABLO VI Öğretmen Adayı Öğrencilerin Kendi Yeterliliklerine İlişkin Algılarının Ön Test, Son Test ve t Testi Sonuçları

Grup	n	Ön Test X	Son Test X	Fark X	S	SD	t
Deney Grubu	94	3,61	3,89	0,29	0,59	93	4,61**

**P<0,01

Tablo VI’de görüldüğü gibi öğretmenlik uygulamasına katılan deney grubunun “kendi yeterliliklerine” ilişkin algılarının ön test ortalama puanları 3,61, son test ortalama puanları 3,90 ve puan farklarının ortalaması 0,29’dır. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı “t testi” ile yoklanmıştır ve 2,09 sonucu bulunmuştur. Bulunan bu değer, 0.05 düzeyinde anlamlıdır. Bu bulgulara dayalı olarak öğretmen adayları öğrencilerin kendi yeterliliklerine ilişkin algılarının uygulama çalışmalarıyla olumlu yönde değiştiği ve uygulama çalışmalarının öğrencilerin sahip oldukları yetileri görmelerini sağlamada etkili olduğu söylenebilir.

Öğrencilerin, uygulama çalışmalarıyla teorik olarak öğrendiklerini uygulama fırsatı bulmaları, ne kadar bir birikime sahip olduklarını görmelerini, yani kendilerini tanımalarını sağladığı, bu nedenle kendilerini yeterince tanımamaktan dolayı var olan yetersizlik algılarının bu çalışmalarla ortadan kalktığı düşünülebilir. Rogers, Maslov gibi psikolojide hümanist yaklaşımı benimseyen bilim adamları, insanın kendisini tanımmasının önemini vurgularken bireyin özgür bırakılması ve kendi yetilerini fark edebileceği çalışmalar yapmasının bunu sağlayacağını belirtmeleri de yorumu destekler niteliktedir (Erden&Akman 1994).

6. Grupların Mesleki Kıdemlerine Göre Öğretmenliğin Sosyal Statüsüne İlişkin Algıları

Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının, mesleki kıdemleri açısından öğretmenliğin sosyal statüsüne ilişkin algıları arasında bir farkın olup olmadığını belirlemek için öğretmenlerin ve öğretmen adayları öğrencilerin kıdemlerine göre ölçekten aldıkları ortalama puanları hesaplanmış, hiç mesleki deneyimi olmayan grubun (öğretmenlik uygulaması çalışmasına başlamamış öğretmen adayları) ortalama puanı 3,04, bir dönemlik öğretmenlik deneyimi olanların ortalama puanları 3,17, on yıla kadar kıdemi olanların ortalama puanı 2,59, on yıldan fazla kıdemi olanların ortalama puanları 2,57 olmuştur. Grupların puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı varyans analizi ile yoklanmıştır, 16,44 sonucu bulunmuştur. Bulunan bu değer, 0,01 düzeyinde anlamlıdır. Farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu test etmek için tukey testine başvurulmuş ve en fazla kıdeme sahip grupla hiç kıdemi olmayanlar ve bir dönemlik öğretmenlik deneyimi bulunanlar arasındaki farklar, kıdemsizlerin lehine anlamlı bulunmuştur. Bu

sonuca göre mesleğe yeni başlayanların, öğretmenliğin sosyal statüsüne ilişkin algılarının, kıdemlilere göre daha olumlu olduğu, meslekte kıdem arttıkça statüye ilişkin olumsuz algıların geliştiği söylenebilir.

Mesleğe yeni başlarken bazı beklentilerle mesleğe atılan öğretmenlerin, meslekte ilerledikçe bunları bulamaması ve öğretmenliğin meslekte yükselme gibi özellikler içermemesinin, statü açısından bir durgunluğun yaşanmasına neden olduğu söylenebilir. Bu durum, statüyle ilgili başlangıçtaki algıların zamanla gerilemesi sonucunu doğurmuş olabilir. Ayrıca sorular arasında en düşük puanı alan soru, ekonomik nedenlerle sosyal statü arasında kurulan ilişkiyi sorgulayan soru olmuştur. Ekonomik ihtiyaçları, meslekteki ilk yıllarına göre fazlaşan öğretmenlerin, bu sorunlarıyla sosyal statülerini ilişkilendirmeleri sonucunu doğurmuş olabilir.

7. Grupların Mesleki Kıdemlerine Göre Öğretmenliğin Etik Değerlerine İlişkin Algıları

Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının, mesleki kıdem yönünden öğretmenliğin etik değerlerine ilişkin algıları arasında bir farkın olup olmadığını belirlemek için öğretmenlerin ve öğretmen adayı öğrencilerin, kıdemlerine göre ölçekten aldıkları ortalama puanları hesaplanmış, hiç mesleki deneyimi olmayan gurubun ortalama puanı 3,85, bir dönemlik öğretmenlik deneyimi olanların ortalama puanları 4,15, on yıla kadar kıdemi olanların ortalama puanı 4,35, on yıldan fazla kıdemi olanların ortalama puanları 4,37 olmuştur. Grupların puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı varyans analizi ile yoklanmış 6,44 sonucuna ulaşılmıştır. Bulunan bu değer, 0,01 düzeyinde anlamlıdır. Farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu test etmek için de tukey testine başvurulmuş ve hiç kıdemi olmayan grupla kıdemi diğer grupların tamamı arasındaki farklar, kıdemlilerin lehine anlamlı bulunmuştur. Bu sonuca göre, mesleğe yeni başlayanların, öğretmenliğin etik değerlerine ilişkin algılarının, kıdemlilere göre daha olumsuz olduğu, meslekte kıdem arttıkça etik değerlerin daha çok benimsendiği söylenebilir.

Öğretmenlik mesleğinin ilkelerini henüz teorik olarak öğrenmiş olan öğretmen adayı öğrencilerin, mesleği yeterince tanımamış olmaları, bu sonucu doğurmuş olabilir. Mesleği tanıdıkça daha çok insani değerlerle donanık olmayı gerektiren bu ilkelerin, öğretmenlerce kullanılmak durumunda olduğunu görmelerini sağlayacaktır. Katıldıkları uygulama çalışmalarından sonraki algılarının da bu yönde değişim göstermiş olması, bu yorumu destekler niteliktedir.

8. Grupların Mesleki Kıdeme Göre Rehber Öğretmenlerin Alan Bilgisi Yeterliliklerini Algılamaları

Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının mesleki kıdemlerine göre öğretmenlik alan bilgisine ilişkin algıları arasında bir farkın olup olmadığını belirlemek için öğretmenlerin ve öğretmen adayı öğrencilerin kıdemlerine göre ölçekten aldıkları ortalama puanlar hesaplanmış, hiç mesleki deneyimi olmayan grubun ortalama puanı 3,31, bir dönemlik öğretmenlik deneyimi olanların ortalama puanları 3,61, on yıla kadar kıdemi olanların ortalama puanı 3,51, on yıldan fazla kıdemi olanların ortalama puanları 3,41 olmuştur. Grupların puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı varyans analizi ile yoklanmış 3,61 sonucu bulunmuştur. Bulunan bu değer 0,01 düzeyinde anlamlıdır. Farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu test etmek için tukey testine başvurulmuş, hiç kıdemi olmayanlarla bir dönemlik öğretmenlik deneyimi bulunanlar arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. Bu sonuca göre öğretmenlik deneyimi yaşamamış öğretmen adayı öğrenciler, alan bilgisi yeterliliği konusunda öğretmenlerle ilgili olumsuz yargılar taşırken uygulama sonrası bu yargıların olumlu yönde değiştiği görülmüştür.

9. Grupların Mesleki Kıdeme Göre Öğretmenlik Formasyonuna İlişkin Algıları

Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının mesleki kıdem yönünden öğretmenlik formasyonu konusundaki kendi yeterliliklerine ilişkin algıları arasında bir farkın olup olmadığını belirlemek için öğretmen ve öğretmen adayı öğrencilerin kıdemlerine göre ölçekten aldıkları ortalama puanları hesaplanmıştır. Hiç mesleki deneyimi olmayan grubun ortalama puanı 4,44, bir dönemlik öğretmenlik deneyimi olanların ortalama puanları 4,40, on yıla kadar kıdemi olanların ortalama puanı 4,31, on yıldan fazla kıdemi olanların ortalama puanları 4,08 olmuştur. Grupların puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı varyans analizi ile yoklanmış 5,93 sonucu bulunmuştur. Bulunan bu değer, 0,01 düzeyinde anlamlıdır. Farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu test etmek için tukey testine başvurulmuş en fazla kıdeme sahip grupla kıdemi az olan gruplar arasındaki farklar, kıdemi az olanların lehine anlamlı bulunmuştur. Bu sonuca göre, mesleğe yeni başlayanların öğretmenlik formasyonu ile ilgili özellikleri daha olumlu algıladıkları, kıdemlilerinse bu özellikleri yeni başlayanlar kadar olumlu algılamadıkları söylenebilir.

Öğretmenlik uygulamasına gönderilen ve kıdemsizler grubunun çoğunluğunu oluşturan öğretmen adayı öğrenciler, belirlenen esaslar çerçevesinde konuyla ilgili programda yer alan derslerini başarıyla tamamlamışlardır. Bu tür bir eğitim, öğretmen adayı öğrencilerin konunun önemini görmelerini sağlamış olabilir.

10. Grupların Mesleki Kıdeme Göre Öğretmen Adayı Öğrencilerin Yeterliliklerini Algılamaları

Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının, mesleki kıdemlerine göre, öğretmen aday öğrencilerin yeterliliklerine ilişkin algıları arasında bir farkın olup olmadığını belirlemek için öğretmenlerin ve öğretmen aday öğrencilerin ölçekten aldıkları ortalama puanları hesaplanmış, hiç mesleki deneyimi olmayan gurubun ortalama puanı 3,61, bir dönemlik öğretmenlik deneyimi olanların ortalama puanları 3,88 on yıla kadar kıdemi olanların ortalama puanı 3,41, on yıldan fazla kıdemi olanların ortalama puanları 3,40 olmuştur. Grupların puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı varyans analizi ile yoklanmış 9,51 sonucu bulunmuştur. Bulunan bu değer 0,01 düzeyinde anlamlıdır. Farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu test etmek için tukey testine başvurulmuş ve bir dönemlik öğretmenlik deneyimine sahip olan grupla diğer grupların tümü arasındaki farklar, bir dönemlik deneyimi bulunanlar lehine anlamlı bulunmuştur. Bu sonuca göre öğretmen aday öğrencilerin, öğretmenlik uygulaması çalışmaları sonrası kendilerine ilişkin algıları olumlu yönde değişmiş, ancak öğretmenlerin adaylara ilişkin algılarında bazı olumsuzlukların var olduğu söylenebilir.

Buna göre, öğrencilerin kendi yeterliliklerine ilişkin algılarının okul uygulamaları sonrası olumlu yönde değişmiş olması, yaptıkları çalışmalarla kendilerini tanıma fırsatı bulmuş olmalarıyla açıklanabilir. Öğretmenlerin bu konudaki algılarının daha az olumlu olması da onların kendi deneyimlerine göre öğrencileri karşılaştırmalarıyla açıklanabilir. Aslında öğrencilerin de öğretmenlerin yeterlilikleri konusunda öğretmenlere göre daha az olumlu algıya sahip olmaları, karşılıklı olarak her iki gurubun da birbirinin yeterlilikleri konusunda bazı olumsuz algılar taşımalarının bir göstergesi olabilir.

SONUÇLAR

Ulaşılan bulgulardan hareketle aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Öğretmen aday öğrencilerin, öğretmenliğin sosyal statüsüne ilişkin algıları, uygulama çalışmalarıyla olumlu yönde değişmiştir.
2. Öğretmen aday öğrencilerin, öğretmenliğin etik değerlerine ilişkin algıları uygulama çalışmalarıyla olumlu yönde değişmiştir.
3. Öğretmen aday öğrencilerin öğretmenlerin alan bilgisi konusundaki yeterliliklerine ilişkin algıları, uygulama çalışmalarıyla olumlu yönde değişmiştir.
4. Öğretmen adaylarının kendi öğretmenlik formasyonlarıyla ilgili algıları, uygulama öncesi ve uygulama sonrasında anlamlı derecede farklılaşmamıştır.

5. Öğretmen adayı öğrencilerin, kendi yeterliliklerine ilişkin algıları, uygulama çalışmalarıyla olumlu yönde değişmiştir.
6. Öğretmenlerin meslekteki kıdemleri artıkça öğretmenliğin sosyal statüsüne ilişkin algıları olumsuz yönde değişmektedir.
7. Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğinin etik değerlerine ilişkin algıları, mesleki kıdeme bağlı olarak farklılaşmakta, kıdem artıkça mesleğin etik değerlerini benimseme düzeyi artmaktadır.
8. Öğretmen adayı öğrencilerin, öğretmenlerin alan bilgisi konusundaki yeterliliğine ilişkin algıları, uygulama sonrasında olumlu yönde farklılaşmaktadır.
9. Mesleğe yeni başlayanlar, sahip oldukları öğretmenlik formasyonu ile ilgili özellikleri daha olumlu algılamakta, kıdemlilerse bu özellikleri yeni başlayanlar kadar olumlu algılamamaktadırlar. Öğretmenlik formasyonuna ilişkin algılar, meslekte kıdemin artmasına bağlı olarak olumsuz yönde farklılaşmaktadır.
10. Öğretmen adayı öğrencilerin, öğretmenlik uygulaması çalışmaları sonrası kendi yeterliliklerine ilişkin algıları olumlu yönde artmış, ancak öğretmenlerin onların yeterlilikleri hakkındaki algıları daha olumsuz olarak ortaya çıkmıştır.

ÖNERİLER

Ulaşılan bu sonuçlardan hareketle aşağıdaki öneriler getirilmiştir.

1. Öğretmenliğin sosyal statüsünü yükseltecek önlemlerin alınması gerekir. Özellikle kıdeme göre, sosyal statü konusunda öğretmenlerin olumsuz yargılar bildirmeleri, mesleğe yabancılaşmanın bir göstergesi olarak görülebilir. Bunun için öğretmenlerin kıdemleri arttıkça mesleki doyum sağlayacakları bazı önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu önlemlerin başında, ekonomik iyileştirmeler gelmektedir. Ancak soruna sadece ekonomik açıdan yaklaşmanın yeterli olamayacağından, mesleki yabancılaşmayı önleyecek sosyal, kültürel içerikli çalışmaların yapılması da gerekmektedir.
2. Öğretmenlerin meslek öncesi eğitimleri sırasında öğretmenliğin etik değerlerinin benimsetilmesi amacıyla öğretmen yetiştirme programlarına mesleki etik ilkeleri merkeze alan bir dersin konulması gerekir.
3. Halen görev yapan öğretmenlerin hizmet içi eğitim çalışmalarıyla öğretmenlik formasyonuna ilişkin bilgilerinin yenilenmesi, yeniliklerden haberdar edilmeleri sağlanmalıdır.
4. Öğretmen yetiştiren programlara konulan öğretmenlik deneyimi ve

öğretmenlik uygulaması derslerinin özenle ve belirlenen ilkeler çerçevesinde yürütülmesi, öğretmen adayı öğrencilerin okullarda sadece gözlem yapmakla kalmayıp bu çalışmaların büyük bir bölümünü sınıfta bizzat uygulama çalışması yaparak değerlendirmelerinin sağlanması gereklidir.

5. Öğretmenlerin uygulama çalışmalarını yürütürken gerekli hassasiyeti göstermelerini sağlamak, ayrıca onları onurlandırmak üzere üniversitelerin uygulama öğretmenlerine bazı haklar tanınması (sosyal tesis, kütüphane vb. yararlanma gibi) yararlı olacaktır.
6. Milli Eğitim Bakanlığı'na uygulamaya başlayan öğretmen adayı öğrencilere mesleği sevdirmek ve mesleğe ısındırmak amacıyla bazı önlemlerin alınması, öğretmenlere tanınan bazı hakların bu öğrencilere de tanınması (MEB sosyal tesisleri, öğretmen evlerinden yararlanma gibi) yararlı sonuçlar doğuracaktır.

KAYNAKLAR

- Bilgen Nihat. "21. Yüzyılda Eğitim ve Öğretmen", **Sempozyum 96**, Ankara, 1996.
- Çoban, Ahmet. **Eğitim Fakülteleri ile Eğitim Yüksekokullarının Programlar Açısından Bütünleştirilmesi**. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.
- Demirel, Özcan ve Z. Kaya (editör). **Öğretmenlik Mesleğine Giriş**. Pegem A Yayınları, Ankara, 2001.
- Erden Münire ve Y. Akman. **Eğitim Psikolojisi**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1994.
- Ercan, Rahmi. **Öğretmen Davranışları**. Tekışık Yayıncılık, Ankara, 1997.
- Ergün, Mustafa. Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Çalışmalarının Gelişmesi. **H. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi Özel Sayı 2**, 1997.
- Ergun, Mustafa ve Diğerleri. **Öğretmenlik Mesleğine Giriş**. Ocak Yayınları, Ankara, 1999.
- Güçlü Nezahat ve Mehmet Güçlü. "Öğretmen Eğitiminde Nitelik Sorunu", **Sempozyum 96**, Ankara, 1996.
- Fırat Üniversitesi. **Nasıl bir Öğretmen İstiyoruz Paneli**. (23 Kasım 1992). Fırat Üniv. Yay., Elazığ, 1994.
- Hacıoğlu Fatma ve Cevat Alkan. **Öğretmenlik Uygulamaları-Öğretim Teknolojisi-** Alkım Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Karagöz, Savaş ve Diğerleri. **Öğretmenlik Mesleğine Giriş**. Mikro. Yayıncılık, Konya, 1998.
- Oğuzkan A. Ferhan. **Öğretmenliğin Üç Yönü**, Ankara, 1988.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2003 13 (1)

- MEB. Milli Eğitim Bakanlığı İç Hizmet Yönetmeliği. **Tebliğler Dergisi**, S. 2125, 8 Kasım 1982.
- MEB. **XII. Milli Eğitim Şurası** (18-22 Temmuz 1988). Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1989a.
- MEB. **Öğretmen Yetiştirme Danışma Kurulu Toplantısı**. MEB. Yayınları, Ankara, 1989b.
- MEB. **Öğretmen Yetiştirmede Koordinasyon ve İşbirliği Toplantısı** (26-29 Mayıs 1992 Erzurum) Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1993a.
- MEB. **Öğretmen Yetiştirme Toplantısı** (30 Nisan-2 Mayıs 1993 İstanbul). MEB Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1993b.
- MEB. **Avrupa Konseyi Ülkelerinde Öğretmen Yetiştirme Politikaları ve Modelleri Toplantısı**. (21-26 Eylül 1992 Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, İzmir) MEB Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995.
- MEB. **Öğretmen Yetiştirmede Koordinasyon ve İşbirliği Toplantısı** (15-17 Haziran 1995) Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1996.
- Milli Eğitim Temel Kanunu, Kanun No:1739, 24.06.1973 tarih ve 14574 sayılı Resmi Gazete.
- Sönmez Veysel. **Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı**, Pegem Yayınları, Ankara, 1994.
- Sözer, Ersan. **Türk Üniversitelerinde Öğretmen Yetiştirme Sistemlerinin Öğretmenlik Davranışlarını Kazandırma Yönünden Etkililiği**. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1991.
- Şişman, Mehmet. **Öğretmenliğe Giriş**. Pegem A Yayınları, Ankara, 2001.
- Tural, Necla ve D. Karaduman. **Öğretmen Yetiştirmede Eğitim Bilimlerinin Yeri**. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fak. Yay. Ankara, 2000.
- Turgut İhsan. "Öğretmen Yetiştirme Sorunları", **Sempozyum 96**, Ankara, 1996.
- Ünal Semra. "Öğretmen Yetiştirmede Kalite İçin Bir Yaklaşım", **Sempozyum 96**, Ankara, 1996.
- YÖK. **Eğitim Fakülteleri Öğretmen Yetiştirme Programlarının Yeniden Düzenlenmesi** (Çoğaltma), Ankara, 1998.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 251-260, ELAZIĞ-2003

YARATICI DÜŞÜNCEYİ GELİŞTİRME ve OLUŞTURMACI ÖĞRETİM TASARIMI

Enhancing Creative Thinking and Constructivist Instructional Design

Erdoğan TEZCİ

Fırat Üniv. Eğitim Fakültesi İlköğretim Böl.
ertezci@hotmail.com

Ayhan DİKİCİ

Balakgazi Lisesi Resim İş Öğretmeni, Elazığ
ayhdikici@yahoo.com

ABSTRACT

Constructivism is an epistemology and it provides a model of knowing. Although constructivist theory is not a learning theory and teaching approach, it gives important insight about instructional design. It seems that constructivist instructional design is more effective than objectivist instructional design in enhancing creative thinking teaching. All components of constructivist design implications aid creatively development of individuals. It gives responsibility to learner to construct meaning. This situation provides flexibility in learning environment. Teacher's role is shifting dramatically. Teacher's new job is to promote divergent solutions and help learners to recognize and develop their ability to think critically and creatively.

Key Words: Constructivism, Constructivist Instructional Design, Creativity

ÖZET

Oluşturmacılık bir bilgi kuramı ve bilmenin modelini sunar. Oluşturmacı teori bir öğrenme teorisi ve öğretme yaklaşımı olmamasına rağmen öğretim tasarımı için önemli işaretlere sahiptir. Yaratıcılık eğitimi açısından geleneksel öğretime göre daha etkilidir. Oluşturmacı tasarımın bütün bileşenleri bireylerin yaratıcı olarak gelişmesine katkı sağlar. Anlam oluşturmaları için öğrenenlere sorumluluk yükler. Bu, öğrenme çevresine esneklik sağlar. Öğretmenin rolü dramatik olarak değişmektedir. Öğretmenin yeni işi; ıraksak (diverjant) çözümleri desteklemek, bununla birlikte öğrencilere yaratıcı ve kritik olarak düşünme yeteneklerini geliştirmelerinde ve tanımlarında yardımcı olmak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Oluşturmacılık, Oluşturmacı Öğretim Tasarımı, Yaratıcılık

1. 0. GİRİŞ

Bilgi artışına ve akışında yaşanan yoğunluk ve teknolojik ilerlemeler, toplumsal yaşamı derinden etkilemeye başlamıştır. Bu değişim, “eğitime” bakış açılarını da etkilemiş, özellikle enformasyon teknolojilerinde, bilgisayarda ve Internet teknolojilerinde meydana gelen ilerlemeler, eğitime ve dolayısı ile okullara yönelik beklentilerin niteliğini de değiştirmeye başlamıştır. Bir yandan eğitimin değişime ayak uydurması beklenirken diğer yandan eğitim, kendisinin değişimi yaratması gibi bir taleple karşı karşıya kalmıştır.

Ancak, bu değişimin geleneksel anlayış ve uygulamalarla sağlanamayacağı açıktır. Özellikle yaşamın karmaşık sorunlarıyla baş edebilme, öğrenmeyi öğrenme, yaratıcı ve eleştirel düşünebilme gibi çağın gerektirdiği nitelikte bireylerin yetiştirilmesinin iletim temeline dayalı öğretim (Cobb, 1999) tasarımı yaklaşımlarıyla sağlamak zor görünmektedir.

Daha üst düzey yeterliliklerin geliştirilmesine, aktif öğrenmeye, öğrenenin kendi öğrenmesi üzerine vurgu yapan modellerin yaratıcı, eleştirel düşünebilen bilgi toplumu bireylerinin yetiştirilmesine katkı sağlayabilecektir. Özellikle öğrenme için gerçek yaşam bağlamlarını sunan, öğrenenler için psikolojik açıdan güvenli öğrenme ortamları öngören oluşturmacı (constructivist) tasarımla geleneksel öğrenme çevrelerinin tasarım bileşenlerinin bu açıdan irdelenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

2.0. OLUŞTURMACILIK (CONSTRUCTIVISM)

Oluşturmacılık (constructivism-yapısalcılık) terimini, farklı kişilere farklı şeyler ifade etmesine karşılık bireyin oluşturduğu kendi gerçekliği terimi ile açıklamak mümkündür. Bilginin ne olduğunu, objektifliğin mümkün olup olmadığını tartışan ve bilginin doğası konusunda realistlerden farklı felsefi bir açıklama getiren bir yaklaşımdır. Oluşturmacılık terimi eğitimde yeni kullanılan bir kavram olmasına karşın kökenleri, Kant felsefesine ve 18. yy İtalyan filozofu Giambattista Vico'nun düşüncelerine ve geçen yüzyıldaki John Devey ve William James gibi Amerikan pragmatistlerine, bilişselci psikolojinin önde gelen isimlerinden Jean Piaget ve sosyal psikolojinin önde gelen isimlerinden L. S. Vygotsky'ye dayandırılır (Duffy & Cunningham 1996; Tynjälä, 1999; Howe ve Berv, 2000).

Oluşturmacılıkta bilginin bilenden bağımsız olmadığı savunulur. Bu açıdan nesnelcilerden (davranışçı ve bilişselci) farklı bir bilgi felsefesi anlayışına sahiptir. Çevresiyle etkileşime giren birey, dış dünyadan gerekli informasyonu alarak kendine göre anlamlandırır. Dolayısı ile elde edilen informasyona anlam, birey tarafından var olan inançları, algıları ve deneyimleri yoluyla yüklenir. Bilgi ise evrensel doğruların tam bir

seti değildir. Bu nedenle, Airasian ve Walsh (1997) bilginin tam olarak “doğrulanamayacağını” belirtir. Bu düşünce Eski Yunan Filozoflarından Septikler’in anlayışını yansıtmaktadır.

Jonassen (1991: 6) oluşturmacılığı, "öğrenenlerin kendi gerçekliğini oluşturdukları yada en azından kendi deneyim ve algılarına dayanarak anlamı yorumladıkları, bu yüzden bir bireyin bilgisi onun önceki deneyimlerinin, zihinsel yapılarının, nesne ve olayların anlamını yorumlamak için kullandıkları inançlarının bir fonksiyonu” olduğunu belirtir. Fosnot (1996: IX) ise oluşturmacılığı bilgi ve öğrenme konusunda bir teori olarak ele alır. Oluşturmacı bakış açısından öğrenmeyi; “dünyanın mevcut kişisel modelleri ile farklı ve yeni iç görüler arasında çatışmayla mücadelenin öz-düzenleme süreci” olarak tanımlar.

Oluşturmacılığın, bilişsel oluşturmacılık sosyal oluşturmacılık ve radikal oluşturmacılık teorileri vardır. Bu düşünme biçimleri arasındaki, bilgi oluşturma sürecinde zihinsel yapılara, sosyal role ve dilin fonksiyonuna yaptıkları vurgu açısından birbirlerinden ayrılırlar (von Glasersfeld 1995, 1996; Airasian ve Walsh, 1997). Bilgi bilenden bağımsız değildir, deneyimlerle oluşturulur. Dolayısıyla “bilme” bir yorum meselesidir. Öğrenenin amacı; bilgiyi inşa etmek, ya da kendi inançları, deneyimleri ve var olan şemaları yoluyla yaratmasıdır.

3.0. YARATICI DÜŞÜNME AÇISINDAN OLUŞTURMACI ÖĞRENME ÇEVRELERİNİN TASARIMI

Oluşturmacılığın temel yönelimi, öğrenenlerin yeni bilgiyi önceden var olan bilgilerine bağlayarak kendi bilgilerini aktif olarak oluşturmalarıdır. Bilginin oluşturulması sürecinde öğrenme çevrelerinin tasarımındaki yaklaşım, geleneksel iletim temelli yaklaşımlardan oldukça farklıdır. Nesnelci tasarımın önceden belirlenen bir sonucu vardır ve öğrenme süreci öğrenenin zihninde önceden tayin edilen bilginin yer etmesine dayalı bir müdahaledir. Jonnasen (1991, 6) Oluşturmacı öğrenmede, öğrenme sonuçları önceden bilinmeyeceği için öğretimin kontrolü değil teşvik edici olması gerektiğini vurgulanır. Öğretmenlerin en iyi şekilde neyi nasıl öğreteceklerini tasarlama yerine, öğrencilerin en iyi hangi koşullarda öğreneceklerini düşünmeleri daha önemlidir.

Nesnelci tasarım; öğrenenin bilmesi gereken, önemli olanların ne olduğuna ve öğrenene bu bilginin transferi için hangi teşebbüslerde bulunulacağına karar vermektir. Tasarım sürecinin her ögesi birbirinden bağımsızdır (Duffy ve Cunningham, 1996; Alkan ve Diğerleri, 1995). Özellikle değerlendirme, öğretimden bağımsız olarak ele alınmasına karşın oluşturmacı yaklaşımda tam aksine öğrenme sürecinin bir parçasıdır ve diğer bütün aşamalar birbirinin içine girmiştir. Temel yönelim öğrencilerin öğrenme ortamında daha çok sorumluluk almaları ve etkin olmalarını sağlayacak gerçek yaşam durumlarına dayalı problemlere işbirlikli öğrenme yaklaşımları sunmadır. Etkileşimli ortamlar, zengin

enförmasyon ve sosyal açıdan anlamlı öğrenme çevreleri, yaratıcı yeteneklerin geliştirilmesine olanak sağlayabilecektir.

3. 1. İçerik:

Oluşturmacı tasarımda içerik spesifik olarak önceden belirlenmez. Yapılandırılmamış içerik alanlarıyla bilginin uygulanması, çok yönlü şemalar, örgütlenme ilkeleri (Spiro, Feltowich, Jacobson ve Coulson, 1995) gibi öğrenenin bir anlayış ve bakış açısı geliştirmesi üzerine vurgu yapar. Bednar ve Diğerleri (1992: 23) oluşturmacı yaklaşımda içeriğe; “öğrencinin, bir içerik alanında tartışma konularına yönelik olarak ilgili diğer alanları araştırmaya yönlendirilmesi, bireyin çeşitli bakış açılarını görmesi ve alternatif veri kaynaklarını araştırması için desteklenmesi” olarak bakarlar. İçerik bir problem çözme süreci olarak görülür. Jonassen (1995) ise; içeriğin öğrenenlerde derinlemesine araştırma yapmasına, uzmanlık düzeyinde bilgi oluşturmaya ve ilgili bağlamlarda olmasını vurgular. Bu açıklamalar bilginin gerçek yaşam durumlarından izole edilmiş bir tarzda iletiminin ve hatırlanmasının ötesindedir.

Bilginin mantıksal bir yolla analizi yerine, bilginin oluşturulmasına dayanan bir yaklaşım öğrencinin aktif olarak kendi öğrenmesini sağlar ve o alanın uzmanı gibi düşünmesini için teşvik eder. Çok yönlü bakış açıları, öğrenenin değişik perspektiflerden bakmasına, ilişkileri görmesine, alternatifleri keşfetmesine yardımcı olacaktır. Öğreneni bu belli bir kalıba sokmaktan alı koyar. De Bono (1993) ve Rıza (2000) yaratıcılığın önündeki engellerden biri olarak “kalıplaşma”ya dikkat çekerler. Hall ve Wecker (1996) de bir probleme yönelik çeşitli bakış açılarını öğrenmenin bireyi kalıplaşan düşünceden kurtaracağını belirtmektedir. Rıza (2000, 7), yaratıcı düşüncenin geliştirilmesi için, yaşamın her yönü ile ilgili en yeni, bol ve değişik kaynaklara ulaşılmasını belirtir.

İçeriğin esnek, güvenilir ve ilgili bağlamlarda sunumu öğrenenin bunları kendi deneyimleri ile birleştirmesini ve kendi kişisel anlayışı içine yerleştirmesini sağlar. Yaratıcılık ıraksak düşünmeyi ihtiva ettiğinden öğrenenlere çok yönlü bakış açılarının sunumu öğrenenlerin kendi düşüncelerinin ötesindeki ilişkileri görmesini, yenilikleri keşfetmesini destekleyecektir (Torrance, 1968; Arık, 1987; Rıza, 1999). Böylece öğrenen bir yandan değişik bakış açılarıyla fikirler arasında ilişkileri kavrarken bir yandan da kendini belli bir düşüncenin içinde sınırlandırmayacaktır. İçeriğin katı bir şekilde yapılandırılmaması öğrenme ortamında görevlere de esneklik sağlar. Esneklik ise yaratıcı düşüncenin geliştirilmesinde önemli bir etmendir. Yapılandırılmamış içerik, öğrenenlerin yeni ve farklı ilişkiler keşfetmesini sağlayacaktır. Oysa geleneksel tasarım, iyi yapılandırılmış içeriğin zihne depolanmasına veya yeniden üretimine yöneliktir. Bu iki durum, yaratıcı düşünce açısından oldukça farklı pozisyonlara sahiptir. Bir taraftan var olanı

depolama ve hatırlama diğer taraftan yeni ve farklı bakış açılarını keşfetme, bilgiyi oluşturma.

Yapılandırılmamış içerik alanlarıyla öğrenenler kendi amaçları ve ihtiyaçlarına uygun çevrelerle etkileşimde bulunacak ve gerekli enformasyon alanlarına ulaşabilecektir. Öğrencinin kendi ihtiyaçlarından yola çıkması, onun motivasyonu açısından önemlidir. Torrance (1968; 1995), Amabile (1983) ve Shally (1991) yaratıcılıkta içsel motivasyonun önemini belirtirler.

3. 2. Öğretmen

Oluşturmacı öğrenme çevrelerinin önemli bir ögesi olarak öğrenci-öğretmen ve öğretmen-öğrenci etkileşimidir. Yaratıcılığın odak noktası, bilginin özerk yaratıcısı olan bireydir. Bu noktadan hareket eden eğitim uygulamalarının amacı, öğrenenlerin aktif bilişsel yeteneklerini geliştirerek öğrenmelerini kolaylaştırmak olmalıdır. Bunu başarmak için kendi fikirlerini oluşturmalarında destekleyici bir çevre hem bireysel hem sosyal olarak sağlanır. De Bono (1993) yaratıcı eğitimde grup çalışmalarının da önemine dikkat çekerek hem grup hem de bireysel çalışmanın yapılmasını önermektedir.

Geleneksel yaklaşımda öğretmen, bilginin tek kaynağı ve ileticisi, öğrenci de bilginin pasif alıcısıdır. Öğretmen bu rolüyle zorlayıcı ve sınırlayıcıdır. Öğretmen, öğrencinin söz konusu konu alanıyla ilgili gerekli bilgiyi depolamasında temel sorumluluğu yüklenir. Öğretmen bu durumyla, öğretim ortamında psikolojik özgürlük ve güven sağlamada başarısız olmaktadır. Oysa Brooks ve Brooks'un (1993) oluşturmacı öğretim açısından öğretmenin, öğrencilerin özerkliğini ve girişimini destekleme, öğrencilerin merak ve ilgisini artırıcı sorulara yönlendirme ve soru sormalarını destekleme, öğrencilere benzetme, ilişki kurma ve yaratmaları için zaman verme, sınıflandırma, analiz etme, tahmin etme, yaratma, keşfetme gibi görevlere yönlendirme gibi öğrenme ortamındaki stratejilerin altını çizerler. Dufy ve Cunningham (1996: 184) ise öğretmenin rolünü "formatlama (scaffolding) sağlama veya yardımda bulunma" olarak açıklar. Yaratıcılık açısından öğretmen-öğrenci ilişkisinin doğasını Torrance (1968: 10) şöyle açıklamaktadır; "zengin, heyecan verici, teşvik edici, problemleri bilimsel olarak araştırmada gerekli işaretleri sunmadır." Yüksek yaratıcı çocuklar daha özgür ve bağımsızdırlar. Geleneksel disiplin anlayışı açısından bu öğretmenler için genelde bir problem olarak algılanmaktadır. Bu durumda, öğretmenler sınıf disiplini sağlamak için daha katı ve otoriter tutum içine girerek öğrencileri sınırlamaktadır. Öğretmen dışsal motivasyon yerine öğrencilerin içsel motivasyonlarını harekete geçirmek durumundadır.

Oluşturmacı öğrenme çevresi serbestçi bir anlayışı yansıtır (Airasian ve Walsh, 1997). Serbestlik ya da demokratik ortam yaratıcı düşüncenin geliştirilmesinde temel etkidir. Bu nedenle öğretmen teorik bilginin kaynağı olarak hareket etmekten ziyade bir

rehber gibi hareket eder. Beevevino ve Diğerleri (1999; 276) öğretmenin yükümlülüklerini; “aktiviteleri seçme, öğrencileri aktiviteler içine sokma, problem durumları düzenleme, bir katalizör gibi davranma ve öğrencilerin ırsak çözümlerini üretme” olarak belirtmektedir. Öğretmen, otokratik olarak öğrenci öğrenmesini düzenlemek yerine öğrenenlerin kendi kişisel yönelimli açıklamalarında inisiyatifi ele almaları için desteklemeli ve yardımcı olmalıdır. Öğretmenin bu yeni görevi öğrencileri yargılamak yerine cesaretlendirme, fikirleri empoze etmek yerine, alternatifleri göstermeye odaklanır. Bu, öğrenme çevresine esneklik sağlamaktadır.

3. 3. Teknoloji

Bireylerin bilgiyi ön bilgi ve anlayışlarına dayalı olarak oluşturduğu anlayışı çerçevesinde; teknoloji özellikle bilgisayar ve İnternet teknolojilerinin etkileşimlilik özelliği ve ayrıca sağladığı yapılandırılmamış çevrelerle öğrenmeye destek sağlar. Öğretmen, konu alanını öğrencilerin yaşamlarıyla ilişkilendirir. Öğrencilerin kendi bilgilerini oluşturmaları için kolaylaştırıcı ve rehber olarak hareket eder. Teknoloji ise bu sürecin önemli bir parçasıdır. Oluşturmacı öğretim tasarımında teknoloji, problem çözmede işbirlikli süreçlerle bilginin öğrenciler tarafından oluşturulmasını, öğrenmenin ilgili ve anlamlı bağlamlarda olmasını ve öğrenmeyi öğrencilerin kendi deneyimleriyle ilişkilendirmesini sağlar. Öğrenmeyi bireysel ve sosyal boyutunda destekler.

Teknolojilerin kendileri birer yaratıcılık ürünleridir. Ancak bu ürünlerin etkili ve yaratıcı düşüncenin gelişimini destekleyecek tarzlarda kullanılması önemlidir. Alkan ve diğerleri (1995) teknolojinin kullanım biçimlerini “boş ve dolu” teknolojiler şeklinde ifade etmektedirler. “Dolu teknolojiler” ifadesi geleneksel öğretim tasarımındaki işlevini vurgularken boş teknolojiler oluşturmacı öğretim tasarımında kullanım amacını belirler. Burada teknolojinin işlevi, öğrenenlerin anlam oluşturmalarına yardımcı olmak olarak ifade edilebilir. Bu haliyle teknoloji, nesnelci tasarımda olduğu gibi öğrencileri sınırlandırmak değil, onları desteklemek için kullanılır. Öğrencileri yüksek düzey bilişsel aktivitelere angaje eder.

Teknoloji, öğrencilerin fikirlerini sunmada, başkalarıyla iletişim kurmada ve ürünler meydana getirmede araç olarak kullanılır. Öğrencilerin işbirlikli çalışmasını, öğrenmesini, bilgiyi paylaşmasını ve informasyonu manipüle etmesine imkan sağlar. Jonassen, (1994); Bednar, Cunningham, Duff ve Pery, (1992). Laney (1990; 31), oluşturmacı yaklaşımda teknoloji kullanımının; “problemleri tanımlama, informasyonu yapılandırma, problemleri çözme ve uygun çözümler üretmeyi içeren yüksek düzey düşünme yeteneklerini geliştirmede etkili olduğunu” belirtmektedirler. Teknolojinin sağladığı bu değişim, öğrenme çevresinde öğrenenlere özgürlük, gerçek yaşam deneyimleri ve öğrenme çevresinde esnekliği inşa eder.

Ancak, bu kullanım teknolojinin geleneksel tarzda bilgi aktarmaya, öğretmen rolünü hafifletme ve öğretmeye odaklanan tarzda değil, öğrencilerin düşünme süreçlerini destekleyecek tarzda olmasını gerektirmektedir. Torrance (1968), çocukların nesnelere ya da bunun mümkün olmadığı durumlarda fikirleri manipüle etmelerine imkan sağlandığında, bunun yaratıcı alt kategorilerinden tepkilerin esnekliğinin ve sayısını anlamlı ölçüde etkilediğini belirtmektedir. Rıza (1999) da buna yaratıcılığı geliştirmede bir teknik olarak yer vermektedir. Teknolojiler, öğrenenlerin gerek sunduğu yazılımlarla gerekse çok yönlü perspektiflerle buna katkı sağlayabilmektedir.

Jonassen'e (1995: 61) göre oluşturmacı öğretim tasarımında teknoloji; "Öğrenenleri bilişsel öğrenme stratejilerine, kritik düşünme yeteneklerine angaje eden, kopya edilebilir ve uygulanabilir tekniklerden oluşmaktadır. Bu nedenle, donanımdan daha fazla bir şeydir. Öğrenme teknolojisi, öğrenenleri anlam ve bilgi oluşturmaya motive olmalarını sağlayan herhangi bir çevre ya da etkinliklerin tanımlanabilir setidir".

Öğrenenlere birincil kaynaktan bilgi sağlama, çok yönlü bakış açıları sunma, problemleri gerçek yaşam durumlarıyla ilişkilendirme, sosyal ve bireysel çalışma gibi kullanımlar da oluşturmacılığı destekler. Öğrencilerin kendi çalışmalarını yaratmaya teşvik eder. Yüksek düzey görsel formatlar sunan teknolojiler, öğrenenlerin bir problemin çözümüne yönelik zihinsel modeller inşa etmelerini sağlar. Üst düzey düşünme becerilerini destekleyen görevler ve senaryolar sunar (Rice ve Wilson, 1999). Oluşturmacı tasarımda teknoloji, öğrenenlerin aktif öğrenmesini, problem çözme becerilerinin geliştirilmesini destekler. Öğrenenlere, problemlerin farkında olmaları ve onlara çözüm önerileri geliştirmeleri, bir problemin birden fazla çözümünün olduğunu görmelerinde destek sağlayarak geleneksel ortamların sınırlayıcılığının dışında esnek yapı oluşturur. Çeşitli öğrenme stillerinde öğrenenlerin öğrenme gereksinimlerini karşılar.

3. 4. Ölçme ve Değerlendirme

Oluşturmacı öğretim tasarımında bir diğer önemli etmen değerlendirmedir. Geleneksel değerlendirmenin dayandığı temel yaklaşımdan tamamen farklıdır. Nesnelciler, dünya hakkında güvenilir bilginin var olduğuna inanırlar. Amaç, eğitimciler olarak bu bilgiyi iletme için toplamaktır. Öğrencilerde ise bu iletilenle aynı anlayışı kazandıkları farz edilir. Ölçme ve değerlendirme ise bu gerçekliğin hangi düzeyde kazanıldığına dayandırılır. Dolayısı ile amaçlara dayalı bir sınav öğrenci başarısını ölçmede kullanılır (Jonassen, 1992; Bednar ve Diğerleri, 1992).

Oluşturmacı öğrenme anlayışının bilginin dışsal bir gerçeklik değil, bireyin deneyimleri ve inançlarıyla oluşturduğu görüşüne dayandığı için değerlendirme açısından da geleneksel yaklaşımdan farklıdır. Öğrenci öğrenmesini dolaylı değil doğrudan

ölçmektedir. Süreçten ayrı değil sürecin bir parçasıdır. Oluşturmacı perspektifte değerlendirme süreci ölçmek için kullanılır (Bednar ve Diğerleri 1992). Oluşturmacı yaklaşımda otantik ve performansa dayalı değerlendirme kullanılır. Otantik değerlendirme gerçek yaşam durumunu yansıtan aktivitelerin olduğu bağlamla uygulanır. Oluşturmacılığa göre öğrenme bilimsel sonuçlar üretme değil, bu sonuçların üretildiği süreçtir. Bu nedenle ürünlerde üretildiği bağlamlarda değerlendirilir (Gold, 2001; Jonassen, 1992). Daha çok süreç (formatif) değerlendirme yaklaşımları kullanılır.

Ancak oluşturmacı değerlendirme yaklaşımının yaratıcı düşüncenin gelişimine katkısı açısından düşünülmesi gereken, yapılandırılmış ya da yapılandırılmamış (veya kötü yapılandırılmış) problemler noktasındadır. Örneğin Guilford, (1950) ve Rouquette (1992) yaratıcı düşüncenin geliştirilmesinde yapılandırılmamış ya da kötü yapılandırılmış olarak ifade edilen ıraksak düşünceyi geliştiren görevler ya da sorular üzerine vurgu yapmaktadırlar. Öte yandan oluşturmacı değerlendirme yaklaşımları ise “analiz, sentez, değerlendirme” gibi yüksek düzey düşünme yetenekleri üzerine odaklanır (Jonassen, 1992). Oluşturmacı anlayışın bir yansıması olan yapılandırılmamış problemler bu noktada ıraksak düşüncenin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Oluşturmacı değerlendirme yaklaşımı öğrencinin kendi kendini değerlendirmesi, performans değerlendirme gibi yargılamaktan çok bilgilendirme gibi yaklaşımları öngörür. Bu açıdan öğrenci tehdit altında olmayacaktır. Torrance (1968), Rıza (1999) ve Sungur’un (1992) yaratıcılığın geliştirilmesinde önemli olarak gördükleri özgür ve tehdit edici olmayan bir ortamın sağlanmasını destekler.

Gerçek yaşam problemlerine dayalı, ıraksak düşünme yeteneklerinin gelişimini destekleyen görevler sunma, öğrenenlere yeni şeyler üretmede geniş fırsatlar sunabilmektedir. Görevlerin ilgili bağlamlarda sunulması belli bir görevin değil ilgili bütün problemlere yönelik çözümler üretme yeteneğini geliştirir. Kapalı uçlu sorular yerine açık uçlu sorular ıraksak düşünme yeteneğinin gelişimine katkı sağlamaktadır.

4.0. SONUÇ

Oluşturmacılık, gerek dayandığı felsefi anlayış gerekse bu felsefi anlayışın öğretim uygulamaları açısından geleneksel yaklaşımlara bir alternatif olarak ortaya çıkmış görünmektedir. Yaklaşımın temellinde yer alan ilkeler ve uygulama stratejileri öğrenenleri öğrenme ortamında daha özgür kılmaktadır. Geleneksel yaklaşımın baskıcı, güvenilir olmayan ve öğreneni pasif durumda tutan ortamın yerine öğrenenin aktif olduğu, daha güvenilir ve sınırlandırmacı olmayan çevrelerde eğitimi, yaratıcı düşünme yeteneklerinin geliştirilmesinde daha etkili olarak görünmektedir. Tasarım modeli her konu alanına uygulanacak spesifik işlem basamaklarını önermemektedir. Bu

tasarımcıların işini bir ölçüde zorlaştırmasına karşın öğrenenler açısından daha olumlu bir durum ortaya koyar. Tasarım daha esnek ve sınırlandırmacı olmayan bir yapıdadır.

Okulların yaratıcı düşünceyi geliştirmek yerine engellediği yönündeki eleştirilere alternatif olabilecektir. Yaratıcı düşüncenin gelişim doğasına uygun bir eğitim anlayışı ile öğrenme ortamlarının tasarlanması bu düşüncenin gelişimine katkı sağlayabileceği açıktır. Böyle bir ortam; öğrencileri merkeze alan, problem çözme becerilerini geliştiren, ırsak düşünme yetenekleri üzerine vurgu yapan, psikolojik açıdan güvenli, öğrenenleri sınırlandırmayan bir karakter arz etmesi açısından önemlidir. Bireylerin içsel motivasyonlarını harekete geçiren, değerlendirme yaklaşımlarında yargılayıcı ve tehditkar olmayan ve öğrencilerin meraklarını uyandırmanın yaratıcılık açısından önemi göz önüne alındığında oluşturmacı öğrenme çevrelerinin tasarımının önemi daha da artmaktadır.

KAYNAKLAR

- Alkan, C. ve Diğerleri (1995). **Eğitim Teknolojisine Giriş**. Ankara: Önder Matbaacılık.
- Airasian P. W., Walsh, M. E (1997). Constructivist Cautions. **Phi Delta Kappan**, **78**(6), 444-449.
- Amabile, T. M. (1988). A model of Creativity and Innovation in Organizations. In B. M. Staw ve L. L. Cummings (eds), **Research in Organizational Behavior**, Volume10 Greenwich, CT: JAI Press
- Arık, İ. A. (1987). **Yaratıcılık**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, (790).
- Bednar, A. K., Cunningham, D., Duffy, T. M. ve Pery, J. D. (1992). Theory into Practice. In David H. Jonassen and Thomas M. Duffy, eds. **Constructivism and the Technology of Instruction: A Conversation**. (17-34). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Beevevino, M. M., Dengel, J., Adams, K., (1999). Costructivist Theory in the Classroom: Internalizing Concepts Through Inquiry Learning **The Clearing House**, **72**(5), 275-278.
- Brooks, J. G., ve Brooks. M. G., (1993). **In Search of Understanding: The Case for Constructivist Clasrooms**. Alexandria: VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Cobb, P. (1994). Where is the Mind? Constructivism and Sociocultural Perspectives on Mathematical Development” **Educational Researcher**, **23**, 13-20.
- De Bono, E. (1993). **Serious Creativity: Using the Power of Lateral Thinking to Create New Thinkig**. London: Harper Collins.
- Duffy, T. M. & Cunningham, D. J. (1996). Constructivism: İmplications for the Design and Delivery of Instruction. In David H. Jonassen, ed. **Hand Book Of Research For Educational Communications and Technology**, (170-197). New York: Simon & Schuster Macmillan.
- Fosnot, C.T. (1996). **Constructivism: Theory, Perspectives and Practices**. London, NY. Teachers Collage.
- Gold, S. (2001). A Constructivist Approach to Online Training For Online Teachers **Asynchronous Learning Networks**. **5**(1), 35-57.
- Guilford, J. P.(1950). Creativity.American Psychologist, **5**(9), 444-454.

- Hall, D., & Wecker, D. (1996). **Jump Start Your Brain: A Proven Method for Increasing Creativity up to 500%**. New York: Warner.
- Howe, R. K. ve Berv, J. (2000). Constructing Constructivism, Epistemological an Pedagogical. (Ed. D.C. Pihilips). **Constructivism in Education: Opinions and Second Opinions on Controversial Issues**. Chicago, Illinois, Universty Of Chicago Press.
- Jonassen D. H., (1991). Objectivism versus Constructivism: Do we need a New Philosophical Paradigm? **Educational Technology, Research and Development**. **39**(3), 5-14.
- Jonassen D. H., (1992). Evaluating Constructivistic Learning. In David H. Jonassen and Thomas M. Duffy, eds. **Constructivism and the Technology of Instruction: A Conversation**. (137-148). Hillsdale, NJ. Lawrence Erlbaum.
- Jonassen, D. H. (1994). Towards a Constructivist Design Model. **Educational Technology**, **34**(4), 34-37.
- Jonassen, D. H. (1995). Supporting Communities of Learning with Technology: A Vision for Integrating Technology with Learning in Schools. **Educational Technology**, July-August, 60-63.
- Laney, D. (1990). Micro Computers And Social Studies. **OCSS Rewiev**, 26, 30-37.
- Rice, M. L. & Wilson, E. K. (1999) How Technology Aids Constructivism in the Social Studies Classroom. **The Social Studies**, **90**(1), 28-33.
- Rıza, E. T. (2000). Kalıplaşma veyaraticılık. **Yaşadıkça Eğitim**. 65, 4-7.
- Rıza, E. T. (1999). **Yaratıcılığı Geliştirme Teknikleri**. İzmir.
- Rouquette, M.L. (1992). **Yaratıcılık**. (Çeviren, Işın Gürbüz), İstanbul, Cep Üniversitesi, İletişim Yayınları.
- Sönmez, V. (1992). Yaratıcı Okul, Öğretmen, Öğrenci. (Yayına Hazırlayan: Ayşegül Ataman). **Yaratıcılık ve Eğitim**, (145-153). Ankara: Türk Eğitim Derneği, Eğitim Dizisi, (17).
- Spiro, R. J., Feltowich, P. J., Jacobson, M.J. ve Coulson, R. J. (1995). Cognitive Flexibility, Constructivism, and Hypertext: Random Access Instruction for Advanced Knowledge Acquisition in Ill-Structured Domains. In P. Steffe and J. Gale, eds. **Constructivism in Education**, (85-107), Hillsdale, NJ. Erlbaum.
- Sungur, N. (1992). **Yaratıcı Düşünce**. İstanbul: Özgür Yay.
- Torrance E. P. (1968). **Education and Creative Potential: Modern School Practices Series (5)**. Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Torrance E. P. (1995). **Why to Fly? A Philosophy of Creativity**. New Jersey, Norwood: Alex.
- Tynjälä, P. (1999). Toward Expert knowledge? A Comparison Between a Constructivist and a Traditional Learning Environment in the University. **International Journal of Educational Research**, 31, 357-442.
- von Glasersfeld, E. (1995). A Constructivist Approach to Teaching In P. Steffe and J. Gale, eds. **Constructivism in Education**, (3-15). Hillsdale, NJ. Erlbaum.
- von Glasersfeld, E. (1996). Introduction: Aspect of Constructivism. In Catherine T. Fosnot, ed. **Constructivism: Theory, Perspectives and Practice**. (3-7). New York, Teacher College.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 261-272, ELAZIĞ-2003

HEMŞİRELERİN İŞ GÜÇLÜĞÜNÜ OLUŞTURAN DEĞİŞKENLERİN İŞ DOYUMU, İŞ GERİLİMİ VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ

*An Analysis of The Effects of Variables Concerning Job Difficulty of
Nurses on Job Satisfaction, Job tension, and Organizational
Commitment*

İhsan YÜKSEL

Kırıkkale Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, KIRIKKALE

Özet

Bu çalışmada, bir üniversite hastanesinde görev yapan hemşirelerin iş güçlüğü, iş doyumunu, iş gerilimi ve örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişki korelasyon analizi ile iş güçlüğü oluşturulan değişkenlerin, iş doyumunu, iş gerilimi ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi ise stepwise regresyon analizi ile incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre; iş güçlüğü iş doyumunu ve örgütsel bağlılığı negatif yönde, iş gerilimini ise pozitif yönde etkilediği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İş Güçlüğü, İş Gerilimi, İş Doyumu, Örgütsel Bağlılık

Abstract

This study examined by a correlation analysis the relation between the job difficulties, job satisfaction, job tension and organizational commitment level of nurses working in a university hospital. However, attempts were made to determine by a stepwise regression analysis the effects on the job satisfaction, job tension, and organizational commitment of variables making up the job difficulties of nurses. According to the findings of the research; the job difficulties effected negatively the job satisfaction and organizational commitment, and positively the job tension.

Key Words: Job difficulties; Job Satisfaction, Job Tension, and Organizational Commitment

GİRİŞ

Çalışma yaşamında işletmelerin ihtiyaç duyduğu temel üretim faktörlerinden biri olan insan faktörünün verimliliğinin ve etkinliğinin artırılması, insanın işine duyduğu hoşnutluğun sağlanması ile mümkün olabilmektedir (Şimşek ve ark., 2001:139). Ancak, çalışma ortamında işgörenin maruz kaldığı, fiziksel ve zihinsel iş gereklilerinin oluşturduğu çok sayıda iş güclüğü ögesi bulunmaktadır (Ivancevic ve Smith, 1981:353; London ve Klimoski, 1975: 46). İşgörenin çalışma ortamında yüklendiği iş güclüğü, işgörenin gerek sağlığını, gerekse örgüt içindeki verimliliğini etkileyebilmektedir (Sabancı,1999:555).

İlgili literatür incelendiğinde, işgörenin algıladığı iş gücüğünün, işgörenin işine karşı gösterdiği genel bir tutum (Erdoğan, 1999:231) olarak tanımlanan iş doyumunu üzerinde etkisinin bulunduğu belirtilmiştir (London ve Klimoski,1975:53; Ivancevich ve Smith, 1981:359, Yüksel, 1997:139). Öte yandan çalışma ortamında karşılaşılan ve yaşanan iş güclüğü, işgörenin işletmeye olan bağlılığını da etkileyebilmektedir (Ivancevich ve Smith, 1981:359, Yüksel, 1997:139). İşgörenin örgütün amaç ve değerlerini benimsemesi, örgüt adına büyük bir çaba sarfetme isteği göstermesi ve örgüte üyeliğin büyük bir arzu ile devam etmesi boyutlarını içeren örgütsel bağlılık (Mowday ve ark., 1979:226) işgörenin maruz kaldığı fiziksel ve mental iş gücüğünden olumsuz bir biçimde etkilenebilmektedir. .

İşgörenin yapmış olduğu işe ya da işin belirli boyutlarına karşı tutumunu belirleyen iş doyumunu ile işini gerçekleştirmiş olduğu işyerine bir bütün olarak gösterdiği bağlılığın (Varoğlu, 1993:27) düşük olmasının bireysel ve örgütsel bazı sonuçları olabilmektedir. Çalışma yaşamında iş tatminsizliği ve yetersiz örgütsel bağlılık, işgörende sağlık yakınmaları, verim düşüklüğü, işe devamsızlık, örgüte daha düşük düzeyde bağlılık ya da örgütten ayrılmalar biçiminde sonuçlara neden olmaktadır (Şimşek ve ark., 2001:136; Balay,2000:93). Bu sonuçlar ise çalışma yaşamında işletmelerin amaçlarının gerçekleşmesini engelleyici ya da zorlaştırıcı birer sorun olarak görülmektedir.

Çalışma ortamında yaşanan rol çatışması, aşırı iş yükü, görev belirsizliği ve sorumluluğun yetkiden fazla olması durumları ise işin gerilimli olmasına neden olan öğelerdir (MacKinnon,1978:322). İşgörenin algıladığı iş güclüğü öğelerinin, işin içerik ve düzeyinin gerilimli olmasında belirleyici olduğu yapılan araştırmalarda saptanmıştır (Ivancevich ve Smith,1981:359; Yüksel,1997:139). Yürütülen işin özellik ve gereklilerinin işi gerilimli kılması, yalnızca işgören üzerinde olumsuz etkiler yaratmakla kalmayacak aynı zamanda örgütsel düzeyde de istenilmeyen sonuçlara yol açabilecektir.

Toplum sağlığının sorumluluğunu meslek olarak üstlenmiş sağlık kesimindeki

işgörenlerin sağlığının korunması ya da sağlığını bozucu çalışma koşullarının düzeltilmesi çalışanların fiziksel ve ruhsal sağlığının korunması için önemli olduğu gibi diğer insanlara verilen hizmetin kalitesi ve sağlık kurumlarının verimliliği açısından da çok önemlidir. Sağlık çalışanlarının karşılaşılabilecekleri gerginlikler, yakınmalar, işgörenlerin performansını azaltabilmekte, tedavi ve bakım hizmeti verdikleri hastalara zarar verme olasılığını arttırabilmektedir (Şahin ve Batıgün,1997:60). Ancak, sağlık kesiminde çalışan meslek grupları arasında da çalışma koşulları bakımından farklılıklar bulunabilmektedir. Nitekim, hekim, eczacı ve hemşirelerden oluşan bir gruba yönelik yapılan bir çalışmada hemşirelerin daha yoğun stres yaşadıkları belirlenmiştir (Wolfgang, 1988:43-47).

İlgili literatür incelendiğinde Türkiye’de hemşirelerin çalışma koşullarının istenilen düzeylerde bulunmadığı ve maruz kalınan olumsuz sonuçların çok sayıda olduğu görülmektedir (Karaca, 1998:209, Erşan,1996:41, Görgülü,1994:91, Çakın,1989:105). Ören (1994:91-92)’ nin yapmış olduğu çalışmada vardiyalı çalışan hemşirelerin % 87.50’sinin çocuklarıyla ilgilenmeleri konusunda güçlük çektikleri ve % 68.13’nin ruhsal sorunlar yaşadıkları, % 50’sinin ise meslekten memnun olmadıkları saptanmıştır. Bir diğer çalışmada vardiyalı çalışan hemşirelerin iş doyum düzeyi, sürekli gündüz çalışan hemşirelerin iş doyum düzeyinden düşük bulunmuştur (Erşan, 1996:41). Sağlık işgörenlerine yönelik yapılmış bir başka çalışmada ise stres belirtileri ve iş doyumunu yönünden hemşirelerin en sorunlu grup olduğu belirtilmiştir (Şahin ve Batıgün,1997:57).

Hemşirelerin çalışma ortamında maruz kaldığı bu olumsuz iş koşullarının en az düzeye çekilememesi ya da ortadan kaldırılmaması, bireysel ve örgütsel açıdan sonuçları önemli olan iş doyumunu, örgütsel bağlılık ve iş gerilim düzeyini etkileyebilecektir. Çünkü yüksek düzeyde bir iş gerilimi ve yetersiz bir iş doyumunu ve örgütsel bağlılık işgörende stres, sağlık yakınması ve örgütsel ortamda ise yüksek iş devri, devamsızlık, düşük iş kalitesi, verimsizlik, örgüte karşı sadakatsizlik gibi olumsuz bireysel ve örgütsel sonuçlara neden olabilecektir (Şimşek ve ark.,2001:137; Balay,2000:93; Erdoğan, 1991:378). Bu nedenle örgütsel ortamda iş tutumlarını etkileyen iş güçlüğü değişkenlerinin belirlenmesi, sorunun çözümü için bir adım olabilecektir.

Uluslararası literatür incelendiğinde, hemşirelerin çalışma ortamında maruz kaldığı iş güçlüğü özelliklerinin çok sayıda olduğu (London ve Klimoski ,1975:53;Ivancevich ve Smith, 1981:359) belirtilmiştir. Bu çok sayıda iş güçlüğü ögesinin eş anlamlı olarak, iş doyumunu, iş gerilimi ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini inceleyen az sayıda çalışmayla karşılaşılmıştır. Literatürde incelenebildiği kadarıyla Türkiye’de hemşirelerin çalışma koşullarını inceleyen araştırmaların tek değişkenli

modellere dayalı olduğu görülmüştür. Ancak çalışma yaşamında iş gücünü oluşturan öğelerin yalnız başına iş doyumu, iş gerilimi ve örgütsel bağlılıkla ilişkisi olabileceği gibi iş gücünü öğelerinin birlikte etkileşimi sonucu farklı sonuçları da olabilecektir. Tek değişkenli modellerde etkisi araştırılan değişken dışındaki diğer bağımsız değişkenler modelin dışında kaldıkları için problemin bir bütün olarak ele alınmasını ve dolayısıyla çözümünü güçleştirebilecektir. Bu nedenle çalışma ortamında işgörenin karşılaştığı iş gücünü öğelerinin; iş doyumu, iş gerilimi ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi çok boyutlu bir yaklaşımla incelenmelidir. Böylece çok sayıda algılanan ve yaşanan iş gücünü öğesinden hangilerinin iş doyumu, iş gerilimi ve örgütsel bağlılık üzerinde etkili olduğu belirlenebilecektir.

Bu çalışmada yukarıda belirtildiği gibi hemşirelerin çalışma koşullarının iyileştirilmesine ve sağlık kurumlarının daha verimli olmasına ışık tutmak amacıyla;

1. Bir üniversite hastanesinde görev yapan hemşirelerin iş gücünü, iş doyumu, iş gerilimi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki,
2. İş gücünü değişkenlerinin (Ek) iş doyumu, örgütsel bağlılık ve iş gerilimi üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

GEREÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın verileri; rassal örneklem yöntemi ile 350 hemşirenin görev yaptığı bir üniversite hastanesinde çalışan 83 hemşireye uygulanan anketle elde edilmiştir.

Araştırmanın anketi 87 sorudan ve 5 bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm tanımlayıcı özellikleri, diğer bölümler sırasıyla iş gücünü, iş doyumu, iş gerilimi ve örgütsel bağlılığı ölçen maddeleri içermiştir. Anketin iş gücünü, iş doyumu, iş gerilimi ve örgütsel bağlılık maddeleri Likert tipi 5 dereceli ölçekle puanlandırılmıştır.

35 maddeden oluşan iş gücünü anketinin maddeleri, hekimlere yönelik yapılmış olan bir çalışmadan (Yüksel,1997:158) alınmıştır. İş gücünü anketinin maddelerinin bir kısmı hemşirelerin iş içeriğine uygun bulunmadığından yeniden düzenlenmiştir. Bir kısmı da çalışmanın amacına uygun bulunmadığından bu çalışmada kullanılmamıştır. Anketin Cronbach Alpha değeri Yüksel (1997:42)'in çalışmasında .85, bu çalışmada ise .88 bulunmuştur.

Türkçe'ye çevirisi Yüksel (1997:163-164) tarafından yapılan 15 maddelik iş gerilim anketi ise Kahn ve arkadaşları (1964) tarafından geliştirilmiştir (MacKinnon,1978:322). Cronbach Alpha değerinin Yüksel (1997:46)'in çalışmasında .71 bu çalışmada ise .73 olduğu saptanmıştır.

Örgütsel bağlılık düzeyini ölçmek amacıyla Porter ve arkadaşlarının (1974:605) geliştirdiği 15 maddelik anket kullanılmıştır. Türkçe'ye çevirisi Yüksel (1997:162-163)

tarafından yapılan anketin Cronbach Alpha değerinin .80, Reichers (1986:511)'in çalışmasında .88, Mathieu ve Farr (1991:128)'in çalışmasında .87, bu çalışmada ise .84 olduğu belirlenmiştir.

İş doyum düzeyini ölçmek amacıyla kullanılan 14 maddelik anket Hackman ve Oldaham (1980:284) tarafından geliştirilmiştir. Literatürde, iş doyum anketinin Cronbach Alpha değeri Pearson ve Chong'un (1997:363) çalışmasında .90, Güler'in (1990:92-95) çalışmasında .92, Yüksel' in (1997:47) çalışmasında .88, bu çalışmada ise .89 olduğu saptanmıştır.

Bu çalışmada iş güçlüğü, iş doyumunu, iş gerilimi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki korelasyon analiziyle ve iş güçlüğü'nün iş doyumunu, iş gerilimi ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi ise stepwise regresyon analizi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Stepwise regresyon analizinde iş doyumunu, iş gerilimi ve örgütsel bağlılık bağımlı değişken, iş güçlüğü değişkenleri (Ek) ise bağımsız değişken olarak kabul edilmiştir. İstatistiksel analizlerde S.P.S.S. 8.0 for Windows istatistik paket programı kullanılmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın bulguları, giriş bölümünde ifade edilen amaçlar doğrultusunda iki kısımda sunulmuştur. Birinci kısımda hemşirelerin iş güçlüğü, iş doyumunu, iş gerilimi ve örgütsel bağlılığı arasındaki ilişkinin yönü ve derecesi incelenmiştir. İkinci kısımda ise, iş güçlüğü değişkenlerinin (Ek) iş doyumunu, iş gerilimi ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

İş güçlüğü, iş doyumunu, iş gerilimi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin analizi

İş güçlüğü, iş doyumunu, iş gerilimi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizine ilişkin bulgular Tablo 1' de sunulmuştur. Tablo 1'de görüldüğü gibi, iş güçlüğü ile iş doyumunu ve örgütsel bağlılık arasındaki korelasyon negatif yönlü ve ilişkinin derecesi ise sırasıyla -.308 (P<.01), -.421 (P<.01) dir. İş güçlüğü ile iş gerilimi arasındaki ilişki ise pozitif yönlü ve ilişkinin derecesi .498 (P<.01) dir. Örgütsel bağlılık ile iş doyumunu arasındaki ilişki aynı yönde ve derecesinin .592 (P<.01), iş gerilimi arasındaki ilişki ise ters yönlü ve derecesi -.497 (P<.01) dir. İş doyumunu ile iş gerilimi arasındaki korelasyon da negatif yönlü (-.325 , P<.01) bulunmuştur.

Tablo 1: İş Güçlüğü, İş Doymu, İş Gerilimi ve Örgütsel Bağlılık Değişkenlerine İlişkin Korelasyon Matrisi

Değişken		Değişken			
		01	02	03	04
01	İş Güçlüğü	1.000	-.421*	-.308*	.498*
02	Örgütsel Bağlılık		1.000	.592*	-.497*
03	İş Doymu			1.000	-.325*
04	İş Gerilimi				1.000

*= 0.01 anlamlılık düzeyinde önemli

3.2. İş güçlüğü, iş doymu, örgütsel bağlılık ve iş gerilimi üzerindeki etkisinin analizi

Bu çalışmada iş güçlüğü, iş doymu, örgütsel bağlılık ve iş gerilimi üzerindeki etkisi stepwise regresyon analiziyle incelenmeye çalışılmıştır.

İş doymunu etkileyen iş güçlüğü değişkenlerini belirlemek için modele başlangıçta 35 iş güçlüğü değişkeni (Ek) alınmıştır. Stepwise regresyon analizi sonucunda 0.05 anlamlılık düzeyinde modele giren değişkenler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: İş Doymu Modeline Giren Değişkenler

Değişken Kodu	Modele Giren Değişkenler	Değişken Katsayısı	Standart Hata	Önemlilik
JD05	Nöbet sayısının çokluğu	-3.868	.766	.000
JD13	Terfi için gerekli ölçütlerin öznel olması	-3.014	1.353	.029
JD14	Ücretlerin yetersizliği	-6.201	2.465	.014
JD29	Baş hemşirenin işe gereğinden fazla müdahale etmesi	-1.402	.699	.048
Sabit		74.679	13.490	.000

Modeldeki değişkenlerin dışındaki diğer değişkenler bağımlı değişkeni açıklamada istatistiksel açıdan önemli ($P < .05$) bir katkı sağlamadığından modelin dışında kalmıştır. Modeldeki 4 bağımsız değişkeninin bağımlı değişkeni açıklama gücü .306 bulunmuştur. F testi sonucunda ($F=10.030$) model bir bütün olarak 0.05 anlamlılık düzeyinde önemli bulunmuştur.

Örgütsel bağlılık düzeyi üzerinde etkisi olan iş güçlüğü değişkenlerini saptamaya çalışmak amacıyla 35 iş güçlüğü değişkeni (Ek) stepwise regresyon analiziyle incelenmiştir. Analizin sonucunda 0.05 anlamlılık düzeyinde modele giren değişkenler Tablo 3’de sunulmuştur. Modeldeki 4 bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklama gücü .591 bulunmuştur. Modele girmeyi başaran değişkenler istatistiksel açıdan önemli ($P < .05$) bulunmuştur. Diğer değişkenler 0.05 anlamlılık düzeyinde önemli bulunmadığından modele alınmamıştır. F testi değerine ($F=10.458$) göre model bir bütün olarak önemli ($P < .01$) bulunmuştur.

Tablo 3: Örgütsel Bağlılık Modeline Giren Değişkenler

Değişken Kodu	Modele Giren Değişkenler	Değişken Katsayısı	Standart Hata	Önemlilik
JD05	Nöbet sayısının çokluğu	-2.503	.774	.002
JD15	Özlük haklarının engellenmesi	-4.150	1.481	.006
JD23	Yapılan bir işin diğer bir işle çelişmesi	-2.217	.920	.018
JD29	Baş hemşirenin işe gereğinden fazla müdahale etmesi	-1.662	.702	.020
Sabit		86.807	8.001	.000

İş gerilimi düzeyi üzerinde etkisi olabilecek değişkenleri saptamak için 35 iş güçlüğü değişkeni stepwise regresyon analizi ile incelenmiştir (Tablo 4). Analiz sonucunda 0.05 anlamlılık düzeyinde önemli bulunan değişkenler Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4: İş Gerilimi Modeline Giren Değişkenler

Değişken Kodu	Modele Giren Değişkenler	Değişken Katsayısı	Standart Hata	Önemlilik
JD18	Eş güdüm eksikliği	2.534	.819	.003
JD25	Bürokratik işlemlerin fazla olması	1.853	.801	.023
JD34	Tahlil, tetkik ve diğer işlemlerin zamanında bitirilemeyişi	1.738	.770	.027
Sabit		21.921	4.739	.000

Diğer değişkenler istatistiksel açıdan önemli ($P<.05$) bulunmamış ve modele girememiştir. Modeldeki 3 değişkenin bağımlı değişkeni açıklama gücü .514 tür. F testi sonucuna (9.461) göre model bir bütün olarak önemli ($P<.05$) bulunmuştur.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırmada hemşirelerin çalışma koşullarının iyileştirilmesine ve sağlık kurumlarının daha verimli olmasına ışık tutmak amacıyla; hemşirelerin iş güçlüğü, iş doyumunu, iş gerilimi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki, iş güçlüğü değişkenlerinin (Ek) iş doyumunu, örgütsel bağlılık ve iş gerilimi üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmada iş güçlüğü ile örgütsel bağlılık ve iş doyumunu arasındaki ilişki negatif yönlü ve derecesi sırasıyla $-.421$ ($P<.01$), $-.308$ ($P<.01$) bulunmuştur. Hekimlere yönelik iki üniversite hastanesinde yapılmış olan çalışmada da iş güçlüğü ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki $-.2355$ ($P<.01$) ve iş doyumunu arasındaki ilişki $-.4322$ ($P<.01$) benzer bulunmuştur (Yüksel,1997:59). İş güçlüğü ile iş gerilimi arasındaki ilişki ise pozitif yönlü ($.498$, $P<.01$) bulunmuştur. Hekimlere yönelik iki üniversite hastanesinde yapılmış çalışmada da iş güçlüğü ile iş gerilimi arasındaki ilişki pozitif yönlü ($.6040$, $P<.01$) bulunmuştur (Yüksel, 1997:59). Örgütsel bağlılık ile iş doyumunu arasındaki ilişkinin $.592$ ($P<.01$) olduğu saptanmıştır. Literatürde yer alan çalışmalarda da benzer sonuçlar görülmüştür. Nitekim yapılmış olan bir çalışmada örgütsel bağlılık ile iş doyumunu arasındaki ilişkinin $.51$ ($P<.05$) (Hammer ve ark.,1981:561), bir diğer araştırmada ise $.4458$ ($P<.01$) olduğu belirtilmiştir (Yüksel,1997:59). Reichers (1986:511)’in çalışmasında ise örgütsel bağlılık ile iş doyumunu arasındaki ilişkinin $.66$ ($P<.01$) olduğu saptanmıştır. Bu araştırmada örgütsel bağlılık ile iş gerilimi arasındaki ilişki ise negatif yönlü $-.497$ ($P<.01$) bulunmuştur. Mathieu ve Farr (1991:129)’in çalışmasında örgütsel bağlılık ile iş gerilimi arasındaki ilişki $-.506$ ($P<.05$), Bateman ve Strasser (1984:95-112)’in çalışmasında $-.43$ ($P<.01$), Yüksel’ in (1997:59) çalışmasında $-.2160$ ($P<.01$) bulunmuştur. İş doyumunu ile iş gerilimi arasındaki ilişkinin negatif ($-.325$, $P<.01$) yönlü

olduğu saptanmıştır. Bu ilişki Yüksel' in (1997:59) çalışmasında -.4556 ($P<.01$), Mathieu ve Farr (1991:129)'in çalışmasında ise -.599 ($P<.05$) olduğu belirtilmiştir.

Korelasyon analizi bulgularında görüldüğü gibi iş güclüğü ile iş doyumunu, iş gerilimi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki önemli bulunmuştur. Diğer bir deyişle hemşirelerin iş gücülüğünde oluşacak bir artış, örgütsel bağlılık ve iş doyumunda azalış, iş geriliminde ise artışla sonuçlanacaktır. Bu nedenle çalışma ortamında iş gücülüğü öğelerinin en az düzeye indirgenmesi hemşirelerin iş doyumunu, örgütsel bağlılık ve iş gerilim düzeyleri açısından belirleyici olacaktır.

Stepwise regresyon analizi sonucunda; iş doyumunu azaltıcı etkisi bulunan değişkenler; sırasıyla nöbet sayısının çokluğu (jd05), ücretlerin yetersizliği (jd14), terfi için gerekli ölçütlerin öznel olması (jd13), baş hemşirenin işe gereğinden fazla müdahale etmesi (jd29) bulunmuştur. Bu değişkenlerin hemşirelerin iş doyumunun azalmasına neden olduğu saptanmıştır. Diğer iş gücülüğü değişkenleri ise .05 anlamlılık düzeyinde iş doyum düzeyini belirlemede önemsiz bulunmuştur. Bu bulgular hekimlere yönelik iki üniversite hastanesinde yapılmış olan çalışmanın (Yüksel,1997:139) bulgularında da görülmüştür. Hekimlere yönelik yapılan çalışmada terfi için gerekli ölçütlerin öznel olması ve hoca-asistan ilişkisinin istenilen düzeyde olmamasının iş doyumunu üzerinde olumsuz düzeyde etkide bulunduğu saptanmıştır. Ancak bu çalışmada bunlara ek olarak nöbet sayısının çokluğu ve ücretlerin yetersizliği iş doyumunu azaltıcı birer değişken olarak görülmüştür. Hemşirelerin hekimlere göre çalışma koşullarının daha ağır olması, özellikle hemşirelerin ücretlerinin daha yetersiz ve nöbet sıklığının hekimlere göre daha fazla olması, iki meslek grubu arasındaki farklılığın nedeni olabilir.

Kuramsal olarak beklendiği gibi, iş gücülüğü değişkenlerinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi negatif yönlü bulunmuştur. Diğer bir deyişle iş gücülüğünün örgütsel bağlılığın azalmasına neden olduğu saptanmıştır. Örgütsel bağlılık üzerinde etkisi istatistiksel olarak önemli ($P<.05$) bulunan iş gücülüğü değişkenleri ise sırasıyla nöbet sayısının çokluğu (jd05), özlük haklarının engellenmesi (jd15), yapılan bir işin diğer bir işle çelişmesi (jd23), baş hemşirenin işe gereğinden fazla müdahale etmesi (jd29) bulunmuştur. Bu değişkenlerin, hemşirelerin çalıştıkları kuruma olan bağlılığı olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır. İki üniversite hastanesinde hekimlere yönelik yapılmış olan çalışmada (Yüksel,1997:139) örgütsel bağlılık üzerinde etkisi bulunan değişkenlerin bu çalışmadaki değişkenlerden farklı olduğu saptanmıştır. Hekimlere yönelik yapılan çalışmada (Yüksel,1997:139) dinlenmek için yeterli zamanın bulunmaması, terfi için gerekli ölçütlerin öznel olması, dikey hiyerarşinin fazla katı olması, hekimler arasında gereğinden fazla rekabetin bulunması önemli görülmüştür. Bu iki çalışmada örgütsel

bağlılık düzeyini etkileyen değişkenler arasında görülen farklılık, hekim ve hemşire mesleğinin iş içeriği ve düzeylerinin dolayısıyla iş güçlüğü öğelerindeki farklılıktan kaynaklanabilir.

İş doyumunu ve örgütsel bağlılık düzeyinin azalmasına neden olan değişkenler incelendiğinde, iki modelde de ortak olan iş güçlüğü değişkenlerinin nöbet sayısının çokluğu (JD05) ve baş hemşirenin işe gereğinden fazla müdahale etmesi (JD29) olduğu görülmektedir. Nöbet sayısı çokluğunun iş doyumunu ve örgütsel bağlılık üzerindeki olumsuz etkisi, nöbet sayısının ergonomik ölçütlere göre düzenlenmesi ile giderilebilir. Baş hemşirenin işe gereğinden fazla müdahalesinin iş doyumunu ve örgütsel bağlılık düzeyindeki olumsuz etkisi ise iş ve görev tanımlarının yapılmasıyla en az düzeye indirilebilir.

Stepwise regresyon analizi sonucunda iş güçlüğü iş geriliminin artmasına neden olduğu belirlenmiştir. İş geriliminin artmasına neden olan değişkenler ise; sırasıyla eşgüdüm eksikliği (jd18), bürokratik işlemlerin fazla olması (jd25), tahlil ve tetkik işlemlerinin zamanında bitirilemeyişi (jd34) dır. Hemşirelerin iş gerilimini belirleyen değişkenler, iş doyumunu ve örgütsel bağlılıkta da görüldüğü gibi hekimlere yönelik yapılmış çalışmanın (Yüksel,1997:139) bulgularından farklılık göstermektedir. Hekimlere yönelik yapılan çalışmada iş gerilimini arttırıcı değişkenler sırasıyla; nöbet sonrası çalışma zorunluluğu, uzmanlık üstü eğitim eksikliği kaygısı, yabancı dil eğitimi yetersizliği, yapılanların takdir edilmemesi, işin rutinliği, günlük iş planı yapma konusundaki zorluk, iş ilişkisinin son derece formel olması, tıbbi cihazların kullanımının karmaşık olması, gereksiz yatak işgali bulunmuştur (Yüksel, 1997:139). Hemşirelerin hekimlere göre yapılan iş açısından daha çok bağlı ve dolayısıyla eşgüdümlü çalışmayı gerektirmesi, yine görevleri gereği yüklenmiş oldukları bürokratik işlemlerin hekimlere göre daha fazla olması, hemşirelerin hastaların tahlil ve tetkik işlemleriyle daha çok ilgilenme yükümlülüklerinin bulunması, iki meslek grubu arasında iş gerilimini belirleyen değişkenler yönünden farklılığa neden olabilir.

Bu çalışmanın sonuçları ışığında düşünülen önerileri ise şöyle sıralamak olasıdır:

1. Çalışma süreleri ve nöbetlerin sıklığı hastanede görev yapan hemşirelerin katlanabileceği sınırlar içerisinde olmalı. Diğer bir deyişle çalışma süreleri ergonomik ölçütlere uygun duruma getirilmeye çalışılmalıdır.
2. Özlük hakları ve terfi için gerekli ölçütler nesnel ölçütlere bağlanmalıdır. Performansa bağlı terfi düzenlemesi sağlanmalıdır.
3. Hastanede görev yapan hemşirelerin görev alanlarına ilişkin iş analizi ve iş tanımları yapılmalıdır.

4. Hastalara ilişkin tahlil ve tetkik işlemlerinin tamamlanmasına ilişkin standart zamanlar belirlenmelidir.
5. Hastanedeki iş akışları belirlenmeli ve en az zamanla işlerin yapılmasına yönelik akış sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Balay, R., (2000), Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Bateman, T., Strasser, S., (1984), "A Longitudinal Analysis of the Antecedents of Organizational Commitment", *Academy of Management Journal*, 27, 95-112.
- Çakın, N.Ş., (1989), Medeni Durumun Hemşirelerin İş Tatmini Üzerine Etkileri ve Bir Tatmin Araştırması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan, İ., (1999), İşletme Yönetiminde Örgütsel Davranış, İ.Ü. İşletme Fakültesi, İşletme İktisadi Enstitüsü, Yayın No: 5, İstanbul.
- Erdoğan, İ., (1991), İşletmelerde Davranış, İşletme Fakültesi Yayın No:242, İstanbul.
- Erşan, S., (1996), Hemşirelerin İş Doyum Düzeyleri ve İş Doyum Düzeylerini Etkileyen Faktörler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Görgülü, R.S., (1988), Hemşirelerin Anksiyete Düzeylerinin Saptanması ve Hemşirelerin İş Ortamında Etkileyen Stresörlerin Tanımlanması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Güler, M., (1990), Endüstri İşçilerinin İş Doyumu ve İş Verimine Depresyon, Kaygı ve Diğer Bazı Değişkenlerin Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hackman, J.R., Oldham, G.R., (1980), *Work Redesign*, Addison-Wesley Publishing Company, Reading, Massachusetts, California.
- Hammer, T.H., Landau, J.C., & Stern, R.N., (1981) "Absenteeism when workers have a voice: The case of employee ownership", *Journal of Applied Psychology*, 66, 561-571.
- Ivancevich, J.M., Smith, S., (1981), "Identification and Analyses of Job Difficulty Dimension and Empirical Study", *Ergonomics*, 24, 351-363.
- Karaca, A., (1998), İş Tatmini İle Hemşirelik Hizmetlerinin Yerine Getirilme Düzeyleri Arasındaki İlişki İle İlgili Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Kahn, L., Wolfe, M., Quinn, P., Snoek, J.D., (1964), *Organizational Stress: Studies in Role Conflict and Ambiguity*, John Wiley & Sons, inc., New York, London, Sydney.
- London, M., Klimoski, J.R., (1975), "A Study of Perceived Job Complexity", *Personnel Psychology*, 28, 45-46.

Hemşirelerin İş Güçlüğü Oluşturan Değişkenlerin...

- MacKinnon, N.J.,(1978), "Role Strain: An Assesment of a Measure and Its Invariance of Factor Structure Across Studies", *Journal of Applied Psychology*, 63, 321-328.
- Mathieu, J.E., Farr, J.C.,(1991), "Further Evidence for the Discriminant Validity of Measures of Organizational Commitment, Job Involvement, and Job Satisfaction", *Journal of Applied Psychology*, 76, 127-133.
- Mowday, R.T., Steers, R.M., (1979), "The Measurement of Organizational Commitment", *Journal of Vocational Behavior*, 14, 224-247.
- Ören, S.,(1994), *Hemşirelerin Çalışma Koşullarından Kaynaklanan Sorunları ve Mesleki Risklerin İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Pearson, C.A.L., Chong, J., (1997), "Contributions of Job Content and Social Information on Organizational Commitment and Job Satisfaction: An exploration in a Malaysian Nursing Context", *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 70, 357-374.
- Porter, L.W., Steers, R.M., Mowday, R.T., Boulian, P.V.,(1974), "Organizational Commitment, Job Satisfaction and Turnover Among Psychiatric Technicians", *Journal of Applied Psychology*, 59, 603-609.
- Reichers, A.E.,(1986), "Conflict and Organizational Commitments", *Journal of Applied Psychology*, 71, 508-514.
- Sabancı, A., (1999), *Ergonomi*, Baki Kitabevi, Adana.
- Şahin, N.H., Batıgün, A.D.,(1997), "Bir Özel Hastane Sağlık Personelinde İş Doyumu ve Stres", *Türk Psikoloji Dergisi*, 39,57-71.
- Şimşek, Ş., Akgemci, T., Çelik, A., (2001), *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*, Nobel Yayın Dağıtım, Geliştirilmiş 2. Baskı, Ankara.
- Varoğlu, D., (1993), *Kamu Sektörü Çalışanlarının İşlerine ve Kuruluşlarına Karşı Tutumları, Bağlılıkları ve Değerleri*, Ankara Üniversitesi, S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Wolfgang, A.P.,(1988), "Job Stress in the Health Professions: a study of Physicians, Nurses and Pharmacists", *Behavioral Medicine*, 14, 43-47.
- Yüksel, İ., (1997), *İş Güçlüğü Boyutlarının Belirlenmesi ve Çok Boyutlu İstatistiksel Analizi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

EK

- Jd01-Hafta sonu çalışma zorunluluğu
- Jd02-Ameliyat sayısının çokluğu
- Jd03- Polikliniklerin çok yoğun olması
- Jd04-Nöbetlerdeki iş yükünün fazlalığı
- Jd05-Nöbet sayısının çokluğu
- Jd06-Dinlenme için yeterli zamanın olmaması
- Jd07-İşin niteliğinden kaynaklanan iş hijyeni eksikliği
- jd08- İşin gerektirdiği duygusal yüklenmeler
- Jd09- İşin yapılması için başkalarına danışılması gerekliliği
- jd10- İşin saygınlığının azalması
- jd11- İş güvencesinin olmayışı
- jd12- Yapılanların takdir edilmemesi
- jd13- Terfi için gerekli ölçütlerin öznel olması
- jd14- Ücretlerin yetersizliği
- jd15- Özlük haklarının engellenmesi
- jd16- İşin rutinliği
- jd17- Yeterli sayıda hemşirenin olmayışı
- jd18- Eş güdüm eksikliği
- jd19- İyi bir iş bölümünün olmayışı
- jd20- Günlük iş planı yapma konusundaki zorluk
- jd21- Beklenmedik kriz ya da kaos ortamının olması
- jd22- Hasta tedavisine yönelik yönergenin açık olmaması
- jd23- Yapılan bir işin diğer bir işle çelişmesi
- jd24- Dikey hiyerarşinin fazla ve acımasız olması
- jd25- Bürokratik işlemlerin fazla olması
- jd26- Hemşireler arasında gereğinden fazla rekabet
- jd27- Hemşire-Baş hemşire ilişkisinin istenilen düzeyde olmaması
- jd28- İş ilişkisinin son derece formel olması
- jd29- Baş hemşirenin işe gereğinden fazla müdahale etmesi
- jd30- Hasta yakınlarıyla dialog sorunu
- jd31- Hasta yakınmaları yanında ekonomik sorunlarıyla ilgilenilmesi
- jd32- İşin yapılması için gerekli ilaç, sarf malzemesi ve tıbbi cihaz eksikliği
- jd33- Tıbbi cihazların sık sık arızalanması
- jd34- Tahlil, tetkik ve diğer işlemlerin zamanında bitirilemeyişi
- jd35- Hekim hemşire ilişkisinin istenilen düzeyde olmaması

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 273-290, ELAZIĞ-2003

KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN (KOBİ'LERİN) BÜYÜK İŞLETMELERLE REKABETİNDE STRATEJİK İŞBİRLİKLERİ YAKLAŞIMI: GÖLLER BÖLGESİ UYGULAMASI

Strategic Co-Operation Approach for SMEs to Compete With Large Corporations: An Application for Lake District

Musa TÜRKÖĞLU

S.Demirel Üniv., İkt. ve İdari Bil. Fak., İktisat Bölümü, Isparta
turkoglu_m@hotmail.com - turkoglu_78@yahoo.com

ÖZET

Dünyada ve ulusal ekonomilerde yaşanan değişimler rekabetin had safhaya ulaşmasına neden olmuştur. Yaşanan hızlı değişimler sonucu ticarete sınırlar kalkmış, ulus devlet içerisindeki rekabet ulus dışına taşmıştır. Bu noktada KOBİ'ler sadece bölgesel ve ulusal değil, aynı zamanda uluslar arası rekabet üstünlüğüne sahip bir yapılanmaya gitmek zorundadırlar. Esnek üretim yapısı, yeniliklere yatkınlık, hızlı karar alabilme yeteneği, çalışanların yüksek motivasyonu gibi avantajlarının yanında, ölçek ekonomilerine sahip olan büyük işletmelerin, ölçeklerinden kaynaklanan birtakım avantajları da yakalamaları gerekmektedir. Çünkü küçük işletmeler büyük sermaye gerektiren yatırımlar konusunda, pazar bulmada ve buna benzer konularda büyük işletmelere karşı zayıf düşebilirler. Bu nedenle, bir araya gelip işbirlikleri kurarak küresel rekabette büyük firmalar karşısında daha etkin olmalıdırlar. Bu çalışmada KOBİ'lerin büyük işletmelere göre ne gibi üstünlüklere sahip oldukları ve zayıf oldukları konularda stratejik işbirlikleri yaparak rekabet üstünlüğü elde edebilecekleri yaklaşımlar ele alınmış ve bu bağlamda Göller Bölgesi'nde bulunan KOBİ'lere yönelik yapılan uygulama çalışması değerlendirilmiştir.

SUMMARY

The changes that took place in national economies and in the world caused the competition to reach its highest point. The rapid changes resulted with the elimination of borders in terms of trade and the national competition widened its range to a global one. Due to above mentioned transformation SMEs should restructure themselves for a global competition rather than just a national one. Flexible production structure, being ready for new developments, ability to make quick decisions, high motivation of the staff are some of the advantages that large corporations have and economies of scale is another important advantage they utilize. SMEs should catch similar opportunities. Compared to large corporations small enterprises may have difficulty in terms of investments that need high capital or finding markets. So they should come together and co-operate in order to be more efficient against large corporations. In this study, SME's relative advantages against large corporations and the outcomes of strategic corporations to strengthen their weaknesses have been analysed and the practice in Lakes District (Göller Bölgesi) has been evaluated in this respect.

GİRİŞ

1970’li yıllardan sonra meydana gelen gelişmeler, küreselleşme süreci ile birlikte ulusal ekonomilerin mekansal yapılarında önemli değişiklikler yaratmıştır. Büyük ölçekli, standart mal üretimi üzerine kurulu Fordist üretim yapısına sahip eski sanayi bölgeleri hızlı bir durgunluk ve gerileme dönemine girerken, aynı ülkelerin kırsal veya azgelişmiş bazı bölgelerinde iktisadi hareketlilikler yaşanmıştır. Genel anlamda bir durgunluğun yaşandığı bir zamanda canlılığını koruyan bu bölgeler incelendiğinde buralarda; yerel girişimciliğin çok fazla olması, esnek (post-Fordist) üretim teknolojileri, dayanışma, güven ve örgütlenme gibi birtakım ortak özelliklerinin olduğu görülmüştür (DPT, 2000: s.179).

Hızlı ekonomik değişim, adapte olabilme yeteneği ve esneklik gerektirmektedir. Merkezileşmiş hükümet ve uzmanlaşmış yeteneklere sahip ve ölçek ekonomilerinden yararlanan büyük firmalar gerekli sosyo-ekonomik değişiklikleri yapmakta yavaş kalmaktadırlar. Sonuç olarak bu hantal kurumlar, ortaya çıkan yüksek işsizlik ve ileri global rekabet koşullarına ağır aksak karşı koyabilecek duruma gelmektedirler.

Ekonominin küreselleşmesi ile birlikte artık, firmaların ayakta kalabilmeleri için küresel boyutta rekabet üstünlüğü yakalamaları gerekmektedir. Bunun için de yeni teknolojiler yaratabilme, esnek ve pazara yönelik üretim, üretimde uzmanlaşma, verimliliği artırma ve global bir yönetim felsefesi gibi özelliklere sahip olmak gerekmektedir.(Bozkurt, 1993: s.50-51). Fordist üretim tarzı gerekli esneklik, yenilikçilik ve fazla bürokratik olmama gibi özellikleri taşıyamadıklarından 1970’li yıllardan sonra ilgi daha çok esnek, yenilikçi, az bürokratik ve pazara yakınlığı ile bilinen küçük işletmelere kaymıştır. Koordinasyonun planlamacılar tarafından yapıldığı, büyük üretim firmalarının yerini koordinasyonu pazar mekanizması tarafından sağlanan kümeler halindeki firmalar almaya başlamıştır. Büyük ölçekli firmalar da yeni rakipleriyle rekabet edebilmek için ölçek ekonomilerinin avantajlarından faydalanırken daha yalın, esnek ve yenilikçi olmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Küçük ölçekli firmalar ise ölçek ekonomilerinin avantajlarından faydalanmak için stratejik işbirliklerine giderek küresel rekabette varolmanın yollarını aramaktadırlar (Özgen, Karademir, 2000: s.237). Yeni rekabet stratejisi, ‘küçülürken büyümek’ anlayışı ile, geniş alanlara yayılarak her şeyi bizzat üretmektense bir alanda uzmanlaşıp en iyi bildiği işi yapıp, diğerlerini satın almayı gerektirmektedir (Titiz, 1995: s.10). Bu sebeple bir anlamda büyük firmalar küçülmenin, küçük ölçekli firmalarda büyük olmanın avantajlarına da ulaşmak için büyümenin yollarını aramaktadırlar.

1. KOBİ'LERİN TANIMLANMASI

Küçük işletme kavramı ülkeden ülkeye, sektörden sektöre, yasalara ve hatta zamana ve mekana göre değişiklikler gösteren bir kavram olduğundan tüm ülkeler için evrensel bir tanım yapmak mümkün değildir. Bu karmaşıklığı aşarak bir tanım yapma yoluna gitmek için ise bazı ölçütler kullanılmagelmıştır. Evrensel denilebilecek bu kriterler kantitatif (nicel) ve kalitatif (nitel) olarak ayrılmaktadırlar. (Aktar, 1990: s.112).

KOBİ'lerin tanımlanmasında kullanılan niceliksel ölçütlerden bazıları; işletmede çalıştırılan personel sayısı, belirli bir süre içinde kullanılan enerji miktarı, belirli bir süre içinde yapılan satışların toplamı, işletme sermayesinin miktarı, işletmede kullanılan makine ve tezgahların sayıları ve güçleri gibi kriterlerdir. Niteliksel ölçütlerden bazıları ise; birim yönetim işlevlerinde uzmanlaşma, işletmenin çalışmalarını sürdürdüğü pazarın büyüklüğü (yerel veya ulusal pazar), gerekli krediyi sağlayabilme olanakları, üretimde sermaye ve emek öğelerinin payları gibi kriterlerdir. (Alpugan ve diğerleri, 1993: s.62).

Küçük işletme yada KOBİ'leri tanımlamada esas kabul edilen bu kriterlerin en çok kullanılanı, işletmede istihdam edilen kişi sayısıdır. Ondan sonra işletme sermayesi ve pazar payları gibi kriterler gelmektedir. Bu çalışmada ele alınan kriter ise istihdam sayısıdır.

Ülkemizde **İSO, TOSYÖV, DİE, KOSGEB, EXIMBANK** ve **Halk Bankası** gibi kuruluşlarca KOBİ tanımlaması yapılmıştır. Bu tanımları kısaca verebiliriz: (BİS, 1993: s.12-13; Çetin, 1996: s.52-54).

İSO'ya Göre; 1-20 işçi çalıştıran işletmeler küçük; 20-100 işçi çalıştıran işletmeler ise orta ölçekli işletmelerdir.

TOSYÖV'e Göre; 1-10 kişi çalıştıran işletmeler küçük; 10-100 kişi çalıştıran işletmeler küçük ve orta ölçekli; 100 ve daha fazla çalıştıran işletmeler büyük işletmelerdir.

D.İ.E.; 1-9 arası işçi istihdam eden işyerlerini küçük; 10-24 arası işçi istihdam eden işletmeleri orta ölçekli; 25 ve daha yukarı sayıda işçi çalıştıran işletmeleri büyük işletme olarak tanımlanmaktadır.

KOSGEB'e Göre; 9-150 kişi çalıştıran firmalar KOBİ olarak tanımlanmaktadır.

EXIMBANK'a Göre; 200 işçiye kadar istihdam eden işletmeler KOBİ sınıfına girmektedir.

Halk Bankası'na Göre; 1-100 işçi çalıştıran firmalar küçük işletme; 101-250 arası işçi istihdam eden şirketler orta ölçekli işletme; 251'den daha fazla kişi istihdam eden firmalar ise büyük ölçekli işletmeler olarak tanımlanmaktadır.

2. KOBİ'LERİN BÜYÜK İŞLETMELERE GÖRE AVANTAJLARI

KOBİ'lerin büyük işletmelerle kıyaslandığında birtakım üstünlükleri ve rekabet avantajları vardır. Yukarıda özelliklerini anlatırken bazılarını kısaca değinmiş olduğumuz bu avantajlar şunlardır:

2.1. Esneklik

Bölgeler itibariyle de farklılıklar gösteren ve sürekli değişen tüketici tercihlerini, tüketiciye daha yakın olan ve daha yoğun bir şekilde müşteriye yönelik olarak çalışan KOBİ'ler daha çabuk algılayabilmekte, üretim sürecinde süratle değişikliğe giderek tüketici taleplerine cevap verebilmektedirler. Çünkü KOBİ'ler üretim ve satışlarının değişen piyasa koşullarına uydurmada büyük firmalara göre daha fazla esnekliğe sahiptirler. Ancak bu avantaj bazı durumlarda diğerlerinden daha belirgin olabilecektir. Bilgisayarlı teknolojiler (sayısal kontrol, robotik vb) büyük miktardaki üretimlerin daha da esnekleşmesini sağlamaktadır. (European Commission..., 1999: s. 4).

Büyük firmaların ise talep yapısının, tüketici tercihlerinin değişmesine karşılık üretim sürecinde hızlı bir değişikliğe gitmesi daha uzun süreli ve daha yüksek maliyetli olmaktadır. KOBİ'ler bölge ve bölge dışından gelen karmaşık, çeşitli ve isteyene özel mal taleplerini kısa süre içerisinde karşılayabilme imkanlarına ve talep koşullarına çabucak uyum sağlama imkanına sahiptirler. Globalleşen dünyada firmaların uzun süreli ayakta kalabilme ve yüksek karlar kazanabilme potansiyeli yüksek hacimli kütleli üretimden yüksek kaliteli kişiye özel mallar üretimine kaydırmaktır. Bu tip özel üretim ve yüksek kaliteli mallar ise büyük oranda hizmet unsuru içermektedir (Polt, Ohler, 1995: s.16). Bu tür üretim tarzını ise KOBİ'ler kolaylıkla gerçekleştirebilecek esnekliğe sahiptirler.

2.2. Yeniliklere Açık ve Daha Yatkın Olması

Büyük firmalara oranla küçüklerin her düzeyde müşteriye daha yakın olmaları, onların müşteri sorunlarını daha kolay anlamalarına ve neticesinde hemen pazarlanabilir teknik icatlarda bulunmalarına yol açmaktadır. ABD'de, yeniliklerin firma büyüklüklerine göre hangi grupta daha fazla olduğunu bulmak amacıyla yapılan araştırmalarda, teknik yeniliklerin yarıdan fazlasının KOBİ'ler tarafından gerçekleştirildiği ortaya çıkmıştır. (Bağrıaçık, 1989: s.8-9). Bunun sebepleri, küçük firmaların tüketiciye inerek ihtiyaçlarını araştırıp ona göre yenilikler peşinde olmalarına karşılık, büyük firmaların merkezi yönetimi benimsemiş olmalarından dolayı önceden firma ihtiyaçlarına göre belirlenmiş tasarıma sadık kalınarak ihtiyaçların yapısının değişmesini dikkate almamaları ve müşterilerle yeterli düzeyde ilişki kuramamalarıdır. Globalleşen dünyada istihdam da giderek artan oranda yeni girişimciler, bölgeler ve ülkelerin yenilikler geliştirme ve yeni fırsatları yakalama yeteneklerine bağlı olarak ortaya çıkacaktır. (Philipsen, June 9-11: s.1-17).

2.3. Teknik Yeniliklerde Daha Fazla Verimlilik

Aynı harcamalar sonucunda KOBİ'ler büyük firmalardan daha fazla teknik yeniliklerde bulunmaktadır. Yine Amerika'da 'American National Science Foundation'ın yaptığı bir araştırmaya göre, araştırma geliştirme faaliyetlerinde harcanan her bir dolar için küçük firmalar büyük firmalara oranla yirmi dört kat daha fazla yenilik üretmektedir.(Bağrıaçık, s.15). Bunun sebebi küçük firmaların araştırma projelerini hızlı bir şekilde uygulamaya koyup yenilik ve değişiklikler yaparak pazara sürebilmeleridir. Büyük firmalar ise projelerini geniş kapsamlı ve çok kişi üzerinde yaptıkları için ağır kalmaktadırlar.

2.4. Üretimdeki Boşlukların Hızla Doldurulması

KOBİ çalışanları, tek bir alanda uzman olmayıp, genellikle işletmedeki temel işlevlerin hepsini bilmektedirler. Herhangi bir elemanın eksikliği durumunda bu boşluk işletmede çalışan başka bir elemanla anında doldurularak üretim prosesinde doğabilecek bir aksamaya meydan vermemektedirler. (Uludağ, Serin; 1991: s.20).

2.5. Bürokrasinin ve Yönetici Grubunun Az Olması

Bir işyerinde karar alıcılar ve bürokrasi ne kadar fazla ise verimlilikte buna bağlı olarak düşmektedir. Küçük firmalarda karar alıcılar üretim süreci içinde çalışanlarla iç içe olduklarından üretim kararlarını isabetli ve hızlı bir şekilde alabilmektedirler. Büyük firmalarda ise geniş bir hiyerarşik karar alma mekanizması olduğundan ve karar alıcılar üretim hattından uzakta, konuya vakıf olmadıklarından dolayı yanlış kararlar alabilmekte veya doğruyu bulana kadar değişen piyasa koşullarına ayak uydurmakta geç kalmaktadırlar. Sıkça riski sevmeyen işletme muhasebecileri tarafından izlendikleri ve idarecilerin dinamiklikten yoksun olmaları uzun dönemli fırsatları kullanamayan bir duruma gelmelerine sebep olmaktadır. (Polt, Ohler: s.16).

2.6. Çalışanlarla Daha Yakın İlişki

KOBİ'lerde çalışanlarla işyerinin sahibi ve/veya yöneticisi arasında daha yakın ilişkiler mevcuttur. Bu tür işyerlerinde işçi patron ayrımı yapılmadan karşılıklı güven ve yakınlık duygusu olduğundan bir aile havası içerisinde işçilerin işlerini sevmeleri sağlanmakta verimlilik ve kalite artmakta çalışanlar yaptıkları işle özdeşleşmektedir. Bu yakın ilişkiler neticesinde işletme içerisinde etkin ve gayri resmi bir iç haberleşme ağı oluşmaktadır. Bu kuvvetli ağ problemlerin aşılmasında etkili ve hızlı bir çözüm sağlar. (Polt, Ohler: s.16). Böylece şirket dışındaki meydana gelen değişmelere karşı da çabuk uyum sağlanabilmektedir.

2.7. Düşük Maliyetler

Bazı durumlarda emek maliyetleri ve genel giderlerde olduğu gibi dolaylı maliyetler açısından KOBİ'ler büyük firmalara oranla daha düşük maliyetlere sahiptirler. KOBİ'lerin büyük firmalara göre daha düşük maliyetlere sahip olup olmayacakları piyasa yapısına ve piyasadaki üretimde kullanılan teknolojilerle doğrudan ilgilidir. Yukarıda bahsettiğimiz yönetici grubunun ve bürokrasinin azlığı da KOBİ'lerin maliyetlerinin düşük olmasına bir etkidir.

2.8. Alansal Faydalar

Tek merkezli olmayan satış imkanının olduğu piyasalarda farklı yerlere satış ve pazarlama noktası kurularak maliyetleri azaltabilme imkanına sahip olunabilir. (Polıt, Ohler: s.11). Dağıtımın birkaç coğrafi noktadan yapılması gerektiği durumlarda KOBİ'ler mal noktalarına yakın yerlerde konuşlanırlar ve sabit noktalardan işleyen büyük firmalara karşı avantajlar sağlarlar.

2.9. İstihdama Katkısı

KOBİ'lerde işgücü genelde daha çok genç ve niteliksiz işçilerden oluşurken büyük işletmeler daha nitelikli ve eğitilmiş elemanlardan oluşmaktadır. Bu durum büyük işletmelerde çalışanların vasıflarına paralel olarak daha yüksek ücretle çalışmaları sonucunu doğurmaktadır. Küçük işletmelerde bir kişi istihdam etmek için gerekli olan yatırım harcaması büyük işletmelere oranla %30 daha azdır. Bu nedenle KOBİ'lerin desteklenmesi ile daha az maliyetle daha fazla istihdam imkanını sağlanmakta, buralarda yetişen işgücü daha sonra yetişmiş eleman olarak büyük firmalara geçecek bilgi birikimine sahip olabilmektedir. (Uludağ, Serin: s.19) Dolayısıyla, küçük işletmelerin işgücünün eğitimi ve nitelik kazanması anlamında önemli bir işleve de sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Genelde girişimciler ya da ilk defa bir işletme kuranlar işyerlerini yaşadıkları bölgede kurarlar. Bu nedenle KOBİ'ler buldukları bölgelerin istihdamına doğrudan katkıda bulunurlar. Son zamanlarda yapılan analizlere göre KOBİ'lerin gelişmiş olan ülkelerde istihdama katkılarının görece olarak küçük olsa da, uzun dönemde daha önemli katkılarının bulunacağını söylemek mümkündür. Çünkü istihdamdaki azalış önemli ölçüde büyük firmalarda meydana gelmekte iken küçük işletmelerde daha az olmaktadır. (Gibb, Çevrimiçi: s.9-30). Diğer taraftan ayakta kalabilme stratejileri ve yeni teknolojilere ve piyasalara ulaşabilme büyük işletmelerin KOBİ'lerle geçici yada kalıcı ittifaklar kurmalarına neden olabilir.

2.10. Düşük Trafik Yoğunluğu Maliyetleri

KOBİ'ler trafik yoğunluğunun az olduğu kırsal yada şehirlere yakın banliyölerde

bulunurlar. Dolayısıyla daha düşük arsa bedeli, trafik, kira v.b. şehirlerde varolan maliyetlerden daha az etkilenirler. (European Commission..., 1999: s. 4).

2.11. Bireysel Tasarrufların Teşvik Edilmesi

KOBİ'ler finansman sıkıntılarından dolayı büyük firmalara oranla daha fazla öz kaynağa ihtiyaç duyarlar. Yabancı kaynak bulma konusunda büyük firmalar kadar şanslı değildirler. Bu nedenle küçük firmalar dönem sonunda elde ettikleri hasılatın büyük bir kısmını tüketmek yerine yeniden yatırıma yönlendirmektedirler. (Bağnaçık, s.17). Böylece milli gelir içerisinde tasarruf ve yatırımların artmasına bunun sonucunda üretimin artarak ek istihdam imkanları yaratılmasına yol açmaktadırlar.

Ülkemiz açısından, tasarruf-yatırım eşitsizliği/dengesizliği sorunu da KOBİ'lerin bu tarz davranışları neticesinde azalacak/ortadan kalkacaktır diyebiliriz. Buna paralel olarak yatırımların finansman sorunu çözüleceğinden yeni yatırımlar gerçekleştirilecek dolayısıyla milli gelir artacak ve yeni istihdam alanları oluşacak denilebilir.

2.12. Büyük İşletmeleri Tamamlama Özellikleri

Günümüz ekonomilerinde KOBİ'ler ve büyük ölçekli işletmeler birbirleri ile bağımlı ilişkiler içerisinde ve rakip olmaktan çok birbirlerini tamamlamaktadırlar. Genelde küçük işletmelerin büyük işletmelerin yan sanayii veya taşeronu durumunda oldukları görülmektedir. (Polt, Ohler: s.11). Üretimde yoğun bir girdi-çıkı ilişkisi içerisinde oldukları da gözlenmektedir.

2.13. Bölgesel Kalkınma Ve Çevre Korunmasına Katkısı

KOBİ'lerin kurulması için büyük işletmelere oranla daha az sermaye ve daha düşük düzeyde teknoloji yettiği için bu tür işletmeler ülke içerisinde birçok bölgeye yayılabilmektedir. Böylece sadece ölçek ekonomilerin dışsallıklarından veya bir liman şehrinin avantajlarından yararlanmak için belli bölgelerde kutuplaşma yerine, değişik bölgelerde faaliyet gösteren KOBİ'ler o bölgelerin kalkınmasında etkili olabilmektedir. Aynı zamanda bu küçük işletmeler faaliyet gösterdikleri yerlerde, bölgenin ihtiyacını ve girdileri göz önünde bulundurarak modern teknolojileri kullanmak yerine ara teknolojileri kullanarak bir taraftan o bölgenin kalkınmasına katkıda bulunurken, bir taraftan da çevrenin korunmasında yardımcı olmaktadır. (Uludağ, 1996: s.86). Bu bağlamda, sürdürülebilir kalkınma kavramı açısından da KOBİ'ler önemli bir avantaja sahiptir denilebilir.

3. KOBİ'LERDE STRATEJİK İŞBİRLİKLERİ YAKLAŞIMI

Son yıllarda hem kamu hem de özel sektörün ve gönüllü kuruluşların kendi içlerinde veya aralarında oluşturdukları stratejik işbirliklerinin yaygınlık kazanmaya

başladığı görülmektedir. Bu tür sistemlerde rakipler, girdi sağlayanlar, müşteriler ve uzmanlaşmış araştırma ve eğitim programları coğrafi bir alanda yoğunlaşmışlardır ve iyileştirme ve yenilikler yapma için uygun bir ortam sunarlar. Örneğin İtalya'daki Emilia Romagna ve Veneto, Danimarka'da Juten ve Almanya'da Baden-Württemberg bölgeleri bu yapıları ile ün salmışlar ve birçok araştırmalara konu olmuşlardır. Emilian seramik bölgesinde, örneğin, imalat sanayindeki müşteriler ile üretimle ilgili makine-mühendisliği aktivitelerindeki yakın ilişkiler, uygulamalı araştırma ve mesleki eğitim destek merkezleri ile birleşerek yenileri de dahil olmak üzere teknolojik gelişme ve yayılmayı sağlamakta ve entegre bir ürün yelpazesinin gelişmesini ortaya çıkarmaktadır. (Beninghton, Geddes, 1992: s.454-463).

Stratejik işbirlikleri günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan birçok ülkelerde görülmekte, bu birliktelikler bazen devlet eliyle teşvik edilmekte, bazı ülkelerde kendiliğinden ortaya çıkmakta, bazı bölgelerde de özel sektör, kamu ve gönüllü kurumların ortak girişimleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Yeni Sanayi Odakları, Şebeke Organizasyonlar (KOBİ Ağları) ya da KOBİ Yoğunlaşmaları gibi farklı isimlerle ortaya çıkan bu stratejik işbirlikleri yapısal anlamda farklılıklar taşımalarına rağmen genel anlamda aynı bölgede veya yakınındaki küçük firmaların bir araya gelerek ölçek ekonomilerinin sağladığı dışsallıklardan faydalanmak ve rekabet üstünlüğü yakalamak için oluşturdukları birlikteliklerdir. Yapı olarak benzer ve temelde aynı hedefe yönelik olan bu birliktelikleri 'şebeke organizasyonlar' olarak ele alındığı görülmektedir.

"Şebeke organizasyonlar, belirli bir hedef pazar için daha etkin bir üretim süreci geliştirerek daha düşük maliyetlerle ve daha kaliteli ürün veya hizmetler sunarak rekabet avantajı geliştirmek amacıyla bir araya gelmiş işletmeler topluluğudur." (Yılmaz, Kabadayı, 2000: s.285).

KOBİ'ler ülke geneline yayılmış ve özellikle kırsal kesimlerde en çok görülen işletme türleri olduklarından, buralarda kalkınmayı gerçekleştirebilmek için, bu tür işletmelerin önünü açacak, bunları güçlendirecek ve geliştirecek yapılanmaları içeren stratejiler belirlenmeli ve oluşturulan yapılanmaların etkin bir şekilde işlemesi için çaba sarf edilmelidir. Bu stratejilerden bazıları; geliştirilmesi amaçlanan bölgelerde KOBİ'lerin işbirliğine giderek şebeke türü organizasyonlar kurmalarını teşvik edip destekleyerek bu şekilde büyümelerini, sermayelerinin ve yatırımlarının artmasını sağlamak, buralarda teknoparklar kurarak, girişimci, üniversite ve çeşitli kurumlardan oluşacak işbirlikleri ile yeni teknolojiler geliştirmek ve bunları bölgenin kalkınmasında kullanmak, küçük girişimciliğin desteklenmesi amacıyla iş geliştirme merkezleri (iş kuluçkaları) oluşturmak gibi stratejilerdir.

KOBİ'lerin bu şekilde stratejik işbirlikleri kurmalarında en önemli ön şartlar, işbirliğine gidecek işletme sahipleri/yöneticileri arasında güven ortamının sağlanması ve bu girişimcilerin risk alabilme konusunda cesur olmalarıdır. Karşılıklı güven ortamının sağlanamadığı veya işletmecilerin risk almada çekimser kaldıkları durumlarda işbirliğinden beklenen sonuçların alınması çok zordur.

Bu şartların tesis edilmesi ile kurulan işbirliği sonucunda ölçek ekonomileri yaratılabilir, bu sayede işbirliğine giden işletmeler, toplu pazarlık yapmanın getirdiği güçle, ucuz hammadde bulmada, uygun şartlarda kredi kullanmada, pazarlamada ve maliyet düşürücü bir çok konuda kendilerine avantajlar sağlayabilirler. Tek başlarına gerçekleştiremeyecekleri birçok projeyi bu sayede hayata geçirebilirler, yeni yatırım alanlarına yönelebilirler. Şebeke organizasyonları şeklinde KOBİ'lerin bir araya gelerek oluşturdukları stratejik işbirlikleri sayesinde elde edilebilecek faydaları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz; (Chapus, Lesca, Raymond, 1999: s.3-31. Ayrıca bkz. Yılmaz, Kabadayı, s.282).

- Yeni finansal kaynaklar sağlama
- Yeni Pazar ve kanallara giriş,
- Maliyet paylaşımı ve bunun sonucu olarakta maliyetlerde azalma,
- Ürün geliştirme süresinin kısalması,
- Şebeke sınırları içerisinde kaynak ve bilgi sağlama (know-how),
- İnsan kaynaklarının etkin kullanımı,
- Yüksek kaliteli ürünler,
- Pazardan gelen doğru ve hızlı bilgi akışı,
- Süreç yenilikleri ve yeni teknolojiler sağlama,
- Endüstri ürününü artırmak,
- Şebeke içinde öğrenme dürtüsünü artırmak,
- Faaliyetlerde sinerji yaratmak.

KOBİ'lerin ülkenin kalkınmasında, özellikle bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde çok önemli katkıları vardır. Bu nedenle gelişme potansiyeli olan illerde/bölgelerde yerel potansiyeller açığa çıkarılarak kullanılmalı, bunu en iyi yapan KOBİ'lere kolaylıklar sağlanmalı, bu tür işletmelerin bir araya gelmeleri için gerekli olan kurumsal altyapının oluşturulması gereklidir.

4. UYGULAMA

Uygulama çalışması Göller Bölgesi'ndeki KOBİ'ler üzerinde yapılmıştır.

Göller Bölgesi olarak bilinen alan, Akdeniz Bölgesi'nde Antalya'nın kuzeyinde Batı Toros Dağları'nın birbirine yaklaşan değişik doğrultudaki sınırlarının kesiştiği kısımda çoğunlukla tektonik çukurlarda yerleşmiş birçok gölün yer aldığı coğrafi alandır (Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi, 1989: s.4684). Sınırlarının çok büyük oranının Isparta ve

Burdur illerinden oluştuğu bölgenin en belirgin özelliği ve aynı zamanda bölgeye ismini de veren birçok gölün olmasıdır.

4.1. Çalışmanın Amacı

KOBİ'ler ülkelerin gelişmesinde ve özellikle yerel kalkınmada çok önemli bir araçlardır. Bunun için bu tür işletmelerin sektörel veya yerel bir takım işbirliklerine giderek ulusal ve uluslararası rekabette ayakta durmayı başarabilmeleri gerekmektedir. Bu çalışmada Göller Bölgesi'ndeki KOBİ'lerin bu yönlerden analizinin yapılması amaçlanmaktadır.

4.2. Evren ve Örneklem

Isparta ve Burdur illeri Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüklerine kayıtlı olan ve çalışan sayısı 9 ile 150 kişi arasında olan işletmeler hedef kitle olarak belirlenmiştir. Bu kapsama giren 144 işletme bulunmaktadır. Bu işletmelerin tamamına ulaşılmış ve 99 tanesinden cevap alınabilmiştir.

4.3. Veri Toplama ve Değerleme Yöntemi

Verilerin toplanmasında, veri toplama yöntemleri içinde en fazla kullanılan anket yöntemi uygulanmıştır. Anket yöntemi birincil kaynakların toplanmasında en kolay ve etkili olan yöntemlerin başında gelmektedir. Çalışmamızın amacına uygunluğu sebebiyle de anket yöntemi uygulamasının en doğru seçim olduğu düşünülmektedir.

Anket uygulanan işletmelerde en doğru bilgilerin elde edilmesi amaçlanarak, doğrudan işletme sahibi ya da işletmenin sorumlusu ile yüz yüze mülakatlar yapılarak veriler toplanmaya çalışılmıştır. KOBİ'lerde genelde işletme sahipleri aynı zamanda işletmenin yöneticisi konumunda olduğu için (bu tür işletmelerde profesyonel yöneticilik anlayışı çok fazla gelişmediğinden) veri toplamada doğrudan işletme sahibi ile muhatap olunmaya çalışılmış ve değerlendirme yapılırken de aynı kişilerden işletme sahibi ve/veya yöneticisi olarak bahsedilmiştir.

Verilerin değerlendirilmesinde frekans dağılımları, ortalamalar ve crosstab analizleri gibi istatistikî metotlardan yararlanılmıştır.

4.4. Verilerin Değerlendirilmesi

Çalışmadan elde edilen bulgular iki grupta ele alınmıştır.

4.4.1. Göller Bölgesindeki KOBİ'lerin Mevcut Durumu İle İlgili Bulgular

4.4.1.1. Sektörel Durum

Çalışmada yer alan işletmelerin alt sektörler bazındaki dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Göller Bölgesi'nde Ele Alınan KOBİ'lerdeki Sektörel Dağılım

Sektörler	Frekanslar	Yüzde (%)
Dokuma ve Tekstil Sanayi	22	22,2
Gıda	27	27,3
Orman Ürünleri İşleme Sanayi	12	12,1
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	14	14,1
Makine ve Metal İşleme Sanayi	11	11,1
Hizmet Sektörü	13	13,1
Toplam	99	100,0

Tabloya göre, işletmelerin sektörler bazdaki dağılımları birbirine yakın oranlardadır. Sektörler içinde en fazla orana gıda sektörü ile dokuma ve tekstil sanayisi sahiptir. Gıda sanayi özelliği itibari ile en yaygın sektördür. Dokuma ve tekstil sektörü ise bu bölgenin gelişmiş olan öncü sektörlerinden biridir. Bu sektörleri taş ve toprağa dayalı sanayi sektörü izlemektedir. Daha sonra ise orman ürünleri işleme sanayi gelmektedir. Tablodaki sektörel dağılımlar dikkate alındığında Göller Bölgesi ekonomisinin tarıma dayalı olduğu söylenebilir.

4.4.1.2. İşletme Sahibinin ve/veya Yöneticisinin Eğitim Düzeyi

Tablo 2: İşletme Sahibi/Yöneticisinin Eğitim Düzeyi

Eğitim Düzeyi	Frekanslar	Yüzde (%)	Kümülatif Yüzde
İlkokul	9	9,1	9,1
Ortaokul	5	5,1	14,1
Lise	29	29,3	43,4
Yüksekokul	26	26,3	69,7
Üniversite	30	30,3	100,0
Toplam	99	100,0	

Çalışmada işletme sahiplerinin eğitim seviyesi sorgulanmış, bu ankete katılan işletmelerin tamamından cevaplar alınabilmiş ve tablo 2'deki sonuçlar elde edilmiştir. Tablo incelendiğinde işletme sahipleri/yöneticilerinin yaklaşık % 57'sinin yüksek okul ve üniversite mezunu oldukları görülmektedir. Yönetici/sahiplerden sadece % 14,1'inin ilk ve orta okul mezunu, % 43,4'ünün ise lise mezunu oldukları izlenmektedir. İşletme sahipleri/yöneticileri çoğunlukla eğitim seviyesi yüksek fertlerden oluşmaktadır. Bu durum eğitim seviyesi yükseldikçe girişimciliğin arttığı şeklinde yorumlanabilir.

4.4.1.3. İşletmelerin Mülkiyet Yapısı

Tablo 3: İşletmelerin Mülkiyet Yapısı

Mülkiyet Yapısı	Frekanslar	Yüzde (%)
Şahıs Şirketi	57	57,6
Adi Ortaklık	8	8,1
Kollektif Şirket	6	6,1
Anonim Şirket	28	28,3
Toplam	99	100,0

Araştırma sonuçlarına göre işletmelerin büyük bir çoğunluğu şahsi işletmelerden oluşmaktadır. İşletmelerin yaklaşık % 60'ı şahıs şirketleridir. KOBİ'lerin genel özellikleri dikkate alındığında bu durum pek de şaşırtıcı olmamaktadır. Şahıs şirketlerinin

çoğunlukta olması işletmelerin şirketleşmekte yetersiz olduklarının bir göstergesidir. İşletme sahiplerinin, kuruluş aşamasında genelde bireysel girişimciliği tercih ettikleri ve zaman içinde büyüme ile birlikte, yeterli tecrübe ve bilgi birikimine ulaştıktan sonra ancak şirketleşme yoluna gittikleri düşünülebilir.

4.4.2. İşletmeler Arası Birleşmeler veya İşbirlikleri İle İlgili Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde işletmeler arası işbirliği ile ilgili sorular yer almaktadır. Herhangi bir birleşme veya işbirliğine gitmeyen işletmelere bunun nedenleri, işbirliğine giden işletmelere ise işbirliği sonucunda elde edilen neticeler sorgulanmıştır. Buradaki amaç işletmeler arası işbirliklerinin üretime, istihdama, maliyetlere, yönetim anlayışına, rekabet gücüne nasıl etki ettiğini ortaya çıkarmaya çalışmaktır.

4.4.2.1. İşletmeler Arası İşbirlikleri veya Birleşmeler

Tablo 4: İşletmeler Arası İşbirliği

İşletmeler	Frekans	Yüzde (%)
İşbirliğine katılan işletmeler	18	18,4
İşbirliğine katılmayan işletmeler	80	81,6
Toplam	98	100,0

İncelenen işletmeler arasında bu soruya bir tanesi cevap vermemiş, 18 işletme diğer işletmelerle işbirliğine katılmış geriye kalan 80 işletme ise herhangi bir birleşme veya işbirliğine katılmamıştır. İşletmelerin çok büyük bir oranının işbirliğine katılmıyor olmasının çeşitli nedenleri olabilir. İşletme ölçeklerinin küçük olması, girişimcilerin işbirliği konusuna bakış açısı, güven, eğitim seviyesi gibi konular işletmelerin işbirliği yapıp yapmamaları konusunda belirleyici etken olabilirler. Bunlardan bazıları izleyen sorularda incelenmeye çalışılmıştır.

4.4.2.2. İşbirliğine Giden İşletmelerin Tercih Ettikleri Birleşme Şekilleri

Tablo 5: İşbirliğine Giden İşletmelerde Tercih Edilen İşbirliği Şekilleri

İşbirliği Çeşitleri	Frekans	Yüzde (%)
Birleşme	2	2,0
Ortak Ar-ge	1	1,0
Başka bir işletme ile alt bölümleri birleştirme	1	1,0
Tedarikçiler ve/veya üreticilerle özel anlaşmalar yapma	14	14,2
(İşbirliğine katılmayan işletmeler)	81	81,8
Toplam	99	100,0

İşbirliğine giden 18 işletmenin 14'ü işbirliği şekillerinden tedarikçilerle ve/veya üreticilerle özel anlaşmalar yapma yöntemini benimsemiştir. Esasında bu yöntem tam bir organizasyonel işbirliği sayılmaz. Faaliyette bulunan her firma bir şekilde tedarikçilerle veya üreticilerle anlaşmalar yapabilirler. Yine de bu işletmelerin bu şekilde işbirliğine gidiyor olmaları, araştırmamıza faydalı neticeler verebilmesi açısından organizasyonel bir işbirliği olarak düşünülebilir. İşletmelerden geri kalan iki tanesi birleşme yöntemini, bir tanesi ortak ar-ge, bir tanesi de başka bir işletme ile alt bölümleri birleştirme yöntemini tercih etmişlerdir.

4.4.2.3. İşletmelerin Herhangi Bir İşbirliğine Gitmemelerinin Sebepleri

İşbirliğine gitmeyen işletmeler, bunun nedenlerinden en önemlisi olarak böyle bir işbirliğine gerek duymadıklarını belirtmişlerdir. Bu konuda işletme sahipleri / yöneticilerinin isteksiz oldukları gözlenmiştir. İkinci sırada önemli bir neden işletme yöneticilerinin bu tür organizasyonel işbirliğini yürütecek yönetim anlayışına sahip olmadıklarıdır. İşbirliğine gidilmemesinin önemli bir nedeni de işletmecilerin bu tür bir işbirliğinin kendilerine bir şey kazandıracığı inancını taşımamalarıdır.

Tablo 6: İşletmelerin İşbirliğine Gitmelerini Engelleyen Nedenlerin Önem Derecesi

Sebepler	N	Önem Derecesi
Gerek duyulmaması	69	2,2754
Ortaklık kurulacak işletme sahibine/yöneticisine güvenmemek	69	3,5652
Bu tür ortaklıklar hakkındaki bilgisizlik	69	3,7246
Bir kazanç sağlayacağına olan inançsızlık	69	3,3043
Bu tür organizasyonel işbirliğini yürütecek yönetim anlayışından yoksun olmak	69	3,2174
Diğer işletmelerin birleşme tekliflerini kabul etmemesi	69	4,9130

Önemli sayılabilecek bir diğer neden işletmecilerin bu konuda birbirlerine güvensizlikleridir. Gerçekten de yapılan yüz yüze görüşmelerde bölge işletmecilerinin birbirlerini sıklıkla eleştirdikleri gözlemlenmiştir. İşletmelerin çok az bir kısmı ise buna benzer teklifler yaptıklarını ancak diğer işletmelerden kabul görmediklerini belirtmişlerdir.

4.4.2.4. Eğitim Düzeyi ile İşbirliği İlişkisi

İşbirliğine giden veya gitmeyen işletmelerin belirgin bir özellikleri olup olmadığını araştırmak için birkaç analiz incelenebilir. Bunlardan bir tanesi; acaba işbirliğine giden işletmelerle işletme sahibi/yöneticisinin eğitim düzeyi arasında bir ilişki var mıdır? Bunu aşağıdaki tablo 7'den inceleyebiliriz.

Tablo 7: İşletme Sahibi/Yöneticisinin Eğitim Düzeyi ile İşbirliği İlişkisi

Eğitim Düzeyi	İşbirliği		
	İşbirliği Yapan İşletmeler	İşbirliği Yapmayan İşletmeler	Toplam
İlkokul	1	8	9
Ortaokul		5	5
Lise	8	20	28
Yüksek Okul	3	23	26
Üniversite	6	24	30
Toplam	18	81	99

Tabloya göre, işbirliğine giden işletmelerin sahiplerinin yarıya yakın bir kısmı lise mezunudur. Diğer yarısı ise yüksek okul ve üniversite düzeyinde eğitime sahiptir. İşbirliği yapan işletmelerde girişimcilerin %33'ü, işbirliği yapmayan işletmelerde girişimcilerin %30'u üniversite mezunudur. Tablo değerlerine göre işbirliği yapan işletmelerde üniversite mezunu girişimci oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Genel beklenti de, eğitim seviyesi arttıkça ortak girişimcilik bilincinin artacağı yönündedir. Ancak tablodaki değerlerden bu beklentinin çok fazla karşılanmadığı

görülmektedir. Buna göre eğitim seviyesi ile işbirliği arasında tablo değeri itibariyle çok az bir ilişki olduğu söylenebilir.

4.4.2.5. İşletme Büyüklüğü ile İşbirliği İlişkisi

İşletme büyüklükleri ile işbirliği arasındaki ilişki de incelenebilir. Bu ilişki tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8: İşletme Büyüklükleri İle İşbirliği Arasındaki İlişki

İşletme Büyüklükleri	İşbirliği		
	İşbirliği Yapan İşletmeler	İşbirliği Yapmayan İşletmeler	Toplam
Küçük İşletmeler	8	49	57
Orta Ölçekli İşletmeler	10	31	41
Toplam	18	80	98

Tablo 8’de görüldüğü gibi küçük işletmelerin büyük bir kısmı işbirliğine gitmezken orta ölçekli işletmelerde işbirliğine giden işletme sayısı diğerlerinden fazladır. Ancak işletme büyüklüğü ile işbirliğine gitme durumu arasında, tablodaki veriler oransal olarak değerlendirildiğinde küçük bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

4.4.2.6. Mülkiyet Yapıları ile İşbirliği Arasındaki İlişki

Mülkiyet yapıları ile işbirliğine gidip gitmeme arasında bir ilişkinin var olup olmadığı da test edilebilir. Bu ilişki tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9: Mülkiyet Yapısı İle İşbirliği Arasındaki İlişki

Mülkiyet Yapısı	İşbirliği		
	İşbirliği Yapan İşletmeler	İşbirliği Yapmayan İşletmeler	Toplam
Şahıs Şirketi	7	50	57
Adi Ortaklık		8	8
Kollektif Şirket	3	2	5
Anonim Şirket	8	20	28
Toplam	18	80	98

Mülkiyet yapıları incelendiğinde işbirliği yapan 18 işletmeden 8 tanesi anonim şirket, 7 tanesi şahıs şirketi, 3 tane de kollektif şirket tipinde mülkiyet yapılarına sahiptirler. Tablodaki veriler ışığında, işbirliği yapan işletmelerin oranı şahıs şirketlerinde %12, adi ortaklıklarda %0, kollektif şirketlerde %60, anonim şirketlerde %28’dir. Bu sonuçlara göre kollektif şirketlerin işbirliğine çok yatkın oldukları, şahıs şirketlerinde ise bu tür bir eğilimin hiç bulunmadığı söylenebilir.

Zaten şahıs şirketi olarak faaliyet gösteren firmaların işbirliğine gitme eğilimlerinin düşük olması beklenen bir sonuçtur. Kollektif ve anonim şirket özelliğindeki işletmelerin sahipleri/yöneticileri ise şirketleşme bilincine sahip olması gerektiği düşünülen kimselerdir. Bu tür şirket yapısına sahip işletmelerin işbirliği konusuna daha ılımlı yaklaşımları da normal ve beklenen bir sonuç olmalıdır.

Yukarıdaki sonuçlara göre işbirliğine giden işletmeler ile işletmelerin mülkiyet yapıları arasında bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Bu ilişki daha çok şirketleşme ile işbirliği arasında artan oranda paralellik göstermektedir.

4.4.2.7. İşbirliğine Giden İşletmelerdeki Yönetim Şekli

Tablo 10: İşbirliğine Giden İşletmeler Yönetim Biçimlerinin Dağılımları

Yönetim Şekli	Frekans	Yüzde (%)
Ortaklar yönetimi birlikte paylaşmaktadır	8	44,4
Ortaklardan biri yönetimi üstlenmektedir	4	22,2
Tümüyle bağımsız bir yönetim anlayışı benimsenmiştir	6	33,3
Toplam	18	99,9

İşbirliğine giden işletmelerin yönetim şekillerinde nasıl bir yeniden oluşum gerçekleştiği tablo 10'da ele alınmıştır. Buna göre işletmelerin % 44,4'ü yeni oluşumda yönetimi işbirliğine giren bütün işletmelerle ortaklaşa paylaşmışlardır. %22,2'sinde ortaklardan biri yönetimi üstlenirken, % 33,3'ünde ise tümüyle bağımsız bir yönetim anlayışı benimsenerek yeni bir yönetim oluşturulmuştur.

4.4.2.8. İşbirliği Sonucunda İşletmelerin Performansında Ortaya Çıkan Değişmeler

Tablo 11: Önem Derecelerine Göre İşbirliği Sonucu İşletmelerin Performansında Ortaya Çıkan Değişmeler

İşletmelerin Performansındaki Gelişmeler	N	Önem Derecesi
İşletmenin finansal performansı arttı	18	2,8889
İşletmenin operasyonel performansı yükseldi	18	3,2222
İşletmenin çalışan sayısı arttı	18	4,0556
İşletme yeni ekipman kazandı	18	3,0556
İşletme yeni iş bağlantıları kurdu, yeni pazarlara girdi	18	1,7778

İşbirliğine giden işletmelerde işbirliği sonucunda işletmenin performansında ortaya çıkan en önemli gelişme olarak işletmenin yeni iş bağlantıları kurması ve yeni pazarlara girmesidir. İşbirliğinin yeni iş bağlantıları kurmada ve yeni pazarlara girmede çok etkili olduğu söylenebilir.

İkinci önemli sonuç işletmenin finansal performansının gelişmesidir. İşletmeler maliyetleri paylaşarak veya ortak yatırımlara giderken sermayelerini birleştirerek finansal açıdan işlerini kolaylaştırabilirler.

4.4.2.9. İşbirliği Sonucunda Yönetim Anlayışında Ortaya Çıkan Değişmeler

Tablo 12: Önem Derecelerine Göre İşbirliği Sonucunda İşletmelerin Yönetim Anlayışında Ortaya Çıkan Değişmeler

Yönetim Anlayışında Ortaya Çıkan Gelişmeler	N	Önem Derecesi
Yönetimsel beceriler gelişti	18	2,7778
İş ya da çalışanları örgütlenme biçimi değişti	18	3,1667
Firmalar arasında işbirliği kavramı benimsendi	18	2,2222
Yönetim anlayışında herhangi bir değişme olmadı	18	4,6111
İşbirliği içerisinde önemli bilgiler elde edildi	18	2,5556

Yönetim anlayışında ortaya çıkan en önemli değişme firmalar arasında işbirliği kavramının benimsenmesi ve işbirliğine gidilen işletmelerden önemli bilgiler elde edilmesi olarak belirtilmiştir. Bunların yanında üçüncü önemli gelişme olarak işletmecinin yönetsel becerilerinin gelişmesidir.

İş ya da çalışanları örgütlenme biçimlerinde önemsiz sayılabilecek değişiklikler ortaya

çıkıştır. İşbirliği sonucunda yönetim anlayışında değişiklik olmadığını söyleyen işletmeciler sayısı yok denecek kadar azdır. Buradan şöyle bir sonuç çıkarılabilir ki, işbirliğine giden işletmelerin yönetim anlayışları olumlu gelişmeler olmakta yeni beceriler kazanmaktadır.

4.4.2.10. İşbirliği Sonucunda Üretimde Elde Edilen Sonuçlar

Tablo 13: İşbirliği Sonucunda Üretimde Elde Edilen Sonuçların Önem Dereceleri

Üretimle İlgili Sonuçlar	N	Önem Derecesi
Ortak ürün ve hizmet pazarlaması yapıldı	18	3,0000
Ortak projeler geliştirildi	18	3,3333
Ortak üretim yapıldı	18	4,3333
Ürün kalitesi arttı	18	3,1667
Teknoloji alanında yardımlaşıldı	18	3,7778
Ortak problemler tartışıldı	18	3,3889
İşbirliğine gidildikten sonra üretimde azalma oldu	18	7,0000

İşbirliğine giden işletmelerin üretim ile ilgili sonuçlara hemen hemen aynı oranda, önem verdikleri görülmektedir. Birbirine çok yakın değerler çıkmıştır. Yine de bir sıralama yapmak gerekirse, en önemli sonuç, ortaklığa gidilen firmalar arasında ortak ürün ve hizmet pazarlaması yapılması olarak belirtilmiştir. Ürün kalitesinin artması ortaya çıkan ikinci önemli gelişmedir. Ortak projeler geliştirilmesi, ortak problemlerin tartışılması da önemli sayılabilecek sonuçlar olarak ortaya çıkmıştır.

Teknoloji alanında yardımlaşılması ve ortak üretim yapılması biraz daha önemsiz sayılabilecek sonuçlardır. İşbirliğine giden işletmelerde üretim konusunda ortaya çıkan çok net ve kesin bir sonuç ise hiçbir işletmede işbirliğine gidildikten sonra üretimlerinde azalma olmamıştır. Bu verilere göre işbirliği sonucunda işletmelerin üretimleri artar ve bu alanda birtakım kazançlar sağlarlar gibi bir sonucu söylemek yanlış olmaz.

4.4.2.11. İşbirliği Sonucunda Elde Edilen Genel Faydalar

Tablo 14: İşbirliği Sonucunda Elde Edilen Faydaların Önem Dereceleri

İşbirliği Sonucunda Elde Edilen Faydalar	N	Önem Derecesi
Maliyetler paylaşıldı, maliyetlerde azalma oldu	18	2,3889
Yeni teknolojiler elde edildi	18	5,8333
Ürün geliştirme süresi kısaldı	18	5,7222
İnsan kaynaklarının etkin kullanımı sağlandı	18	4,2778
Yeni finansal kaynaklar sağlandı	18	4,8889
Piyasadan daha hızlı ve doğru bilgi akışı sağlandı	18	4,1667
İşbirliği içerisinde öğrenme dürtüsü arttı	18	5,2778
Faaliyetlerde sinerji yaratıldı	18	3,5556

İşbirliğine giden işletmeler bu birlikteliklerinden dolayı maliyetlerinde azalma olduğunu belirtmişlerdir. İkinci önemli kazanımlarının faaliyetlerde sinerji yaratmak olduğu belirtilmiştir. Piyasadan hızlı ve doğru bilgi akışının ve insan kaynaklarının etkin kullanımının sağlanması da önemli görülebilecek faydalar arasında yer almaktadır. Yeni teknolojiler edinme, ürün geliştirme süresinin kısaltılması konularında ise yeterli düzeyde bir faydanın sağlanamadığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Çalışmanın uygulama alanı olan Göller Bölgesi'nde işletmeler arasında yeterli işbirliği ve bunu tesis edecek kurumsal altyapı tam anlamıyla oluşmamıştır. Bu nedenle bölgede eğitim seviyesinin yükseltilmeye çalışılması, özellikle girişimcilerin eğitimine yönelik çalışmalar yapılması gerekmektedir. Ayrıca bölgesel kalkınmada küçük işletmeciliğin ve girişimciliğin daha etkin olabilmesi için ortak girişim bilincinin eğitim yoluyla artırılmaya çalışılması gereklidir.

İşletmeleri, ortaklıklar kurarak maliyetlerini düşürücü politikalara yönlendirmek için gerekli kurumsal altyapının oluşmasını sağlayacak tedbirler almaya çalışılmalıdır. İşletmelerin ortak hareket etmesini sağlayacak, çeşitli işbirliklerine yönlendirecek kurumsal altyapı, çeşitli kamu ve sivil toplum örgütleri vasıtasıyla oluşturulabilir. Bu konuda en büyük görev yerel yönetimlere ve ticaret ve sanayi odalarına düşmektedir. Bu kurumlar bölgedeki girişimcileri işbirliği kurma ve ortak hareket etme konusunda bilinçlendirmeli, girişimcilerin birbirlerine karşı güven ortamının pekişmesini sağlayacak konsensüsün oluşmasında aracı olmalıdırlar.

Bölgedeki işletmecilerin çoğunluğu işbirliğine gitme konusunda olumlu görüş bildirmelerine ve faydalı olacağına inanmalarına rağmen bu konularda yeterli bilgiye, böyle organizasyonel işbirliğini yürütebilecek yönetim anlayışına sahip olmadıklarını, bunun yanında diğer işletmecilere güvenemediklerinden dolayı ortak girişimciliğe yönelmede çekimser davranmışlardır. Sonuçta bölgede işbirliğine giden işletme sayısı yeterli düzeye ulaşamamıştır. İşbirliği yapan işletmeler ise, elde edilen bulguların değerlendirilmesinde değinildiği gibi birçok konularda avantajlar elde etmişlerdir. Ortaya çıkan bu sonuçlara göre işbirliğinin işletmeler açısından faydalı olacağı görülmektedir. Bu konuda tüm girişimcilerin bilinçlendirilmesi onların işbirliği faaliyetlerine daha yoğun bir şekilde katılmalarını sağlayabilir.

Bölgede girişimciliğin geliştirilmesi, KOBİ'lerin işbirliği oluşturup büyük yatırımlar gerektiren konularda ortak hareket etmesini sağlayacak bilince ulaşması için üniversite, ticaret odaları, yerel yönetimler, valilikler, ve sanayiciler bir araya gelerek bir kurumsal yapı oluşturmalı ve böylece girişimciler arasındaki güvensizlik ortadan kaldırılmalıdır. Teknoparkların oluşturulması, iş geliştirme merkezlerinin kurulması gibi bölgede girişimciliği özendirecek ve ihtiyaçlarını kısmen de olsa karşılayabilecek çeşitli oluşumlara gidilmelidir.

KAYNAKÇA

AKTAR, Ayhan; **Kapitalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye'de Küçük Sanayi**, İstanbul, Afa, No:143, 1990.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2003 13 (1)

ALPUGAN, Oktay ve diğeri; **İşletme Ekonomisi ve Yönetimi**, 3.Baskı, İstanbul, Beta Basım, 1993.

BAĞRIAÇIK, Atilla; **Dışa Açılma Sürecinde Küçük ve Orta Boy Firmalar (Dünyada ve Türkiye’de)**, İstanbul, Dünya, No:44, 1989.

BENINGTON, John; GEDDES, Mike; **Local Economic Development In The 1980 and 1990: Retrospect And Prospects**, Economic Development Quarterly, Nov92, Vol. 6 Issue 4.

BİS, Çok Ortaklı Dış Ticaret Şirketleri, İstanbul, 1993.

BOZKURT, Rüştü; **2000’li Yıllara Girenken Türkiye’nin Küçük ve Orta Ölçekli İşletme Politikası**, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Konferansı, Ankara, TOBB, Yayın No: 278, 1993.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi, C:9, İstanbul, Milliyet, 1989.

ÇETİN, Canan; **Yeniden Yapılanma, Girişimcilik, Küçük ve Orta Boy İşletmeler ve Bunların Özendirilmesi**, İstanbul, Der, 1996.

CHAPUS, Elisabeth, LESCA Humbert, Raymond Louis; **Collective Learning With In an Environmental Scanning Coalition of Small Regional Firms: Towards A Modelization**, Proceedings of the 44th Annual World Conference of the International Council for Small Business, Naples, Italy, 1999.

DPT, **Bölgesel Gelişme**, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000.

European Commission Thematic valuation of Structural FundImpacts on SMEs, Synthesis Report, July 1999.

GIBB, Allan A; **Key Factors in the Design of Policy Support for the Small and Medium Enterprise (SME) Development Process - An Overview**, International Small Business Series12, University of Göttingen, (Çevrimiçi, <http://www.zdh-connect.com/>). 14 Ekim 2001.

ÖZGEN, Hüseyin; KARADEMİR, Bahattin; “KOBİ’lerin Şebeke Türü Örgütlenmelerde Yer Almalarının Örgütsel Sonuçları: Sektörel Dış Ticaret Şirketleri Üzerine Bir Araştırma”, **Krizden Çıkışta KOBİ’lerin Yeniden Yapılanması ve 2000’li Yıllar İçin Değişim Stratejileri Kongresi**, Çukurova Üniv. İ.İ.B.F Dergisi, Adana, Temmuz 2000.

PHILIPSEN, Kristian; **Entrepreneurship As Organizing - A Literature Study Of Entrepreneurship**, Bornholm, Denmark, June 9-11.

POLT, Wolfgang; OHLER, Fritz; **Information Technology (It) Diffusion Policies For Small And Medium-Sized Enterprises (SMEs)**, OECD, Paris, 1995.

TİTİZ, Tınaz; **Küçük Girişimciler**, Küçük İşletme Dergisi, Antalya Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Yayın Organı, Sayı:4, Antalya, 1995.

ULUDAĞ, İlhan; **Gümrük Birliği Sürecinde KOBİ’ler ve Risk Sermayesi Şirketleri Modeli**, İstanbul, İTO, No: 1996-42, 1996.

ULUDAĞ, İlhan; SERİN, Vildan; **Türkiye’de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (Yapısal ve Finansal Sorunlar, Çözümler)**, İstanbul, İTO, No:21, 1991.

YILMAZ, Cengiz; KABADAYI, Ebru Tümer; **KOBİ’ler İçin Yapısal Çözüm Önerileri (I): Şebeke Tipi Örgütsel Yapılanmalar ve KOBİ’ler Arası İşbirliği**, Krizden Çıkışta KOBİ’lerin Yeniden Yapılanması ve 2000’li Yıllar İçin Değişim Stratejileri Kongresi, Çukurova Üniv. İ.İ.B.F. Dergisi, Adana, Temmuz 2000.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 291-308, ELAZIĞ-2003

YEREL MEDYANIN ETKİNLİĞİ (Elazığ İli Örneği)

*The Effectiveness Of Local Media
(An Example Of Elazığ City)*

Mustafa YAĞBASAN

Fırat Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Almanca Okutmanı

ÖZET

‘Kitle-iletişim’ kavramı içerisinde sınıflandırılan gazete ve televizyonlar demokratik toplum hayatının bir parçası ve dördüncü büyük kuvveti konumundadırlar. Demokratik ve teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak yerel medya kuruluşları da gün geçtikçe yaygınlaşmakta ve etkisini hissettirmektedir. Ulusal medyanın gücü ve toplum üzerindeki etkileri genel anlamda bilinmektedir. Oysa ‘yerel medya’ nın iletişimsel gücü açık uçlu bir sorudur. Bir anket uygulaması ile desteklenen bu çalışma, yerel medyanın Elazığ ilindeki etkinliğini ortaya koymaya yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Kitle iletişim, medya, yerel medya

ABSTRACT

The newspaper and television considered within the general concept of mass communication is a part of democratic social life and the fourth greatest power. As a result of democratic and technological developments, the local media institutions have gradually become widespread and effective. The power of national media and their effects on society are well-known, whereas the communicative power of the local ones is not defined yet. This study supported by a questionnaire determined the effectiveness of local media in Elazığ city.

Keywords: Mass communication, media, local media

1. GİRİŞ

“Basın milletin ortak sesidir. Bir milleti aydınlatmada ve yol göstermede, bir milletin muhtaç olduğu düşünsel gıdayı vermekte, bir başka deyişle, bir milletin ortak hedefi olan toplumsal kalkınmaya ulaşmada, basın başlı başına bir kuvvet, bir yazıt, bir yol göstericidir ”

ATATÜRK

(Kaynak: Bodur, 1997:28)

Jeanneney, Auguste Comte'un “öğrenmek ve elde etmek için bilmek gerekir” şeklindeki ünlü sözünden hareketle; insanın öteden beri doğru, eksiksiz ve taze haberin açlığı içerisinde olduğunu söyler (1998:19). Bu açlığın giderilmesinde medya hiç şüphesiz en önemli rolü üstlenir. Medya organları kamu hizmeti veren ticari kuruluşlardır. Verilen hizmet kamuyu birinci derecede etkilemektedir. Zira gazete ve televizyonlar, günümüz toplumları için günlük yaşantının en önemli parçası ve vazgeçilmez unsuru konumundadırlar. Sunulan ürün bir ticari kuruluşun verdiği hizmetten farklı olarak soyut olgular içermektedir. Artık hemen hemen her evde bir televizyon ve önemini kısmen yitirse de, uzun tarihi geçmişiyle toplumun belirli bir kesiminin günlük yaşantısına giren gazeteler vardır. Bu kuruluşlardan çıkan ürün soyut özellikler içerse de, toplum hayatını somut bir şekilde etkilemektedir. Gazete ve televizyondan verilen bir haber; “nasıl olsa doğrudur” veya sunulan bir reklamda gösterilen ürün; “nasıl olsa sağlamdır” imajı uyandırmaktadır.

Bu tür algılamaların doğurduğu olumsuzlukların yanı sıra medyanın sunduğu bazı olumlu hizmetleri de göz ardı etmek demokrasi açısından haksızlık olur. Dünyayı küçülten, bilgi dağarcığını zenginleştiren, neyin iyi, neyin kötü olduğu noktasında yorum yapmasını sağlayan, gelişen teknolojilerden haber veren, eğlendiren, eğiten ve bunun gibi pek çok hizmeti sunan medyadır. Medyanın bu etkinliğiyle iki binli yıllarda da toplum hayatının önemli bir parçası olmaya devam edeceği ve vazgeçilmesi mümkün olmayan bir unsur olarak varlığını sürdüreceği anlaşılmaktadır. Gündem yine onlarla takip edilecektir.

Tarihsel gelişim

Haber olgusunun tarihini bilimsel anlamda her ne kadar yazının bulunuşuna kadar götürmek mümkün ise de, Jeanneney yazının bulunuşundan önce, insan hafızasından destek alan sözü bilginin aktarılabilceği tek kanal olarak yorumlamaktadır (1998:21). Batıda XI. Louis'in 1464'te kurduğu resmi posta merkezi ise bu anlamda bir ilktir. Ancak bu tarihten çok önce T'ang hanedanlığı tarafından Çin'de 618'den 907'e kadar *Ti*

Pao adında resmi bir gazete yayınlanıyordu. Daha sonra Avrupa'da XVI. yüzyıl boyunca bugünkü gazetelerin ataları olan el yazması haberlerle bilgi dolaşım ağının kurulduğunu görmekteyiz (a.g.e.:24).

Atilla Girgin hazırlamış olduğu Y.Lisans tezinde, 1795 yılında Fransızca olarak yayınlanan “Bulletins Des Nouvelles” gazetesini Türkiye basın tarihinin temeli olarak göstermektedir (1997:1). Girgin, vilayet sistemine geçildikten sonra illerdeki matbaalarda çıkarılan “resmi vilayet gazetelerini” yerel basının başlangıcı ve Türkçe-Bulgarca yayınlanan “Tuna” gazetesinin çıkış tarihini ise (14 Mart 1865) yerel basının ilk çıkış tarihi olarak vermektedir (a.g.e.:16). Osmanlının son yıllarında özellikle işgale karşı ilk bayrak açanların yerel gazetelerin olduğu bilinmektedir. Bu kuruluşların kurtuluş savaşına katkıları da inkar edilemez. Daha sonra Cumhuriyet dönemi ile birlikte yerel basın hızlı bir gelişme göstermiştir ve günümüze kadar gelmiştir. Ülkemizdeki televizyonculuğun tarihini ise 1952'lere götürebilmekteyiz. 1982 yılı Türkiye'nin renkli televizyona geçiş yılıdır. 1986'da ise ikinci kanal yayınına başlanılmıştır. 31 Mart 1990' ise Almanya'dan kiralanan bir uydu kanalı ile özel televizyon yayıncılığına ilk adım atılmıştır. Bu tarihten sonra frekans kapasitesine dayalı bir şekilde aşamalı olarak yerel televizyon yayıncılığı bir ivme kazanmıştır.

Medya araçları arasında tercih durumu

Medya her şeyden önce bir iletişim aracıdır ve iletişimsel işlev gören araçlar arasında televizyon, radyo ve gazeteler en çok tercih edilenlerdir. Medya kavramı içerisinde algılanan televizyon ve gazeteler için özetle şunlar söylenebilir:

Televizyonlar: Kitle iletişim araçları arasında televizyonun tartışılmaz bir üstünlüğü vardır. Yazılı basının da kitle iletişiminde önemli bir yeri olmasına rağmen, televizyonla girdiği yarışı şimdilik kaybetmiş gibi görünmektedir. “Propaganda ve kamuoyu oluşturma” adlı yapıtın sahibi gazeteci Dr. Özsoy'un ifadeleri de bu doğrultudadır: “Televizyon dikkate dayalı okuma alışkanlığı olan bir kültürü derinden değiştirdi ve onun yerine daha rahat, daha yayılmış, çok boyutlu ve hazırcane biçimindeki yeni bir düşünce tarzını, yeni bir gerçeklik algılama tarzını getirmiştir” (1998:372). Televizyonun gazeteye oranla daha fazla takip edilmesini Özsoy bizim de katıldığımız şu gerekçelerle özetlemektedir; “Kitle iletişim araçları arasında eğitim verme işlevi açısından da televizyonun bariz bir üstünlüğü vardır. Televizyon, bilgi verme, eğlendirirken eğitim, dünyayı tanıma gibi çeşitli fonksiyonları da yerine getirme önceliğine sahip bir araç durumundadır...” (a.g.e.: 372).

Gazeteler: Gazetelerin toplumumuzda sınırlı şekilde takip edildiği bilinmektedir. Bu yargıdaki neden; batı toplumları ile Türkiye'deki gazetelerin tirajları arasındaki büyük

uçurumlardır. Televizyonun hazırcane biçimdeki bir düşünce tarzını yerleştirmesinin diğcr bir uzantısını da yazılı basında görölmekteyiz. Okumayı sevmeyen, okumada zorluk çeken insanların, boyalı basın diye adlandırılan magazin içerikli ‘bulvar’ gazetelerini tercih etmeleri, bunun yanı sıra kültür, sanat, edebiyat ve fikir gazetesi tirajlarının düşük olması, gazete alanların da okumadığını, bunun aksine seyrettiği olgusunu akla getirmektedir. Diğcr bir ifadeyle; gazeteyi okumuyor; televizyondan gelen bir alışkanlıkla izliyoruz. Benzer düşünceleri paylaşan iletişimci Prof. Dr. Oskay da bu konuda şunları vurgulamaktadır: “... Ortalama gazete okuyucuları para verip aldıkları gazetenin üçte biri kadarını okumaktadır. İnsanların pek çoğu, okumaya gerek kalmayan, seyredilerek okunan gazeteleri yeğlemektedir...” (1992:81). Sonuç olarak; kitle iletişim araçları içerisinde televizyonların tartışılmaz üstünlüğü yazılı basının öneminin göz ardı edilmesini gerektirmez. Zira Alev Söylemez’in de vurguladığı gibi; “medya genel anlamda kamu çıkarına hizmet etmektedir” (1997:23).

Gazetelerin özellikle halkla ilişkiler açısından da belirli bir konumu vardır. Prof. Dr. Hikmet Seçim ve arkadaşları eserlerinde bu konu ile ilgili şu görüşlere yer vermektedirler:

“Geniş halk kitlelerine, kurumların faaliyetleriyle ilgili haberlerin gönderilmesinde yararlanılan basılı araçların başında günlük olarak yayımlanan ulusal ve yerel gazeteler önemli yer tutmaktadır... Kitle iletişim araçlarının gündem belirleme işlevi nedeniyle, kurum ile ilgili haberlerin gazetelerde yer alması, halkla ilişkiler çalışmaları açısından son derece önemlidir.” (1995:134).

Enformasyon ihtiyacında medya araçlarının takip edilme gerekçeleri

Bu konuda iletişimci Prof. Dr. Oskay’ın bir kısım gazete okuyucuları için yaptığı yorum ilginçtir: “...Büyük kentte yayımlanan gazetelerdeki haberleri okumak bu insanlara bilinmezliklerle dolu kent ortamını biliyormuş duygusu kazandırmakta; kentin karşısında duydukları korkuyu azaltmaktadır” (1992.:86). Yine yazar Sadık Güneş’in şu cümleleri konunun genel profilini ortaya koyması açısından önemlidir:

“...Gazete ve dergi okuyucusu açısından bakıldığında, ekonomik koşulların (en az doğruluğu Türkiye için kanıtlandığı için) belirleyici olduğu görölmektedir. Yine kendi deneyimlerimizden biliyoruz ki televizyonlar, evin oturma odasında ailenin bir ferdi gibi ya da her zaman ışığını açık tuttuğumuz bir akvaryum gibi durur...” (1996:112).

Kitle iletişim araçları arasında insanın iki duyu organına aynı anda ulaşan (göz-kulak) tek elektronik aracın televizyon olması (Prof. Dr. Paksoy, Yrd. Doç. Dr. Ahmet C. Acar 1996:139) bu aracın bu denli önemli olmasını sağlayan nedendir. Buna karşın kitle iletişimine katılımda gazete okumayı alışkanlık haline getirenlerin sayısı da azımsanamayacak derecededir. Bu noktada kitle iletişimine katılım ve nedenlerini şu cümlelerle özetlemek mümkündür:

“... Kitle iletişimine katılmak için farklı yöntemler bulunabileceği gibi, katılma nedenleri farklı olabilir. Öyle ki kimisi için gazete, güne başlarken doğal bir ritüeldir; kahvaltı etmek gibi. Kimisi için radyosuz bir çalışma ortamı düşünülemez ve kimisi için de akşam evinin köşesine çekildiğinde TV izlemek kaçınılmazdır... Modern bireyi kitle iletişimine katılmaya zorlayan nedenler irdelendiğinde, medyanın yanılıtıcı da olsa modern toplumu her türlü bilişsel düzlemde kuşattığını unutmamak gerekiyor” (Güneş, 1996:107-109).

Diğer taraftan insanların kitle iletişimine gazete, radyo veya televizyonla katılmasını farklı ve çok daha basit nedenlere dayandırmak mümkündür. Oskay bunu bir örnekle şu şekilde vurgulamaktadır: “Karşısındaki hiç tanımadığı insanla, Galatasaray futbol takımından söz etmek bir arkadaşlık-dostluk duygusu yaratmaktadır”(1992:86). Enformasyon ihtiyacına dayalı kitle iletişimine katılımda genel değerlendirmeyi Güneş’in kitabındaki şu alıntılarla özetlemek mümkündür: “1- Gündelik sorunlardan kaçış, duygusal rahatlama, oyalanma ve eğlence, 2- Kişisel ilişkiler yerine (Dostluk, arkadaşlık), 3- Kişisel kimliği belirleme isteği ve bireysel psikolojik nedenler, 4- Eğitim, bilgi, rehberlik vb. amaçlı gözetim nedenlerine dayanmaktadır”(1996:112).

Yerel medya olgusu

Yukarıda sayılan etkinliklerin oluşumuna lokal düzlemde katkıda bulunan yerel basın kuruluşları, bazen ulusal medyadan daha fazla etkinliğe sahip olabilmektedirler. Ulusal düzlemde haber alma hakkını topluma kullandırmada görev üstlenen ulusal medya kuruluşlarının, yerel düzlemde bu hakkı kullandırmada yetersiz kalmaları doğaldır ve bu hakkı kullandırmaları da beklenemez. Ancak lokal bir bölgede gündemin ne olduğu veya ne olması gerektiğinin bilinmesi bazen o yöre halkı için çok önem teşkil edebilir. Bu açıdan bakıldığında son yıllarda hızlı bir gelişim gösteren yerel medya olgusu giderek önem kazanmaktadır. Ancak medya kuruluşlarının eğitim ve sosyalleşmedeki önemi göz önüne alındığında; bazı yöresel olguların dünden bugüne, bugünden yarına taşınmasına, yöresel olguların en ince ayrıntısına kadar aktarılmasına yerel medya kuruluşlarının önemli katkılar sağlayacağı beklenebilir.

Aslında batı toplumlarında yerel medyanın gelişmişliği, demokratikleşmenin ve sosyalleşmenin bir ölçütü olarak görülmektedir. Zira yerel medya ulusal medyaya bir lokomotif görevi de görmektedir. Ancak, ulusal medyanın elinde bulunan imkanların normatif değerlerin üstünde olması, onları güçlü kılmakta, gelişmelerine ve olumlu yönde değişmelerine zemin hazırlamaktadır. Yerel medyanın ne promosyon uygulamaya gücü vardır, ne de reytinglerini arttıracak donanımlara sahiptirler. Kısıtlı orandaki reklam gelirleriyle yaşamaya çalışmaktadırlar. Rekabet unsurlarının oluşmaması ise gelişmelerinin önünde bir engel olarak durmakta ve yayınlarını amatör anlamda

sürdürmeye çalışmaktadırlar. Hızla gelişen yerel basının günümüzdeki temel özelliklerini Girgin üç ana başlık altında toplamakta (ulusal yapısal ve siyasal özellikleri) ve temel sorunlarını özetle şu şekilde özetlemektedir: İlgisizlik, aksaklıklar, naylon kadrolar, yetersiz altyapı, resmi ilan pastası, eksik makine parkı, teknoloji yetersizliği, profesyonel kadro yetersizliği vb. (1997: 41-43).

1.1. ÖNEM

Bilgi ve bilgiye ulaşmak günümüz dünyasının en önemli değeri durumundadır. Hızla büyüyen, üretilen bilgiye ulaşmak ve bunları izlemek gelişmişliğin göstergesi, olmazsa olmaz koşuludur. Ancak bilginin bu yoğun temposuna ayak uydurmak toplumlar için neredeyse imkansız duruma gelmiştir. Bu tempoyu yakalamak her bireyin gereksinimi durumundadır. Gelişen teknoloji ile hız kazanan bilgi kaynaklarının yanı sıra televizyon ve uzun tarihsel geçmişi ile yazılı basın bu misyonunu devam ettirmekte ve devam ettirecek gibi görünmektedir. Gazete (*yazılı basın*) ve televizyon (*sözlü-görsel*) kavramlarıyla bütünleştirilen **medya**'nın Feyyaz Bodur'un (1997:23-24) vurguladığı gibi bilgi verme işlevlerinin yanı sıra; denetim-eleştiri ve kamuoyu oluşturma gibi çok önemli işlevleri de vardır. Diğer yandan; eğitim, kültür, sosyalleşme, sanat, siyaset, eğlenme ve daha bir çok etkinlik için medya temel araç olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında televizyon ve gazetelerin yukarıda sayılan etkilerin dışında dilin ve kültürün değişiminde de belirleyici bir rol üstlendiği söylenebilir. Diğer bir ifade ile; dilin yozlaşması düşünceyi, düşüncenin de zaman içerisinde kültürü erozyona uğratması beklenebilir. İster pozitif, ister negatif olsun ulusal medyanın bu olgular üzerindeki etkileri bilinmektedir. Ancak bütün bu olguların yerel boyuttaki yansımaları net olarak bilinmemektedir. Yerel medya olgusu bu nedenlerden dolayı analiz edilmesi gereken bir konudur.

Unutmamak gerekir ki özel televizyon kanalları ile ilgili yasal serbestliğin tanınması, yerel televizyonların hızla yaygınlaşmasını sağlamış ve buna paralel olarak yerel yazılı basın da hızlı bir değişim ve gelişim içerisine girmiştir. Bu araştırma ayrıca, yerel yayın yapan kuruluşların incelenmesi konusunda sınırlı sayıda bilimsel çalışmanın bulunması açısından önemlidir. Bölgenin yerel iletişim organlarına olan ilgisinin tespiti ve bu yayın organlarının eksikliklerinin belirlenmesine bir örnek teşkil edeceğinden ve yine elde edilecek bulgular doğrultusunda ilgili kurum ve kuruluşlara veriler sağlaması noktasında katkıda bulunabileceğinden araştırma ayrıca önem arz etmektedir.

1.2. AMAÇ

Medyanın günümüz demokratik toplumlarında yasama, yürütme ve yargının

yanında 4. kuvvet olduğu bilinmektedir. Gazete ve televizyonlar sosyal bir işlevi de üstlenmektedirler. Kitle iletişim araçlarının ana işlevinin sosyalleşme olduğunu özellikle vurgulayan Prof. Dr. Orhan Gökçe “İletişim Bilmine Giriş” eserinde kitle iletişim sisteminin, sistem teorisi içerisinde, sosyal sistemin bir alt basamağı şeklinde değerlendirilmesinin gerekliliğine dikkat çekmektedir (1998, 173-176).

Kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki olumlu ve olumsuz etkisi gün geçtikçe artmaktadır. Basının tanımında yer alan amaçlar doğrultusunda medya kuruluşları; okuyucu ve izleyicisini bilgilendirmek, kamuoyunu biçimlendirmek, eğlendirmek, haber vermek vb. kamu hizmetlerini en iyi biçimde verebilmek için kurulmuşlardır. Toplumsal ve sosyal hayatımızın 4. kuvveti olarak ortaya çıkan medyanın ulusal düzlemdeki başarısı ve olumsuzlukları bilinmektedir. Ancak ulusal medyanın yanı sıra hızla gelişen bir yerel medya olgusu da vardır. Makro seviyede araştırılan, bilinen ulusal medya olgusuna karşın, mikro düzeyde araştırılması gereken bir de yerel medya olgusu vardır. Ulusal yayın kuruluşlarının genel bir yayın çizgisi içinde olmaları, lokal problemlerin detayına inme isteklerini doğal olarak kısıtlamaktadır. Dolayısıyla bu görevi yerel medya kuruluşları üstlenmektedir. Bilginin bireylere ulaştırılmasının çok önem kazandığı bu süreç içerisinde iletişim araçlarından (“medya” şeklinde tanımlanan) yerel televizyon ve gazetelerin yükledikleri fonksiyonların önemi ortaya çıkmaktadır. Hem güvenilir bir yerel medya olma sürecinde ileten konumundaki bu kuruluşlar açısından, hem de hedef kitle açısından, olası sorunları belirlemek, durum tespiti yapmak, teknik açıdan bu kuruluşların içinde buldukları sorunları ortaya koymak ve bilimsel veriler doğrultusunda çözüm önerilerinin geliştirilmesine zemin hazırlamak bu araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Devlet kanallarından özel kanallara geçiş süreci uzun bir zaman alırken, yerel televizyonların yaygınlaşması daha kısa bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Günümüzde hemen hemen her ilin, hatta bazı ilçelerin bile birer yerel televizyon kuruluşu mevcuttur. Aynı durum yerel gazeteler için de söz konusudur. Gelişmenin ve demokratikleşmenin bir göstergesi olan medya kuruluşlarının süratle gelişmesi, yaygınlaşması ve yerel düzeye kadar inmesi, ülkemiz açısından sevindirici bir olgudur. Ancak yukarıda çizilen olumsuzlukların yerel düzeydeki yansımaları, araştırılması gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Amatörlükten profesyonelliğe geçişin sağlanması, yayın yapan bu kuruluşların yanı sıra hedef kitle durumundaki yöre halkı için de büyük yarar sağlayacaktır. Bu araştırma; söz konusu olan bu problemlerin bir kısmının varlığını lokal anlamda tespit etmeye yöneliktir. Çalışmadaki temel unsur; televizyon ve gazeteler hakkında yapılan araştırmaların yerel boyutunu incelemek, yerel basın kuruluşlarının

iletişimsel etkinliğini ortaya koymak ve izleyici-okuyucunun ilgisini tespit etmektir. Bu doğrultuda "Önem" kısmında belirtilen konular irdelenmeye çalışılmış ve aşağıdaki sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır:

- 1- Yerel medya konusunda izleyici/okuyucuların gözlemleri nasıldır? (Yerel medyayı izleme sıklıkları, kitle iletişim araçlarının tercih durumu, program-konu- içerik tercihindeki düşünceler. Yerel yayınlar hakkındaki genel düşünceler. Yerel medyanın gündem/kamuoyu oluşturma başarısı).
- 2- Yerel medya konusunda teknik düşünceler nasıldır? (Yayın ve dağıtım ağı ve çalışanların düzeyi).
- 3- Yerel medya konusunda beklentiler nasıldır? (Basın-ahlak kurallarına uymadaki hassasiyet, tepkiler, kanaatler ve beklentiler).

Temel amaca yönelik olarak yukarıdaki sorunların tespit edilmesi ve çözüm önerilerinin getirilmesi için gerekli olan temel veri kaynağını, uygulanan anketlerden elde edilen bulgular oluşturmuştur.

1.3. SAYILTILAR

Bu araştırmada:

- * Yerel medyanın ulusal medyaya oranla daha az takip edildiği,
- * Yerel televizyonların, yerel gazetelere oranla daha fazla takip edildiği,
- * Okuyucu/izleyici kitlesinin yerel televizyon ve gazetelerin hem teknik ekipman, hem de elemanlarının yeterlilikleri açısından genel anlamda olumsuz yargılara sahip oldukları,
- * Yerel medyanın sadece yerel bilgiye ulaşmak amacıyla takip edildiği,
- * Yerel medyanın içerik açısından yetersiz görüldüğü,
- * İzleyici-Okuyucunun olumsuzluklara tepki vermediği,
- * Yerel medyanın genel anlamda basın ahlak kurallarına uymadığı,
- * Yerel medyanın yöre halkı için gerekli görüldüğü,
- * Yerel medyanın yerel gündem belirleme gücünün sınırlı olduğu,
- * Ankete katılanlardan elde edilecek bilgilerin, katılımcıların bilgilerini yansıtacağı, verdikleri yanıtların doğru ve samimi olduğu ve bulguların bu yörede bulunan diğer iller için örnek (paralellik) göstereceği,
- * Literatür taraması sonucunda elde edilen bilgilerin yeterli olduğu,
- * Bölge üniversitelerindeki iletişim fakültelerinde yapılacak olan bilimsel çalışmalara veriler sağlayabileceği,
- * Bu konuda yapılacak olan daha detaylı çalışmalara kaynak teşkil edebileceği, varsayımlarından hareket edilmiştir.

2.YÖNTEM

2.1. ARAŞTIRMA MODELİ

Araştırmada **Survey** modeli uygulanmış ve bu amaca uygun olarak **anket tekniğine** başvurulmuştur (Saim Kaptan, 1993:150). Anketin, öngörülen koşullar

çerçevesinde (75 bin kişi ile 1 milyon kişi arasındaki anketler için öngörülen) en az 384 kişiye uygulanması öngörölmüş ve mevcutlara uygulanmıştır (Krejcie and Morgan, 1970:607-610). Bu yöntem ile; Yerel gazetelerin takip edilmeleri, televizyonların ise izlenme oranları, ulaştıkları kitleler, buna bağlı olarak iletişimsel başarıları ve halkın düşüncesi gibi konular hakkında bilgi edinilmesi hedeflenmektedir. Bu bilgilerin deneklerden toplanması ve durumun tespit edilmesi için uygulanacak olan anketle objektif verilere ulaşılabileceği düşünölmektedir. Bu anlamda araştırmanın yerel medya için bir kamuoyu yoklaması niteliği de taşıdığı söylenebilir. Ayrıca; toplumun genel düşüncesini tarafsız bir şekilde yansıtmalarına imkan tanıyan anketler ‘geri bildirim’ (**feedback**) işlevi görebilmektedirler. Bu konuda yazar Erdoğan; kapitalist iletişim okulları ‘**rating survey**’ denilen izleyici anketlerini en etken *geri iletişim* olarak nitelenmiştir (1997:260). Araştırma sonunda elde edilen bulgular, bu anlamda ilgili medya kuruluşlarına veri tabanı oluşturabilecektir.

2.2. EVREN VE ÖRNEKLEM

Evren: Bu araştırma için Elazığ ili, Doğu Anadolu bölgesi için pilot bölge olarak seçilmiştir. Araştırmanın evrenini dolayısıyla Elazığ ili oluşturmaktadır. **Örneklem:** Temsil niteliğini arttırmak ve farklı gelir ve sınıf düzeyindeki kitlelerin görüşlerini alabilmek için Sondaj metodundaki kota yöntemi uygulanarak, üç farklı örneklem grubu alınması yoluna gidilmiştir. Araştırmanın örneklem gruplarını; Gazi Caddesi (üst katman), Belediye Çarşısı (orta katman) ve Sanayi (alt katman) oluşturmaktadır. Bu bölgeler Elazığ ilinde farklı sınıfların alış-veriş ve işleri için yoğunlaştığı bölgelerdir. Anket uygulaması için **Random** (Şans-Kura) yöntemi seçilmiş (Kaptan 1993:120) ve tabakalama yöntemi gereğince deneklere rast gele dağıtılmıştır (a.g.e.: 122).

2.3. SINIRLILIKLAR

Anket, seçilen örneklem grubu içerisinde 18 yaş ve üstündeki deneklere uygulanmıştır. Anket adedindeki toplam sayı üçe bölünmüş ve çıkan rakam (128) sayısı kadar anket, kendi örneklem türündeki katılımcı gruplara uygulanmıştır. Ayrıca; Elazığ’da yayın yapan (ilçeler hariç) tüm televizyon kuruluşları (İlde daha önce yayın yapan Fırat Tv. kısa bir süre önce yayını durdurduğundan, araştırmaya dahil edilmemiştir) ve günlük gazeteler bu araştırma için hazırlanan anket soruları kapsamı içerisine alınmıştır. Özsoy’un televizyonun yaygınlaşması ile radyonun önemini yitirdiğine dair tespiti (1998:372), bu yörede yayın yapan radyo kuruluşlarının araştırma kapsamı dışında tutulmasında bir sakınca oluşturmayacağı düşüncesini doğurduğundan, araştırmaya dahil edilmemiştir.

2.4. VERİLERİN TOPLANMASI

Anket uygulamasında araştırmanın amacına yönelik olarak, tek kapı numaralı mağazalara girilerek, esnafa ve o anda mağazada bulunan tüm müşterilere anketler verilmiş ve doldurulması istenmiştir. Deneklere gerekli açıklamalar yapılmış ve doldurdukları anketler hemen toplanmıştır. Anket uygulaması sırasında katılımcı deneklerden isteyenlere sorular birebir sorulmuş ve anket formuna işlenmiştir. Katılımcıların adları, araştırmanın anonimliği açısından sakıncalı olabileceğinden belirtilmemesi özellikle istenmiş ve hatırlatılmıştır (Bodur 1997:14).

3. VERİLERİN ÇÖZÜMÜ (ANKET SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ)

Anket sonucunda elde edilen bulgular işleme tablosuna geçirilmiş ve sonuçlar sadece frekans ve yüzdeler şeklinde özetlenerek yorumlanmıştır. Sonuçlar şöyledir:

Tablo1: Deneklerin eğitim düzeyleri

	f	%
İlkokul	32	8.3
Ortaokul	46	12.0
Lise	166	43.2
Üniversite	114	29.7
Belirsiz	26	6.8
Toplam	384	100

Ankete katılan deneklerin toplam sayısı 384'tür. Bunların % 8.3'ü ilkokul, %12.0'si ortaokul, % 43.2'si lise, %29.7'si ise üniversite mezunudur (belirtilen öğretim kurumlarına halen devam eden veya terk etmiş kişiler aynı kategori içerisinde değerlendirilmiştir). 26 kişi (% 6.8) bu soru seçeneğini cevapsız bırakmıştır.

Tablo2: Deneklerin cinsiyetlerine göre dağılımı

	f	%
Erkek	266	69.3
Bayan	118	30.7
Toplam	384	100

Ankete katılan 384 denekten 266 tanesi (% 69.3) erkek, 118 tanesi ise (% 30.7) bayandır.

Tablo 3: İlimizde yayın yapan yerel gazete ve televizyonları takip ediyor musunuz?

	f	%
Evvet	128	33.3
Bazen	216	56.3
Hayır	40	10.4
Toplam	384	100

Ankete katılan denekler kendilerine yöneltilen "Elazığ'da yayın yapan yerel gazete ve televizyon kanallarını takip ediyor musunuz?" sorusuna; % 33.3 (128 kişi) oranında

evet, %56.3 (216 kişi) *bazen* ve % 10.4 (40 kişi) oranında ise *hayır* şeklinde cevap vermişlerdir. Bu oranlar, Elazığ ilinde yerel medyanın takip edildiği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 4: Yerel amaçlı bilgilere ulaşmak istediğinizde hangi yayın organını daha çok tercih ediyorsunuz?

	f	%
Yerel gazete	22	5.7
Yerel televizyon	180	46.9
Her ikisi	122	31.8
Sadece ulusal	20	5.2
Cevapsız	40	10.4
Toplam	384	100

Deneklerin büyük çoğunluğu (% 46.9 oranında) yerel bilgiye ulaşmak istediklerinde yerel televizyon kanallarını tercih ederlerken, % 31.8'i hem görsel, hem de yazılı medyayı kullandıklarını ifade etmişlerdir. Bu soruda yerel gazetelerin % 5.7 gibi küçük bir oranda takip edilmesi manidar bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Deneklerin % 5.2'si yerel amaçlı bilgileri ulusal medyadan sağlarken, % 10.4'ü bu soruyu cevapsız bırakmışlardır.

Tablo 5: Bu yayın organları arasındaki *gazetelerden* hangisini daha çok tercih ediyorsunuz?

	f	%
Fırat	6	1.6
Güneşli	191	49.7
Nurhak	25	6.5
Turan	14	3.6
Uluova	6	1.6
Yeni Çağ	20	5.2
Fark etmez	82	21.4
Cevapsız	40	10.4
Toplam	384	100

Tablo 5'te deneklerin yerel gazete tercihleri görülmektedir. Bu sonuçlara göre Güneşli Gazetesi deneklerin yarıya yakının tercih ettiği günlük yerel yayın organı durumundadır (% 49.7). Daha sonra sırasıyla; % 6.5 ile Nurhak, % 5,2 ile Yeni Çağ, % 3.6 ile Turan ve % 1.6 oranları ile Fırat ve Uluova gazeteleri tercih edilmektedir. Deneklerin % 21.4'ü bu gazeteler arasında bir ayırım yapmama yönünde fikir beyan ederken, % 10.4'ü ise yine bu soruyu cevapsız bırakmışlardır.

Tablo 6'da deneklerin yerel televizyon kanallarını izlemedeki tercihleri görülmektedir. Bu sonuçlar Kanal 23 televizyonunun az bir farkla da olsa (% 24.7) Kanal E televizyonundan daha fazla (%19.8) izlendiğini göstermektedir. Deneklerin % 42.2'si her iki kanal arasında bir ayırım yapmadıklarını ifade ederlerken, yine % 10.4'ü bu soruyu

cevapsız bırakmışlardır. Yöneltilen bu soruda ortaya çıkan ilginç sonuç ise; yayın hayatını durdurmasına rağmen deneklerin % 2.9'unun Fırat televizyon kanalını izlediklerini söylemeleridir.

Tablo 6: Bu yayın organları arasındaki *televizyon* kanallarından hangisini daha çok tercih ediyorsunuz?

	f	%
Kanal E	76	19.8
Kanal 23	95	24.7
Fırat TV	11	2.9
Fark etmez	162	42.2
Cevapsız	40	10.4
Toplam	384	100

Tablo 7: Yerel medya yayınlarını hangi sıklıkta takip edersiniz?

	f	%
Her gün	118	30.7
Ara sıra	226	58.9
Cevapsız	40	10.4
Toplam	384	100

Tablo 7’de deneklerin söz konusu yerel yayın organlarını takip etme sıklıkları görülmektedir. Elde edilen verilere göre; bu yayınlar % 58.9 oranında belli aralıklarla, % 30.7 oranında ise sürekli olarak izlenmektedir. Deneklerin % 10.4’ü bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Bu veriler yerel yayın organları için olumlu bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Tablo 8: Yerel gazete ve televizyonların içeriklerini yeterli görüyor musunuz?

	f	%
Evet	24	6.2
Kısmen	168	43.8
Hayır	152	39.6
Cevapsız	40	10.4
Toplam	384	100

Tablo 8 söz konusu medya organlarının yayın içeriklerinin deneklerce nasıl algılandıkları ve değerlendirildiklerini göstermektedir. “Yerel gazete ve televizyonların içeriklerini yeterli görüyor musunuz?” sorusunu deneklerin % 43.8’i *kısmen*, % 39.6’sı *hayır* şeklinde cevaplarırken, ancak % 6.2’si *evet* şeklinde cevaplamışlardır. Alınan sonuçlar göre bu yayın organlarının içerik açısından yeterli olmadıkları, programların ve yazıların beğenilmedikleri şeklinde yorumlanabilir.

İçerik açısından değerlendirmelerin muhtemel olumsuzlukların boyutunu test etmeye yönelik olan “Yerel medya çalışanlarının (muhabir, yazar/sunucu, programcı vs.) düzeylerini yeterli görüyor musunuz?” sorusunu denekler; % 51.0 oranında hayır, % 27.4

oranında kısmen ve % 3.9 oranında ise evet şeklinde cevaplamışlardır. Sonuçlar bu yayın kuruluşlarının yayın politikalarını, programlarını ve çalışanlarının yeterlilik düzeylerini gözden geçirmelerine yönelik bir mesaj olarak algılanabilir.

Tablo 9: Yerel medya çalışanlarının (muhabir, yazar/sunucu, programcı vs.) düzeylerini yeterli görüyor musunuz?

	f	%
Evet	15	3.9
Kısmen	105	27.4
Hayır	197	51.0
Fikrim yok	27	7.3
Cevapsız	40	10.4
Toplam	384	100

Tablo 10: Yerel medya yayınlarını genel anlamda beğeniyor musunuz?

	f	%
Evet	45	11.7
Kısmen	187	48.7
Hayır	112	29.2
Cevapsız	40	10.4
Toplam	384	100

Tablo 10 deneklerin bu yerel yayın organlarını genel anlamda beğenip beğenmediklerine ilişkin görüşlerini yansıtmaktadır. Verilere göre deneklerin % 48.7'si bu medya kuruluşlarının yayınlarını *kısmen* beğendiklerini ifade ederlerken, % 29.2'si bu soruyu *hayır*, % 11.7'si ise *evet* şeklinde cevaplamışlardır. Ulaşılan bulgular bu yayın kuruluşları için pek de olumlu veriler değildir.

Tablo 11: Beğendiğiniz veya beğenmediğiniz program veya yazılara tepki verir misiniz? Nasıl?

	f	%
Okumayarak / İzlemeyerek	173	45.1
Telefon / Fax / Mektup gibi	45	11.7
Bizzat giderek	5	1.3
Tepki vermem	121	31.5
Cevapsız	40	10.4
Toplam	384	100

Tablo 11 tepkisiz bir toplum olduğumuz yönündeki genel görüşleri destekleyen bulgular içermektedir. Beğenileni destekleme, beğenilmeyeni ise yerme şeklindeki tepki mekanizması % 45.1 oranında okumayarak veya izlemeyerek şeklinde gerçekleşirken, deneklerin % 31.5 ise hiçbir tepki vermediklerini ifade etmişlerdir. Tepki verenlerin oranı ise sadece % 13 tür.

Tablo 12: Yerel medyanın Basın-Ahlak kuralları çerçevesinde tarafsız yayın yaptığına inanıyor musunuz?

	f	%
Evet	78	20.3
Kısmen	76	19.8
Hayır	72	18.8
Fikrim yok	118	30.7
Cevapsız	40	10.4
Toplam	384	100

Medya kuruluşlarının sıkça dile getirdikleri Basın-Yayın kurallarına uyma ilkesinin okuyucu ve izleyici açısından algılanışı ve değerlendirilmesi tablo 12 de görülmektedir. Alınan sonuçlar (% 20.3 *evet*, % 19.8 *kısmen*, % 18.8 *hayır*) bir paralellik arz ettiğinden olumlu veya olumsuz bir değerlendirme yapmak bu durumda zor görünmektedir.

Tablo 13: Yerel medya yayınlarını en çok hangi amaçla takip ediyorsunuz?

	f	%
Yerel bilgi edinme amaçlı	259	67.5
Kişisel ilişkiler amacıyla	10	2.6
Eğitim, bilgi, rehberlik amaçlı	30	7.8
Eğlence, vakit geçirme amaçlı	45	11.7
Cevapsız	40	10.4
Toplam	384	100

Ulusal medyanın yanı sıra yerel düzlemde yayın yapan basın organlarının da özellikle yerel bilgilere ulaşmada takip edildikleri bilinmektedir. Tablo 13'te deneklere yerel medyayı takip etme nedenlerine ilişkin görüşleri yer almaktadır. Ulaşılan verilere göre bu yayınların takip edilmesinde "yerel bilgi edinme" amacı önemli bir yer tutmaktadır (% 67.5). Bu sonuç yukarıdaki hipotezi destekler niteliktedir.

Tablo 14: Yerel *gazetelerde* en çok takip ettiğiniz bölüm hangisidir?

	f	%
Haber	120	31.2
Şpor	60	15.6
Siyaset	3	0.8
Magazin	8	2.1
Köşe yazıları	7	1.8
Eğitim/Kültür	17	4.4
Bilimsel	5	1.3
Reklam/İlan	8	2.1
Diğerleri	11	2.9
Toplam	44	11.5
Cevapsız	101	26.3
Toplam	384	100

Tablo 14 deneklerin gazetelerde en çok takip ettikleri bölümlere ilişkin görüşlerini

içermektedir. Bu sonuçlara göre **Haber** (% 31.2) ve **Spor** (% 15.6) içerikli yayınlar deneklerce en çok takip edilen bölümler olarak dikkat çekmektedir.

Tablo 15: Yerel *televizyonlarda* en çok izlediğiniz program hangisidir?

	f	%
Haber	129	33.6
Spor	41	10.7
Siyaset	-	-
Eğlence/Müzik/Magazin	31	8.1
Film	13	3.4
Eğitim/Kültür	6	1.6
Bilimsel	2	0.5
Reklam	-	-
Tartışma	7	1.8
Belgesel	9	2.3
Diğerleri	2	0.5
Ümü	88	22.9
Cevapsız	56	14.6
Toplam	384	100

Tablo 15 ise deneklerin yerel televizyon kanallarında en çok takip ettikleri yayınlara ilişkin görüşlerini içermektedir. Bu sonuçlara göre yine **Haber** (% 33.6) ve **Spor** (% 10.7) içerikli programlar deneklerce en çok takip edilen yayınlar olarak dikkat çekmektedir.

Tablo 16: Yerel *tv* yayınlarının takip edilmemesinde ki etkenler neler olabilir?

	f	%
Yayın ağı yetersizliği	49	12.8
Program/içerik yetersizliği	243	63.3
Diğer nedenler	27	7.0
Cevapsız	65	16.9
Toplam	384	100

Tablo 17: Yerel *gazete* yayınlarının takip edilmemesinde ki etkenler neler olabilir?

	f	%
Dağıtım yetersizliği	43	11.2
Fiyatı	17	4.4
içerik yetersizliği	152	39.6
Diğer nedenler	24	6.3
Cevapsız	148	38.5
Toplam	384	100

Anket sorularının başında (Tablo 4'te) tüm deneklerin cevapladığı soruda % 10.4'lük bir oranın yerel medyayı hiç takip etmediği, % 5.2'lik bir oranın ise sadece ulusal medyayı takip ettiği sonucuna ulaşılmıştı. 16. ve 17. Tablolar ise “yerel

televizyon” ve “yerel gazeteler” in takip veya tercih edilmemesindeki muhtemel nedenleri tespit etmeye yönelik tüm deneklerin görüşlerini içermektedir. Bu verilere göre televizyonların takip ve tercih edilmemesinin nedeni (% 63.3) program ve içerik kalitesizliğine, gazetelerde ise yüksek olmamakla beraber (% 39.6) yine aynı nedenlere dayandırılmaktadır.

Tablo 18: Yerel medyayı yöre halkı için gerekli görüyor musunuz?

	f	%
Evvet	217	56.5
Kısmen	83	21.6
Hayır	40	10.4
Fikrim yok	18	4.7
Cevapsız	26	6.8
Toplam	384	100

Denekler kendilerine yöneltilen “Yerel medyayı yöre halkı için gerekli görüyor musunuz?” sorusunu büyük oranda (% 56.5) *evet* şeklinde cevaplamışlardır. Deneklerin sadece % 10.4’lük bir oranı yerel yayın organlarını yöre halkı için gereksiz görmektedir. Bu sonuçlar yerel medyayı izleme ve takip etmede yöre halkının istekli olduğunun bir göstergesi şeklinde algılanabilir.

Tablo 19: Yerel medyanın yörenizde gündem belirleme başarısı var mı?

	f	%
Evvet	51	13.3
Kısmen	131	34.1
Hayır	143	37.2
Fikrim yok	33	8.6
Cevapsız	26	6.8
Toplam	384	100

Bu çalışmanın en temel ve can alıcı sonuçları Tablo 19’de görülmektedir. İlgili yerel yayın kuruluşlarının başarısını ve bu kuruluşların asli görevlerini yerine getirip getirmediğine dair deneklerin görüşlerini yansıtan bu verilere göre pek de olumlu sonuçlar elde edilmemiştir. Denekler “Yerel medyanın yörenizde gündem belirleme başarısı var mı?” sorusunu deneklerin % 37.2’lik bir oranı olumsuz ve % 34.1’lik oranı da kısmen şeklinde cevaplarırken, ancak % 13.3’lük bir grup yerel medyanın gündem belirlemede başarılı olduğunu ifade etmiştir.

4. SONUÇ

Deneklerden elde edilen bulgular yerel basın organlarının azımsanmayacak sıklıkta takip edildiğini göstermektedir (Tablo 7). Ancak yerel televizyonların yerel gazetelere oranla daha çok izlendiği görülmektedir (Tablo 4). Okuma oranları ile televizyonları izleme

oranları arasındaki bu büyük fark, okuma alışkanlığımızın olmadığı yönündeki var olan genel kanaatleri de desteklemektedir. Diğer bir ifade ile; ulusal medya ve yayın organları için geçerli olan sonuçların yerel basın organları için de geçerli olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Özsoy'un kitle iletişimine katılımı televizyonun gazetelere olan üstünlüğü yönündeki tespiti (1998:372) bu sonuçlara göre yerel boyuttaki yansıması ile desteklenmektedir.

Program-konu-içerik tercihindeki deneklerin düşünceleri ve yerel yayınlar hakkındaki genel düşünceler için aynı olumlu tespitlerin yapılması mümkün görülmemektedir. Zira deneklerin çok küçük bir oranı (% 6.2) bu yayın organlarının içeriklerini yeterli görmektedirler (Tablo 8). Diğer taraftan deneklerin yerel medyanın gündem/kamuoyu oluşturma başarısı hakkındaki düşünceleri de olumsuzdur (Tablo 19).

Deneklerin yerel medyanın sahip olduğu teknik ekipman (yayın ağı ve dağıtımı) (Tablo 16 ve 17) ve çalışanlarının düzeyi (Tablo 9) hakkındaki düşüncelerinde de olumsuz verilere ulaşılmıştır.

Yerel medya konusunda alıcı konumundaki okuyucu/izleyici kitlesinin beklentisi hiç kuşkusuz söz konusu bu yayın organlarının basın-ahlak kurallarına ve tarafsızlık ilkesine uymada azami hassasiyeti göstermeleridir. Elde edilen bulgularla bu konuda olumlu veya olumsuz bir değerlendirme yapabilmek zor görülmektedir (tablo 12). Gerek bu hassasiyete uyma, gerekse yayınlarla ilgili olumsuzluklara tepki verme konusunda deneklerin üstlerine düşen görevi yaptıkları söylenemez (Tablo 11). Diğer bir ifade ile “tepkisiz toplum” olduğumuz yönündeki genel yargının bu verilerle desteklendiği söylenebilir. Yerel televizyon ve gazetelerde en çok takip edilen program ve yazılar haber ve spor nitelikli olanlardır (Tablo 14 ve 15). Bu sonuçlar habere ve spora olan düşkünlüğün bir uzantısı olarak yorumlanmalıdır. Bu bulgular ışığında söz konusu yayın organlarının hazırladıkları programları hangi yönde geliştirilmesi ve okuyucu/izleyici beklentilerine göre düzenlemesi konusunda söz konusu yayın organlarına ışık tutabileceği söylenebilir. Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise özellikle yerel gazetelerde köşe yazıları konusunda elde edilen bulgulardır. Özellikle ulusal gazetelerde köşe yazarlarının belli okuyucuları olduğu ve büyük oranda takip edildikleri bilinmektedir. Aynı durumun yerel gazete yazarları için söylenmesi zor görünmektedir.

Denekler yerel televizyon ve gazeteleri genel anlamada takip etmekte, ancak beğenmemektedir (Tablo 10). Elde edilen bulgular yerel medyanın yöre halkı için gerekli görülmesi yönündeki genel kanaatin deneklerce de desteklendiğini göstermektedir (Tablo 18). Yerel televizyonların yerel bağlamda gündem belirleme ve kamuoyu oluşturmada da pek başarılı oldukları söylenemez.

Bu çalışmanın “Sayılılar” kısmında ortaya konulan hipotezlerin elde edilen bulgular neticesinde doğru çıktığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre;

- * Bölgesel bilgilere ulaşmada yerel medyanın ulusal medyaya oranla daha az takip edildiği hipotezi desteklenmemiştir.
- *Yerel televizyonların, yerel gazetelere oranla daha fazla takip edildiği hipotezi desteklenmiştir.
- * Okuyucu/izleyici kitlesinin yerel televizyon ve gazetelerin hem teknik ekipman, hem de elemanlarının yeterlilikleri açısından genel anlamda olumsuz yargılara sahip oldukları hipotezi desteklenmiştir.
- *Yerel medyanın sadece yerel bilgiye ulaşmak amacıyla takip edildiği desteklenmiştir.
- * Yerel medyanın içerik açısından yetersiz görüldüğü hipotezi desteklenmiştir.
- * İzleyici-Okuyucunun olumluluk veya olumsuzluklara tepki vermediği hipotezi desteklenmiştir.
- *Yerel medyanın genel anlamda basın ahlak kurallarına uymadığı hipotezi desteklenmiştir.
- * Yerel medyanın yöre halkı için gerekli görüldüğü hipotezi desteklenmiştir.
- *Yerel medyanın yerel gündem belirleme gücünün sınırlı olduğu hipotezi desteklenmiştir.

KAYNAKLAR

- BODUR, Feyyaz (1977) *Yerel Basında Yönetim ve Örgüt Yapısı*, Anadolu Üni. Yay: 556PN488, Eskişehir.
- ERDOĞAN, İrfan (1997) *İletişim Egemenlik Mücadeleye Giriş*, İmge Kitabevi, Ankara.
- GÖKÇE, Orhan (1998) *İletişim Bilimine Giriş*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- GİRGİN, Atilla (1997) *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'deki Yerel Basının Gelişmesi*, Yük. Lis. Tezi, Türk. Gaz. Cem. Yayınları:50, İstanbul
- GÜNEŞ, Sadık (1996) *Medya ve Kültür*, Vadi Yayınları:39, Ankara.
- JEANNENEY, Jean-Noël – Çev: ATUK Esra (1998) *Medya Tarihi*, YKY, İstanbul
- KAPTAN Saim (1993) *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*, G.Ü. Eğt. Bil., Ankara
- KREJICE and MORGAN (1970) “*Determining Sample Size for Research Activities*”, Educational and Psychological Measurement.
- OSKAY, Ünsal (1992) *İletişimim ABC'si*, Simav yay. ABC dizisi:17, İstanbul.
- ÖZSOY, Osman (1998) *Propaganda ve Kamuoyu Oluşturma*, Alfa Basım, İstanbul.
- PAKSOY, Mahmut, ACAR Ahmet C. (1996) *Örgütsel İletişim*, Anadolu Üni. Açık Öğ. Fak. Yay. 533, Eskişehir.
- SEÇİM, Hikmet ve Diğ. (1995) *Halkla İlişkiler*, Anadolu Üni. Açık Öğ. Fak. Yay. 483, Eskişehir.
- SÖYLEMEZ, Alev (1997) *Medya Ekonomisi ve Türkiye Örneği*, Haberal Eğitim Vakfı, İntermat Yayıncılık, Ankara.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 309-330, ELAZIĞ-2003

FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLÂHIYAT FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK TABANI

*Including The Socio-Cultural and Economic Bases of The Students
of Fırat University, Teoloji Faculty*

Yahya Mustafa KESKİN

Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Özet

Fırat Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi öğrencilerinin sosyo-kültürel ve ekonomik tabanının tespitine ilişkin yapılan bu araştırmada, amaca ulaşmak için, söz konusu öğrencilerin kişisel özelliklerinden daha çok, aileleri adına verdikleri bilgilere dayanarak elde edilen verilere göre yorumlamalara gidilmiştir.

Hiç şüphesiz, söz konusu fakülte öğrencilerinin önemli bir kısmının Doğu ve Güneydoğu Anadolu kökenli olması, onların dayandığı sosyo-kültürel ve ekonomik tabanını belirleyen en önemli etmendir.

Abstract

In this paper including the socio-cultural and economic bases of the students of Fırat University, Teoloji Faculty, in order to reach the goal, it is interpreted the datas given by students depending on their families

No doubt, that origins of the students came from the Eastern and Southeastern Anatolia Region is the most important factor that determines the social-cultural and economic bases which they depend on them.

GİRİŞ

Günümüzde Türkiye’de din eksenli tartışmalarda sıkça gündeme gelen konulardan birisi de, İlahiyat Fakülteleri ve özellikle onlara birinci derecede öğrenci kaynağı sağlayan İmam-Hatip Liselerine devam eden öğrencilerin dayandığı sosyo-kültürel ve ekonomik tabanlarına ilişkin yapılan açıklamalardır. Oysa bu açıklamaların çoğu deneysel verilerden uzak olduğundan dolayı bir kısım spekülatif değerlendirmelerden öteye gidememektedir. Bu değerlendirmeler, genelde, söz konusu kurumlara devam eden veya onlardan mezun öğrencilerin daha çok kırsal kesimde oturan, ekonomik gücü oldukça zayıf, eğitim seviyesi düşük ve daha çok memuriyet dışındaki meslek gruplarından (işçi, çiftçi vb.) olan ailelerin çocukları oldukları şeklinde cereyan etmektedir. Bu konuda ileri sürülen diğer varsayımlar da, söz konusu ailelerin daha dindar ailelerden oluştuğu, buna bağlı olarak evlerinde bulundurdukları kitapların, takip ettikleri gazete veya dergilerin ve seyrettikleri televizyon programlarının daha çok dinî içerikli olduğu şeklindedir. Şüphesiz ki, bu türlü değerlendirmelerin doğruluğu veya yanlışlığı, her türlü subjektif değer yargılarından uzak kalarak, söz konusu eğitim kurumları üzerine yapılacak bilimsel çalışmalarla ortaya konabilir. Bu konuda, objektiflikten ayrılmayarak yapılacak çalışmaların, bu sahadaki bilgi boşluğunu dolduracağı ve böylece söz konusu eğitim kurumlarının Türk toplumunca daha iyi tanınacağı kanaatindeyiz. Buradan hareketle, **Araştırmanın konusunu** Fırat Üniversitesi İlahiyat fakültesi öğrencilerinin dayandığı ailelerin sosyo-kültürel ve ekonomik tabanı olarak seçmiş bulunmaktayız. Bu araştırmanın **temel amacı**, söz konusu fakülte öğrencilerinin sosyo-kültürel ve ekonomik tabanının belirlenmesidir. Bu temel amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır:

1-F.Ü. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin kişisel özellikleri nelerdir?

2-Söz konusu öğrencilerin dayandığı tabanın sosyo-kültürel ve ekonomik özellikleri nelerdir? Buradan hareketle:

- Söz konusu fakülte öğrencilerinin mezun oldukları ortaöğretim kurumlarının türünde (genel lise ve İmam-Hatip Lisesi), öğrenci ailelerin idari yerleşim birimi, mesleği, tahsil durumu, ekonomik durumu ve dindarlık durumuna göre bir farklılaşma var mıdır?
- Söz konusu fakülte öğrencileri ailelerinin ikamet ettiği coğrafi bölgeler, idari yerleşim birimleri nelerdir. Bunların eğitim düzeyleri, ekonomik durumları, mesleki durumları ve temel dinî pratikler karşısındaki tutumları nasıldır? Ailelerin sahip oldukları birey sayısında ikamet edilen coğrafi bölgeye göre bir farklılaşma söz konusu mudur?
- Eğitim düzeyi ve meslek durumuna göre, öğrenci ailelerinin seyrettikleri televizyon programlarının içerikleri arasında ne gibi bir ilişki söz konusudur.?

Kısaca, araştırmanın amacını, **F.Ü. İlahiyat Fakültesi'ndeki eğitim-öğretim entelektüel ortamının mahiyetinin öğrencilerin dayandığı tabanın sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerini yansıtan çeşitli değişkenler altında ortaya konması şeklinde** özetleyebiliriz.

Araştırmanın Evreni 1999-2000 öğretim yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde eğitim yapan 264 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmada **anket** modeli uygulanmıştır. Anket, amaçlanan tespitleri elde etmeyi sağlayacak 22 sorudan oluşmuştur. Sorular hazırlanırken, araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliğini¹ sağlamak amacıyla, ölçme amacına uygun ve ölçülmek istenen alanı temsil etmesi amaçlanan verilerin içeriklerine uygun olarak, olgusal, açık ve kapalı uçlu, seçmeli ve çok seçenekli soru tiplerinden oluşmuştur. Veriler, anketin uygulandığı zaman diliminde (Temmuz 2000) fakültede bulunan 225 denek üzerinde uygulanan, ancak, bunlardan 176'sının cevaplandırıp geri getirdiği anket kağıtlarından elde edilmiştir. Buna göre, anketlerin geri dönüş oranı %78.22'dir. Araştırmada elde edilen verilerin tamamı, deneklerin kendileri ve aileleri adına sorulara vermiş oldukları cevapların doğru olduğu varsayımına dayalı olup², araştırmanın yapıldığı zaman dilimi için geçerlidir. Anket metoduyla elde edilen verilerin sistematik bir şekilde analizine çalışılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde, SPSS

istatistik programı çerçevesinde, frekans ve yüzdeleri tespit edilmiş, yararlanılmış, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilerle ilgili yorumlarda (boş gözenekli tablolar hariç) ise χ^2 analizinden yararlanılmıştır.

Bu araştırmanın evreni, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile sınırlıdır. Bu sebeple, elde edilen sonuçları ülkemiz genelindeki bütün İlahiyat Fakültesi öğrencilerine genellemek amacımız dışındadır.

BULGULAR VE YORUMLAR

1-Kişisel Bulgular

1.1-Öğrencilerin Sınıflarına Göre Dağılımı: Ankete katılan öğrencilerin sınıflarına göre dağılımı çizelge 1'de gösterilmiştir.

Çizelge 1'de görüldüğü gibi, anketi cevaplayan öğrencilerin %31.8'i dördüncü, %31.8'i ikinci, %21.6'sı birinci ve %14.8'i ise üçüncü sınıfta okumaktadır. Buna göre, ankette, dört ve ikinci sınıf öğrencileri eşit, bir ve ikinci sınıf öğrencileri ise daha az temsil edilmişlerdir.

¹ Ankette geçerlilik ve güvenilirlik kavramlarının izahı için bkz., Niyazi Karasar, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, 7. Basım, Ankara 1995, s.151; Zeki Arslantürk, **Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri**, 5. Basım, İstanbul 2001, s.115-116

² Öğrencilerin aileleri adına verdikleri bilgilerden bir kısmının, öğrencilerin kendi görüşlerini yansıtabileceği hususunun gözden kaçırılmaması gerektiği kanaatindeyiz.

Çizelge 1 Öğrencilerin Sınıflarına Göre Dağılımı

Sınıf	Sayı	%
1.Sınıf	38	21,6
2.Sınıf	56	31,8
3.Sınıf	26	14,8
4.sınıf	56	31,8
Toplam	176	100,0

1.2-Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı: Ankete katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımı çizelge 2’de gösterilmiştir.

Çizelge 2 Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	%
Kız	86	49,4
Erkek	90	50,6
Toplam	176	100,0

Çizelge 2’de görüldüğü gibi, anketi cevaplayan öğrencilerin %50.6’sını erkek. % 49.4’ünü ise kız öğrenciler oluşturmuştur. Buna göre, kız ve erkek öğrencilerin anketteki temsil oranları hemen hemen eşittir.

1.3-Öğrencilerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı: Öğrencilerin yaş gruplarına göre dağılımı çizelge 3’te verilmiştir.

Çizelge 3 Öğrencilerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş Grubu	Sayı	%
18 ve altı	14	8,0
19-21 arası	68	38,6
22-24 arası	71	40,3
25 ve üstü	23	13,1
Toplam	176	100,0

Çizelge 3’te görüldüğü gibi, öğrencilerin yaş dağılımına bakıldığında, % 40.3’ünün 22-24 yaş grubunda, % 38.6’sının 19-21 yaş grubunda, %13.1’inin 25 ve üstü yaş grubunda ve nihayet %8,’inin de 18 ve altı yaş grubunda olduğu görülmektedir. Buna göre, öğrencilerin büyük bir kısmına yakınının yüksek öğretim yaş sınırları içerisinde olduğu söylenebilir.

1.4- Öğrencilerin Mezun Oldukları Ortaöğretim Kurumları: Öğrencilerin fakülteye gelmeden evvel bitirdikleri ortaöğretim kurumları ile ilgili veriler, çizelge 4’te sunulmuştur.

Çizelge 4 Öğrencilerin Mezun Oldukları Ortaöğretim Kurumları

Mezun olunan okul	Sayı	%
Genel lise	51	29,0
İmam-Hatip Lisesi	119	67,6
Diğer	6	3,4
Toplam	176	100,0

Çizelge 4’te görüldüğü gibi, öğrencilerin % 67.6’sı İmam-Hatip Lisesi, %29’u genel lise ve ancak, %3.4’ü diğer liselerden (kolej) mezun olmuştur. Şüphesiz, denekler içerisinde İmam-Hatip Lisesi mezunu olanların oranlarının çok yüksek çıkmasında, Yüksek Öğretim Kurulunun (1988’de) uygulamaya koyduğu meslek lisesi mezunlarının

kendi alanları dışındaki bölümleri tercihini zorlaştıran, buna karşın, alanları ile ilgili bölümleri tercih edenlere ek puan verilmesi uygulamasının rolü oldukça önemlidir.³

1.4.1- Ailelerin İkamet Ettiği İdari Yerleşim Birimlerine Göre Öğrencilerin Mezun Oldukları Okul Türü: Öğrenci ailelerinin ikamet ettikleri idari yerleşim birimlerine göre, öğrencilerin mezun oldukları ortaöğretim kurumlarına ilişkin veriler çizelge 5’te sunulmuştur.

Çizelge 5 Ailelerin İkamet Ettiği İdari Yerleşim Birimlerine Göre Öğrencilerin Mezun Oldukları Okul Türü

Yerleşim Birimi	Mezun Olunan Okul			Toplam
	Genel Lise	İmam-Hatip Lis.	Diğer	
Köy	15	19	-	34
	44,1	55,9	-	19,3
Belde veya nahiye	5	7	2	14
	35,7	50,0	14,3	8,0
İlçe	10	34	1	45
	22,2	75,6	2,2	25,6
Şehir	21	59	3	83
	25,3	71,1	3,6	47,2
Toplam	51	119	6	176
	29,0	67,6	3,4	100,0

Tablo 5’te görüldüğü gibi öğrenci aileleri çocuklarını okula gönderirken (genel toplamda) % 67,6 oranında İmam-Hatip liselerini, %29 oranında genel liseleri ve %3,4 ü de diğer liseleri tercih etmişlerdir. Yerleşim birimlerine göre çocukları için İmam-Hatip Liselerini en çok tercih eden aileler ilçe (% 75,6) ve şehirlerde (%71,1) ikamet etmektedir. Oysa, bu oranlar köylerde oturan ailelerde %55,9’a, beldede yaşayanlarda ise %50’lere kadar düşmektedir. Bunun tersine, çocukları için genel liseleri en çok tercih eden aileler köy (%44,1) ve beldelerde (%35,7), en az tercih edenler ise şehir (%25,3) ve ilçelerde (22,2) ikamet etmektedir.

Tablodaki verileri daha derinlemesine incelediğimizde, idari yerleşim birimleri bazında çocukları için İmam-Hatip Liselerini tercih eden 119 öğrenci ailesinden büyük bir kısmının (93 kişisi, yaklaşık %78,2’si) şehirlerde (şehir ve ilçelerde) ve bunun üçte birinden daha azı (26 kişisi, %21,8’i) de köy veya beldelerde; bunun tersine, çocukları için genel liseleri en fazla tercih edenlerin ise, köy ve beldelerde ikamet ettiklerini görmekteyiz ki, bu da, kamuoyundaki *İmam-Hatip Liseleri mezunlarının büyük bir kısmının kırsal kesimden geldiği* şeklindeki yaygın kanaatin doğru olmadığını

³ Söz konusu yönetmelik öncesi, Mustafa Öcal tarafından Türkiye’deki İlahiyat fakülteleri ile ilgili 1991 yılında yapılan bir çalışmada, Örnekleme giren ilahiyat fakültelerindeki öğrencilerden söz konusu fakülterlere giren öğrencilerinin %73,57’sini İmam-Hatip, %26,43’ünü ise genel ve diğer lise mezunları oluşturduğu tespit edilmiştir. Bkz. Mustafa Öcal, “*Öğrencilerin Tercih Gereçesi Bakımından Öğretmen Yetiştiren Yükseköğretim Kurumları Arasında İlahiyat Fakültelerinin Yeri I*” Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:3, Sayı:3, Bursa 1991, s.181

göstermektedir. Kanaatimizce bu varsayım, daha çok, bu okulların ilk dönemleri için oluşmuş olmalıdır. Zira, daha sonraki dönemlerde ve özellikle de yüksek öğretim kapılarının bu okul mezunlarına açılması neticesinde buralardan mezun olan öğrencilerden önemli sayıdakilerin hatırı sayılır yükseköğretim programlarına yerleşmesi, durumu tersine çevirmiş ve söz konusu okullar şehirlerde oturan aileler için de önemli ölçüde tercih edilir birer kurum haline gelmişlerdir. Nitekim, son yıllarda (araştırmanın yapıldığı tarih itibarıyla) özellikle büyük şehirlerde bu okullara kayıt için yapılan taleplerin çoğalmas ve kontenjanın sınırlı olması sebebiyle bir kısım öğrencinin geri çevrilmesi, bunun en belirgin kanıtıdır.

1.4.2- Ailelerin İkamet ettiği Coğrafi Bölgelere Göre Öğrencilerin Mezun Oldukları Okul Türü: Öğrenci ailelerinin ikamet ettikleri bölgelere göre, öğrencilerin mezun oldukları ortaöğretim kurumlarına ilişkin veriler çizelge 6’da sunulmuştur.

Çizelge 6 Ailelerin İkamet ettiği Coğrafi Bölgelere Göre Öğrencilerin Mezun Oldukları Okul Türü

Bölge	Mezun Olunan Okul			Toplam
	Genel Lise	İmam-Hatip Lis.	Diğer	
Akdeniz	6 24,0	19 76,0	-	25 14,2
Anadolu	33 37,9	52 59,8	2 2,3	87 49,4
Ege	1 11,1	6 66,7	2 22,2	9 5,1
G.Doğu Anadolu	6 33,3	11 61,1	1 5,6	18 10,2
İç Anadolu	4 21,1	15 78,9	-	19 10,8
Karadeniz	1 5,6	16 88,9	1 5,6	18 10,2
Toplam	51 29,0	119 67,6	6 3,4	176 100,0

Tablo 6’da görüldüğü gibi, öğrenci ailelerinden Karadeniz Bölgesi’nde oturanların %88,9’u, İç Anadolu Bölgesi’nde oturanların %78,9’u, Akdeniz Bölgesi’nde oturanların %76’sı, Ege Bölgesi’nde oturanların %66,7’si, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde oturanların 61,1’i ve Doğu Anadolu Bölgesi’nde oturanların da %59,8’i çocukları için İmam-Hatip Liselerini tercih ederlerken, genel liseyi tercih edenlerin %37,9’u Doğu Anadolu, %33,3’ü Güneydoğu Anadolu, %24’ü Akdeniz, %21,1’i İç Anadolu, %11,1 Ege ve %5,6’sı da Karadeniz Bölgesi’nde ikamet etmektedir.

Tabladaki verilere göre, söz konusu fakülte öğrencileri ailelerinin ikamet ettiği coğrafi bölgeler ile, öğrencilerinin mezun oldukları okul türleri arasında çok anlamlı bir ilişki görünmemekle birlikte, çocukları için İmam-Hatip Liselerini tercih eden toplam 119 (%67,6) ailenin 63’ünün (%52,9’u) Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ikamet eden ailelerden (bunların da çok büyük bir kısmının Elazığlı olması) oluşmasını, daha

çok, fakültenin coğrafi yakınlığı nedeniyle bunun getireceği avantajlarla (barınma ve beslenme kolaylığı vs. gibi) izah etmek mümkündür.

1.4.3- Öğrenci Babalarının Öğrenim Durumuna Göre Öğrencilerin Mezun Oldukları Okul Türü: Öğrenci ailelerinin (babalarının) öğrenim durumuna göre, öğrencilerin mezun oldukları ortaöğretim kurumlarına ilişkin veriler çizelge 7'de sunulmuştur

Çizelge 7 Öğrenci Babalarının Öğrenim Durumuna Göre Öğrencilerin Mezun Oldukları Ortaöğretim Kurumu

Öğrenim durumu	Öğrencilerin Mezun Olduğu Okul Türü			Toplam
	Genel lise	İmam-Hatip lis.	Diğer	
Okur-yazar değil	4	11	1	16
	25,0	68,8	6,3	9,1
Okur-yazar	8	13	-	21
	38,1	61,9	-	11,9
İlkokul mez.	18	38	2	58
	31,0	65,5	3,4	33,0
Ortaokul mez	1	10	1	12
	8,3	83,3	8,3	6,8
Lise mez.	9	29	-	38
	23,7	76,3	-	21,6
Üniversite mez.	11	18	2	31
	35,5	58,1	6,5	17,6
Toplam	51	119	6	176
	29,0	67,6	3,4	100,0

Tablo 7'de görüldüğü gibi, eğitim düzeylerine göre çocukları için İmam-Hatip liselerini en çok tercih eden babalar, sırasıyla % 83,3 ile ortaokul ve %76,3 ile lise mezunları olurken, onları %68,8 ile okur-yazar olmayanlar, %65,5 ile ilkokul mezunları, %61,9 ile de sadece okur-yazar olanlar takip etmektedir. Çocukları için İmam-Hatip liselerini en az tercih eden babalar ise üniversite mezunu olanlardır. Yine aynı tablodaki verilere göre, eğitim düzeylerine göre çocukları için genel liseyi en çok tercih eden babalar %38,1 ile sadece okur-yazar olanlar, %35,5 ile üniversite mezunlarıdır. Onları %31 ile ilkokul mezunu ve %25 ile de okur-yazar olmayanlar takip ederken, genel liseleri en az tercih eden babalar ise, %23,7 ile lise mezunlarıdır.

Buradaki verilere göre, (bu araştırma itibarıyla) *İmam-Hatip lisesi mezunlarının büyük oranda alt seviyede eğitim almış ailelerden geldiği varsayımı* doğrulanmamıştır.

1.4.4-Öğrenci Ailelerinin Ekonomik Düzeylerine Göre Öğrencilerin Mezun Oldukları Okul Türü: Öğrenci ailelerinin Ekonomik düzeylerine göre, öğrencilerin mezun oldukları ortaöğretim kurumlarına ilişkin veriler çizelge 8'de sunulmuştur

Tablo 8'de görüldüğü gibi, ekonomik düzeylerine göre çocuklarını İmam-Hatip liselerine en çok gönderen ailelerin oranı her gelir grubuna sahip ailelerde hemen hemen aynı düzeydedir. Nitekim, çocukları için bu okulları en çok tercih eden aileler %68,2 ile üst düzey gelir grubuna, %67,7 ile orta düzey ve %65,5 ile de alt düzey gelir grubuna

sahip olanlardan müteşekkildir. Yine aynı tablodaki verilere göre, Çocukları için genel liseyi en çok tercih eden aileler %34,5 ile alt düzey ekonomik güce sahip olanlardan oluşurken, onları %28,2 ile üst düzey ve nihayet %27,4 ile de orta düzey ekonomik güce sahip aileler takip etmektedir. Çocukları için diğer liseleri tercih eden aileler ise, orta (%4,3) ve üst düzey (%3,5) ekonomik güce sahip olanlardır

Çizelge 8 Ailelerin Ekonomik Düzeylerine Göre (Aylık Gelir-milyon) Öğrencilerin Mezun Oldukları Okul Türü

Ekonomik Durum	Mezun Olunan Okul			Toplam
	Genel lise	İmam-Hatip Lis.	Diğer	
Alt (0-99)	10	19	-	29
	34,5	65,5	-	16,5
Orta (100-199)	17	42	3	62
	27,4	67,7	4,8	35,2
Yüksek (200 ve üstü)	24	58	3	85
	28,2	68,2	3,5	100,0
Toplam	51	119	6	176
	29,0	67,6	3,4	48,3

Tablo 8'deki verileri daha derinlemesine incelediğimizde, İmam-Hatip lisesini tercih eden ailelerden (toplam 119 kişi) 58'inin (48,8'i) üst, 47'sinin (%39,5'i) orta ve 19'unun da (15,97'si) alt düzey ekonomik düzeye sahip olduğunu görmekteyiz. Bu oranlar, genel liseyi tercih edenlerde, üst düzey ekonomik güce sahip olanlar için %47,1'de (24 kişi) orta düzey için %33,3 (17 kişi) ve nihayet alt düzey ekonomik güçte olanlarda ise %19,6'dur. Bu verilere göre, İmam-Hatip lisesi mezunu fakülte öğrencileri içerisinde üst düzey ekonomik güce sahip ailelerden gelenlerin oranı, genel lise mezunlarına göre az da olsa (%1,7) daha fazla, bunun aksine, alt düzeydeki ailelerden gelenlerin oranı ise, genel lise mezunlarına göre yaklaşık olarak %3,4 daha düşüktür. Bu da, *İmam-Hatip lisesi mezunlarının (diğer liselere göre) genelde alt düzey ekonomik güce sahip ailelerden geldikleri varsayımının* (söz konusu fakülte ölçeği açısından) geçerli olmadığını kanıtlamaktadır.

1.4.5- Öğrenci Babalarının Meslek Gruplarına Göre Öğrencilerin Mezun Oldukları Ortaöğretim Kurumunun Türü: Öğrenci babalarının mesleki durumlarına göre, öğrencilerin mezun oldukları ortaöğretim kurumlarına ilişkin veriler çizelge 9'da sunulmuştur

Tablo 9'da görüldüğü gibi, öğrenci ailelerinin (babaların) mesleki durumları ile çocuklarının mezun olduğu ortaöğretim kurumları arasındaki ilişkiyi tespit etmek için yapılan khi kare testine göre, öğrenci ailelerinin mesleki durumları ile çocuklarının mezun olduğu ortaöğretim kurumları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 10'da görüldüğü gibi, bütün meslek grupları içerisinde çocukları için İmam-Hatip liselerini en çok tercih edenler %69,8 ile serbest meslek erbapları ve % 67,9 ile memurlar olurken, onları % 67,6 ile emekliler, %65,6 ile çiftçiler ve nihayet %64, 3 ile

işçiler takip etmektedir. Aynı meslek grupları içerisinde çocukları için genel liseleri en çok tercih edenler ise çiftçiler (%31,3 oranında) olup, onları %30,2 ile memurlar, % 28,6 ile işçiler, %27, 9 ile serbest meslek erbabı ve nihayet %26,5 ile de emekliler takip etmektedir.

Çizelge 9 Babaların Meslek Gruplarına Göre Öğrencilerin Mezun Oldukları Ortaöğretim Kurumunun Türü

Meslek Grupları	Mezun Olunan Okul			Toplam
	Genel lise	İmam-Hatip Lis.	Diğer	
İşçi	4 28,6	9 64,3	1 7,1	14 8,0
Memur	16 30,2	36 67,9	1 1,9	53 30,1
Emekli	9 26,5	23 67,6	2 5,9	34 19,3
Serbest Mes.	12 27,9	30 69,8	1 2,3	43 24,4
Çiftçi	10 31,3	21 65,6	1 3,1	32 18,2
Toplam	51 29,0	119 67,6	6 3,4	176 100,0

$X^2=1,946$

sd=8

P>0,05

Tablodaki verileri daha derinlemesine incelediğimizde, mesleki duruma göre, hem genel liseleri ve hem de İmam-Hatip liselerini en çok tercih eden ailelerin (babalar) memur kesiminden olduğunu, bununla birlikte genel liseleri tercih edenlerin (16 kişi) oranının (%31,4) İmam-Hatip liselerini tercih edenlerin (36 kişi) oranından (%30,3) %1,1 daha fazla olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte, aynı tablodaki verilere bir kez daha dikkatle bakıldığında, genel liseyi tercih eden ailelerden çiftçi olanların (10 kişi) oranının (%19,6), İmam-Hatipleri tercih edenlerin (21 kişi) oranından (%17,6) %2 daha fazla olduğu görülecektir ki, buda genelde *İmam-Hatip Lisesi mezunlarının (diğer liselerdekilere göre) daha çok çiftçi aile kesiminden geldikleri* şeklindeki varsayımı doğrulamamaktadır.

Türkiye’de İlahiyat fakülteleri ile ilgili tartışmalarda sıkça gündeme gelen bir diğer varsayım da, söz konusu fakülte öğrencilerinin daha dindar bir tabandan geldiği şeklindedir. Din sosyolojisi açısından izah edilmesi en zor kavramlardan birisi, hiç şüphesiz dindarlık kavramıdır. Nitekim, gerek Batı’da ve gerekse ülkemizde yapılan din sosyolojisi çalışmalarında söz konusu kavramı izah etmek için değişik dinî tipolojiler kurulmuştur⁴. Esasen böyle bir tanımın yapılması da oldukça zordur. Kanaatimizce bunun

⁴ Gerek Batı’da ve gerekse ülkemizde yapılan bir takım dinî tpolojiler için bkz., Mehmet Taplamacıoğlu, “Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.10, Ankara 1962, s.145; Ünver Günay, “Modern Sanayi Toplumlarında Din I” **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.3 , Kayseri 1986, s.58; Ünver Günay, **Erzurum ve**

en önemli nedeni, dindarlık ölçütü olarak ele alınan farklı olgulara göre söz konusu kavrama yüklenen farklı anlamlardan kaynaklanmaktadır.

Araştırmada, öğrencilere, dindarlık bakımından ailelerini nasıl değerlendirdikleri şeklinde bir soru sorulmamış, ancak ailelerin temel dinî pratikler (namaz, oruç, zekat, hacc ve kurban) karşısındaki tutumları sorulmuştur. Buradan yola çıkarak söz konusu ailelere ilişkin bir dindarlık tipolojisi kurmak oldukça zordur. Çünkü, namaz ve oruç dışında kalan diğer pratiklerin maddi güce dayalı olması nedeniyle, bunların yerine getirilip getirilmemesinden yola çıkarak bir dindarlık tipolojisi kurmanın yanlış varsayımlar doğuracağı kanaatindeyiz. Ancak, yine de bir karşılaştırma yapabilmek amacıyla, ailelerin (babaların)⁵ namaz ve oruç gibi temel dinî pratikleri yerine getirip getirmemesine göre, çocuklarını gönderdikleri ortaöğretim kurumlarında bir farklılaşma olup olmadığının tespit edilebilmesi için oluşturulan tabloyla ilgili veriler aşağıda sunulmuştur.

1.4.6- Öğrenci Ailelerinin (Babalarının) Dindarlık Durumuna Göre Öğrencilerin Mezun oldukları Okul Türü: Öğrenci babalarının dindarlık durumuna göre, öğrencilerin mezun oldukları ortaöğretim kurumlarına ilişkin veriler çizelge 10'da sunulmuştur.

Çizelge 10 Ailelerin (Babaların) Dindarlık Durumuna Göre Öğrencilerin Bitirdiği Ortaöğretim Kurumları %

Temel Dindarlık Ölçütleri		Öğ.Mezun Olduğu Okul Türü			Toplam
		G.Lise	İmah-Hatip Lis.	Diğer	
Beş vakit Namaz	Kılan (Düzenli)	36 29,5	81 66,4	5 54,1	122 100,0
	Kılmayan (Düzensiz Veya hiç),	15 27,8	38 70,4	1 1,9	54 100,0
	Toplam	51 29,0	119 67,6	6 3,4	176 100,0
Oruç	Tutan (Düzenli)	49 29,3	114 68,3	4 2,4	167 100,0
	Tutmayan(Düzensiz veya hiç)	2 22,2	5 55,6	2 22,2	9 100,0
	Toplam	51 29,0	119 67,6	6 3,4	176 100,0

Namaz $\chi^2=680$

sd=2

P>0,05

Oruç $\chi^2=10,201$

sd=2

P>0,05

Tablo 10'da görüldüğü gibi, öğrenci ailelerinin (babalarının) dindarlık ölçütü olarak ele alınan namaz ve oruç gibi dinî pratikleri yerine getirip getirmemesi ile,

Çevre Köylerinde Dinî Hayat, Erzurum Kitaplığı, Birinci Baskı, İstanbul 1999, s.260-264: M. Emin Köktaş, Türkiye'de Dinî Hayat (İzmir Örneği), İstanbul 1993, s.48

⁵ Babaları baz almamızın sebebi, genelde ülkemizde çocuklar üzerinde her türlü tasarrufta bulunma yetkisinin onlarda toplanması sebebiyledir.

öğrencilerin mezun olduğu ortaöğretim kurumları arasında anlamlı bir ilişki görülmemektedir. Nitekim, tabloda 10'da da görüldüğü gibi, düzenli olarak beş vakit namaz kılan ailelerin %66,4'ü çocukları için İmam-Hatip liselerini, %29,5 genel liseleri ve %4,1' de bu ikisi dışında kalan diğer liseleri (kolej vb.) tercih ederken, beş vakit namazı düzenli veya hiç kılmayan ailelerin, %70,4'ü İmam-Hatip liselerini, %27,8'i genel liseleri ve %1,9' u da diğer liseleri tercih etmişlerdir. Yine aynı tablodaki verilere göre, oruç tutan ailelerin % 68,3'ü İmam-Hatip liselerini, % 29,3'ü genel liseleri ve % 2,4'ü de diğer liseleri tercih ederken, oruç tutmayanların %55,6'sı İmam-Hatip liselerini, % 22,2'si genel liseleri ve %22,2'si de diğer liseleri tercih etmişlerdir.

Tablodaki verilere göre, öğrenci ailelerinin dindarlığı (namaz ve oruç ibadetini düzenli olarak yerine getirip getirmemeye bağlı olarak) ile, çocukları için İmam-Hatip veya diğer liseleri tercih etme tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

2-Öğrencilerin Aileleri İle İlgili Bulgular

2.1-Öğrenci Ailelerinin İkamet Ettikleri Coğrafi Bölgeler: Araştırma kapsamına giren öğrenci ailelerinin ikamet ettikleri coğrafi bölgelere ait veriler çizelge 11'de sunulmuştur.

Çizelge 11 Öğrenci Ailelerinin İkamet Ettikleri Coğrafi Bölgeler

Bölgeler	Sayı	%
Akdeniz	25	14,2
Doğu Anadolu	87	49,4
Ege	9	5,1
G.Doğu Anadolu	18	10,2
İç Anadolu	19	10,8
Karadeniz	18	10,2
Toplam	176	100,0

Çizelge 11'de görüldüğü gibi, öğrenci ailelerinden %49,4'ü Doğu Anadolu, %14,2'i Akdeniz, %10,8'i İç Anadolu, %10,2'si Karadeniz, %10,2'si Güneydoğu Anadolu ve %5,1'i de Ege Bölgesi'nde ikamet etmektedirler.

Çizelgedeki verileri göz önüne aldığımızda, öğrenci ailelerinin yarıdan fazlasının (105'inin-%59,6'sının) Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ikamet ettiğini, bunları Akdeniz, İç Anadolu, Karadeniz ve Ege bölgelerinde ikamet edenlerin takip ettiklerini görmekteyiz. Doğu Anadolu Bölgesi kökenli ailelerin büyük bir kısmını da (özellikle kız öğrencilerin ailelerinin) Elazığlılar oluşturmaktadır.

2.2 Öğrenci Ailelerinin Oturduğu İdari Yerleşim Birimi: Ankete katılan öğrenci ailelerinin oturduğu idari yerleşim birimi ile ilgili veriler çizelge 12'de sunulmuştur.

Çizelge 12'de görüldüğü gibi, ankete katılan öğrenci ailelerinin %47,2'si şehir, %25,6'sı ilçe, %19,3'ü köy ve %8'i de beldelerde ikamet etmektedir.

Çizelge 12 Öğrenci Ailelerinin Oturduğu İdari Yerleşim Birimi

Yerleşim birimi	Sayı	%
Köy	34	19,3
Belde	14	8,0
İlçe	45	25,6
Şehir	83	47,2
Toplam	176	100,0

Bu verilere göre, ilçede oturanları da kattığımızda, öğrenci ailelerinin çok büyük bir kısmının (128'inin-%72,78'inin) şehirlerde,(48'inin) %27,22'sinin ise köy ve beldelerde ikamet ettiğini görmekteyiz ki bu da, *İlahiyat fakülteleri öğrencilerinin daha çok kırsal kesimden geldikleri şeklindeki varsayımın* doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Söz konusu ailelerin (genel kanının aksine) köy yerine, daha çok şehirlerde ikamet eder duruma gelmesinde, hiç şüphesiz ülkemiz genelinde değişen iktisadi ve sosyal şartlara bağlı olarak, özellikle 1950'lerden sonra başlayan köyden şehre göçün çok büyük bir rolü olduğu kanaatindeyiz.

2.3-Öğrenci Ailelerinin Sahip Oldukları Konutun Cinsi: Çizelge 13'te Öğrenci ailelerinin oturdukları konutun cinsi sunulmuştur.

Çizelge 13 Öğrenci Ailelerinin Oturduğu Konutun Cinsi

Konut türü	Sayı	%
Müstakil köy evi	34	19,3
Gecekondu	39	22,2
Apartman dairesi	103	58,5
Toplam	176	100,0

Çizelge 13'te görüldüğü gibi, öğrenci ailelerinin %58.'5i apartman dairesinde, %22,2'si de gecekondu ve %19.3'ü de müstakil köy evinde ikamet etmektedirler.

Buradaki verileri göz önüne aldığımızda, öğrenci ailelerinin yarıdan fazlasının apartman dairelerinde, bunun üçte birinden biraz fazlasının gecekondu ve ancak üçte birine yakın bir kısmının da müstakil köy evlerinde ikamet ettiklerini görmekteyiz.

2.4-Coğrafi Bölgelere Göre Öğrenci Ailelerinin Öğrenim Durumları: Öğrenci ailelerinin ikamet ettikleri coğrafi bölgelere göre öğrenim durumlarını gösteren veriler çizelge 14'te sunulmuştur

Çizelge 14'te görüldüğü gibi, genel toplamda öğrenci babalarının %9,1'i hiç okuma-yazma bilmezken, %11,9'u sadece okur-yazar, %33'ü ilkökul, %6,8'i orta ve %21,6'sı lise ve %17,6' sı da Üniversite (fakülte veya yüksekokul) mezunudur. Aynı tabloya göre, öğrenci annelerinin %41'5'i hiç okuma-yazma bilmemekten, %15,3'ü sadece okur yazarken, %37,5'i ilkökul, %3,4'ü orta, %1,1'i lise ve %1,1'i de üniversite mezunudur.

Tablodaki verilere göre, öğrenci babalarından okuma-yazma bilmeyenlerin en fazla bulunduğu bölge Akdeniz Bölgesi'nde (%12) oturanlar olup, bunu, %11,5 ile Doğu Anadolu ve %11,1 ile de Ege Bölgesinde oturanlar takip etmektedir. Genel toplamda

babaların hemen hemen üçte biri (%33) ilkokul mezunlarından oluşurken, ilkokul mezunlarının en ağırlıklı olduğu bölgeler ise Ege Bölgesi (%55,6) ve İç Anadolu Bölgesidir (%52,6). Öğrenci babalarından lise mezunu olanlarının en fazla ikamet ettikleri bölgeler, Karadeniz (%33,3), Güneydoğu Anadolu (%27,8) ve Doğu Anadolu (%21,8) bölgeleridir. Öğrenci babalarından üniversite mezunları olanların en fazla ikamet ettikleri bölgeler Güneydoğu Anadolu (%27,8) ve Doğu Anadolu (%21,8) Bölgesi'dir.

Çizelge 14 Coğrafi Bölgelere Göre Öğrenci Ailelerinin Öğrenim Durumları

Bölgeler			Öğrenim Durumu					
			Okur-yazar değil	Okur-yazar	İlkokul mez.	Ortaokul mez.	Lise mez.	Üniv. Mez.
Akdeniz	Baba	S	3	3	10	3	4	2
		%	12,0	12,0	40,0	12,0	16,0	8,0
	Anne	S	5	5	10	-	1	-
		%	20,0	20,0	40,0	-	4,0	-
Doğu Anadolu	Baba	S	10	10	26	3	19	19
		%	11,5	15,5	29,9	3,4	21,8	21,8
	Anne	S	39	12	31	3	1	1
		%	44,8	13,8	35,6	3,4	1,1	1,1
Ege	Baba	S	1	1	5	1	1	-
		%	11,1	11,1	55,6	11,1	11,1	-
	Anne	S	2	2	5	-	-	-
		%	22,2	22,2	55,6	-	-	-
G. Doğu Anadolu	Baba	S	4	-	5	2	5	5
		%	5,6	-	27,8	11,1	27,8	27,8
	Anne	S	10	3	4	1	-	-
		%	55,6	16,7	22,2	5,6	-	-
İç Anadolu	Baba	S	-	2	10	2	3	2
		%	-	10,5	52,6	10,5	15,8	10,5
	Anne	S	6	1	11	1	-	-
		%	31,6	5,3	57,9	5,3	-	-
Karadeniz	Baba	S	1	5	2	1	6	3
		%	5,6	27,8	11,1	5,6	33,3	16,7
	Anne	S	7	4	5	1	-	1
		%	38,9	22,2	27,8	5,6	-	5,6
Toplam	Baba	S	16	21	58	12	38	31
		%	9,1	11,9	33,0	6,8	21,6	17,6
	Anne	S	73	27	66	6	2	2
		%	41,5	15,3	37,5	3,4	1,1	1,1

Öğrencilerin annelerinin öğrenim durumlarına bakıldığında, genel olarak % 41,5'inin hiç okuma-yazma bilmediklerini ve % 15,3'ünün de sadece okur-yazar olduğunu görmekteyiz. Okuma-yazma bilmeyen annelerin en fazla ikamet ettikleri bölgeler G. Doğu Anadolu (%55,6), D. Anadolu (%44,8) bölgeleri olup, onları, % 38,9 ile Karadeniz, % 36 ile Akdeniz, % 31,6 ile İç Anadolu ve % 22,2 ile de Ege bölgelerinde ikamet edenler takip etmektedir. İlkokul mezunu olan annelerin en fazla ikamet ettiği bölgeler, %57,9 ile İç Anadolu, %55,6 ile Ege ve %40 ile Ege bölgeleri iken, lise

mezunlarının en fazla bulunduğu bölge ise % 4 ile Akdeniz bölgesidir. Üniversite mezunu olan annelerin sayıları ise sadece 2 olup, bunlar da D. Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde ikamet etmektedirler.

Tabloyu daha derinlemesine incelediğimizde, öğrenci annelerinin okur-yazarlık oranlarının Türkiye ortalamasının çok altında, babaların okur-yazarlık oranları annelere göre oldukça yüksek, ve çok az da olsa, Türkiye ortalamasının⁶ üstünde olduğu görülmektedir.

2.5- Öğrenci Ailelerinin Şimdiki veya Geçmişteki Meslekleri: Çizelge 15'te öğrenci ailelerinin şimdiki veya geçmişteki meslek durumlarına ilişkin veriler sunulmuştur.

Çizelge 15 Öğrenci Ailelerinin Şimdiki veya Geçmişteki Meslekleri

Meslek Türü	Baba		Anne	
	Sayı	%	Sayı	%
İşçi	14	8,0	-	-
Memur	53	30,1	-	-
Emekli	34	19,3	-	-
Serbest meslek	43	24,4	-	-
Ev hanımı	-	-	176	100,0
Çiftçi	32	18,2	-	-
Toplam	176	100,0	176	100,0

Çizelge 15'te görüldüğü gibi, öğrenci annelerinin tamamı ev hanımıdır. Buna karşın, öğrencilerin babalarının %30,1'i memur, %24,4'ü serbest meslek, %19,3'ü emekli, %18,2'si çiftçi ve %8,i ise işçidir.

Buradaki verileri göz önüne aldığımızda, öğrenciler babalarının, daha çok, az veya orta gelir getiren meslek gruplarıyla uğraştıklarını görmekteyiz.

2.6-Coğrafi Bölgelere Göre Öğrenci Ailelerindeki Birey Sayısı: Çizelge 16'da coğrafi bölgelere göre öğrenci ailelerindeki birey sayısı sunulmuştur.

Tablo 16'da görüldüğü gibi, genel toplamda, öğrenci ailelerinin %22,7'sinde iki, %16,5'inde üç, %18,8'inde dört ve %42'sinde de beş ve daha fazla birey bulunmaktadır.

Coğrafi bölgelere göre ailedeki birey sayısı (öğrencilerin kendileri hariç) iki olan aileler daha çok % 44,4 ile Ege, %26,3'lük eşit oranlarla İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde, ailedeki birey sayısı üç kişiden oluşanlar daha çok, %22,2 ile Ege ve %19,5 ile Doğu Anadolu bölgelerinde ikamet etmektedir. Aynı tablodaki verilere göre, ailedeki birey sayısı dört kişi olan aileler en çok Akdeniz (%36), Ege (%22,2) ve Karadeniz (%22,2) bölgelerinde ikamet etmektedir.

⁶ 1999 verilerine göre, Türkiye genelindeki okur-yazarlık oranları erkeklerde %88,78, kadınlarda ise, %71,66 olarak belirtilmiştir. Bkz., DİE, **İstatistiklerle Türkiye 1999**, s. 24

Çizelge 16 Coğrafi Bölgelere Göre Öğrenci Ailelerindeki Birey Sayısı

Bölgeler	Birey Sayısı				Toplam
	İki	Üç	Dört	Dört ve üstü	
Akdeniz	4 16,0	2 8,0	9 36,0	10 40,0	25 14,2
<i>Doğu Anadolu</i>	16 18,4	17 19,5	14 16,1	40 46,0	87 49,4
<i>Ege</i>	4 44,4	2 22,2	2 22,2	1 11,1	9 5,1
<i>G.Doğu Anadolu</i>	4 22,4	- -	1 5,6	13 72,2	18 10,2
<i>İç Anadolu</i>	5 26,3	6 3,6	3 15,8	5 26,3	19 10,8
<i>Karadeniz</i>	7 26,6	2 11,1	4 2,2	5 27,8	18 10,2
Toplam	40 22,7	29 16,5	33 18,8	74 42,0	176 100,0

 $X^2=27,450$

sd=15

P<0,05

Yine aynı tablodaki verilere göre ailedeki birey sayısı beş ve daha fazla olan aileler en fazla G. Doğu Anadolu (%72,2), Doğu Anadolu (%46) ve Ak deniz (%40) bölgelerinde ikamet ederken, onları %27,8 ile Karadeniz, ve % 26,3 ile de İç Anadolu bölgelerinde ikamet edenler takip etmektedirler. Beş ve daha fazla bireye en az sahip olan aileler ise, Ege Bölgesi'nde ikamet etmektedir (%11,1).

Tablodaki veriler, öğrenci ailelerinin %58'inin (genel toplamda dört ve altı bireye sahip) çekirdek, %42'sinin ise geniş aile özelliği taşıdığını göstermektedir. Aynı verilere göre, çekirdek aileler en fazla, Ege, İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde, geniş aileler ise en fazla G. Doğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde ikamet etmektedir. Öyle ki, bu iki bölge, tüm bölgelerdeki öğrenci ailelerinde sahip olunan beş ve daha fazla çocuk oranının (%42,0) %71,6'sını (53 kişi) oluşturmaktadır. Söz konusu bölgelerde sahip olunan birey sayılarının Türkiye ortalamaları üzerinde olduğu ise, özellikle nüfus sayımlarında belirlenen bir gerçektir.

2.7-Öğrencilerin Anne ve Babaların Durumu:Çizelge 17'de öğrenci ailelerinin sağ olup olmadıkları ile bir arada yaşayıp yaşamadıkları ile ilgili veriler sunulmuştur.

Çizelge 17 Öğrenci Ailelerinin Durumu

Anne ve babanın durumu	Sayı	%
Her ikisi de sağ ve birlikte oturuyor	147	83,5
Her ikisi de sağ, ancak ayrı oturuyor	4	2,3
Yalnız baba sağ	7	4,0
Yalnız anne sağ	16	9,1
Boşanmış	2	1,1
Toplam	176	100,0

Çizelge 17'de görüldüğü gibi, öğrencilerin %83.5'inin hem anne ve hem de babası sağ ve birlikte , sadece %2.3'ünün hem anne ve hem de babası sağ olmasına rağmen ayrı oturmaktadır. Yine aynı verilere göre, öğrencilerin %4'ünün babası, %9.1'inin ise yalnız

annesi sağ olup, boşanmış olanların oranı ise, sadece %1.1'dir. Öğrenci aileleri içerisinde, sadece iki boşanma olayının görülmesinde, genelde ülkemizde, özelde ise, ailelerin önemli bir kısmının ikamet ettikleri bölgelerde (Doğu ve Güneydoğu Anadolu) boşanmanın pek de hoş karşılanmamasının etkisinin olduğu düşünülebilir gibi, söz konusu ailelerinin dinden kaynaklan hassasiyetlerinin de etkisi olduğu düşünülebilir.⁷

2.8-Öğrenci Ailelerinin Aylık Net Geliri: Çizelge 18'de Öğrenci ailelerinin aylık net gelirleri ile ilgili bulgular sunulmuştur.

Çizelge 18 Öğrenci Ailelerinin Aylık Net Geliri

Aylık gelir miktarı (milyon)	Sayı	%
0-99 arası (alt düzey)	29	16,5
100-199 arası (orta düzey)	62	35,2
200 ve üstü (üst düzey)	85	48,3
Toplam	176	100,0

Çizelge 18'de görüldüğü gibi, ailelerin %16.5'inin aylık geliri 0-99 milyon arasında, %35.2'sinin 100-199 milyon arasında ve %48.3'ünün ise 200 milyon ve bunun üstündedir.

Çizelgedeki veriler göz önüne alındığında, en alt ve en üst gelir gruplarına ailelerin arasında neredeyse üç katına yakın bir fark bulunduğu görülmektedir. Ailelerin önemli bir miktarı da, orta düzey gelir grubuna dahildir. Buna göre, öğrenci ailelerinin yarıdan fazlasının alt ve orta düzey, yarıya yakınının da üst düzey ekonomik güce sahip aileler olduğunu söyleyebiliriz.

2.9-Öğrenci Ailelerinin tasarruflarını Değerlendirme Biçimi: Çizelge 19'da öğrenci ailelerinin tasarruflarını değerlendirme biçimleri ile ilgili veriler sunulmuştur.

Çizelge 19 Öğrenci Ailelerinin Tasarruflarını Değerlendirme Biçimi

Tasarrufları Değerlendirme Biçimi	Sayı	%
Evde sağlam bir yerde	25	14,2
Bankada	16	9,1
Faizsiz finans kurumlarında	21	11,9
Hisse senedi, tahvil v.s.	4	2,3
Borsada	7	4,0
Döviz olarak	21	11,9
Tasarruf yapamıyor	67	38,1
Cevapsız	15	8,5
Toplam	176	100,0

Çizelge 19'da görüldüğü gibi, öğrencilerin verdikleri cevaplara göre, ailelerinin %38,1'i hiç para artıramazken, artıranların %14.2'si evinde sağlam bir yeri, %11,9'u

⁷ Kanaatimizce, bunun en önemli sebeplerinden birisi de, ailelerin önemli bir kısmının ülkemiz geneline göre (özellikle Marmara, Ege ve Akdeniz Bölgelerine mukayese edildiğinde), iş bölümünün oldukça az olduğu, kadınların çok büyük bir kısmının nafakasının erkekler tarafından sağlandığı ve dolayısıyla ekonomik gücün daha çok erkeklerin elinde bulundurulması nedeniyle kadınların her koşulda evliliğe katlanma zorunda olduğu bölgelerde (Doğu ve Güneydoğu Anadolu) ikamet etmesidir.

faizsiz finans kurumlarını, %11.9'u döviz, %9.1'i her hangi bir bankayı, %4'ü borsayı, %2.3'si hisse senedi, tahvil vb. gibi değerli kağıtları, tercih etmektedir. Öğrencilerin %8.5'i ise bu soruya cevap vermemişlerdir.

Burada sunulan verileri göz önüne aldığımızda, ülkemiz gerçeklerine uygun olarak, söz konusu ailelerinin önemli bir kısmının geçim sıkıntısı çekmekte olduğunu görmekteyiz. Ailelerin sadece %48,3'ünün (krş. tablo 18) üst düzey gelire sahip olmasına rağmen, %53,04'ünün tasarruf yapabilmesini, daha çok, söz konusu ailelerin, lüks tüketimi benimsememe veya her an lazım olacağı (hastalık vs. durumlarda) gerekçesiyle pek çok şeyden kısıarak bir kenara bir şeyler biriktirme tutumlarıyla izah edebiliriz.

Yine, aynı çizelgedeki verilere göre, söz konusu ailelerden tasarruf yapabilenlerin tasarrufları için daha çok evlerinde sağlam bir yeri, faizsiz finans kurumlarını veya döviz tercih etmeleri, buna karşın, yalnızca çok az bir kısmının (%9,1'inin) faiz getiren herhangi bir bankaya yönelme eğilimleri, daha çok, dinden kaynaklanan faiz karşıtı tutumlarıyla⁸ açıklanabileceği gibi, çok az bir ihtimal de olsa, bizzat öğrencilerin, ailelerinin tasarruflarını bu şekilde görmek istedikleri şeklinde de açıklanabilir.

2.10-Öğrenci Ailelerinin Belli Başlı Dini Pratikler Karşısındaki Tutumları:

Çizelge 20'de öğrenci ailelerinin belli başlı dinî pratikler karşısındaki tutumları sunulmuştur.

Çizelge 20 Öğrenci Ailelerinin Belli Başlı Dini Pratikler Karşısındaki Tutumları

Belli başlı dinî pratikler	Baba		Anne	
	Sayı	%	Sayı	%
Kur'an-ı Kerimî Arapçasından Okuma	74	42,0	61	34,7
Beş vakit namaz kılma (Düzenli)	122	69,3	148	84,1
Arasına namaz kılma	43	24,4	26	14,8
Hiç namaz kılmama	5	2,8	2	1,1
Sadece Cuma veya bayram namazı kılma	6	3,4	-	-
Oruç tutma	167	94,9	169	96,0
Zekat verme	65	36,9	24	13,6
Hacca gitmek	44	25,0	21	11,9
Kurban kesmek	148	84,1	48	27,3
Mevlid okutma	47	26,7	39	22,2
Türbe ziyaretine giderek adak adama	16	9,1	35	19,9
Toplam	176	100,0	176	100,0

Çizelge 20'de görüldüğü gibi, öğrenci babalarının, %69.3'ü beş vakit, %24.4'ü arasıra, %3,4'ü sadece bayram veya Cuma namazı kılarken, %2.8'i hiç namaz kılmamakta, %94.9'u oruç tutmakta, %84.1'i kurban kesmekte, %36.9'u zekatını

⁸ Öğrenci ailelerinin faize bulaşmaksızın helal yolla para kazanma yönündeki tutumları, genelde ülkemiz halkının tutumunu yansıttığı, ülkemizin değişik yöreleri için yapılan tecrübi din sosyolojisi çalışmalarında da kendini göstermektedir. Geniş bilgi için bkz., Ü. Günay, a.g.e., s.215-216; M.E. Köktaş, a.g.e., s.205-206

vermekte ve %42'si kur'an-ı kerimi yüzünden okuyabilmekte olup, %25'i de hacc ibadetini yerine getirmiş durumdadır. Buna karşın, öğrenci annelerinin %84.1'i beş vakit, %14.8'i de arasıra namaz kılarken, %1.1'i ise hiç namaz kılmamakta, %96'sı oruç tutmakta, %27'3'ü kurban kesmekte, %13.6'i zekat vermekte olup, %34,7'si kuran-ı kerimi yüzünden okuyabilmektedir. %11'9'u ise hacc vazifesini yerine getirmiş durumdadır.

Yine aynı tablodaki verilere göre, annelerin %19.9'u, babaların ise %9,1'i türbe ziyaretine gitmekte ve adak adamakta iken, annelerin %22.2'si, babaların ise %26.7'si mevlid okutmaktadır.

Tablodaki verileri daha geniş bir perspektifte ele aldığımızda, namaz kılma ve oruç tutma gibi dinî pratikleri yerine getirme hususunda, Prof. Dr. Ünver Günay'ın da (Günay,1999;97) belirttiği gibi, psikolojik ve toplumsal rolleri gereği öğrenci annelerinin babalarına göre daha hassas davrandıkları, buna karşın, zekat verme, kurban kesme ve hacca gitme gibi maddi imkanlarla yerine getirilebilen pratikleri uygulama hususunda ise, yine ülkemizde yapılan tecrübî din sosyolojisi çalışmalarında da ortaya konduğu gibi (Günay,1999;128; Köktaş,1993;123,133; Bayyığıt,1998;102) doğal olarak, erkeklerin daha önde olduklarını görmekteyiz ki, bu durum, ülkemiz genelinde aile reislerinin çok büyük bir oranda erkeklerden oluştuğu, dolayısıyla, yine Günay'ın çok haklı olarak belirttiği gibi toplumun sosyo-ekonomik ve ailevi yapısı gereği çoğunlukla yalnızca aile başkanlarının mal ve servete sahip olma (Günay,1999; 133) olgusu göz önüne alındığında daha iyi anlaşılabilir.

Tabloda dikkati çeken önemli bir husus da, ailelerin -yarıdan fazlasının orta veya alt seviyede ekonomik güce sahip olmalarına rağmen- %84,1'inin (babaların) kurban kesmekte oluşu, buna karşın, sadece %36,9'unun zekat vermekte oluşudur. Günay'ın da belirttiği gibi (Günay,1999; 132) zekatın farz oluşuna karşılık, vacip olan kurbanı daha çok düşkünlüğün, bu ibadetin zekattan daha önemli olduğu anlamına gelmemekte, orada ibadetten daha başka etkenler de devreye girmektedir (kınanmama, ailenin gözünün başkasının kurbanında olmasını önleme vs.).

Kur'an-ı Kerimi yüzünden okuyabilme ve mevlid okutma hususlarında, yine ülkemizde yapılan çalışmalarda da ortaya konduğu gibi (Günay,1999; 128; Köktaş,1999; 123,133; Bayyığıt,1998; 102) öğrenci babalarının önde olduğu, buna karşın, ülkemizdeki halk dindarlığının önemli bir boyutunu oluşturan, türbe ve yatırlara giderek onlara bez (çaput) bağlamak suretiyle dilekte bulunma gibi birtakım pratikleri içeren ziyaret

olgusunun ise, daha çok kadınların dikkatini çektiği, gerçeği de yine aynı tablodaki rakamların ortaya koyduğu bir diğer dikkat çekici husustur.⁹

2.11- Meslek Durumlarına Göre Öğrenci Ailelerinin (Babalarının) En Fazla Takip Ettikleri Televizyon Programlarının İçeriği: Çizelge 21’de meslek durumuna göre öğrenci ailelerinin (babaların) en çok takip ettikleri televizyon programlarının içeriği ile ilgili veriler sunulmuştur.

Çizelge 21 Meslek Durumlarına Göre Öğrenci Ailelerinin (Babalarının) En Fazla Takip Ettikleri Televizyon Programlarının İçeriği %

Meslek Grupları	Programların İçeriği							Toplam
	Dini	Haber	Müzik/Eğ	Spor	Dizi/Sinema	Her tür	Tv. Yok	
İşçi	21,4	35,7	7,1	-	21,4	14,3	-	8,0
Memur	7,5	32,1	3,8	5,7	-	50,9	-	30,1
Emekli	20,6	29,4	2,9	8,8	2,9	35,3	-	19,3
Serbest Mes.	14,0	48,8	-	-	9,3	27,9	-	24,4
Çiftçi	18,8	37,5	-	-	-	25,0	18,8	18,2
Toplam	14,8	36,9	2,3	3,4	4,5	34,7	3,4	100,0

Tablo 21’de görüldüğü gibi, meslek gruplarına göre (babalar) dinî programları en çok tercih eden aileler %21,4 ile işçi, %20,6 ile emekliler, %18,8 ile çiftçiler ve %14 ile serbest meslek sahipleri iken, en az tercih edenler ise memur olanlardır (%7,5 oranında). Yine aynı tablodaki verilere göre, haber programlarını en çok serbest meslek sahipleri (%48,8), çiftçi (%37,5), işçi (%35,7) ve memur (%32,1) olanlar tarafından seyredilirken, en az emekliler (%29,4) tarafından seyredilmektedir. Yine aynı tablodaki verilere göre, her tür televizyon programlarını en çok %50,9 ile memur olan aileler (babalar) tarafından takip edilmekte olup, onları %35,3 ile emekliler, %27,9 ile serbest meslek sahipleri ve %25 ile çiftçiler takip ederken, en az işçi (%14,3) olanlar tarafından takip edilmektedir.

⁹ Benzer bulgular için bkz., Ünver Günay- Şaban Kuzgun- Harun Güngör- Abdulvahap Taştan- Huzeyfe Sayım, *Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay., Ankara 1996, ;Hikmet Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1967, s. 330; M.E. Köktaş, a.g.e., s.104; Y.Mustafa Keskin, *XX. Yüzyılda Tokat’ın Sosyal ve Kültürel Yapısı*, İnönü Ün. Sos. Bil. Enst. (Basılmamış doktora tezi), Malatya 1999, s.243

SONUÇ

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin sosyo-kültürel ve ekonomik tabanının tespitine ilişkin yapılan bu araştırmada, öğrencilerin kişisel özelliklerinden daha çok, söz konusu öğrencilerin geldiği ailelerin sosyo-kültürel ve ekonomik konumlarıyla ilgili veriler elde edilmiş ve bu verilere dayanarak söz konusu fakülte öğrencilerinin dayandığı tabana ilişkin yorumlara gidilmiştir.

Hiç şüphesiz, fakülte öğrencilerinin yarıdan büyük bir kısmının Doğu ve Güneydoğu Anadolu kökenli olması, onların dayandığı tabanın sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerinin belirlenmesinde en önemli faktörlerden biridir.

Elde edilen bulgulara göre, öğrenci ailelerinin büyük bir kısmı (yaklaşık %70'den fazlası) şehirlerde, kendilerine ait evlerde (daha çok apartman dairelerinde) ikamet etmekte olup, yarıdan daha azı (%42) geniş aile özelliği göstermektedir ki, bu tür ailelerin önemli bir kısmı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ikamet etmektedir.

Elde edilen verilere göre, söz konusu öğrencilerin yarıdan biraz fazlası (%51,79) orta ve alt düzeydeki, yarıya yakını da (%48,3) üst düzey ekonomik seviyeye sahip ailelerden gelmektedir. Buna bağlı olarak, öğrenci ailelerinin önemli bir kısmı sahip oldukları aylık gelirden her hangi bir tasarruf yapamamaktadır. Az da olsa tasarruf yapabilenlerin büyük bir kısmı, bizce daha çok dinî hassasiyetleri gereği banka yerine evlerinde sağlam bir yeri, veya faizsiz finans kurumlarını yahut dövizi tercih etme eğilimindedirler.

Öğrenci ailelerinin öğrenim durumu ile ilgili elde edilen verilere göre, öğrenci annelerinin %41.5'inin, babalarının ise %9'unun hiç okuma-yazma bilmemeleri, yine annelerin %14.8'inin, babaların ise %11.9'unun her hangi bir öğrenim kurumu bitirmemesi (sadece okur-yazar olması), olgusu daha çok, ailelerin ikamet ettikleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki genel öğrenim durumunu yansıtması bakımından önemlidir. Annelerin eğitim oranının bu kadar düşük olmasında, hiç şüphesiz, özellikle söz konusu bölgelerdeki kız çocuklarının uzun yıllar boyunca çok nadir olarak okula gönderilmeleri olgusunu önemli bir unsurdur.

Araştırma verilerine göre, İlahiyat fakülteleri ve onlara birinci derecede öğrenci kaynağı sağlayan İmam-Hatip liselerinde okuyan veya onlardan mezun olan öğrencilerin daha çok kırsal kesimde oturan, ekonomik gücü oldukça zayıf, eğitim seviyesi düşük ve daha çok memuriyet dışındaki meslek gruplarından (işçi, çiftçi vb.) oluşan ailelerin çocukları oldukları şeklindeki varsayımlar doğrulanmamıştır. Nitekim, (bu araştırma itibarıyla) çocukları için söz konusu eğitim kurumlarını tercih eden aileler, daha çok ilçe veya şehir merkezlerinde ikamet eden, yarıya yakınının ekonomik gücü üst seviyede,

eğitim düzeyi (Doğu ve Güneydoğu Anadolu kökenli olanlar hariç) ülkemiz geneli seviyesinde ve önemli ölçüde- çiftçi veya işçi ailelerine göre- memur, emekli veya serbest meslek sahibi kişilerden oluşmaktadır. Hatta, çocukları için İmam-Hatiplerini tercih eden aileler, diğer liseleri tercih edenlerden ekonomik güç ve eğitim açısından daha önde olup, daha çok memur statüsündedirler. Bu durum, özellikle, İmam-Hatip liselerine üniversite sınavlarına katılıp farklı yükseköğretim programlarına girme şansının tanınması sonrasında, söz konusu öğretim kurumları mezunlarının önemli yükseköğretim programlarına yerleşmede gösterdikleri başarılar neticesinde tercih edilen birer kurum haline gelmeleriyle izah edilebilir.

Öğrencilerin geldiği ailelerin belli başlı dinî pratiklere ilişkin tutumları ile ilgili elde edilen bulgular, ülkemiz genelinde yapılan tecrübî din sosyolojisi çalışmalarındakiyle paralellik göstermektedir. Nitekim, söz konusu çalışmalarda verilenlere paralel olarak, öğrenci ailelerinin en çok uyguladıkları ibadetlerin oruç, beş vakit namaz ve kurban kesme olduğu, aynı zamanda, genelde, beş vakit namaz kılma ve oruç tutma hususlarında annelerin, zekat verme, hacca gitme ve kurban kesme gibi maddiyat gerektiren ibadetlerde de babaların önde oldukları tespit edilmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dayandığı sosyo-kültürel ve ekonomik tabanın belirlenmesini amaç edinen bu çalışmadaki veriler, adı geçen fakülte öğrencilerinin verdikleri cevapların çok büyük bir oranda doğru olduğu varsayımına dayalı olup, söz konusu fakülte öğrencileri ailelerinin sosyo-kültürel ve ekonomik özellikleri ile ilgili verilerle sınırlıdır. Bu konuda daha genel yargılara ulaşmak, hiç şüphesiz, söz konusu araştırmayı ülkemiz genelindeki bütün İlahiyat Fakültelerindeki öğrencileri içine alacak şekilde yapılacak çalışmalarla mümkün olabilecektir.

BİBLİYOGRAFYA

- ARSLANTÜRK**, Zeki, **Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri**, 5.Basım, İstanbul 2001
- BAYYİĞİT** Mehmet, **Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye’de Hac Olayı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ**, **İstatistiklerle Türkiye 1999**, Ankara 2000
- GÜNAY**, Ünver, **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat**, Erzurum Kitaplığı: 6, Birinci Baskı, İstanbul 1999
- GÜNAY**, Ünver, “Modern Sanayi Toplumlarında Din I” **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.3, Kayseri 1986, s.41-88
- GÜNAY**, Ünver - Şaban Kuzgun- Harun Güngör- Abdulvahap Taştan- Huzeyfe Sayım, **Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri**, Kayseri Büyük Şehir Belediyesi Yay., Ankara 1996
- KARASAR**, Niyazi, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, 7.basım, Ankara 1995
- KESKİN**, Y.Mustafa, **XX. Yüzyılda Tokat’ın Sosyal ve Kültürel Yapısı**, İnönü Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış doktora tezi), Malatya 1999
- KÖKTAŞ**, M. Emin, **Türkiye’de Dini Hayat (İzmir Örneği)**, İşaret Yayınları, İstanbul 1993
- ÖCAL**, Mustafa, “Öğrencilerin Tercih Gerekçesi Bakımından Öğretmen Yetiştiren Yükseköğretim Kurumları Arasında İlahiyat Fakültelerinin Yeri I” **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:3, Bursa 1991, s.177-191
- TAPLAMACIOĞLU**, Mehmet, “Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.10, Ankara 1962, s.140-151
- TANYU** Hikmet, **Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1967

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 331-350, ELAZIĞ-2003

MALATYA'DA SİYASİ KATILIM: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Political Participation in Malatya: A Comparative Analysis

Taner TATAR

İnönü Üni. Fen-Ed. Fak., Sosyoloji Böl., Malatya

Ttatar@inonu.edu.tr

ÖZET

Araştırmamız Türkiye'nin taşra şehirlerinden biri olan Malatya'da yapılmıştır. Bu araştırma 1995 yılında yapmış olduğumuz araştırmanın bir tekrarıdır. Bu makalede 1995-2002 yılları arasında siyasî katılımdaki değişim belirlenmeye çalışılmıştır. Siyasî katılım, seçmen, faaliyete geçme ve faal olmak üzere üç katılım boyutunda ele alınmıştır. Belirlemiş olduğumuz on üç değişkenin (yaş, cinsiyet, medeni durum, din, öğrenim durumu, meslek, gelir, sosyal tabaka, etkililik inancı, mahallin bulunduğu bölge, doğum yeri, şehirde oturma süresi ve kendisini şehirli görme) siyasî katılımın her bir boyutu üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Siyasî Katılım, Siyasî Tutum, Değişim, Siyasî Yabancılaşma

ABSTRACT

Our research has been done in Malatya, one of the provinces of Turkey. This research is the repetition of the research we did in 1995. In this article, the change of political participation between 1995 and 2002 has been determined. Political participation is handled in three aspects of participation, voter, acting and being active. The affect of 13 variables (age, sex, marital status, religion, education, job, income, social status, the belief of affecting the location of district, the birth place, the period of living in city and regarding himself as a city-dweller) we have determined on every aspect of political participation has been investigated.

Key Words: Politics, Political Participation, Political Attitude, Change, Political Alienation

1-GİRİŞ

Siyasî katılımı tanımlayıp, mahiyetini anlamaya çalışmak ve çalışmamızın teorik temellerini inşa etmek için evvela siyaset kavramını tanımlamak gerekmektedir. Bu çerçevede değerlendirdiğimizde görmekteyiz ki insanlar her zaman başkalarını etkileme, karar alma, idare etme gibi istekleri kendilerinde taşımışlardır. Bazıları bütün bu isteklerini uygulayabilmişler, diğerleri ise onlara bazen tabi olarak, bazen de katkıda bulunarak hayatiyetlerini devam ettirmişlerdir. Söz konusu isteklerin çeşitli derecelerde bir çok insanda bulunması ise, bütün bu insanların aynı hedefe yönelmelerini ortaya çıkarmıştır. Bu da mücadele ve işbirliğini gerekli kılmıştır. Bu mücadele ve işbirliği siyaset kavramıyla izah edilmeye çalışılmıştır. Ancak mücadele ve işbirliğinin sosyal hayatın tamamına yönelik olması, siyasetin de en küçük sosyal birimlerden en büyük sosyal birim olan 'devlet'e kadar giden bir süreci kapsamına sebep olmuştur. Yani siyaseti toplumdan ayrı düşünmek mümkün değildir. Toplum, iktisadî unsur, artı siyasî unsur, artı kültürel unsur, ...vb.'dan kurulu değildir. Toplum, bu unsurların meydana getirdiği ahenkli bir bütündür. Bu sebeple siyaset sosyologu, siyaseti toplumun tamamını meydana getiren müesseseler açısından soyutlayamaz. Dolayısıyla siyaset, sosyal münasebetler ağı içerisinde bulunan ferdin münasebetlerinin bir yönünü ifade eden kavramdır. Zira, fertler, sosyal münasebetleri sürecinde siyasî, iktisadî, idarî, dinî, hukukî...vb. gibi bir çok davranışlarda bulunurlar. Bütün bu davranışlardan birini diğerinden soyutlamak mümkün değildir. Bunların tamamıyla genel sosyoloji ilgilenirken, siyasî cephesiyle siyaset sosyolojisi ilgilenir. Bu çerçevede siyaset, kamuyu veya belirli bir grubu ilgilendiren meselelerde, karar verme, kararları etkileme veya uygulamaya yönelik; mücadele etme veya mensup olma, işbirliği ve dayanışma içerisinde olabildiği gibi çatışma şeklinde de beliren değişen bir sosyal münasebetler bütünü olarak tanımlanabilir (Tatar, 1997:24-26).

Siyasî katılım siyasî konuları takip etmekten, faal olarak siyasî kurumların içerisinde bulunmaya kadar oldukça geniş bir yelpazeyi kapsar. Söz konusu yelpazede ilk adımı tutumlar teşkil eder. Her ne kadar bazı siyaset bilimciler siyasî katılım tanımlarına tutumları dahil etmemişlerse de, davranışların temelinde tutumların olduğu göz önüne alındığında, tutumları dışlayıcı bir tanımlamanın eksik olacağı anlaşılacaktır. Zira tutumların özelliklerine baktığımızda, üç temele dayandığını görürüz. Krech'in (1983:232-233) de belirttiği gibi, bunları zihnî (bilişsel), hissî (duygusal) ve hareket eğilimleri (davranışsal) olmak üzere sıralayabiliriz. Bunlardan zihnî unsur, ferdin o tutumuna konu teşkil eden nesneye dair inançlarıdır. Bunlar birtakım bilgilerden oluşur. Fakat tutum sisteminde en önemli zihnî unsurlar kıymetlendirici olan inançlardır. Bunlar,

leh veya aleyhte, iyi veya kötü vs. olan vasıfların izafe edilmesine hizmet eder. Hissî (duygusal) unsur, objeyle ilgili heyecanlardır. Nesne ya sevilir ya sevilmez. Tutumun bu his ve heyecanla dolu tonu, ona devamlılık, itici ve harekete geçirici karakterini verir. Davranışsal unsuru ise tutumla ilişkide bulunan her çeşit davranışa hazır olma eğilimini ihtiva eder. Bu çerçevede siyasî davranışların temelinde tutumları yerleştirdiğimizde bazı daraltıcı ve dışlayıcı tanımlar geçersiz kalmaktadır. Mesela uyarılmış (mobilize) katılımı dışarıda bırakmak (Kalaycıoğlu, 1984:200) ya da sadece davranışları esas almak (Huntington-Dominguez, Ts.:42), veya hukuk dışı katılımları ve başarısız etkileme girişimlerini siyasî katılıma dahil etmemek (Özbudun,1975:2) mümkün görülmemektedir. Yapılacak tanımın, kişinin siyasetle ilgi derecesi, kendini siyasî bakımdan etkin hissetmesi, çevresindeki insanlara güvenmesi gibi katılma ile çok yakın ilgisi olan olguları kapsamaması gerekir (Turan, 1985:69). Bu itibarla siyasî katılım vatandaşların siyasî sistem karşısındaki durumlarını, tutumlarını ve davranışlarını gösteren bir kavramdır (Daver,1993:203;Kapani,1992:130-131). Bu bağlamda katılım, olayları izlemeden, konuşmaya, tartışmaya ve bizzat olayların içerisinde yer almaya kadar geniş bir çerçeve içerisinde düşünülmelidir. Siyasî katılımın oy verme dışında bir çok davranışı da kapsamaması, vatandaşları siyasî liderlerin belirlenmesinde geçici ve belirli bir dönem için bir kerelik müracaat edilen bir araç olmaktan çıkarır, ferdi sistemin dışına veya yanına değil içine yerleştirir.

Siyasî katılım üzerinde etkili olan psikolojik, siyasî ve sosyal bir çok faktörden söz etmek mümkündür. Ancak, çalışmamızda on üç değişken ele alınmış, bunların siyasî katılım ile ilişkisi tesbit edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu değişkenlerle ilgili teorik bilgiler, elde etmiş olduğumuz bulgulara dayalı olarak bir karşılaştırma ya da değerlendirme yapmak amacıyla, bulgular kısmında yeri geldikçe verilmeye çalışılmıştır.

Siyasî katılımın boyutlarına baktığımızda bir çok sınıflandırma ile karşılaşmaktayız. Bunlardan Dahl (1984:95,101), geliştirmiş olduğu siyasî tabakalaşma modelinde siyasî katılımı, evvela dört ana tabaka halinde ifade etmektedir. Bunlar, siyasî olmayan tabaka, siyasî tabaka, iktidar peşinde koşanlar ve iktidarda olanlardır. Siyasî tabakayı ise siyasete katılanlar açısından dörde ayırmaktadır. Bunlar; Meraklılar, Alakadar Olanlar, Bilgililer ve Faal olanlardır.

Milbrath (1966:18) da yapmış olduğu sınıflandırmasında, siyasî katılımı yoğunluk derecesine göre, ilgisizlerden başlayarak hiyerarşik bir sıralamaya tabi tutmuştur. Buna göre en altta bulunan ilgisizlerin haricinde siyasete katılanları, seyirci faaliyetler, geçiş (ara) faaliyetleri ve mücadeleci (militan) faaliyetler olmak üzere, sıralamada bulunmaktadır. Rozet takmak, telkinde bulunmak, tartışmak, seçimlere katılmak gibi

hususlar seyirci faaliyetlerini, miting ve toplantılara katılma, bağışta bulunma veya resmî makamlarla münasebetlerde bulunma gibi davranışlar geçiş faaliyetlerini, nihayet, parti içi vazifesinin olması veya aday olma ve siyasî kampanya faaliyetlerine doğrudan doğruya katılma gibi davranışlar mücadeleci faaliyetleri oluşturmaktadır.

Biz ise çalışmamızda, siyasî katılımı üç basamakta incelemekteyiz. Bunları, en düşükten en yoğuna doğru olmak üzere, seçmen katılımı, faaliyete geçme katılımı ve faal katılım olarak ifade edebiliriz. Seçmen katılımı olarak ifade ettiğimiz birinci basamakta, vatandaşlar, oy vermek yolu ile siyasî katılım faaliyetinde bulunurlar. Oy verme faaliyeti ise, belirli bir düşünme, izleme ve karar verme sürecinin son aşamasını oluşturmaktadır. Ayrıca bu faaliyet, sadece bir kereye mahsus olmayıp belirli fasılalarda gerçekleşmektedir. İkinci olarak, faaliyete geçme katılımını, örgüt üyeliği, miting ve toplantılara katılma, telkinde bulunma faaliyetleri oluşturmaktadır. Faal katılım olarak nitelendirdiğimiz üçüncü katılımı ise, parti yöneticiliği, propaganda faaliyetlerine katılım ve resmi makamlarla münasebet gibi faaliyetler meydana getirmektedir (Tatar,1997a:109).

2-MATERYAL VE METOD

Malatya'da siyasî katılımın derecelerini ve katılım üzerinde ilişkili olabileceğini düşündüğümüz sosyal değişkenleri ve bunların etkilerini tespit etmek amacıyla planladığımız araştırmamızda, siyasî katılım; seçmen, faaliyete geçme ve faal olmak üzere üç katılım seviyesinde ele alınmıştır. Katılım için 18 yaş ve üstü esas alınmıştır. Daha önce 1995 yılında yapmış olduğumuz araştırmanın sonuçları ile 2002 yılında yapmış olduğumuz bu araştırmanın sonuçları karşılaştırılmak suretiyle söz konusu dönem arasındaki değişim belirlenmeye çalışılmıştır. Siyasetten uzaklaşma ve yabancılaşmadan söz edildiği günümüzde, iki araştırma arasındaki farklılaşmalara bakarak, siyasetten uzaklaşmanın boyutları belirlenmeye çalışılmıştır.

2.1- ÖRNEKLEM

Araştırmanın evrenini Malatya merkezi oluşturmaktadır. Veriler, tesadüfi örnekleme tekniğine göre, %99 güven düzeyinde, + - 5 yanılma payı ile, 659 denekle yüz yüze görüşülerek anket tekniğiyle elde edilmiştir. Mahalleler, imarlı, kısmen imarlı ve imarsız olmak üzere sınıflandırılmış, her bölgeye nüfusu oranda anket uygulanmıştır.

2.2- DEĞERLENDİRME ARAÇLARI

Araştırma sonucunda elde edilen veriler SPSS for Windows istatistik programı kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırmada bağımlı-bağımsız değişkenler arasında ilişki kurulmak suretiyle, nitel araştırmalar için uygun görülen Khi-kare istatistik analizi ile

ilişkiler test edilmiştir. Ayrıca, değişkenler arasındaki ilişkinin niteliğini belirlemek için, çapraz tablolar çıkarılmıştır. Burada bire bir ilişkinin yanı sıra, ilişkiyi daha iyi gözlemlemek için, bir bağımlı değişken üzerinde birden fazla bağımsız değişkenin aynı anda etkisini gösteren tablolar çıkarılmış, önemli görülen oranlar değerlendirmelerde kullanılmıştır.

3-BULGULAR VE TARTIŞMA

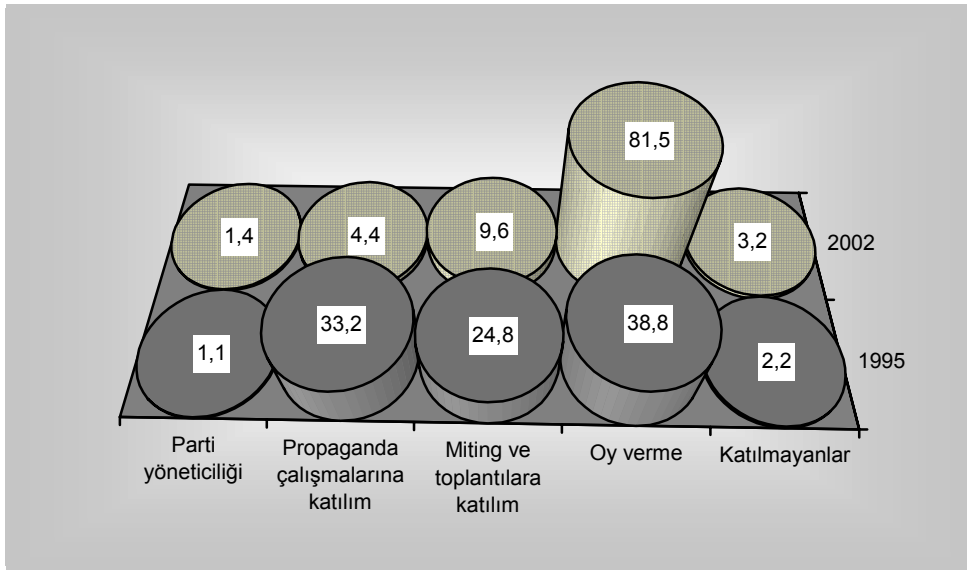
Elde etmiş olduğumuz bulgular hem ki-kare hem de çapraz ilişki tabloları vasıtasıyla elde edilirken, çalışmanın tablo ve rakamlara boğulmamasına dikkat edilmiştir. Bu sebeple, çıkarmış olduğumuz tabloları tek tek vermek ve bütün oranları zikretmek yerine, anlamlı gördüğümüz ilişkileri değerlendirmeye çalıştık. Bunu yaparken de bulgularımızı dört ana başlık altında inceledik. Evvela 1995 yılında elde etmiş olduğumuz sonuçlarla, bu araştırmada çıkardıklarımızın genel bir değerlendirmesini yaptık. Daha sonra, temel olarak tespit ettiğimiz on üç değişkenin (yaş, cinsiyet, medeni durum, din, öğrenim durumu, meslek, gelir, sosyal tabaka, etkililik inancı, mahallin bulunduğu bölge, doğum yeri, şehirde oturma süresi ve kendisini şehirli görme), siyasî katılım üzerine etkisini üç farklı katılım seviyesinde (seçmen, faaliyete geçme, faal katılım) ayrı ayrı ele aldık ve yorumlamaya gayret ettik. Sonuçları yorumlamak için 235 adet çapraz tablo çıkarılmış ve bunlar başlıklara göre sınıflandırılarak, tek tek incelenmiştir. Bütün bu tabloların, oldukları gibi çalışmaya dahil edilmesi, makale sınırlarını aştığından, sadece yorumların aktarılması tercih edilmiştir.

3.1- SİYASİ KATILIMDA İKİ ARAŞTIRMA DÖNEMİ ARASINDAKİ DEĞİŞİM

İlk araştırmamız olan 1995 yılında elde etmiş olduğumuz sonuçları değerlendirdiğimizde görmekteyiz ki, siyasete yoğun bir ilgi vardır. Elde etmiş olduğumuz rakamlar katılımın yoğunluğunu göstermesi bakımından oldukça dikkate değerdir. Katılmayanların oranı (%2.2) oldukça düşük sayılabilir. Buna mukabil sadece oy verme yolu ile katılımın dışındaki oranlar, söz konusu yılda vatandaşların ne kadar politize olduklarını göstermektedir. Zira oy verme yolu ile katılımı (%38.8) küçük bir farkla, siyasette oldukça faal olmayı gerektiren propaganda çalışmalarına katılım (%33.2) izlemektedir. Siyasî miting ve toplantılara katılanlar da azımsanmayacak bir oranı (%24.8) oluşturmaktadır. Ancak bu araştırmanın hemen seçim öncesi bir dönemde, propaganda faaliyetlerinin ve partiler arası mücadelenin yoğunluk arz ettiği bir dönemde yapıldığını da belirtmek gerekir. Mevcut siyasî ortamın siyasî katılım üzerinde arttırıcı bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. İkinci araştırmamız ise adeta bir sükunet dönemi olarak nitelendirebileceğimiz ve daha çok yeni arayışların ve parti içi muhalefetin

etkin olduğu bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Ayrıca söz konusu sonuçların alındığı tarihten 2002 yılına kadar olan süreçte Türkiye iki seçim dönemi geçirmiştir. Bu iki dönem sonunda, vatandaşların siyasi beklentilerinde sükutu hayale uğradığı ve Türkiye’de ekonomik krizin etkili olduğu bir dönemde yapmış olduğumuz araştırmanın sonuçları beklendiği üzere, önemli derecelere ulaşmış bulunan siyasetten soğumayı göstermektedir. Siyasete katılmayanlarda bir puanlık küçük bir artış gözlenirken, faal katılım yerini seçmen katılımına bırakmaktadır. En büyük düşüş propaganda çalışmalarına katılımda görülmektedir. Miting ve toplantılara katılımdaki düşüş de önemli boyutlara ulaşmıştır. Yine önem arzeden bir sonuç da siyasî sistem üzerinde etkili olabilme inancında görülen büyük gerilemedir. 1995 yılında oyla hiçbir şeyin değişmeyeceğine inananlar %15 iken, şimdi bu oran %35.3’e çıkmıştır. Bu aynı zamanda katılımdaki büyük düşüşü açıklamada önemli bir faktör olarak da görülebilir.

1995-2002 Dönemlerinde Siyasi Katılımdaki Değişim

E. Özbudun’un (1975:5), siyasî katılımın gerçekleşmesinde etkili olduğunu belirttiği, kişisel bağlılık, dayanışma, menfaat ve vatandaşlık duygusu gibi faktörler ele alınıp, sonuçlara uygulandığında katılımdaki söz konusu düşüşleri anlamak mümkün olabilecektir.

Kişisel bağlılık, doğrudan doğruya seçmenin lidere olan bakış açısı ve liderin bu bağlılığı yönlendirme çabası ile belirmektedir. Türkiye’de geçmişte seçmenlerin lidere

olan bağıllığı bilinmektedir. Ancak son yıllarda bu bağıllığın zaafiyete uğradığı görülmektedir. Ancak vatandaşların lider öncelikli tercihten vazgeçtiklerini söyleyecek veriler elde bulunmamakta, hatta yeni lider arayışlarının varlığı dikkatleri çekmektedir. Bu durumu geleneksel yönelişlere bağlamak mümkünse de, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumun bir “kurtarıcı” beklentisine yol açtığını da düşünmek gerekir. Seçmenlerde gözlenen kararsızlık, lidere olan kişisel bağıllıktaki zayıflamayı gösterirken, siyasî faaliyetteki düşüşü de bir derecede açıklamaktadır.

Etkisini gözlemlediğimiz diğer faktör de menfaat beklentisinde yaşanan gerilemedir. Bu bakımdan, herhangi bir siyasî partiyi faal olarak desteklemede görülen düşüş, siyasetçiler vasıtasıyla elde edilmesi beklenen menfaat beklentilerinin kaybolmaya yüz tutmuş olması ile açıklanabilir. Türkiye’de politikacılar, kendilerine taraftar elde etmede menfaat faktörünü, sosyal ve ekonomik kaynakları âdeta tüketircesine kullanmışlardır. Yaşanan ekonomik bunalım kaynakların tükendiği hissini vermektedir. İş bulma, tayin, terfi, iltimas, kayırma, nakdi ödemeler, sosyal hizmetlerden daha fazla yararlanabilme gibi etkenlerle siyasetçilere yöneliş, beklentilerin zaafiyete uğraması ile karşı duruşa dönüşmüştür. Miting ve toplantılardan uzak duruşta ise özellikle vatandaşların bizzat ifade ettikleri, boş vaatlere duyulan tepkiyi görmek mümkündür. 1995 yılında yaptığımız araştırmanın sonuçlarını değerlendirirken politikacılar yönelik, şiddet derecesi çok fazla olan olumsuz tutumlar tespit etmiştik. Bu tutumların da davranışa dönüşmek üzere olduğunu vurgulayarak “bir gün politikacılar, değil sahneleri paylaşacak oyuncu, bunun da ötesinde seyirciyi bile bulamayacaklardır” (Tatar, 1998:21) şeklinde uyarıda bulunmuştuk. Şimdi bu uyarının gittikçe gerçekleşmekte olduğunu görmekteyiz.

Bütün bunlara rağmen vatandaşlık duygusunun devam ettiğini gözlemekteyiz. Nitekim faal katılımın farklı boyutlarının tamamında düşme görülürken, oy verme davranışı devam etmektedir. Ayrıca memleket meselelerine yönelik bir duyarsızlaşma görülmemekle birlikte, meseleleri tartışma oranlarında düşüş görülmektedir. 1995 yılında memleket meselelerini tartışma faaliyetinde hiç bulunmayanların oranı %5.6 iken, bu oran 2002’de 12.7’ye çıkmıştır. Aynı durum çevre problemleri ile alakadar olmada da görülmektedir. Burada da oran 5.8’den 14.7’ye çıkmıştır.

3.2- SEÇMEN KATILIMI

Seçmen katılımında oy verme davranışı ile bu davranışla ilişkili olması bakımından çevre ve memleket meselelerini tartışma esas alınmıştır. Oy verme davranışında en çok etkisi olan değişkenler yaş, medeni durum ve meslek ilk sıralarda yer alırken ($P < 0.01$), öğrenim durumu, doğum yeri, şehirde oturma süresi, kendini şehirli olarak görme, etkililik inancı, din ve cinsiyet değişkenlerinin de istatistikî bakımdan anlamlı oldukları

görülmektedir. Buna karşılık gelir, sosyal tabaka ve mahallin bulunduğu bölge ile oy verme davranışı arasında istatistikî bakımdan bir ilişki bulunmamıştır. Yaş, doğum yeri, şehirde oturma süresi ve etkililik inancı oy verme davranışında gösterdikleri etkiyi, çevre ve memleket meselelerini tartışmada göstermemektedir (Tablo:1). Özellikle yaş dilimlerine baktığımızda, oy verme davranışının orta (%91) ve ileri yaş grubuna (%92.5) nazaran, gençlerde düşük olduğu görülmektedir (%70.7). Bu oran bir önceki seçim sözü konusu olduğunda daha da düşmektedir (%42.6). Buna karşılık gerek çevre meselelerini tartışma (%28.7), gerekse memleket meselelerini tartışmaları (%32.8) sık sık tartışma faaliyetlerini sürdürmeleri bakımından gençler en ön sırada yer almaktadırlar. Söz konusu meseleleri hiç tartışmama hususunda da en düşük oran (%10) da gençlerdedir. Memleket meselelerini sık sık tartışan ileri yaş gruplarının tamamı oy verme davranışında bulunurken, gençlerin ancak %72.9'u bunu davranışlarına yansıtmaktadırlar. En düşük oy verme de beklendiği üzere hiç tartışma faaliyetinde bulunmayanlar arasındadır. Bu sonuçlar gerek Kışlalı'nın (1976:118) gerekse Kalaycıoğlu'nun (1983:153-161) elde ettikleri bulgularla örtüşmektedir.

Tablo 1: Seçmen Katılımı

	Bir Önceki Seçimde Oy verme	Son Seçimde Oy Verme	Çevre Meselelerini Tartışma	Memleket Meselelerini Tartışma
Yaş	**	**	-	-
Cinsiyet	-	*	*	**
Medeni Durum	**	**	**	-
Din	*	*	-	*
Öğrenim Durumu	**	*	**	**
Meslek	**	**	**	**
Gelir	-	-	-	-
Sosyal Tabaka	-	-	-	-
Etkililik İnancı	*	*	-	-
Mahallin Bulunduğu Bölge	-	-	-	-
Doğum Yeri	**	*	-	-
Şehirde Oturma Süresi	*	**	-	-
Kendisini Şehirli Görme	**	*	**	**

* P<0.05

**P<0.01

Farklı yaşlar değişik hayat tecrübelerine tekabül etmekte bu da siyasî katılıma etki etmektedir. Bu bazen yetişme döneminde edinilen önemli deneyimlerin, bütün bir yaş grubunun siyasî görüşünü belirlemesi şeklinde olurken, bazen de gençlik, olgunluk ve yaşlılık çağlarının tipik sosyal tecrübe kalıpları arasındaki farklar olarak görülmektedir. Bir kimsenin yaşlanmasıyla birlikte, gelirinde, mesleğinde veya eğitim seviyesinde ilerlemesi o kadar çok ihtimal dahilindedir. Yine genç bir kimse, ailenin geçimine yardımcı olanlardan sadece birini oluştururken, ileriki yaşlarda aileyi geçindiren başlıca kişi olabilmektedir. Ya da daha önce iktisadî yapıdan pek etkilenmezken, meslekî

değişmeler sonucunda, fert iktisadî yapıdan daha fazla etkilenebilmektedir (Lipset,1986:253). Bu çerçevede çevre ve memleket meselelerine duyulan yakınlığa rağmen, ilginin oy verme davranışına dönüşmemesini, genç kuşaklarda parti tercihinin sabitleşmemiş olmasına ve dolayısıyla ilk defa oy verme sebebiyle yaşanan kararsızlığa; idealistlik seviyelerinin yüksek oluşu dolayısıyla kolay beğenememeye; eğitim, meslek, evlilik, iş ve askerlik endişelerinin ve uğraşlarının baskın çıkmasına; seçmen kütüğüne kaydolmadaki güçlülere, yanlışlıklara ve bunların düzeltilmesi için sarfedilmesi gereken çabanın uğraştırıcılığının caydırıcılığına bağlanabilir. Nitekim, medeni durum dikkate alındığında, hiç evlenmemiş olanlar, diğerlerine nazaran oldukça düşük seviyede oy verme davranışına sahiptirler. Buna karşılık tartışma boyutunda da en düşük katılmama oranına sahiptirler. Medeni durumla yaş değişkenlerini, katılım seviyelerine yönelik olarak birlikte çaprazladığımızda, beklendiği gibi evli olmayanlar, büyük bir çoğunlukla aynı zamanda gençlerdir. Yine öğrenim durumunu da anlamlı kılan, nisbeten yaş dilimleri ile olan alakasıdır. Zira oy verme davranışı yüksek okul-fakülte mezunlarından ilk okula gittikçe artmaktadır. İlk bakışta öğrenim seviyesindeki yükselmenin, siyasî katılım üzerinde olumsuz bir etkiye yol açtığını söylemek mümkündür. Bu etki sadece gençlerde değil, orta ve ileri yaş dilimlerinde de görülmektedir. Nitekim ileri yaş diliminde, ilk okul mezunlarının %94.3'ü oy verirken, fakülte mezunu olanlarının oy verme oranları %88.2'dir. Genel olarak ilk okul mezunlarının oy verme oranı (%91) diğerlerine nazaran yüksektir. Katılımın tartışma boyutunda ise ilişki bunun tam tersidir. Yani tartışma öğrenim seviyesi yükseldikçe önemli oranlarda artış göstermektedir.

Meslek, edinilinceye kadar ve o mesleğin sahibi olduktan sonra olmak üzere insanın hayatının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bazı mesleklerde, meslekî ehliyet edinme sürecinin hayli uzun oluşu, söz konusu mesleğin ferdin idrak sahasında önemli bir yer işgal etmesine yol açmaktadır. Bir de söz konusu meslek, sosyal ve kültürel hayatla iç içe bulunuyorsa, ferdin tutum ve davranışları ile meslekî donanımları ayrılmaz bir bütün haline gelmektedir. Bundan başka mesleğin icra ediliş şekli de ferdin meslekî rolü ile aynileşmesinin niteliğini belirlemektedir. Bu çerçevede bazı meslekler doğrudan doğruya siyasî arenanın içinde yer almaktadır. Meslekî donanım (bilgi, beceri, vasıta sahipliği vs.), siyasete etkili katılım için gerekli alt yapıyı oluşturabilmektedir. Dolayısıyla mesleğe mensubiyet adeta siyasete iştirak olarak vuku bulmaktadır. Zira bazı meslek grupları çeşitli menfaat ve baskı gruplarına bağlı bulunmaktadırlar. Bunlar arasında işçi veya işveren sendika ve derneklerini, bazı kooperatif birliklerini vs. göstermek mümkündür. Bir çok araştırma da göstermiştir ki, bu ve benzeri mensubiyetler yoğun bir siyasî katılımı ortaya çıkarmaktadır (Turan,1987:56-58; Özeroğlu,1989:96-98; Baykal,1970:48-49).

Çalışmamız da bunu doğrulamaktadır. Zira gerek dernek üyeliği gerekse sendika üyeliği esas alındığında faaliyete geçme katılımı ve faal katılımın bütün türleri üzerinde, vatandaşları katılıma sevk etme bakımından önemli bir etkiye sahip oldukları görülmektedir ($P<0.01$). Yani gerek sendika gerekse dernek üyesi olanlar açık bir şekilde siyasete daha fazla ve daha faal olarak katılmaktadırlar. Bazı meslekler ise bunun tam tersi bir yapıya sahip olabilmektedir. Fertler, meslekleri dolayısıyla siyaset için gerekli donanımına sahip olamamakta, siyasî kararlardan en az oranda etkilenmekte, ilgi ve bilgi düşüklüğü birbirini desteklemekte, dolayısıyla da bu durum siyasete uzak durmalarına sebep olabilmektedir. Nitekim, mesleki farklılaşma açısından sonuçları incelediğimizde görmekteyiz ki, oy vermede en düşük katılım, önce öğrencilerde, sonra da işsizlerdedir. En yüksek katılım ise, sırasıyla çiftçi, emekli ve ev hanımlarında görülmektedir. Buna karşılık memleket meselelerini sıklıkla tartışanlar öncelikle öğrenciler, sonra da sırasıyla emekli, memur, işsiz ve işçilerdir. En az tartışanlar ise ev hanımları ve çiftçilerdir. Öğrencilerin memleket meselelerini sık sık tartışmadaki oranları en yüksek (%50) olmasına rağmen, hiç tartışmamada da ev hanımlarından (%31.7) sonra gelmeleri (%25) dikkat çekicidir. Bu sonuç, gençlerin yoğun ilgi ile tam bir ilgisizlik kutuplarında yer aldıklarını göstermesi itibarıyla, genel olarak gençliğin tutum ve davranışları ile örtüşmektedir. Bütün bunlara karşılık orta ve ileri yaş dilimlerinde düzene girmiş bir hayat ve nisbeten sabitlemiş tercihler söz konusudur. Bu da oy verme davranışına yansımaktadır. İleri yaş dilimlerinde emeklilik dolayısıyla daha çok serbest zamana sahip olmak, siyasete tartışma boyutunda yaşanan ilginin, orta yaşa göre daha sıklıkta görülmesini ortaya çıkarmaktadır.

Seçmen katılımını şehirleşme bağlamında ele aldığımızda görmekteyiz ki, doğum yeri, şehirde oturma süresi ve kendisini şehirli görme kriterleri ile oy verme davranışı arasında anlamlı bir ilişki görülmektedir. Bazı siyaset bilimciler, şehirleşme sürecinde beklenen davranış olarak yüksek katılımı öngörmektedirler (Baykal,1970:66). Şehirli davranışın bunu gerektirdiği düşünülür. Ancak çalışmamızda elde etmiş olduğumuz sonuçlar, beklenen tutum ve davranışları sergilememektedir. Bu sonuçlar 1995 yılındaki araştırmamızda da benzer bir şekilde çıkmıştır. Bu araştırmanın sonucunda da görülmektedir ki, oy verme davranışında merkez-ilçe-köy çizgisinde bir artış vardır. Başka bir ifadeyle, en düşük katılım Malatya merkez doğumlularda görülmektedir. En yüksek katılımlar ise Malatya köy ve diğer il köy doğumlulardadır. Seçmen katılımını esas aldığımızda elde etmiş olduğumuz bulgularla Kalaycıoğlu'nun beklentilerinin uyuşmakta olduğu görülmektedir. Zira Kalaycıoğlu'na göre (1983:24), ferdin siyasî hayata katılması için gerekli olan siyasî güdülerini yerleşim yerlerinin büyüklüğü

azaltacak, hatta tamamen ortadan kaldıracaktır. Böylece, içinde yaşadığı yerleşim birimi büyüdükçe ve siyasî yapı karmaşıklıklaştıkça ferdin siyasî kararlara katılmasındaki marjinal etkinliği azalacak ve bir noktadan sonra da bu etkinlik tamamen kaybolabilecektir. Dolayısıyla, siyasî katılımın küçük yerleşim birimlerinde, büyük yerleşim birimlerine oranla, daha yoğun olması beklenebilir. Bu beklenti, şehirde kalma süresi esas alındığında da gerçekleşmektedir. Nitekim, en düşük oy verme davranışının hep şehirde yaşayanlarda olduğu görülmektedir. Bu sonuç, kendisini tamamen şehirli görenlerde de aynı nitelikte çıkmıştır. Kendisini kısmen şehirli görenlere ve şehirli görmeyenlere nazaran en düşük oy verme bu kesimdedir. Ancak şehre sonradan gelenleri incelediğimizde, şehirde oturma süresine paralel olarak oy verme katılımı da artmaktadır. Gerek oy verme gerekse çevre ve memleket meselelerini tartışma ise en az oranda şehre yeni gelenlerde görülmektedir.

Siyasî katılım üzerinde etkisi olan bir diğer değişken de dindir. Dinin insanların tutum ve davranışları üzerine etkisi bir çok araştırmaya konu olmuştur. Meselenin iktisadî boyutu üzerinde odaklaşanlar, dinin iktisadî davranış üzerindeki belirleyici etkisinden söz etmişlerdir. Bunlardan Weber (1997), kapitalizmin kökeninde Protestan ahlakının olduğunu söylerken, Sombart (1993) ise Yahudilik üzerinde odaklaşmıştır. Bu ve benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür. Tarihten bu güne din-siyaset ilişkisi üzerinde yapılan araştırmalar ve değerlendirmeler de hayli yoğundur (Tatar,1999:145-148). Burada dinin farklı yorumlarının, idrak tarzlarının, cemaat bağlantılarının ve gerek ferdin gerekse toplumun hayatında işgal ettiği konumun, tutum ve davranışlara yansıtacağını beklemek gerekir. Hatta bazı durumlarda dinin bizatihi kendisi siyasîleştirilmekte ya da siyasî idrak tarzlarındaki farklılıklar dinin idrak edilmesinde de referans teşkil edebilmektedir.

Bu çerçevede din değişkenine baktığımızda oy verme davranışı ile tartışma faaliyetleri arasında farklılıklar vardır. Oy vermede en üst seviyeden alta doğru, sünni-alevi-diğer sıralaması gözlenirken, katılımın tartışma boyutunda ilişki tam tersine dönmektedir. Diğer seçeneğindeki oy verme davranışındaki büyük düşüş, kendilerini sistemin dışında görmelerine bağlanabilir. Diğer seçeneğini işaretleyenlerin önemli bir kısmı (%50) herhangi bir dinî hassasiyete sahip olmayan, kendileri için dinin önemli olmadığını söyleyenler oluşturmaktadır. Bunların da kendi içlerinde oy vermeme oranları %66.7'dir. Diğer seçeneğini işaretleyenlerin içerisinde oy vermeyenlerin cüzi bir miktarını ise dini referansla ya da endişelerle hareket edenler oluşturmaktadır. Marjinal gruplar olarak ifade edebileceğimiz bu kesimin, tartışma faaliyetlerini yoğun olarak yerine getirmeleri de dikkat çekicidir.

3.3- FAALİYETE GEÇME KATILIMI

Faaliyete geçme katılımında, siyasî telkinde bulunma, siyasî toplantı ya da mitinglere katılım ve siyasî parti üyeliği esas alınmıştır. İlk ikisindeki katılımı ele aldığımızda, en çok etkili olan değişkenlerin cinsiyet, medeni durum, din, öğrenim durumu ve meslek oldukları görülmektedir. Siyasî parti üyeliğinde ise birinci derecede etkiye sahip olan yine cinsiyet farklılığıdır. Bunun dışında din ve etkililik inancında da istatistiki bakımdan anlamlılık vardır. Buna karşılık, yaş, gelir, sosyal tabaka, doğum yeri ve kendisini şehirli görme ile faaliyete geçme katılımı arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Tablo:2).

Bütün toplumlarda cinsiyet farklılığından kaynaklanan bir rol farklılaşması mevcut olmuştur. Sosyal hayatın tamamında görülen bu rol farklılaşması siyasî hayatta da kendisini göstermektedir. Bu farklılaşma bazen toplumun kanunlarıyla ya da zımnen koymuş olduğu müeyyideler vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Bazen de sosyal hayatın şartlarından kaynaklanan imkân veya imkânsızlık gibi durumlar vasıtasıyla cinsiyet rollerinde farklılaşmalar görülmektedir. Söz konusu farklılaşmalar genellikle erkeklerde siyasî katılımın sınırlarını genişletirken, kadınlarda daraltmaktadır (Tatar,1997b:74). 1992 yılında Naisbitt ve Aburdene (Ts.:23) “kadınların politik alanda çığ gibi büyümeleri durdurulamaz artık” diyorlardı. O tarihten bu güne, dünyanın bir çok yerinde kadınlar siyasî arenada bir çok önemli görevlere geldiler, hatta lider oldular. Ama eşitsizlik, toplumun geniş kesimi temele alındığında, en gelişmiş ülkelerde dahi hâlâ kadınlar aleyhine ortaya çıkmaktadır. Siyasetin bizatihi içerisinde olmak bakımından erkeklerle kadınlar arasında önemli farklılıklar vardır. Ülkemizde siyaset, kadınların cinsiyetlerini muhafaza ederek rollerini oynamalarına müsait bir ortamda cereyan etmiyor. Kadınlar, erkek rolünü üstlendikçe, “erkekleştikçe” varlıklarını devam ettirebiliyor ve başarı sağlayabiliyorlar ya da “ana-bacı” olarak rahat edebiliyor ve meşruiyet dairesinin içinde kalabiliyorlar.

Bu çerçevede bulgularımız da göstermektedir ki, siyasî katılım, cinsiyete bağlı olarak, seçmen katılımından faal katılıma gittikçe kadınlarda düşüş göstermektedir. Zira telkin faaliyetinde hiç bulunmama erkeklerde %52 iken, kadınlarda bu oran %70,9’dur. Yine siyasî toplantı ve mitinglere gitme söz konusu olduğunda, erkeklerin %61.9’u hiç gitmezken, kadınlarda bu oran %86.1’dir. Siyasî parti üyeliğinde de oranlar, erkeklerde %15.3 iken, kadınlarda %7.1’dir.

Katılımda etkili olan bir diğer faktör medeni durumdur. Evlilik bir çok yükümlülük ve sorumluluğu beraberinde getirmektedir. Bu ise bir taraftan siyasî faaliyetler için serbest zaman darlığı yaratmakta diğer taraftan da ferdi temkinli davranmaya sevk etmektedir. Bu bakımdan evli olmayanların, evli olanlara göre daha faal olmaları beklenmektedir. Nitekim bu beklenti çalışmamızda da tesbit edilmiştir. Evli olmayanların siyasî telkinde sık sık bulunma oranları %18 iken, evlilerde bu oran %6.1’dir. Siyasî telkinde hiç bulunmama, evli olmayanlarda %49.5 iken,

evlilerde %57.8'dir. Bunun gibi siyasî toplantı ya da mitinge bir çok defa gitme, evli olmayanlarda %11,3 iken, evlilerde %4.7'dir. Burada genellikle evli olmayanların gençler olduğu düşüncesiyle asıl etkili olanın evlilikten ziyade yaşla alakası olduğu düşünülebilir. Ancak yapmış olduğumuz ikili çaprazlamada böyle bir ilişki tesbit edilememiştir. Ayrıca medeni durumla, siyasî parti üyeliği arasında da anlamlı bir ilişki görülmemiştir.

Tablo 2: Faaliyete Geçme Katılımı

	Siyasi Telkinde Bulunma	Siyasi Toplantı ve Mitinglere katılım	Siyasi Parti Üyeliği
Yaş	-	-	-
Cinsiyet	**	**	**
Medeni Durum	**	**	-
Din	**	**	*
Öğrenim Durumu	**	**	-
Meslek	*	*	-
Gelir	-	-	-
Sosyal Tabaka	-	-	-
Etkililik İnancı	-	*	*
Mahallin Bulunduğu Bölge	**	-	-
Doğum Yeri	-	-	-
Şehirde Oturma Süresi	*	-	-
Kendisini Şehirli Görme	-	-	-

* P<0.05

**P<0.01

Dinin, faaliyete geçme katılımı ile ilişkisini incelediğimizde görmekteyiz ki, oy verme davranışındaki ilişki burada tersine işlemektedir. En çok siyasî telkinde bulunanlar alevi ve sünni camianın dışında bulunanlarda görülmektedir. Bu gruplarda telkinde hiç bulunmayanların oranı diğerlerine göre düşük olmakla beraber, asıl büyük fark, bu faaliyeti sıklıkla yerine getirmede ortaya çıkmaktadır. Nitekim oranlar Sünnilerde %7.4, Alevilerde %9, diğerlerinde ise %43.8'dir. Aynı sonuçlar siyasî toplantı ya da mitinge gitmede ve siyasî parti üyeliğinde de görülmektedir.

Öğrenim durumunun etkisine baktığımızda, telkinde bulunma ve mitinge gitme üzerinde anlamlı bir ilişkinin olduğunu görmekteyiz. Oy verme davranışında görülen, öğrenim seviyesindeki yükselişin katılıma olan negatif etkisi, burada tersine işlemektedir. Nitekim, seçimler sırasında siyasî telkinde sık sık bulunanların oranı ilk okulda %5.7 iken, lise ve dengi okulda %7.3'e, yüksek okul ve fakülte mezunlarında %14.6'ya çıkmaktadır. Yine siyasî toplantı ya da mitinge hiç gitmeyenler ilk okulda %75.5 iken, lise ve dengi okulda %65.2'ye, yüksek okul ve fakültede ise %62.3'e düşmektedir. Bu sonuçları öğrenim seviyesi yükseldikçe bilgi seviyesindeki artışa, alternatif bilgi kaynaklarının çeşitlenmesine ve mevcut bu donanımı harekete geçirme isteğine bağlayabiliriz.

Gelirle faaliyete geçme katılımı arasında her ne kadar istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki görülmesi de, yüzdeler az da olsa ilişkinin olduğunu göstermektedir. Özellikle alt gelir grubu ile üst gelir grubu arasında bir fark görülmektedir. Seçimler sırasında siyasî telkinde bulunma faaliyetinde hiç bulunmayanlar alt gelir grubunda %59 iken, üst gelir grubunda oran %48.6'ya düşmektedir. Bunun gibi miting ve toplantılara hiç gitmeyenler alt gelir grubunda %67.8 iken, üst gelir grubunda

%75.7'dir. Burada, yüksek gelir grubunda daha fazla kazanç temin etme isteği ve buna bağlı olarak iş yoğunluğunun fazlalığı gözönünde bulundurulduğunda siyasete mesafeli duruş anlaşılabilir. Ayrıca politikacılarla olan ilişkide de bir farklılaşmanın olduğu, ilişkideki farklılaşmanın da katılımı standart tiplerin dışına taşıdığı söylenebilir.

Hissedilen sosyal tabakaya göre ilişkiye baktığımızda, seçimler sırasında siyasî telkinde sık sık bulunma faaliyeti üst tabakadan alt tabakaya doğru istikrarlı bir düşüş (%16.7; %9.5; %6.7) görülmektedir. Aynı şekilde bu faaliyete hiç katılmayanlar da üst tabakada %44.4 iken, orta tabakada %53.2, alt tabakada ise %66'dır. Yine benzer şekilde siyasî toplantı ya da mitinge katılımında da alt tabakadan üst tabakaya çıkıldıkça faaliyetin hem yoğunluğu hem de kendisi artmaktadır. Siyasî parti üyeliğiyle ilişki de bu şekilde cereyan etmektedir. Sosyal tabakası hakkında fikri olmayanlar ise faaliyete geçme katılımının bütün türlerinde en düşük orana sahiptirler.

Vatandaşın siyasî sistemde etkili olabileceğine dair kanaati arttıkça, faaliyete geçme katılımının üç boyutunda da artış gözlenmektedir. Nitekim, seçimler sırasında siyasî telkinde sık sık bulunma, oyla bir şey değişmez diyenlerde %5.6 iken, bu oran oyla çok az şey değişir diyenlerde %9.7'ye, oyla çok şey değişir diyenlerde ise %11.5'e çıkmaktadır. Yine siyasî toplantı ve mitinglere katılımında da, etkililik inancındaki artışa paralel olarak istikrarlı bir artış gözlenmektedir (%29.9; %38,6; %40.4).

3.4- FAAL KATILIM

Faal katılımın belirlenmesinde, seçimlerde parti ya da aday için çalışma esas alınmıştır. Bu tarz katılım üzerinde cinsiyet ve din değişkenlerinin önemli bir etkisi vardır ($P<0.001$). Bunlara ilave olarak sosyal tabaka ve etkililik inancının da etkisi görülmektedir ($P<0.05$), (Tablo:3).

Cinsiyet değişkeninin faaliyete geçme katılımında gördüğümüz belirleyici etkisi, faal katılımında daha da fazla görülmektedir. Nitekim erkekler siyasî parti ya da aday için, bir çok seçimde %5.2 oranında çalışırken, kadınlarda bu oran %2'ye düşmektedir. Erkekler bazı seçimlerde %10.7 ile katılırken, kadınlar %4.6 ile katılmaktadırlar. Hiç katılmamaya baktığımızda ise erkeklerin %69.5'i, kadınların ise %87.5'i bu faaliyetin dışında kalmaktadır.

Medeni durumu esas aldığımızda, evli olmayanlar evli olanlara göre daha faaldirler. Söz konusu faaliyeti bir çok seçimde gerçekleştiren bekârlar %7.7 iken, evlilerde bu oran %3.4'e düşmektedir. Hiç katılmayanlar evlilerde %75.8 iken, bekarlarda %67.5'dir.

Din değişkeninin faal katılım üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Aleviler Sünnilere göre, diğerleri de Alevilere göre siyasette daha faaldirler. Alevi ve Sünnilerin dışında kalanların, faaliyet derecelerinin yoğunluğu

oldukça barizdir. Zira bunlar %22.2 oranında siyasi parti ya da aday için bir çok seçimde çalışırken, Aleviler %4.8, Sünniler ise %3.6'da kalmaktadırlar.

Tablo 3: Faal Katılım

	Seçimlerde Parti Ya da Aday için Çalışma
Yaş	-
Cinsiyet	**
Medeni Durum	
Din	**
Öğrenim Durumu	-
Meslek	
Gelir	-
Sosyal Tabaka	*
Etkililik İnancı	*
Mahallin Bulunduğu Bölge	-
Doğum Yeri	
Şehirde Oturma Süresi	-
Kendisini Şehirli Görme	-

* P<0.05

**P<0.01

Öğrenim durumu ile faal katılım arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki görülmemekle beraber, öğrenim seviyesinin yükselmesine paralel olarak, faal olma durumunda da bir artış gözlenmektedir. Nitekim faal katılımı hiç yerine getirmeyenlerin oranı ilk okul mezunlarında %79.4 iken, lise ve dengi okulda %73.2, yüksek okul ve fakültede %67.9'dur.

Faal katılımı gerçekleştirebilmek için belirli bir gelir seviyesine sahip olmak gerektiği düşünülmektedir. Çünkü bu faaliyet bir taraftan beraberinde harcamaları gerekli kılmakta diğer taraftan da gelire elde edilebilecek bazı vasıtalara sahip olmayı zorunlu kılmaktadır. Bazı siyaset bilimciler, düşük gelirli vatandaşların, çoğu kez finansal kaynaklara, boş zamana, vatandaşlık kabiliyetine ya da etkili olarak katılmak için gerekli olan mücadele seviyesine ya da kamu memurları, adaylar, faal siyasetçiler tarafından siyasi hareket için eleman aramak imkanlarına sahip olmadıklarını ileri sürerler (Lawless-Fox,2001:363) Yine ekonomik şartların siyasi katılımı ve demokratik tatminkârlığın seviyesini biçimlendirdiği iddia edilmektedir. Öyle ki, ekonomik problemler ve sıkıntılar, hem siyasi katılımın fırsat ve imkân maliyetini arttırmakta hem de şahsın siyasete teşebbüs etme kapasitesini azaltmaktadır. Böylece yüksek enflasyon ve işsizliğin siyasi katılımda genel bir azalmaya ve demokratik tatminkârlığın seviyesinde düşmeye sebep olacağı beklenmektedir (Taylor,2000:100,103). Ayrıca işsizlikteki ve enflasyondaki artışın seçmen ideolojisinde sağ yönelimli hareketlere sebep olduğu iddia edilmektedir (Kim-Fording,2001:61). Bütün bunları göz önünde bulundurduğumuzda, yüksek gelir grubunda bulunanların daha çok faal olmaları beklenmektedir. Sonuçları incelerken, söz konusu faaliyete bir çok seçimde katılmayı esas aldığımızda, önemli bir farklılaşma

görülmektedir. Zira alt gelir grubu %4.5, orta gelir grubu %3 iken, üst gelir grubu %10.8'dir. Ancak yüksek derecelere varan bu farklılaşma, söz konusu faaliyette hiç bulunmama esas alındığında oranlarda bir yakınlaşma görülmektedir. Nitekim, alt gelir grubunun %74.3'ü katılmazken, orta gelir grubunun %73.4'ü, üst gelir grubunun ise %70.3'ü katılmamaktadır.

Alt ve orta gelir gruplarının da bu faaliyette yer almalarını Türkiye'deki siyasî partilerin propaganda faaliyetlerinin niteliği, partilerin birbirleri ile olan ilişkisi ve cemaat yapılanmaları ile açıklamak mümkündür. Propagandanın maddi külfeti başkalarınca üstlenilince, söz konusu faaliyete düşük gelir grubunda bulunanlar da rahatlıkla katılabilmektedir. Bu bakımdan siyasî partilerin propaganda faaliyetlerine ayırdıkları maddi miktarlar önemlidir. Partilerin yanı sıra, adayların da önemli bir katkısı vardır. Özellikle çok fazla bilgi ya da donanım gerektirmeyen işlerde kullanılmak üzere eleman gerekli olmaktadır. Bu işleri de düşük gelirliler üstlenmektedir. Özellikle işsiz ya da daha iyi bir iş beklentisi içerisinde olanlar, bu yolla amaçlarına ulaşabileceklerine inanmaktadırlar. Yine yüksek derecelere varan siyasî parti yada adaya olan bağlılık neredeyse hiçbir engel tanımamaktadır. Bunun dışında adaylar ile olan akrabalık-hemşehrilik ilişkilerini de zikretmek gerekmektedir. Cemaat yapılanmalarında ise her gelir, meslek ve eğitim seviyesinden fertlerin varlığı ve cemaat içi iş bölümü ve dayanışmanın kuvveti ile sosyal ve iktisadi engellerin üstesinden gelinmektedir.

Gelir ve faal katılım ilişkisi, mensubu olduğuna inanılan sosyal tabaka esas alındığında daha belirgin ve yüksek bir ilişki görülmektedir ($P<0.01$). Nitekim üst tabakadan (%17.6), orta (%4.7), alt (%3.3) ve mensubiyet hissi olmayanlara (%1.6) doğru gidildikçe, siyasî parti ya da aday için çalışma faaliyetini bir çok seçimde gerçekleştirenlerin oranı kayda değer bir düşüş arz etmektedir. Yine söz konusu faaliyete hiç katılmamayı esas aldığımızda da, sosyal tabakadaki düşüğe paralel olarak, katılmayanların oranı da artmaktadır (%52.9; %72.3; %74.2; %88.5). Yine en düşük katılım oranı sosyal tabaka ile ilgili mensubiyet hissine sahip olmayanları görmekteyiz. Bu grubun büyük bir çoğunluğunun (%72.3) alt gelir dilimine, geri kalanların tamamının da ortanın altı gelir dilimine girdikleri düşünülürse, sonuçlar daha da anlamlı olmaktadır.

Siyasî sisteme yönelik etkililik inancının faal katılım üzerine etkisi istatistiki bakımdan anlamlıdır ($P<0.05$). Beklendiği üzere etkili olunabileceğine ilişkin kanaat arttıkça, katılım da artmaktadır. Zira oyla bir şeyin değişmeyeceğine inananlar, faal katılım bir çok seçimde sadece %1.5 oranında gerçekleştirirken, bu oran oyla çok az şey değişir diyenlerde %3.2'ye, çok şey değişir diyenlerde de %7.6'ya çıkmaktadır. Hiç katılmayanlar da aynı paralelde gerçekleşmektedir (%78.5; %73.1; %65.8).

Şehirde oturlan bölge ile faal katılım arasındaki ilişkiyi incelediğimizde, sadece faaliyeti bir çok seçimde gerçekleştirme esas alındığında anlamlı bir ilişki görülmekte, diğer durumlarda herhangi bir ilişki görülmemektedir. Faal katılımı sık sık yerine getirenler imarlı bölgeden, imarsıza doğru gittikçe düşüş göstermektedir. Bu oranlar imarlı bölgede %9.8 iken, kısmen imarlıda %4.5'e, imarsızda ise %2.3'e düşmektedir. Benzeri ilişki doğum yeri esas alındığında da görülmektedir. Katılım şehir merkezi-ilçe-köy çizgisinde düşüş arz ederken, en yüksek katılım, Malatya dışındaki il merkezinde doğanlarda görülmektedir.

Bu sonuçlar, başka ülkelerde geliştirilen teorilerle pek fazla örtüşmemektedir. Nitekim Highton, mekandaki hareketliliği ikametgah ve cemaat olmak üzere ikiye ayırarak, ikincisinde düşük katılımı öngörmektedir. İkametgah hareketliliğinde aynı şehir içinde bir evden başka bir eve taşınma, cemaat hareketliliğinde ise bir şehirden başka bir şehre geçiş söz konusudur. Yıllardır aynı yerde yaşayanlar, daha geniş arkadaşlık ve grup ağları oluşturmada daha çok fırsatlara sahiptirler. Hareket eden insanların, seçmen kütüklerine tekrar kaydolmaları bakımından, kendilerini siyasî olarak yeniden kurmaları gerekir. Kısa mesafeli hareketlilik, sosyal bağların korunmasına imkan verir. Uzun mesafeli hareketler ise tersine, daha yıkıcı ve bozucudur. Yeni sosyal bağların kurulması zor olmaktadır (Highton,2000:110-117).

Türkiye açısından meseleyi değerlendirdiğimizde, seçmen kütüklerine kayıtlı ilgili problemler belki daha fazla olmak üzere geçerli görülmele beraber, uzun mesafeli mekan değişikliklerinde yıkıcı ve bozucu bir etkinin, Batı toplumlarında olduğu gibi yaşanması beklenemez. Çünkü hareketlilikte, fertler bir yerden başka bir yere giderken, özellikle önceden kurulmuş bir bağlantı söz konusudur. Hemşehri, akraba ya da cemaat bağlantıları ile hareket eden fertler, zaten belirli ve kurulu bir sosyal ilişkiler ağının içine dahil olmaktadır. Bu sosyal ağlar, çoğunlukla, siyasî olanı da kapsadığından ve siyasî ağlar şehre intibakta ve şehre ait bir takım fırsatların elde edilmesinde, ferde bir takım imkanlar tanıdığından, fert kendisini yoğun bir siyasî faaliyet içerisine atabilmektedir. Bu sonuncu husus bir manada sağlıklı şehirleşmenin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Yeni gelen ferde, yeterli sosyal ve iktisadi imkanları bahşedemeyen şehirde, siyasî bağlantılar, ayrıcalıklar elde edebilmek için kullanılmaktadır. Bu çerçevede yukarıda bahsetmiş olduğumuz sonuçlar anlamlı bir zemine oturmaktadır.

4-SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Siyasî katılım siyasî olayları takip etmekten başlayıp, bu olayları değerlendirmeye, bunlarla ilgili tutum takınıp, bu tutumları tartışma, miting ya da toplantılara katılma ve propaganda gibi faaliyetlerle davranışlara dönüştürmeye kadar giden geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu geniş yelpazeyi seçmen, faaliyete geçme ve faal olmak üzere üç katılım boyutunda sınıflandırabiliriz. Söz konusu katılımın her basamağı üzerinde bir çok psikolojik, siyasî ve sosyal faktörlerin etkisi vardır. Araştırmamızda temel olarak aldığımız on üç bağımsız değişkenin, siyasî katılımın farklı aşamalarında değişen etkileri gözlenmiştir. Bunlardan yaş değişkeni oy verme davranışı üzerinde önemli bir etkiye sahipken, katılımın diğer aşamalarında böyle bir etki görülmemiştir. Buna karşılık cinsiyet değişkeni oy verme dışında katılımın her aşamasında, kadınlar aleyhine bir etkiye sahiptir. Kadınlar erkeklere nazaran siyasete daha az katılmaktadırlar. Kadınlar siyasî arenada erkek rolünü üstlendikçe ya da “ana-bacı” tiplmesi ile varolabilmektedirler. Bu durumda kadınların cinsiyet rollerini muhafaza ederek siyasete dahil olabilmeleri için uygun siyasî zeminin teşekkül ettirilmesi gerekmektedir.

Araştırmamızda dinin siyasî tutum ve davranışların oluşmasında önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu çerçevede siyasî faaliyetlerin bir taraftan dini dışlayıcı diğer taraftan da dinî referanslardan hareketle onu bir araç haline getirici tarzda yapılması hem mana etrafında bütünleşmeye zarar verebilmekte hem de dini doğrudan doğruya mukaddes olan sahadan alıp, mücadele ve çatışmanın odağına taşıyabilmektedir. Bu çerçevede mukaddesat istismar konusu yapılmamalıdır. Aksi takdirde siyasî çatışmalar dinî çatışmalara dönüşebilir.

Gelirin siyasî katılım üzerinde, dünyanın bir çok yerinde görülen etkisi araştırma sahamızda tesbit edilememiştir. Tespit edilen etkiler de daha çok meslek ve sosyal tabaka ile birlikte ele alındığında görülmektedir. Bunun sebebi araştırma alanının cemaatvarî yapısı ile, Türkiye’de siyasî partilerin teşkilatlanma tarzları ve propaganda teknikleri ile açıklanabilir.

Şehirli olmanın siyasî katılımın seçmen katılımı üzerinde olumsuz etkisi gözlenirken, katılımın faal olduğu durumlarda istatistiki olarak anlamlı olmamakla beraber, küçük de olsa olumlu bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu durumu Malatya’nın sağlıklı şehirleşmeden yoksun olmasına bağlamak mümkündür. Gerek şehrin yerlisine gerekse sonradan göç edenlere yönelik olarak şehir hayatına özgü müessesleşmenin gerçekleştirilmesi, şehirli davranışları da beraberinde getirecektir.

Eğitim bir çok problemin çözümü olarak ileri sürülmektedir. Ancak çalışmamızda görülmüştür ki, eğitim tek başına beklenen etkileri vermeyebilmektedir. Nitekim öğrenim

seviyesi düştükçe oy verme davranışında artış gözlenirken, faaliyete geçme ve faal katılımı az da olsa öğrenim seviyesinin olumlu etkisi görülmektedir. Burada önemli olan, katılım türleri için gerekli olan bilgi ve yetenek gibi donanımlardır. Bu bakımdan, özellikle öğrenim süresince edinilen amaçlara uygun araçların oluşturulması, eğitim-siyaset ilişkisini olumlu olarak etkileyecektir.

Etkililik inancının siyasî katılım üzerindeki etkisi, katılımın derecesindeki yükselişe paralel olarak artış göstermektedir. Ancak 1995 yılından bu yana söz konusu inançta önemli düşüşler gözlenmektedir. Siyasete ve kurumlarına olan güven ve inanç gittikçe azalmaktadır. Siyasete katılmakla ülkede hiçbir şeyin değişmeyeceğine dair inanç yaygınlık arz etmeye başlamıştır. Bu durum sistemin devamı ve işlerliği konularında uyarı niteliğinde ele alınabilir. Siyasetçi ile vatandaş arasındaki mesafe gittikçe açılmakta, siyasî yabancılaşma sinyalleri görülmektedir. Zira 1995 yılı ile 2002 yıllarını karşılaştırdığımızda siyasete katılımı son derece önemli düşüşler görülmektedir. Faal katılım yerini seçmen katılımına terketmekte, seçmen katılımında da geleceğe yönelik düşüş sinyalleri ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bu uyarıların dikkate alınıp, adımların buna göre atılması son derece önemlidir.

5-KAYNAKLAR

- BAYKAL, D., (1970) Siyasal Katılma, Bir Davranış İncelemesi, Ank.
- DAHL, R., (1984) Modern Political Analysis, Fourth Edition, New Jersey.
- DAVER, B.: (1993) Siyaset Bilimine Giriş, Ank.
- HIGHTON, B., (2000) "Residential Mobility, Community Mobility, And Electoral Participation", Political Behavior, Vol.22, No.2.
- HUNGTİNGTON, S.P.- DOMINGUEZ, J.I., (Ts) Siyasal Gelişme, (Çev. E. ÖZBUDUN), Ank.
- KALAYCIOĞLU, E., (1983) Karşılaştırmalı Siyasal Katılma, Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme, İst.
- KALAYCIOĞLU, E., (1984) Çağdaş Siyasal Bilim, İst.
- KAPANİ, M., (1992) Politika Bilimine Giriş, İst.
- KIŞLALI, A.T., (1976) "Siyasal Tutumlarda Kuşak ve Cinsiyet Etkenleri (Bir Alan Araştırması)", A.Ü.S.B.F.D., C.XXXI, No:1-4, Mart-Aralık.
- KİM, H.-FORDİNG, R.C., (2001) "Voter İdeology, The Economy, And The International Environment in Western Democracies, 1952-1989", Political Behavior, Vol.23, No.1.
- KRECH, D.-CRUTCHFIELD R. S - BALLACHEY, E.L., (1983) Cemiyet İçinde Fert, Birinci Kitap, (Çev. M. TURHAN), İst.
- LAWLESS, J.L.-FOX, R.L., (2001) "Political Participation of the Urban Poor", Social Problems, Vol.48, No.3.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2003 13 (1)

LİPSET, S.M., (1986) *Siyasal İnsan*, (Çev. M: TUNÇAY), Ank.

MİLBRATH, L.W. , (1966) *Political Participation, How and Why Do People Get Involved in Politics?*, Chicago.

NAİSBİTT, J.- ABURDENE, P., (Ts) *Megatrends for Women, Kadınların Önlenemeyen Yükselişi*, (Çev.H. PEKİNER),İst.

ÖZBUDUN, E., (1975) *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ank.

ÖZEROĞLU, H.N. , (1989) “Dernekler ve Siyaset”, T.İ.D., Yıl 61, s. 385, Aralık.

SOMBART, W., (1993) “Kapitalizmin Manevi Kaynakları: Felsefe ve Din”, *Kapitalizm ve Din*, (Haz. M. ÖZEL), İst.

TATAR, H.C., (1999) *Nuh’un Gemisindekiler, Şehirleşme ve Dinî Cemaatleşme*, İst.

TATAR, T, (1997a) *Siyaset Sosyolojisi*, İst.

TATAR, T., (1997b) “Cinsiyet Faktörünün Siyasî Katılıma Etkisi (Malatya Uygulaması)”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, S.10, Temmuz.

TATAR, T., (1998) “Toplum Temiz, Ya Siyaset?”, *Türk Yurdu*, 130, Haziran.

TAYLOR, M.A., (2000) “Channeling Frustrations: Institutions, Economic Fluctuations, and Political Behavior”, *European Journal of Political Research*, 38.

TURAN, İ., (1986) *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İst.

TURAN,İ., (1987) *Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma, Baskı Grupları ve Sendikalar*, İst.

WEBER, M., (1997) *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev. Z. ARUOBA), İst.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 351-374, ELAZIĞ-2003

XVI. YÜZYILDA ŞAM BEYLERBEYLİĞİNİN İDARİ TAKSİMATI

*The Administrative Divisions of The Beylerbeylik of Damascus in
The Sixteenth Century*

Enver ÇAKAR

Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

ÖZET

Merc-i Dabık ve Ridaniye savaşlarından sonra Osmanlı hakimiyetine geçen Mümlüklü toprakları, biri Şam diğeri de Mısır olmak üzere, iki beylerbeyliğe taksim edildi. Bunlardan Şam beylerbeyliği başlangıçta oldukça geniş bir alana yayılıyordu. Fakat, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren önce Haleb, daha sonra da Trablusşam beylerbeylikleri teşkil edilerek Şam beylerbeyliğinin sınırları gittikçe daraltıldı. Şam beylerbeyliği, diğerklasik eyaletlerde olduğu gibi, sancaklara, sancaklar da kaza ve nahiye adı verilen alt idarî birimlere ayrılıyordu.

Anahtar Kelimeler: Şam, beylerbeylik, sancak, kaza.

ABSTRACT

After the wars of Merc-i Dabık and Ridaniye, the Ottomans conquered Bilâd el-Şam and Egypt and established two provinces (or beylerbeyliks) on these areas, which were Egypt and Damascus. At the beginning, the province of Damascus (or Şam beylerbeyligi) included a very broad area. But, afterwards, the provinces of Aleppo and Tripoli were established on the same area. For this reason, the territory of the province of damascus was narrowed. The Province of Damascus divided into the units of administrative, which named as the sanjak, the qadâ and the nâhiye like the other classic provinces in the empire in the sixteenth century.

Key Words: Damascus, province, sanjak, qadâ.

Giriş

Kuruluş devrinden itibaren Osmanlı padişahları bir bölgeye başlıca iki yönetici yollamışlardır. Bunlardan biri, yürütme kuvvetini temsil eden *bey* (beylerbeyi veya sancakbeyi) diğeri de yargı kuvvetini temsil eden *kadı*'dır. Bey kadının hükmü olmadan hiç kimseyi cezalandıramadığı gibi, kadı da beyin kuvvetine dayanmadan hükmünü uygulayamazdı. Kadı hükümlerinde bağımsızdı ve doğrudan doğruya padişaktan emir alır, ona arzda bulunabilirdi. Osmanlılar taşra yönetiminde bu kuvvetler ayrımını, âdil bir yönetimin temeli saymışlardır.¹

Bu anlayışa uygun olarak Osmanlı ülkesi, bir yandan *beylerbeyilik* (*vilâyet* ya da *eyâlet*) ve *sancak* (*livâ*) diye askerî-idarî birimlere ayrılırken, aynı zamanda bu ayrıma tâbi topraklar üzerinde *kaza* denilen şer'î-idarî birimler yer almıştır. Bu birimlerin başında, yukarıda sözünü ettiğimiz iki otorite yani bey ve kadı bulunmaktadır.²

XVI. yüzyılda beylerbeyilik karşılığı olarak genellikle *vilâyet* tabiri kullanılmıştır. Eyâlet lafzının bütün Osmanlı idarî teşkilatında kullanılması ise ancak XVI. yüzyılın sonlarına doğru yaygınlık kazanmıştır.³

Öte taraftan, Osmanlı ülkesi beylerbeyilik ya da eyaletlere taksim edilmiş olmakla birlikte, temel idarî birim *sancak*'tır.⁴ Nitekim, sancakların, Osmanlı merkez idare düzenince en önemli alt idarî bölüm olarak görüldüğü, devlet merkezinin ülkeyi idare etmek için yaptığı tahrirlerin, sancaklar için ayrı ayrı düzenlenmiş olmasından anlaşılmaktadır. Yine, tahrir defterlerinin hazırlanmasında uygulanacak genel hükümlerin, yani toplanacak vergi gelirlerinin nasıl oluşacağı ve paylaşılacağını belirten ve çoğunlukla mufassal tahrir defterlerine eklenen kanunnâmelerin de genellikle her sancak için ayrı ayrı düzenlenmiş olması bunu teyit etmektedir.⁵

Netice itibariyle, beylerbeyilik, sancak, kaza ve nahiyelerden ibaret olan Osmanlı taşra teşkilat düzeni, Şam beldelerinin (Bilâdü'ş-Şam) alınmasından sonra, bu bölgede de aynen tatbik edilmiştir. Bu çalışmada, kuruluşundan XVI. yüzyılın sonuna kadar, Şam beylerbeyiliğinin idarî teşkilatında meydana gelen gelişmeler ile eyâletin beylerbeyileri ve beylerbeyiliği oluşturan sancakların iç taksimatları ayrı başlıklar altında incelenecektir.

¹ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire-The Classical Age 1300-1600*, London, 1973, s. 104.

² Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dâir Genel Gözlemler", *Bellekten*, XXXVIII/152 (1974), s. 665.

³ Halil İnalçık, "Eyâlet", *Encyclopedia of Islam (=EI²)*, II, s. 722; Feridun M. Emecen-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", *Belgeler- Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XIX/23, Ankara, 1999, s. 56.

⁴ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara, 1988, s. 87; Halil İnalçık, *The Ottoman Empire*, s. 117.

⁵ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1987, s. 17-18.

I. Şam Beldelerinin Osmanlılar Tarafından Alınması

Safevi hükümdarı Şah İsmail'i Çaldıran'da ağır bir mağlubiyete uğratan Yavuz Sultan Selim, Memlûklü meselesini de kesin bir sonuca bağlamak istiyordu. Fakat, bu niyetini gizli tutuyor ve yapacağı seferi İran üzerine tevcih edecekmiş gibi gösteriyordu. Ayrıca, Memlûklü sultanı *Kansu Gavri*'ye mektup ve kıymetli hediyeler de göndererek onu gafil avlamaya çalışıyordu. Gavri, Selim'in gönderdiği nâmelerden memnun olmakla beraber her ihtimale karşı o da mukabil tedbirler alıyordu.⁶

Sultan Selim, kışı Edirne'de geçirdikten sonra 1516 yılı ilkbaharında Vezir-i azam *Sinan Paşa*'yı kırk bin kişilik bir kuvvetle Maraş üzerinden Fırat tarafına sevketti. Bu sefer görünüşte Safeviler üzerine yapılıyordu ve bu hususa dair Gavri'ye de bir mektup yazılmıştı. Sinan Paşa, Kayseri'de toplanan kuvvetleri de alarak Maraş ve Malatya üzerinden Diyarbakır'a doğru gidecek ve yolda bir engelleme ile karşılaşırca durumu derhal padişaha bildirecekti.⁷

Sinan Paşa, Diyarbakır'a gitmeye memur olduğunu sınırdaki Memlûklü beylerine bildirip, Fırat'ı geçmek üzere müsaade istediğinde Memlûklü kumandanları onun bu teklifini sert bir dille reddettiler.⁸ Bu sırada Mısır'da yerine kardeşinin oğlu *Tamanbay*'ı bırakan Kansu Gavri de 50 bin kişilik bir kuvvetle Şam'a geldi.⁹

Bu gelişmeler üzerine, zaten Memlûklar'a savaş açmak için fırsat kollayan Osmanlı hükümdarı, durumu ulemâ ve devlet adamlarıyla müşavere ettikten sonra Memlûklarla savaşa karar verdi.¹⁰ Varılmış olan kararı ve kendisinin hemen yola çıkacağını Vezir-i azam Sinan Paşa'ya bildiren Osmanlı sultanı, gerçek maksadının Memlûklar tarafından hâlâ bilinmediğini kabul ederek, seferin İran için olduğunu duyurmaya devam etti ve bu maksatla Rumeli Kazaskeri *Zeyrek-zâde Molla Rükneddin* ile *Karaca Paşa*'yı elçilikle Memlûklü sultanına gönderdi. 4 Haziran 1516'da yola çıkan bu zatlar Gavri'ye birçok hediye ile birlikte, padişahın mektubunu da götürdüler.¹¹ Bu arada oğlu *Süleyman*'ı kendisine vekâlet etmek üzere Edirne'de bırakan ve *Pîri Paşa*'yı da İstanbul muhafızlığına tayin eden Sultan Selim 5 Haziran 1516'da İstanbul'dan Üsküdar'a geçti.¹²

Padişahın Elbistan'a varmasından biraz önce, yani 11 Temmuz 1516'da Haleb'e

⁶ Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara, 1969, s. 123-124; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara, 1983, s. 280-281.

⁷ Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, II, İstanbul, 1279, s. 325; Selahattin Tansel, *Aynı eser*, s. 127.

⁸ Solak-zâde, *Tarih*, İstanbul, 1297, s. 383-384; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Aynı eser*, II, s. 282; Tansel, *Aynı eser*, s. 127-128.

⁹ Müneccibaşî Ahmed, *Sahâifü'l-Ahbâr*, III, İstanbul, 1285, s. 461; Hoca Sadettin, II, s. 327.

¹⁰ Hoca Sadettin, II, göst. yer; Müneccibaşî, III, s. 461.

¹¹ Müneccibaşî III, s. 462; Hoca Sadettin, II, s. 328.

¹² Hoca Sadettin, II, s. 328-329; Müneccibaşî, III, göst. yer.

gelmiş olan Gavri, Osmanlı elçileri ile burada görüştü. Elçileri önce iyi karşılayan Gavri, Dulkadiroğulları'na ait yerlerin işgalinden dolayı müteessir olarak onlara ağır sözler söyledikten sonra hapsetti. Fakat, Osmanlı ordusunun yaklaştığı haberi üzerine telaşa kapıldı ve bu elçileri serbest bıraktığı gibi¹³, kendisi de *Moğolbay Devadar* isimindeki bir emirini barış elçisi olarak gönderdi.¹⁴

Osmanlı elçileri padişah Bucakdere'de iken orduya yetiştiler ve başlarından geçenleri anlattılar¹⁵. Gavri'nin Osmanlı elçilerine yaptığı muameleye çok sinirlenen Sultan Selim, Memlûklü elçisi Moğolbay'ı derhal zincire vurdurarak öldürülmesini emretti. Padişah, vezirlerin araya girmesiyle bu karardan vazgeçti ise de, saç ve sakalını tıraş ettirdikten sonra onu bir topal eşeğe bindirerek geri gönderdi ve bu elçi vasıtasıyla Gavri'ye gönderdiği haberde savaş meydanında karşısına çıkmasını istedi.¹⁶

Osmanlı ordusu *Antep*'e yaklaştığında Memlûklar'ın Antep valisi *Yunus Bey* Osmanlı padişahına itaatini arz ederek Haleb'e kadar Osmanlı ordusuna rehberlik etti.¹⁷ Bu sırada Kansu Gavri de bütün ordusuyla Haleb'den çıkarak *Merc-i Dâbık*'a geldi ve karargâhını orada kurdu¹⁸. Osmanlı ordusunun merkezinde Sultan Selim, sağ kolunda *Vezir Sinan Paşa*, Anadolu beylerbeyi *Zeynel Paşa*, Karaman beylerbeyi *Hüsrev Paşa* ve *Ramazan oğlu Mehmed Bey*¹⁹, sol kolunda ise *Yunus Paşa* ile Rumeli beylerbeyi *Sinan Paşa*, Rum beylerbeyi *Mehmed Paşa*, *Mengli Giray oğlu Sa'd Giray Han* ve Diyarbekir beylerbeyi *Mehmed Paşa* duruyorlardı.²⁰ Memlûklü ordusuna gelince; merkezde hükümdar, sol kolunda Şam nâibi *Sibay*, sağ kolunda da Haleb nâibi *Hayır Bey* yer almışlardı.²¹

Savaşın başlaması ile birlikte önce Memlûklü emirlerinden *Canbirdi Gazali*, ondan sonra da Haleb naibi *Hayır Bey* bozularak Haleb ve Şam istikametine doğru kaçtılar.²² Memlûklü ordusu beş altı saat gibi kısa bir zaman içinde perişan edildi. Çok sayıda Memlûklü emiri öldürülürken, Şam naibi *Sibay*, Trablus naibi *Kanberdi* ve Safed naibi *Tarabay* gibi bazı önemli şahsiyetler de esir düştüler²³. Durumun vahametini gören Sultan Gavri ise Haleb'e kaçmak istedi, fakat üzüntüsünden hastalanarak bir ırmağın kenarında

¹³ Hoca Sadettin, II, s. 330.

¹⁴ Solak-zâde, s. 386.

¹⁵ Celâl-zâde Mustafa, *Selîm-nâme*, (nşr. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Ankara, 1990, s. 185.

¹⁶ İbn İyâs, *Beda'i'u-zühûr fî veka'i'i'd-dühûr* (nşr. Muhammed Mustafa), V, Kahire, 1963, s. 64.

¹⁷ Feridun Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*, I, İstanbul, 1264, s. 399; Celâl-zâde, s. 186; Hoca Sadettin, II, s. 331; Solak-zâde, s. 386.

¹⁸ Hoca Sadettin, II, s. 332.

¹⁹ Hoca Sadettin, II, s. 333.

²⁰ Silahşor, *Feth-nâme-i Diyâr-ı Arab*, (nşr. Selahattin Tansel, *Tarih Vesikaları*, Sayı 17, İstanbul, 1957, s. 308.

²¹ Hoca Sadettin, II, s. 334.

²² Hoca Sadettin, II, s. 335-336.

²³ Muhammed Harb, *Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi*, İstanbul, 1986, s. 71-72.

öldü²⁴.

Bu zaferi müteakip Haleb'e gelen Yavuz Sultan Selim'i Halebliler şehrin dışında karşılayarak ona itaat ve bağlılıklarını arzetteler²⁵. Haleb'in yönetimini *Karaca Paşa*'ya tevcih eden Sultan Selim,²⁶ 14 Eylül 1516'da Şam'a gitmek üzere buradan ayrıldı. Osmanlı kuvvetleri büyük bir hızla hareket ederek *Hama*, *Hums*, *Trablus* ve arkasından da *Şam*'ı ele geçirdiler. Sultan Selim, Hama ve Hums üzerinden Şam'a geldi ve yeni bir seferin hazırlıkları için kışı burada geçirmeye karar verdi.²⁷ Bu arada Şam beldelerinde hızlı bir şekilde idarî teşkilatlanmayı da sürdüren Osmanlı padişahı, *İsa Bey oğlu Mehmed Bey*'e *Gazze*'nin, *Evrenos Bey oğlu İskender Bey*'e de *Kudüs*'ün beyliğini vererek onları bu bölgelerin zaptı ile görevlendirdi.²⁸ Arkasından, 16 Kasım 1516'da, bazı tespitlerde bulunmak ve düşman hakkında bilgi toplamak amacıyla Sinan Paşa'yı *Gazze*'ye gönderdi²⁹.

Mısır tarafına gelince; sultan olarak seçilen Tomanbay Suriye'den gelen emirleri yüksek görevlere tayin ettikten sonra, Şam melikü'l-ümerâsı olarak tayin ettiği *Canbirdi Gazali*'yi kalabalık bir kuvvetle *Gazze*'ye sevketti.³⁰ 27 Aralık 1516'da Sinan Paşa idaresindeki Osmanlı kuvvetleri ile *Gazali* idaresindeki Memlûklu kuvvetleri arasında *Gazze*'de şiddetli bir muharebe oldu. Memlûklar'dan çok sayıda kişinin öldüğü ve bir çoklarının da esir alındığı bu muharebede, *Canbirdi Gazali* güçlükle canını kurtarabildi³¹. Osmanlı hakimiyetinin tesis edilmesinin ardından 31 Aralık 1516'da *Kudüs*'e gelen Sultan Selim, bazı ziyaretlerde bulunduktan sonra *Gazze*'ye hareket etti.³²

Memlûklarla savaşa devam edilmesi yönünde alınan karardan sonra, çok sıkıntılı geçen bir çöl yolculuğunun ardından Mısır'a ulaşan Osmanlı ordusu, Tomanbay idaresindeki Memlûklu ordusuyla 23 Ocak 1517'de bu defa *Ridaniye*'de karşılaştı. Sultan Selim'in üstün manevraları karşısında yenilmekten kurtulamayan Tomanbay, bir süre daha direndi ise de neticede yakalanarak idam edildi. Böylece, Suriye ve Filistin'den sonra, Mısır'ın da Osmanlı hakimiyetine geçmesiyle birlikte Memlûklu devleti de tarihe karışmış oldu.

II. Şam Beylerbeyiliğinin Teşkili

Yavuz Sultan Selim, Merc-i Dabık'a varmadan önce yol üzerinde bulunan *Malatya*

²⁴ Münecimbaşı, III, s. 462.

²⁵ Silahşor, s. 310; Celâl-zâde, s. 190.

²⁶ Münecimbaşı, III, s. 463; Feridun Bey, I, s. 399; Hoca Sadettin, II, s. 338.

²⁷ Silahşor, s. 312.

²⁸ Silahşor, s. 313.

²⁹ Silahşor, s. 315.

³⁰ Celâl-zâde, s. 194.

³¹ Feridun Bey, I, s. 400; Celâl-zâde, s. 195.

³² Silahşor, s. 315-320; Celâl-zâde, göst. yer; Hoca Sadettin, II, s. 349-350.

ve *Antep*'i ele geçirmiş ve Malatya sancak beyliğine *Hasan Bey*'i, Antep'in yönetimine de *Nasuh Bey*'i tayin etmişti³³. Memlûklar'a karşı kazanılan ilk zaferden sonra ise Haleb'in yönetimini *Karaca Paşa* lakabıyla bilinen *Ahmed Bey*'e³⁴, Hama'yı *Güzelce Kasım Paşa*'ya, Hums'u *İhtiman oğlu*'na ve Trablus'u *İskender Paşa oğlu Mustafa Bey*'e veren³⁵ Sultan Selim, Şam beylerbeyliğini de *Yahşi oğlu Ahmed Paşa*'ya buyurdu.³⁶ Bundan sonra, Gazze'yi *İsa Bey oğlu Mehmed Bey*'e³⁷, Kudüs'ü *Evranos oğlu İskender Bey*'e³⁸, Safed'i de *Müstansır oğlu*'na tevcih etti³⁹. Fakat, çok geçmeden 25 Eylül 1517'de Gazze, Kudüs ve Safed'in yönetimini, Ridaniye savaşından sonra Osmanlıların hizmetine giren *Canbirdi Gazali*'ye verdiği gibi⁴⁰, 16 Şubat 1518'de, bu sancaklara ilaveten, Şam sancağını da Gazali'ye bıraktı.⁴¹ Böylece Gazali, Memlûklu yönetiminde olduğu gibi,⁴² Osmanlı yönetiminde de Şam vilâyetinin beylerbeyi konumuna yükseldi. Gazali'nin doğrudan yönetimi altında bulunan topraklar oldukça geniş bir alana yayılıyor ve Şam'dan Ariş'e kadar uzanan alandaki *Safed*, *Nâblus*, *Kudüs*, *Gazze* ve *Kerek-Şevbek*'i de kapsıyordu.⁴³ Öyle görülüyor ki, Osmanlı padişahı, Gazali'yi bu makama getirmek suretiyle Bedevileri de tedricen itaat altına almayı⁴⁴ ve bu bölgede Osmanlı hakimiyetini kısa zamanda ve kolaylıkla benimsetmeyi düşünmüştür. Zira, Sultan Selim Mısır için de aynı şeyi düşünmüş olacak ki, Merc-i Dabık savaşından sonra Osmanlılar'ın hizmetine giren Memlûklar'ın Haleb nâibi *Hayır Bey*'i 29 Ağustos 1517'de buraya vali olarak tayin etmiştir.⁴⁵

Netice itibariyle, başlangıçta Memlûklar'dan alınan bütün topraklar Şam (=Arab) ve Mısır olmak üzere iki beylerbeyiliğe taksim edilmiştir. Arab ve Acem bölgesinin mâlî işlerine bakmak üzere de, 1518 yılında, *Arab ve Acem Vilâyetleri Defterdârlığı* adıyla, Anadolu ve Rumeli defterdarlıklarına ilaveten, üçüncü bir defterdârlık daha teşkil edilmiş⁴⁶ ve bunun yönetimine de Haleb kadısı *Çölmekçi-zâde Kemal Çelebi* tayin

³³ Muhammed Harb, s. 68.

³⁴ Celâl-zâde, s. 189; Hoca Sadettin, II, s. 338; Müneccimbaşı, III, s. 463.

³⁵ Hoca Sadettin, II, s. 340, 342.

³⁶ Muhammed b. Tûlûn es-Sâlihî ed-Dimaşkî (=İbn Tûlûn), *İ'lâmü'l-Verâ bimen vulliyê nâiben mine'l-etrâk bi-Dimaşki's-Şâm el-Kübrâ*, (nşr. Muhammed Ahmed Duhmân), Dimaşk, 1963, s. 220.

³⁷ Silahşor, s. 313; Müneccimbaşı, III, s. 463.

³⁸ Müneccimbaşı, III, göst. yer; Silahşor, göst. yer.

³⁹ Hoca Sadettin, II, s. 342; Müneccimbaşı, III, göst. yer.

⁴⁰ Feridun Bey, I, s. 403.

⁴¹ İbn Tûlûn, s. 228; M. Adnan Bakhit, *Aynı eser*, s. 19.

⁴² Gazali, Ridaniye savaşından önce Tomanbay tarafından da Şam nâibi olarak tayin edilmişti (Celâl-zâde, s. 194; Hoca Sadettin, II, s. 346).

⁴³ M. Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beirut, 1982, s. 35-36.

⁴⁴ G. W. Frederick Stripling, *The Ottomans Turks and The Arabs 1511-1574*, Urbana, 1942, s. 58.

⁴⁵ Celâl-zâde, s. 206; Hoca Sadettin, II, s. 375; Feridun Bey, I, s. 403.

⁴⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1984, s. 327.

edilmiştir.⁴⁷ Arab defterdarı Haleb’de oturduğu için *Haleb Defterdârı* ismiyle de anılmıştır.⁴⁸

III. Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı

Osmanlı yönetiminde Şam beylerbeyiliğinin ilk idarî taksimatını *Topkapı Sarayı Arşivi*’nde 9772 numarada kayıtlı bulunan tarihsiz bir sancak listesinden öğrenmekteyiz.⁴⁹ Defter halinde tertip edilmiş olan bu belgede “Vilâyet-i Arab” başlığı altında 15 sancak zikredilmekte olup, vilâyetin sancakları ile yöneticilerinin adları aşağıdaki Tablo-1’de gösterilmiştir. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, Arab vilâyetinin paşa sancağı olan Şam haricindeki bütün sancaklara birer sancakbeyi tayin edilmiş, Şâm sancağı ise henüz mahlul bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu zamanda bölgenin idarî taksimatının henüz tam olarak netleşmediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sıra No	Sancaklar	Sancakbeyleri
1	Haleb	Ahmed Bey
2	Hama	Kapucı-başı Kasım Bey
3	Ayntâb (Antep)	Çakırcı-başı Nasuh Bey
4	Trablus (Trablusşam)	İskender Paşa oğlu Mustafa Bey
5	Malatya	Yahya Paşa oğlu Mehmed Bey
6	Hums	İhtimanlı Kasım Bey
7	Tarsus	Mihal oğlu Yahşi Bey
8	Divriği	Okçu Sinan Bey
9	Birecik	Azeb Ağası Ahmed Bey
10	Darende	Kara Hasan Bey
11	Kâhta ve Gerger	Emir-i alemin karındaşı Ahmed Bey
12	Rum-kal’a	Ömer Bey oğlu İdris Bey
13	Behisni	Kut oğlu Ali Bey
14	Sis	Yeniçeriler Kethüdâsı Mustafa Bey
15	Şam	Mahlul

1520 yılında Yavuz Sultan Selim’in ölümünü ve oğlu I. Süleyman’ın (Kanuni) tahta geçmesini fırsat bilen Şam beylerbeyi Canbirdi Gazali, *Melik Eşref* ünvanıyla hükümdarlığını ilan etti ve kendi adına hutbe okutup para bastırdı. Ayrıca, kendisi ile birlikte hareket etmesi için de İran hükümdarı Şah İsmail’e ve Mısır beylerbeyi Hayır Bey’e elçi ve mektup gönderdi. Bu tekliften telaşa düşen Hayır Bey, hemen durumu

⁴⁷ Hoca Sadettin, II, s. 378; Münecimbaşı, III, s. 469.

⁴⁸ BA, *Mühimme Defteri (=MD)*, nr. 5, s. 240/619; 422/1121; 697/1968; BA, *Kâmil Kepeci (=KK)*, *Ruûs Defteri*, nr. 211, s. 61; BA, *KK*, *Ruûs*, nr. 216, s. 1.

⁴⁹ Bu arşiv vesikasının üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Ö.Lütfi Barkan 1520-1521 yılları arasına ait olduğunu tahmin ettiğini ifade etmiştir (Barkan, “H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî yılına ait bir bütçe örneği”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (1953-54), s.303). Ancak, bazı ipuçları, defter halindeki bu vesikanın 1517 yılında hazırlanmış olduğunu göstermektedir. Meselâ, bu defterde bahsi geçen Sis sancağı beyi Yeniçeriler Kethüdâsı Mustafa Bey, bu göreve 9 Nisan 1517 tarihinde atanmış (Feridun Bey, *Münşeat*, I, s. 402.); İzvornik sancakbeyi olarak bahsi geçen Hacı Mustafa Bey’in de 7 Aralık 1517’de şehit olduğu haberi gelmiştir (Feridun Bey, I, s. 404; Celâl-zâde, s. 208). Dolayısıyla bu vesikanın 1517 yılı içerisinde hazırlanmış olması kuvvetle muhtemeldir.

⁵⁰ Ö. Lütfi Barkan, *Aynı makale*, s. 306.

hükümete bildirdi ve Gazali'nin kendisine yolladığı mektupları da birlikte yolladı.⁵¹

Gazali'nin maksadı hakimiyetini Mısır'a kadar uzatıp Memlûklü sultanlığını tekrar canlandırmaktı. Bunun için etrafına Osmanlı idaresinden memnun olmayan Memlûklü beylerini ve Arapları toplayarak bir ordu kurdu⁵² ve aynı yıl içerisinde 20 bin kişilik bir kuvvetle Haleb üzerine yürüyerek şehri muhasara etti. Fakat burada hiç beklemediği şiddetli bir mukavemetle karşılaştı. Osmanlı hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman, Gazali'ye karşı, üçüncü vezir *Ferhad Paşa* ile Anadolu, Karaman ve Sivas eyaletleri timârlı sipahilerini ve kapıkulu efradından 4 bin yeniçeriye gönderdi ve Dulkadır beyi *Şehsuvar oğlu Ali Bey*'i de yardıma memur etti.⁵³ Henüz Ferhad Paşa kuvvetleri yetişmeden harekete geçen Şehsuvar oğlu Ali Bey beraberindeki kuvvetlerle Haleb'in yardıma koştu ve 1 Şubat 1521'de (22 Safer 927) Gazali kuvvetlerini bozguna uğratarak Haleb'i kurtardı. Ayrıca, Haleb sancakbeyi Ahmed Bey ile birlik olup Gazali'yi ikinci bir mağlubiyete daha uğrattı. Bunu müteakip, yetişen Ferhad Paşa kuvvetleri de beraber olmak üzere, son bir çarpışmada tekrar mağlup edilen Gazali'nin başı kesilerek İstanbul'a yollandı.⁵⁴ Bu olaydan sonra Şam beylerbeyiliğine Anadolu beylerbeyi *Ayas Paşa* getirilirken,⁵⁵ *Kudüs, Gazze ve Safed* sancakları da ifrâz edilerek her birine sancakbeyi tayin edildi.⁵⁶

Gazali isyanından sonraki belgelerde Şam beylerbeyiliğinin idarî durumunu daha net olarak tespit edebilmekteyiz. Kanuni Sultan Süleyman tarafından hazırlatılan bir kanun-nâme mecmuasındaki sancak listesine göre, Şam beylerbeyiliği 1522 yılında 13 sancaktan müteşekkil olup, vilâyetin sancakları ile beylerinin isimleri aşağıdaki Tablo-2'de gösterilmiştir.

Aynı kanunnâmede yer alan bir başka listede (kaza listesi) *Divriği, Malatya, Kahta, Gerger, Kemah ve Bayburd* da Şâm beylerbeyiliğine bağlı olarak gösterilmekte,⁵⁷ fakat kısa bir zaman sonra bu sancakların Rûm vilâyetine bağlandıkları ifade edilmektedir.⁵⁸

Başbakanlık Arşivi'nde Tapu-Tahrir Defterleri tasnifinde 998 numarada kayıtlı olan bir icmal defterde⁵⁹ ise, Şam beylerbeyiliğinin 1523 yılında yine 13 sancaktan

⁵¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara, 1983, s. 308.

⁵² Feridun M. Emecen, "Canbirdi Gazali", *DİA*, VII, s. 142.

⁵³ Uzunçarşılı, *Aynı eser*, II, göst. yer.

⁵⁴ Uzunçarşılı, II, göst. yer.

⁵⁵ İbn Tûlûn, s. 237; Bakhit, s. 34, 36.

⁵⁶ İbn Tûlûn, s. 237; Münecimbaşı, III, s. 476; Uzunçarşılı, II, s. 309; Bakhit, s. 34

⁵⁷ *Aynı eser*, vrk. 117^a.

⁵⁸ *Aynı eser*, vrk. 120^b.

⁵⁹ Bu defterin hiçbir yerinde ne zaman hazırlandığına dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, söz konusu defterin 1523 tarihli olduğuna dair tarihçiler arasında bir ittifak vardır (bkz M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989, s. 5).

müteşekkil olduğu⁶⁰; fakat, bundan önce (1522) Adana sancağının bir kazası olan 'Üzeyr'in⁶¹ müstakil, yine aynı tarihte müstakil sancak olan *Antakya*'nın ise Haleb sancağının bir kazası haline getirildiği⁶² görülmektedir.

Tablo-2 1522 Yılında Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı⁶³

Sıra No	Sancaklar	Sancakbeyleri
1	Şam	Ferhad Paşa
2	Gazze (Remle ile birlikte)	Musa Bey
3	Kudüs	Kara Hasan Bey
4	Safed	Çavuş Sinan Bey
5	Haleb	İbrahim Paşa oğlu İsa Bey
6	Trablus	İskender Paşa oğlu Hürrem Bey
7	Hama ve Hums	Çavuş Ahmed Bey
8	Ayntâb	Sinan Paşa oğlu Muhammedşah Bey
9	Antakya	Çaşnigir Hüsrev Bey
10	Birecik ve Rum-kal'a	Zağarcı Ahmed Bey
11	Adana	Ramazan Bey oğlu Piri Bey
12	Tarsus	Hüseyin Bey
13	Sis	Bâşi Mustafa Bey

Şam beylerbeyiliğinin idarî taksimatında, 1527 yılına gelindiğinde fazla bir değişiklik olmamıştır (bkz. Tablo-3). Bundan önce ayrı iki sancak olan *Kudüs* (Kuds-i şerif) ve *Gazze* birleştirilmiş, Diyarbekir beylerbeyiliğine tâbi olan *Deyr ve Rahba*⁶⁴ ise Şam beylerbeyiliğine dahil edilmiştir. Ayrıca, 1526'da *Haleb* sancağının bir nahiyesi ve kaza merkezi olan *A'zâz ve Kilis*,⁶⁵ bu zamanda Şam beylerbeyiliğine tâbi müstakil bir sancak yapılmıştır ki, Ekrâd tâifelerini de ihtiva ettiği için, arşiv vesikalarında bu sancağın adı Ekrâd sancağı olarak da zikredilmektedir.

Tablo-3 1527 Yılında Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı⁶⁶

Sıra No	Sancaklar	Sancakbeyleri
1	Şam	Lütfi Bey
2	Adana	Pîri Bey veled-i Ramazan
3	Haleb	İsa Bey veled-i İbrahim Paşa
4	Trablus	Haydar Bey
5	Kudüs ve Gazze	Üveys Bey birader-i Mehmed Bey
6	Hama ve Hums	Mehmed Bey veled-i Korkmas
7	Ayntâb	Mehmedşah Bey
8	Sis	Mahmud Bey veled-i Davud Paşa
9	Tarsus	Hüseyin Bey
10	Nablus ve Safed	Hacı Bey
11	Birecik	Mustafa Bey veled-i Cerrah
12	Deyr ve Rahba	Hüseyin Bey
13	Ekrâd	İzzeddin Bey
14	'Üzeyrili	Ahmed Bey veled-i 'Üzeyr
15	Salt-Aclûn	İskender Bey

⁶⁰ BA, TD, nr. 998, s. 286-406.

⁶¹ Kanun-nâme, vrk. 116^b.

⁶² BA, Aynı defter, s. 293-294.

⁶³ Kanun-nâme-i Sultan Süleyman Han, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kitaplığı, nr. 1969, varak 121^a.

⁶⁴ Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, *Türkiyat Mecmuası*, X, (1951-1953), s. 11.

⁶⁵ Bkz. Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora tezi), Elazığ, 1998, s. 26.

⁶⁶ İ. Metin Kunt, *Aynı eser*, s. 129.

Bu arada A'zâz ve Kilis'in müstakil sancak yapılması hususuna gelince; her şeyden evvel *İzzeddin Bey*'e tâbi olan ve bu bölgede yaşayan *Ekrâd* tâifeleri, sahip oldukları çok sayıdaki büyük ve küçük baş hayvanlarıyla, önemli bir gelir kaynağını teşkil ettikleri gibi, A'zâz ve Kilis köylerinin vergi gelirleri de önemli miktarlara ulaşmaktadır. Ayrıca, Osmanlı yönetiminin mahalli beylere sancakbeyliği vermek suretiyle bunların bölgesel nüfuzlarından azami derecede istifade etmeyi ve bir ölçüde merkezi otoriteyi bunlar eliyle tesis etmeyi bir politika haline getirdiği de bilinmektedir.⁶⁷ Nitekim, *Ekrâd* aşiretinin boy beyi olan *İzzeddin Bey* -ki kendisine merkezden hüküm yazılacak kadar bölgesel nüfuzu ve itibarı olan bir aşiret beyi idi⁶⁸ - bu anlayışa uygun olarak yeni teşkil edilen *Ekrâd* sancağı beyliğine tayin edilmiştir.⁶⁹

1545 yılına gelindiğinde Pîrî Paşa yönetimindeki Şam beylerbeyliğinin 13 sancaktan meydana geldiği ve bu zamanda Şam beylerbeyliğinin idarî taksimatında önemli değişikliklerin olduğu görülmektedir. Bu zamanda Adana, 'Üzeyr, Ayntâb, Sis, Tarsus, Deyr ve Rahba sancakları Şam beylerbeyliğine bağlı olmaktan çıkartılmış, Kudüs ve Gazze, Hama ve Hums ile Safed ve Nablus birbirinden ayrılarak her biri müstakil sancaklar yapılmış, Leccûn da yeni bir sancak olarak kurulmuştur (Tablo-4).

Tablo-4 1545 Yılında Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı⁷⁰

Sıra No	Sancaklar	Sancakbeyleri
1	Şam	Pîrî Paşa
2	Haleb	Mustafa Bey
3	Trablus	Mehmed Bey
4	Safed	Behram Bey
5	Kudüs	Hasan Bey
6	Hama	Mehmed Bey
7	Hums	Şeyhi Bey
8	Birecik	Kel Ahmed Bey
9	Ekrâd	Süleyman Bey?
10	Salt-'Aclûn	Kubad Bey
11	Gazze	Hüsrev Bey
12	Nablûs	Melek Mehmed Bey
13	Leccûn	Bekir Bey

Diğer taraftan, Şam beldelerinde iç huzurun korunması maksadıyla ihtiyaç duyuldukça başka düzenlemeler de yapılmıştır. Bunların başında ise Haleb beylerbeyliğinin teşkili gelmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın İran seferi sırasında, 1549 yılında, göçebe Arapların sebep oldukları huzursuzlukların önlenmesi ve bölgedeki istikrarın korunması maksadıyla, Suriye'nin kuzeyinde Haleb beylerbeyliği teşkil edilmiş⁷¹ ve bundan önce Şam vilâyetine tâbi olan *Haleb, Hama, Hums, A'zâz ve Kilis*

⁶⁷ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elazığ, 1997, s. 12.

⁶⁸ *Kanun-nâme*, vrk. 118^b.

⁶⁹ İ. Metin Kunt, *Aynı eser*, göst. yer.

⁷⁰ *Topkapı Sarayı Arşivi, E. 12321 (Mühimme)*, s. 84.

⁷¹ Matrakçı Nasuh, *Süleyman-nâme*, Arkeoloji Kütüphanesi, nr. 379, vrk. 116^{a-b}.

sancakları ile *Adana, Tarsus, Üzeyr* ve *Birecik* sancakları Haleb beylerbeyiliğine dahil edilmiştir. Bunun sonucu olarak, 1550 yılında Şam beylerbeyiliğinin *Şam, Kudüs, Gazze, Nablûs, Safed, Trablus, Salt-‘Aclûn* ve *Aktağ Tarabây-ı Arab (Leccûn)* olmak üzere 8 sancaktan müteşekkil olduğu görülmektedir (Tablo-5)⁷². Bu listede Aktağ olarak ifade edilen yerin aslında Leccûn olduğu bir başka belgeden anlaşılmaktadır.⁷³ Leccûn bölgesi eskiden beri Bedevi Arapların yaşadığı bir bölge idi ve bahsi geçen *Tarabây* (Tarabây b. Karaca) da Memlûklar zamanında Merc-i Benî ‘Âmir’in emîrî’l-derbeyni yani *Şam-‘Uyûnü’t-Tüccâr-Kahire* ve *Şam-‘Uyûnü’t-Tüccâr-Kudüs* arasında işleyen iki yolun emîri idi ve onun bu durumu Yavuz Sultan Selim tarafından da tanınmıştı. Tarabây’ın 1551 yılına kadar yaşadığı, onun bu zamanda bir iktâ‘ gelirini tasarruf etmesinden anlaşılmaktadır. Tarabây’ın ailesi, bazı kabilelerle birlikte, 1551’de devlete karşı isyan etmelerine rağmen Leccûn’un kontrolünü halen ellerinde tutuyorlardı⁷⁴.

Celâl-zâde Mustafa’nın verdiği listede ise Şam beylerbeyliği Tablo-5’te yer alan sancaklardan sadece Leccûn’u kapsamamakta, beylerbeylik 7 sancaktan oluşmaktadır⁷⁵. Onun tabaka ve derece olarak ifade ettiği listedeki idarî taksimat Haleb beylerbeyiliğinin kuruluşundan sonraki döneme aittir.

Tablo-5 1550 Yılında Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı

Sıra No	Sancaklar	Sancakbeyleri
1	Şam	Pîri Paşa
2	Kudüs	Hasan Bey
3	Gazze	Mehmed Bey
4	Nablûs	Hüseyin Bey
5	Safed	Hasan Bey
6	Trablus	Hasan Bey
7	Salt-‘Aclûn	Hüseyin Bey
8	Aktağ Tarabây-ı Arab (Leccûn)	Murad Bey

1565 yılında Şam beylerbeyliği bu defa 10 sancaktan meydana gelmektedir (Tablo-6). Bu zamanda *Kerek-Şevbek*⁷⁶ adıyla yeni bir sancak kurulmuş ve Haleb’e tâbi olan *Hums* sancağı tekrar Şam beylerbeyiliğine dahil edilmiştir. Öte taraftan daha önce Trablus sancağının bir kazası olan *Cebele*’yi de 1565 yılında Haleb beylerbeyiliğine tâbi müstakil bir sancak olarak görmekteyiz.⁷⁷ Bu sancak, 1568 yılından sonra Şam

⁷² Feridun M. Emecen-İlhan Şahin, *Aynı makale*, s. 72-73.

⁷³ BA, *Timar ve Zeâmet Tevcih Defteri (=TZTD)*, nr. 7, s. 405.

⁷⁴ Bakhit, s. 209.

⁷⁵ Celâl-zâde Mustafa, *Tabakâtü’l-Memâlik ve Derecâtü’l-Mesâlik*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 4422, vrk. 13^{a-b}.

⁷⁶ Kerek-Şevbek sancağının 1556 tarihinde de mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Kerek-Şevbek sancağından ma‘zûl olan Nimetullah Bey’e 26 Cumâde’l-ulâ 963 (7 Nisan 1556) tarihinde Selemiye sancağı verilmiştir (BA, MD, nr. 2, s. 52/479). Yine 1561 tarihli bir defterde Şam vilâyeti sancakları arasında Kerek-Şevbek’in de adı geçmektedir (BA, TZTD, nr. 14, s. 597).

⁷⁷ BA, MD, nr. 6, s. 537/1165.

beylerbeyiliğine bağlanmış,⁷⁸ 1572 yılında ise tekrar Haleb'e ilhak edilmiştir.⁷⁹ Bundan sonra yeniden Şam'a dahil edilen Cebele, neticede 1579'da Trablus eyâletine bağlanmıştır.⁸⁰

Tablo-6 1565 Yılında Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı⁸¹

Sıra No	Sancaklar	Sancakbeyleri
1	Şam	Mustafa Paşa
2	Trablus	Murad Bey
3	Safed	Mehmed Bey
4	Kudüs	İlyas Bey
5	'Aclûn	Mehmed Bey
6	Gazze	Süleyman Bey
7	Nablûs	Süleyman Bey
8	Leccûn	Kemal Bey
9	Kerek-Şevbek	Hasan Bey
10	Hums	Keyvan Bey

1570 tarihli bir arşiv vesikasında Şam beylerbeyiliği *Şam, Gazze, Nablus, Safed, Trablus, Cebele, Hums, Aclûn, Leccûn* ve *Kuds-i şerîf* olmak üzere yine on sancaktır.⁸² Fakat, 1569/70 tarihli Şam sancağı mufassal tahrir defterinde *Tedmür*'ün,⁸³ 1571 tarihli bir defterde *Kerek-Şevbek*'in⁸⁴ ve aynı tarihli bir başka defterde de *Beyrut ve Sayda*'nın sancak olarak yer alması⁸⁵, Şam beylerbeyiliğinin bu zamanda aslında 13 sancaktan müteşekkil olduğunu göstermektedir. Bunlardan Beyrut ve Sayda Şam sancağının kaza merkezleri idiler. Tedmür ise Şam'ın kuzey-doğusunda yer alan eski bir merkez olup, 1554 yılında da sancaktır ve başında Sinan Bey bulunmaktadır.⁸⁶

1568-1574 yılları arasında hazırlanmış olan bir Sancak Tevcih Defteri'ndeki listede *Tedmür, Beyrut ve Sayda* ile deftere sonradan ilave edildiği anlaşılan *Salhat* sancağını da –ki Cebelü'd-Durûz'un güneyinde ve Büşretü'ş-Şam'ın doğusundadır- Şam beylerbeyiliğine tabi olarak görmekteyiz⁸⁷.

Haleb beylerbeyiliğinin teşkilinden sonra, 1579 yılında bu defa Trablus⁸⁸ beylerbeyiliği teşkil edilmiş ve daha önce Şam'a tâbi olan *Trablus, Hums* ve *Cebele*

⁷⁸ İ. Metin Kunt, *Aynı eser*, s. 142.

⁷⁹ *BA, MD, nr. 19*, s. 73/161.

⁸⁰ *BA, MD, nr. 40*, s. 110/244.

⁸¹ *BA, MD, nr. 6*, s. 536/1165.

⁸² *BA, MAD, nr. 459*, s. 1-101.

⁸³ *BA, TD, nr. 491*, s. 444.

⁸⁴ *BA, TZTD, nr. 33*, s. 435.

⁸⁵ *BA, TZTD, nr. 34*, s. 238. 1577 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre Sayda ve Beyrut sancağı, Trablus iskelesi mukâtaasını kırk bin altın ziyade ile iltizam eden ve sahilin güvenliğini sağlamayı taahhüt eden Şuayb oğlu Mehmed Çavuş'a verilmiştir (*BA, MD, nr. 29*, s. 125/307).

⁸⁶ *BA, MD, nr. 1*, s. 41/35.

⁸⁷ *BA, MAD, nr. 563*, s. 155; Kunt, göst. yer.

⁸⁸ Şam bölgesinde ve Kuzey Afrika'da (bugünkü Libya'da) Trablus adı ile iki ayrı vilayet bulunmaktadır. Bu ikisini birbirinden ayırmak maksadıyla Şam bölgesindeki Trablus-ı Şam ya da Şam Trablusu, diğerine de Trablus-ı Garb denilmiştir.

sancakları ile Haleb'e tâbi olan *Hama* ve *Selemiye* sancakları bu beylerbeyiliğe dahil edilmişlerdir⁸⁹. Böylece Şam beylerbeyiliği sınırları bu zamanda daha da küçülmüştür.

Öte taraftan, 1578-1588 yılları arasında hazırlanmış olan bir Sancak Tevcih Defteri'ndeki sancak listesinde *Salhat* ile *Beyrut* ve *Sayda*'nın merfu' yani ref edilmiş olduğu ifade edilmektedir.⁹⁰ Bunlardan Beyrut-Sayda ve Safed sancakları 1614 yılında Şam'dan alınarak müstakil beylerbeyilik yapılmıştır.⁹¹

IV. Şam Beylerbeyileri

XVI. yüzyılda Şam vilâyeti beylerbeyilerinin isim ve göreve atandıkları tarihler aşağıdaki Tablo-7'de gösterilmiştir. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, 1516-1584 yılları arasında⁹², yani 68 yıllık dönem içerisinde, Şam vilâyeti yönetimine 34 beylerbeyi tayin edilmiştir. Suriye Vilâyeti Salnamesi'nden yer alan ve Şam beylerbeyilerini gösteren listeden anlaşıldığına göre, bunların görev süreleri en az 1 ay, en fazla ise 6 yıl olmuştur. Şam beylerbeyilerinden bazıları 2'şer kez, bazıları da 3'er kez bu göreve atanmışlardır.

Tablo-7 XVI. Yüzyılda Şam Vilâyeti Beylerbeyileri (1516-1584)

Sıra No	Beylerbeyiler	Tayin tarihi
1	Yahşi oğlu Ahmed Paşa ⁹³	1516
2	Canbirdi Gazali ⁹⁴	1518
3	Ayas Paşa ⁹⁵	1521
4	Ferhad Paşa ⁹⁶	1522
5	Hürrem Paşa ⁹⁷	1523

⁸⁹ BA, MD, nr. 40, s. 110/243, 244.

⁹⁰ BA, KK, Ruûs, nr. 262, s. 69-71; Kunt, Aynı eser, s. 159.

⁹¹ BA, MD, nr. 80, s. 141, 363.

⁹² 1584 yılından sonraki dönemde görev yapan beylerbeyiler hakkında Ruus defterleri ile diğer çağdaş kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Suriye Vilâyeti Salnâmesi'nde bütün Şam beylerbeyilerinin isimleri ve görev tarihleri zikredilmekle birlikte, buradaki listede beylerbeyi isimlerinin sıralanmasında ve göreve atanma tarihlerinde bir hayli yanlışlıklar bulunmaktadır. Meselâ, Gazali'nin göreve atandığı tarih 923 (1517) olarak verilmekte ve Hürrem Paşa'nın yerine Azim Paşa'nın beylerbeyi olarak ismi geçmektedir. Yine, İsa Paşa'dan sonra Mehmed Paşa'nın (1535), ondan sonra ise sırasıyla Süleyman (1536), Ahmed (1537), Hüsrev (1539), İsa (1540) ve Piri (1543) paşaların bu göreve atandıkları belirtilmektedir (*Rumî 1310 tarihli Suriye Vilâyeti Salnâmesi*, s. 70-72).

⁹³ Yavuz Sultan Selim, Şam'a geldiği zaman Yahşi oğlu Ahmed Paşa'yı 13 Ramazan 922 (10 Ekim 1526) tarihinde Şam beylerbeyi olarak tayin etmiştir (İbn Tûlûn, s. 220). İbn Tûlûn, padişah Şam'a ulaşmadan önce Yunus Paşa'nın 19 Şaban 922 (17 Eylül 1516) tarihinde Şam nâibi olarak buraya geldiğinden bahsediyorsa da (İbn Tûlûn, s. 219) Osmanlı kaynaklarında bu hususu teyit eden herhangi bir bilgi mevcut değildir.

⁹⁴ İbn Tûlûn, s. 228; M. Adnan Bakhit, Aynı eser, s. 19.

⁹⁵ Ayas Paşa, Anadolu beylerbeyi iken 3 Şa'ban 927 (9 Temmuz 1521) tarihinde Şam beylerbeyiliğine (*Kanun-nâme*, vrk. 176^a), 17 Cemaziye'l-ulâ 928 (14 Nisan 1522) tarihinde de Rum-ili beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (*Kanun-nâme*, vrk. 177^a). Ayas Paşa'dan boşalan Şam beylerbeyiliğine ise Rum-ili beylerbeyi Ferhad Paşa getirilmiştir (M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, IV, İstanbul, 1308, s. 15).

⁹⁶ İbn Tûlûn, s. 238. Ferhad Paşa'nın bu görevde iken öldüğü anlaşılıyor (Bostan, *Kitâb-ı Gazavât-ı Sultan Süleyman*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3317, vrk. 57^b).

⁹⁷ Hürrem Paşa, Trablus sancakbeyi iken 929 senesi Receb ayının yirmisinde (4 Haziran 1523) Şam beylerbeyiliğine tayin edilmiş (İbn Tûlûn, *l'âmü'l-Verâ*, s. 240), halkın kendisinden şikâyetleri üzerine ertesi yıl bu görevinden azledilerek Karaman beylerbeyiliğine getirilmiştir (Bostan, vrk. 72^{a-b}).

6	Tavaşi Süleyman Paşa ⁹⁸	1524
7	Lütfi Paşa ⁹⁹	1525
8	İsa Paşa ¹⁰⁰	1528
9	Mustafa Paşa ¹⁰¹	1531
10	Lütfi Paşa (2. defa) ¹⁰²	1533
11	İsa Paşa (2. defa) ¹⁰³	1533
12	Hüsrev Paşa ¹⁰⁴	1534
13	Ahmed Paşa ¹⁰⁵	1535
14	Mehmed Paşa ¹⁰⁶	1535
15	İsa Paşa (3. defa) ¹⁰⁷	1536
16	Piri Paşa	1543
17	Sinan Paşa ¹⁰⁸	1546
18	Piri Paşa (2. defa) ¹⁰⁹	1549
19	Muhammed Paşa ¹¹⁰	1551
20	Şemsi Ahmed Paşa ¹¹¹	1555
21	Hızır Paşa ¹¹²	1560
22	Ali Paşa	1561
23	Hüsrev Paşa (2. defa) ¹¹³	1562
24	Lala Mustafa Paşa ¹¹⁴	1563

⁹⁸ Süleyman Paşa, 29 Safer 931 (26 Aralık 1524) tarihinde bu göreve tayin edilmiş (İbn Tûlûn, s. 242), bundan sonra ise Mısır beylerbeyi olmuştur (Bostan, vrk. 72^a).

⁹⁹ Lütfi Paşa bu göreve 19 Zilkade 931 (7 Eylül 1525) tarihinde tayin edilmiş, 20 Şaban 934 (10 Mayıs 1528) tarihinde de azledilmiştir (İbn Tûlûn, s. 243).

¹⁰⁰ İbrahim Paşa oğlu İsa Bey, 10 Mayıs 1528'de Şam beylerbeyiliğine tayin edilmiş ve 10 Şevvâl 937 (27 Mayıs 1531) tarihinde de azledilmiştir (İbn Tûlûn, s. 243-244). İsa Paşa'nın tüccarların güvenliğini sağlamak hususunda yeterince gayret gösteremediği ve tüccarların onu şikâyetleri üzerine bu görevinden azledilerek Aydın sancağına tayin edildiği anlaşılmaktadır (Bostan, vrk. 127^b, 143^a).

¹⁰¹ Mustafa Paşa'nın 10 Zilkade 937 (25 Haziran 1531)'de Şam'a ulaştığı anlaşılmaktadır (İbn Tûlûn, s. 244).

¹⁰² İbn Tûlûn, s. 244-245. Lütfi Paşa, bu görevini ifa ederken 1533'te ölmüştür (Bostan, vrk. 143^a).

¹⁰³ İsa Paşa, 1533 tarihinde ikinci defa Şam beylerbeyiliğine getirilmiş (İbn Tûlûn, s. 246), 1534'te ise Rum beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (Bostan, vrk. 147^b).

¹⁰⁴ Hüsrev Paşa, Haleb sancakbeyi iken 20 Zilkade 940 (2 Haziran 1534) tarihinde Şam beylerbeyiliğine (Tûlûn, s. 246), bundan sonra ise Mısır beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (Bostan, vrk. 160^a).

¹⁰⁵ Ahmed Paşa, Karaman beylerbeyi iken 941 senesi Receb ayında (1535) Şam beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (İbn Tûlûn, s. 246). Bostan'a göre ise Ahmed Paşa, Şam beylerbeyi olmadan önce Zulkadir vilâyetinin beylerbeyi idi (Bostan, vrk. 160^b).

¹⁰⁶ Mehmed Paşa'nın mütesellimi 12 Receb 942 (4 Ocak 1536) tarihinde Şam'a ulaştığına göre (İbn Tûlûn, s. 246) Mehmed Paşa bu göreve 1535 yılı sonlarında atanmış olmalıdır.

¹⁰⁷ İbn Tûlûn, s. 248.

¹⁰⁸ Sinan Paşa, 1549'da Anadolu beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (Matrakçı, *Süleyman-nâme*, varak 116^b).

¹⁰⁹ Ramazan oğlu Piri Paşa, Adana beyi iken 1549'da Şam beylerbeyiliğine (Matrakçı, *Süleyman-nâme*, vrk. 116^b), 28 Rebiü'l-ahir 958 (5 Mayıs 1551) tarihinde de yine eski yurdu olan Adana sancakbeyiliğine tayin edilmiştir (Matrakçı, *Aynı eser*, vrk. 176^b).

¹¹⁰ Muhammed Paşa, bu göreve 28 Rebiü'l-ahir 958 (5 Mayıs 1551) tarihinde tayin edilmiştir (Matrakçı, *Süleyman-nâme*, vrk. 176^b).

¹¹¹ Ahmed Paşa, 14 Safer 962 (8 Ocak 1555) tarihinde (Mühimme defterinde 13 Safer 962) Şam beylerbeyiliğine (BA, TZTD, nr. 7, s. 442-443, BA, MD, nr. 1, s. 278/1569), 1560 yılı Kasım ayı sonlarında ise Rum-ili beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (BA, MD, nr. 4, s. 160/1644).

¹¹² Hızır Paşa bu göreve 968 senesi Rebiü'l-evvel ayının başlarında (Kasım 1560) tayin edilmiştir (BA, MD, nr. 4, s. 160/1645; BA, TZTD, nr. 14, s. 473).

¹¹³ Hüsrev Paşa, Van beylerbeyi iken 7 Rebiülevvel 970 (5 Kasım 1562) tarihinde Şam beylerbeyiliğine (BA, TZTD, nr. 15, s. 185), 19 Rebiü'l-evvel 971 (6 Kasım 1563) tarihinde de Bağdat beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (BA, KK, *Ruûs*, nr. 218, s. 47).

¹¹⁴ Mustafa Paşa, bu görevine 19 Rebiü'l-evvel 971 (6 Kasım 1563) tarihinde tayin edilmiştir (BA, KK, *Ruûs*,

25	Murad Paşa	1568
26	Ali Paşa (2. defa) ¹¹⁵	1569
27	Hacı Ahmed Paşa	1570
28	Derviş Paşa ¹¹⁶	1571
29	Lala Cafer Paşa ¹¹⁷	1575
30	Hasan Paşa ¹¹⁸	1577
31	Behram Paşa ¹¹⁹	1580
32	Hüseyin Paşa ¹²⁰	1580
33	Hasan Paşa (2. defa) ¹²¹	1582
34	Üveys Paşa ¹²²	1584

V. Şam Beylerbeyiliğine Tâbi Olan Sancakların Kaza ve Nahiye Taksimatları

Beylerbeyiliği teşkil eden sancaklar askerî-idarî bakımdan nahiyelere ayrılırken, idarî-adli bakımdan da “kaza”lara ayrılmaktadır. Kadının sorumluluk bölgesini ifade eden *kaza*, bir taraftan ticarî ve diğer taraftan kültürel üstünlüğü ile, yani çevresinin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile, böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idarî bir birliği ifade etmektedir.¹²³ Kazalara merkez görevi yapan kasabalar ve şehirler genellikle Osmanlı döneminden önceki devirlere kadar (Bizans, Roma veya daha eski) giden uzun bir tarihe sahiptirler.¹²⁴ Bazen kazalar, *Haleb Türkmenleri*’nde olduğu gibi, belirli bir kasaba veya şehir olmaksızın, bir Türkmen İli’ni de kapsayabilmektedir. Fakat bu durum, genel kâideyi bozmayan ve pek yaygın olmayan bir kaza biçimidir.

Osmanlı idarî düzeninde kaza merkezleri ile kasabalar “nefs” olarak ifade edilmiştir. Kazalar nahiyelerden, nahiyeler de köy (karye) ve mezraalardan (ekinlik) teşekkül etmektedir.

XVI. yüzyılda Şam vilâyetini teşkil eden sancakların kaza ve nahiye taksimatları aşağıda ayrı başlıklar altında incelenecektir.

nr. 218, s. 47).

¹¹⁵ Ali Paşa bu görevde iken vefat etmiştir (*BA, MD, nr. 15*, s. 263/1990).

¹¹⁶ Derviş Paşa, 20 Cemâziye’l-evvel 979 (10 Ekim 1571) tarihinde bu göreve atanmıştır (*BA, TZTD, nr. 38*, s. 23).

¹¹⁷ Cafer Paşa, 14 Cemâziye’l-evvel 983 (21 Ağustos 1575) tarihinde tayin edilmiştir (*BA, TZTD, nr. 43*, s. 27).

¹¹⁸ Hasan Paşa, 9 Ramazan 988 (18 Ekim 1580) tarihinde Diyarbekir beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (*BA, KK, Ruûs, nr. 239*, s. 121).

¹¹⁹ Behram Paşa, Diyarbekir beylebeyi iken 9 Ramazan 988 (18 Ekim 1580) tarihinde Şam beylerbeyiliğine tayin edilmiş (*BA, KK, Ruûs, nr. 239*, s. 121), 6 Şevvâl 988 (14 Kasım 1580) tarihinde ise tekrar Diyarbekir beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (*BA, KK, Ruûs, nr. 237*, s. 179).

¹²⁰ Hüseyin Paşa, Bağdat beylerbeyi iken 6 Şevval 988 (14 Kasım 1580) tarihinde Şam beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (*BA, KK, Ruûs, nr. 237*, s. 179).

¹²¹ Hasan Paşa, 22 Zilhicce 991 (6 Ocak 1584) tarihinde Haleb beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (*BA, KK, Ruûs, nr. 242*, s. 88).

¹²² Üveys Paşa, Haleb beylerbeyi iken 22 Zilhicce 991 (6 Ocak 1584) tarihinde Şam beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (*BA, KK, Ruûs, nr. 242*, s. 88).

¹²³ M. Akdağ, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XIII/1-2 (1955), s. 83.

¹²⁴ Akdağ, göst. yer.

1. Şam Sancağı

Şam sancağı, aynı adla anılan vilâyetin (beylerbeyiliğın) “paşa sancağı” yani merkez sancağı olup, batı sınırı *Akdeniz’e* kıyıdır. Doğu kesimi ise çöldür. Şam’ın kuzeyinde *Trablus*, *Hums* ve *Tedmür* sancakları, güneyinde ise *Leccûn* ve ‘*Aclûn* sancakları yer almaktadır (bkz. *Harita-1*).

Şam sancağı¹²⁵ 1522 yılında *Mahrûse-i Şam*, *Ba’albek*, *Beyrut*, *Sayda*, *Kerek-Nûh* ve *Kârâ* olmak üzere 6 kazaya taksim edilmişti¹²⁶ ve 1523 yılında sancağın 19 nahiyesi vardı. Bunlar, *Ba’albek*, *Beyrut*, *Cürd-i Beyrut*, *Cubbetü’l-Assâl* ve ‘*l-Kârâ*, *Dârânî* ve ‘*l-Billân*, *el-Metn*, *Garb-i Beyrut*, *Gûta* ve ‘*l-Merc*, *Hammâre* ve *Şûfü’l-Beyâd*, *Havrân*, *Kisrevân*, *Kerek-Nûh*, *Cizzin* ve *Şûfü’l-Harradîn*, *Sayda*, *Şûf İbn Ma’an*, *Şa’ra* ve *İklîmü’z-Zebîb*, *Vâdiü’l-‘Acem*, *Vâdiü’t-Taym* ve *Hûla*, *Zebedânî* ve *Vâdî Berada* adlı nahiyelerdir.¹²⁷

1569/1570 tarihli mufassal defterlerde¹²⁸ Şam sancağının bu defa 49 nahiyeden meydana geldiği görülmektedir. Bu nahiyeler, *Gûta*, *Merc*, *Kalemûn*, *Cubbetü’l-Assâl*, *Vâdî Berada*, *Zebedânî*, *Kürna*, *Şûfü’l-Harradîn*, *Şûfü’l-Beyâd*, *Hammâre*, *Vâdiü’t-Taym*, *Arkûb*, *Hûla*, *Şa’râ*, *İklîmü’z-Zebîb*, *İklîmü’l-Billân*, *İklîmü’d-Dârânî*, *Vâdiü’l-‘Acem*,¹²⁹ *Kârâ*, *Ba’albek*, *Kerek-Nûh*, *Cebel-i Kisrevân* ve ‘*l-Harradîn*, *Beyrut*, *Metn*, *Cürd*, *Garb*, *Sayda*, *İklîmü’t-Tuffâh*, *İklîm-i Şûmer*, *Cizzîn*, *İklîm-i Harnûb* ve *Şûf İbn-i Ma’an*¹³⁰ ile *Havrân* kazasına tâbi olan *Benî Kilâb*, *Ceydûr*, *Cevlân-ı Garbî*, *Cevlân-ı Şarkî*, *Batîha*, *Benî Mâlikü’l-Eşrâf*, *Benî Neşiyye*, *Benî Mâlikü’s-Sadîr*, *Belîsta?*, *Benî Sırma?*, *Benî Kinâne*, *Benî el-E’sâr*, *Beni Muklid*, *Beni ‘Âtike* ve *Kefârât*, *Beni Cehîm* (*Benî Cehme*), *Benî ‘Usba*, *Benî Abdullah*¹³¹ adlı nahiyelerdir. Bu idarî taksimat 1596/1597 yılına ait tahrir defterlerinde de aynen görülmektedir.¹³²

2. Haleb Sancağı

Suriye’nin ikinci önemli kenti olan Haleb, Suriye iç yaylalarının kuzey-batı ucunda Toroslar’ın son tâli sırtlarından çıkan Kuveyk ırmağının kenarında kurulmuştur.

Haleb sancağı, 1549 yılına kadar Şam beylerbeyiliğine bağlı kalmış, bu tarihten itibaren ise müstakil bir beylerbeyilik haline getirilmiş ve Haleb sancağı da bu

¹²⁵ XVI. yüzyılda Şam sancağı hakkında ayrıntılı bilgi için M. Adnan Bakhit’in *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century* adlı eserine bkz.

¹²⁶ *Kanun-nâme*, vrk. 116^a.

¹²⁷ *BA, TD, nr. 998*, s. 286-290.

¹²⁸ Şam sancağının bu zamandaki tahriri *BA, TD, nr. 474* (1. cilt), *BA, TD, nr. 543* (2. cilt) ve *BA, TD, nr. 491* (3. cilt) olmak üzere 3 cilt defterden ibarettir.

¹²⁹ *BA, TD, nr. 474*.

¹³⁰ *BA, TD, nr. 543*.

¹³¹ *BA, TD, nr. 491*.

¹³² *Tapu Kadastro Gen. Müd. Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (=TKA), TD, nr.195; TKA, TD, nr. 177; TKA, TD, nr. 99*.

beylerbeyiliğın paşa sancağı olmuştur.

Haleb sancağının kuzeyinde Antep ve Maraş, güneyinde Hama ve Trablus sancakları, doğusunda Fırat nehri, batısında ise Akdeniz ile 'Üzeyr sancağı yer almaktadır.

Haleb sancağı 1522 yılında 10 kazaya taksim edilmiş olup, bu kazalar ile bunlara tâbi olan nahiyeler şunlardır:¹³³

Merkez kaza (Mahrûse-i Haleb, Cebel-i Sem'ân, Matah, Cebbûl ve Bâb), *A'zâz* (A'zâz ve Kilis, Menbiç, Com, Râvendân), *Hârim* (Hârim, Cebel-i A'lâ, Cebel-i Barîşa ve Halkalar), *Sermîn* (Sermîn, Cebel-i Samâk ve Cebel-i Benî 'Alîm), *'Amik*, *Bakrâz* (Bakrâz ve Derbsâk), *Erihâ* (Zâviye ve Rûc), *Şeyzer* (Şeyzer, Kefr Tâb, Efâmiye ve Masyâf), *Yörük*, *Ma'arra*.

Bu kaza taksimatı sonraki yıllarda değişikliğe uğramıştır. Ma'arra¹³⁴ ve Şeyzer kazaları Hama'ya bağlanırken Bakrâz (Bakrâs) kazası da 'Üzeyr'e bağlanmıştır. Ayrıca, Antakya sancağı kaldırılarak Haleb'e dahil edilmiş, A'zâz ise 1527 yılında müstakil sancak yapılmıştır.

1520 yılında Haleb sancağı 21 nâhiyeden müteşekkildir. Bu nahiyeler, *Cebel-i Sem'ân*, *Matah*, *Cebbûl* ve *Nukre-i Benî Esed ve Hâs (Cebbûl)*, *Bâb*, *Menbiç*, *A'zâz*, *Râvendân*, *Com*, *'Amik*, *Hârim*, *Halkalar (Halka)*, *Cebel-i A'lâ*, *Cebel-i Barîşa*, *Rûc*, *Zâviye*, *Sermîn*, *Cebel-i Samâk*, *Cebel-i Benî 'Alîm*, *Kefr Tâb*, *Şeyzer* ve *Efâmiye*'dir.¹³⁵ Öte taraftan, daha önce Antakya sancağını teşkil eden *Antakya*, *Kuseyr*, *Altun-özü*, *Süveydiye*, *Şuğur* ve *Cebel-i Akra*' nahiyelerini de 1523 yılından itibaren Haleb'e bağlı olarak görmekteyiz.¹³⁶

1520 yılında Antakya sancağına bağlı olan *Bakrâz*,¹³⁷ *Derbsâk* (Gündüzlü) nahiyesi ile birlikte, 1522'de Haleb'e bağlanmıştır.¹³⁸ Fakat, Derbsâk'ın 1523 yılında bu defa *Antep* (Ayntâb) sancağına bağlandığı, 1526 yılında da tekrar Haleb sancağına dahil edildiği anlaşılmaktadır.¹³⁹ Bu arada, 1520 yılında Şeyzer nahiyesi içerisinde yer alan *Masyâf* kasabası¹⁴⁰ 1526'da çevresindeki köylerle birlikte müstakil nahiyeye yapılmış, buna karşın 1520 yılında müstakil bir nahiyeye olarak gördüğümüz *Efâmiye* ise Şeyzer

¹³³ *Kanun-nâme*, varak 115^b.

¹³⁴ Ma'arra, Haleb vilâyetinin kurulmasından sonra müstakil sancak olmuştur.

¹³⁵ *BA, TD, nr. 93*.

¹³⁶ *BA, TD, nr. 998*, s. 293-294.

¹³⁷ *BA, TD, nr. 109*, s. 7.

¹³⁸ *Kanun-nâme*, göst. yer.

¹³⁹ Enver Çakar, "998 Numaralı Tapu-Tahrir Defterine Göre 1523 Yılında Ayntâb ve Birecik Sancakları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 92 (1994), s. 113.

¹⁴⁰ *BA, TD, nr. 93*, s. 611-612.

nahiyesine dahil edilmiştir.¹⁴¹

1520 ve 1526 yılı tahrir defterlerinde Haleb'e bağlı olan A'zâz, Kilis ve Com nahiyesi, Ekrâd taifesi ile birlikte, 1527'de A'zâz sancağını (Ekrâd) teşkil etmiştir.¹⁴²

Görüldüğü gibi, Haleb'in Osmanlı yönetimine girmesinden sonra, 1520-1526 yılları arasında, yönetimle alakalı hususları kolaylaştırmak ve bu süre zarfında meydana gelen aksaklıkları gidermek maksadıyla, Haleb'in idarî taksimatında sık sık değişiklikler yapılmıştır. Yapılan bu değişiklikler neticesinde, 1536 yılında Haleb sancağının aşağıda ifade edilen 27 nahiyeden meydana geldiği görülmektedir:

*Cebel-i Sem'ân, Menbiç, Cebbûl, Bâb, Matah, Râvendân, Amik, Derbsâk, Bakrâz, Hârim, Cebel-i Barîşa, Cebel-i A'lâ, Halka, Antakya, Altun-özü, Kuseyr, Şuğur, Cebel-i Akra', Süveyde, Şeyzer, Masyâf, Kefr Tâb, Zâviye, Rûc, Cebel-i Benî 'Alîm, Cebel-i Samâk, Sermîn*¹⁴³.

3. Hama Sancağı

Hama'nın kuzeyinde Haleb¹⁴⁴, batısında Trablus, güneyinde de Hums yer almaktadır. Sancağın doğusu ise çöldür.

Hama ve Humus XVI. yüzyılın ilk yarısında birlikte bir sancağı teşkil etmektedirler. Bu yüzyılın ortalarında birbirinden ayrılarak her biri müstakil sancak haline getirilmiştir.

Sancağın, 1522 yılında *Hama* ve *Hums* olmak üzere iki kazası vardı.¹⁴⁵ Daha sonraları *Ma'arra* da bu sancağa dahil edilmiştir. Fakat bu durum uzun sürmemiş, XVI. yüzyılın ortalarında *Ma'arra* müstakil sancak yapılmıştır. Buna karşın daha önce Haleb'e bağlı olan *Şeyzer* ve *Masyâf* kasaba ve köyleri ise Hama'ya bağlanmıştır. Hama sancağının, XVI. yüzyılın ikinci yarısında *Hama, Bârin, Şeyzer* ve *Masyâf* olmak üzere 4 nahiyesi vardı. Bunlardan *Hama, Şeyzer* ve *Masyâf* kasabaları birer kaza merkezi idiler.¹⁴⁶

4. Hums Sancağı

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Hums (Hıms ve Humus olarak da telaffuz olunmaktadır), XVI. yüzyılda Hama ile birlikte bir sancağı teşkil ediyordu. Bu yüzyılın ortalarına doğru bu iki merkez birbirinden ayrılarak her biri müstakil sancak yapılmıştır. Buna göre, Hums sancağının kuzeyinde *Hama*, güneyinde *Şam*, doğusunda *Tedmür* ve batısında da *Trablus* sancakları yer alıyordu.

Hums sancağı, Kanuni döneminde *Hums, Hısnü'l-Ekrâd* ve *Menâsif* olmak üzere 3

¹⁴¹ BA, TD, nr. 146, s. 129.

¹⁴² Kunt, *Aynı eser*, s. 129. Ayrıca bkz. BA, TD, nr. 93, BA, TD, nr. 146.

¹⁴³ BA, TD, nr. 397.

¹⁴⁴ XVI. yüzyılın ortalarından itibaren yeni teşkil edilen *Ma'arra* sancağı.

¹⁴⁵ *Kanun-nâme*, vrk. 115^b.

¹⁴⁶ TKA, TD, nr. 92; BA, TD, nr. 344; BA, TD, nr. 564; BA, TD, nr. 1052.

nahiyeden meydana geliyordu. Sancağın kazaları ise Hums ve Hısnü'l-Ekrâd idi.¹⁴⁷ Bunlardan Hısnü'l-Ekrâd kazası XVI. yüzyılın başlarında Trablus sancağına bağlı bulunuyordu. Hums sancağının 1570 yılında da Hums, Hısnü'l-Ekrâd ve Menâsif olmak üzere 3 nahiyesi vardı.¹⁴⁸

5. Trablus Sancağı

Doğu Akdeniz kıyı şeridinde yer alan Trablus'un (Trablus-ı Şam ya da Şam Trablusu) batısında *Akdeniz*, kuzeyinde *Haleb*, güneyinde *Şam*, doğusunda da *Hama* ve *Hums* sancakları yer almaktadır.

Kazalar	Tablo-8 1522 Yılında Trablus Sancağı Kazaları ¹⁴⁹
Nefs-i Trablus	Nahiyeleri Zâviye, Cübeyl, Zanîn, Petrûn (=Betrûn), Fütûh-i Benî Ricâl (=Fütûh-i Benî Rehhâl), Müneytira, Arkâ, 'Akkâr, Büşerray (=Büşerrâ)
Hısnü'l-Ekrâd	Merkab, Menâsif, Sâfîtâ, Antartûs, Mi'ar, Ulleyka
Cebele	Sahyûn, Lazkiye, Havâbî, Balâtnis, Kadmûs, Kehf, Manîka, Kuley'a

Yukarıdaki Tablo-8'de de görüleceği üzere, 1522 yılında Trablus'un *Nefs-i Trablus*, *Hısnü'l-Ekrâd* ve *Cebele* olmak üzere 3 kazası vardı. Bunlardan *Cebele* kazası, XVI. yüzyılın ikinci yarısında, müstakil bir sancak haline getirilmiş, *Hısnü'l-Ekrâd* ise *Hums* sancağına bağlanmıştır.

1523 yılında Trablûs'un 29 nahiyesi vardı ve bunlar; *Kûrâ* (=Kûre), *Enfe*, *Cübeyl*, *Petrûn* (=Betrûn), *Fütûh-i Benî Rehhâl*, *Müneytira*, *Zanniye*, 'Arkâ, *Menâsif*, *Sâfîtâ*, *Büşerray*, 'Akkâr, *Zâviye*, *Hısnü'l-Ekrâd*, *Mi'âr*, *Antartûs*, *Havâbî*, *Kadmûs*, *Ulleyka*, *Manîka*, *Kehf*, *Kuley'a*, *Merkab*, *Cebele*, *Balâtnis*, *Sahyûn*, *Berziye*, *Lazkiye*, *Vâdi-i Kandil*¹⁵⁰ adlı nahiyelerdi. Fakat, *Hısnü'l-Ekrâd* ile *Menâsif* XVI. yüzyılın ilk yarısında *Hums* sancağına bağlanmış, *Kûre* ve *Enfe* ise birleştirilerek tek nahiyeye yapılmıştır. Buna göre, 1547 yılında Trablus'un 25 nahiyesi olup, bunlar; *Zâviye*, *Kûre* ve *Enfe*, *Cübeyl*, *Petrûn*, *Fütûh-i Benî Rehhâl*, *Manitra*, *Büşerray*, *Zanniye*, 'Arka, 'Akkâr, *Sâfîtâ*, *Mi'âr*, *Antartûs*, *Kuley'a*, *Kehf*, *Kadmûs*, *Havâbî*, *Manîka*, 'Ulleyka, *Merkâb*, *Cebele*, *Balâtnis*, *Lazkiye*, *Sahyûn* ve *Berziye* adlı nahiyelerdi.¹⁵¹ Ayrıca, bu zamanda Trablus sancağında *Trablus*, *Enfe*, *Petrûn*, *Müneytira*, 'Arka, 'Akkâr, *Sâfîtâ*, *Antartûs*, *Kadmûs*, *Havâbî*, *Manîka*, 'Ulleyka, *Merkâb*, *Cebele*, *Balâtnis*, *Lazkiye* ve *Sahyûn* olmak üzere 17 "nefs" yani kaza ve nahiyeye merkezi vardı. Bu merkezlerden, Trablus şehrinden sonra, en büyük olanları, sırasıyla, *Lazkiye* (672 hane, 137 mücerred, 44 imam vergi nüfusu vardı) ve *Cebele* idi (459 hane, 130 mücerred, 14 imam vergi nüfuslu). *Cebele*, yukarıda da belirttiğimiz gibi, XVI. yüzyılın sonlarına doğru müstakil bir sancak yapılmış ve

¹⁴⁷ TKA, TD, nr. 179; BA, TD, nr. 281.

¹⁴⁸ BA, TD, nr. 502.

¹⁴⁹ Kanun-nâme, vrk. 116^a.

¹⁵⁰ BA, TD, nr. 998, s. 295-296.

¹⁵¹ TKA, TD, nr. 203.

Trablus'un birçok nahiyesi bu yeni sancağa bağlandığı için 1571/72 yılında sancağın nahiyeye sayısı 14'e düşmüştür. Bu nahiyeler; *Zâviye, Kûre ve Enfe, Cübeyl, Petrûn, Fütûh-i Benî Rehhal, Müneytira, Büşerray, Zanniye, 'Arka, 'Akkâr, Sâfîta, Mi'âr, Antartûs ve Kuley'a*¹⁵² olup, aynı idarî taksimatı 1596 yılında da görmekteyiz.¹⁵³

6. Cebele Sancağı

Cebele, Trablus sancağının bir kazası iken XVI. yüzyılın ikinci yarısında müstakil bir sancak yapılmıştır. Sancağın kuzeyinde *Haleb*, güneyinde *Trablus*, doğusunda *Hama* ve *Ma'arra* sancakları, batısında ise *Akdeniz* yer almaktadır.

Cebele sancağı 1571 yılında *Cebele, Petrûn, Havâbî, Kehf, Kadmûs, Manika, 'Ulleyka, Balâtnis, Lazkiye, Sahyûn* ve *Berziye* olmak üzere 11 nahiyeden müteşekkil idi.¹⁵⁴

7. Kudüs (Kuds-i Şerîf) Sancağı

Kudüs'ün kuzeyinde *Nablûs*, doğusunda *Lut Gölü* ve *Aclûn* sancağı, batısında da *Gazze ve Remle* yer almaktadır.

Muhtelif kutsal mekanların da yer aldığı Kudüs sancağı, 1521 yılında *Kuds-i şerîf, Halilü'r-Rahmân* ve *Kerek* (*Şevbek* ile birlikte) olmak üzere üç kazadan meydana geliyordu.¹⁵⁵

1523 yılında Kudüs sancağının Gazze sancağına dahil edildiği,¹⁵⁶ fakat daha sonra tekrar müstakil sancak yapıldığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, daha önce Kudüs'ün kazaları içerisinde yer alan *Kerek* ve *Şevbek*, sonradan *'Aclûn* sancağına bağlanmıştır.¹⁵⁷ Bundan dolayı Kudüs sancağı, XVI. yüzyılın ikinci yarısında, *Kudüs* ve *Halilü'r-Rahmân* olmak üzere iki nahiyeden oluşmaktadır.¹⁵⁸

8. Gazze Sancağı

Gazze, Şam vilayetinin Mısır'a taraf olan güney sınırında bulunmaktadır. Gazze'nin güney-batısında *Sina Çölü*, batısında *Akdeniz*, doğusunda *Kudüs* ve *Halilü'r-Rahman*, kuzeyinde de *Nablûs* yer almaktadır.

Gazze'nin 1557 yılında *Gazze* ve *Remle* adlı iki nahiyesi ile iki kaza merkezi (*Nefs-i Gazze, Nefs-i Remle*) vardı.¹⁵⁹ Tarihsiz olan bir başka defterde de aynı idarî taksimat

¹⁵² BA, TD, nr. 513.

¹⁵³ TKA, TD, nr. 84.

¹⁵⁴ BA, TD, nr. 512.

¹⁵⁵ Kanun-nâme, vrk. 116^a.

¹⁵⁶ BA, TD, nr. 998, s. 291.

¹⁵⁷ TKA, TD, nr. 185.

¹⁵⁸ TKA, TD, nr. 112; TKA, TD, nr. 178; BA, TD, nr. 427, s. 261-321.

¹⁵⁹ BA, TD, nr. 304, s. 5.

görölmektedir.¹⁶⁰

9. Safed Sancağı

Safed'in kuzeyinde ve doğusunda Şam, güneyinde *Leccûn*, batısında da *Akdeniz* bulunmaktadır. 1548 yılında sancağın *Cîre*, *Tebnîn Benî Başâre*, *Şakîf*, *Taberiyye* ve 'Akkâ adlı 5 nahiyesi ile bir kaza merkezi (*Nefs-i Safed*) vardı.¹⁶¹ Aynı idarî bölünmeyi 1556 yılında da görmekteyiz.¹⁶²

10. Leccûn Sancağı

Leccûn'un kuzeyinde *Safed*, güneyinde *Nablûs*, doğusunda 'Aclûn ve Şam, batısında da *Akdeniz* yer almaktadır.

Sancağın nahiyeleri ise *Sâhil-i Atlît*, *Şafâ*, *Şa'ra* ve *Cenîn*'dir.¹⁶³

11. 'Aclûn Sancağı

'Aclûn sancağının kuzeyinde Şam, doğusunda *Suriye Çölü*, batısında *Şeria Nehri* ve *Lut Gölü*, güneyinde de *Maan* bulunmaktadır. 1548 ve 1596 yıllarında sancağın 'Aclûn, *Benî Alvân*, *Kûre*, *Gavr*, *Salt*, *Kerek*, *Cibâl-i Kerek* ve *Şevbek* olmak üzere 8 nahiyesi ile bir kaza merkezi (Nefs-i 'Aclûn) vardı.¹⁶⁴ Bunlardan Kerek ve Şevbek bölgesi dağlık ve tamamen âsi Arapların yaşadığı bir bölge olmasından dolayı devletin düzenli olarak vergilerini toplaması ve asayişini sağlayabilmesi oldukça güçtü. Bu nedenle müstakil sancak yapılarak buraya bir sancakbeyi tayin edilmiştir.¹⁶⁵

12. Nablus Sancağı

Nablûs, XVI. yüzyılın başlarında Safed içerisinde yer alıyordu.¹⁶⁶ Kuzey-batı güney-doğu istikametinde uzun bir vadi içinde yer alan Nablûs'un kuzeyinde *Leccûn*, güneyinde *Gazze* ve *Kudüs*, doğusunda da 'Aclûn sancağı bulunuyordu. Sancağın batısı ise *Akdeniz*'e kıyılı idi.

Nablûs sancağının 1548 ve 1596 yıllarında *Cebel-i Şâmî*, *Cebel-i Kıblî*, *Kâkûn* ve *Benî Sa'b* olmak üzere 4 nahiyesi ile bir kaza merkezi (*Nefs-i Nablûs*) bulunuyordu.¹⁶⁷

13. 'Üzeyr Sancağı

XVI. yüzyılın başlarında Adana sancağının bir kazası olan 'Üzeyr,¹⁶⁸ 1523 yılında

¹⁶⁰ TKA, TD, nr. 192.

¹⁶¹ TKA, TD, nr. 72.

¹⁶² BA, TD, nr. 300.

¹⁶³ TKA, TD, nr. 181. Ayrıca bkz. Wolf-Dieter Hütteroth-Kamal Abdulfattah, *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century*, Erlangen, 1977, s. 5.

¹⁶⁴ BA, TD, nr. 266, s. 5-6; TKA, TD, nr. 185.

¹⁶⁵ Bu hususta bkz. BA, MD, nr. 14, s. 1023/1515; 1024/1516.

¹⁶⁶ Metin Kunt, *Aynı eser*, s. 129.

¹⁶⁷ BA, TD, nr. 258; TKA, TD, nr. 100.

¹⁶⁸ *Kanun-nâme*, vrk. 116^b.

müstakil bir sancak olarak görülmektedir.¹⁶⁹ Sancağın kuzeyinde *Adana* ve *Sis* sancakları, güneyinde ve doğusunda *Haleb* sancağı arazisi, batısında da *Akdeniz* yer almaktadır.

“Üzeyr sancağı, önceleri “Üzeyr, *İskenderun* ve *Arsuzili* nahiyelerinden oluşurken¹⁷⁰, XVI. yüzyılın ikinci yarısında *Derbsâk* (=Gündüzlü) ve *Bakrâs* nahiyeleri de Haleb’den alınarak bu sancağa bağlanmıştır. Nitekim, 1573 yılında söz konusu sancak, “Üzeyr, *Arsûz*, *Derbsâk* ve *Bakrâs* olmak üzere 4 nahiyeden meydana geliyordu.¹⁷¹ Bu zamanda *İskenderun* nahiyesinden ise bahsedilmemektedir.

“Üzeyr, XVI. yüzyılın ortalarına kadar Şam beylerbeyiliğine bağlı kaldıktan sonra, Haleb beylerbeyiliğinin teşkili ile birlikte bu yeni vilâyete dahil edilmiştir.

14. Ayntâb (Antep) Sancağı

Ayntâb¹⁷², XVI. yüzyılın ilk yarısında Şam vilâyetinin kuzey ucundaki sancağını teşkil ediyordu ve bunun güneyinde *Haleb*, doğusunda *Birecik*, kuzeyinde ve batısında da *Zulkadir* (*Dulkadir*) vilâyeti arazisi yer alıyordu. Daha sonraki yıllarda Şam vilâyetinden alınarak Zulkadir vilâyetine bağlananan Ayntâb sancağının 1523 yılında *Ayntâb*, *Derbsâk* (*Gündüzlü*), *Tell Başer* ve *Nehrü’l-Cevaz* olmak üzere 4 nahiyesi ve bir kaza merkezi (*Nefs-i Ayntâb*) vardı.¹⁷³ Bir süre sonra, *Derbsâk* nahiyesi Haleb sancağına dahil edildiği için, Ayntâb sancağı, Ayntâb, *Tell Bâşer* ve *Nehrü’l-Cevâz* adlı üç nahiyeden ibaret kalmıştır.¹⁷⁴

15. Birecik Sancağı

Birecik sancağı, Şam vilâyetinin kuzey-doğusunda uç noktada yer alıyordu. Sancağın batısında *Ayntâb*, doğusunda *Ruha*, kuzeyinde *Behisni* ve güney-batısında da *Haleb* sancakları bulunuyordu.

Birecik sancağı, 1536 yılında *Birecik*, *Surûc*, ‘*Arabân*, ‘*Atak* ve *Merzuman* olmak üzere 5 nahiyeden müteşekkildi. *Nefs-i Birecik* ve *Nefs-i Rum-kal’a* ise sancağın kaza merkezleriydi.¹⁷⁵

16. Adana Sancağı

Adana sancağı¹⁷⁶, XVI. yüzyılın ilk yarısında Şam vilâyetine tâbi olup, Haleb

¹⁶⁹ BA, TD, nr. 998, s. 348-353.

¹⁷⁰ BA, TD, nr. 969, s. 345-396; BA, TD, nr. 450, s. 434-485.

¹⁷¹ TKA, TD, nr. 193.

¹⁷² Ayntâb sancağı hakkında bkz. Hüseyin Özdeğer, “XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep’in Sosyal ve Ekonomik durumu”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, XVI (1982), s. 5-116.

¹⁷³ BA, TD, nr. 998, s. 298.

¹⁷⁴ BA, TD, nr. 373.

¹⁷⁵ BA, TD, nr. 184.

¹⁷⁶ Adana hakkında bkz. Yusuf Halaçoğlu, “Adana”, *DİA*, I; Yılmaz Kurt, “1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana’nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, *Belleten*, LIV/209-211 (1991), s.179-308.

vilâyetinin teşkilinden (1549) sonra buraya bağlanmıştır. Sancağın güneyinde *Akdeniz*, batısında *Tarsus*, doğusunda 'Üzeyr, kuzeyinde de *Sis* sancağı ile *Karaman vilâyeti* arazileri yer alıyordu.

1522 yılında Adana sancağının¹⁷⁷ *Adana*, *Kınık* (Şah Meliklü ve Peçenek ile birlikte), 'Üzeyr (İskenderûn, Arszuz-ili ve Ağaslu ile birlikte), *Berendi*, *Ayas* (Tuzla ile birlikte), *Kara İsalu Hâcılı*, *Kosunlu* ve *Kuştemürlü* (Kuştemür) olmak üzere 7 kazası vardı.¹⁷⁸ Bunlardan 'Üzeyr kazası kısa bir müddet sonra müstakil sancak yapılmış, *Kosunlu* ve *Kuştemürlü* de *Tarsus*'a bağlanmıştır. 1536 yılında sancağın *Adana*, *Yüreğir*, *Saruçam*, *Dünderlu* ve *Bulgarlu*, *Hacılı*, *Ayas*, *Kara İsalu* ve *Kınık* olmak üzere 8 nahiyesi bulunuyordu.¹⁷⁹

XVII. yüzyılın başlarına kadar Haleb vilâyetine bağlı kalan Adana, bu tarihten itibaren müstakil eyâlet yapılmıştır.¹⁸⁰

17. Tarsûs Sancağı

Tarsus sancağı, Şam vilâyetinin kuzey-batı istikametindeki en uç noktada yer alıyordu. Sancağın güneyi Akdeniz, doğusu Adana, batısı ve kuzeyi de *Karaman vilâyeti* arazisi ile çevriliydi. 1519 yılında sancağın *Tarsus*, *Kosun*, ve *Ulaş* adlı üç nahiyesi ile bir kaza merkezi (*Nefs-i Tarsus*) vardı.¹⁸¹ Daha sonra *Kuştemür* nahiyesini de Tarsus'a bağlı olarak görmekteyiz.¹⁸²

18. Sis Sancağı

Sis sancağı, Şam vilâyetinin kuzey-batısında ve yine en uç noktada yer alıyordu. Güneyinde *Adana*, doğusunda *Zulkadir vilâyeti*, kuzeyinde ve batısında da *Karaman vilâyeti* arazilerinin yer aldığı Sis sancağının iç taksimatı (nahiyesi) yoktu.¹⁸³

Sonuç

Merc-i Dabık Savaşı'ndan sonra Memlûklar'dan alınan Suriye ve Filistin ile Anadolu'nun güneyindeki sancaklar, Yavuz Sultan Selim tarafından Şam beylerbeyiliğinin çatısı altında toplanmıştır.

Gazali isyanından sonra Şam beylerbeyiliğinde yeni düzenlemeler yapılmış, merkeze rakip olabilecek idarî yapıda değişiklik yapılarak Gazze, Kudüs ve Safed Şam'dan ifraz edilerek her birinin başına merkezden sancakbeyleri tayin edilmiştir.

¹⁷⁷ İlk belgelerde *Adana* ve *Çukurâbâd sancağı* olarak geçmektedir.

¹⁷⁸ *Kanun-nâme*, vrk. 116^b.

¹⁷⁹ *BA, TD, nr. 177*.

¹⁸⁰ *BA, MD, nr. 80*, s. 362; *BA, KK, Ruûs, nr. 266*, s. 68.

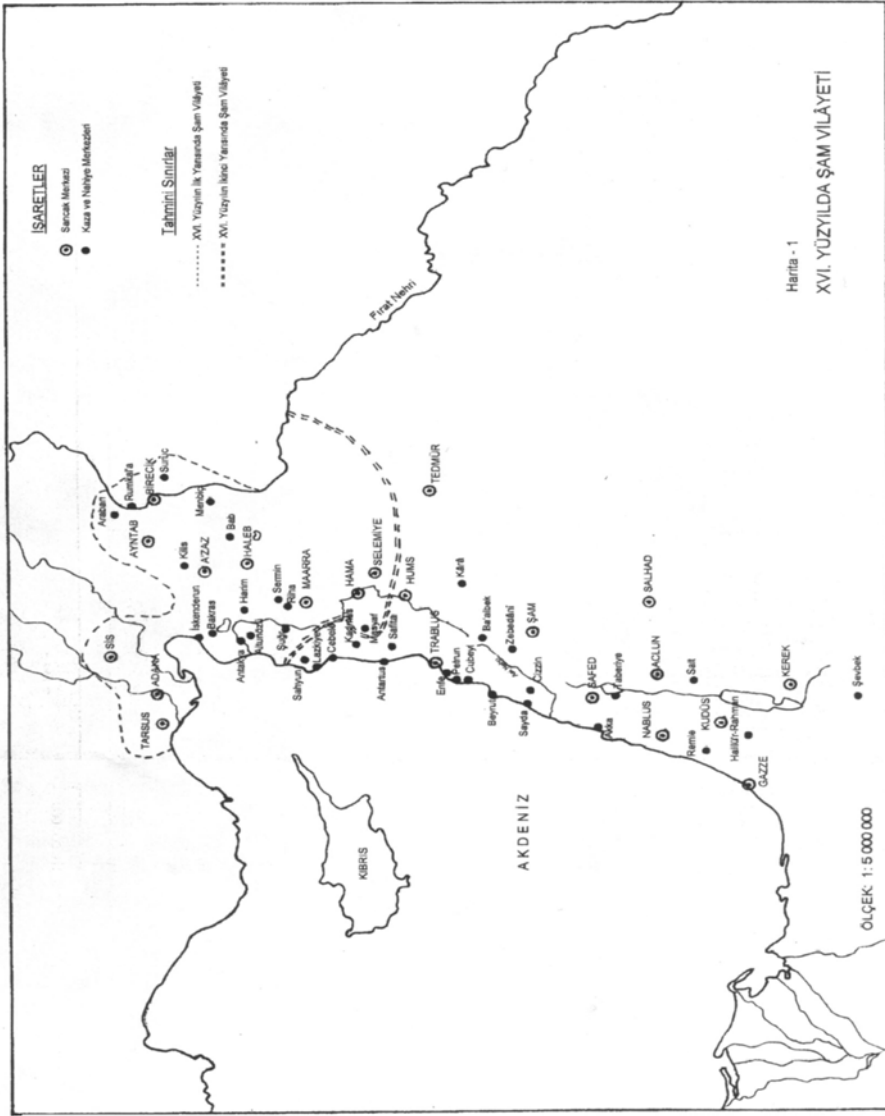
¹⁸¹ *BA, TD, nr. 69*.

¹⁸² *BA, TD, nr. 229*.

¹⁸³ Sis sancağı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (=Kozan), *Tarih Dergisi*, 32 (1979), s. 819-892.

Bölgenin hassas yapısı ve merkeze olan uzaklığı da dikkate alınarak 1549 yılında Haleb beylerbeyliği teşkil edilmiş ve Şam'ın kuzeyindeki sancaklar buraya bağlanmıştır. Aynı yüzyılın sonlarına doğru ise bu defa Trablusşam beylerbeyliği teşkil edilerek Şam beylerbeyliğinin sınırları daha da daraltılmıştır.

XVI. yüzyıl boyunca Şam bölgesinde yapılan bu idarî düzenlemelerde, huzur ve güvenliği korumanın yanı sıra, gelir kaynaklarının da daha iyi yönetilmesi amaçlanmıştır.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 375-388, ELAZIĞ-2003

BÜYÜK TAARRUZ'DA TÜRK HAVACILIĞI

The Turkish Aviation At The Great Attack

Rahmi DOĞANAY

Firat Üniversitesi Fen-Edb. Fakültesi Tarih Bölümü
rdoganay@firat.edu.tr

Özet

1903 yılında motorlu bir uçağın kısa süreli uçuşunu başarıyla tamamlaması, havacılık tarihinde bir dönüm noktası olduğu gibi, savaş ve silah teknolojisi açısından da yeni bir çığır açmıştı. Uçak bir savaş aracı olmuş, Osmanlı bu yönüyle uçağı 1911'deki Trablusgarb savaşında kendisine karşı kullanıldığında tanımıştı. Bu gelişme Osmanlı Devleti'ni de bu yönde çalışmalara yöneltmiş, ancak Kurtuluş savaşı yıllarına kadar kayda değer bir gelişme sağlayamamıştı. Kurtuluş Savaşı sırasında Türk ordusu içinde bir hava gücü oluşturulmaya çalışılmış, çeşitli kaynaklardan sağlanan uçaklar verimli olmamıştı. Yine de bütün bu çabalar sonucu oluşturulan mütevazı Türk hava gücü Büyük Taarruz'da orduya önemli katkılarda bulunmuştu. Bu sıkıntılı dönemde yaşananlar Cumhuriyet Türkiye'sinde havacılığın öneminin anlaşılması ve bu yolda yapılması gerekenler konusunda belli bir alt yapı oluşturmuştu.

Anahtar Kelimeler: Büyük Taarruz, Türk Havacılığı, Kurtuluş Savaşı

Abstract

That a motorized airplane has completed its short-time flying successfully in 1903 had become a turning-point in the history of aviation as a turning point from the perspective of war and weapon-technologies. The plane has been regarded as a war-tool and the Ottomans had recognized the plane as a war-tool when it is used against them at the Trablusgarb in 1911. This development had led the Ottomans to work in this area but they haven't achieved a noteworthy advancement until the independent-war years. During the independent war, it had been strived to form an air-force, but the airplanes having purchased from the various sources have failed. But, in spite of this, the modest Turkish air-force that is established after these efforts had given the very important aids at the Great Attack. The events that had been lived in this difficulties eras had been formed a definite substructure to understand the importance of aviation in the Turkey of Republic and in the feasibilities in this way.

Key Words: Independent War, Turkish air force, Great attack

1903 yılında motorlu bir uçağın çok kısa bir süre uçtuktan sonra sağlam olarak yere inmesi, havacılık tarihinde bir dönüm noktası olmuştu. Başlangıçta daha çok sportif amaçlı kullanılmış olan uçağın daha sonraki yıllarda ticari ve askeri alanlarda da kullanılması düşüncesi hakim olunca, havacılık sektörü sanayileşmiş ülkelerde hızlı bir biçimde gelişmiştir.

Yirminci yüzyılın ilk on yılında havacılığın Avrupa'da göstermiş olduğu büyük gelişme Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekmiş, bu gelişmeleri takip etmek için bazı heyetler göndererek kara ve deniz kuvvetleri yanında, üçüncü askeri kuvvet olarak hava gücünü kurmanın planlarını yapmıştır. Mahmut Şevket Paşa havacılık alanında teşkilatlanma görevini Yüzbaşı Süreyya Bey'e vermişti. Bu çerçevede yapılan çalışmalarla, Osmanlı Devleti bütün olumsuzluklara rağmen dünyada havacılık teşkilatını oluşturan ilk devletlerden biri olmuştu.

Uçak bir savaş aracı olarak, tarihte ilk defa İtalyanlar tarafından Libya'da Türk Kuvvetlerine karşı kullanılmıştı. Türk Havacılığı ise, Birinci Dünya Savaşı'nda büyük oranda Alman kontrolüne bırakılmış, Mondros Mütarekesi sonrasında düşman işgalinin sebep olduğu karışıklık ve şaşkınlık günlerinde, birlikler dağılmış ve hemen hemen sahipsiz kalmıştı. Savaşın son yılında Filistin Cephesi'nin çökmesi ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, Filistin'den çekilen hava birlikleri Konya'da, Irak Cephesi'nden çekilen küçük bir hava birliği de Elazığ'da konuşlandırılmıştı. Önemli sayıda uçak malzemesi ve uçak İstanbul'da (Yeşilköy) toplanmıştı. İstanbul'a gelen İngiliz ve Fransız Hava birlikleri, Yeşilköy'ün kuzeyindeki Safraköy Tayyare İstasyonu ve tesislerini işgal etmişlerdi. Burayı terk eden Türk havacıları, kurtarabildikleri uçak ve malzemeleri deniz yolu ile Anadolu Yakasındaki Maltepe'ye nakledilmişlerdi.¹ Deniz Tayyare İstasyonu'nun Yeşilköy Feneri doğusundaki uçak ve malzemeleri de Bahriye Nezareti'nin Haliç'teki deniz ambarına taşınmıştı.² Almanların ayrılması ve mütareke hükümlerinden dolayı terhislerin yapılması sonucunda, havacılık teşkilatı işlevini kaybetmişti. Harbiye Nezareti, bu durumda yeni bir hava teşkilatının kurulması zorunluluğu hissetmiş ve yeni teşkilatlanmada Balon Ölçme gibi bazı şubeleri kaldırmıştı. Daha sonraları bu uçaklar, Anadolu'daki Mili direnişe karşı İstanbul'da oluşturulan Kuvay-ı İnzibatiye Teşkilatı'nın hizmetine sunulmuştu. Damat Ferit Kabinesi, İstanbul-Maltepe İstasyonu uçaklarının Kuvay-ı İnzibatiye'ye katılmasını

¹ **Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı**, Genelkurmay Harp Tarihi Yayını, C.5, Ankara 1964. s. 121

² Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Ankara, 1990, s. 49

istemmişti. Böylece Anadolu'daki Milli Kuvvetlere karşı uçaklarla beyanname atılabilir, hatta gerekirse bombalama amacıyla da kullanılabilirdi. Bu sebeple önce Maltepe Tayyare İstasyonu'ndaki uçaklardan bir kaçının uçuşa hazırlanması için izin verildi. Ancak Anadolu'daki Milli Mücadele'ye katılma arzusunda olan havacılar aralarında gizlice anlaşarak bu fırsattan faydalanma hazırlıklarına başlamışlarken, bu faaliyetleri hükümet tarafından fark edilmiş ve uçuş izinleri geri alınmıştı.³

16 Mart 1920'de, İstanbul'un İtilaf Devletlerince resmen işgal edilmesinden sonra, Maltepe İstasyonu'nda bulunan Türk Havacıları, tehlikeli şartlar altında Anadolu'ya geçmeye başlamışlardı. Yukarıda da ifade edildiği gibi, bu sırada Maltepe Meydanı'nda muhtelif cinsten 45 uçak bulunmaktaydı ve bunların yarısından fazlası uçabilecek durumdaydı.⁴ Bu uçaklar Milli Mücadele için önemli bir güç sayılırdı. Ancak uçakları Anadolu'ya kaçırma planları başarılı olamadı. Bunun sonucunda Teğmen Avni (Okar), Üsteğmen Muhsin (Alpagot), Üsteğmen Emin Nihat (Sözeri), Üsteğmen Rafet, ayrıca astsubay ve sivillerden Pilot Hayri Hoca, Vedihi Makinist Eşref gibi bir kısım havacılar Mudanya-Bursa yoluyla Konya Tayyare İstasyonu'na katıldılar. Geri kalan havacılar İstanbul'da kendilerini tanıyan Ermenilerce ihbar edilerek Arapyan Hanı'na hapsedilmişlerdi. Yakalanamayanlar da daha sonra Anadolu'ya Milli Mücadele'ye katılmışlardı. İngilizler bu gelişme üzerine Maltepe İstasyonu'nu işgal ederek uçak ve malzemeleri tahrip, bir kısmını da müsadere etmişlerdi. Maltepe İstasyonu'nda bulunan 43 uçağın yarısından çoğu uçar durumda olmasına rağmen bu uçaklardan hiçbiri Anadolu'ya geçirilememişti.⁵

Türk Ordusu Mustafa Kemâl önderliğinde büyük taarruza hazırlanırken, havacılık teşkilatının da buna paralel bir faaliyet içinde olduğu görülmektedir. Sakarya Zaferi kazanılmış olmasına rağmen, Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan atılması için hazırlıklar devam etmekteydi. Milli Mücadele'yi yöneten Mustafa Kemâl'in amacı eksiklikleri giderilmiş, en azından düşmanın imkânlarına yaklaşmış bir orduyla taarruza kalkmaktı. Daha önceki muharebelerde verilen büyük kayıpların, silah, araç ve gereç bakımından eksikliklerin giderilmesi için yaklaşık bir yıl süren bir hazırlık dönemine girilmişti. Mustafa Kemâl kesin taarruz için bu hazırlıkların bitirilmesi gerektiğini düşünmekteydi.

³ Milli Mücadele aleyhtarı Peyam-ı Sabah Gazetesi ve Maltepe'deki Gayr-i Müslimlerin, Türk havacılarını İstanbul Hükümeti ve İngilizlere yetkililere ihbar etmesi sonucu olay anlaşılıyordu. Bkz. İrfan Sarp, **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Ankara 1986, s. 101; ayrıca bkz. Mesut Aydın, **Milli Mücadele'de İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, İstanbul 1992, s.196

⁴ İ. Sarp, *a.g.e.*, s. 102.

⁵ Oktay Zayıf, **İstiklal Savaşı Yıllarında Türk Hava Birliğinin Etkinliği**, Ankara 2001, s. 283

Birincisi ve en önemlisi milletin buna hazırlanması, ikincisi meclisin, halkın, milletin bu iradesini kararlılık ve cesaretle ortaya koyması, üçüncü olarak da düşmana karşı savaşacak ordunun hazırlıklı olması gerekmektedir.⁶

16 Mart 1920’de, İstanbul’un İtilaf Devletlerince resmen işgal edilmesinden sonra, Maltepe İstasyonu’nda bulunan Türk Havacıları, tehlikeli şartlar altında Anadolu’ya geçmeye başlamışlardı. Bu sırada Maltepe Meydanı’nda muhtelif cinsten 45 uçak bulunmaktaydı ki bunların yarısından fazlası uçabilecek durumdaydı.⁷ Ancak Anadolu’ya uçaklarla kaçış planları başarılı olamadı. Bunun sonucunda Teğmen Avni (Okar), Üsteğmen Muhsin (Alpagot), Üsteğmen Emin Nihat (Sözeri), Üsteğmen Rafet, ayrıca astsubay ve sivillerden Pilot Hayri Hoca, Vediti Makinist Eşref gibi bir kısım havacılar Mudanya-Bursa yoluyla Konya Tayyare İstasyonu’na katıldılar. Geri kalan havacılar İstanbul’da kendilerini tanıyan Ermenilerce ihbar edilerek Arapyan Hanı’na hapsedilmişlerdi. Yakalanamayanlar da daha sonra Anadolu’ya Milli Mücadele’ye katılmışlardı. İngilizler bu gelişme üzerine Maltepe İstasyonu’nu işgal ederek uçak ve malzemeleri tahrip, bir kısmını da müsadere etmişlerdi. Maltepe İstasyonu’nda bulunan 43 uçağın yarısından çoğu uçar durumda olmasına rağmen bu uçaklardan hiçbiri Anadolu’ya geçirilememişti.⁸

Yunan ileri harekati sırasında, Uşak ve Bursa bölgesindeki Türk birlikleriyle işbirliği için Uşak ve Eskişehir’e birer tayyare müfrezesi gönderilmek istenmişse de, bu tarihte elde kara birliklerini destekleyebilecek nitelikte uçak bulunmadığından istenilen hava desteği sağlanamamıştı. İstanbul’dan Anadolu’ya geçebilen havacılar Konya Tayyare İstasyonu’nda toplanmış, mevcut uçaklar cins ve tiplerine göre sınıflandırılmış ve imkanlar ölçüsünde onarılmaya başlanmıştı. Ancak birçoğu malzeme bulunmadığından tamir edilememişti.⁹ Bu sırada memleketin dünyayla bağlantısının kesilmiş olması, uçaklar için gerekli malzemenin temin edilmesine imkan vermiyordu. Bu şartlar altında uçakların bir kısmının uçar hale getirilmesi için büyük çaba gösterilmiş, Konya’daki imalathanelerle işbirliğine gidilmişti.¹⁰ Bu imkansızlıklar içinde düşmana

⁶ Kemal Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 432-433.

⁷ İ. Sarp, *a.g.e.*, s. 102

⁸ O. Zayıf, *a.g.e.*, s. 283; ayrıca M.Aydın, *a.g.e.*, s.197

⁹ **Cumhuriyetin 60. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, Ankara 1984, s. 39.

¹⁰ Ahmet Bilginsoy, “İstiklal Harbinde Türk Havacılığı”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, s. 242, Haziran 1972, s. 73. Karadeniz’de, özellikle Boğaz’ın kontrolü için, 6 Kasım 1921’de Amasra’da da bir Deniz Tayyare İstasyonu kurulmuş, kumandanlığına Sami Bey atanmış ve bir kısım subaylar burada görevlendirilmiş, ilk etapta İnebolu’daki üç uçak buraya getirildikten sonra Almanya’dan da Trabzon-Samsun yoluyla uçaklar getirilmişti. Bkz. Rahmi Doğanay, **Milli Mücadele’de Karadeniz (1919-1922)**, Ankara 2001, s.267; Almanya’dan satın alınan bu uçakların satın alınması işinin Nuri (Conker) ve Baha Said Beyler tarafından

karşı verilen Kurtuluş Savaşı her şeye rağmen olumlu aşamalar kat etmiş, Doğu ve Güney Cepheleri'nde kazanılan başarılar, Batı Cephesi'nde kazanılan Sakarya Zaferi ile tescil edilmişti.

Sakarya Zaferi'nden sonra, mevcut askeri kuvvetler mühimmat bakımından düşmanı takibe ve kesin sonuç alacak durumda değildi. Sakarya Savaşı'ndan Büyük Taarruz'a kadar geçen yaklaşık bir yıllık sürede, hava kuvvetlerinin güçlendirilmesi için Almanya'ya Saffet Arıkan başkanlığında bir heyet gönderilmiş ve 29 adet uçak satın alınmıştı. Almanya'dan gizlice alınan av ve keşif uçaklarıyla bunlara ait malzeme ve teçhizat Rusya'nın Baltık limanlarına taşınmış, oradan trenle Novrosisk Limanı'na getirilmiş,¹¹ düşman ablukası nedeniyle deniz yoluyla direk Samsun'a götürülememiş, Şahin Vapuru'yla Trabzon'a, oradan da Samsun'a taşınmıştı.¹² Çeşitli yollar ve vasıtalarla getirilen uçakların başında bir sorumlu bulunmadığından, Samsun'a getirildiklerinde bir çoğunun harap durumda olduğu görülmüştü. Bununla birlikte, uçakların hazırlanarak Konya'ya uçurulması için pilot ve makinistler Samsun'a gönderilmiş, ancak bütün çabalara rağmen bu uçaklardan sadece ikisi onarılarak cepheye gönderilebilmişti.¹³

Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması'ndan sonra, Fransız Hükümeti'yle Ankara Hükümeti arasında görüşmeler başlamıştı. Ancak Fransa'nın Ankara Hükümeti'ne yardım yapabilmesi için, müttefikleriyle giriştiği taahhütten dönmesi gerekiyordu. Zira, Londra Konferansı'nda Türk-Yunan çatışmasında tarafsız kalınması hususunda İtilaf Devletleri aralarında anlaşmışlardı. Şirketlerin silah satışlarına bir engel olmadığı hususunda Müttefikler Yüksek Konseyi kararı çıkınca, Ankara bu konudaki girişimlerinde büyük ölçüde rahatlamıştı. 1922 Martında İstanbul'da Fransız Konsolosluğu'nda memur olarak çalışan bir Fransız vatandaşı, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemâl Bey'e müracaat ederek, Anadolu'da elli bin lira sermayeli bir ticari nakliyat-ı havaiye şirketi kurmaları durumunda, Fransa'dan pilotları ile beraber otuz beş adet harp ve keşif tayyaresi aldıktan bir ay sonra, şirketin iflasını isteyip bütün malzemesiyle orduya terk edebileceklerini, şayet istenirse Fransız pilotların muallim olarak orduda

yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bkz. M. Aydın, *a.g.e.*, s. 197

¹¹ Celalettin Orhan, **Askerlik Hatıralarım**, İstanbul 1982, s. 129. Ayrıca bkz. Kâzım Karabekir **İstiklal Harbimiz**, İstanbul 1969, s. 1091; Cevat Ülmen, **Kurtuluş Savaşında Karadeniz**, İstanbul 1943, s.12

¹² 1921 yılı sonlarında satın alınan uçakların Samsun ve Trabzon'a taşınmaları hakkında tarih ve yer konusunda ilgili kaynaklarda farklı günler ve şehirler verilmektedir. Kazım Karabekir "Ruslardan gönderilen" ifadesini kullanarak uçakların 23-24 Temmuz 1922 gecesi Trabzon'a getirildiğini, Raşit Metel ise uçakların Almanya'dan alındığını belirtirken, Novrosisk'ten Samsun'a taşındığını ifade etmektedir. Şahin Vapuru'nda görevli Cemalettin Orhan ise hatıralarında, uçakları Batum'dan yüklediklerini ifade etmektedir. Bkz.R. Doğanay, *a.g.e.*, s. 293.

¹³ İ. Sarp, *a.g.e.*, s. 118.

kalabileceklerini beyan etmişti. Bu teklif, T.B.M.M' de 12 Mart 1922'de İcra Vekilleri Heyeti kararıyla onaylanmıştı.¹⁴ Ayrıca, 1922'de yine on adet uçak, yedek motorlar ve diğer ilgili malzeme ile birlikte Gruenblatt ve Comly adlı iki Fransız vatandaşının ortak olduğu bir Fransız şirketine bırakılmış, onlar da bu malzemeyi kadastro çalışmalarında kullanılmak üzere kadastro müdürü Mehmet Şevki Bey'e devretmişlerdi.¹⁵

Bu dönemlerde İtalya Ankara Hükümeti'ne silah kaçakçılığına göz yummak, bazen de aracılık etmek yoluyla yardım ediyordu. Rosini Kumpanyası adlı İtalyan şirketi ile yapılan bir anlaşmayla ilk olarak üç adet uçak malzemesi Napoli'den 10 Eylül 1921'de hareket etmişti. Daha sonra 20 adet Spat av uçağı için anlaşmaya varılmış, bu uçaklar Sicilya adlı vapurla Mersin Limanı'na oradan da Konya'ya gönderilmişti.¹⁶ Ancak bu dönemde satın alınan uçakların getirilip cephede kullanılması büyük sıkıntılarla gerçekleşebilmişti. Batı Cephesi Komutanı İsmet İnönü'nün 61., 24. ve 1. Fırka Kumandanlıklarına göndermiş olduğu şifrede, "Yarın (11.04.1921) hava müsait olursa, İtalyanlardan satın alınan bir tayyaremiz, Bolu'dan Eskişehir'e getirilecektir. Tayyarede İtilaf Hükümetine ait işaret bulunması muhtemeldir. Bir kaza vukuuna meydan verilmemesini rica ederim."¹⁷ ifadesi bunun bir örneğidir.

Fransa ve İtalya'dan satın alınan bu uçakların üzerinde makineli tüfek bulunmuyordu. Bu uçaklar Ankara Hükümeti'ne satılırken özellikle üzerlerindeki silahlar söküldüğü için, Konya Meydanı'ndaki askeri depoda, Birinci Dünya Savaşı'nda Alman uçaklarından kalma makineli tüfekler takılmıştı. Uçakların tecrübeleri yapıldıktan sonra, uçuşa hazırlanabilenler cepheye gönderiliyordu.¹⁸

Hava Kuvvetleri'nin güçlendirilmesi için hükümetin yaptığı girişimlerin yanı sıra şahsi yardımlarda da bulunulmuştu. 174. Piyade Alayı'nın subayları maaşlarından para yardımında bulunarak bir uçak satın almış ve uçağa 174. Alay ismi verilmişti.¹⁹ Diğer bir vatansever Erzurumlu Nazif Bey²⁰ de komisyoncular aracılığıyla üç uçak alıp orduya

¹⁴ Cumhuriyeti Arşivi, 030.18.01/04.52.16 tarih 12.3.1922 no:148. Bahse konu şirketin kurulmasına izin verilmekle birlikte, faaliyetleri hakkında bir bilgiye rastlanılmamıştır.

¹⁵ Serhan Ada, "Kurtuluş Savaşında Diplomasi ve Askeri Yardım", **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Ankara 1985, s. 347. Ayrıca bkz. Kazım Özalp, **Milli Mücadele (1919-1922)**, C I, Ankara, 1988, s. 221

¹⁶ Mesut Yanarsönmez, **Türk Dış Politikasında İtalya (1914-1923 Türk-İtalyan Münasebetleri)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1995, s. 108 vd.

¹⁷ ATASE Arşivi, No: 4/4478, Klasör no: 672, Dosya no: 91 (25), Fihrist no: 44.

¹⁸ İ. Sarp, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁹ İ. Sarp, *a.g.e.*, s. 120.

²⁰ Nâzif Kotan, 1885 Erzurum doğumlu, 1913'te İstanbul'a taşınmış 1915'ten itibaren müteahhit olarak çalışmıştır. Zafer sonrasında Ankara'nın imarında önemli görev üstlenmiş, 1944 yılında vefat etmiştir. Bkz. Süreyya H. Şehitoğlu, "Kurtuluş Savaşında Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VIII, Temmuz 1992, s. 24.

armağan etmişti.²¹ Türk Ordusu bu uçakları Erzurumlu Nazif I-II-III olarak adlandırmıştır. Bu uçakların orduya tesliminden sonra Atatürk, Batı Cephesi Komutanı İsmet İnönü, B.M.M. Başkanlık Heyeti'nden Adnan ve Hasan Fehmi Beyler Nazif Bey'i telgraflarla kutlamışlardı.

Hava birliklerinde uçakların onarılması için gerekli olan malzeme de hemen hemen hiç yoktu. Bu malzemeler ya yurt dışından gizli veya kaçak yolla getiriliyor veya işgal ordusu mensuplarından para karşılığı temin ediliyordu. Örneğin uçak yakıtının temini iki yoldan sağlanabilmekteydi. Bir kısmı Rusya'dan alınırken bir kısmı da yüksek fiyatlardan İtalyanlardan alınmaktaydı. Ancak uçak bombalarının yurt dışından alınması mümkün olmuyordu. Bu durumda 7.5 kg.lık top mermilerinden uçak bombası yapılmaya çalışılmıştı.²²

Büyük Taarruz Öncesi Türk Hava Kuvvetlerinin Faaliyetleri

Bilindiği üzere 1922 yılı düşmana kesin darbenin indirildiği yıl olmuştur. Bu bakımdan Türk Silahlı Kuvvetleri'ni zafere ulaştırmak için kuvvetlendirme çalışmalarına büyük önem verilmişti. Hazırlık aşamasında orduyla işbirliği ile görevlendirilen Türk hava birliklerini başarılı kılmak için malzeme, teçhizat, uçak ve personel bakımından takviye edilmesi suretiyle birliklerin muharebe gücünün artırılmasına çalışılmıştı. Eğitim ve ikmâl için yapılan çalışmalara paralel olarak teşkilat bakımından da farklı alanlarda çalışmalarda bulunulmuş, ilk olarak Mili Müdafaa Vekâleti, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra uçuşa hazırlanabilecek on üç uçağın onarılmasına, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında II. Tayyare Bölüğü'ne katılarak lağvedilen I. Tayyare Bölüğü'nün yeniden oluşturulmasına ve kalan uçakların da Konya'da Kuvay-ı Milliye Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bırakılmasına karar vermişti. Aynı zamanda Batı Cephesi Komutanlığı, Mayıs 1922'de iki bölüğe ilave olarak, üçüncü bir bölüğün de teşkil edilmesini istemişti. Batı Cephesi'nde teknik işlerin yürütülmesi için II. Tayyare Bölüğü Komutanı Yüzbaşı Fazıl'ın tayyare müfettişi olarak cephe karargahına atanması ve Kuvay-i Havaiye Müdüriyeti'nin lağvedilmesi teklif edilmişti. Ancak teklifi inceleyen Milli Müdafaa Vekaleti, genelde uygun bulmakla beraber elde yeteri kadar uçak ve malzeme bulunmadığından, kurulması istenen üçüncü bir bölüğün oluşturulmasına imkân olmadığını cephe komutanlığına bildirdi. Bu arada I. Bölük'ün yeniden

²¹ Bazı kaynaklarda Nazif Bey'in uçakları bizzatıhi almayıp, 4 uçak parasını Milli Müdafaa Vekaletine verdiği, ancak bu para ile ancak iki uçak alınabildiği şeklinde de bilgiler mevcuttur. Bkz. M. Aydın, *a.g.e.*,s.197-198

²² İ. Sarp, *a.g.e.*, s. 120.

kullanılmasına yönelik çalışmalara hız verilmişti. Diğer taraftan, Fransızlardan teslim alınarak Konya'ya getirilen 10 adet Breg tipinde iki kişilik keşif uçaklarından uçuşa hazırlanan dört uçakla Birinci Tayyare Bölüğü oluşturularak 21 Mayıs 1922'de uçurulmak suretiyle Akşehir'e gönderildi. Böylece Batı Cephesi Komutanlığı emrinde iki uçak bölüğü faaliyete geçmiş oluyordu. Ayrıca İtalyanlardan satın alınan ve Almanlardan alınarak Samsun'a getirilen uçakların hazırlanmasına hız verilmişti. Milli Müdafaa Vekâleti, bu hazırlıklar aşamasında bazı değişiklikler yapılması görüşüyle, ilk olarak, 5 Temmuz 1922 tarih ve 13493 sayılı vekâlet emriyle Kuvay-ı Havaiye Müdüriyet-i Umumiye'si lağvetmiş ve yerine Konya'da Kuvay-ı Havaiye Müfettişliği kurulmuştu. Ayrıca, Adana'da bulunan uçak okulu Konya'ya nakledilmiş, ancak Konya'nın deniz seviyesinden yüksekliği ve meteorolojik şartların pilotaja uygun olmaması nedeniyle okul yeniden Adana'ya nakledilmişti. Diğer taraftan, Konya'dan getirilen bir istasyon kurulmuş ve istasyona bir tayyare tamir fabrikası bağlanmış, Ankara'da yeniden bir hava malzeme deposu kurulmuştu.²³

20 Ağustos 1922 gününden itibaren keşif uçakları başarılı uçuşlar yaparken av uçakları da hatlarımızın gerisinde devriye uçuşlarına başlamışlardı. Av uçuşlarına verilen ana görev cephe boyunca devriye uçuşu yaparak düşman keşif uçuşlarının hatlarımızın gerisine geçmesini engellemek ve düşmanın yapılan hazırlıklar hakkında bilgi sahibi olmasına imkân vermemektir.²⁴

Büyük Taarruz'dan önce Cephe Tayyare Bölüğü'nün kuvvetlendirilmesi için Fransa, İtalya, Almanya'dan alınan ilahların monte edilmesine ve uçuşa hazırlanmaya çalışılan uçaklardan faal duruma getirilenler Akşehir'deki bölük merkezine gönderilmekteydi. 1922 yılının Ağustosunda bölüğün iş görebilir uçak sayısı yedisi keşif ve üçü av olmak üzere ona yükselmişti. Orduların emrinde bulunan keşif müfrezelerinin, malzemesizlik yüzünden büyük bir kısmının onarımları yapılmamaktaydı.²⁵

Cephe Komutanlığı taarruz öncesinde hazırlıklara hız vermiş, bu sırada cephe Tayyare Bölüğü'ne ileri meydanlara intikal için 19 Ağustos 1922'de şu emir gönderilmişti.²⁶

"1. Akşehir'de bulunan Cephe Tayyare Bölüğü 20 Ağustos 1922'de dört keşif uçağını havadan Çay'da hazırlanmış olan meydana nakledilecek ve bundan sonra

²³ **Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, s.167-168.

²⁴ İ. Sarp, *a.g.e.*, s. 120.

²⁵ **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos)**, Ankara 1995, C.II, s. 10.

²⁶ **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi**, C.II s. 7; ayrıca bkz. **Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, s. 174

keşiflerini Çay'dan yapacak, diğer iki keşif uçağı Akşehir'de vazifeye hazır bulunduracaktır

2. *Hazırlanmakta olan av uçakları derhal Çay'a nakledilecektir.*
3. *Düşman uçaklarını gören bütün birlikler vakit kaybetmeden telefon hatlarından öncelikle istifade ederek bunların miktarını uçuş istikametlerini ve yüksekliğini çaydaki Tayyare Bölüğüne bildireceklerdir. Orduların bu hususu emniyetle işletmeleri rica olunur”*

Bu emri alan Cephe Tayyare Bölüğü 20 Ağustos'ta Çay'a intikal ederek keşif görevlerine başlamıştı. Büyük Taarruz öncesinde Cephe Komutanlığı keşif uçuşuna çok önem vermiş, düşmanın yer değişimlerinin izlenebilmesi için doğal olarak komutanlığın yeni kararlar almasına neden olmuştu. Bu nedenle düşmanın durumu ciddi bir şekilde takip edilmesi gerekiyordu. Büyük Taarruz öncesinde düşmanın ciddi bir şekilde takip edilmesi gereği, uçaklarla yapılacak keşif uçuşlarının önemini arttırmış, bu çerçevede Komutanlıkça yeni kararlar alınmış ve değişik stratejiler uygulanmıştı.

Büyük Taarruz

Savaşın başladığı gün itibarıyla iki tarafın hava gücüne baktığımızda, Türk tarafının 10 adet tam iş görür uçağı varken, işgalci Yunan Ordusu'nun 50 adet faal uçağı bulunmaktaydı.²⁷ 25 Ağustos 1922 günü Batı Cephesi Komutanlığı'ndan Cephe Tayyare Bölüğü'ne verilen emirde;

*“ 26 Ağustos 1922 tarihinden itibaren orduların genel taarruza başlayacağı ,26 Ağustos günü saat 06.00-08.00 arasında düşman ihtiyat gurubunun ve Afyonkarahisar'ın güney bölgesindeki düşman birliklerinin durumunun keşfedileceği, Av uçaklarını özellikle Afyonkarahisar ve batı bölgesinde uçarak düşmanın keşif faaliyetlerine mani olması, saat 10.00 da aynı vazifenin tekrar edilmesi ”*²⁸ bildiriliyordu.

26 Ağustos günü hava bulutlu olmasına rağmen uçaklarımız Altıntaş, Döğler ve Afyon bölgelerinde uçuş yapmayı başarmışlardı. Keşif uçakları kendilerinden istenen bütün görevleri tamamlamış ayrıca seçilen önemli hedefler üzerine bomba taarruzunda da bulunmuştu. Av uçakları da gün boyunca yaptıkları devriye uçuşları sırasında dört defa düşman uçaklarıyla karşı karşıya gelmişler, girişilen hava sataşmalarında 3 düşman uçağı hemen kendi hava hatlarının gerisine indirilmiş, bir düşman uçağı da bölük komutanı Yüzbaşı Fazıl tarafından Afyon'un Hasanbeli Kasabası civarında düşürülmüştü.²⁹

27 Ağustos günü Batı Cephesi Komutanlığı'nca keşif yapılması için verilen emir

²⁷ **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi**, C.II, s. 10.

²⁸ ATASE Arşivi, Kls. 1579, D. 9.

²⁹ **İstiklal Harbi ile İlgili Telgraflar**, Ankara 1994, s. 151.

üzerine Yunanlıların Afyon'un güney ve güneybatısındaki mevzilerinin Türk birliklerinin eline geçtiği ve düşmanın sağ kanadının çökertildiği tespit edilmişti.³⁰

28 Ağustos 1922'de Afyon'un düşmandan alınması üzerine daha fazla keşif yapmak amacıyla Cephe Tayyare Bölüğü'nün Çay Meydanı'ndan Afyon'a intikal emri verildi. Yine aynı gün 4 Yunan uçağı Düzağaç Bölgesi'nde bombalı saldırıda bulunmuş, 23 tümen ve kolordu topçu taburundan 2 şehit vermiş, 25 asker de yaralanmıştı.³¹ 29 Ağustos 1922'de Cephe Komutanlığı Tamirhanesi, malzeme deposu ve bir kısım er Çay'da, uçaklarla uçuş personeli, akaryakıt, pek az malzeme ve Bölük uçuş kademesiyle Afyon'da bulunuyordu.

30 Ağustos 1922 de hava yağmurlu ve bulutlar oldukça alçak olduğundan çekilmekte olan düşmana bir hava taarruzu yapılamadı. 31 Ağustos günü bölüğün bütün uçakları düşmanı bombalamak için hazırlanmışsa da hava çok fırtınalı olduğundan bombardıman görevi yapılamadı. Ancak bütün olumsuzluklara rağmen 30-31 Ağustos günlerinde keşif uçuşları yapılmıştı. Uçakların 31 Ağustos tarihli raporlarına göre, düşman Dumlupınar'da tutunamayıp perişan bir halde Uşak istikâmetine doğru çekilmekteydi.³² 31 Ağustos saat 07.00 ve 08.00'da Eskişehir ve Uşak Bölgesi'ne gönderilen keşif uçaklarının verdiği raporlara göre de; *"Eskişehir Bölgesi sisli, Kızıltaş Deresi ve dağları tamamen bulutlu olduğundan iyi bir gözetleme yapılamadığı, Döğersayitgazi Eskişehir yollarında bir faaliyet görülmediği, Banaz İstasyonu ile Kapaklar İstasyonu arasında batıya yürüyen iki tümen kadar bir kuvvet görüldüğü, bu kuvvetin karışık sınıflardan bir çok kollar halinde demir yolu kenarından yürüdüğü ve kolbaşının Kapaklar İstasyonu'nu geçtiği, demiryolu bekleme binası kuzeyinde ve doğu sırtlarında iki alay kadar süvarinin dağınık bir durumda görüldüğü, Uşak'ta tren faaliyeti olmadığı gibi vagon ve makine de bulunmadığı, Banaz'da yalnız bir tren görüldüğü"* anlaşılmıştı.³³

1 Eylül'de havanın düzelmesiyle toplam on üç uçuş gerçekleştirilmiş, sabah yapılan keşif uçuşlarından; *"Uşak ve Eskişehir'in yanmakta olduğu, Uşak'tan batıya doğru dağınık yürüyüş kollarının gitmekte olduğu, düşmanın Uşak'ın doğusundaki mevzileri ele geçirdiği, bir yürüyüş kolunun saat 6.30'da batıdan Karakuyu İstasyonu'na varmakta olduğu; yangın dumanlarından Eskişehir bölgesinde bir şey görülemediği Uşak'a giden bir av uçağının henüz dönmediği, Bozhöyük'te üç lokomotif ile 150 kadar vagonun ve*

³⁰ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, C.II, s. 209.

³¹ Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, s. 184

³² Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, C.II, s. 6.

³³ ATASE Arşivi, No:4/4557, Kls. 1902, D. 92, Fihrist 34-1.

bazı perakende erlerin görüldüğü” öğrenilmişti. Aynı gün Uşak alınınca Batı Cephesi Komutanlığı Afyon’daki bölükten bir müfrezinin Uşak’a gönderilmesini istedi.³⁴

2 Eylül’de Alaşehir, Eskişehir-İnönü bölgesinde yapılan keşif uçuşları sonucunda, İnönü Köyü’nün hemen doğusunda bir süvari alayı ile güney tepelerinde bazı birliklerin görüldüğü, köy ile istasyon arasında 150 kamyon, istasyon civarında 200 arabalık bir ulaştırma kolu, istasyonda 20 vagonluk bir tren bulunduğu, Çukurhisar’dan İnönü’ye bir taburun, Bozhöyük’e de dağınık bir halde başka bir taburun gitmekte olduğu, Eskişehir-Çukurhisar Şosesi’nde, Çukurhisar’a 10 km mesafede demiryolu güneyinden sırtları takiben giden Eskişehir-İnönü yolu üzerinde muntazam iki tümenin İnönü’ye yürüyüşte oldukları, kuvvetlerimizin Eskişehir’e doğru yürümekte olduğu bilgileri alınmıştı.³⁵ Aynı gün Komutanlık, bölüğün kalan kısmının da Uşak’a naklini emretmişse de malzemenin büyük bir kısmı henüz Çay’da olduğundan, Bölüğün bu ileri harekâtı mümkün olmamıştı.³⁶

3 Eylül günü de uçaklar Cephe Komutanlığı’nın emriyle düşmanın çekilmesini izlemişlerdi. 4 Eylül günü Afyon meydanından kalkan 3 av ve 5 keşif uçağı Uşak Meydanı’na inmişti. Bölüğün yer hizmetlerine bakan kademesi henüz Uşak’a gelmediğinden, Uşak Meydanı’nda bulunan uçaklar görev yapamıyorlardı. Uçuş için gerekli yakıt Afyon’dan Uşak’a 24 saatte güçlkle ulaştırılabilmışti. Özellikle yer hizmetlerini yapan taşıtlar çok eski olduklarından ileri meydanlara nakil çok zor oluyordu. Bu zorluklar nedeniyle Bölük görevlerini güçlkle yapabilmekteydi. İhtiyaçlar üst makamlara iletilmekle beraber Cephe Komutanlığı bunları karşılamakta büyük sıkıntılar çekmekteydi. 5 Eylül’de keşif uçuşu için kalkan uçak, motor arızası meydana Salihli-Alaşehir arasında mecburi iniş yapmak zorunda kalmışti. 6-7 Eylül günlerinde uçuş yapılamamış, 8 Eylül 1922’de bölüğün Salihli’ye intikal ettirilmesi istendiğinden, 9 Eylül’de iki keşif uçağı Salihliye intikal ettirilmişti. 9 Eylül Türk Ordusu’nun İzmir’i geri aldığı gündür. 10 Eylül’de hava faaliyeti olmamışti.³⁷

11 Eylül’de Cephe Bölüğü düşürülen ve önemli hasar görmeyen Yunan keşif uçağı ile Uşak’taki 2 av uçağını Salihli’ye getirmişti. Malzeme ve eşyanın bir kısmı da kamyonlarla getirilmişti. 13 Eylül günü uçaklar uçurularak İzmir’e götürölmek istendiyse de arızalar yüzünden tekrar Salihli’ye dönmek zorunda kaldılar. Salihli’de bırakılan 4 av

³⁴ **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi** , C.II, s. 41.

³⁵ **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi**, C.II, s. 66.

³⁶ **Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, s. 187.

³⁷ İ. Sarp, *a.g.e.* , s. 125.

ve 2 keşif uçağı tamir edildikten sonra 14 Eylül'de İzmir'e doğru uçurulmuşlar, ancak bunlardan ikisi İzmir yakınlarında zorunlu iniş yapmış, sadece bir tanesi İzmir'e varmıştı. 23 Eylül günü müzakere heyeti İzmir'de ateşkes görüşmeleri için bulunduğundan şehir üzerinde alçak irtifada uçuş yapılması için Cephe Komutanlığı emir vermişti. Aynı amaçla 24 ve 25 Eylül'de de uçuşlar yapılmıştı.³⁸ Kuvay-i Havaiye Müfettişliği Büyük Taarruz ve düşmanın takibi süresince Tayyare Bölüğü'nün faaliyetlerini 23 Eylül'de bir rapor halinde Milli Müdafaa Vekâleti'ne sunmuştur. Bu rapor özetle şöyleydi;³⁹

"1.Yeni gelen ve makineli tüfekleri takılan spat uçakları 25-26 Ağustos 1922 günlerinde hava üstünlüğü sağlamıştır. Düşman keşif uçakları keşfe devam edemediğinden harekâtımız örtülü kalmış ve kendi uçaklarımız mükemmel şekilde keşiflerini yapmışlardır.

2.Keşif uçakları iki tarafın durumunu kusursuz olarak tespit etmiş ve umumi cephe durumu hakkında çok faydalı bilgiler vermişlerdir.

3.Keşif uçaklarının ilk düşman çekilmesi başladığı zaman Yunan Tümenlerinin Eğert Köyü ve sonrada Uşak istikametinde, kuzey gurubunun Eskişehir Bozüyük istikametinde, çekilişlerini ve bu bölgedeki birliklerimizi harekâtını tam olarak tespit etmek suretiyle cephe komutanlığına gerekli bilgiler vermiştir.

4.Çekilen düşman birliklerine tesirli bomba ve makineli tüfek taarruzları yapılmış ve özellikle çekilmenin ilk günlerinde Uşak'ta bulunan düşman kollarına ağır kayıplar verdirilmiştir.

5 Hareket sırasında av uçaklarımız bir düşman uçağını düşürmüş ikisini de inişe mecbur etmiştir.

6.Batı Cephesinde düşmandan sekiz adet uçak ve çok miktarda uçak malzemesi elde edilmiştir. Ayrıca Uşak'ta 18240 uçak bombaları ele geçirilmiştir.

7.Harekât boyunca bölüğün çeşitli sebeplerden 4 uçağı hasar görmüş 3'ü kısmen onarılmıştır. Bölüğün bu günkü kuvveti 16 uçak olu bunlardan iki bölük bir gurup teşkil edilmesi Cephe Komutanlığınca arz edilmiştir. Ayrıca Afyon'da 5 Konya'da 2 uçak uçuşa hazırlanmıştır.

8.Harekâta ve özellikle uçakların ileri meydanlara intikalinde yer hizmetlerini yapabilecek nakliye ve muhabere müfrezesine ihtiyaç vardır."

11 Ekim'de Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Yunanlılara karşı harekât son bulmuş, bundan sonra hava harekâtı da olmamıştır.

³⁸ Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, s. 189-190.

³⁹ Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, s. 191.

Sonuç

Uçağın bir savaş aracı olarak orduların bünyesinde kullanılmaya başlanması, özellikle ilk kez bizim ordularımıza karşı Libya'da kullanılması, bizim için bir açıdan yararlı sayılabilir. Yararlı olmuştur çünkü; Osmanlı Devleti ve özellikle Mahmut Şevket Paşa, bu gücün önemini kavramış ve kısa sürede havacılık alanında teşkilatlanmaya gitmiştir. Ancak Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı için gerekli ve yeterli bir hava gücünün oluşmasını sağlayamamıştı. Trablusgarb, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sürecinde aktif olarak yer alan ve oldukça da yıpranan Türk Milleti, daha zor şartlarda Kurtuluş Savaşı yapmak zorunda kaldığında da, elindeki imkanları sonuna kadar zorlayarak savaş ve silah teknolojisi ve araçlarından faydalanmaya çalışmıştır. Kurtuluş savaşı içinde oluşturulmaya çalışılan hava gücü savaş içinde çok verimli olmasa da, havacılığın ve Türk havacılığının alt yapısının oluşturulmasında fikri anlamda da önemli bir paya sahiptir. Bahsedilen süreçte aktif olarak yer alan Yeni Türkiye'nin lideri Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nda hava gücünü önemsemiş, savaş sonrasında da 1925 yılında; "*Türk Tayyare Cemiyetini*" kurdurarak bu alanda Türkiye'nin kendi kendine yetecek bir duruma getirilmesini amaçlamıştır. Ayrıca "*Göklerde bizi bekleyen yerimizi almak zorundayız. Yoksa o yeri başkaları istila eder ve işte o zaman bu ülke ve millet elden gider.*" Veciz sözüyle, gelecekte savaşların göklerde olacağını ve hakimiyetin göklerde olduğunu vurgulamıştır.

KAYNAKLAR

Arşivler:

Genel Kurmay ATASE Arşivi

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Kitaplar:

Aydın, Mesut; Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri

Cumhuriyetin 60.Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Ankara 1984

Doğanay, Rahmi; Milli Mücadele'de Karadeniz (1919-1922), Ankara 2001

İstiklal Harbi ile İlgili Telgraflar, Ankara 1994

Karabekir, Kazım; İstiklal Harbimiz, İstanbul 1969

K. Atatürk; Nutuk, Ankara 2000

Müderrişoğlu, Alptekin; Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, Ankara 1990

Orhan, Celaleddin; Askerlik Hatıralarım, İstanbul 1982

Özalp, Kazım; Milli Mücadele (1919-1922) C.I, Ankara 1988

Sarp, İrfan; Türk hava kuvvetlerinin Doğuş Yılları, Ankara 1986

Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, C.V, Ankara 1964

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz, C.II, Ankara 1995

Ülman, Cevat; Kurtuluş Savaşında Karadeniz, İstanbul 1943

Yanarsönmez, Mesut; Türk Dış Politikasında İtalya (1914-1923), Basılmamış yüksek lisans tezi, Elazığ 1995

Zayıf, Oktay; İstiklal savaşı Yıllarında Türk hava Birliğinin Etkinliği, Ankara 2001

Makaleler:

Ada, Serhan; "Kurtuluş Savaşında Diplomasi ve askeri Yardım", **İkinci askeri tarih Semineri, Bildiriler**, Ankara 1985

Bilginsoy, Ahmet; "İstiklal Harbinde Türk Havacılığı", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Haziran 1972

Şehidoğlu, H. Süreyya; "Kurtuluş savaşında Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.VIII, Temmuz 1992, (601-604)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 389-418, ELAZIĞ-2003

SİYASET BİLİNCİNİN OLUŞUMU BAĞLAMINDA DÖRT HALİFENİN SEÇİM SİSTEMİ

*The election system of the four khalifes in consisting the political
conscience*

Ramazan HURÇ

*Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Öğretim Üyesi,
rhurc@firat.edu.tr*

Özet

Toplumlara yön veren dinî ve siyasal liderler, içinde yaşadıkları kültürel değerlerden büyük ölçüde yararlanmışlardır. Onların başarılı çalışmaları sonucunda toplumları dinamik bir yapıya kavuşmuştur. Devletler; sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik açıdan çözümsüzlüğe düştükleri dönemlerde, kuruluş dönemlerindeki sadeliğe genellikle özlem duyarlar. Bu bağlamda müslüman toplumlar asr-ı saadet ve ilk dört halife dönemine zaman zaman özlem duymuşlardır. Biz bu makalemizde Müslüman toplumların bu özlemini göz önünde bulundurarak asr-ı saadetteki yönetim anlayışı ve dört halifenin seçilme şekillerini incelemeye çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Hilafet, Dört Halifenin Seçim Sistemi.

Abstract

The religious and political leaders who led their societies have had benefits from the cultural values of the peop. Because of their successful effort the communities come into a dynamic structure. When the countries dall into problems in social, cultural, political and econimical fields, they feel longing to the aimplicity to their establishment period. İn ttis way the moslem socities feel longing of the periods of the first four khalifes and prophet. İn this article paying attention to longing of the moslem socities we are going to study the ways of the elections of the four khalifes and the governing perceptiveness during the period of the prophet.

Key words: Caliphate, election of the four khalifes.

1. Medine Site Devletine Kadar Hicaz Bölgesinde Siyasal Yönetim

Hicaz bölgesi, Arap Yarımadasında Mekke, Medine ve Taif kentlerini içine alan dağlık bölgelerle ve çöllerle kaplı bir yörenin genel adıdır. Bu bölgede Hz.İbrahim ve oğlu İsmail'den itibaren İslam Peygamberinin geldiği döneme kadar düzenli bir devlet kurulmamıştır.¹ Buna rağmen Arap Yarımadasının diğer bölgeleri gibi İran, Bizans ve Habeşistan'ın egemenlikleri altında bulunmamıştır.

Araplar yukarıda adı geçen üç kentin dışında çöllerde göçebe veya yarı göçebe bir hayat sürdürüyorlardı. Çölde yaşayanlara *bedevî (köylü)*, kentte yaşayanlara *hadarî (kentli)* deniliyordu. Bedevîlerde, kabilecilik yönetimi hakimdi. Her kabilenin başında şeyh denilen *cömertlik*, *ağırbaşlılık* ve *cesaret* gibi erdemleri üzerinde toplayan bir kabile başkanı bulunmaktaydı.² Şeyhin yönetim süresi yaşamı boyunca idi. Onun ölümünden sonra aynı koşulları taşıyan yeni bir kişiyi kabile ileri gelenleri başkan olarak seçerlerdi.

Kentli Arapların yönetim şekillerinde ise bir birine benzerlik yoktu. Mekke'de **onlar meclisi** denilen ve on ileri gelen ailenin oluşturduğu Yunan site devletine benzer bir yönetim biçimi sergilenmekteydi.³ Her kabile içlerinden kırk yaşını geçmiş ve liderlik özelliğini taşıyan birini başkan seçerdi. Bunlar da kendi aralarından bir başkan seçerlerdi. Başkanın süresi de kabile başkanında olduğu gibi yaşam boyuydu. Başkan, toplumun din ve dünya işlerini yönetmekten sorumluydu.⁴ Yeni eşler burada nikah edilir, merasim burada yapılır, uzun yola çıkacak ticaret kervanları buradan hareket ederdi ve her türlü kararlar burada alınırdı.

Medine'de ise Mekke şehir devletinde olduğu gibi siyasal bir birliktelik yoktu. Kenti oluşturan Yahudi ve Putperest Arap kabileleri birbirinden bağımsızdılar. Her bir kabile kendi başkanını yaşam boyu esasına göre seçmekteydi. Kabileler arası çıkara dayalı bir ittifak bulunmakla beraber yönetim bakımından bir uyum bulunmamaktaydı.⁵

¹ Günaltay, Şemsettin, **İslam'dan Önce Araplar ve Dinler**, Sadeleştiren: M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1997, 35.

² Yıldız, Hakkı Dursun, "İslam Öncesi Arap Hayatı", *Doğuştan günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, I, 112.

³ en-Neccar, Hüseyin Fevzi, **el-İslâmü ve's-Siyâse**, Kahire 1119, 110. Hamidullah İslam öncesi Mekke yönetimini oligarşi olarak değerlendirirken çağdaş yazarlardan Abdulgaffar Aziz ise kurul üyeleri arasında görev bölümü yapılması ve yönetimin işleyişini Cumhuriyet yönetimine benzettiğini görmekteyiz. Daha geniş bilgi için bkz: Hamidullah, Muhammed, **İslam Peygamberi**, Çev: Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık ve Ticaret, İstanbul 1993, I, 27; Abdulgaffar Aziz, **ed-Din ve's-Siyâse fi Edyâni's-Selâse**, Kahire 1989, 62-63.

⁴ en-Neccar, 110-111.

⁵ en-Neccar, 111; Tuğ, Salih, **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu 5, İstanbul 1984 37; Ali Abdurrazık, Hz. Muhammed'in dini tebliğ eden bir Peygamber olduğunu, peygamberin ümmeti üzerinde sahip olduğu mutlak nüfuza saltanat ya da hilafet adını vermenin doğru olmayacağını ifade etmektedir. Zaten Hz. Muhammed: "Ben ne bir hükümdar, ne de bir zorbayım. Kureyş'e mensup, Mekke'de kuru ekmek yiyen bir kadının oğluyum" ifadesi ele de böyle

2.İslam Peygamberinin Uyguladığı Yönetim Biçimi

Hz. Muhammed peygamber olarak gönderildiğinde içinde doğup büyüdüğü toplumun siyasal ve toplumsal koşullarını son derece iyi biliyordu. Onun asıl görevi tebliğ olduğu için Kureyş toplumunun siyasal liderliğini kabul etmedi. Gelişen koşullar, ona M.622 yılında Akabe’de yapılan anlaşma gereğince Medine’nin dinî liderliğinin yanında dünyevî liderliğini de üstlendi.⁶ O, Kur’andan istifade ederken, toplumun kültürel değerlerinden de faydalanmayı asla ihmal etmedi. Uyguladığı devlet modeli İslam’a özgü bir yönetim biçimiydi.

Bu noktada İslam Peygamberinin tebliğ ile görevlendirildiği Kur’anın siyasal yönetim anlayışına değinmekte fayda olduğu kanısındayım. Kur’an, insanlara Allah’a, Resulüne ve emir sahiplerine itaat etmeyi⁷, “*Toptan Allah’ın ipine sımsıkı sarılıp, ayrılmamayı*”⁸, “*Gevşemeyip, üzülmemeyi ve inananların güçlü olduklarına inanmalarını*”⁹ tavsiye eder.

Kur’an, siyasi sahayı ilgilendiren hususlarda belli bir düzenlemede bulunmamıştır. Kur’anın bu tavrı, siyasi düzenlemeyi zamanlara göre yapması için Müslümanlara bırakmıştır. Siyasi yapı dinamik bir olgu olduğundan, zaman, mekan ve milletlere göre farklılık gösterir. Belli bir zaman diliminde bir toplumda yapılan bir siyasi düzenleme, evrensel olma niteliği taşımaz. Bunun için Kur’an, bütün insanlarca benimsenebilecek, her zaman ve her yerde uygulanabilecek genel ilkeler koymakla yetinmiştir. Diğer bir ifadeyle söyleyecek olursak, Kur’an siyasi faaliyetlerin genel niteliklerini düzenler. Diğer kısımları insanların uygulamalarına bırakır. Kur’anın öngördüğü genel siyasal düzen; **hürriyet, adalet ve danışma** esaslarına dayanmaktadır.¹⁰

2.1.Hürriyet: Kur’an insanların kendi iradeleriyle isteklerini benimsemelerinden yanadır. İnanç hususunda asla zorlama benimsenmemiştir. “Dinde zorlama yoktur; artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır.”¹¹ “Peygamberin görevi sadece tebliğ etmektir. Allah sizin açıkladıklarınızı da gizlediklerinizi de bilir.”¹² “Ey Muhammed! Puta tapanlardan biri

biri olmadığını işaret etmiştir demektir. Daha geniş bilgi için bkz: Ali Abdurrazık, **İslam’da İktidarın Temelleri**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1995.

⁶ İbn Hişam, **Siret-i İbn Hişam**, Müt. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul 1994, II,103-104.

⁷ “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine iteat edin...” Nisa , 4/59.

⁸ Al-i İmran,3/103. Ayrıca bkz.: Mü’min, 23/53; Rum, 30/32, Al-i İmran,3/105; En’am, 6/153.

⁹ Al-i İmran, 3/139, Krş.: Muhammed, 47/35.

¹⁰ Akbulut, Ahmet, **Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1992, 18. Bu konudaki ayetler için bkz: Danışma için; Al-i İmran, 3/159; Şura,42/38; Nur, 24/101; Liyakat; Nisa,4/58; Adalet; Nisa,4/58; Problemi çözümleme; Nisa,4/59; Özgürlük; Zümer, 39/18; Siyasal bilinç; İsra,17/36, Bakara, 2/168, İsra,17/71, Kasas,28/41; Tevbe,9/122, 49.

¹¹ Bakara, 2/256.

¹² Maide, 5/99.

sana sığınır, onu güvene al; taki Allah'ın sözünü dinlesin. Sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Çünkü onlar bilgisiz bir topluluktur.”¹³ “Ey Muhammed! Seni yalanlarsa, "Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız sizedir; siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim" de.”¹⁴ “De ki: "Gerçek Rabbinizdendir. "Dileyen inansın, dileyen inkar etsin. Şüphesiz zalimler için, duvarları çepeçevre onları içine alacak bir ateş hazırlamışızdır. Onlar yardım istediklerinde, erimiş maden gibi yüzleri kavuran bir su kendilerine sunulur. Bu ne kötü bir içecek ve cehennem ne kötü bir duraktır!”¹⁵ “Onların dediklerini Biz daha iyi biliriz. Ey Muhammed! Sen onların üzerinde bir zorba değilsin; söz verdiğim günden korkanlara Kur'an'la öğüt ver.”¹⁶ “Ey Muhammed! Sen öğüt ver! Esasen sen sadece bir öğütçüsün.”¹⁷ “Sen, onlara zor kullanacak değilsin.”¹⁸ "Sizin dininiz size, benim dinim banadır.”¹⁹ Bu ayetler insana inanç ve düşünce bazında özgür olduğunu ortaya koymaktadır.

2.2.Adalet ve ehliyet: Kur'an, adaleti ve işleri ehil olanlara vermeyi emrederken Hz. Muhammed de, *işlerin ehil olmayanlara teslim edilmesi ile emanetin kaybolacağını ve kıyametin beklenmesi gerektiğini* ifade etmiştir.²⁰ Konu ile ilgili bazı ayetler şöyledir: “Ey Muhammed! Doğrusu, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği gibi hükmedesin diye Kitab'ı sana hak olarak indirdik; hakkı gözet, hainlerden taraf olma.”²¹ “Kendilerine hainlik edenlerden yana uğraşmaya kalkma, Allah, hainlikte direnen suçluyu sevmez.”²² “Ey İnananlar! Allah için adaleti ayakta tutup gözetin şahitler olun. Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin; adil olun; bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'tan sakının, doğrusu Allah işlediklerinizden haberdardır.”²³ “Onlar yalana kulak verirler, haram yerler. Eğer sana gelirlerse aralarında hükmet, yahut onlardan yüz çevir; yüz çevirirsen sana bir zarar veremezler. Eğer hükmedersen aralarında adaletle hüküm ver. Allah adil olanları sever.”²⁴ Hiç şüphesiz Allah size, emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle

¹³ Tevbe, 9/6.

¹⁴ Yunus, 10/41.

¹⁵ Kehf, 18/29.

¹⁶ Kaf, 50/45.

¹⁷ Gaşiye, 88/21.

¹⁸ Gaşiye, 88/22.

¹⁹ Kafirun, 109/ 6.

²⁰ Buhari, Kitabu'r-Rikak, 35, İlim 2. 86.

²¹ Nisa, 4/105.

²² Nisa, 4/107.

²³ Maide, 5/8.

²⁴ Maide, 5/42.

hükmetmenizi emreder.”²⁵ Devlet, uygulamalarında bütün vatandaşlarına eşittir. Herkesin can, mal, namus ve şerefının, korunmasından sorumludur.²⁶

2.3. Müşavere: İslam Peygamberi vahiyle belirlenmemiş dünya işlerindeki tüm uygulamalarda danışmayı kendisine ilke edinmiştir. Bedir, Uhud ve Hendek savaşları öncesinde ashabı ile istişare etmiştir.²⁷ Onun bu davranışının ilham kaynağı Kur’an’ın “*İş hakkında onlara danış*”.²⁸ “*Onların işleri aralarında danışma iledir*”²⁹ ayetleridir.

Kur’an’ın benimsediği siyasi iktidar Oligarşi, Monarşi gibi bir yönetim biçimi değildir. Orada önemli olan adaletin hakim kılınmasıdır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi siyasi idarenin ayrıntıları zaman ve mekana göre ayarlanması için Müslümanlara bırakılmıştır. Kur’an’a göre siyasi iktidar teokratik (Allah’a dayanan) değil, halka dayalı bir iktidardır.

Her siyasi kültürün uzun bir geçmişi vardır. Çünkü “bir milletin siyasal yapısı, o milletin ancak tarihinin bir neticesi”³⁰ olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan Kur’an: “Allah içinizden inanın yararlı iş işleyenlere, onları yeryüzüne kendisinin halifesi yapacağına söz verir...”³¹ Bu nedenle Hz.Peygamber de kendisinden sonra devleti idare edecek bir başkan atamasında bulunmamıştır. Bu uygulama, hem geleneğe ve hem de Kur’an’ın öğretilerine uygun bulunmaktadır. Ayrıca nesep bakımından Peygambere yakın olmanın hiçbir üstün yönü de yoktur³².

İslam dünyası Resulullah’ın vefatı ile imamet ve hilafet hususunda ikiye bölündü. Ehl-i sünnet Hz. Muhammed’in vefatından önce hilafet konusunda işaret etmediğinde hemfikirken, Şia bunun aksini savunmaktadır. Resulullah’ın Gadir Hum’da yaptığı konuşmayı delil göstermektedir. Tarihi kaynaklar bu olayı şöyle aktarmaktadır: Ali b. Ebi Talib, Veda haccından önce Hz. Muhammed tarafından Yemen’e vali olarak gönderildi. Oradaki isyancıları iteat altına aldıktan sonra zekat mallarını da toplayarak Mekke’ye doğru yola koyuldu. Bu arada askerlerden bazıları zekat develerine binmek istediler. O, buna rıza göstermedi. Daha sonra yerine vekil bırakarak Resulullah’ın veda haccına yetişmek için ordudan ayrıldı. Hac farızasını yerine getirdikten sonra Mekke’ye yaklaşmakta olan ordusunun başına geçti. Bu arada askerlerin Yemen kumaşından

²⁵ Nisa, 4/58.

²⁶ Mevdudi, Ebu’l-A’la, “Kur’an’ın Ekonomik ve Politik Öğretisi”, Çev: Fatma Bostan, *İslam Düşüncesi Tarihi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1990, I, 228.

²⁷ Ebu Faris, Muhammed Abdulkadir, *en-Nizamü’s-Siyasiyye fi’l-İslam*, Amman 1989, 94-96.

²⁸ Al-i İmran, 3/159.

²⁹ Şura, 42/36-38.

³⁰ Akbulut, 16.

³¹ Nur, 24/55.

³² Bkz. Bakara,2/124, Al-i İmran,3/68, Hud,11/45-46.

yapılmış yeni elbiseler giydiklerini gördü. Askerlerden elbiselerini, Resulullah görmeden çıkartmalarını istedi. Onlar, Ali'in bu davranışlarını sert buldular. Daha sonra onu Allah Resulüne şikayet ettiler.³³

Hz.Muhammed hac dönüşü Gadir Hum denilen yere gelince Ali'yi savunur tarzda şöyle bir konuşma yaptı: *Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır.*³⁴ Yine Hz. Muhammed Tebuk savaşına giderken ailesine bakmak için Ali'yi Medine'de bırakmıştı. Onun savaştan geri kalması bir takım söylentilere neden oldu. Ali b. Ebi Talib sonradan orduya katıldı. Allah Resulü onun geri Medine'ye dönmesini isteyerek şöyle dedi: *Haydi geri dön. Sen Harun'un Musa'ya olan durumu neyse bana göre de aynı durumda olmak istemez misin?*³⁵ Şia Allah Resulü'nün bu ifadelerini imamete delil saymaktadır. Oysa Allah Resulü yer yer ashabını övücü bu tür söylemlerde bulunmuştur. Bu sözlerden siyasal bir hak çıkarmak düşündürücüdür. Şia'da imamet-hilafet anlayışı başlı başına bir makale oluşturacağından konuyu dağıtmamak için bu kadarla yetiniyoruz.³⁶

3.Halifelik Kurumu

Allah Resulü'nün vefatından sonra ilk doğan kurum Hilafet kurumu olmuştur. *Halife* kelimesi *kh.l.f.* (halefe) fiilinden türetilmiş olup; *vekil*, *halef*, *birinin yerine geçen* anlamlarına gelmektedir. Çoğulu *hulefâ* ve *halâif* şeklindedir.³⁷ Hz. Peygamber Medine'den her hangi bir nedenle ayrıldığı zaman yerine birini vekil bırakırdı. Bu işe ise **istihlaf** yani *halife bırakmak* ya da **isti'mal** *âmil*, *vali bırakmak* denmektedir.³⁸

Halife kelimesi Kur'an-ı Kerim'de aşağıda bildirilen ayetlerde şöyle geçmektedir. "Musa, kardeşi Harun'a, "Milletim içinde *benim yerime geç*, onları ıslah et, bozguncuların

³³ İbn Hişam, IV, 345. İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi**, Çev: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, V, 229-231.

³⁴ Müsned, IV, 281, 368, 370; Tirmizi, V, 633; Sahih, I, 43, hno: 116. Mevlâ kelimesi; malik, köle azad eden, köle, azad edilmiş köle, amca oğlu, sahip, komşu gibi anlamlara gelmektedir. Şia'nın anladığı gibi, en yetkili, veya en layık şeklinde anlamamız ve bundan dolayı da kendisine mutlak itaat etmemiz gerekir tarzında hüküm çıkarmak son derece hatalı olsa gerektir. Bkz. Kapar, 46.

³⁵ İbn Sa'd, III, 34; İbn Kesir, V, 69.

³⁶ Daha geniş bilgi için bkz: Onat, Hasan, "Şii İmamet Nazariyesi", *A.Ü.İ.F.D.* Ankara 1992, XXXII, 89-110; Hemedani, Ahmed Sabri, **İslam'da Caferi Mezhebi ve İmam Cafer Sadık Buyrukları**, Ankara 1983, 84; Sabir-i Tebrizî, Muhammed, **Caferi Mezhebine göre Dinin Esasları**, Çev: Hüseyin Perviz Hatemi, İstanbul 1965, 24; eş-Şehristani, **el-Milel ve'n-Nihal**, Beyrut 1975, I, 146;

³⁷ İbn Manzur, **Lisanü'l-Arab**, Beyrut 1990, IX, 83; Ali Abdurrazık, **el-İslam ve'l-Usûlü'l-Hukm**, Beyrut, 1972, 113; Ebu Faris, 174; Şemseddin Samî, **Kâmûs-î Türkî**, Çağrı Yayınları: 2, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1989, 588.

³⁸ Maverdi, İmama Ebu'l-Hasan, el-Ahkâmu's-Sultâniyye İslam'da Hilafet ve Devlet Hukuku, Çev: Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul 1976, 6; Hatiboğlu, Mehmet Sait, "İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşiliği," *A. Ü. İ. F. D.*, Ankara ?, XXIII, 146; Uğur, Ahmet, **Osmanlı Siyâyet-nâmeleri**, Kültür ve Sanat Yayınları, Kayseri ?, 32.

yoluna gitme" dedi³⁹. Hani Rabbin Meleklerle Ben yeryüzünde *bir halife* yaratacağım demişti".⁴⁰ "Verdikleriyle denemek için sizi *yeryüzünün halifeleri* kılan ve kiminizi kiminize derecelerle üstün yapan O'dur".⁴¹ "Allah, içinizde inanıp yararlı iş işleyenlere, onlardan öncekileri *halef* kıldığı gibi, onları da *yeryüzüne halef kılacağına*, onlar için beğendiği dini temelli yerleştireceğine, korkularını güvene çevireceğine dair söz vermiştir⁴². Bu ayetlerde yer alan halife kelimesine anlamı *birinin yerine vekil kılma* ve *yardımcı olma* anlamında geçmektedir.

Terim olarak ise; *Müslümanların gerek din ve gerekse dünya işlerini yapma hususunda Peygambere vekalet etmek*⁴³ şeklinde tanımlayabiliriz. Halifelik bu anlamıyla diğer sistemlerden ayrılmaktadır. İbn Haldun hilafetle siyaseti şöyle tanımlıyor: *Halifelik, dini korumak ve dünya siyasetini dine uygun olarak idare etmek hususunda din sahibine naiplik etmektir. Siyaset ise, akli delil ve hükümlere dayanarak dünya maslahat ve faydalarını elde eden, zarar ve ziyanları def etmeğe sevk eden insan ürünüdür*⁴⁴. Böylece hilafet ile siyaset arasındaki fark, biri dünya ve ahireti, diğeri ise sadece dünyayı kapsamaktadır.

Hilafete yüklenen bu anlamı şu örnekte görmek mümkündür. Ömer b. Hattab Salman'a: "*Ben melik (hükümdar) mıyım, halife miyim?*" diye sorar. Salman da: "*Eğer Müslümanların toprağından bir dirhem veya ondan daha az yahut daha çok bir vergi alır da onu asıl yerinden başkasında harcarsan sen halife değil meliksin*" diye cevap verir. Ömer bu sözlere çok duygulanır ve gözleri yaşarır. Sonra da: "*Allah'a and olsun, halife miyim, melik miyim bilemiyorum, eğer melik isem bu çetin bir iştir!*" der. Birisi ona: "*Ey müminlerin emiri bu ikisi arasında fark vardır*". Ömer farkın ne olduğunu sordu. O da: "*Halife, ancak hak olanı alır ve gerçek yerine harcar. Allah'a and olsun ki sen böylesin. Melik ise halka zulmeder ve birinden alır diğesine verir*". Bunun üzerine Ömer sükut eder.⁴⁵ İleride değineceğimiz gibi râşid halifelerin birer hükümet uygulamaları olan hutbelerine baktığımızda halifeliği gerçek anlamda anladıklarını görmek mümkündür.

Ebu Bekir halife seçildikten sonra ilk olarak ona "*Ya halifetullah= Ey Allah'ın*

³⁹ A'raf, 7/142.

⁴⁰ Bakara, 2/30,

⁴¹ En'am, 6/165.

⁴² Nur, 24/55.

⁴³ Ali Abdurrazık, **Usûlü'l-Hukm**, 112; Kazıcı, Ziya, **İslam Müesseseleri Tarihi**, Kayihan Yayınları, İstanbul, 1996, 28.

⁴⁴ İbn Haldun, **Mukaddime**, Çev: Zakir Kadiri Ugan, M.E.B.Y., İstanbul 1989, I, 481.

⁴⁵ el-Kettâni, Muhammed Abdulhay, **et-Terâtibu'l-İdâriyye Hz. Peygamber'in Sünnetinde Sosyal Hayat ve Kurumlar**, Çev: Ahmet Özel, İz Yayıncılık, I, 91.

Halifesi” denildi. O, “Ben Allah’ın halifesi değilim, ben ancak Resulullah’ın halifesiyim ve buna razıyım” diyerek “halifetü Resulillah” unvanını benimsedi. Böylece İslam tarihinde halife unvanını alan ilk kişi Ebu Bekir oldu.⁴⁶

Ömer hilafete gelince müslümanlar ona da “Halifetü Halifeti Resûlillah” (Allah’ın Halifesinin Halifesi) unvanını verdiler. Bu tarz bir ifadenin dile ağır gelmesinden dolayı terk edilerek ona “Emiru’l-Mü’minin” unvanı verilmiştir. İslam dünyasında bu unvanla anılan ilk kişi Ömer olmuştur.⁴⁷

Hilafet makamını işgal edene halife dendiği gibi *İmam* da denilmektedir. Bu görevin başında bulunana *imam* adının verilmesi, cemaate namaz kıldıran imama benzemekten ve cemaatin namazda imama uydukları gibi halkında ona uymasından dolayı imam denilmiştir. Bundan dolayı halifelik *İmamet-i Kübrâ* (büyük yahut ulu imamlık) adını taşır.⁴⁸ Ali ’in taraftarları ise ona, “*imam*” adını vermişlerdir.⁴⁹

4.Dört Halifenin Seçim Şekilleri

Hz. Muhammed, vefatından üç gün önce (04. 06. 632) Perşembe günü öğle (ya da ikinci) namazını cemaatle kıldı. Mescide gelemediği zaman Ebu Bekir’in *imamete* geçmesini istedi. Ayrıca bu gelişinde ashabına müstakbel halife için şu tarz ifadelerde bulundu: Ebu Bekir ’in *mescide açılan kapısı* hariç diğerlerinin kapanmasından ve onun kendisine en yakın *dost* olduğundan bahsetti. Bu günden sonra Allah Resulü ancak, vefat ettiği günkü sabah namazına iştirak etti.⁵⁰ Bir daha Mescide gelemedi.

Allah Resulü’nün ömrünün son günlerinde bir defasında Ali b. Ebi Talib yanından dışarı çıkınca *Resulullah bugün nasıl* diye sordular. O da iyi olduğunu söyledi. Bu arada Abbas b. Abdulmuttalib onun elinden tutarak şunları söyledi: *Sen üç gün sonra başkasının otoritesine köle olacaksın. Gerçek şu ki Resulullah yakında bu hastalıktan vefat edecektir. Ben, Abdulmuttalib oğullarının yüzlerinden ölümlerinin yaklaştığını bilirim. Bunun için Resullah’ın yanına git ve ona bu işin (yönetimin) kimler arasında olacağını soruver. Eğer bizde ise bunu bilmiş oluruz. Bizden başkalarında olursa ona emreder ve hakkımızda tavsiyede bulunur* dedi. Bunun üzerine Hz. Ali şöyle dedi: *Eğer biz bunu Resulullah’a soracak olursak, o da bunu bizden men edecek olursa, bu sefer insanlar ebediyen bize bunu vermeyecektir. Allah’a and içerim ki, bunu Resulullah’a*

⁴⁶ İbn Haldun, I, 482; Ali Abdurrazık, 177; Kettânî, I, 81, 83; Fayda, Mustafa, “Ebu Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, 106; en-Neccar, 150.

⁴⁷ Kettani, I, 85.

⁴⁸ İbn Haldun, I, 482.

⁴⁹ Kazıcı, 36.

⁵⁰ Taberi, İli-Ebi Ca’fer Muhammed b. Cerir, *Târihu’t-Taberi*, Beyrut 1988, II, 227-228, 231; İbn Kesir, V, 396-399. İbn Sa’d, *et-Tabakatü’l-Kübrâ*, Beyrut ?, II, 245.

kesinlikle demeyeceğim dedi.⁵¹

4.1. Ebu Bekir'in Halife Seçilmesi

Hız.Muhammed (8 Haziran 632) Pazartesi günü vefat etti. Medine halkı çok sevdikleri insanın ayrılığına tahammül edemediler. Dışarıdaki insanlar perişandı. Ömer, hem Allah Resulü'nün öldüğüne inanmıyor! ve hem de bu ölümü fırsat bilen münafıkların fitne ve fesadına imkan vermek istememesinden dolayı kılıcını sıyırarak: *Resulullah öldü diye iddia eden adamların ellerini keseceğim*⁵² dediği bir sırada Ebu Bekir feraseti ile onları teskin etti. Bunun üzerine topluluk dağılmaya başladı. Ali b. Ebi Talib, Zübeyr b. Avvam, Talha b. Ubeydullah gibi kimseler Hz.*Fatıma*'nın yanında, Ensar hasta yatağında bulunan Sa'd b. Ubade'yi de alarak *Benî Saide* gölgeliğinde toplandılar. Muhacirlerin geri kalanları ise *Ebu Bekir*'le beraberdiler.

Benî Saide gölgeliğinde toplanan Ensar yeni bir başkan seçmek istiyordu. Henüz Allah Resulü'nün defin işi bir çözüme kavuşmamıştı. Bu esnada sahabeden iki kişi gelerek Ömer'e: "Ensar'ın Beni Saide gölgeliğinde toplanıp, Sa'd b. Ubade'yi kendilerine başkan seçmek istediklerini, derhal vaziyete müdahale edilmez ise, bir iç karışıklığa sürüklenmek ihtimali olduğu"nu söylediler. Böyle nazik bir durumda toplumun birliğini sağlamanın önemini kavrayan Ömer, Ebu Bekir'i yolda da Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı alarak derhal oraya gittiler⁵³.

Bunlar, Benî Saide Gölgeliğine geldiklerinde Ensarın, seçecekleri reislerin heyecanı içerisinde olduklarını gördüler. Müstakbel başkan! *Sa'd b. Ubade* onlara şöyle bir konuşma yapıyordu: "*Ey Ensar topluluğu! Araplar arasında hiç kimse sizin kadar hizmet edip üstünlük göstermedi. Muhammed kendi kavmi arasında on yıldan fazla kaldı. Onlara çağrıda bulundu. Ancak işlerinden pek az kimse ona inandı. Bu bir avuç insan Resulullah'ı korumaya, dinini savunmaya güç yetiremediler. Allah Teala size fazilet murat ettiği zaman size İslam'ı gönderdi. Sizler de Allah'a ve peygambere inandınız. Resulullah'ı ve ashabını korudunuz. Düşmanlara karşı cihat ettiniz. Bunun karşısında Araplar boyun eğmek zorunda kaldılar. Resulullah hoşnut olarak bu dünyadan ayrıldı. Şimdi bu reislik işi herkesten çok size aittir. Ona sahip çıkınız*" Böylece Sa'd b. Ubade, Ensarı siyasi bir topluluk olarak kabul edip Resulullah'tan sonra liderliğin kendilerine ait

⁵¹ Taberi, II, 229,230; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi İslam Tarihi**, Çev: M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul 1985, II, 294; Köksal, M. Asım, **İslam Tarihi**, Şamil Yayınları, Medine Devri, İstanbul 1981,II, 52.

⁵² İbn Hişam, IV, 411.

⁵³ İbn Hişam, IV, 412-413; Ya'kubî, Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Ca'fer Vehbibn Vâdih, **Târihu'l-Ya'kubî**, Beyrut 1992, II, 123; Mustafa Hilmi, **Nizamü'l-Hilafetü Beyne Ehlü's-Sünne ve's-Şia**, İskenderiyye, 1988, 35; Algül, Hüseyin- Osman Çetin, **İslam Tarihi**, Gonca Yayınevi, İstanbul 1991, II, 209.

bir hak olduğunu vurguladı.⁵⁴

Ömer söz alıp konuşmak istedi. Fakat Ebu Bekir, onu konuşurmadi. Arkasından uzun bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında özetle...”Ey Ensar! Kimse sizin dindeki yerinizi ve İslam’daki faziletinizi inkar edemez. Allah dinine ve Resulüne sizleri Ensar (yardımcı) olarak kabul ederek hicretini size getirdi....Ancak Araplar, sizin halifeliginizi kabul etmezler. *Onlar ancak Kureyş’e boyun eğerler ve onları tanirlar.* Emirler bizden vezirler de sizden olsun.”⁵⁵

Daha sonra Ömer, Ebu Bekir’in bu konuşması için şöyle demektedir: *Allah’a yemin ederim ki, içimden hazırlayıp gayet beğendiğim konuşmanın her kelimesinin ya benzerini veya daha iyisini kullanarak sözlerini bitirdi.*

Ensardan Hubab b. Münzir ayağa kalkarak: *Ey Ensar topluluğu! İşinize (halifelige) sahip çıkın. Halk sizin görüşünüzdendir. Hiçbir cesur kişi size ters düşmeye cesaret edemez. Halk sizin görüşünüzden başka karar çıkaramaz..... Bir emir bizden, bir emir de sizden olsun.*

Bu arada Ömer kendini tutamadı ve ayağa kalkarak şöyle konuştu: *Her şey olabilir, ama bu asla* diyerek karşı çıktı. Hubab b. Münzir: *Ey Ensar! Kendinize sahip olun. Bunun ve arkadaşlarının sözünü dinlemeyin. Halifelik hakkınızı elinizden almak istiyorlar* diyerek tartışma Ömer b. Hattab’la cedelleşmeye kadar vardı.

Bu sırada Ebu Bekir, işin çözüme kavuşacağı vaktin geldiğini anlayınca ayağa kalkarak: *Ey Ensar! Siz kendi namınıza saydığınız bütün faziletlere sahipsiniz. Fakat hakikat şudur ki; Size bu iki zattan birini seçmenizi tavsiye ediyorum*⁵⁶ diyerek bir eliyle Ebu Ubeyde b. Cerrah’ı diğer eliyle de Ömer’i tutarak ileri sürdü. Ebu Bekir’in bu özverili tavrı Ensarı son derece etkiledi. Sabit b. Kays ayağa kalktı -Ömer ve Ebu Ubeyde’yi kasederek- şunları söyledi:

“Onun namazları idare etmek üzere Resulullah tarafından seçildiğini ve bunu ancak kendine halife olarak tayin ve tesbit yaptığını siz zikretmediniz mi?”⁵⁷ Halbuki Ebu

⁵⁴ İbn Kuteybe ed-Dineverî, **el-İmametü ve’s-Siyaseh**, Beyrut ?, I, 13; Şakir, Mahmud, **Hiz. Adem’dan Bugüne İslam Tarihi**, Çev: Ferit Aydın, Kahraman Yayınları, İstanbul 1993, II, 246.

⁵⁵ Taberi, II, 235; ed-Dineverî, I, 13-15. Hz. Ebu Bekir Kureyş’e mensup olmakla beraber ona uzak, hatta Kureyş’ce hor görülen bir aileye mensup bulunuyordu. Onun soyu Benî Teym, Kusay’ın soyundan gelmemekteydi. Hamidullah, **“idareci (başkanlar) Kureyş’tendir”** hadisinin siyak ve sibakı hakkında yani hangi şartlar altında, kim için ve neyi katdederek söylendiğine dair herhangi bir bilgimiz yoktur; fakat şunu söyleyebiliriz ki bu hadisin çerçevesi sınırlı olması gerekmektedir” demektedir. Maverdî ise Kureyş’ten olmayı halife seçilmeye bir şart olarak ele almıştır. Bkz: Maverdî, 6, ayrıca bkz: Hatiboğlu, İslamda İlk Siyasi Kavmiyetçilik Halifeliğin Kureyşiliği, A:Ü.İ.F.D., XXII.

⁵⁶ İbnü’l- Esîr, II,300; Hamidullah, II, 1108; Algül, II, 209.

⁵⁷ Bir rivayete göre Ömer Resulullah’ın vefat ettiği gün Ebu Ubeyde bin Cerrah’a gelerek; “Elini uzat sana biat edeyim. Çünkü sen Resulullah’ın bize **“ümmetin emini”** olarak tanıttığı kişisin” dedi. Ebu Ubeyde ise;

*Bekir halife seçiminden çekilmek ve “ben sizin için Ömer ve Ebu Ubeyde'nin ikisinden birini seçtim” demek suretiyle Resûlullah'a itaatsizlik yapmış bulunmuyor mu? Siz nasıl olur da Resulullah tarafından bizzat tercih edilmiş ve seçilmiş olan bir kimseyi (Ebu Bekir'i) bırakır da şu kimselere (Ömer ve Ebu Ubeyde'ye) tabi olursunuz?”*⁵⁸

Bu arada gürültüler çoğaldı. Ömer ayağa kalkarak: *Elini uzat ey Ebu Bekir! Ebu Bekir elini uzattı. Ömer ona biat ederken şöyle diyordu: Müslümanlara namaz kaldırmak için Resulullah sana emretmemiş miydi? Ey Ebu Bekir. Sen Allah'ın halifesisin. Biz sana biat ediyoruz. Sen Resulullah'ın en çok sevdiği kişisin.*

Bundan sonra Ebu Ubeyde ayağa kalkarak şunları ifade etti: *Sen muhacirlerin en faziletlisin. Hani yalnız iki kişiden biri olduğu halde, inkar edenler kendisini (Mekke'den) çıkardıkları sırada ikisi mağarada iken arkadaşına “üzülme Allah bizimle beraberdir” diyordu.*⁵⁹ *Namazda Resulullah'ın halifesi, İslam dininin en faziletli kişisi sensin. Halifeliği senden almak ve senin önüne geçmek kim için uygun olabilir?*

Bundan sonra Ensardan *Beşir b. Sa'd* hızlıca gelerek Ebu Bekir'a biat etti. Onun bu hareketini garipseyen *Hubab b. Münzir*: *Ey Beşir! Amca oğlun (Sa'd b. Ubade'yi) parçaladın* diyerek kınadı.

Evs kabilesi ayağa kalkarak biat ettiler. *Beşir b. Sa'd*'ın sözünü tutan Hazrecliler de yeni halifeye biat ettiler. Bu arada izdiham meydana geldi. *Sa'd b. Ubade* neredeyse ayaklar altında ezilecekti. *Sa'd*'ın arkadaşlarından biri: *Sa'd b. Ubade'yi katlettiniz* durun dedi. Bunu duyan *Ömer*, *Sa'd b. Ubade'yi* Allah katletsin diyerek tepkisini gösterdi.^{Bundan sonra Sa'd b. Ubade'yi arkadaşları evine götürdüler.}⁶⁰ *Benî Sakîfe*'de bulunan grup yeni halifeye biat ettiler. İslam tarihinde bu biate “*el-Bey'atü'l-Hassa* (Özel biat) denilmektedir.⁶¹

Ertesi gün halk mescitte toplandı. *Ömer* Ebu Bekir'den önce konuşmaya başladı ve konuşmasının son bölümünde: *Allah sizin işinizi sizin en hayırlınızın eline vermiştir. O, Resulullah'ın arkadaşısıdır. İkisi de mağara da buldukları zaman ikinin ikincisidir. O halde kalkınız ve ona biat ediniz.* Bunun üzerine insanlar Ebu Bekir'e mescitte biat ettiler.

“Ey Ömer Müslüman olduğundan beri senin böyle bir yanılmana rastlamamıştım. İçimizde “*Siddik*” ve “*İkinin İkincisi*” nasıl bana biat olduğu halde edersiniz” diye cevap verdi.

⁵⁸ Hamidullah, İslam Peygamberi, II, 1108.

⁵⁹ Tevbe, 9/40.

⁶⁰ Bkz: İbn Hişam, IV, 415-417; İbn Kesîr, V, 140, 421-422; et-Temmâvî, Süleyman Muhammed, **Hz. Ömer el-Faruk ve Modern Sistemler (Mukayeseli Etüt)**, Müt: Muhammed Vesim Taylan (Farûkî), Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1993; Algül, II, 210.

⁶¹ İbnü'l- Esir, II, 304; Hasan İbrahim Hasan, **İslam Tarihi**, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991, I, 267; Algül, II, 210; el-Ufurî, Ebî Ömer ve Halifetü b. Hayyâd b Ebî Hureyre el-Leysi, **Tarihu Halifet-i ibn. Hayyad**, Birinci Baskı, Beyrut, 1995, 50.

Bu biata da *el-Bey'atü'l-Kübrâ* veya el-Bey'atü'l-âmme (büyük biat veya umumî biat)⁶² denilmektedir.

Hz. Muhamed'in teçhiz ve tekfini ile uğraşan yakın akrabalarından **Zübeyr b. Avvam** ile **Ali b. Ebi Talib** de genel biatte yeni halifeye biat ettiler. *Eş'ari*'nin dediği gibi İmamet-hilafet meselesi İslam tarihi boyunca Müslümanların karşılaştıkları en ciddi olaydır.⁶³ Ebu Bekir Allah Resulünün ayrılığının acısını teskin ettiği gibi hilafet meselesini de böylece bir çözüme kavuşturdu. Daha sonra da aşağıdaki hutbesini okuyarak hükümet programını ortaya koyuyordu.

4.1.1.Ebu Bekir'in İlk Hutbesi

Ebu Bekir, Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle hitap etti. *Ey insanlar! Sizin en hayırlınız olmadığım halde sizi idare etmek üzere seçildim. Ne var ki Kur'an indirildi ve Resulullah da (takip edilecek) bir yol ortaya koydu. Biz de Resulullah'ın bize öğrettiği sünneti öğrendik. Biliniz ki en akıllı iş Allah'tan korkup sakınmaktır. Ve en büyük ahmaklık ise Allah'a karşı gelmektir. İyilik yaparsam bana yardım ediniz; kötülük yaparsam beni doğrultunuz. Doğruluk emanet; yalancılık ise ihanettir. Sizin aranızdaki güçsüz bir kimse, onun, başkasındaki hakkını alıp kendisine verinceye kadar benim yanımda güçlüdür. Güçlü olan bir kimse ise ondan başkasının hakkını alıncaya kadar benim yanımda güçsüzdür. Sizden hiç biri cihadi terk etmesin. Zira hangi toplum cihadi terk ederse Allah o toplumu zelil eder. Hangi toplum arasında fuhuş yayılırsa Allah onlara vereceği belayı genelleştirir. Allah ve O'nun Resülü'ne iteat ettiğim müddetçe siz de bana iteat ediniz. Şayet Allah'a ve Resülü'ne isyan edersem artık bana iteat yoktur. Haydi namaza kalkınız, Allah'ın rahmeti üzerinize olsun.*⁶⁴

Allah Resülü'nün vefatından sonra ashap, kendi hür iradeleriyle devlet başkanını seçmişlerdir. Müslümanların Resulullah'ın vefatından sonra ilk yaptıkları ictihad halife seçimi olmuştur. İslam Peygamberi kendi yerini alacak halifenin kim olacağını tayin ve tespitinde rol oynayacak kesin bir kıstas, ne bir miyar bırakmış ve ne de devletin tabii olacağı Monarşi, Cumhuriyet vs. şeklinde bir rejim tayin ve tesbit etmiştir.⁶⁵ Çünkü o yerini alacak bir halife bırakmamıştır. Bu konu ile ilgili olarak Hz. Aişe şu haberi vermektedir: *Allah Resülü hiçbir kimseyi halife bırakmadan ruhunu teslim etti. Eğer*

⁶² İbnü'l- Esir, II, 304; İbn Kesir, V, 425; Hasan İbrahim, I, 267; Algül, II, 210.

⁶³ Mustafa Hilmi, 36; Hitti, Philip K., **İslam Tarihi**, Çev: Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989, I, 210.

⁶⁴ İbn-i Hişam, IV, 418; İbn-i Kesir, V, 425; Hamidullah, İslam Peygamberi, II, 1112.

⁶⁵ Hamidullah, İslam Peygamberi, II, 1114.

birini halife bırakacak olsaydı, kesinlikle Ebu Bekir'i veya Ömer'i bırakırdı."⁶⁶

Ebu Bekir şayet hilafeti engin görüşü ile halletmeseydi veya hilafet Medine'deki Hazrec kabilesine geçseydi belki de önlenmesi güç bir yola girilecek, yapılacak fetihler gecikebilecekti.

4.1.2.Ebu Bekir 'a Biat Etmeyenler

4.1.2.1.Ensardan: Sa'd b. Ubade ömrünün sonuna kadar kimseye biat etmedi. Ömer: "*Biat edinceye kadar onun peşini bırakmayınız*" dediğinde Ensar'dan Beşir b. Sa'd: *O ölüncüye kadar biat etmez. Onun öldürülmesi ise bir çok zararlara neden olur. O bir tek şahıstır. Size zararı dokunmaz* diye görüş belirtti. Onlar da Beşir b Sa'd'ın dediğini kabul ettiler. Çünkü o, *asla Kureyş'e biat etmem* diyordu. Sa'd b. Ubade onların arkasında namaz kılmaz ve cumalarına da gitmezdi. Ebu Bekir vefat edinceye kadar böyle devam etti. Ömer döneminde Şam'a gitti. Hiç kimseye biat etmeden vefat etti".⁶⁷ Sa'd, tek başına da olsa İslam'da **ilk muhalefet partisini** kurmuştur.

4.1.2. 2.Haşimiler: Öte yandan Haşimiler Resulullah'ın evinde toplanarak muhalif bir grup oluşturdular. Ebu Bekir halife seçilince *Zübeyr b. Avvam* kılıcını sıyırıp: *Ali'ye biat oluncaya kadar kılıcımı kınına sokmam* diye tepkisini gösterdi. Peygamber'in amcası oğlu *Utbe b. Ebî Leheb* ise: *Halifelik görevini Haşim oğulları neslinden, özellikle Ali gibi değerli bir kimseden gelip de bir başkasına döneceğini hiç sanmazdım* dedi. Öte yandan *Abbas Ali 'a: Gel! Ben sana biat edeyim. Bunu gören halk da peşinden sana biat eder* demişse de Ali fitne çıkmasından sakınarak bunu kabul etmemiştir. Yine Abbas, Ali'yi olaya seyirci kalmakla kınadığı gibi ona kesinlikle biat etmek istediğini ve gerekirse kendisini muhafızlarla koruyabileceğini söylüyordu. Ebu Süfyan ise, *Peygamber'e dostluktan ziyade asabiyetçe yakınlığa (kan yakınlığına) bakılmalı* diyor, Ebu Bekir'in mensup olduğu Benî Teym kabilesini Benî Haşim ve Benî Ümeyye'den zayıf buluyordu. Fakat Ali, *Ey Ebu Süfyan! Sen Müslümanlar arasında karışıklık çıkarmak istiyorsun* diyerek onun isteğini reddediyordu. Ebu Süfyan, hilafetin bu hanedan içinde tevarüs edeceğini sanarak asabiye gayreti gözetiyordu.⁶⁸

Haşimiler, Resulullah'ın kızı *Fatıma*'nın evini mesken edinmişlerdi. Bu durumu duyan *Ömer*, Fatıma'nın evine giderek: *Ey Peygamber'in kızı! Yemin ederim ki biz seni herkesten fazla sever sana hürmet ederiz. Fakat bunlar senin evinde toplanmakta devam*

⁶⁶ Ahmed, Müsned, VI, 63.

⁶⁷ ed-Dineveri, I, 18.Taberi, Sa'd b. Ubade'nin gönülsüz de olsa Hz. Ebu Bekir'e biat ettiğinden bahsetmektedir. (Taberî, **Taberi Tercümesi**, III). Çağdaş yazarlardan Şakir ise bu görüşe katılmamaktadır. Ona göre: Sa'd b. Ubade biat etmekte bir süre gecikti. Ancak o da sonra gelip biatte bulundu ve mücahit olarak savaşa katıldı. Kısa bir süre sonra Suriye topraklarında görev aldığı bir savaşta şehit oldu (Şakir, **İslam Tarihi**, II, 253; Mevlânâ Şiblî, İslam Tarihi, VI, 59).

⁶⁸ Algül, II, 211.

ederlerse senin evini yakarım diyerek tehdit etmiş ve bir daha Haşimiler orada toplanmamışlardır.⁶⁹ Ali'ye yapılan tüm ısrarlar tutmamış, akli selim duruma hakim olmuştur.

Haşimilerin muhalefetine neden olan bir diğer önemli konu Hz. Fatıma'nın miras talebidir. Kaynakların ifadesine göre Fatıma, babasının terekesini, bilhassa *Fedek* bölgesini miras hakkı olarak istemek üzere halife Ebu Bekir'in huzuruna geldi. Ebu Bekir ona Resulullah'ın *Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız, terekemiz, sadakadır*⁷⁰ şeklindeki hadisini hatırlattı. Fatıma bu rivayete itiraz etmiş olacak ki, halifeye: *Sen öldüğün zaman vârisin kim olacak?* diye sordu. Ebu Bekir: *Çocuklarım ve eşim olacak* cevabını verdi. Bunun üzerine Fatıma: *Nasıl oluyor, senin varisin oluyor da biz olamıyoruz?* diyerek itirazda bulundu.

Resulullah sağlığında bu mallardan ailesinin bir yıllık ihtiyacını karşıladıktan sonra çalışanların ücretini de (Benî Nadîr, *Fedek ve Hayber* hurmalıklarında çalışan işçiler) çıkardıktan sonra gerisini vakıf olarak verir ve İslam mücahitlerini teçhiz ederdi. Bu konuda Allah Resulü: (Vefatında) *varislerim mirasımı dirhem ve dinar olarak paylaşmaz. Bıraktığım şey (ki hurmalıklardır. Bunun) kadınlarımın nafakasından, işçimin ücretinden geri kalanı vakıftır*⁷¹ Fatıma bu işten memnun olmadı, Ebu Bekir de bir şey söylemedi. Fatıma, Ali'nin Hayber ve Fedek'te ki zekat tarlalarının idaresine tayin edilmesini istedi. Ancak Ebu Bekir, Fatıma'nın bu isteğini de yerine getirmede. Çünkü Ebu Bekir, Resulullah'ın üstlendiği bütün görevleri yürütmeyi kendi vazifesi görüyordu.⁷²

⁶⁹ Mevlânâ Şiblî, İslam Tarih, VI, 64.

⁷⁰ İbn Sa'd, II, İbn Kesir, V, 427; 314; Belazurî, **Fütûhu'l-Büldân**, Beyrut, 1991, 44; Zebîdî, Hno: 1187; Hamidullah, II, 1111.

⁷¹ Zebîdî, Hno: 1173; Mevlânâ Şiblî, **İslam Tarihi**, Müt. Ömer Rıza İstanbul, 1978, VI, 64.

⁷² Akbulut, bu konu ile şöyle bir yorum yapmaktadır: "Bu meseleyi, biri siyasi, diğeri hukukî olmak üzere iki yönden ele almamız gerekmektedir. Hukuk açısından Peygamber, Kur'an'a göre miras bırakabilir mi, bırakamaz mı? Allah'tan vahiy almasının dışında, Peygamberin de diğer insanlardan farkı olmadığını bizzat Kur'an bildirmektedir: "Ey Muhammed! Onlara de ki, ben de sizin gibi ancak bir insanım, bana tanrınızın tek bir tanrı olduğu vahyolunuyor" (Fussilet, 6; Kehf, 110; Krş: İbrahim, 10, 11; Enbiya, 3, 34; Müminun, 24,34,47; Şuara, 154, 186; İsrâ, 93, 94; Yasin, 15; Kamer, 24). Peygamberin miras bırakması, onun beşeri vasfının gereğidir. Bu durumda onun miras bırakamamasını nasıl izah edeceğiz? Peygamberin çocuğu olmak, bir üstünlük vesilesi olmadığı gibi, bir mahrumiyet aracı da değildir. Hukukî bakımdan, Ebu Bekir'in bu uygulamasının gerekçesi anlaşılammaktadır. Fatıma'nın halifeye karşı tavrı da; bu konuda kendisini haklı olduğuna inanmasından kaynaklanmaktadır". Hz. Muhammed, siyasi yönden de zaten bir veliaht bırakmamıştır. Fatıma'nın Ebu Bekir ile problemi maddi miras meselesidir. Babasından kalan malları istemek için Ebu Bekir'e gitmesi onun halifelliğini kabul etmek demektir. Buna itirazı da olmamıştır (Hz. Ebu Bekir'in Hz. Muhammed'in mirası konusundaki tatbikatı Abbasilere kadar sürdü. Abbasi halifesi Me'mun, bu uygulamanın haksızlık olduğuna inanmış olmalı ki, Medine valisine "*Fedek arazisinin Hz. Fatıma'nın nesline verilmesini*" emretti. (Akbulut, 134-135). Ayrıca bkz: İbn Sa'd, II, 314-315; Belazurî, 44; ez-Zehabi, Ebu Abdillâh Şemsüddin Muhammed, **Tarihu'l-İslam ve Vefâyâtu Mesahiri'l-A'lam (Abdu'l-Hulefa)**, Thk.A. et-Tedmûrî, I, XX, Beyrut 1987, 25).

Ömer, Fedek ve Beni Nadir arazilerini fey olarak değerlendirmekte ve miras olarak verilemeyeceği görüşündedir. Osman da Fedek arazisini emarete ait emlakten saymış mukataa yoluyla Mervan'a vermiştir

Hz. Fatıma'nın Ebu Bekir'e karşı çıkması miras meselesindedir. Babasından kalan malları istemek için Ebu Bekir'e gitmesi onun halifeliğini kabul etmek anlamına gelmektedir.

Hz.Fatıma, vefat edinceye kadar Ebu Bekir ile konuşmamıştır. Ali de birazcık olsun eşinin gönlüne göre hareket etme ihtiyacını duymuştu. Fatıma babasından 6 ay sonra vefat edince Ali, Ebu Bekir'e: *Biz senin fazl ve faziletini, Allah'ın sana neler ihsan ettiğini biliyoruz. Allah'ın sana verdiği nimetten dolayı sana haset etmiyoruz. Fakat sen bize karşı sert davrandın. Biz peygambere yakınlığımız dolayısıyla kendimizi bir hisse sahibi sanmıştık.* Bu sözlerden sonra Ebu Bekir'in gözleri yaşardı ve şöyle cevap verdi: *Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki Resul-i Ekrem'in akrabasını gözetmek, benim için kendi akrabamı gözetmekten daha çok sevimlidir. Bu mallar yüzünden aramızda hasıl olana gelince ben yalnız hayrı kastettim. Resul-i Ekrem'in yaptığını gördüğüm her şeyini yaptım*⁷³ dedi. Bundan sonra Ali ikinci kez biatı yeniledi. Bu biattan sonra Ebu Bekir şöyle bir hitabede bulundu: *Ben, bir gün ve bir gece olsun emirliğe tutkun olmadım. Gizli yada âşikar bir surette emirlik istemedim.* Ali ve Zübeyr:

*Biz meşveretten geri bırakıldığımız için kızmıştık. Yoksa emirliğe Ebu Bekir'in insanlar arasında daha layık bir kimse olduğunu kabul ediyoruz. O, Resûlullah'la mağarada bulunmuştu. Onun şerefli ve hayırlı bir kimse olduğunu biliyoruz. Resulullah hayatta iken insanlara namaz kıldırması için Ebu Bekir'e emir vermişti*⁷⁴ diyerek emirlik işine sanıldığı gibi fazla tutkun olmadıkları görülmektedir.

Görüldüğü gibi her ne kadar çeşitli tartışmalar olsa da gelinen noktada birinci halifeye Sa'd b. Ubade dışında muhalefetini sürekli devam ettiren biri kalmamıştır.

4.2.Ömer b. Hattab'ın Halife Seçilmesi

Ebu Bekir'in hayatının son günlerinde İslam orduları doğuda İran'la, kuzeyde Suriye'de Bizans'la meydan savaşı yapıyordu. Öleceğini anlayan Ebu Bekir ülkenin halife seçimi için Resulullah'ın vefatında olduğu gibi bir karışıklığa tahammülü olmadığını biliyordu. Allah Resulünün yapmadığı bir şeyi uygulamakta bir beis görmedi ve konjonktürel duruma göre atamayı tercih etti.. Kendisinden sonra devlet yönetiminin en sağlıklı bir biçimde yürütülmesi için araştırmalar yaptırmaya başladı. Kendisi, arkadaşları arasında *zulme varmayan bir şiddet ve zayıflığa varmayan bir yumuşaklık* sahibi birini seçmeyi düşünüyordu. Sahabeden bu sıfatları üzerinde taşıyan iki kişi vardı.

(Algül, II, 397). Dolayısıyla Ebu Bekir de bir devlet başkanı olarak tıpkı Resulullah'ın yaptığı gibi yaparak, Peygamber ailesi efradının masraflarını karşılamaya devam edeceği hususunda teminat vermiştir. Görüldüğü gibi Fedek arazisi, mirî ve sultanî arazi gibi kabul edilerek mirasçılara birinci halife tarafından verilmediği gibi diğer halifeler de aynı yolu takip etmişlerdir.

⁷³ Mevlânâ Şibli, İslam Tarih, VI, 64.

⁷⁴ İbn Kesîr, V, 427; Hamidullah, İslam Peygamberi, II, 1111.

Bunlar; Ömer ve Ali'ydi. Ömer bazen bir iş yapmak istediğinde yolunda bir engel görürse o işi terk edebilirdi. Ali ise doğruyu gördüğünde önüne çıkacak engellere aldırış etmezdi. Ali bu özelliği ile şiddete, yumuşaklıktan daha meyilliydi. Halifenin tercihi Ömer'den yana idi. Çünkü aradığı vasıflara o uyuyordu.⁷⁵

Bundan sonra Ebu Bekir, Ömer hakkında istişareye başladı. Yanına gelen Abdurrahman b. Avf'la görüşerek Ömer hakkındaki fikrini sordu: "Ömer hakkında ne dersin?" Abdurrahman b. Avf: "O, senin de gördüğünden daha değerlidir. Ancak bir parça sertliği vardır" dedi. Bunun üzerine Ebu Bekir: "Bunun nedeni onun beni yumuşak görmesidir. Eğer iş ona düşerse şu anda yaptıklarının pek çoğunu yapmayacaktır. Ben kendisini uzun uzun gözetledim. Birisine kızdığım zaman beni ondan hoşnut etmeye çalışırdı. Birisine yumuşak davrandığımda ona karşı daha sert davranmak yolunu gösterirdi" dedi.

Daha sonra Osman aynı soruya muhatap olunca: "Sen bu hususta bizden daha bilgilisin" cevabını verdi. Ebu Bekir: "Sen yine de Ömer hakkındaki görüşünü açıkla. Ey Abdullah'ın babası" dedi. Bunun üzerine Osman: "Onun gizledikleri açığa vurduklarından daha hayırlıdır, aramızda onun gibisi yoktur" diye cevap verdi.

Ebu Bekir aynı soruyu bu sefer Ensardan Useyd b. Hudayr'a sordu. Useyd: "Senden sonra en hayırlı onu bilirim, razı olunacak şeye rıza gösterir, kızılacak şeye de kızar. İşlerini gizli tutan açık yapandan daha hayırlıdır. Bu işin üstesinden gelecek, ondan daha uygunu yoktur" dedi.⁷⁶

Daha sonra Talha b. Ubeydullah Ebu Bekir'in yanına gelerek: "Sen Ömer'i veliaht mı tayin ettin. Kendi sağlığında halka nasıl muamele ettiğini gördün, yalnız kaldığında ne yapmaz? Allah'ın huzuruna vardığında sana Ömer'i niçin seçtin diye sorarsa ne cevap vereceksin" dedi. Ebu Bekir yatağından doğruldu ve: "Rabbime mülaki olup da bu hususu benden sorduğunda, Ya Rab! Kullarının işini, onların en hayırlısına havale ettim diye cevap veririm"⁷⁷ diyerek Ömer'de kararlılığını bildirmişti.

Ebu Bekir, Ensar ve Muhacirlerden bir çoğuna bu düşüncesini açmış ve onlar hep Ömer'i methetmişlerdi. Ebu Bekir sahabe ile müşavereden sonra Osman b. Avf'ı çağırarak halifelğe Ömer'i atadığını bildirerek halka nasihatlarını yazdırdı. Vasiyetname ise şöyle başladı:

"Bismillahirrahmanirrahim

"Bu Resulullah Muhammed'in halifesi Ebu Bekir'in dünya hayatının sonu, ahiret hayatının başlangıcında, kafirin iman ettiği, fasıkın bile Allah'tan korktuğu son demde

⁷⁵ Hasan İbrahim, II, 275. Bkz: Ebu Yusuf, **Kitabu'l-Harac**, Çev: Ali Özek, İstanbul 1973, 38.

⁷⁶ Hasan İbrahim, II, 276; el-Hurûfî, II, 63.

⁷⁷ İbnü'l-Esîr, II, 389; Savaş, Hamdi -A. Vehbi Ecer, **Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü I Sınıf Siyer ve İslam Tarihi Notları**, 1975-1976, 92.

yazdırmış olduğu ahidnamedir. Ben sizin üzerinize Ömer b. Hattab'ı tayin ettim. İyi olur ve adil davranırsa beni tasdik etmiş olur ki, onun hakkındaki bilgim ve görüşüm budur. Eğer zulmeder ve durumunu değiştirirse, ben gaybi bilici değilim (mazurum). Ben sadece hayır murat ettim. Herkese ancak kazandığı kadar vardır.”⁷⁸ “Haksızlık edenler hangi dönüşe (hangi akıbeta) döndürüleceklerini yakında bileceklerdir.”⁷⁹

Ebu Bekir, ahidnamenin ilk satırlarını yazdırdıktan sonra bayıldı. Osman kendisinden şöylece devam etti. “Şimdi ben sizlere Ömer b. Hattab'ı halife gösteriyorum. Bununla size yapabileceğim her türlü iyiliği yaptım.” Daha sonra Ebu Bekir kendine gelince: “Bana yazdıklarını oku” dedi. Osman ona yazdıklarını okudu. Bunun üzerine Ebu Bekir, Ömer'in adını yazdığını görünce “Allah'ü ekber” diyerek tekbir getirdi ve “Demek ki, emrihak vaki olursa ihtilaf çıkmasından endişe ederek Ömer'in adını yazdın. Cenab-ı Hakk senden razı olsun” dedi. Sonra şunları ekledi: “Baygınlığımda ölüp de benden sonra Müslümanların ihtilafa düşmelerinden korktuğumu görüyorum” deyince Osman: “Evet” cevabını verdi. Ebu Bekir ona: “Allah sana İslam'a ve Müslümanlara olan hizmetlerinin karşılığını versin” diye dua etti. Ve sonra ahitnameyi tamamlayarak mühürledi.⁸⁰

O, müslümanlardan ehl-i hal ve'l-akd (rey sahibi kimseler)in görüşleriyle yetinmeyip kamuoyunun desteğini almak istedi. Bu vesileyle ahitnameyi yazdıktan sonra Müslümanlara okunmasını emretti. Onları toplayıp mektubu bir kölesi ve Ömer eşliğinde gönderdi. Ömer insanlara: “Resulullah'ın halifesini dinleyiniz, ona kulak veriniz. Çünkü o, bize nasihat etmekten ve sizin iyiliğinizi istemekten geri kalmaz” deyince, etrafta sükunet hasıl oldu. Ebu Bekir, halkı gözetlediği yerden: “Benim size halife olarak seçtiğim kimseyi gönül hoşluğu ile kabul ediyor musunuz?” Ali, “Ömer'den başkasına razı olmayız” deyince kendisine, “Gerçek şu ki ben, size akrabam olan birisini halife göstermedim. Ben, sizlere Ömer'i halife olarak gösteriyorum. Onu dinleyin ve itaat ediniz. Allah'a yemin ederim, görüşümün doğru olması için elimden gelen her şeyi yaptım” deyince hazır bulunanlar: “Dinledik ve itaat etti” diye cevap verdiler. Daha sonra Ebu Bekir, Ömer'i yanına çağırarak ona şunları söyledi: “Gerçek şu ki ben seni Resulullah'ın sahabeleri üzerine halife olarak seçmiş bulunuyorum” dedi. Daha sonra da Ömer'e bazı tavsiyelerde bulundu.⁸¹

Ömer, birinci halifenin kendisini ataması ile yetinmedi. Onun defin işlemleri bittikten bir gün sonra mescide giderek halktan topluca biat aldı. Bu vesileyle Ebu Bekir'in onu aday göstermesi zorunluluk değil bir tavsiye idi. O, halifeliğini halkın biatı

⁷⁸ Hasan İbrahim, II, 276

⁷⁹ Şuara, 26/227.

⁸⁰ İbnü'l-Esîr, II, 390; Mevlânâ Şiblî, IV, 130.

⁸¹ İbnü'l-Esîr, II, 390; Algül, II, 251.

ile sağlamaştırdı.⁸²

Ömer'in İlk Hutbesi

Ömer de Ebu Bekir'in halife seçildiğinde yaptığı konuşma gibi veciz bir hitabede bulundu. Bu bir nevi hükümet programıydı. Halife besmele ve hamdeleden sonra şöyle diyordu: “*Bazı hususları arz edeceğim. Bu sözlerin yerine getirebileceğinden emin olunuz*” diyerek; “*Mümin çekingen bir deveye benzer. Binicisinin kırbacına maruz kalmamak için onun reflekslerini daha önceden anlar ve ona tam itaat eder. Ben Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki, bu ümmeti en doğru yolla yönelteceğim (idare edeceğim).*”⁸³

4.3. Osman'ın Halife Seçilmesi

Ömer h. 23/644 yılı Zilhicce ayının sonuna doğru Muğîre b. Şu'be'nin kölesi Ebu Lü'lüe'nin yaralamasından sonra durumu çok ağırlaştı. O, yaralıyken bir grup sahabe ve oğlu Abdullah yanına gelerek Ebu Bekir'in metodunu takip etmelerini istediler. O: *Eğer halife tayin edersem, (Ebu Bekir'i kasederek) benden daha hayırlı olanı tayin etti. Terke dersem Resulullah'ı kasederek) yine benden daha hayırlı olan terk etti*⁸⁴ diyerek atama teklifine sıcak bakmadığını ifade ediyordu.

Arkadaşlarından yine bazıları: *Ey müminlerin emiri, keşke yerinize birini halife tayin etseniz dediler. Ömer: Kimi tayin edeyim? Eğer Ebu Ubeyde b. Cerrah*⁸⁵ *sağ olsaydı, şüphesiz onu tayin ederdim. Bu hususta Rabbim beni sorguya çekerse, Peygamberinin; “Ebu Ubeyde bu ümmetinin emindir”*⁸⁶ *dediğini işittim, diye cevap verirdim. Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim sağ olsaydı, onu halife tayin ederdim. Bundan dolayı Rabbim beni sorguya çekerse senin peygamberinin, “Salim, Allah'ı çok seven kişidir”*⁸⁷ *dediğini işittim, diye cevap verirdim, dedi.. Muğîre b. Şu'be: Oğlun Abdullah'ı seçmeni tavsiye ederim dedi. Bunun üzerine Ömer hiddetlenerek: Allah canını alsın! Bu sözünle Allah rızasını murat etmedin! Bizim, sizin işlerinizde gözümüz yok, aile efradımdan birisini bu işe teşvik etmek istemedim. Ümmet-i Muhammed'in işi sebebiyle Ömer ailesinden bir kişinin hesaba çekilmesi yeter. Biliniz ki bu hususta kendimi yordum*

⁸² Et-Temmâvî, 228.

⁸³ İbnü'l-Esîr, II, 391; el-Hurûfî, II, 65.

⁸⁴ İbn Sa'd, III, 343; Hasan İbrahim, I, 325; Et-Temmâvî, 229.

⁸⁵ Şam'da veba hastalığından vefat etmişti.

⁸⁶ Emanet ve istikamet bütün sahabe arasında müşterek bir sıfat olduğu halde, bunun Ebu Ubeyde'ye tahsis buyurulması, onda bu sıfatın ziyade olduğunu bildirmek içindir. Hz. Muhammed sahabenin büyüklerinden her birini bir fazilete tahsis buyurması, onda o fazilet ve meziyetin ziyade olduğu içindir. Tirmizi'den gelen bir rivayette: Ümmetin en merhametlisi Ebu Bekir'dir. Emr-i ilahide en şiddetli olanı Ömer'dir. Haya itibarıyla en sadık olanı Osman'dır. Helali ve haramlı en iyi bilen Muaz b. Cebel'dir. Feraizi en iyi bilen Zeyd b. Sabit'tir. En düzgün Kur'an okuyanı Übey b. Ka'b'tır. **Her ümmetin bir emini vardır. İslam ümmetinin emanet ve itimadı Ebu Ubeyde b. Cerrah'a hastır**, buyurmuştur. Bkz: Zebidî, IX, 393.

⁸⁷ Zebidî, IX, 401.

ve ailemi ihmal ettim. Eğer sevabım günahuma denk olarak bu işten kurtulursam ne mutlu bana!⁸⁸ Bunun üzerine heyet huzurundan ayrıldı.

Ashab-ı Kiram Ömer'in aldığı yara sonunda öleceğinden endişe ettiklerinden tekrar huzuruna çıktılar: Ey müminlerin emiri! Bize tavsiyede bulunur musun? dediler. Ömer: Size Resûlullah'ın kendilerinden razı olarak vefat ettiği ve cennet ehlinden olduklarını bildiği şu heyeti tavsiye ederim. Bunlar: **Ali b. Ebi Talib, Osman b. Affan, Sa'd b. Ebi Vakkas, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvam, Talha b. Ubeydullah,** bir de halife seçilmemek şartı ile **Abdullah b. Ömer**'dir. Seçim esnasında oylar eşit olursa oğlum Abdullah'ın vereceği karara uysunlar. Eğer Abdullah'ın verdiği hükme razı olmazlarsa, Abdurrahman b. Avf'ın bulunduğu grubun adayını halife seçsinler.⁸⁹

Ömer bu altı kişiden birine halifeliği doğrudan vermeyi sakıncalı buldu ve şöyle dedi: Ben, Müslümanların yönetim işini hayatta iken de ölü iken de sorumluluk altına girerek belirlemem. Eğer Allah, sizin için hayır murat etmişse sizleri bu altı kişinin vereceği hayırlı karar üzerine ittifak ettirir. Nitekim sizleri Peygamber'den sonra en hayırlı şahsiyetlerinizin halifeliği hususunda ittifak ettirmiştir.⁹⁰

Ömer, teklif ettiği bu altı kişiden başka oğlu Abdullah'ı da sadece tavsiyede bulunması için **Şûra** meclisine dahil etmişti.

Ömer daha sonra Şûra üyelerini huzuruna çağırarak: Düşündüm ve neticede sizi, bu insanların lider ve reisleri olarak gördüm. Halife ancak içinizden biri olur. Çünkü Resulullah sizden razı olarak vefat etti. Siz doğru yolda olursanız, insanların ihtilafa düşmesinden korkmam. Fakat kendi aranızda ihtilafa girip de ümmetin bu yüzden ayrılığa düşmesinden korkarım. Benim vefatımı takip eden üç gün içinde meşveret ediniz, dördüncü gün girmeden biriniz mutlaka başınıza emir seçilmiş olmalıdır. Oğlum Abdullah müşavir olarak bulunacak, halife seçilmeyecektir. Talha bu işte sizinle beraberdir; üç gün içinde gelirse (o sırada Medine'de değildi) seçimde bulunacaktır. Gelmediği taktirde işinizi bitiriniz.

Ömer yönettiği toplumu çok iyi biliyor, insanları tahlil edebiliyordu. Yukarıda da ifade ettiğimiz Medine halkı ancak bu altı kişiden birini halife seçecekti. O, bu altı kişiyi huzuruna çağırdığında şöyle tavsiyede bulundu:

Bakın, halka yönetici seçmek için size açıklama yapmış bulunuyorum. Şu kadarını söyleyeyim ki halkın içinde hiçbir bölünme görmüyorum. Şayet bir bölünme baş gösterecek olursa bu ancak sizin başınızın alıntından çıkabilir. Özellikle üçünü göstererek;

⁸⁸ Hasan İbrahim, I, 325. .

⁸⁹ İbn Sa'd, III, 61; İbnü'l-Esîr, III, 71; Hasan İbrahim, I, 326; Şakir, II, 501.

⁹⁰ İbn Kesir, VII, 238.

Bakın siz içinüz: Ey Osman, Ali ve Abdurrahman! Halkınız birinizi seçecek olursa muhakkak içinüzden birini seçecektir. Onun için sana söylüyorum ey Ali! Eğer sen seçilecek olursan sakın akrabaların olan Haşim oğullarını halka musallat etme! Allah'tan kork. Sonra sen ey Osman! Eğer seçilecek olursan sen de akrabaların olan Ümeyye oğullarını milletin ensesine bindirme, onları işbaşına getirme⁹¹ dedi. Aynı türde Abdurrahman b. Avf'a da öğütte bulundu. Ömer, Kureş'in iki kabilesi arasındaki rekabeti çok iyi biliyor ve onları ölüm döşeginde uyarıyordu.

Sonra Ömer Ensar'dan Ebu Talha el-Ensari'yi çağırarak: *Ey Ebu Talha! Cenab-ı Hak sizinle sürekli olarak İslam'ı aziz kılmıştır. Sen de Ensar'dan elli kişilik bir asker seç ve aralarından birini seçip halife tayin edinceye kadar bu şûra heyetinin kapısında bekle.*"

Suheyb b. Sinan'a: Sen de Müslümanlara üç gün namaz kıldır.

Mikdat b. Esved'e: "Beni, kabrime koyduktan sonra bu şûra heyetini bir araya getir, onları bir eve koy ve kendi aralarında birini seçsinler.⁹² Ali, Osman, Zübeyr, Sa'd, Abdurrahman b. Avf ve gelirse Talha'yı bir araya topla, hilafete seçilmemek şartıyla oğlum Abdullah'ı da şûraya al. Onların başında dur. Eğer beşi bir kişi üzerinde ittifak eder de biri kabul etmezse kılıçla boynunu vur. Eğer dördü ittifakla birinin halife seçilmesine razı olursa diğer ikisi imtina ederse, ikisinin de başlarını vur. Eğer reyler eşit olarak üçü birini tercih ederse oğlum Abdullah'ı hakem tayin etsinler. O, hangi grubu tercih ederse onların adayını halife seçsinler. Eğer Abdullah'ın hükmüne razı olmazlarsa Abdurrahman b. Avf'ın bulunduğu tarafla beraber olunuz. Muhalefet ederek, halkın ittifak ettiği halifeden yüz çevirenleri öldürünüz" dedi.⁹³

Orada bulunanlar kalkıp gittiklerinde *Abbas b. Abdulmuttalib* Ali'ye şöyle dedi: *Onlar arasına girme.* Bunun üzerine Ali: *muhalefet etmeyi asla sevmem* diye cevap verdi. *Abbas: O halde sevmediğin bir şeyle karşılaşsın* diye karşılık verdi.⁹⁴

Abbas b. Abdulmuttalib Ali'ye şöyle dedi: *Sen bizden yan çizdin* dedi. Ali: *Peki nereden bildin?* diye sordu. *Abbas: Bu iş artık Osman'ın oğullarına geçti demektir* diye cevap verdi. Buna cevaben Ali ise: *Siz çoğunlukla beraber olunuz. Eğer bu şûra ehlinde iki kişi birini seçecek olursa siz Abdurrahman b. Avf'ın bulunduğu tarafa meylediniz. Sa'd b. Ebî Vakkas amcasının oğluna muhalefet etmez. Abdurrahman da Osman'ın yakın akrabasıdır. O da onlarla ihtilafa düşmez. Birisi diğerine bu işi mutlaka tevdi edecektir. Eğer diğerleri benimle birlikte olurlarsa bana pek faydaları olmaz.* *Abbas: Sana*

⁹¹ Şakir, II, 454.

⁹² İbnü'l-Esîr, III, 72; Zebidî, Zeynü'd-din Ahmed b. Abdi'l-Lâtîfî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercümesi**, Müt.: Kâmil Miras, DİBY, Ankara 1972, IX, 360; Şakir, II, 455.

⁹³ İbn Sa'd, III, 61; İbnü'l-Esîr, III, 72; Hasan İbrahim, I, 326; Şakir, II, 455.

⁹⁴ İbnü'l-Esîr, III, 71.

herhangi bir konuda teklif ile geldiğim zaman mutlaka sevmediğim ve arzu etmediğim bir şekilde geri dönmüşümdür. Resulullah vefat etmeden önce sana bu işi kimin yükleneceği konusunda O'na soru sormanı istedim, fakat sen bu işten yan çizdin. Vefatından sonra bu işte acele etmeni istedim, yine aynı şekilde vazgeçtin. Ömer seni şûraya dahil ettiği zaman: Onlardan uzak dur, aralarına girme dedim yine kabul etmedin. Bunun için bu konuda benden şunu dinle: Şûra ehli sana neyi teklif ederlerse bu iş sana kesinlikle tevdi edilinceye kadar, şûra ehlinin bizden başkasını seçmelerine hiç bir zaman müsaade etme ki bizden başkasına kayıp gitmesin. Vallahi bu işi Osman yüklenenecek olursa mutlaka onu bir kötülükle yüklenenecek ki onunla birlikte olacak hayır da fayda etmez. Buna karşılık Ali: Eğer Osman yüklenenecek olursa onun ölümünden sonra bunu nasıl kendi aralarında pay edeceklerini mutlaka ona hatırlatacağım. Eğer onlar böyle davranacak olurlarsa mutlaka beni hoşlanmayacakları bir tavır da bulacaklardır.

Ali geri döndüğünde Ebu Talha'yı görür ve orada bulunmuş olmaktan hoşlanmaz. Ebu Talha: *Ey Ebu'l-Hasan! Çekinecek bir şey yok der.*⁹⁵

Ömer'in defin işi bittikten sonra Mikdat b. Esved, Misver b. Mahreme'nin evinde Şûra meclis üyelerini topladı. Bu toplantıda Talha yoktu. Çünkü o, henüz Medine'ye gelmemişti. Şura üyeleri aralarında rekâbet başladı. Ebu Talha el-Ensârî:

Hilafet hususunda rekâbetinizden daha çok, onu kabul etmemeniz ve birbirine atmanızdan korkuyordum dedi.

Abdurrahman b. Avf, ihtilafı giderici bir teklifte bulundu ve şöyle dedi: *Hanginiz hilafet hakkından vazgeçerek içinizden en faziletlisini seçmek üzere hakemlik görevini kabul eder?* Bu soruya hiç biri cevap vermedi. Kendisi, *Ben halife seçilmekten vazgeçiyorum* diyerek özveride bulundu. Ali dışındaki şura üyelerinin hepsi Abdurrahman'ın şura başkanlık görevini kabul etmesini istemelerine rağmen, Ali'den bir ses çıkmadı. Abdurrahman b. Avf:

Ey Ebu'l-Hasan, sen ne dersin? diye sorunca Ali:

Hakkı tercih edeceğine, arzularına tabi olmayacağına, akrabalık gayreti gütmeyeceğine (Zira Abdurrahman b. Avf, Osman'ın akrabasıydı) ve Müslümanların hayrına çalışmayı ihmal etmeyeceğine teminat ver dedi. Abdurrahman b. Avf:

*Sizin için yaptığım seçime razı olacağınıza ve muhalefet edenlere karşı beni destekleyeceğinize dair söz veriniz. Ben de size akrabalık gayreti gözetmeyeceğime ve Müslümanların hayrına çalışacağıma Allah adına and içerim*⁹⁶ dedi.

Abdurrahman b. Avf, Ali ve Osman'a hitaben (bunlar seçilme şansları en çok olan kişiler) her ikisinin üstünlük ve faziletinden bahsetti. "Eğer ikinizden birini halife tayin

⁹⁵ İbnü'l-Esîr, III, 72;

⁹⁶ İbn Kesîr, VII, 239; Hasan İbrahim, I, 326.

edersem adaletli olacağınıza dair söz verir misiniz? Şayet halife seçilemediğiniz takdirde halife seçilene itaat edecek misiniz? diye söz istedi. Her ikisi de evet deyip meclisten ayrıldılar”.⁹⁷

Abdurrahman b. Avf bundan sonra çalışmalarına başladı. Şûrada bulunanlarla ayrı ayrı görüştü. *Ali*’ye bu işe en layık kimi görüyorsun diye sorduğunda Osman’ı; Osman’a da aynı soruyu yöneltildiğinde o da *Ali*’yi tercih ettiğini bildirdi. **Şûra** üyelerinden *Zübeyr*, *Ali*’yi tercih ederken; *Sa’d b. Ebi Vakkas* da Osman’ın bu işe layık olduğu görüşünü savundu.

Bundan sonra Abdurrahman b. Avf halkla istişare etti. Önde gelen şahsiyetlere, askerlere, perdelerin gerisinde kalan peçeli kadınlara, dışarıdan Medine’ye gelen kervanda bulunanlara, göçebelere, üç gün müddetle uğrayıp görüş sordu. İkili, üçlü ve teke tek görüşmeler yaptı. Kimi halife seçmek istediklerini sordu.⁹⁸ Halkın büyük çoğunluğunun Osman’ı hilafete layık gördüklerine dair görüş beyan ediyorlardı.

Abdurrahman b. Avf, son bir defa daha **Şûra** üyelerini toplayarak görüşlerini bir daha sordu. Eski fikirlerinde ısrar ettiklerini söylediler. *Ali* ve *Osman* taraftarları arasında bölünme emareleri belirdi. **Ammar b. Yasir** kalkarak Abdurrahman’a: “*İnsanların ihtilafa düşmemesini istiyorsan, Ali’ye biat et*” dedi. **Mikdad b. Esved**; “*Ammar doğru söylüyor. Ali’ye biat edersen gönül rızasıyla kabul ederiz*” diyerek **Ammar**’ı destekledi. **Abdullah b. Ebi Serh** ise “*Kureyş’in ihtilafa düşmemesini istiyorsan Osman’a biat et*” dedi. **Abdullah b. Ebi Rebîa** da onu destekleyerek: “*Abdullah doğru söylüyor, Osman’a biat edersen, seve seve kabul ederiz*” dedi. Bunun üzerine **Ammar b. Yasir**: “*Sen ne zaman Müslümanların hayrına çalıştın*” diyerek **Abdullah**’ı azarladı.⁹⁹

Ömer’in tayin ettiği vakit artık dolmak üzereydi. *Abdurrahman b. Avf* üç günden beri uyku uyumuyordu. Nihayet Ömer’in vefatının dördüncü gecesinde sabah vakti olmaktayken kız kardeşinin oğlu **Misver b. Mahrem**’in evine gitti ve ona: *Ey Misver uyuyor musun? Allah’a yemin ederim ki üç günden beri gözümü kapayıp uyuyamadım. Git bana Ali ile Osman’ı çağır*¹⁰⁰ dedi. O da giderek her ikisini de çağırarak mescide geldiler. Abdurrahman her ikisine yönelerek:

İnsanlara sizi sordum. Hiçbirinin sizden başkasını tasvip ettiğini görmedim. Böyle dedikten sonra her ikisinden de hangisini halife tayin ederse onun adaletli olacağına, diğerinin de halife seçilmediği takdirde halifeye itaat edip emrini dinleyeceğine dair teminat aldı.¹⁰¹

⁹⁷ İbn Kesir, VII, 239.

⁹⁸ İbn Kesir, VII, 240.

⁹⁹ Hasan İbrahim, I, 327

¹⁰⁰ İbn Kesir, VII, 240.

¹⁰¹ İbn Kesir, VII, 241.

Bu arada ashab-ı güzîn mescidi doldurmuştu. **Abdurrahman b. Avf** minbere çıktı. Uzun bir bekleyişten sonra dua etti ve sonra:

Ey insanlar! Ben, gizli açık her surette sizin niyetlerinizi sordum. Hiç birinizin şu iki adamdan başkasını tavsiye ettiğini görmedim. Ya Ali'yi ya da Osman'ı tavsiye ettiniz. Ey Ali, kalk ve yanıma gel.

Ali kalkıp minberin altında durdu. Abdurrahman onun elini tutup şöyle dedi:

“Allah'ın kitabı, peygamberin sünneti ve Ebu Bekir'le Ömer'in icraatine uyacağına dair söz verir misin?” Ali:

Umarım bilgimin ve gücümün yettiği kadar yapmaya çalışırım diye cevap verdi. (Büyük ihtimalle bu ifadeden kesin bir sonuç çıkarmadığı için) Abdurrahman bu kez de Osman'a aynı teklifi yaptı. Ondan: *Evet, bu yolu izleyeceğim* diye kesin bir cevap aldı.

Abdurrahman başını kaldırıp mescidin tavanına baktı. Eli, Osman'ın elindeydi ve şöyle dedi: *Allah'ım işit ve şahit ol* (Bu sözü üç kez tekrarladı). *Allah'ım, ben boynumdaki şu sorumluluğu çıkarıp Osman'ın boynuna taktım.*¹⁰²

Böylece Osman Hicri 24 yılının Muharrem ayında M.644 Kasım ayının ilk günlerinde yetmiş yaşının üstünde olduğu halde **Şûra** meclisinin ittifakı ile halife seçildi.¹⁰³

Osman'a biat edildiği gün Talha b. Ubeydullah Medine'ye geldi. Medine'de Osman ile görüştü ve halkın biat ettiğini görünce kendisi de biat etti.

Osman halife seçildikten sonra Muğire b. Şu'be Abdurrahman b. Avf'a: “Ey Ebu Muhammed! Sen Osman'a biat etmekle gerçekten isabet ettin” dedi. Abdurrahman b. Avf da: “Ey gözü şaşı herif! yalan söyledin. Eğer ben başkasına biat etmiş olsaydım, sen de o kişiye biat ederdin ve aynı sözleri de gider bu şekilde ona söylerdin” diye karşılık verdi.¹⁰⁴ Muğire sonra Osman'a giderek: “Eğer Abdurrahman senden başkasına biat etmiş olsaydı böyle bir biatı kesinlikle kabul etmezdik” dedi. Bu sözler İslam öncesi Emevi-Haşimi mücadelesinin İslamlık döneminde de devam edeceğinin sinyallerini vermektedir.

Halife seçimi tartışmalarında genel olarak akrabalık bağı ön plana çıkıyordu. **Sa'd b. Ebî Vakkas** Abdurrahman'ın amcasının oğluydu. **Abdurrahman b. Avf**'ın eşi ana tarafından Osman'ın kız kardeşiydi. Her ikisi de Zühre oğullarındandı. Abdurrahman'ın annesi Ümeyye'nin oğlu Süfyan'ın kızıydı. Ali din savaşlarında bu soydan çok kişiyi öldürmüştü. Talha ise Teym boyundandı. Bu boyla Haşim oğullarının arası açıktı.

Osman'ın İlk Hutbesi

¹⁰² Ya'kubî; II, 162; İbnü'l-Esîr, III, 76; İbn Kesîr, VII, 241; Şakir, II, 504.

¹⁰³ Halife b. Hayyât, **Tarihu Halife b. Hayyât Halife b. Hayyât Tarihi**, Çev. Abdulhalik Bakır, Ankara 2001, 221; Hizmetli, Sabri, **İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Dönemine Kadar)**, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara 1995, 341.

¹⁰⁴ İbn Kesîr, VII, 243; İbnü'l-Esîr, III, 77;

Osman halife seçildiği zaman halka şöyle hitabe de bulundu: Allah'a hamd, Resulü'ne salat ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: *Siz geçici bir diyardasınız. Buradan göçeceksiniz. Ömrünüzün sonunu yaşamaktasınız. Ecelinizin son deminde yapabildiğiniz kadar hayırlı işlere koşun. Eceliniz size ya sabahleyin ya da akşamleyin gelecektir. Dikkat edin, dünya aldanma ve gurur üzerine dürülmüştür. Dünya hayatı sizi aldatmasın ve hiç bir aldatıcı da sizi Allah'ın rahmeti ile aldatmasın. Geçmişlerden ibret alın. İş ciddiyle ele alın. Gayret gösterin, gaflete düşmeyin. Nerede dünyayı şenlendirip imar eden ve uzun süre dünyadan yararlanıp keyif süren dünya oğulları ve kardeşleri? Dünya, onları bir tarafa atmadı mı? Siz de dünyayı, Allah'ın attığı yere atın. Ahireti talep edin. Cenab-ı Allah, onun için bir misal vermiştir. Ki bu, misallerin en hayırlısıdır. Şöyle ki:*

Onlara, dünya hayatı misalinin tıpkı şöyle olduğunu anlat: Gökten indirdiğimiz su ile yeryüzünde yetişen bitkiler birbirine karışır. Ama sonunda rüzgarın savuracağı çöpe döner. Allah her şeyin üstünde bir kuvvete sahip olmandır.

*Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdür. Ama baki kalacak yararlı işler, sevap olarak da amel olarak da Rabbi'nin katında daha hayırlıdır.*¹⁰⁵

Osman'ın bu hutbesi devlet siyasetinden çok, dini ve ahlaki bir öğüt niteliğini taşımaktaydı. İkinci halife kendi yerine birini atamamış, bunu yakınları dışında altı kişilik şuraya havale etmiştir. Böylece ayrı bir yol benimsemiştir.

4.4. Ali b. Ebi Talib'in Halife Seçilmesi

Asiler, (18 Zilhicce 35/17 Haziran 656 yılında Cuma günü) Osman'ı hunharca öldürdükten¹⁰⁶ sonra, Medine beş gün halifesiz kaldı. Bu sırada anarşistlerin elebaşı olan *el-Gafiki b. Harb el-Kaki* yönetimi ele aldı.¹⁰⁷ Bundan sonra anarşistler, halifeliği kabul edecek birilerini aramaya başladılar. Medine'yi işgalleri altında bulunduran her üç grubun da (Mısır, Kûfe ve Basra) aslında halife olmasını istediği adayları vardı. **Mısırlıların** lideri Muhammed b. Ebî Bekir idi. Bu sebeple Mısırlılar *Ali*'nin halife olmasını ısrarla istiyorlardı. Fakat Ali bunlara yanaşmadı. **Küfeliler** ise *Zübeyr*'in halife olmasını istiyorlardı. Zübeyr onlardan kaçıyor ve kendilerine yüz vermiyordu. **Basralılar** da *Talha b. Ubeydullah*'ın halife olmasını istiyorlardı. Diğerleri gibi Talha da Basralıların isteklerini kabul etmedi.

İsyancılar, umduklarını bu üç kişiden birinde bulamayınca **Sa'd b. Ebi Vakkas**'a giderek: *Sen şura üyelerindensin, halifeliği kabul et* diye teklifte bulundular. O asilerin teklifini kabul etmedi. Bu defa asiler Abdullah b. Ömer'e gittiler. Halifeliği ona da teklif

¹⁰⁵ Taberi, II, 589; Kehf, 18/ 45.

¹⁰⁶ Hizmetli, İslam Tarihi, 358.

¹⁰⁷ İbn Kesir, VII, 365; Şakir, III, 13.

ettiler. İbn Ömer de isyancıların tekliflerini kabul etmeyince şaşırıp kaldılar.¹⁰⁸

Asiler, Şam eyalet ordusunun Medine'ye doğru gelmekte olduğunu duydular. Onlar, bir an önce Medine'de İslâm merkezinde halife seçilmezse, Şam eyalet ordularına Medine'den de yardım edecekler çıkacak ve işlerinin tehlikeye gireceğini biliyorlardı. İsyancılar, niyetlerini iyice azdırarak şura üyelerini ve büyük sahabeleri öldüreceklerine dair halkı tehdit etmeye başladılar. Medine halkını toplayarak:

Ey Medineliler! Haydin bakalım size iki gün süre tanıyoruz. Bu müddet içinde halifeyi seçerseniz ne ala, yok seçmezseniz başta Ali ve Zübeyr olmak üzere birçok kimseyi öldüreceğiz! diyerek ağır tehditler savurdular.¹⁰⁹

Resulullah'ın ashâbı Ali'ye giderek halife olmasını istediler. Fakat o, bu teklifi defalarca geri çevirdi. Devlete halife seçme yetkisinin, ancak şura üyeleri ile Bedir savaşına katılan kişilere ait olduğunu söyledi. O sırada Medine'de hakim olan siyasi gerginliğin diğer vilayetlere de sıçramasından endişe duyan bazı şahıslar, Ali'nin peşini bırakmadılar. Ona biat etmek istediler. Ali b. Ebi Talib; *sizin de seçeceğiniz birine biat edeyim* dediyse de kabul etmediler. Nihayet onu halife olmak istememesine rağmen ikna ettiler. O da, biatın mescidde halka açık bir şekilde yapılması kaydıyla tekliflerini kabul etti.¹¹⁰ Ali, Osman'ın vefatından beş gün sonra (24 Zilhicce 35/23 Haziran 656 perşembe günü) halife seçildi¹¹¹. Ali'ye ilk biat eden Kûfe'lilerden *Malik b. Eşter en-Nehai* oldu.¹¹²

Ali bir gün sonra yani Cuma günü minbere çıkarak, kendisine biat etmemiş olanlardan da biat aldı. Mescidde **Talha b. Ubeydullah** ona ilk biat eden kişi oldu. Başka bir rivayete göre ise Talha, biat etmeyi yavaştan alıp duraklayınca **Malik b. Eşter** kılıcını çekti ve *Allah'a yemin ederim ki ya biat edersin, yahut şu kılıcımla boynunu uçururum* dedi. Bundan sonra Talha, Ali'ye biat etti. Sonra da Zübeyr b. Avvam Ali'ye biat ederek şöyle dedi: *Kılıç boynumun üzerinde durduğu için Ali'ye biat ettim vesselam*. Böylece hâlâ hayatta bulunan şura üyelerinden **Talha, Zübeyr ve Sa'd b. Ebi Vakkas** dahil sahabenin birçoğu ona biat ettiler.

Ali'nin halife seçilmesi ile Ümeyye oğullarında bir endişe belirmeye başladı. Çünkü bunlar Osman zamanında birtakım vilayet valiliklerine gelmişler ve ekonomik durumlarını da bu nedenle son derece iyi bir düzeye getirmişlerdi. Ümeyye oğullarından **Velid b. Ukbe** Ali, halife seçilir seçilmez yanına gelerek şöyle hitapta bulundu:

Ey Ali! Sen hepimize zarar verdin. Bedir savaşında babamı kolları bağlı olduğu

¹⁰⁸ İbn Kesîr, VII, 366; Şakir, III, 13; Hasan İbrahim, I, 342.

¹⁰⁹ Şakir, III, 15.

¹¹⁰ ed-Dineverî, I, 47; Bakır, Abdulhalik, **Ali b. Ebi Talib**. Çağ Ofset Matbaacılık, Elazığ 1998, 123; Kapar, Mehmet Ali, **İsâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim sistemi**, Beyan Yayınları, İstanbul 1988, 56.

¹¹¹ İbn Kesîr, VII, 366; Ahmed Emin, **Yevmü'l-İslam**, Beyrut 1952, 57; Şakir, III, 16; Hizmetli, İslam Tarihi, 359.

¹¹² İbn Sa'd, III, 66-75; İbn Kesîr, VII, 366; el-Ufurî, II, 223.

halde öldürdün, Said'in babasını da aynı savaşta öldürdün. Mervan'ın babasına ise hakaret ettin ve onu Medine'ye getiren Osman'ı da bu davranışından dolayı ayıpladın. Daha önce biriktirdiğimiz mallar ile şu anda elimizde bulunan servetimize dokunmayacağına ve Osman'ı öldüren şahısları cezalandıracağına söz verisen sana biat ederiz¹¹³ dedi. Ali, Velid'in bu sözlerine kızarak şöyle cevap verdi:

Size zarar verdiğimi dile getirdin. Halbuki orada size yapılanlar Allah'ın emri gereği yapılmıştı. Ele geçirdiğiniz mallara dokunmamamı istediniz. Allah'ın hakkını size bırakmak benim yetkimi aşar. Şu anda elinizdeki servetlerin durumuna gelince bilin ki, Allah'a ve Müslümanlara ait olan mallar konusunda adalet yerini bulacaktır. Osman'ın katillerini cezalandırmamı şart koşunuz, oysa bugün onları cezalandırırsam onlarla savaşmak zorunda kalırım. Fakat sizleri, Allah'ın kitabı ve Peygamberi'nin sünneti ışığında idare edeceğime söz verebilirim. Hepiniz serbestsiniz, istediğiniz yere gidebilirsiniz.¹¹⁴

Sa'd ibn Vakkas, Abdullah b. Ömer gibi bazı sahabeler Ali'ye biat etmek hususunda tereddüt gösterirken, Ensar'dan Hasan b. Sabit, Mesleme b. Muhalled, Ebu Said el-Hudrî, Zeyd b. Sabit, Kaab b. Malik, Muhammed b. Mesleme, Muğîre b. Şu'be, Numan b. Beşir, Abdullah b. Selam, Said b. el-As, Velid b. Ukbe, Üsame b. Zeyd ve Mervan b. Hakem¹¹⁵ ve Osman'ın yakın dostları ona hiç biat etmediler. Biat etmeyenlerin büyük çoğunluğu Ümeyye oğullarındandı. Bunların bir kısmı Suriye'ye, diğer bir kısmı da Mekke'ye gittiler. Bunların dışında Ali'ye biat çoğunluğun rızasıyla olmuştur.

Ali b. Ebi Talib, Haricilerden Abdurrahman b. Mülcem tarafından hançerle yaralandıktan sonra oğlu Hasan'ı veliaht tayin ekmesini istediler. O da: *Bunu size ne emrederim, ne de yasaklarım. Bu işi siz daha iyi bilirsiniz*¹¹⁶ diyerek halife seçimini halka bırakmıştır.

İlk Hutbesi

Kendisinden önce halife seçilen halifeler gibi o da minbere çıkarak ilk olarak şu hutbeyi irad etmiştir: *Allah'a Hamd ve senâda bulunurum. Doğrusu yüce Allah hidayet edici bir kitap indirmiştir. O kitapta iyiliği ve kötülüğü açıklamıştır. Siz iyiliği tutun, kötülüğü bırakın. Allah'ın size farz kılmış olduğu emirleri yerine getirin ki, onlar sizi cennete iletsin. Cenab-ı Allah sizlere meçhul olmayan bazı şeyleri haram kılmıştır. Müslümanın kanununun haram kılınmasını da diğer bütün haramları üzerine üstün kılmıştır.*

¹¹³ Bakır, Abdulhalik, **İktisadi ve İdari Yönden Hz. Ali**, Meftter Yayınları I. Baskı, Ankara, 1991, 20, Bkz: Ya'kubî, II, 154.

¹¹⁴ Bakır, Abdulhalik, 20.

¹¹⁵ Hasan İbrahim, I, 342; Şakir, III, 16; Akbulut, 202.

¹¹⁶ İbn Kesir, VII, 508-509; Kapar, 60.

Müslümanların haklarını da; bir arada kenetlenmek ve samimiyetle işlerine sarılmakla düzenlemiştir. Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden salim olduğu kimsedir. Müslümanın kanı gerekli haller dışında hiç bir şekilde dökülmez. İnsanların hukukuna riayet edin. Özellikle ölümü iyi hatırlayın. İnsanlar sizin önünüzde duruyorlar, fakat sizin arkanızda sizi tehdit eden bir kıyamet saati vardır. Dünya mallarından ne kadar hafif yüklenirseniz, diğerlerine o kadar çabuk ulaşırsınız. İnsanlar, kendilerini izleyen en sonuncuları bile bekleyip duruyorlar. Şu yeryüzünde Allah'ın kullarının hakları konusunda Allah'tan korkunuz. Her türlü ufak şeylerde, insanlara karşı olan davranışlarınızda bile sorumlu olacaksınız. Her konuda Allah'a itaat edin ve ona isyan etmeyiniz. Bir yerde hayır gördüğünüz zaman onu mutlaka alın. Şer gördüğünüz zaman da ondan uzak durmaya çalışın. Yeryüzünde az sayıda olduğunuzu ve zayıf sayıldığınızı hatırlayın.(Enfal 26)

Hutbeden sonra Mısırlılardan bir topluluk şöyle dediler:

Sen bu söylediklerini kendine al ve tedbirli ol, ey Hasan'ın babası. Biz yönetimi, yuları çeker gibi elimizde tutar ve idare ederiz. Rüzgarı andıran aslanlar gibi hücum ederiz. Kementlerle yumuşak hükümdarı vururuz. Öyle ki, hiç yorulmaksızın hedefe ulaşırsınız. Ali'de onlara şöyle cevap verdi:

Eğer aciz kalır ve kendimi savunamazsam, ondan sonra akılcıca davranır ve tutumumu sürdürürüm. Yerde sürümekte olduğum eteğimi kaldırır ve dağınık işleri toparlayıp düzeni sağlarım. Eğer başkalarınca desteklenmeyen ve tez elden ortaya çıkmayan fitne beni meşgul etmezse ya da üzerime gelen silahlar karşısında beni savunmasız bırakmazlarsa, düzeni sağlarım.¹¹⁷ Ali bu ilk hutbesiyle içinde bulunduğu durumu, yapacağı icraatları ve halkın olması gerektiği halleri veciz bir şekilde özetlemiş bulunmaktadır.

Sonuç

Allah Resulü içinde bulunduğu toplumun geleneğine uygun olarak atamada bulunmamış, bunu ümmete bırakmıştır. Bu uygulamaları ile Kur'an'ın yönetim esprisine paralel davranış sergilemiştir. İslam tarihinde Dört halife dönemi olarak geçen sürede halifeler konjektürel duruma göre seçilmişlerdir. İlk halife seçimle işbaşına gelirken, kendisi ülke koşullarını göz önünde bulundurarak önce seçme yeterliliği olanların görüşünü aldıktan sonra ikinci halifeyi atadığını bildirmiştir. Ömer da işi altı kişilik şurâya havale etmiştir. Osman b. Affan bir suikast sonucu öldürüldüğü için yerine

¹¹⁷ İbn Kesîr, VII, 366-367.

gececek birini atamaya şansı olmamıştır. Böylece ilk üç halife döneminde *seçim*, *atama* ve *şurâ* olarak üç tür seçim şekli ortaya çıkmıştır.

O dönemde İran, Bizans ve Mısır gibi komşu ülkelerde saltanat esastı. Dört halifenin seçim sistemi, çağına göre son derece özgürlükçü bir uygulama olarak ortaya çıkmıştır.

Halifelik kurumu Müslümanlara özgü bir siyasal yönetimdir. Çağdaş sistemlere benzer ve ayrıştığı yönler vardır. Koşullar gereği yalnız başkent (Medine)'te bulunanlarla seçme yeterliliği olanların görüşü esas alınmıştır. *Ben atadım* veya *ben yaptım oldu* mantığına asla itibar edilmemiştir. Atamalar tavsiye niteliğinde sayılmıştır. Gerek Ebu Bekir, gerekse Ömer 'ın halifelikleri ilk şekliyle kalmamış, bir gün sonra mescide gelinerek kamuoyunun tam desteği alındıktan sonra halifeliği meşrulaşmıştır. Bu ise bir yeniliktir. Halifelerin ilk yaptığı konuşmalara bakılırsa uygulamalarda yönetim zafiyeti gösterdikleri taktirde halkın kendilerine itaat etmemeleri gerektiği bildirmelerine rağmen yaşam boyu esas alınmıştır.

Hız. Muhammed'in vefatından sonra halifelik otuz yıl sürmüştür. Ondan sonra halifeliğe yüklenen anlamın dışına çıkmış ve saltanata dönüştürülmüştür. Halifelik sonraki İslam devletlerinde ise bir unvan olarak kalmıştır.

KAYNAKÇA

- ABDULGAFFAR Aziz, **ed-Din ve's-Siyâse fi Edyâni's-Selâse**, Kahire 1989.
- AHMED EMİN, **Yevmü'l-İslam**, Beyrut 1952.
- AKBULUT, Ahmet, **Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- ALGÜL, Hüseyin- Osman Çetin, **İslam Tarihi**, I-II, Gonca Yayınevi, İstanbul 1991.
- ALİ ABDURRAZİK, Ali Abdurrazık, **İslam'da İktidarın Temelleri**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1995.
- ALİ ABDURRAZİK, **el-İslam ve'l-Usûlü'l-Hukm**, Beyrut, 1972.
- BAKIR, Abdulhalik, **Ali b. Ebi Talib**. Çağ Ofset Matbaacılık, Elazığ 1998.
- BAKIR, Abdulhalik, **İktisadi ve İdari Yönden Hz. Ali**, Meftur Yayınları I. Baskı, Ankara, 1991.
- BELAZURÎ, **Fütûhu'l-Büldân**, Beyrut, 1991.
- EBU FARİS, Muhammed Abdulkadir, **en-Nizamü's-Siyasiyye fi'l-İslam**, Amman 1989.
- EBU YUSUF, **Kitabu'l-Harac**, Çev: Ali Özek, İstanbul 1973.
- ED-DİNEVERÎ, İbn Kuteybe, **el-İmametü ve's-Siyaseh**, I-II, Beyrut ?.
- EL-KETTÂNÎ, Muhammed Abdulhay, **et-Terâtibu'l-İdâriyye Hz. Peygamber'in Sünnetinde Sosyal Hayat ve Kurumlar**, I-III, Çev: Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.
- EL-UFURÎ, Ebî Ömer ve Halifetü b. Hayyâd b Ebî Hureyre el-Leysî, **Tarihu Halifet-i ibn Hayyad**, Birinci Baskı, Beyrut, 1995.
- EN-NECCAR, Hüseyin Fevzi, **el-İslâmü ve's-Siyâse**, Kahire 1119.
- EŞ-ŞEHRİSTANÎ, **el-Milel ve'n-Nihal**, I-II, Beyrut 1975.
- ET-TEMMÂVÎ, Süleyman Muhammed, **Hz. Ömer el-Faruk ve Modern Sistemler (Mukayeseli Etüt)**, Müt: Muhammed Vesim Taylan (Farûkî), Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1993.
- EZ-ZEHEBÎ, Ebu Abdillâh Şemsüddin Muhammed, **Tarihu'l-İslam ve Vefâyâtu Mesahiri'l-A'lam (Abdu'l-Hulefa)**, I,-XX, Thk.A. et-Tedmûrî, , Beyrut 1987.
- FAYDA, Mustafa, "Ebu Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994.
- GÜNALTAY, Şemsettin, **İslam'dan Önce Araplar ve Dinler**, Sadeleştiren: M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1997.
- HALİFE B. HAYYÂT, **Tarihu Halife b. Hayyât Halife b. Hayyât Tarihi**, Çev. Abdulhalik Bakır, Ankara 2001.
- HİZMETLİ, Sabri, **İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Dönemine Kadar)**,Yeni Çizgi Yayınları, Ankara 1995.
- HAMİDULLAH, Muhammed, **İslam Peygamberi**, I-II, Çev: Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık ve Ticaret, İstanbul 1993.
- HASAN İBRAHİM Hasan, **İslam Tarihi**, I-X, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991.
- HATİBOĞLU, Mehmet Sait, "İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşiliği," *A. Ü. İ. F. D.*, XXIII, Ankara ?.
- HEMEDANÎ, Ahmed Sabri, **İslam'da Caferi Mezhebi ve İmam Cafer Sadık Buyrukları**, Ankara 1983.
- MUSTAFA HİLMÎ, **Nizamü'l-Hilafetü Beyne Ehlü's-Sünne ve's-Şîa**, İskenderiyye, 1988.
- HİTTİ, Philip K., **İslam Tarihi**, I-II, Çev: Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989.

- İBN HALDUN, **Mukaddime**, I-III, Çev: Zakir Kadiri Ugan, M.E.B.Y., İstanbul 1989.
- İBN HİŞAM, **Siret-i ibn Hişam, I-IV**, Müt. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul 1994.
- İBN KESİR, **el-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi**, I-XIV, Çev: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994.
- İBN MANZUR, **Lisanü'l- Arab**, I-XIV, Beyrut 1990.
- İBN SA'D, **et-Tabakatü'l-Kübrâ**, I-VIII, Beyrut ?.
- İBNÜ'L-ESİR, **el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi İslam Tarihi**, I-XI, Çev: M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul 1985.
- KAPAR, Mehmet Ali, **İsâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim sistemi**, Beyan Yayınları, İstanbul 1988.
- KAZICI, Ziya **İslam Müesseseleri Tarihi**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1996.
- KÖKSAL, M. Asım, **İslam Tarihi**, I-XI, Şamil Yayınları, Medine Devri, İstanbul 1981.
- MAVERDÎ, İmama Ebu'l-Hasan, el-Ahkâmü's-Sultâniyye İslam'da Hilafet ve Devlet Hukuku, Çev: Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul 1976.
- MEVDUDÎ, Ebu'l-A'la, "Kur'an'ın Ekonomik ve Politik Öğretisi", Çev: Fatma Bostan, *İslam Düşüncesi Tarihi, I-II*, İnsan Yayınları, İstanbul 1990.
- MEVLÂNÂ ŞİBLÎ, **İslam Tarihi Sadru'l-İslam**, Müt. Ömer Rıza İstanbul, Amiri Matbaası, H. 1347/M.1928.
- ONAT, Hasan, "Şii İmamet Nazariyesi", *A.Ü.İ.F.D.* XXXII, Ankara 1992.
- SABİR-İ TEBRİZÎ, Muhammed, **Caferi Mezhebine göre Dinin Esasları**, Çev: Hüseyin Perviz Hatemi, İstanbul 1965.
- SAVAŞ, Hamdi -A. Vehbi Ecer, **Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü I. Sınıf Siyer ve İslam Tarihi Notları**, 1975-1976.
- ŞAKİR, Mahmud, **Hz. Adem'den Bugüne İslam Tarihi**, I-VIII, Çev: Ferit Aydın, Kahraman Yayınları, İstanbul 1993.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ, **Kâmûs-î Türkî**, Çağrı Yayınları: 2, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1989.
- TABERÎ, Ebî Ca'fer Muhammed b. Cerir, **Târihu't-Taberi**, I-VI, Beyrut 1988.
- TUĞ, Salih, **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu 5, İstanbul 1984.
- UĞUR, Ahmet, **Osmanlı Siyâyet-nâmeleri**, Kültür ve Sanat Yayınları, Kayseri ?.
- YA'KUBÎ, Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Ca'fer Vehb ibn Vâdih, **Târihu'l-Ya'kubî, I-II**, Beyrut 1992.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, "İslam Öncesi Arap Hayatı", *Doğuştan günümüze Büyük İslam Tarihi*, I-XIV, Çağ Yayınları, İstanbul 1986.
- ZEBİDÎ, Zeynü'd-din Ahmed b. Abdi'l-Lâtfi, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarih Tercümesi**, Müt.: Kâmil Miras, DİBY, Ankara 1972.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 419-436, ELAZIĞ-2003

AZİZ ALİ EL-MİSRİ VE OSMANLI DEVLETİNE KARŞI FAALİYETLERİ

Aziz Ali El-Mısri And His Activities Against Ottoman Empire

Ömer Osman UMAR

Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

ÖZET

Aziz Ali Mısri, Enver Paşa'nın önemli makamlara gelmesini çekemeyerek, kendisine menfaat sağlamak amacıyla Arap milliyetçiliğine yönelmiştir.

II. Meşrutiyet'in getirdiği serbest ortamdan faydalanarak, önce Kahtaniye daha sonra da, el-Ahd Cemiyeti'ni kurmuştur. El-Ahd Cemiyeti'ne sadece Osmanlı ordusundaki Arap subaylar, üye olabilmekteydi. Cemiyetin amacı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda olduğu gibi, Türk-Arap federasyonu kurmaktır.

Trablusgarb Savaşı çıkınca, Aziz Ali Mısri de, Trablusgarb'a gitmiştir. Buradan İtalyanlara karşı direnmeden çok, Arapları Osmanlıya karşı kışkırtma faaliyetinde bulunmuş, emirlere uymamış ve yolsuzluk yapmıştır.

Bu kötü davranışları üzerine, Osmanlı yetkili makamlarınca idama mahkum edilip, daha sonra affedilmiştir. Mısır'a giderek, I. Dünya Savaşında İngilizlerle birlikte Osmanlı Devleti aleyhine faaliyet göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Aziz Ali el-Mısri, İngiltere, Mısır, Osmanlı İmparatorluğu, Arap Milliyetçiliği.

SUMMARY

Aziz Ali Mısri had activities as an Arap nationalist because he was jealous of Enver Paşa who was a successful statesman and promoted to the important positions.

Firstly, he established the society of Kahtaniye and then the society of El-Ahd to take advantage of the freedom of Meşrutiyet II. The members of society of El-Ahd was the some officers of Ottoman Army. The aim of the society was the establish of federation of Turkish-Arab.

When the war of Trablusgarb had started, Aziz Ali Mısri went to Trablusgarb, too. In this places instead of waring against İtaly, he proveded Araps aganist to Ottaman Empire. Because of his harmful activities he was decided to execute but soon he was forgiven. And then he went to Mısır and in these places he allied with England against Ottaman Empire during The World War I.

Key Words: Aziz Ali El-Mısri, England, Egypt, Ottaman Empire, the nationalism of Arap.

1- Aziz Ali El-Mısri'nin Milliyetçilik Faaliyetleri

Aziz Ali, Mısırlı olmasına rağmen aslen Kölemendi¹. Aziz Ali, 1904 yılında stajyer yüzbaşı olarak, askeri okuldan mezun olmuştur. Makedonya'nın Petroviç ve Osmaniye kazalarında Bulgar eşkıyalarının takibinde çalışmıştır. Sonra da, Yunan sınırında, Rum, Bulgar ve Arnavut eşkıyalarıyla uğraşmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyetine ise, meşrutiyetten önce girip çalışmıştır. 31 Mart hareketinin bastırılması için, İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun bir müfrezesine kumanda etmiş ve Galata Köprüsü'nün işgalinden sonra bu müfreze ile Tophane üzerine yürüyerek, Tophane kışlasının isyancılardan temizlenmesi için, büyük çaba göstermiştir².

Aziz Ali 1909'a kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde önemli sayılabilecek bir yeri olan Osmanlı ordusunun subaylarındandı. Daha sonraları imparatorluk içinde özerklik için faaliyette bulunan gizli cemiyetlere girmiş ve bu cemiyetlerin kurulmasında faal rol oynamıştır³. Aziz Ali, 1909 yılında el-Kahtaniye adlı gizli ve Arap milliyetçiliği yapan cemiyetin kurulmasında da rol oynamıştır. Cemiyetin amacı, Avusturya-Macaristan örneğinde olduğu gibi bir Türk-Arap federasyonu kurmaktır. Ancak zamanla bu cemiyetin gizliliğinin açığa çıkması üzerine, cemiyet dağılmıştır⁴.

Kahtaniye Cemiyeti, faaliyetine son vermesinden sonra, Aziz Ali tarafından Ekim 1913 yılında İstanbul'da sadece Arap subaylarının üye olabileceği el-Ahd gizli cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin amacı, Kahtaniye cemiyetinin amacı ile aynıydı. Cemiyet, kısa sürede tüm Arap bölgelerinde şubeler açarak genişlemiştir. Bu cemiyetin aynı zamanda diğer Arap cemiyetleri ile de ilişkileri olup, bunlar birlikte hareket etmişlerdir. Aziz Ali, bu cemiyet ile ordu içerisindeki Arap subayları teşkilatlandırıp, bunların Arap bölgelerinde görev almalarını sağlamayı ve belirli bir güce ulaştıktan sonra da, Arap bölgelerinde idareye el koymayı tasarlamıştır⁵.

İngiliz Büyükelçisi onun için ; "...yeni Türk hükümetini beğenmeyen... genç Araplar grubunun ileri gelenlerinden" demiştir. Osmanlı Hükümeti Aziz Ali'nin

¹. Cemal Kutay, *Tarihte Türkler, Araplar Hilafet Meselesi*, İstanbul, 1970, s.231.: T.E. Lawrence, *Bigeliğin Yedi Direği*, (Çev: Yusuf Kaplan), Kayseri, 1991, s.73.

². Cemal Paşa, *Hatıralar*, İstanbul, 2001, s.82.: Hassan Saab, *The Arab Federalis Of The Ottoman Empire*, Amsterdam, 1958, s.234,235.

³. Eliezer Tauber, *The Formation of Modern Syria and Iraq*, İngiltere, 1995, s. 8.

⁴. Hassan Saab, a.g.e., s.225,226.: A.L. Tıbawı, *A Modern History of Syria*, Edinburg, 1969, s.203.: Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul, 1992, s. 126.

⁵. Salih Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul, 1969, s.268-270.: C. Tefik Karasapan, *Filistin ve Şarkü'l-Ürdün*, C.1, İstanbul, 1942, s.125.

faaliyetlerinden haberdar olup, onu yakından takip etmiştir⁶. Selim el-Cezairi ve Aziz Ali Mısri, Harbiye Nezareti'nin tayinler ile uğraşan dairesine de girmeye çalışmışlardır⁷.

Cemal Paşa, Adana vilayetinde bulunduğu sırada bir ara İstanbul'a gittiğinde, orada Aziz Ali ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşma sırasında Cemal Paşa ile Aziz Ali *Tanin* seyyar muhabiri Ahmet Şerif Bey'in Beyrut ve Suriye mektupları üzerine konuşurken Cemal Paşa, Araplar arasındaki milliyetçilik fikrinin Osmanlı devleti ve halifelik aleyhine olduğunu ve bundan üzüntü duyduklarını söylemeleri üzerine, Aziz Ali Bey şunları söylemiştir:

“- Arapların yerden göğe kadar hakları var. Siz Türkler, biz Araplar hakkında şimdiye kadar imhadan, aşağılamaktan, küçümsemekten başka ne yaptınız ki, İstanbul'da köpekleri çağırmak için “Arap!.. Arap!.. Arap!..” dersiniz. En karmaşık meseleleri izah için “Arapşağı gibi” dersiniz. “Ne Arabin yüzü!.. Ne Şam'ın şekeri!”, tabiri daima kullandığınız sözlerdendir. Şairinizin “Şam'dan çıktığım akşama, dedim Şam-ı Şerif” mısrai en beğendiğiniz kinayelerdendir. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Meşrutiyetten sonra bilhassa Arapları aşağılamak için Bağdat ve umumiyetle Irak bölgesinin yıkıcı Hülagü'nün neslinden bir ahlaksız Tatarı, Şam ordusuna müşir (mareşal) tayin ettiniz. Arapların Tatarlar aleyhindeki öfke ve kinini bilmez değilsiniz. Hal böyle iken, Osman Paşa'yı 5. Ordu Müşirliğine göndermek, Arapları tahkir etmekten başka şeye yorulmaz” demiştir.

Bu sözlerden de görüldüğü gibi, Aziz Ali Bey, o dönemden itibaren Türklere düşmanlık beslemeye başlamıştır. Arap milliyetçileri halk arasında söylenen bu tür sözleri iyi karşılamayıp, Türklere karşı bu sözlerden dolayı kin beslemişlerdir. Halbuki bu sözleri, Türkler çıkarmamışlardır. Cemal Paşa da bu sözlerin bir ard niyet anlamı taşımadığını, eğer böyle fikirlere kapılınlırsa İslam alemi için onarılması mümkün olmayan felaketlere sebep olacağını bildirmiştir.

Aziz Bey'in, Osman Paşa'ya düşman olmasında ise, onun Makedonya'da yaptığı bir teftiş sırasında, daima kullandığı alaycı ve sert sözlere karşı cephe alarak, Osman Paşa'nın karşısına dikilmesi ve Paşa'nın da sert tedbir alması ve makamından dolayı şerefini kurtarmak için, Aziz Ali Bey'in hapsedilmesini istemesi, Aziz Ali'nin Osman Paşa hakkında kin beslemesine neden olmuştur.

Bu olaydan sonra, Aziz Ali Bey kendi isteği üzerine İzzet Paşa karargahında görevlendirilerek Yemen'e gitmiştir. Asıl Arap eğilimlerini orada göstermiş ve İzzet

⁶. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (Çev: Nuran Yavuz), İstanbul, 1984, s. 231.

⁷. Cemal Kutay, *a.g.e.*, s.232.

Paşa'yı psikolojik yönden çok zor durumda bırakmıştır. İtalyanların Trablusgarb'a saldırıları üzerine de, buraya Enver ve Mustafa Kemal Beylerle birlikte giderek, halk ile işbirliği yapıp, İtalyanlara karşı başarılı mücadelelerde bulunmuştur.

Bingazi'da bulunduğu sırada Enver Bey'in kendisine karşı amir tavrı takınmasını çekemeyerek, Arap subaylarını onun aleyhine teşvik etmiştir. Aziz Ali Mısri'nin bu tutumuna rağmen, yine de Enver Bey İtalyanlarla barışın imzalanmasından sonra, Balkan savaşlarına katılmak için memlekete döndüğü sırada, Bingazi'de bir Arap hükümeti kurması tavsiyesiyle emir ve komutayı Aziz Ali'ye bırakmıştır. Ancak Aziz Ali Mısri, kısa süre içerisinde Şeyh Ahmed Şerif el- Sünusi ile sonra da, Arap subayları ile bozuşarak Türkiye'ye dönmüştür.

Aziz Ali, Türk subayları ve arkadaşları ile bir araya geldiği zaman devamlı olarak, Enver Bey'in aleyhine konuşurken, Arap subayları ile bir araya geldiğinde de devamlı surette Türkler aleyhine şiddetli propagandalarda bulunmuştur.

Enver Paşa'nın Harbiye Nezareti makamına geçmesi, Aziz Ali'yi iyice sinirlendirmiştir. Kendi sınıf arkadaşının yükselip Harbiye Nazırı olmasını, kendisinin ise hala Erkan-ı Harbiye binbaşılığında kalmasını çekemeyerek, Araplarla birlikte hareket edip, Arap milliyetçiliği yapmıştır⁸. Kendisinin daha sonra kurmuş olduğu Cemiyet es-Sevriye el-Arabiye, Aziz Ali hakkında, yani kendisi tutuklanıp kurtulduktan sonra, bu çekememezliğini şöyle ifade etmiştir:

“Yakın zamanda havas ve avam, belki bütün dünya bir hadise duydu. Her idrak sahibine ibret vermesi icap eden bu hadise Aziz Ali el Mısri'yi idam etmek meselesidir

Her Osmanlının şu devlete yapabileceği hizmet hiçbir zamanda Aziz Ali'nin yaptığı hizmetlerden ziyade olamazdı. Binaenaleyh Türklerin insaf ve nezaket ile hareket edip, Enver'i Aziz Ali'ye takdim etmemeleri lazımdı. Çünkü Enver, Aziz Ali'ye hiçbir şeyiyle faik değildi. Fakat Türkler, insafsız ve nezaketsizce hareket edip Enver'i zabıtlık rütbesinden Harbiye Nezareti mevkiine terfi ettiler. Ve Mısır'ın çocuğu Aziz Ali'ye buğz ve hased gösterdiler ve ebnay-ı Araba karşı besledikleri buğz ve kin icabı olarak en büyük bir şahsın ve Mısır iazamının ricalarına rağmen, o kahramanı idama mahkum ettiler”⁹.

2- Aziz Ali El-Mısri'nin Tutuklanması

Aziz Ali Mısri, artık sabır ve tahammül sınırını aşınca, Enver Paşa onun tutuklanmasını emretmiştir. Çünkü Aziz Ali, büyük bir ayaklanmanın alt yapısını

⁸. Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.83-85.

⁹. Dördüncü Ordu, *Aliye Divan-ı Harbi Örfisinde Tetkik Olunan Mesele'i Siyasiye Hakkında İzahat*, (Bundan sonra bu eser İzahat olarak kısaltılacaktır.) Dersaadet, 1332, s.22.

oluşturmaktaydı. Aziz Ali, Hidiv'den para almakta ve Hidiv ondan, Şeyh Sünusi'yi İtalyanlarla barış imzalamaya ikna etmesini istemekteydi. Ancak Aziz Ali'nin bu yaptığı bölücü faaliyetler, kamuoyuna açıklanamayacağından dolayı, Bingazi'de buldukları sırada kendisine hükümet işlerine harcanmak üzere verilen 20.000 Osmanlı altınının hesabını veremediğinden ve zimmetine geçirdiği iddiasıyla divan-ı harbe verilmiştir. Aziz Ali'nin böyle bir suçla tutuklanması üzerine, Araplar arasında onun kendisine uzun süredir düşmanlık besleyen Enver Paşa tarafından tutuklandığı inancı yerleşmiştir¹⁰.

Osmanlı makamları, ise Aziz Ali'nin 1913 sonbaharında Trablusgarb'taki görevini bırakarak, Mısır'a gittiği zaman yukarıda meblağı belirtilen parayı Bedevi gönüllülere vereceği yerde, beraber götürdüğünü ve saklaması için de, kız kardeşine verdiği iddia etmiştir. Aziz Ali'nin kız kardeşi, aynı zamanda Mısır valisinin de hanımıydı¹¹.

Ayrıca Aziz Ali, Osmanlı birliğini hiçe sayarak bir Arap hilafeti kurmak yönünden de çalışmalar içerisinde bulunmaktaydı. Hatta, davet edildikleri takdirde Mısır'da Doktor Mansur, Harbiye Nezareti Celilesi Müsteşarlığı yaveri Şamil Bedii ve Kıdemli Yüzbaşı Doktor Mısırlı Osman Nefi Efendilerin, Aziz Ali'nin bu yöndeki faaliyetlerine şahitlik edebileceklerini İstidlaat Müdürü İsmail, Dahiliye Nezaretine yazdığı 29 Mart 1914 tarihli bir yazıda dile getirmiştir¹².

Trablusgarb Savaşında *El- Mü'eyyed* gazetesini temsil eden ve gazete yazarlarından olup, aynı zamanda bir cemiyet içerisinde de yer alan Ahmed Abdurrahman, Aziz Ali Bey'in tutuklanmasından dolayı Kahire'de 15 Şubat 1914 tarihinde Mısır'ın devlet büyükleri ve ileri gelenlerine, hak ve hürriyet taraftarlarına, adaleti sevenlere, Mısır'daki edebiyatçılara, hukukçulara, gazetecilere, Osmanlı memleketi ve Mısır'daki Osmanlı kardeşlerimize hitabı ile şöyle bir yazı yazmıştır:

“Trablus Savaşına katılan bir komisyon oluşturulduğunu öğrendik. Komisyon, Kahire'de bir genel toplantı yapılması için toplanmıştı. Bu toplantıya katılanlar, Mısır kahramanı Aziz Ali Bey konusunda sınırlarını kesin bilemediğimiz katı örfi hükümlerle siyasi husumetlerin amaçlandığı şeyden onu kurtarmak için, tedbir almak ve İstanbul'da ellerinde göreve atama ve görevden alma yetkisi bulunan şahıslar katında girişimde bulunmak. Böylece, Mısırlı tüm haksızlık ve zulümden kurtulsun. Trablusgarb harbinin içeriğini bilen bazı üst düzey yetkililer ve bizzat savaşa katılanlar, 24 saat orduları nasıl

¹⁰ . Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s.232

¹¹ . Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev: T. Demirel), İstanbul, 1993, s.79.

¹² . Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), Dahiliye Nezareti Kalemi Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS), Dosya No: 19, Vesika No: 16.

sevk ettiğini, Arap kabilelerinin onun etrafında kalplerinin vatanın kurtuluşu için nasıl birleştiğini, öğreneceklerdir.

“Kara bulutlar ve çakan şimşekler altında Aziz gidip geldi ve İslam devletine bağlı bir nur olan bu Mısırlıyı yakaladı. İnşallah aynı şekilde adaletli bir yargı ile bu kez kurtulacaktır.

“Her ne kadar kötü niyetliler, bunun böyle olmadığını inkar edip, kin besleseler ve bu mekanda kapalı kalmasını isteseler de bizim oğlumuzun alını açık, Mısır’da hoş geçimli ve elleri temiz bilinir.

“Bu bilinen cemiyetin yapacağı toplantıya vatani seven, sevilen ve saygı görmek isteyen tüm Mısırlılar katılacaktır. Ancak toplantı zamanı ve katılacakların sayısına göre bir mekan hazırlanacaktır. Bu toplantıya katılacaklara adresin bulunduğu davetiyeler, postayla gönderilecektir.

Toplantının yeri ve zamanına gelince: gazetede yakın zamanda yayınlanacaktır.”

Gazeteler ve cemiyetler, Aziz Ali Bey’in tutuklanmasını bir Arap ve Mısır meselesi haline getirerek, bu yolla tüm Arap milliyetçilerini onun kurtarılmasına seferber etmeye çalışmışlardır¹³.

Aziz Ali’nin tutuklanmasından sonra, Mısır’daki gazetelerin ve toplantıların en önemli gündemini, bu husus oluşturmuştur. Ancak Aziz Ali’nin ne ile suçlandığı konusunda çoğu kişinin bilgi sahibi olmadığı ortaya çıkmıştır. Mısır’ın yaşlıları arasında da Aziz Ali’nin önemli bir yeri vardı. Aziz Ali’nin tutuklanmasına, İstanbul’da bulunan Arap gençliği de tepki göstermiş ve onun herhangi bir hakarete uğramaması için faaliyete geçmişlerdir. Doktor Mahmud Bey Naşid’in evinde Muhammed Ahmed Şerif, Muhammed Bey Ramazan, İsmail Efendi Zühdi, Abdülmaksud Efendi Fehmi, Muhammed Zeki Efendi Ali, Doktor Muhammed Efendi Arusi, Doktor Hafız Efendi Afifi gibi şahıslar Aziz Ali için toplanmıştır. Toplantıda, 18 Şubat 1914’te saat 11.00’de, Osmanlı’nın Mısır’daki Yüksek Komiseri ile görüşmek üzere, bir heyet seçilmiştir. Heyet, görüşmede ilk olarak, Aziz Ali’nin tutuklanmasından Mısırlıların duyduğu üzüntünün İstanbul’a iletilmesi sağlamıştır. İkinci olarak, Sadrazama, Harbiye Nazırına ve İttihat ve Terakki Kulübüne Aziz Ali ile ilgili Mısırlıların üzüntülerini ulaştırmak için, telgraflar göndermiştir. Üçüncü olarak, imzalı bir dilekçe ile önemli konum ve mevkide olan Mısır’daki bu kişilerin imzaladığı dilekçenin İstanbul’da atama ve görevden alma yetkisi olan Sadrazama, Harbiye Nazırı’na, İttihat ve Terakki mensuplarına gönderilmesini

¹³ . BOA, Babı Ali Evrak Odası Mümtaze Kalemî Mısır Eyaleti Dökümanları Katalogu, (AMTZ-MSR), Dosya No: 10-ç, Vesika No: 344.

sağlamıştır. Dilekçe şöyleydi:

“Devlet-i Aliyede bulunan Müslüman unsurlar arasında en çok devlete ve İslam Hilafeti tahtına son derecede bağlı olan Mısırlılar adına bu dilekçeyi sunuyoruz. Bu kişiler değerli Aziz Ali Mısri'nin serbest bırakılmasını ummaktadırlar. Balkan isyanlarında meşrutiyetin ilanında ve irtica hareketinde (31 Mart olayında) çalışan devlet adamlarının en bağlı ve büyüklerinden Aziz Ali Mısri, İmam Yahya ile ittifak yapmıştır. Özellikle de, Bingazi'de İtalyanlara karşı olan muharebede ve savaş tecrübe ve sabrı devlete olan bağlılığını ve bu konuda kendisine isnad edilen ithamlardan beri olduğuna kesin delildir.

“Bizim bu konudaki amacımız, Aziz Ali Mısri'ye yapılan ithamların ivedilikle kaldırılması ve itibarının iade edilmesi ile, biz Mısırlıların gönlünün kazanılmasıdır. Biz bunu istirham ediyoruz. Ayrıca bu durum devleti en fazla seven ve rağbet eden Mısırlıların bağlılığını arttırmada, bir fırsat olacaktır.” Bu dilekçeyi Muhammed Mustafa, Muhammed Abdülvahhab, Muhammed Abdülaziz, Muhammed Hüseyin, Himade, Ali Salih, Mahmud el-Hüseyini, el-Hüseyini Muhammed, Abdülhalik, Ali Hüseyin, Seyyid Hasan ve Muhammed Fehmi adlı şahıslar imzalamışlardır¹⁴.

Aziz Ali Bey'in tutuklanması, Mısır'da bulunan yandaşlarını harekete geçirmiştir. Serbest bırakılması için, Şeyhülislam Selim eş-Şerbihi, Şeyhülemayin Ahmed Muhsin,

Tüccarbaşı Masar Abdülhalik Merkür Paşa, Ferik Hasan Paşa Rahvan, İbrahim Nibe Paşa, Mısır ayanından Abdullah Abaza Bey, Doktor Saad Bey el-Hadım, ayandan İbrahim Rıfat, Muhammed Bey Ahmed Şerif, cevahirici Ahmed Bey Necib, Mustafa Bey el-Hadım ve İlgademir Şivan Bey imzalarıyla, Mısır'dan Divan-ı Harb Başkanlığına telgraf çekilmiştir. Bunun üzerine, Osmanlı makamlarınca, Aziz Ali Bey hakkında Mısır Fevkalade Komiserliğine 25 Şubat 1914'te bilgi verilmiştir. Verilen bilgide, Aziz Ali Bey'in Trablusgarb Savaşı sırasında komutası altındaki askeri yerinde bırakarak bölgeden ayrılmasından dolayı Divan-ı Harbi Örfi kararına göre; tutuklandığı bildirilerek, telgrafi çeken şahısların bu hususta bilgilendirilmesi istenmiştir¹⁵.

Ayrıca Mısırlı Muhammed Abdülhalik ve arkadaşları imzalarıyla Mısır Fevkalade Komiserliğine verilen başka bir yazıda, 40 günden beri tutuklu bulunan Mısırlı Aziz Ali Bey'e adalet ve merhametle muamele edilmesi hakkında, Mısırlılarla Mısır Hidivi Şeyhülislam'ı tarafından talepte bulunulmuştur. Yazıda, mesele, özetle şöyle dile getirilmiştir:

¹⁴ . el-Mü'eyyed Gazetesi, 18 Şubat 1914.

¹⁵ . BOA, AMTZ-MSR, Dosya No: 32-c, Vesika No: 422.

“Mısırlı Aziz Ali Bey’in meselesi herkesce m’alum olmuş mesa’il-i ‘umumiyyeden biridir. Bu mes’eleye herkesten ziyade ‘alakadar olan biz, devletin muhlis ve mut’i evladları, şimdiiye kadar hissiyat-ı sadakatkârânemizi izhârdan geri durmadık.

Mü’ahhiren Aziz Bey’in tevkif olunduğuna peyday-ı itl’a edince muma ileyhın devletine olan merbutiyet-i şedidesiyle sıdk ve ihlasına da’ir telgraflar keşide olundu. İstirhâmâtımızın karin is’af olmadığını görünce, Hidiv Hazretlerinin delalet ve vesâatına müraca’at ettik. Müşârünileyh keyfiyeti Mısır fevkal’âde Komiserliğine ve Hükümet-i seniyyeye ‘arz eylemiş ve bunda Aziz Bey’in tevkifi Mısırlılar üzerine fena bir te’sire mucib olduğunu bildirmiş idi. Müraca’at-ı seniyyenin semeredâr olmadığını görmekle müz’af-ı t’esire düşen Arapların ve bilhassa Mısır ehâlisinin celb-i Kulüpleri için İngiltere’nin m’emur-i siyasisi kendisine müraca’at sebk etmeksizin teşebbüsâtta bulunmuş ise de muma ileyin mesa’isi ‘akim kaldı. Mes’eleyi yakından t’akip eden Mısırlılar nihâyet Mısır Şeyhülislamına bi’l-müraca’a müşârün ileyhın riyâseti altında akd olunan ictimâ’ada bir çok noktalar irâd edildikten sonra Aziz Bey’in yevm-i tevkifinden kırk gün mürur eylediği halde muhâkeme ve istiğtakı icrâ edilmediği beyânıyla muma ileyha adl ve merhametle mu’amele edilmesini müsterham ahâli nâmına Şeyhülislâm müşârünileyh tarafından makâm-ı sadâreti uzmaya ve harbiye nezâret-i celilesine telgrâfnâmeler keşide edilmişti. Fakat istihâmât-ı vakı’aya alınan cevaplar ahâlinin te’sirâtını izaleye gayri kâfi görüldüğünden muma ileyh hakkındaki istirhâmât ve terciyâtımız is’afını devlet-i ebedi müddet-i ‘Osmaniyemizin şefkat ve merhametinden niyâz istirhâm eyleriz”¹⁶

Aziz Ali’nin tutuklanması hakkında Mısır gazetelerinde de bir çok münakaşa ve mütalaa yapılmıştır. Binbaşı Aziz Ali Bey hakkında taraftarlarınca gazetelere yazdırılmış olan makaleler, Mısır’da yayınlanmıştır. Osmanlı devleti, bu tür yayınları yakından takip etmiştir. Mısır Fevkalade Komiser Vekili bu tür yayınların nüshalarını, İstanbul’a göndererek, devletin olay ve yayınlardan haberdar olmasını sağlamıştır. Öyle ki basın, Mısır’daki idari durumdan da faydalanarak, Aziz Ali’nin tutuklanması meselesini, bir Mısır meselesi şeklinde vererek, halkın bu meselede Osmanlıya karşı tavır almasını sağlamaya çalışmıştır. Osmanlı aleyhine olan teşvikat ve tahrikler ile bazı nümayişler düzenlemişlerse de, Mısır Fevkalade Komiser Vekili aldığı tedbirlerle bu tür kışkırtmaların tesirini en aza indirmeye çalışmıştır. Mısır aydınları ise gerçeği daha iyi kavradıkları için böyle tahriklere kapılmamıştır. Aziz Ali Bey’in tutuklanması ile ilgili

¹⁶. BOA, AMTZ-MSR, Dosya No:39, Vesika No:23.

olarak halkı Osmanlı aleyhine tahrik eden en önemli yayın *el- Müeyyed* gazetesi olmuştur.

Gerek basının bu tür tahrikleri, gerekse Aziz Ali taraftarlarının çalışmaları sonucunda Mısır'daki bazı şahıslar, Aziz Ali'nin tutuklanmasına karşı çıkıp, Mısırlıların Osmanlıya olan bağlılık ve hizmetlerini anlattıktan sonra, Aziz Ali'nin tutuklanma nedenini soran yazıları Osmanlıya göndermişlerdir. Bu yazılardan birisi 24 Şubat 1914'te Mısır'a bağlı Suk beldesi ahalisinden Seyyid Said imzasıyla yollanmıştır. Yazı şöyledir:

“Mısırlılar Devlet-i ‘Aliye’i ‘Osmaniye’nin ‘ıtlây-ı şan ve şevketine can ve mallarıyla hizmet etmişler ve eylemekte bulunmuşlardır. Devlet-i ‘Osmaniye muhabbet ve mütâba‘atları iktizâsınca hiçbir fedâkârlığı dern’i etmezler ve edemezler ve bu muhabbet ve mutaba‘atı âba ve ecdâdlarından kendilerine terk olunmuş mukaddes bir miras bilirler. Mısırlılar Devlet-i Aliyenin mesâb olduğu belâ veya mesâ‘ib-i harbiyenin tahfif ızdırâbı için gece gündüz çalışmışlar ve takdim-i i‘ânât için hevâb ve râhatlarını terk etmişlerdir. Devlet-i ‘Osmaniye ihkâk-ı hak ve def‘i zulüm için kânûn-i esâsi vaz‘i etmiştir. Hiçbir kimsenin bigayri hakkın habis ve tevkif ve düçâr-ı zel ve tahkir olamayacağı kânûn-i esâside masrahdır. ‘Acaba bu serâhet-i mukaddese’i kânûniyeye itb‘a olunuyor mu ihbâ ve esdikay-ı devlete bezl-i iltifât ve t‘atifât olunuyor mu müstahak-ı mükâfât olanların habis ve tazyik edilmemesi ve mucib-i şikâk olan mu‘âmelât-ı deriştânenin tecvizz olunmaması nokta’i m‘utenâ behâsına tevfik-i hareket olunuyormu, olunuyor ise Devlet-i ‘Aliyeyi ‘Osmaniyeyi münci ve şefi‘i bilen ve Devlet-i ‘Aliye uğruna hiçbir yarârlıktan çekinmeyen Mısırlı Aziz Ali Bey’in nâ şenide bir takım mu‘âmelâta giriftâr olmasının sebep ve hikmeti nedir. Habis ve tevkifini icâb ettiren bir cinayeti sebk etmiş ve muhâkemesi icrâ olunmuş mudur. Hangi mahkemeden ‘aleyhinde hüküm sâdir olmuştur. Artık buraları sormak ve ârâştırmak zât-ı semi‘i fehimânelerine ‘aid bir keyfiyet olduğundan muma ileyh Aziz Ali Bey’in tahliyesiyle kulûb-ı münsekiremizin tatyibini mu‘adelet-i musliha’i cenâb-ı sadâretpenâhilerinden tefr‘i ve niyâz eylerim. Olbabda emr ve fermân hazret-i veliyu’l-emrindir¹⁷.”

Bu tür yanlış anlamaları önlemek amacıyla, Dahiliye Nazırı Talat Paşa, 28 Şubat 1914'te Mısır Fevkalade Komiserliğine bir yazı göndererek Mısırlıların olayı gerçek durumu ile öğrenmelerini sağlamaya çalışmıştır. Yazıda, Aziz Ali'nin sadece askeri nedenlerden dolayı tutuklandığı bildirilmiştir. İtalyanlarla Trablusgarb Savaşı sırasında henüz barış sağlanmadan önce, Enver Paşa bölgeden ayrıldığı zaman, Bingazi

¹⁷ BOA, AMTZ-MSR, Dosya No: 10-ç Vesika No: 344.

Başkomutanlığını yapan Aziz Ali'nin tabii ki, kumandan bulunduğu sıradaki hareket ve icraatı hakkında hükümete hesap vermek mecburiyetinde olduğu vurgulandıktan sonra, Aziz Ali'nin tutuklanma sebeplerini Talat Paşa, şöyle sıralamıştır:

“Birincisi; mühim miktarda ihtilâsât olup, miktarı ve hakikatı bitt‘abi divân-ı harbce yakında ânlaşılacak ve icâb ederse neşir edilecektir. Buna da‘ir mesela bavri mülâzım Remzi Efendi’nin İskenderiye’de bulunan kardeşlerine verdiği ve kayd etmediği 4000 lirayı misal olarak zikr edebiliriz.

“İkincisi; cibânitidir. Sırf cibâniti yüzünden muhtelif mevkilerde orduyu müte‘addid hezimet ve ric‘atlara düçâr etmiştir.

“Üçüncüsü; Devletin parasını alırken ve bizzat devletin resmen bir askeri iken kendi kendine bir nev‘i istiklâl edişidir.

“Dördüncüsü; İtalyan eserâsını Arap kaba‘ili elinden cebren almağa kıyâm edişi ve ‘adm-ı muvaffakiyetle neticelenen bu hareket-i cebriye esnâsında zabıtân ve ‘asâkir-i nizâmiyeden, hem de urbândan bir çoğunun şehit ve mecruh olmasına sebebiyet verdiğiidir

“Beşincisi; yine Bingâzi’de Türk ve Arap arasında neşr-i fesâd ederek, iki tarafı yekdiğerine düşürmek ve bina‘en‘aleyh orduda fesat ve ihtilâle maşûk olmak.

Altıncısı; Daru‘l-harbden ‘avdeti esnâsında, sû‘i idâresi yüzünden Tobruk ve Defne mevâki‘i arasında kaba‘il-i urban üzerine mitralyüz ve silâh ateşi açtırarak vuku‘unu emrettiği bu müsâdemede kabail-i ‘urbândan kırk neferin şehâdetiyle birçoklarının mecruhinine, ‘asâkir-i nizâmiyeden de içlerinde piyâde mülâzım-ı evveli Boşnak Arif Efendi de bulunmak şartıyla 13’ü mütecâviz askerimizin şehâdetine ve 17’yi mütecâviz efrâdın mecruhinine sebep olduğudur ki, bu mecruh efrâd bilâhira İskenderiye hastahânelerinde, kısmen de Beyrut hasta‘ihâne‘i askerisinde tedâvi edilmişler ve b‘azısı yolda vefât etmiş idi. Filvâk‘i, bu vakı‘a mesalihadan sonra vak‘i olmuş bulunuyorsa da, her halde ‘Osmanlı asâkir ve efrâdı, Aziz Ali’nin köleleri değildi. Bina‘en‘aleyh onların şu sûretle şehâdetini intâc edecek bir vakı‘a ihdâsına Aziz Ali’nin elbette ki hakkı yoktu.

“İşte Aziz Ali’nin esbâb-ı mevkûfiyeti hülâsaten bunlar olup, başka bir sebebe mebniyeti bulunmadığının beyânına şu suretle lüzum görüldü: Bu izâhâttan zât-ı ‘âlinizce icâb eden aksâmının cera‘id-i Mısriyece neşrinden be‘is olmadığı ve her hâlde Mısırlı ihvânımızın Hükümet-i ‘Osmaniyemiz hakkında hiçbir sûretle su‘i zana kapılmamaları emelimizdir efendim.”¹⁸

¹⁸ . BOA, AMTZ-MSR, Dosya No: 32-c, Vesika No: 422.

3- Aziz Ali El-Mısri'nin Affedilmesi

Aziz Ali Bey'in tutuklanmasından sonra İstanbul'da bulunan Arap gençliği de, harekete geçerek, 10 Şubat 1914'te Arap cemiyetleri mensupları Aziz Ali'nin serbest bırakılması için, Cemal Paşa ve Talat Paşa ile görüşmüşlerdir¹⁹. El- Müntediü'l-Arabi Cemiyeti, Aziz Ali'nin bırakılması için, baş vurmadık kapı bırakmamıştır. Baalbekli Doktor Esat Haydar'ın başkanlığında Şamlı ve Beyrutlu beş gençten oluşan bir heyet de, o dönemde Nafia Nazırı olan Cemal Paşa'ya gidip, Aziz Ali Mısri'nin affedilmesini temin ederse, Arap gençliği üzerinde çok iyi tesir bırakacağını söylemişlerdir. Yargılama sonunda, Ümera Divan-ı Harbi, Aziz Ali Bey'in idamına karar vermiştir. Karar mazbatasını Bab-ı Ali'ye takdim eden Harbiye Nezareti, mahkum hakkında Padişahın atıfetine müracaat ve idam hükmünün müebbet kürek cezasına çevrilmesini istemiştir²⁰. Aziz Ali'nin yargılaması sırasında askeri mahkemeye başkanlık yapmış olan Hurşit Paşa dürüst ve adaletli davranmıştır. Aziz Ali, yargılama sonucunda verilen idam kararını gayet büyük bir soğukkanlılıkla dinlemiş ve hiç itiraz etmeden şöyle demiştir: “Bu yolun sonunda bu da vardı” Mahkemesi yapıldığı süre içerisinde hareketinin haklı olduğunu ortaya koyacak bir tutum da sergilememiştir²¹.

Mazbatanın Harbiye Nezaretinin isteği çerçevesinde değişerek Padişaha tasdike sunulduğu günün akşamı, Fransız sefarethanesinde büyük bir ziyafet verilmiş ve hemen bütün nazırlarla bazı yabancı konsoloslar ve bir çok Fransız ileri gelenleri bu ziyafete davet edilmiştir. Ziyafetten sonra, büyük müsamere salonunda bulunulduğu sırada, Aziz Ai Bey'in idama mahkum olduğu haberi ağızdan ağıza dolaşmıştır. Bu sırada *Illustration* savaş muhabiri George Remond, Cemal Paşa'nın yanına gelerek şöyle demiştir:

“- Azizim General, Enver Paşa ile Bingazi'de aralarında bir münakaşa, bir uyuşmazlık çıkmış olması nedeniyle, Aziz Ali Bey idama mahkum edilecek olursa, bu memlekette kanundan ziyade keyfi idarenin hüküm sürdüğüne inanacağımı biliniz.

“İşittiğime göre Aziz Ali Bey'e yöneltilen suçlama, memleketin müdafaası için kendisine verilen parayı çalmış olmaktan ibaretmiş. Benim pek aziz bir dostum olan Aziz Ali Bey, belki bir Arap ihtilalcisidir; belki Enver Paşa'nın siyasi fikirlerine muhalif fikirler besler; fakat hiçbir zaman hırsız olamaz. Buna, benim kadar sizin de inandığınıza eminim. Ve yine eminim ki, eğer siz Enver Paşa nezdinde bir teşebbüste bulunacak olursanız, Aziz Ali Bey'in layık olmadığı bu felaketten kurtarılmasını sağlayabilirsiniz.”

¹⁹ . Ali Beledi, *Suriye 1916-1946 et-Tariku'l-Hürriye*, Şam, 1988, s.29.

²⁰ . Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.85.

²¹ . Cemal Kutay, *a.g.e.*, s.242.

George Remond'dan başka bir çok Türk, Fransız subay ve sivil, Cemal Paşa'dan Aziz Ali Bey'in affedilmesi için teşebbüste bulunmasını istemiştir. Cemal Paşa, kamuoyunun Aziz Ali Bey'den çok Enver Paşa'yı suçladığını sezmiştir. Bu nedenle Enver Paşa'yı bu suçlamadan kurtarmak gerektiğine inanmıştır. Öte taraftan diğer Arap milliyetçileri için, genel af ilan edip de sadece Aziz Ali'yi mahkum etmek yanlış olduğundan dolayı Cemal Paşa da, Aziz Ali Bey'in affedilmesinden yana olmuştur.

O gece ziyafetten döndükten sonra Cemal Paşa, Enver Paşa'ya şöyle bir tezkere yazmıştır:

“Azizim Enver! Aziz Ali'nin aleyhinde askeri Divan-ı Harpçe bulunmuş olan deliller ve emareler, her neden ibaret olursa olsun, kamuoyu seni suçluyor. Bence kamuoyunda böyle çirkin bir tarzda suçlanman, Aziz Ali'nin birkaç sene hapiste kalmasının sağlayacağı yararın bin misli zarara yol açar. Dolayısıyla, lütfkarlık doğrudan doğruya senin tarafından gelmiş olmak üzere, Aziz Ali'nin yüksek affa uğramasına aracılık et! Aziz Ali'nin bir daha Türkiye'ye gelmemek üzere, burasını terk edip gitmesini de ben temin ederim.”

Ancak Enver Paşa, Cemal Paşa'nın bu tezkeresine cevap vermemekle birlikte bir gün sonra, Aziz Ali'nin affedildiğini telefonla bildirmiştir. Haberi alan Aziz Ali'nin kardeşi ve Mösyö George Remond, Cemal Paşa'nın ziyaretine gelip, teşekkürlerini bildirmişlerdir. Cemal Paşa ise onlara, Aziz Ali Bey'in hapisten çıkar çıkmaz doğruca Mısır'a gitmesini ve bundan böyle Osmanlı memleketi siyasetiyle uğraşmamasını ve kendisinin affı için aracılık ettiğinin kimseye söylenmemesini istemiştir²². Böylece Aziz Ali affedilerek, Mısır'a gitmesine izin verilmiştir²³. Aziz Ali Mısır'ın affedilmesi için İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener dahi, devreye girmiştir²⁴. Arap milliyetçilerinin bu hususta İngilizler'in aracılığını istedikleri ise, Hakkı el-Azm'ın Mısır'dan Mahmud Efendi el-Mahmasani'ye gönderdiği mektupta şöyle ifade edilmiştir:

“Aziz hala mahpustur. Kendisinin tahlisine çalışıyoruz. Buna dair ikinci bir ictima akd ettik. Lord Kitchener'e müracaatla mes'eleye İngiltere hükümetinin müdahalesini ve Berka kahramanının tahlis-i hayatını rica ettik. Sizden pek rica ederiz ki Hükümet-i Osmaniye'nin Aziz'i idam ve katl etmek istemesi Aziz'in Arap bulunmasından ve

²² . Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.86,87.

²³ . Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I, İstanbul, 1989, s.601.; Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, (Çev: Nuran Ülken), İstanbul, 1975, s.43.; Tuncay Özkan, *Bir Gizli Servisin Tarihi*, İstanbul, 1996, s.31

²⁴ . David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1993, s.90.

Araplığın saadet ve ıslahına çalışmasından mütevellid olduğu hakkında halk arasında mümkün olduğu kadar çok işa'atta bulunasınız.”

Aziz Ali'nin affedilmesi konusunda, Cemiyet es-Sevriyye el-Arabiyye bir beyannamesinde şöyle demiştir:

“İşte hakikat bu, Aziz Ali hadisesinden ibret alınız. İngiltere olmasa idi Aziz Ali hapisten çıkamazdı, fakat her zâbıtımız hapis edildiği vakit İngiltere haber almaz ve sesini bütün dünya işitmez.”

Ancak tüm bu girişimlere rağmen Aziz Ali'nin affedilmesi, hiçbir dış müdahaleden dolayı değil, bizzat Enver Paşa'nın padişahıtan affedilmesini istemesiyle sağlanabilmiştir. Cemiyet, böyle davranmakla Arapların İngiltere'ye yakınlık duymalarına ve İngiltere'nin de ileride Arapları kendi emellerine ulaşmada bir araç olarak kullanmasına sebep olmuştur²⁵.

Aziz Ali'nin affedilmesi, aynı zamanda Araplara karşı bir jestti. Bunu Şam'ın Fransız elçisi M. Bompar, kendi dışişlerine verdiği raporunda şöyle dile getirmiştir: “Türkler, bütün hazırlıkları öğrenmişlerdi. Aziz Ali'nin affi çok yakında başlayacak daha ciddi ve ağır tedbirleri örtmek için, biçimsel bir jesttir. Osmanlı makamlarının olayların derinliğine inip, gerçeği öğrenmelerinden önce, sonuçları almak zorunda bulunduğumuzu bir kere daha belirtmek için, ciddi nedenler vardır”²⁶.

4- Aziz Ali El-Mısri'nin Affedilmesinden Sonraki Faaliyetleri

Aziz Ali affedildikten sonra, 1914 ilkbaharında, İstanbul'dan ayrılarak, Kahire'ye gitmiştir. Burada Arap milliyetçiliği yönündeki çalışmalarını, artık daha serbest ve açıktan yapmaya başlamıştır. Osmanlıdan ayrılmak taraflısı olan subaylar, Hakkı el-Azm ve Fuad el-Hatip ile birlikte, el- Ahd'in yerine el- Cemiyetü's-Sevriyye adıyla yeni bir cemiyet kurmuştur²⁷. Bu cemiyet vasıtasıyla, Arap milliyetçiliği ve Osmanlıya karşı Arapların tavır almaları sağlanmaya çalışılmıştır. Cemiyetin asıl hedefi, ademimerkeziyetçilik değil, tam bağımsızlıktı. Sadece sivil Arapları değil, Arap subayları da Osmanlıya karşı kıskırtmışlardır. Cemiyet bir beyannamesinde, Arap subaylara şöyle seslenmiştir:

“Siz ey zabıtlar, düşman hariçte değil, dahildedir. Devlet b'adema ecnebilerle muhârebe etmeyecektir. Çünkü istikraz mukâvelenâmesinde Fransızlar ecnebi bir devletle

²⁵ . *İzahat*, s.20-22.

²⁶ . Ergun Hiçyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa*, İstanbul, 1996, s.56.: Cemal Kutay, *a.g.e.*, s.245.: Tuncay Özkan, *a.g.e.*, s.31,32.

²⁷ . Ali Muti, *Tarihu Lübnan 1908-1918*, Beyrut, 1992, s.82.

muharebe için bir gürüş bile, sarf edilmemek esâsını, Türklere şart olarak kabul ettirmişlerdir. Bina'ena'aleyh, artık devlet, ancak Ebu's-Suud ve evdası ve Arapların bakayası ile harb edebilecektir. Düşmanın safları arasında bulunmaktan hazar ediniz. Sadr essabık Hakkı Paşa ile Maliye Nazırı Cavid Bey'in akd eyledikleri ittifâknâmelerle Türkiye memleketlerinizi satmıştır, bunu biliniz.

“Bundan sonra hükümet nazarındaki mevki'imizi anlamak hükümetimiz olmadığına, düşmanlar arasında ve bizim olmayan bir devletin bayrağı altında bulunduğumuza 'itikad etmek lazımdır'”²⁸

Arap milliyetçilerinin Beyrut'ta yapmak istedikleri Arap genel kongresinin toplanmasına Osmanlı Devleti izin vermeyince, milliyetçiler, Fransa'nın desteğini alarak, Paris'te bir genel Arap kongresi toplamışlardır. İttihat ve Terakki'nin devreye girmesi ile Araplarla anlaşma sağlanmıştır.

Erkan-ı Harb Binbaşısı Aziz Ali Mısri, Arap antlaşması meselesinde kendisine bir hisse verilmemiş olmasından ve Abdülkerim Halil ile Abdülhamid Zöhravi'nin kendisine yüksek bir görev ve makam elde etmelerinden dolayı bu durum, gururuna dokunmuştur. Bu nedenle o, antlaşma maddelerinin Arap emellerini kesinlikle tatmin etmeyeceğini ve Araplığın asıl amacının içte bağımsız bir idareye ve müstakil bir orduya sahip olarak, Türklere ancak Avusturya-Macaristan'a benzer bir ikili hükümet şeklinde birleşmekten ibaret olduğunu ve Macarlardan daha ileri giderek, Arap ordusu resmi lisanının da, Arapça olmasını savunmuştur. Ayrıca bu milli amaçların kazanılmasına çalışılmayıp da, kendilerine makam ve şeref temin etmek amacıyla bir takım anlamsız ıslahat maddelerini kabul edenleri hainlikle suçlamıştır²⁹.

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi ile birlikte Aziz Ali ile İngilizler, ilişki kurmuştur. Aziz Ali, Ağustos 1914'ten itibaren Kahire'deki İngiliz savaş kurmayları ile birlikte çalışmaya başlamıştır. Storrs ve Askeri istihbarattan Gilbert Clayton, Aziz Ali ile bir Arap isyanı başlatılması hususunda görüşmüşlerdir³⁰. İngilizlerin amacı, Aziz Ali'nin Arap subayların üzerindeki etkisini kullanarak, Mezopotamya'da Osmanlı ordusundaki Arapların isyanı ile bir genel Arap isyanı oluşturmaktır. Aziz Ali'nin fikri ise, İngiliz desteği ile bir Arap devletinin kurulmasını sağlamaktır³¹.

İngilizler ile Aziz Ali'nin yoğun çalışmalarına ve Irak'taki askerlerin çoğunun

²⁸ . İzahat, s.23.

²⁹ . Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.82.; Hassan Saab, *a.g.e.*, s.234.

³⁰ . Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918*, Ankara, 1982, s.78.

³¹ . Hasan Kayalı, *Arabs and Young Turks*, California, 1997, s. 186,187.

Arap olmasına karşın, İngilizler, Kut el-Amarra'da büyük bir yenilgiye uğratılmışlardır. Savaş boyunca, Osmanlı ordusundaki Arap subay ve erlerden Osmanlı aleyhine toplu bir isyan hareketi gerçekleşmemiştir³².

Aziz Ali, 1916 yılı başında İngiltere Savaş Bakanlığı'na ve Lord Kitchener'e Arap bağımsızlık taraftarlarının düşünceleri hususunda, İngiltere'nin Arapça konuşulan Ortadoğu'daki amaçlarına ancak halka tam ve gerçek bağımsızlık vermeye hazır olursa ulaşabileceğini bildirmiştir. Adına konuştuğu kimseler İngiltere'den İngiliz hakimiyeti ya da mandası istemiyorlardı. Eğer İngiltere, Arapları idare etmeye niyetliyse İngiltere'yi destekleme taraflısı değillerdi³³.

Savaş sırasında Clayton, Allenby'nin baş politik subayı olarak, Arapları İngiltere yanına çekmek amacıyla Arap gizli cemiyetlerine çok büyük önem vermiştir. Bu cemiyetler, Hıristiyanlar, Avrupalılar, ve İngilizler tarafından yönetilmek istemiyorlardı. 1918 yılı başlarında Madrid'teki İngiliz büyükelçisi, gizli cemiyet lideri Aziz el-Mısri ile görüşmüştür. Büyükelçiden gelen rapora göre el-Mısri, İstanbul'da Enver-Talat hükümetini devirmek için bir teklifte bulunmuştur. Teklife göre Osmanlı İmparatorluğu; bundan sonra federal bir biçimde düzenlenecek, Araplara ve diğerlerine yerel özerklik verilecek ve yeniden örgütlenen imparatorluk, İtilaf devletleriyle uzlaştırılacaktı. El-Mısri, savaşın başında da Kahire'de Clayton'a da aşağı yukarı aynı şeyleri sık sık söylemiştir. Bu da bize Clayton'un önerdiği İngiliz himayesini, el-Mısri'nin asla kabul etmeyeceğini göstermektedir. Çünkü Osmanlı himayesini, Avrupa himayesine tercih etmekteydi³⁴.

Aziz Ali Mısri ve diğer Arap milliyetçileri, savaş sırasında İngilizler'in vaadlerine güvenerek, Osmanlıya karşı Arapları isyan ettirmiş ve onlarla birlikte Osmanlıya karşı savaşmışlardır. Osmanlı, savaş sonrası bölgeden çekilince İngilizler, Araplara vaad ettikleri bağımsızlığı vermeyerek, Arap bölgelerini Fransızlarla aralarında manda olarak paylaşmışlardır. Araplar ise, Osmanlı idaresinden ayrıldıklarına pişman olup, Türk idaresini arar olmuşlardır.

SONUÇ

Aziz Ali Mısri, aslen Türk olup, Osmanlı okullarında ve eğitim kurumlarında öğrenim görerek, subay olmuştur. Osmanlı askeri birimlerinde görev yapmış ve önemli hizmetlerde bulunmuştur. Ancak istediği makama yükselememesi, bunun yanı sıra Enver

³² . Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım I, Ankara, 1991, s.394,395.

³³ . David Fromkin, *a.g.e.*, s.179.

³⁴ . David Fromkin, *a.g.e.*, s. 314,315.

Paşa'nın önemli makam ve mevkilere gelmesi üzerine, onu kıskanarak, kendisine menfaat sağlamak amacıyla, Arap milliyetçiliği yapmıştır.

İkinci Meşrutiyet sonrası oluşan ortamdan faydalanan Arap milliyetçileri, bazı cemiyetler kurarak, bu cemiyetler vasıtasıyla Osmanlıdan ayrılma taraflısı fikirlerini işlemişlerdir. Aziz Ali Bey'de, Kahtaniye ve el-Ahd adlı iki cemiyetin kurulmasında bizzat rol almıştır. El-Ahd cemiyetine sadece Arap subayların üye olmaları sağlanarak, bilhassa Osmanlı ordusu içerisindeki Arap subayları kendi taraflarına çekmeye çalışmıştır. Kurduğu bu cemiyetler vasıtasıyla Arapları Osmanlı hakimiyetinden ayırarak, Avusturya-Macaristan örneğinde olduğu gibi bir Türk-Arap federasyonu oluşturmaya çalışmıştır. Trablusgarb Savaşı sırasındaki tutumu ve ayrılıkçı hareketleri nedeniyle tutuklanarak, divan-ı harbe verilmiştir.

Yargılama sonucunda Aziz Ali'ye idam kararı verilmiştir. Tutuklanması üzerine taraftarlarının işi, Arap-Türk ve Mısırlı-Türk çatışması haline getirmeye çalışmaları ve sanki Enver Paşa ile Aziz Ali arasındaki bir şahsi mücadele gibi göstermeleri üzerine bu izlenimi silmek için, affedilmiştir.

Bu fırsatı değerlendiren İngilizler, Aziz Ali'nin affedilmesinde kendilerinin aracılığının etkili olduğu propagandasını yapmışlardır. Bu iddianın gerçekle ilgisi olmayıp, sadece Osmanlı makamlarının istemi ile affedilmiştir. Aziz Ali, affedildikten sonra Mısır'a gitmiş ve Birinci Dünya Savaşı sırasında da İngilizler tarafında yer alarak, onlarla birlikte Osmanlı aleyhine çalışmıştır.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), Dahiliye Nezareti Kalemi Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS), Dosya No: 19, Vesika No: 16.

BOA, Babı Ali Evrak Odası Mümtaze Kalemi Mısır Eyaleti Dökümanları Katalogu, (AMTZ-MSR), Dosya No: 10-ç, Vesika No: 344.

BOA, AMTZ-MSR, Dosya No: 32-c, Vesika No: 422.

BOA, AMTZ-MSR, Dosya No:39, Vesika No:23.

II. Gazete ve Hatıralar

el-Mü'eyyed Gazetesi, 18 Şubat 1914.

Cemal Paşa, *Hatıralar*, İstanbul, 2001.

LAWRENCE, T.E., *Bigeliğin Yedi Direği*, (Çev: Yusuf Kaplan), Kayseri, 1991.

III. Tetkik Eserler

- AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (Çev: Nuran Yavuz), İstanbul, 1984.
- BAYUR, Y. Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım I, Ankara, 1991.
- BELEDİ, Ali, *Suriye 1916-1946 et-Tariku'l-Hürriye*, Şam, 1988.
- Dördüncü Ordu, *Aliye Divan-ı Harbi Örfisinde Tetkik Olunan Mesele'i Siyasiye Hakkında İzahat*, Dersaadet, 1332.
- FROMKIN, David, *Barişa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1993.
- HİÇYILMAZ, Ergun, *Teşkilat-ı Mahsusa*, İstanbul, 1996.
- KARASAPAN, C. Tefvik, *Filistin ve Şarkü'l-Ürdün*, C.1, İstanbul, 1942.
- KAYALI, Hasan, *Arabs and Young Turks*, California, 1997.
- KURŞUN, Zekeriya, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul, 1992.
- KUTAY, Cemal, *Tarihte Türkler, Araplar Hilafet Meselesi*, İstanbul, 1970.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918*, Ankara, 1982.
- MANSFIELD, Peter, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, (Çev: Nuran Ülken), İstanbul, 1975.
- MUTİ, Ali, *Tarihi Lübnan 1908-1918*, Beyrut, 1992.
- ÖZKAN, Tuncay, *Bir Gizli Servisin Tarihi*, İstanbul, 1996.
- SAAB, Hassan, *The Arab Federalis Of The Ottoman Empire*, Amsterdam, 1958.
- STODDARD Philip H., *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev: T. Demirel), İstanbul, 1993.
- TAUBER, Eliezer, *The Formation of Modern Syria and Iraq*, İngiltere, 1995.
- TIBAWI, A.L. Tıbawı, *A Modern History of Syria*, Edinburg, 1969.
- TUĞ, Salih, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul, 1969.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I, İstanbul, 1989.

BİR KİTAP VE BİR YÜZ¹

Şairin serüvenini takip etmek edebiyat araştırmacısının doğuşudur. Siz külünü kazıyacaksınız ve şairin düştten ince gerçekten keskin yüzünü yaşanılanın içerisine oturtacaksınız. Elbette ki böylesine bir istencin tasarımında şairin yüzünde araştırmacının göz izini görmemek mümkün değildir. Bu, bir araştırmacının önkoşulu değildir. Arzusunun nesnesi içinde yuvalandığı için araştırmacıyı kim bu yüzden suçlayabilir ?

“İkaros’un Yeni Yüzü”* nde Prof. Dr. Ramazan Korkmaz’ın eş yumurta ikizi gibi Cahit Sıtkı’yla birlikte dirilişini görüyoruz. Yazarın yargılarındaki yenilik Cahit Sıtkı Tarancı’nın öyküsünü ilginç kılıyor. “Ben yazdım oldu” mantığının dışlandığı çalışmada yazan yazılanla birlikte büyük ve heyecanlı bir serüvene çıkıyor. Bir bakıma yazma dileğinin serüven tutkusuna dönüştüğü cehennem azabını yaşamaktır bu.

Beş ana karaya bölünen eser, şairin merkezinde dönen bir sistem hüviyetini kazanırken sürekli olarak yeni açılımlara imkân tanıyor. Simetrik bir biçimde şair ve yazar zenginleşerek kendilerini çoğaltıyorlar. Şairin dünyasına yönelik sorgulamanın çözülmeye başladığı ilk durak: Atılımları Yarım Kalmış serüvecinin cennet -ten kovuluş öyküsüdür. Kovuluş ya da kopuşun sürekliliği içimizi eziyor. Diyarbakır, İstanbul, Paris ve Ankara içlerinde şairce çıkışın ritmini barındırırken mekân olarak da anneden kopuşun azabını barındırıyorlar.

Hayatı ve eserleriyle düştten güzel bir sanat evrenini ören şair, labirentin sonunda bekleyendir. Onun yazgısı örmek, araştırmacınıninki de bu söz labirentinden alınının akıyla çıkmaktır. Bunun için araştırmacıyla şair arasında amansız bir kavga vardır. Şairin muhtelif şifreler bırakarak devam ettirdiği yürüyüşünün niçin ve nedenlerine cevap bulmak araştırmacının işidir. Şair, bir kez yazar. Araştırmacı bin kez yorumlar. Kahırsa aynı ritimle kendisini yineleyerek çoğaltır.

* Prof. Dr. Ramazan Korkmaz, **İkaros’un Yeni Yüzü- Cahit Sıtkı Tarancı**, Akçağ Yayınları, Ankara : 2002, 388 s.

Cahit Sıtkı'nın edebi kişiliğinin anlatıldığı bölümde bir ömrü şiire adamanın şair olmanın koşulu olduğunu öğreniyoruz. Nağmeleşen kelime, dilin yücelişindeki hikmetin ilk şifresidir. Sadece şairin şiiri kendisine aşk ve dert edinmediğini görüyoruz. Araştırmacı, kahırlı yolculuğuna şairin etymon'undan kopardığı kristalize mısralarla devam ediyor. Amacı şairin evrensel kaynaklarına azami derecede yaklaşmaktır. Ulaşılan noktada insan tekinin duyarlılığını görmekteyiz. Muhatabı olduğumuz şairin mısra mükemmeliyeti, mısradaki dil tamlığı, kelime tasarrufu ve pürüzsüz söyleyiş mevzuundaki düşünceleri aynadan yansıyan berraklığıyla karşımıza çıkarılmaktadır.

Şairin merkezini oluşturduğu Cahit Sıtkı Tarancı evreninin, "Ömrümde Sükût", "Otuz Beş Yaş", "Düşten Güzel" ve "Sonrası" uydularının üzerine kurulduğunu söyleyebiliriz. Özgünlüğüyle dikkatimizi çeken bu evrenin eşliğinde 'yaşama sevinci' en belirgin temadır. Hayat bahçesinin tarumar oluşuyla birlikte ölümün bir karabasan gibi sözün kanına girdiğini görmekteyiz. İnsan sevgisi, dinmek bilmeyen yaşama umudunun çelik kancalarıdır. Bunun için Cahit Sıtkı'nın şiirinde en dayanaklı ve sürekli olanıdır. Aşk ve kadınsa, eşikle ölüm arasındaki hayatın pozitif yüzüdür. Bütün bunalımlarına rağmen araştırmacının belirttiği gibi şairin lambasını söndürmeğe kıyamadığını görmekteyiz (s. 201). Ancak ömrünün de beşikten mezara uzanan bir köprü olduğunun farkındadır. Bunun için sürekli kaçışlarla yaşamın dışındaki labirentini kurmağa çalışır. Yığınlaşarak kimliğini kaybetmek niyetinde değildir ve adresini herkesin göreceği bir yere yazmağa kararlıdır.

Bu bölüm, şiirsel metnin her seviyede çözüme tabi tutulduğu yerdir. Metinden hareketle kıta, mısra ve kelime düzeyinde çözümlenmeler yapılarak şairin kaynakları üzerine ciddi bir incelemeye gidilmiştir. Tümünden gelim yöntemiyle şairin yaşam parantezine yönelik tespitler sözün dünyasına taşınırken zaman zaman da "insan ve eseri" merkeze alan "optik bakış yöntemi"yle parçadan bütüne doğru gidilerek hiçbir ayrıntının gözden kaçırılmamasına dikkat edilmiştir.

Her düzeyde incelemenin yapıldığı araştırmada, şiirlerin anlam ve yapı bakımından tahlile tabi tutulması bir bakıma sözün arkeolojisidir. Söz katmanlarının zamansal dizgesellik içerisinde incelenmesi araştırmaya anlamsal ve yapısal dil bilim bakımından bir derinlik kazandırmaktadır. Yazınsal arkeolog, hiçbir ayrıntıyı gözden kaçırmak niyetinde değildir. Şairin

söz varlığını yatay ve dikey bir biçimde inceleyerek anlamsal ve yapısal unsurları en ince ayrıntısına kadar çözümlenmektedir. İkinci bölümün omurgasını oluşturan tematik ve yapısal değerlendirme bu nedenle birbirleriyle uyum içerisindedir.

Üçüncü bölümüm oluşturan "Cahit Sıtkı'nın Sembol ve İmge Dünyası", şiirin kilidinin açıldığı yerdir. Araştırmacı bu bölümde, en ufak ayrıntılar üzerinde durarak sözün simyasındaki sırrı çözmektedir. Bir dili, söz varlığı haline getiren niteliksel çözümlenmeyi sembolik ve imgesel düzeyde sürdürmektedir. Bir adım daha atarak bugüne kadar Türk şiirinde cesaret edilemeyen imaj çözümlenmesine girmektedir. Şiir sanatına ait mahremiyetin ortadan kalktığı bu bölümü, şiirle yüzleşmek isteyen herkesin okuması gerektiğine inanmaktayız.

Araştırmacı, şiirsel metnin donmasına müsaade etmeyendir. Dördüncü bölüme kadar şairin söz varlığını tematik ve yapısal bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Yeni bölüm, yeni varlığıyla cazip bir hale getirilir. Bu bölüm, dilin ferdi manada çözümlendiği dil ve üslûp bölümüdür. Cahit Sıtkı'yı büyük yapan dil ve üslûp özelliklerinin sergilenmesine tanık oluruz. "Türk şuuruna intikal etmiş kelimelerle" (s. 303) söz servetini biçimlendiren şairin "Türk diliyle yazmak, Türk olmak kadar keyifli ve şerefli bir şeydir." (s. 303) sözünü şiirinin küpesi olarak Türkçe'nin kulağına takmanın keyfini yaşarız. Cahit Sıtkı'nın şiirini böylesine sağlıklı yapanın "dili böylesine yüksek bir misyonla kabullenışı" (s. 303) olduğunu anlarız.

Şiiri yükünden arındıran araştırmacı, son bölüme koyduğu zengin kaynakça ve belgelerle araştırmasını görsel bir hale getirmiştir. Araştırmasıyla öylesine bütünleşmiştir ki bir bakıma araştırmacı, şairin içinde yuvalanmıştır. Şair ve yorumcunun aynı ağızdan konuşmasına tanık olmak istiyorsanız bu eseri mutlaka okumalısınız. "İkaros'un Yeni Yüzü Cahit Sıtkı Tarancı" isimli bu özgün araştırma, iki yüzün bir kitabın dünyasındaki buluşmasını anlatması bakımından okuma serüvenini bir tutkuya dönüştürmektedir.

Tarık ÖZCAN

*Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi*

tozcan@firat.edu.tr

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 441-450, ELAZIĞ-2003

Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ, Dil, Tarih ve İnsan,
Akçağ Yayınları / 430, Ankara 2002, 192 s.

Bir milletin duygu, düşünce ve hayat sisteminin oluşmasında en büyük araç olan dil, aynı zamanda milli kültürün ve milli kimliğin temelini oluşturan en önemli unsurdur. İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan, toplum içinde sürekli yaşayan, gelişmeye ve değişmeye açık, canlı bir varlık olan dil vasıtasıyla insanlar, kendi kültürlerini, değer yargılarını öğrendikleri gibi, diğer milletlerle de bilgi ve kültür alışverişlerini gerçekleştirirler.

Bildirişim türleri içerisinde en gelişmiş olanı, en mükemmeli insan dilidir. Sesli-sözlü bir gelişme çizgisine sahip olan insan dili, aynı zamanda bildirişimi en kolay şekilde gerçekleştirme özelliğini de taşır. Ayrıca insan denen varlık da, duygularını, düşüncelerini dil sözcüklerine dönüştürerek diğer yaratıklardan ayrılır. Dolayısıyla insanoğlu dil yeteneğine sahip olmakla kendisini olduğu kadar, bütün kainatı da anlamlandırma görevini yüklenmiş seçkin bir varlık konumunu elde etmiştir.

Dünyada 200 milyona yakın kişi tarafından konuşulan Türkçe de, Türk milletinin "ses bayrağı" olarak varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Türk dili dünya dilleri arasında konuşulduğu coğrafyanın büyüklüğü bakımından birinci, ana dili olarak üçüncü ve en çok konuşulan dil sıralamasında beşinci sıradadır. Bir Türk olarak, Türk dilini sevmek ve onu yüceltmek kanaatimizce ibadetlerin en kutsalıdır. Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'ın dediği gibi: "Türkçecilik Türk dilini sevmek, onun büyüklüğüne ve üstünlüğüne inanmak, varlığını korumak, onu başka dillere karşı müdafaa etmek, sadeliğini sağlamak ve kudretli bir edebiyat dili haline getirmek demektir. Bu görüş, düşünce ve davranış Türk milliyetçiliğinin dildeki tezahürüdür."¹

Prof. Dr. Günay Karaağaç'ın Akçağ Yayınlarından çıkan, "Dil, Tarih ve İnsan" adlı kitabı genel olarak dil üzerinde, özel olarak da Türkçe üzerinde yazılmış olan on bir makaleden oluşmaktadır. Aynı zamanda kitaba da adını veren "Dil, Tarih ve İnsan" (s. 7-13) adlı makale, kitaptaki ilk makale olup,

¹) Faruk Kadri Timurtaş, Tarih İçinde Türk Edebiyatı, Vilayet Yay. İstanbul-1989, s. 81.

daha sonraki on makalenin de ana fikrini ve hareket noktasını oluşturmaktadır. Yazar bu makalede insanı merkeze alarak, dilin insanla birlikte var olan bir varlık alanı olduğunu ve insan başarılarının bir bütünü olan tarihsel varlık alanının da yalnızca dille şekil bulduğunu söylemektedir. İnsanı, diğer varlıklardan ayıran özelliği, dil yeteneğine sahip olması ve dil yoluyla sahip olduğu bilgi birikimini kendinden sonrakilere aktarabilmesidir.

Yazar, insan-dil-tarih ilişkisini: "Dil, varlığın zaman-mekân eksenine dayalı yapısından uzak ve tabiat taklidi üç-beş unsuru dışında, bütünüyle bir ortaklaşa saymacalar sistemi oluşuyla, insan-insan (konuşma) insan-varlık (öğrenme) haberleşmeleri biçimindeki başlıca iki görevi yerine getirirken, konuşulan ve öğrenilen ile aynı yer ve zamanı paylaşmak zorunluluğunu ortadan kaldırması, geçmiş zamanları, değişik mekânları bir araya getirerek tabiata tarihi katması, insanın tarihî bir varlık haline gelişine yol açmıştır. İnsan demek, gelenek ve tarih demektir. Gelenek ve tarih, süreklilik, algı, bilgi ve tecrübe birikimi demektir. İnsan, tarihi sayesinde aynı yolu bir daha yürümek zorunda kalmaz. Bu yüzdendir ki insanın ve insanla ilgili, insanın el attığı her şeyin bir tarihi vardır. Tarihî bir varlık haline geliş, bilgi ve tecrübe birikimi sayesinde herkesin ve her kuşağın aynı yolu bir daha yürümek, sıfırdan başlamak zorunda kalmayışları, insan başarılarına temel oluşturur. Böylece dil, yalın algılamalardan tekniğe, bilim bilgisinden sanat ve felsefe bilgisine kadar bütün insan başarılarının hazırlayıcısı olur. Kendisi de tabiatın bir parçası olan ve belirli bir zaman ve mekân diliminde yaşamakta bulunan insanı diğer varlıklardan ayıran özelliği, dili sayesinde derlediği değişik zamanlar ve mekânlar toplamıdır, yani tarihtir. (s. 9)" şeklinde ortaya koyar. Yazar bu düşüncelerden hareketle, insanın düşünen bir varlık olmasını ve düşüncesini dil sembolleriyle ifade etmesini göz önüne alarak, eskilerin "İnsan düşünen hayvandır." diye tarif ettikleri insanı "İnsan sembol kullanabilen bir varlıktır." şeklinde tanımlar.

Kitaptaki ikinci makale "Dilcilikte İlk Şekil ve Doğru-Yanlış Kavramı" (s. 15-23) başlığını taşımaktadır. Bu makalede bir yandan , dilcilikte ve dil tarihçiliğinde sıkça kullanılan ilk şekil teriminin anlam alanı gösterilirken, diğer yandan, yine dilcilikteki doğru/sahih ve yanlış/galat değerlendirmesinde hangi ölçeklerin kullanıldığı veya kullanılması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Uzun bir tarihî geçmişi olan dil, yazının icadıyla birlikte kayıt altına alınmıştır. Bir dile ait ilk yazılı metinler, o dilin ilk şekli değil yalnızca yazılı

olarak elde bulunan ilk şekilleridir. Yazar, kalıcılığı olmayan dili kalıcı kılan yazının kutsallık kazanması dolayısıyla, yazılı eski şekillerin daima değerli görüldüğünü ve bu yazılı şekillerin hiçbir değişime uğramamış ve bozulmamış ilk/asıl/kök şekiller olarak kabul edildiğini, daha sonraki yeni ve sözlü şekillerin ise dil yanlışları/sapmaları olarak değerlendirilerek küçümsendiğini ve yanlış olarak telakki edildiklerini belirtmektedir (s. 16). Oysa dillerin on binlerce yılla ifade edilebilecek yaşları yanında, yazının yaşı çok küçük kalmaktadır. Dilin ilk yazılı şekli, en eski şekli veya en doğru şekli olduğu anlamına gelmemelidir. Yazar bu makalede sonuç olarak, dil ile yazı ilişkisinin oldukça yeni devirlerde başladığını, dolayısıyla dile ait olan *ilk/aslı/kök ses* ve *ilk/aslı/kök şekil* terimlerinden, gerçek anlamda *ilk/aslı/kök ses* veya *şekil*'i değil, yazıya geçirilmiş en eski ses veya şekli anlamamız gerektiğini vurgulamaktadır (s. 18).

"Dil ve Düşüncenin Aldatıcılığı" (s. 25-31) başlıklı makale kitaptaki üçüncü makedir. Yazar bu makalede dili kullanma yeteneğine sahip olan insanın, düşüncesini dile dökerken semboller kullanmasına değinir. Bir nesneyi, bir başka sembolle ifade etmek insana has bir yetenektir. Dil toplumsal bir olgudur. İnsan başarılarının temelinde bir cemiyet içerisinde yaşaması yatar. Bir cemiyet içerisinde yaşama yeteneğini insana bahşeden unsur ise dildir. İnsan bir cemiyet içinde yaşarken, bir takım semboller tespit eder ve bu sembollerle oluşturduğu dili sayesinde birbirine kenetlenir.

Yazar, "İnsan, gerçekler âlemiyle ilişkilerinin büyük kısmını dil ile kurmaktadır. İnsan bu ilişkide, yalnızca dili, dilin kelime ve cümlelerini ölçü olarak alır, varlıkların gerçekliklerini ve bu gerçekliklerle ilgili, sahip olduğumuz bilgi ve tecrübeleri ihmal ederse, düşüncesi fizik gerçeğinden uzaklaşır" diyerek dil-düşünce gerçeğiyle fizik gerçeğinin örtüşmesi gerektiğini belirtir (s. 30). Kelime ve cümlelerin, gerçek nesne, hareket ve olayların bizzat kendileri olmadığını, kelime ve cümlelerin varlığın kendisi olduğunu savunan bir düşüncenin ezber bir düşünce olduğunu belirten yazar, bu tür ezber düşüncelerden kaçınmak gerektiğini belirtir. Ezber düşünceden kaçınmanın yolunun da, varlıklar hakkında mümkün olduğunca fazla bilgi ve tecrübe sahibi olmak, kavramları içleri dolu ve net hale getirmek, kelimelerin şahıs gerçeğini yansıtan çağrışım alanlarını işin içine katmamak, kavramlardan hükümlere giderken de varlıkların bütün özelliklerini göz önünde bulundurmakla mümkün olduğunu söyler (s. 30). Fakat yazar sonuç olarak

insanın sembol kullandığı sürece, yanlışa düşebileceğini de gözden uzakta tutmamaktadır.

Kitaptaki dördüncü makale "Sözlük Yapısı" (s. 33-45) başlığını taşımaktadır. Bu makalede bir dilin söz varlığını oluşturan sözcükler üzerinde durulmaktadır. Bir dilin söz varlığı "iç ögeler" ve "dış ögeler" olmak üzere başlıca iki kaynağa dayanır. Dilin "dış ögeler"i alıntılardır. Toplumlar başkalarının ürettikleri bilginin adlarını alıntı yoluyla kendi dillerine katarlar. Bir dilin kullanıcıları, yeni bir bilgiye kendileri ulaşmışsa, bilgiyi doğurdıkları anda, o dilin ses-şekil veya anlam yapısında gerçekleştirdikleri değiştirmelerle yeni bilginin adını elde ederler ve bu elde ettikleri de dilin "iç ögeler"i olur. Dolayısıyla, "iç ögeler" toplumun kendi yaratmaları, "dış ögeler" ise başkalarından öğrenilen bilgilerin adları olur (s. 33).

Yazar, dillerin sözcüklerinde meydana gelen değiştirmeleri 1. İç Ögeler, 2. Dış Ögeler başlığı altında kendisine göre, değişik bir terminoloji ile tasnife tabi tutarak, her alt başlık içinde değişme konusunu ele almış ve örneklerle açıklama yoluna gitmiştir. İç Ögeler başlığı altındaki bölümde her dilde ortak olan ses düşmesi, ses türemesi, yer değiştirme, hayalet söz, kırpma söz, benzeşme, aykırılaşma, örnekseme... vb. gibi ses değişmeler ele alınırken (s. 34-44); Dış Ögeler başlığı altında ise, başka toplumların dillerinden yapılan alıntılar, 1. Ödünçleme, 2. Melezleme, 3. Anlam Aktarması başlıklarıyla incelenmiştir (s. 44-45)

"Özel Ad Bilgisi" (s. 47-54) başlıklı yazı, kitaptaki beşinci makedir. Bu makalede, aslında genel adlardan oluştuğu halde sonradan bir takım anlam ayrıcalıkları kazanarak kendine has bir tür oluşturan özel adlar üzerinde durulmaktadır. Söz köklerindeki söz-varlık ilişkisi nedensizdir. Göstergenin nedensizliği olarak adlandırılan bu durum dilbilimin üzerinde en çok tartıştığı konulardan biridir. Yansıma sözlerin dışında kalan kelimelerin kök yapılarındaki varlık-söz ilişkisi nedensiz olsa da, başta türetmeler olmak üzere, kök sözler üzerinde yapılan ses-şekil ve anlam değiştirmelerinde ve birden çok unsurla kurulan adlandırmalarda belirli bir varlık-söz ilişkisi sezilebilmektedir (s. 47). Dolayısıyla eski bilginin adı ile yeni bilginin adı arasındaki ilişkiler üzerinde yapılan çalışmalar, eski devirlerden beri, *ad*, *adlandırma*, *ad verme geleneği*, *ad bilgisi* (onym, onomatology, onomastics) gibi adlarla anılmıştır. Böylece zamanla "özel ad bilgisi" denen bir dal ortaya çıkmıştır (s. 48)

Yazar, özel adın, yapı bakımından genel ad ile aynı olduğunu yalnızca

özel adın, genel ad içerisinde ayrı bir kategori oluşturduğunu belirterek şöyle der: "Herhangi bir dilin söz varlığı içinde, genel adlardan ayrı, özel ad olarak kullanılan ayrı bir malzemesi yoktur. Özel ad, dilin sahip olduğu malzemedен bir veya birkaçının değişik bir kategoride kullanılmasıdır. Özel adlar, bir dilin sözlüğünden veya gramerinden seçilen yapıların, tek bir varlığa ad oluşundan ibarettir; her özel adın genel ad halinde, genel ad olarak bir yaşantısı, bir anlamı vardır. Genel ad, sözlüğün, dil ve düşünce dünyasının bir üyesi olurken, özel ad, genel adın belirli bir fonksiyonla kullanımından ibarettir" (s. 50).

Özel adın, genel ad içindeki yeri ve genel addan farklılıkları belirlendikten sonra ilerleyen sayfalarda özel adların özellikleri: "1. Özel adlar genel ad kaynaklıdır, 2. Özel adlar, genel adlardan daha çok değişikliğe uğrarlar, 3. Özel adların başka dillerde anlam karşılıkları yoktur, ikinci bir dile çevrilemezler, 4. Özel adların çoklukları yoktur, 5. Özel adlarda anlam olayları görülmez, 6. Özel ad-varlık ilişkisi nedenlidir, 7. Özel adların genelleşmesi" (s. 52-54) başlıkları altında incelenmiştir.

Kitaptaki altıncı makale "Eş Yazılılık, Eş Seslilik ve Çok Anlamlılık (s. 55-88) başlığını taşımaktadır. Bu makalede dilciliğin ve sözlükçülüğün en önemli ve çetin konularından olan eş yazılılık, eş seslilik ve çok anlamlılık üzerinde durulmuştur. Eş yazılılık, iki veya daha fazla kelimenin aynı yazılışının olması; eş seslilik, iki veya daha fazla kelimenin aynı ses yapısına sahip olması; çok anlamlılık ise, bir veya aynı kelimenin iki veya daha fazla anlamının olmasıdır (s. 55). Yazar bu uzun makalenin ilk bölümünde eş yazılılık üzerinde durmuş ve eş yazılılığı ortaya çıkaran unsurların başında kullanılan alfabenin geldiğini belirterek, Türklerin bugüne kadar kullandığını yirmi civarındaki alfabeden Orkon, Uygur, Arap ve Latin alfabelerini eş yazılılık bakımından değerlendirmiştir (s. 56-59).

Bu makalenin asıl kısmını teşkil eden konu eş seslilik meselesidir. Eş seslilerin belirlenmesinin, etimoloji çalışmalarının ve sözlükçülüğün her türünde büyük önemi olduğunu vurgulayan yazar, eş sesliliğin ve çok anlamlılığın birbirini izleyen durumlar olmaları yüzünden bunların sık sık birbiriyle karıştırıldıklarını belirtir (s. 60). Yazar eş zamanlı ve eş mekânlı bir durum olan eş sesliğin, diğer diller gibi, Türkçe için de başlıca üç kaynağının olduğunu belirterek, bunları şöyle sıralar: "I. Çok anlamlılığın (polysemy) yol açtığı eş seslilik, II. Ses değişmelerinin (sound change) yol açtığı eş seslilik,

III. Alıntı şekillerin (borrowing) yol açtığı eş seslilik" (s. 61-62). Makalenin devamında eş sesliliği ortaya çıkaran sebepler, bu üç başlık altında ele alınmış ve daha sonra Türkçedeki eş sesli kelimeler (isim ve fiiller) bu maddeler için geniş bir şekilde örneklendirilmiştir (s. 64-87).

Kitaptaki yedinci makale "Türkçe'de Düzensiz Ses Değişmesi Örnekleri" (s. 89-96) başlığıyla kaleme alınmıştır. Yazar bu makalede aynı dili konuşan, hatta aynı yazı dilinin terbiyesinden geçmiş insanların çıkardıkları seslerin bile, değişik frekanslarıyla birbirlerinden ayrıldıklarını, kişilere ve küçük topluluklara ait bu farkların, dillerin her devrinde, kişilerin fizik özelliklerinden kaynaklandığı için, bir dilin aynı yer ve zaman dilimini paylaşan üyeleri arasında var olduğunu; dillerin bu eş zamanlı ses çeşitliliğinin, art zamanlı ses değişmelerinin başlangıç noktalarını oluşturduğunu belirterek, dilcilikteki ses değişmelerinin düzenli ses değişmeleri ve düzensiz ses değişmeleri olarak iki şekilde meydana geldiğini kaydeder (s. 89-90).

Yazar makalenin devamında düzenli ve düzensiz ses değişmelerinin meydana geliş şekillerini belirttikten sonra, Türkçenin düzensiz ses değişmeleri sonucunda ortaya çıkan "lakırdı" ve "loş" kelimelerini ele alır. Türkçede l harfi ile kelimeler başlamadığı için "lakırdı" ve "loş" kelimeleri Türkçe olarak düşünülmemiştir. Yazar N. K. Dimitriev'in bu kural dolayısıyla "lakırdı" kelimesini, Arapça laklak: "leyleğin çıkardığı ses, leylek" kelimesine Türkçe -(ı)rtı ekinin getirilmesiyle oluştuğunu söylediğini belirtmiştir. Yazara göre "lakırdı" kelimesi Eski Türkçede alakır-: "bağırarak, haykırmak", alakırış-: "bağırarak (EDPT)" fiilinin -tı ekiyle *alakır-tı>lakırtı>lakırdı şekline dönüşmesinden oluşmuştur. Yazar, hatta Türkçedeki -l/-l->-y/-y- ses değişmesinden hareketle "haykırmak" kelimesinin de alakır->*ayakır->aykır-(EDPT)>haykır- "bağırarak, haykırmak" şeklinde bir gelişme gösterdiğini savunur (s. 92-93).

Yazar, "loş" kelimesinin de yine y->l- düzensiz ses değişmesi yoluyla oluştuğunu söyler. yoş: 1. loş, alaca karanlık, 2. Osm. yoş (göz için) "kamaşmak, kararmak" (EDPT), > ttü. loş: "1. yeterince aydınlık olmayan, yarı karanlık, az ışık alan, 2. az ışık veren (TS)" (s. 94-96).

"Alıntı Kelimeler Üzerinde Düşünceler" (s. 97-109) başlıklı makale, kitaptaki sekizinci makedir. Yazar burada, diller arasında çok yaygın ve doğal bir durum olan alıntı kelimeler üzerinde durmaktadır. Her kişi ve topluluk, kendisinden farklı tarihî ve coğrafi ortamlarda yaşayan, farklı

bilgilenme yollarından geçmiş bir başka kişi ve topluluktan, akraba veya komşu kavimlerden bir şeyler öğrenir ve dolayısıyla bu öğrendiklerinin adlarını kendi diline taşır, onların dillerinden alıntılar yapar. Yazar, bir ihtiyaçtan kaynaklanan ve temelinde öğrenmenin yer aldığı alıntı kelimelere "bilgi alıntıları" (cultural borrowings) adını verirken, kişi ve toplulukların, başka kişi ve topluluklardan, bilgilenme ve öğrenme olmaksızın yaptığı alıntılara ise "özenti alıntıları" (prestige/intimage borrowings) adını verir.

Birden çok kavmin aynı siyasî ve coğrafî birlik içinde yaşadıkları yer ve zamanda hakim olan unsurun dili "üst katman dili" (superstratum/dominant language), hakim olunan, yönetilen unsurun dili ise "alt katman dili" (substratum/lower language) olarak adlandırılmaktadır. Bilgi alıntıları üst katman ve alt katman dilleri arasında olurken, özenti alıntıları ise daha çok üst katman dilinden, alt katman diline doğru olmaktadır. Yazar, Türkçeye giren alıntı kelimelerin daha çok din yoluyla olduğunu, Türkçenin önceleri Budizm ve Maniheizmden, sonraları da İslamiyet dolayısıyla Farsça ve Arapçadan birçok bilgi ve özenti alıntıları yaptığını kaydeder. Meselâ, hiçbir ihtiyaç yokken Türkçeye, Arapça şems, kamer; Farsça hurşid, mah kelimeleri özenti yoluyla girmiştir. Bu ve benzeri kelimeler zamanla dilimizden çekilirken, birer bilgi alıntıları olan şemsiye ve kameriye kelimeleri ise Türkçedeki yerini korumuştur. Buradaki asıl mesele dil bilinci ve dil milliyetçiliğidir. Yazar, bütün dünyaya Türklerin öğrettiği kahve ve yoğurt kelimelerini, cafe/coffee ve yoghurt şeklinde söyleyip yazmaya çalışanların, "kendileriyle ve bizimle barışamayıp başkalarına özenerek onların peşine takılan ve aramızdaki en güçlü bağ olan Türkçemizi bırakarak bizden kaçıp kurtulmak için çırpınan kayıplarımızdır." şeklinde tanımlayarak, dil konusunda binçli ve milli bir tavır alır.

Yazar makalenin devamında bir dildeki alıntı kelimeleri niteliklerine göre üçe ayırır ve her başlık altında, alıntı kelimelerin özelliklerini ortaya koyarak, bol miktarda örnek verir. Buna göre alıntı kelimeler, 1. Ödünç kelime, 2. Melez kelime, 3. Anlam aktarması şeklinde değerlendirilmiştir. Yazar başka dillerden alınan kelimelerin, alınan dilin ses yapısına ve anlam örgüsüne göre şekillenmesinin bir kural olduğu halde, bazı dillerin dilimizdeki alıntıları, alındıkları dillerdeki ses ve anlamlarıyla kullanmamız gerektiğini söylemelerini garip ve anlaşılmasız bir tavır olarak karşılarken, ancak öğretecek şeyleri olanların, öğrenecek toplumlara öğrettiğini belirtir ve bilmediğimizi,

üretmediğimiz sürece başka dillerden alıntılar yapmaya mecbur olduğumuzu da haykırır (s. 109).

Kitaptaki dokuzuncu makale "Türklerin Ana Yurdu Türkçe'dir" (s. 111-116) başlığını taşımaktadır. Bu makalede ana dili kavramı üzerinde durularak, bu bağlamda ana dil, yabancı dil ve Türkçenin bugün bulunduğu konum ele alınmaktadır. Yazar, "Pek çok dil öğrenilebilir veya sonradan edinilebilir; fakat yalnızca bir tanesi, bebeklikten bir dil topluluğunun üyesi olana kadar geçilen yol ve geçirilen zaman içinde, doğrudan doğruya yaşanarak, denemesi yapılarak öğrenilebilir. Öğrenilen yabancı dile veya edinilmiş dile tezat oluşturan milli dil (denenmiş dil) kavramı, tabii bir olguya bağlıdır ve bu, her bireyin hayatında yalnız bir kez yaşanır" (s. 111). diyerek ana dilin, bireyin hayatındaki önemine değinir.

Yazar, insan beyninin işleyiş düzen ve düzeneğini oluşturan unsurun ana dili eğitimi olduğunu belirterek, kişinin ana dili edinimindeki her yanlışlığın ve eksikliğin, yeni öğrenmelerde, yeni ilişkilerde katlanarak artacağını söyler. Dolayısıyla çocuk, ana dilini öğrenirken ailesinin ve bulunduğu çevrenin önemi çok büyüktür.

Yazar, insanın hayvan varlığının veya fizik yapısının dünyanın herhangi bir yerinde yaşarken, insan varlığının ve milli kimliğinin ancak ana dilinde yaşadığını belirterek, bu yüzden "ana yurdumuz ana dilimizdir" demektedir (s. 113). Kısacası "Türklerin ana yurdu Türkçedir". Yazar, makalenin devamında tarih boyunca Türkçenin komşularına birçok kelime verdiğini, hatta komşularından öğrendiklerinden çok öğrettiğini söyleyerek, Türkçenin Farsça, Arapça, Rusça, Romence, Bulgarca, Sırpça, Hırvatça, Arnavutça, Yunanca ve Macarcaya yalnızca giyinme ve beslenme gibi konularda 1529 kelime verdiğini belirtmektedir. Ardından tarihte durum böyle iken, bugün üretememenin, başka dillere kelime verememenin utancıyla, yazar çeşitli sorularla ve tespitlerle Türkçenin bugün içine düştüğü durumu sorgulamaktadır (s. 114-116).

Kitaptaki onuncu makale "Türkçe ve Komşu Diller" (s. 117-147) başlığıyla kaleme alınmıştır. Yazar bu uzun makalede, Türkçe ile Türkçeye komşu olarak yaşamış ve yaşamakta olan diller arasındaki ilişkileri ve bu dillerdeki Türkçe unsurlar ile Türkçedeki bu dillere ait unsurları işlemektedir. Türkçenin münasebete girdiği dillerden olan Çince, Farsça, Arapça, İslavca, Macarca, Romence ve Ermenice ele alınmış, önce Türkçeyle diğer dil

arasındaki ilişki belirtilmiş, ardından Türkçenin bu dile verdiği unsurlar, sonra da bu dilden Türkçeye giren unsurlar değerlendirilmiştir.

Yazarın belirttiğine göre Türkçe, yukarıda adları anılan dillere yüzlerce hatta binlerce kelime vermiştir. Meselâ, A. Skaljić'in hazırlamış olduğu "Turcizmi u Srpskohrvatskom-Hrvatskorsrpskom Jeziku, Sarajevo 1985, 662 s." adlı sözlükte Türkçeden Sırpça ve Hırvatçaya geçen 8742 kelime yer almaktadır (s. 128). Aynı şekilde diğer dillerde de birçok Türkçe unsurun olduğunu ortaya koyan yazar, bu ilişkinin yalnız kelime alış verişiyle sınırlı kalmadığını, Çince, Farsça, Ermenice, Arnavutça, Rusça, Macarca ve Romence gibi dillerde Türkçenin etkisinin ses ve söz yapımı ile söz dizimi düzlemlerine kadar sızdığını belirtmiştir. Özellikle gerek sözlük, gerekse gramer düzleminde Türkçe, Ermeniceyi çok etkilemiştir. Birçok sözlük alıntısı, deyim alıntısı ve gramerlik alıntı aynen, değişikliğe uğramadan Ermeniceye geçmiştir. Meselâ, Türkçe: Bilene bir, bilmeyene min, Ermenice: Bilana bir, bilmiyana bin; Türkçe: Düşmenin gözi kor olsun, Ermenice: Dyuşmanı gyozi gyor olsun (s. 141) gibi deyimler aynen Ermeniceye geçmiştir. R. A. Açaryan'ın hazırlamış olduğu "Ermenice'deki Türkçe Alıntılar" adlı kitapta Türkçeden alınmış 4262 kelimenin mevcut olduğu da kaydedilmiştir.

Yazar bu makalede sonuç olarak Türklerin birçok alanda komşularına çeşitli kelimeler verdiğini, Türkçenin son yüzyıla kadar bilgi üreten ve alıcı olmaktan çok verici bir konumda olduğunu belirterek, bu diller arasındaki ilişkilerin daha birkaç yüz yıl süreceğini belirtmektedir (s. 147).

Kitaptaki son makale "Türkçe Çoban Dili mi Çiftçi Dili mi?" (s. 149-192) başlığını taşımaktadır. Türk milleti uzun tarihi boyunca, farklı tarih ve coğrafyalarda birçok milletle bir arada yaşamış, değişik alanlarda bu milletlerle çeşitli komşuluk ilişkilerinde bulunmuştur. Bu makalede Türkçenin tarih boyunca ilişkide bulunduğu dillerden Farsça, Arapça, Rusça, Romence, Sırpça-Hırvatça, Bulgarca, Arnavutça, Yunanca ve Macarcaya vermiş olduğu giyinme ve beslenmeyle ilgili kelimeler ele alınmış ve bu kelimeler uzunca bir liste halinde (s. 153-192) verilmiştir.

Türkçe giyinme ve beslenmeyle ilgili kelimelerden Farsçaya 491, Arapçaya 359, Rusçaya 580, Romenceye 382, Sırpça-Hırvatçaya 663, Bulgarçaya 368, Arnavutçaya 351, Yunancaya 259, Macarcaya da 347 kelime vermiştir (s. 152). Bu makale Türklerin zengin bir kültür birikimine sahip olduğunu ve birçok kavramı komşularına öğrettiğini göstermesi bakımından

oldukça ilgi çekicidir.

Kişinin çocukluğunda annesinden, aile çevresinden öğrendiği ana dili, kuşaktan kuşağa aktarılan, milletin kültürüyle sıkı sıkıya ilişkili bir bildirişim dizgesidir. Ana dil halkın ömür boyu yoldaşı, desteği, dayanağı ve sevincidir. Kişi kendisini en iyi şekilde ana diliyle ifade eder. Nesnelere, kavramları, çevreyi, dünyayı kısacası her şeyi bu dille algılar. Anadilde halkın ince zekası, derin felsefesi, saf ahlakı, örf ve adetleri kısacası bütün varlığı saklıdır. Bundan ötürü halkın yaşayışı, kaderi, geleceği anadilden ayrılmaz bir gerçektir.

Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız kitap okunduğunda, Türk dilini seven, ana dilinin büyüklüğüne ve üstünlüğüne inanan, varlığını korumaya çalışan, onu başka dillere karşı müdafaa eden sayın Prof. Dr. Günay Karaağaç'ın bir taraftan Türkçenin şanlı geçmişine olan hayranlığını, diğer taraftan da ana dilimizin bugün içine düştüğü durum için duyduğu derin üzüntüsünü okumak mümkündür. Bütün ömrünü Türkçeye ve Türklüğe adayan Günay Karaağaç'ın "Dil, Tarih ve İnsan" adlı eserinde, genel anlamda dil, özel olarak da Türkçe bütünüyle ele alınmakta, Türk dilinin tarih içindeki seyri değerlendirilmekte ve Türkçenin komşu dillere dilbilgisi ve sözlük bakımından yaptığı katkılar geniş bir perspektif içerisinde, zengin bir bibliyografya ile dikkatlere sunulmaktadır. "Türklerin ana yurdu Türkçedir" gerçeğini çok güzel bir üslupla ortaya koyan Günay Karaağaç'a, "Dil, Tarih ve İnsan" adlı eseriyle sahip olduğu bilgileri Türk okuyucusuyla paylaştığı için teşekkür ediyor ve bu tür çalışmalarını devam ettirmesini diliyoruz.

Ercan ALKAYA

Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ealkaya@firat.edu.tr